JORDAN B. PETERSON

12 REGULI DE VIAȚĂ

UN ANTIDOT LA HAOSUL DIN JURUL NOSTRU

„Unul dintre cei importanţi gânditori care au păşit pe scena lumii în anii din urmă." THE SPECTATOR

PREFAŢĂ DE NORMAN DOIDGE

TREI

PSIHOLOGIE PRACTICĂ

JORDAN B. PETERSON

12 REGULI DE VIAȚĂ

UN ANTIDOT LA HAOSUL DIN JURUL NOSTRU

„Unul dintre cei importanți gânditori care au pășit pe scena lumii în anii din urmă." THE SPECTATOR

PREFAȚĂ DE NORMAN DOIDGE

TREI

PP
PSIHOLOGIE PRACTICĂ

12 Reguli de viață

UN ANTIDOT LA HAOSUL DIN JURUL NOSTRU

JORDAN B. PETERSON

Prefață

*

Reguli? Și mai multe reguli? Pe bune? Viața noastră nu este deja suficient de complicată și de restrictivă ca să o mai încărcăm cu noi reguli abstracte care nu țin cont de circumstanțele noastre individuale și specifice? Dar de ce ne-am aștepta ca aceste câteva reguli să funcționeze pentru toată lumea, când creierul este caracterizat de plasticitate și de o dezvoltare diferențiată în funcție de experiențele de viață?

Oameniinu se prea omoară dupăreguli, nici măcar în Biblie... Vedeți episodul în care Moise coboară de pe munte după o absență îndelungată, cu cele zece porunci, și-i găsește pe copiii lui Israel în plină sărbătoare. Aceștia fuseseră sclavii lui Faraon și ai regimului lui autoritar sute de ani, după care Moise i-a supus încă patruzeci de ani asprimii deșertului, pentru a-i curăța de sclavie. Acum, în sfârșit liberi, sunt de nestăvilit și-și pierd controlul dansând în fața unui idol, un vițel de aur, în jurul căruia se dedau la păcate carnale.

— Am vești bune și vești proaste, le spune legiuitorul. Pe care să vi le dau mai întâi?

— Pe cele bune! răspund hedoniștii.

— L-am convins pe Cel de Sus să scadă de la cincisprezece porunci la zece!

— Aleluia, țipă mulțimea de bezmetici. Și veștile proaste?

— Adulterul a rămas pe lista de păcate capitale.

Așadar, reguli să fie — dar nu prea multe, dacă se poate. Avem o atitudine ambivalență față de reguli, chiar și atunci când știm că sunt în beneficiul nostru. Dacă suntem oameni iubitori de viață, cu personalitate, atunci regulile vor părea doar niște constrângeri, un afront adus autonomiei noastre și mândriei de-a fi făuritorii propriei vieți. De ce să fim judecați după regulile altcuiva?

Dar suntem judecați. în definitiv, Dumnezeu nu i-a dat luiMoise o listă cu „Cele Zece Sugestii", ci i-a dat niște Porunci. Iar dacă sunt un om autonom, cu liber-arbitru, prima mea reacție este aceea de a nu lăsa pe nimeni, nici măcar pe Dumnezeu, să-mi comande ce să fac, nici măcar atunci când acest lucru ar fi în avantajul meu. însă povestea vițelului de aur ne amintește că, fără reguli, devenim rapid sclavii instinctelor noastre — și aceasta nu are nimic de-a face cu libertatea.

Povesteamai sugerează și altceva: lăsați liberi și să judecăm de capul nostru, ne vom propune scopuri sub demnitatea noastră umană și vom adora calități sub nivelul nostru — vom deveni animale artificiale care-și scot la suprafață propriile porniri animalice într-o manieră complet haotică. Vechea legendă iudaică arată foarte clar ce credeau anticii despre șansele umanității de a accede la o conduită civilizată în lipsa unor reguli care să ne eleveze perspectiva și să ne ridice standardele.

Povestea din *Biblie* e bine spusă, întrucât nu se rezumă la a ne livra niște reguli, cum fac avocații, legislatorii sau administratorii, ci le îmbracă într-o intrigă dramatică prin care ni se explică de ce avem nevoie de aceste legi, ajutându-ne în cele din urmă să le înțelegem mai bine. în mod similar, profesorul Peterson nu doar că propune regulile sale, ci spune și povești relevante, punând la bătaie cunoștințele sale din multe domenii pentru a ilustra și explica de ce niște reguli bune nu sunt, în cele din urmă, doar niște restricții, ci reprezintă niște ingrediente necesare atingerii scopurilor noastre și accesării unei vieți mai împlinite și mai libere.

Pe Jordan Peterson l-am cunoscut pe 12 septembrie 2004, în casa a doi dintre prietenii noștri comuni, producătorul de televiziune Wodek Szemberg și medicul internist Estera Bekier. De ziua lui Wodek. Wodek și Estera sunt imigranți polonezi, oameni crescuți în imperiul sovietic, unde era de la sine înțeles că multe subiecte nu puteau fi abordate și că simpla chestionare a anumitor instituții sociale sau idei filosofice (ca să nu mai vorbim de regimul dictatorial în sine) putea atrage consecințe foarte serioase.

Dar acum gazdele se răsfățau cu o viață relaxată, cu conversații sincere și cu petreceri rafinate, având satisfacția de-a putea spune *exact ce* gândesc și de a-i asculta pe ceilalți, care puteau fi la fel de sinceri în acest schimb lipsit de inhibiții. La petrecerile lor, regula era „Spune ce gândești". Dacă discuția ajungea la subiecte politice, oameni cu diferite opțiuni își vorbeau unii celorlalți — ba chiar de-abia așteptau să se exprime — într-o manieră din ce în ce mai rară azi. Uneori, opiniile și adevărurile lui Wodek pur și simplu explodau din el, la fel ca râsul lui. Apoi îmbrățișa pe oricine îl făcuse să râdă sau să-și susțină părerea cu mai mult foc decât ar fi vrut. Acestea erau momentele cele mai bune ale petrecerilor, iar franchețea și îmbrățișările sale calde erau un motiv suficient ca să-l provoci. în timpul acesta, vocea Esterei își croia drum cu cadența ei prin cameră, ajungând direct la persoana cu care voia să vorbească. Adevărurile formulate răspicat nu îngreunau atmosfera, pi făceau loc pentru și mai multe explozii de adevăr, eliberându-ne, stârnind și mai multe râsete copioase și contribuind la buna dispoziție a oaspeților. în compania est-europenilor eliberați de sub povara represiunii, așa cum era perechea Szemberg-Bekier, știai întotdeauna cu ce și cu cine ai de-a face, iar sinceritatea lor era mereu vitalizantă. Romancierul Honore de Balzac descria cândva balurile și petrecerile din Franța, observând că ceea ce părea a fi o singură petrecere erau de fapt două. în primele ore, grupul de oameni era sufocat de personaje venite să pozeze și să iasă în evidență și de participanți veniți poate să întâlnească o singură persoană care să le valideze frumusețea și statutul. A doua petrecere, cea adevărată, începea cu multe ore mai târziu, după ce pleca majoritatea invitaților. Acum, conversația implica pe toată lumea și aerele sclifosite erau înlocuite de râsetele sincere, din toată inima. La petrecerile date de Estera și Wodek, franchețea și intimitatea care, de obicei, apar abia spre orele dimineții se instalau imediat ce intrai în încăpere.

Wodek este un bărbat grizonant, un vânător cu coamă de leu mereu în căutare de potențiali intelectuali publici, foarte abil în identificarea persoanelor care pot vorbi *cu adevărat* în fața camerelor de filmat și care au un aer autentic tocmai pentru că sunt sinceri (camerele sesizează imediat impostura). El invita adesea oameni de acest tip la petrecerile lui. în ziua aceea, a adus un profesor de psihologie de la școala mea, Universitatea din Toronto, care se potrivea cerințelor: o combinație de intelect și emoție. Wodek a fost primul om care l-a pus pe Peterson în fața camerelor de filmat și care l-a perceput ca pe un maestru în căutare de discipoli — datorită disponibilității acestuia de-a oferi întotdeauna explicații. A ajutat și faptul că el și camera s-au plăcut reciproc.

*

în seara aceea, a fost așezată o masă mare în grădina casei cuplului Szemberg-Bekier; în jurul ei era adunat grupul obișnuit de buze și urechi, de vorbitori virtuozi. Doar că eram asediați de o armată de albine sâcâitoare, de care tipul cel nou, un bărbat cu accent de Alberta, încălțat cu cizme de cowboy, nu părea deloc deranjat. A continuat să vorbească în timp ce noi fluturam mâinile prin aer ca să scăpăm de pacostea insectelor, nedorind totuși să plecăm de la masă când personajul nou-venit era atât de interesant.

Omul avea straniul obicei de-a discuta despre cele mai profunde chestiuni cu oricine se afla la masă cu el — majoritatea oameni pe care abia îi cunoscuse —, ca și cum ar fi vorbit nimicuri. Iar când chiar vorbea despre mărunțișuri, distanța dintre „Cum i-ai cunoscut pe Wodek și Estera?" sau „Sunt obișnuit cu albinele, am fost apicultor cândva" și subiectele serioase era de ordinul nanosecundelor.

Discuții de tipul acesta auzim, de regulă, la petrecerile profesorilor sau oamenilor cu specializări înalte, dar sunt purtate de obicei de doi experți retrașiîntr-un colț ori de vreun personaj lovit de-o criză de orgoliu. Dar acest domn Peterson, deși erudit, nu părea un pedant. Vorbea cu entuziasmul unui copil care tocmai a descoperit ceva pe care vrea să îl arate și celorlalți. Și, la fel ca un copil — înainte de-a afla cât de plictisiți sunt adulții —, părea să creadă că ce era interesant pentru el era interesant pentru toată lumea. Acest cowboy avea ceva de adolescent, abordând subiectele ca și cum am fi

crescut cu toții împreună în același orășel sau în aceeași familie, preocupați de aceleași dileme ale existenței umane.

Peterson nu era ceea ce am putea numi un „excentric"; avea suficiente trăsături convenționale, fusese profesor la Harvard și era un gentleman (atât cât poate fi un cowboy), deși își condimenta din belșug discursul cu termeni ca *la naiba* sau *al dracu'* pronunțați în maniera rurală a anilor 1950. Dar oamenii l-au ascultat, fascinați, deoarece ridica probleme care îi preocupau pe toți cei de la masă.

Exista ceva care te făcea se te deschizi în conversația cu acest om atât de educat, totuși atât de liber în vorbire. Gândirea lui avea ceva

chinestezic, de parcă omul din fața noastră ar fi avut nevoie să gândească *cu voce tare,* să-și folosească cortexul motor, dar nu oricum, ci la viteze mari, căci numai așa putea să funcționeze la parametri optimi. Ca să decoleze. Viteza lui de croazieră era destul de ridicată, fără a friza maniacalul. Gândurile înțelepte ieșeau ca o cascadă din mintea lui. Dar, spre deosebire de majoritatea universitarilor, care vor ca reflectoarele să-i scoată doar pe ei în evidență, lui Peterson părea să-i placă momentele când era provocat sau corectat. Nu s-a cabrat și nu a nechezat. Avea un fel oarecum țărănesc de-a spune „Mda“, după care își apleca involuntar capul, iar dacă se întâmpla să scape ceva din vedere, scutura din cap și râdea de sine pentru generalizarea exagerată pe care tocmai o comisese. Aprecia când cineva îi arăta o altă perspectivă asupra unei chestiuni, fiind limpede că procesul cognitiv era în cazul său unul profund dialogic.

Mai era ceva uimitor la acest om: pentru un intelectual atât de rasat, Peterson era un om extrem de practic. Exemplificările lui abundau în trimiteri la viața cotidiană: managementul afacerilor, tâmplărie (își făcuse singur mobila), schițarea modelului unei case simple, amenajarea unei încăperi (subiect transformat într-o „memă“ pe internet) sau, ca într-un caz specific legat de politicile educaționale, crearea unui proiect online de compunere de eseuri, menit să-i împiedice pe tinerii minoritari să abandoneze școala — totul se baza aici pe un tip de exercițiu psihanalitic, în care aceștia asociau liber idei despre trecut, prezent și viitor (proiectul este cunoscut azi ca Self-Authoring Program).

Am apreciat dintotdeauna tipul uman al Vestului Mijlociu, omul de prerie crescut la o fermă (unde a învățat totul despre natură) sau într-un orășel de provincie, care a lucrat cu mâinile sale, care a petrecut perioade îndelungate înfruntând stihiile naturii, care este în mare măsură autodidact, dar ajunge și la universitate, adesea împotriva tuturor așteptărilor. Pe acești indivizi îi găsesc foarte diferiți de echivalenții lor urbani, sofisticați, dar ușor dezorientați, pentru care educația superioară este de la sine înțeleasă și este considerată nu ca un scop în sine, ci ca o etapă de viață într-un parcurs al succesului în carieră. Acești vestici rurali însă erau altfel: împliniți, lipsiți de sentimentul că totul li se cuvinte, săritori, buni vecini și mai puțin afectați decât mulți dintre echivalenții lor orășeni, care-și petrec tot mai mult din viață între patru pereți, manipulând limbaje simbolice în fața computerelor.

Acest psiholog cowboy părea să fie tipul de om care ia în considerare un gând numai dacă gândul respectiv poate fi, într-o oarecare măsură, de ajutor cuiva.

•

Am devenit prieteni Ca psihiatru și psihanalist care iubește literatura, firește că am fost atras de un clinician cu o bună formare culturală, care nu doar că iubea romanele profunde rusești, filosofia și mitologia antică, dar care părea că le consideră cea mai mare comoară a sa. Peterson se ocupa totodată și cu cercetări statistice despre personalitate și temperament, după ce se inițiase în neuroștiințe. Deși specializat în științele comportamentale, era fascinat de psihanaliză, cu accentul acesteia pe vise, pe arhetipuri, pe influența conflictelor din copilărie în viața adultă și pe rolul mecanismelor de apărare și al „raționalizării" în viața de zi cu zi. El era și un caz unic în sensul că era singurul membru al Departamentului de Psihologie al Universității din Toronto orientat spre cercetare, dar care deținea în același timp un cabinet de psihologie clinică.

Cu prilejul vizitelor mele, conversațiile începeau cu tachinări și râsete — acesta era Petersonul de oraș mic din străfundul statului Alberta, a cărui adolescență părea decupată din filmul *FUBAR* —, în timp ce mă poftea ospitalier în casă. Casa a fost renovată de Tammy, soția lui, și de el,

devenind probabil cel mai fascinant și mai surprinzător cămin de clasă mijlocie din câte am văzut. Aveau artă, niște măști sculptate și câteva portrete abstracte, dar ceea ce te șoca era colecția lui uriașă de pictură realist-socialistă înfățișându-1 pe Lenin și primii comuniști, lucrări comandate de oficialitățile URSS. Nu mult după prăbușirea Uniunii Sovietice, când mare parte din lume a răsuflat ușurată, Peterson a început să achiziționeze de pe internet piese de propagandă la prețuri modice. Picturile idealizând spiritul revoluționar sovietic umpleau toți pereții, tavanul, ba chiar șipereții băilor. Tablourile nu se aflau acolo pentru că Jordan ar fi avut cine știe ce simpatii totalitare, ci pentru că voia să-și reamintească, lui și cunoștințelor sale, ceva ce știa că și el, și restul lumii ar fi preferat să uite: sute de milioane de oameni au fost uciși în numele utopiei.

îți lua ceva să te obișnuiești cu această casă bântuită, „decorată" de o idee delirantă care practic a distrus omenirea. Dar adaptarea la acest spațiu era mult facilitată de Tammy, soția minunată a lui Peter-son, care susținea întru totul și încuraja această nevoie neobișnuită de exprimare! Picturile îi ofereau vizitatorului o primă idee despre îngrijorarea lui Jordan legată de capacitatea oamenilor de-a face rău în numele binelui și de misterul psihologic al autoamăgirii (cum reușește un om să se păcălească pe sine și să scape basma curată?) — interes pe care îl împărtășesc și eu. Existau și acele ceasuri în care discutam despre ceea ce aș numi o problemă mai restrânsă (adică mai rară), anume despre capacitatea omului de a face rău de dragul răului, despre bucuria cu care unii oameni îi distrug pe ceilalți, pornire surprinsă magistral de poetul englez de secol șaptesprezece John Milton, în *Paradisul pierdut.*

Așa că vorbeam și beam ceai în colțișorul retras al bucătăriei, între pereții acoperiți cu obiecte din colecția lui ciudată, un simbol vizual al încercării lui oneste de a depăși ideologiile simpliste, fie ele de stânga sau de dreapta, și de a nu repeta greșelile trecutului. După un timp, nu mai era nimic ciudat în a sta la un ceai în bucătărie și a discuta despre problemele de familie sau ultimele lecturi, în decorul imaginilor sinistre de deasupra capetelor noastre.

*

în *Maps ofMeaning (Cartografieri ale sensului),* prima și singura carte scrisă de Jordan înainte de prezentul volum, el detaliază ideile sale profunde

legate de temele universale ale mitologiei, explicând în ce fel diversele civilizații au creatlegende care ne-au ajutat să gestionăm dezordinea și, în cele din urmă, să cartografiem haosul în care suntem aruncați încă de la naștere; haosul reprezintă tot ceea ce este necunos-cutpentrunoi, orice teritoriu neexplorat pe care trebuie să-l traversăm, atât în lumea exterioară, cât și în lumea psihicului.

Combinând evoluționismul, neuroștiința emoțiilor, cele mai bune idei ale lui Jung, ceva din Freud, o parte din marile lucrări ale lui Nietzsche, Dostoievski, Soljenițîn, Eliade, Neumann, Piaget, Frye și Frankl, *Maps ofMeaning,* publicată acum două decenii, demonstrează că Jordan creează un cadru lărgit în care încearcă să înțeleagă felul în care ființele și creierele umane au făcut față situațiilor arhetipale ce apar de fiecare dată când întâlnim, în viața cotidiană, ceva ce nu înțelegem. Genialitatea cărții constă în maniera în care demonstrează cât de înrădăcinată este această situație în evoluție, în ADN, în creie-rele noastre și în cele mai vechi legende. Iar autorul demonstrează că aceste povești au supraviețuit deoarece ne-au călăuzit în negocierea cu incertitudinea și cu necunoscutul de neevitat.

Una dintre multiplele virtuți ale cărții pe care o citiți acum este aceea de a oferi o cale de acces către *Maps ofMeaning,* lucrare cu un înalt nivel de complexitate, compusă în epoca în care Jordan își contura orientarea psihologică. Lucrarea lui mai veche este fundamentală, deoarece, dincolo de diferențele genetice și de experiență care există între noi și dincolo de cât de diferit sunt modelate de mediu creierele noastre plastice, toți avem de-a face cu necunoscutul și toți încercăm să ne deplasăm dinspre haos către ordine. De aceea, multe dintre regulile din prezenta carte, bazate pe *Maps ofMeaning,* conțin un element de universalitate.

*

Scrierea cărții *Maps ofMeaning* a fost stimulată de modul în care Jordan, adolescent în plin Război Rece, a conștientizat într-un mod acut faptul că mare parte din omenire pare mereu pregătită să arunce în aer planeta doar pentru a-și proteja diferitele identități. El a simțit că trebuie să înțeleagă cum se face că oamenii sunt dispuși să sacrifice totul pentru a conserva o anumită „identitate", orice ar însemna asta. Și credea că trebuie să înțeleagă ideologiile care au condus regimurile totalitare la versiuni ale aceluiași tip

de comportament: masacrarea propriilor cetățeni. în cartea de față, la fel ca în *Maps ofMeaning,* unul dintre lucrurik asupra cărora autorul atrage cel mai insistent atenția este ideologia, avertizându-i pe cititori să fie precauți în preajma ei, indiferent cine o propagă și în ce scop.

Ideologiile sunt idei simple, deghizate în știință s au filosofie, care-și propun să explice complexitatea lumii și să ofere soluții pentru perfecționarea ei. Ideologii sunt oameni care pretind că știu cum „să facă lumea un loc mai bun", înainte de a se fi ocupat de haosul din ei înșiși (rolul de luptători cu care îi învestește ideologia lor le ascunde acest haos), iar asta este un semn de aroganță, desigur, și una dintre cele mai importante teme ale cărții de față este „fă-ți ordine mai întâi în propria casă", sugestie pentru care Jordan oferă o serie de sfaturi practice.

Ideologiile sunt substitute ale cunoașterii autentice, iar ideologii sunt periculoși de fiecare dată când ajung la putere, deoarece nicio abordare simplă de tipul „eu-le-știu-pe-toate“ nu poate explica complexitatea existenței. Mai mult, când proiectele lor sociale nu funcționează, ideologii nu-și asumă răspunderea, ci dau vina pe aceia care demască simplismul ideilor lor. Un alt mare profesor de la Universitatea din Toronto, Lewis Feuer, observa în cartea sa *Ideology and the Ideolo-gists* că ideologii reinstrumentează chiar acele istorisiri religioase pe care susțin că le-au înlăturat, sacrificându-le însă bogăția narativă și psihologică. Comunismul s-a inspirat din povestea Copiilor lui Israel asupriți în Egipt, folosind motive, precum „clasa oropsită", „persecutorii bogați" și „liderul" — Lenin — care pleacă în străinătate, trăiește printre stăpâni, după care îi conduce pe cei înrobiți în țara făgăduită (utopia, dictatura proletariatului).

Pentru a înțelege ideologia, Jordan a citit în profunzime nu doar despre lagărele sovietice, ci și despre Holocaust și apariția nazismului. Nu am cunoscut niciodată o persoană din generația mea, născută creștină, care să fie atât de tulburată de ce li s-a întâmplat evreilor în Europa sau care să fi studiat la fel de aplicat pentru a înțelege cum s-a întâmplat asta. Am studiat și eu, la rândul meu, în profunzime subiectul. Tatăl meu este un supraviețuitor al Auschwitzului, Bunica era o femeie între două vârste când a stat față în față cu doctorul Joseph Mengele, medicul nazist care a coordonat o serie de experimente pe oameni deosebit de crude. A

supraviețuit doar pentru că l-a sfidat pe Mengele atunci când el i-a spus să treacă în rândul celor bătrâni și slăbiți, strecurându-se în rând cu tinerii. A mai evitat o dată camera de gazare, dându-și mâncarea în schimbul vopselei de păr, ca să-și ascundă părul încărunțit care ar fi condus-o la moarte. Soțul ei, bunicul meu, a supraviețuit lagărului de la Mauthausen, dar s-a înecat mortal cu o bucățică de hrană solidă în ziua eliberării. Povestesc aceasta, deoarece, la câțiva ani după ce am devenit prieteni, din cauza poziției lui clasic-liberale de apărare a libertății de expresie, Jordan a fost acuzat de către stângiști că ar fi un extremist de dreapta.

Dați-mi voie să afirm, cu toată moderația de care sunt capabil: în cel mai bun caz, acuzatorii nu și-au făcut cu sârguință temele. Eu mi le-am făcut; cu o poveste de familie ca a mea, ajungi să-ți dezvolți nu doar un radar, ci chiar un sonar pentru tot ce ține de extremismul de dreapta; și, mai important, înveți să-i recunoști pe cei ce dețin înțelegerea, instrumentele, bunăvoința și curajul de a-1 combate, iar Jordan este tocmai o astfel de persoană.

Propriile mele nemulțumiri legate de încercările științelor politice modeme de a înțelege dezvoltarea nazismului, totalitarismului și a gândirii ideologizate au reprezentat un factor major în decizia de a adăuga la studierea științelor politice și cercetarea inconștientului, proiecțiilor, psihanalizei, psihiatriei, creierului și potențialului de regresie la nivelul psihologiei de grup. Din motive similare a părăsit și Jordan terenul științelor politice. Pe acest teren comun, noi nu am fost mereu de acord în privința „răspunsurilor" (slavă Domnului!), dar am fost aproape de fiecare dată de acord în privința întrebărilor ce trebuie puse.

Prietenia noastră nu a fost marcată doar de teme sumbre. Mi-am făcut un obicei din a asista la cursurile colegilor mei, așa că am mers și la ale sale, care aveau mereu un auditoriu foarte numeros, unde am văzut ceea ce văd astăzi milioane de oameni on-line: un orator sclipitor, adesea amețitor, care în momentele cele mai bune improvizează ca un artist de jazz; în anumite momente, îmi amintea de un predicator din prerie (nu prin evanghelism, ci prin pasiunea și talentul lui de a spune povești despre mizele din viață și despre ideile corelative la care putem sau nu adera). în plus, făcea la fel de lejer sinteze năucitoare ale unor serii de studii științifice. Era un maestru al ghidării studenților către un nivel de reflecție și aprofundare care să-i ajute

să-și ia viitorul mai în serios. I-a învățat să respecte multe dintre marile cărți scrise de-a lungul istoriei. Oferea exemple vii din practica clinică, vorbea (cât trebuie) despre sine, chiar despre vulnerabilitățile sale, creând legături fascinante între evoluție, creier și poveștile religiei. într-o lume în care studenții sunt învățați să perceapă evoluția și religia ca absolut opuse (de către gânditori ca Richard Dawkins), Jordan le arăta studenților că evoluționismul poate de fapt ajuta la explicarea felului în care suntem atrași (mental și la nivel sapiențial) de multe dintre vechile povești ale omenirii, de la Ghilgameș la viața lui Buddha, de la mitologia egipteană la Biblie. Jordan demonstra, de pildă, că narațiunile despre călătoria deliberată în necunoscut — aventurarea eroului—reflectă niște sarcini universale care au stimulat evoluția creierului. El respecta poveștile, nu era reducționist și nu pretindea niciodată să le fi epuizat înțelepciunea. Când discuta un subiect, precum cel al prejudecăților sau pe cel înrudit, la nivel afectiv, al fricii și dezgustului, sau când vorbea despre diferențele dintre sexe, era capabil să explice cum au evoluat și de ce au supraviețuit aceste trăsături.

Dar, mai presus de toate, le propunea studenților subiecte rareori discutate în universități, cum ar fi simplul fapt că toți anticii, de la Buddha la autorii biblici, știau că orice adult trecut un pic prin viață știe că viața înseamnă suferință. Desigur, dacă tu suferi sau dacă cineva drag ție se află în suferință, este un lucru trist. Dar nu la acest gen de suferință se referea Peterson. Noi nu suferim doar din cauza „politicienilor imbecili", a „sistemului corupt" sau din cauză că tu și eu, la fel ca aproape toți ceilalți oameni, ne putem descrie *în mod legitim,* într-un sens sau altul, ca victime a ceva sau a cuiva. Pe lângă toate acestea, mai e ceva: simplul fapt de a ne fi născut oameni ne condamnă la o bună doză de suferință. Că suferi sau nu în prezent, există toate șansele, dacă nu ești foarte norocos, să suferi în următorii cinci ani — și dacă nu tu, atunci cineva apropiat ție. E greu să crești copii, e greu să muncești, e greu să îmbătrânești, să te îmbolnăvești, să mori, iar Jordan subliniază că toate acestea sunt cu atât mai dificile în lipsa unei relații de iubire, a înțelepciunii și a explicațiilor marilor psihologi. Jordan nu obișnuia să-i sperie pe studenți; de fapt, pe aceștia îi liniștea stilul lui direct, întrucât în adâncul sufletului lor, ei știau că li se spunea adevărul, deși nu era genul de lucruri pe care să le discuți în familie sau cuprietenii. Aceste teme erau poate evitate din cauză că adulții din viața lor fuseseră

suficient de naivi și supraprotectori încât să creadă că, evitând discuțiile despre suferință, aceasta avea să dispară ca prin magie.

Privitor la acest subiect, Jordan ne spune povestea eroului — este o temă interculturală explorată psihanalitic de către Otto Rank, cel care observa, pe urmele lui Freud, că miturile eroului sunt similare în multe culturi. Tema a fost abordată și de Cari Jung, Joseph Campbell și Erich Neumann, printre alții. Acolo unde Freud a adus contribuții substanțiale în explicarea nevrozei, pornind, printre altele, de la înțelegerea a ceea ce am putea numi povestea eroului ratat (Oedip), Jordan s-a concentrat pe poveștile eroilor triumfători. în poveștile învingătorilor, eroul trebuie să pătrundă în necunoscut, în teritorii neexplorate, să facă față unei provocări noi și dificile și să-și asume riscuri uriașe. Pentru ca eroul să renască și să accepte provocarea, ceva din el trebuie să moară sau să fie abandonat în cadrul acestui proces. Pentru asta este nevoie de curaj, un subiect rar discutat în manualele sau cursurile de psihologie. Recent, când Peterson s-a poziționat public față de libertatea de expresie și împotriva a ceea ce eu numesc „discursul constrâns" (când guvernul își forțează cetățenii să exprime anumite opțiuni politice), mizele au fost foarte mari; avea multe de pierdut și știa asta. Cu toate acestea, l-am văzut (și pe Tammy la fel) nu doar afișând un astfel de curaj, ci și trăind după multe dintre regulile cărții, dintre care unele pot fi foarte solicitante.

L-am văzut evoluând din persoana remarcabilă care era într-un om și mai capabil, și mai convingător, trăind după aceste reguli De fapt, tocmai scrierea acestei cărți și dezvoltarea acestor reguli l-au făcut să ia poziție împotriva discursului constrâns sau impus. Acesta este și motivul pentru care, în timpul acelor evenimente publice, a început să posteze pe internetfragmente din gândurile sale despre viață și reguli Acum, după 100 de milioane de vizualizări, știm că mesajul său a atins o coardă sensibilă.

Cunoscând antipatia noastră față de reguli, cum să ne explicăm succesul conferințelor sale, care livrează de fapt... reguli? în cazul lui Jordan, vorbim despre charismă și despre determinarea de a susține principiul care i-a adus o mare audiență încă de la început; vizualizările primelor sale discursuri de pe YouTube au ajuns rapid la ordinul sutelor de mii. După care oamenii au continuat să-l asculte, întrucât discursul său satisface o nevoie profundă și

nearticulată. Iar aceasta s-a întâmplat deoarece vrem să fim despovărați de reguli, dar căutăm în același timp niște cadre care să ne ordoneze viața.

Apetitul multor tineri pentru reguli, ori cel puțin pentru călăuzire, este mai pronunțat azi din mai multe motive evidente. Cel puțin în Occident, milenialii (ceinăscuțiîn anii ’80-’90) traversează o situație istorică unică. Sunt, cred, prima generație educată temeinic în spiritul a două idei morale aparent contradictorii — așa cum l-au receptat în școli și universități de la mulți profesori din generația mea. Aceste contradicții au creat oameni dezorientați și nesiguri, lipsiți de direcție și, mai tragic, lipsiți de acele bogății de existența cărora nici măcar nu au habar.

Prima idee sau învățătură spune că moralitatea este relativă, fiind în cel mai bun caz o „judecată de valoare" personală. Relativ înseamnă că nu există bine sau rău absolut; moralitatea și regulile asociate ei sunt o chestiune ce ține de opiniile personale, de conjunctură, sunt „relative la“ sau „legate de" un anumit context, cum ar fi etnia, educația sau momentul cultural și istoric în care s-a întâmplat să te naști. Sistemul de valori este doar un accident care ține de momentul nașterii. Potrivit acestui argument (devenit crez între timp), istoria ne învață că religiile, triburile, națiunile și grupurile etnice au avut dintotdeauna tendința de a se poziționa în dezacord în privința chestiunilor fundamentale. Stângiștiipostmoderni de azi susțin, pe lângă asta, că moralitatea unui grup este doar încercarea grupului respectiv de a-și exercita puterea asupra unui alt grup. în condițiile acestea, cea mai decentă decizie — odată ce înțelegi cât de arbitrare sunt „valorile morale", ale tale și ale grupului din care faci parte — este aceea de a-i tolera pe cei ce gândesc diferit și vin din medii diferite (diverse). Acest accent pe toleranță a devenit atât de important, încât mulți oameni consideră că unul dintre cele mai grave defecte de caracter este acela de a emite Judecăți morale"[1]. Cum nu știm să deosebim binele de rău și nici nu știm ce este binele, ar părea că *lucrul cel mai nepotrivit pe care îl poate face un adult este să dea tinerilor sfaturi de viață.*

Așa s-a ajuns ca o întreagă generație să fie crescută fără ceea ce se numea cândva, foarte precis, „înțelepciune practică", ingredient ce nu a lipsit din educația generațiilor anterioare. Milenialii, cărora li se spune adesea că au beneficiat de cea mai bună educație posibilă, suferă în realitate de pe urma

faptului că nevoile morale și intelectuale le-au fost neglijate. Relativiștii generației mele și a lui Jordan, mulți ajunși profesori pentru tinerii de azi, aleg să devalorizeze mii de ani de cunoaștere în domeniul dobândirii virtuții, expediind toate aceste abordări ca pe ceva depășit, „nerelevant", ba chiar „opresiv". Și au avut atât de mult succes, că până și cuvântul „virtute" pare azi demodat, iar cel care-1 folosește este etichetat ca moralist anacronic și arogant.

Studiul virtuții nu este sinonim cu cercetarea moravurilor (a ceea ce este corect și greșit, bun și rău). Aristotel definea virtutea ca pe o cale de comportament care înlesnește o viață fericită. Viciul era considerat o cale către un trai nefericit Tot el observa că virtutea caută întotdeauna echilibrul și evită extremele viciului. Aristotel analizează virtuțile și viciile în lucrarea *Etica nicomahică.* Cartea se bazează pe experiență și observație, nu pe ipoteze teoretice. Ea analizează tipul de fericire accesibil ființei umane. Cultivarea *judecăților* morale privind diferențele dintre virtute și viciu este începutul înțelepciunii practice, iar acest aspect nu va deveni niciodată demodat.

Pe de altă parte, relativismul nostru moral pleacă de la postulatul imposibilității emiterii de judecăți de valoare asupra modului cum trebuie trăită viața, întrucât nu există un bine real și nici o virtute adevărată (întrucât și acestea sunt relative). Astfel, „toleranța" devine atitudinea cea mai apropiată de „virtute". Numai toleranța poate asigura coeziunea socială între grupuri diferite și ne poate salva de la a ne face rău unii altora. Facebook și alte rețele sociale sunt locuri în care ne afișăm așa-zisa virtute, anunțând pe toată lumea cât de toleranți, deschiși și empatici suntem, după care așteptăm să strângem like-uri. (în treacăt fie spus, trâmbițarea virtuții nu este în sine o virtute, ci autopromovare. Declararea virtuții nu este o virtute — s-ar putea să fie cel mai frecvent viciu al nostru.)

Lipsa de toleranță față de viziunile celorlalți (indiferent cât de ignorante sau incoerente ar fi) este mai mult decât o eroare; într-o lume în care nu există bine și rău, intoleranța e un semn că ești penibil de nesofisticat și poate chiar periculos.

însă se pare că nu mulți pot tolera golul — haosul — inerent vieții, accentuat de acest relativism moral; puțini pot trăi fără o busolă morală, fără

un ideal către care să-și îndrepte viețile (relativiștii consideră că și idealurile sunt niște valori, „relative" ca toate valorile, pentru care nu prea e rentabil să faci sacrificii). Astfel, relativismul vine la pachet cu nihilismul și disperarea, dar și cu opusul relativismului moral: siguranța oarbă oferită de ideologii care pretind că au răspuns pentru orice.

Și cu aceasta ajungem la cea de-a doua lecție cu care au fost bombardați milenialii. S-au înscris la cursuri umaniste ca să studieze cele mai importante cărți scrise vreodată. Dar nu li se dau propriu-zis cărțile, ci sunt expuși unor atacuri ideologice asupra lor, bazate pe simplificări grotești. Acolo unde relativistul este plin de nesiguranță, ideologul este exact opusul. Ideologul este foarte critic și disprețuitor, știe mereu ce este în neregulă cu ceilalți și cum să îndrepte situația. Uneori pare că singurii oameni dispuși să dea sfaturi într-o societate relativistă sunt cei care au cel mai puțin de oferit.

*

Relativismul moral *modem* are multe surse. Noi, vesticii, pe măsură ce am învățat mai multă istorie, am înțeles că epoci diferite au beneficiat de coduri morale diferite. Călătorind pe mări și traversând uscatul, am descoperit triburi îndepărtate, de pe alte continente, ale căror coduri morale aveau o logică doar în cadrul societăților în care apăruseră. Știința și-a jucat rolul ei, atacând viziunile religioase și subminând bazele religioase ale eticii și regulilor de viață. Științele sociale materialiste susțin implicit că putem împărți lumea în fapte (observabile de către toată lumea, deci obiective și „reale") și valori (subiective și personale). Așadar, ne putem pune mai întâi de acord asupra faptelor și poate că într-o zi vom dezvolta un cod moral pe baze științifice (cod pe care încă nu-1 avem). Mai mult, sugerând că valorile sunt mai puțin reale decât faptele, știința a contribuit din nou la creșterea relativismului moral, tratând „valorile" ca pe ceva secundar. (însă ideea că putem separa faptele de valori rămâne una naivă, deoarece, într-un anumit sens, valorile ne orientează atenția și ne determină să alegem ce considerăm a fi un „fapt" și ce nu.)

Ideea că societăți diferite au coduri și reguli morale diferite le era cunoscută și celor din Antichitate și este foarte interesant să comparăm reacțiile de atunci la această descoperire cu reacțiile moderne (relativism, nihilism și ideologie). Navigând în India sau în alte locuri, grecii au descoperit că

regulile, morala și obiceiurile variază de la un loc la altul și au observat că justificarea comportamentelor corecte sau greșite era adesea înrădăcinată într-o autoritate ancestrală. Răspunsul grecilor la aceste diferențe culturale nu a fost disperarea, ci inventarea filosofici.

Răspunsul lui Socrate la partea de necunoscut venită odată cu observarea unor contraste între coduri morale diferite nu a fost nihilismul, relativismul sau ideologia, ci dedicarea vieții căutării unei înțelepciuni care să explice diferențele, ceea ce a contribuit enorm la inventarea filosofici. Socrate și-a petrecut viața formulând întrebări deconcertante, fundamentale, precum „Ce este virtutea?", „Cum se poate trăi o viață bună?" sau „Ce este dreptatea?", observând diversele abordări și cerându-le oamenilor să aleagă varianta cea mai coerentă și mai apropiată de natura umană.

Anticii nu au fost paralizați de descoperirea faptului că oamenii au idei diferite despre cum trebuie să ne trăim viața; ei au ajuns, pornind de aici, la o înțelegere mai profundă a umanității și la unele dintre cele mai profunde dialoguri purtate vreodată de oameni despre cum trebuie să ne trăim viața.

La fel și Aristotel. Nu a fost cuprins de disperare din pricina diferențelor de coduri morale, ci a conchis că, dincolo de diferențele specifice între reguli, legi și obiceiuri, numitorul comun este reprezentat de nevoia oamenilor de pretutindeni de a le crea. în termeni moderni, se pare că există o înzestrare biologică ce îi face pe toți oamenii să fie atât de preocupați de morală, încât, oriunde am trăi, ajungem să creăm o structură de legi și reguli. Ideea că viața umană poate fi total străină de preocupări morale este o aiureală.

Noi, oamenii, suntem generatori de reguli. Știind că suntem animale sociale, trebuie să ne întrebăm care este efectul relativismului modern simplist asupra noastră? Ne face să ne punem singuri piedici, pretinzând a fi ceva ce nu suntem. E o mască, dar una ciudată, care îl păcălește pe cel ce o poartă. Trageți o dungă cu cheia pe Mercedesul celui mai isteț profesor relativist-postmodern și veți vedea ce repede cade masca relativismului (cu pretenția sa că binele și răul nu există), dimpreună cu mantia toleranței radicale.

întrucât noi nu avem încă un sistem moral întemeiat pe știința modernă, Jordan nu încearcă să-și dezvolte regulile plecând de la zero — adică el nu

anulează mii de ani de înțelepciune, deoarece nu o trece în categoria superstițiilor și nici nu ignoră cele mai mari realizări morale ale omului. Mult mai util este să integrăm în ceea ce învățăm în prezent acele cărți pe care oamenii au considerat că este bine să le păstreze de-a lungul mileniilor și acelepoveșticare au supraviețuit, în ciuda tuturor întâmplărilor potrivnice, tendinței timpului dea îngropa totul în uitare.

Jordan face ceea ce au făcut dintotdeauna călăuzitorii chibzuiți: nu susține că înțelepciunea umană începe cu el însuși, ci își întoarce mai întâi atenția către propriile sale spirite călăuzitoare. Deși temele abordate în carte sunt serioase, Jordan scrie adesea cu umor și lejeri-tate, așa cum sugerează și titlurile capitolelor. El nu ridică pretenții de exhaustivitate, iar capitolele conțin uneori discuții largi despre psihologie, așa cum o vede el.

De ce nu i-am putea spune volumului de față manual de „instrucțiuni", un termen mai relaxat, mai prietenos și mai puțin rigid decât cel de „reguli"?

Pentru că vorbim într-adevăr despre niște reguli. Iar prima regulă este să-ți asumi responsabilitatea vieții tale. Punct.

Am putea crede că o generație care a auzit încontinuu de la educatorii săi ideologici despre drepturile, drepturile și iar drepturile ce i se cuvin va obiecta atunci când i se va spune că ar face mai bine să se concentreze pe asumarea responsabilității. Și totuși, milioane de oameni din această generație, compusă din multe persoane crescute în mici familii cu părinți hiperprotectori, pe suprafețe dejoacă moi, educate mai apoi în universități dotate cu „zone de siguranță" (în care tinerii — antrenați să aibă aversiune față de risc — nu trebuie să audă ceea ce nu doresc să audă), se simtpăcăliți de această subestimare a potențialului lor de reziliență și îmbrățișează mesajul lui Jordan, conform căruia fiecare individ poartă o responsabilitate fundamentală; iar pentru a trăi deplin, trebuie mai întâi să-ți pui casa în ordine, altfel fiind imposibil să aspiri la răspunderi mai mari. Anvergura acestor reacții pozitive ne-a mișcat pe amândoi, de multe ori până la lacrimi.

Regulile din această carte sunt uneori solicitante. Ele impun parcurgerea unui proces treptat care te împinge către o nouă limită.

Aceasta presupune, cum am spus, aventurarea în necunoscut. Depășirea limitelor sinelui actual solicită niște decizii atente și urmărirea îndeaproape a idealurilor: idealuri poziționate undeva sus, deasupra ta, superioare ție — despre care nu poți fi întotdeauna sigur că le vei atinge.

Dar dacă nu e sigur că ne putem atinge idealurile, de ce să le mai urmărim? Pentru că dacă nu te străduiești să le realizezi, n-o să simți niciodată că viața ta are un sens.

Dar și pentru că, așa neobișnuit și ciudat cum sună, în zona cea mai profundă a psihicului nostru, ne dorim cu toții să fim judecați.

Norman Doidge, doctor în medicină, autor al cărții *TheBrain That Changes Itself*

Uvertură

Cartea aceasta are o istorie scurtă ș i o istorie lungă. S ă începem cu cea scurtă.

în anul 2012, am început să contribui cu articole la un site numit „Quora“. Pe Quora oricine poate să întrebe orice — și oricine poate să răspundă. Cititorii au opțiunea de a reacționa cu aprecieri pozitive la răspunsurile care le sunt pe plac și cu voturi negative la cele care nu le convin. în felul acesta, cele mai utile răspunsuri ajung în vârful topului preferințelor cititorilor, în timp ce restul se scufundă în uitare. Site-ul m-a făcut curios. Mi-a plăcut atmosfera de libertate-pentru-toți. Discuțiile erau adesea provocatoare, fiind un prilej de a observa diversitatea spectrului de răspunsuri iscate de aceeași întrebare.

Obișnuiam să intru pe Quora în căutare de dezbateri când făceam câte o pauză de la lucru (sau când evitam munca). Am abordat întrebări precum „Care este diferența dintre a fi fericit și a fi mulțumit?", „Ce lucruri devin mai bune odată cu vârsta?" și „Ce aduce sens vieții?"

Quora îți spune câți oameni au citit răspunsurile tale și-ți oferă statistica reacțiilor pozitive și negative, permițându-ți să calculezi audiența opiniei

tale, precum și răspunsul oamenilor la gândurile tale. De reacționat, reacționează doar o minoritate a cititorilor. în iulie 2017, în timp ce scriam rândurile de față — la cinci ani de la abordarea întrebării „Ce aduce sens vieții?" —, răspunsul meu la întrebarea aceasta înregistrase o audiență relativ redusă (14 000 de vizualizări și 133 de aprecieri), în timp ce răspunsul la întrebarea despre îmbătrânire adunase 7 200 de vizualizări și 36 de aprecieri. Nu putem spune că răspunsurile mele ar fi avut un succes-monstru. Dar era de așteptat. Pe platformele de tipul acesta, cele mai multe răspunsuri au parte de puțină atenție, în vreme ce abia o minoritate ajunge la un grad disproporționat de popularitate.

La scurt timp după, am abordat o altă întrebare: „Care sunt cele mai valoroase lucruri pe care ar trebui să le cunoască oamenii?" Am răspuns cu o listă de reguli de viață sau maxime; unele teribil de serioase, altele jucăușe: „Fii recunoscător, în ciuda suferinței tale", „Nu face ceea ce nu-ți place", „Nu ascunde lucruri sub preş" și așa mai departe. Cititorii Quora au părut mulțumiți de lista mea. Au răspuns cu replici de tipul: „în mod categoric voi tipări lista asta și o voi folosi ca punct de referință. E pur și simplu fenomenală" sau „Tocmai ai cucerit Quora. De-acum putem închide liniștiți site-ul“. Studenții de la University of Toronto, unde predam eu, au venitla mine și mi-au mărturisit cât de mult le plăcuse lista. Răspunsul meu la întrebarea „Care sunt cele mai valoroase lucruri..." a fost vizualizat de o sută douăzeci de mii de ori și a fost apreciat de două mii trei sute de ori. Doar câteva sute de răspunsuri din cele aproximativ șase sute de mii din arhiva Quora au trecut de pragul de două mii de aprecieri. Reflecțiile mele din momentele în care voiam să amân alte sarcini (deci „procrastinam") au prins de minune. Formulasem un răspuns care ajunsese în categoria de 0,1 % a celor mai apreciate răspunsuri.

în momentul alcătuirii acelei liste de reguli pentru viață, nu am bănuit că răspunsul va avea parte de un asemenea destin. în lunile din preajma scrierii sale, am contribuit pe Quora cu mai bine de șaizeci de răspunsuri destul de atent formulate, dar fără ca audiența lor să explodeze. Iar statisticile oferite de Quora sunt de cea mai bună calitate. Să mai spun căidentitatearespondenților rămâne anonimă. Aceștia nu au niciun fel de interese ascunse în aprecierile și reacțiile lor. Adică, opiniile exprimate sunt spontane și nepărtinitoare. Așa că am fost atent la rezultate și m-am gândit

la motivele succesului disproporționat de care s-a bucurat lista mea cu regulile de viață. Poate că găsisem echilibrul optim între familiar și nefamiliar în alcătuirea acelei liste. Poate că oamenii au fost atrași de ordinea pe care aceste reguli o promiteau. Poate că oamenilor doar le plac listele.

Cu câteva luni înainte, în martie 2012, am primit un e-mail de la o agentă literară. M-a contactat după ce mă auzise vorbind la postul de radio CBC într-o emisiune intitulată *Just Say No to Happiness (Spune „nu“fericirii),* unde criticam ideea conform căreia fericirea ar fi cel mai demn de urmat scop al vieții. în ultimele decenii am citit suficient de multe cărți sumbre despre secolul XX, cu precădere despre Germania nazistă și Uniunea Sovietică. Alexandr Soljenițîn, cu excepționalele «ale mărturii despre ororile suferite de prizonierii din lagărele soviet Ice de muncă sclavagistă, scria cândva că „ideologia jalnică" ce susținea că „omul e creat pentru fericire" s-a năruit „sub prima lovitură de par a șefului de lucrări"[1]. Suferința care ne copleșește în momentele de criză poate să transforme destul de repede într-o glumă ideea că fericirea trebuie să fie scopul vieții unui om. Eu am sugerat, în cadrul emisiunii radio, că avem nevoie de un sens mai profund de-atât. Am observat atunci că marile povești ale trecutului conțin adesea un sens mai înalt, care are de-a face mai mult cu edificarea caracterului decât cu fericirea. Aici ajungem la lunga istorie a nașterii cărții de față.

între 1985 și 1999, am lucrat câte trei ore pe zi la cealaltă carte publicată de mine: *Maps ofMeaning: The Arhitecture of Belief* (Cartografieri ale sensului: arhitectura credinței). în aceeași perioadă, dar și în anii ce-au urmat, am ținut un curs plecând de la materialul acestei cărți, mai întâi la Harvard, iar acum la Universitatea din Toronto. în 2013, observând ascensiunea platformei YoulYibe, dar și datorită popularității unor colaborări cu TVO, un post canadian de televiziune publică, am decis să filmez conferințele mele universitare șau publice și să le urc pe internet. Acestea s-au bucurat de o audiență incredibil de mare — peste un milion de vizualizări până în aprilie 2016. Numărul lor a crescut dramatic de atunci până azi (maimult de optsprezece milioane în momentul acesta), dar aceasta se datorează parțial implicării mele într-o controversă politică ce a avut parte de o atenție exagerat de mare.

însă asta e altă poveste. Poate chiar o altă carte.

în *Maps ofMeaning* am propus ideea conform căreia marile mituri și povești religioase ale trecutului, și cu atât mai mult cele derivate din tradițiile mai timpurii, orale, sunt *morale* în intenția lor, mai curând decât descriptive. Ele nu sunt preocupate, așadar, să descrie cum funcționează lumea, așa cum se întâmplă în cazul omului de știință, ci vorbesc despre cum trebuie să se comporte omul. Am sugerat în cartea mea anterioară că strămoșii noștri și-au imaginat lumea ca pe o scenă — o piesă de teatru —, și nu ca pe un depozit de obiecte. Am descris tot în acea lucrare parcursul intelectual pe care eu l-am traversat până la concepția că elementele constitutive ale lumii ca teatru sunt ordinea și haosul, și nu niște elemente de ordin material.

Ordinea apare atunci când oamenii din jurul tău acționează în conformitate cu norme sociale asumate, fiind previzibili și cooperanți. Este lumea structurii sociale, a teritoriilor explorate și a familiarității. Starea de Ordine este portretizată, simbolic — imaginativ —, ca fiind masculină. Regele înțelept și Tiranul sunt uniți pentru totdeauna, întrucât societatea este deopotrivă structurare și constrângere.

Haosul, pe de altă parte, survine acolo unde — sau când — se produce ceva neașteptat. Haosul apare, într-o formă banală, atunci când te afli la o petrecere cu oameni pe care crezi că-i cunoști și spui o poantă la care anturajul răspunde cu o răceală mută și stânjenitoare. Haosul apare, la un nivel mai amenințător, atunci când te trezești brusc șomer sau ești trădat de persoana pe care o iubești. Imaginația l-a identificat ca fiind feminin, în antiteză cu ordinea masculină simbolică. Este apariția bruscă, inedită și imprevizibilă în miezul familiarității. Este Creație și Distrugere, sursa lucrurilor noi și destinația lucrurilor moarte (la fel ca natura și diferit de cultură). Haosul este naștere și moarte în același timp.

Ordinea și haosul sunt jumătățile *yang* și *yin* ale faimosului simbol taoist: doi șerpi încolăciți, fiecare mușcând din coada celuilalt.[2] Ordinea este șarpele alb, principiul masculin; Haosul este contrapartealui neagră, principiul feminin. Punctul negru din zona albă, precum cel alb din zona neagră, indică posibilitatea transformării: necunoscutul poate să-și facă simțită prezența, în mod neașteptat și copleșitor, tocmai când lucrurile par

mai așezate. Invers, când totul pare pierdut, din catastrofă și haos poate să răsară o ordine nouă.

Taoiștii găseau sensul Ia granița dintre cele două elemente mereu întrețesute. A păși pe această graniță înseamnă a rămâne pe calea vieții, Calea divină.

Iar asta înseamnă ceva mult mai bun decât a urmări fericirea.

Persoana de Ia agenția literară despre care am pomenit mai sus a ascultat Ia radio CBC emisiunile în care discutam aceste chestiuni. Ce a auzit a pus-o pe gânduri. Mi-a scris să mă întrebe dacă n-aș vrea să scriu o carte pentru publicul larg. Am încercat, în trecut, să compun o variantă mai accesibilă a lucrării *Maps ofMeaning,* o carte foarte densă. Prilej cu care am constatat că nu-mi găseam suflul pentru a o scrie și că nici materialul redactat nu prea respira. Probabil din cauză că îmi imitam vechiul sine, cel din cartea precedentă, în loc să mă așez în intervalul dintre ordine și haos, pentru a produce ceva nou. I-am sugerat agentei literare să se uite pe canalul meu de You-Tube la patru dintre conferințele pe care le-am făcut pentru o emisiune TVO numită *Big Ideas.* Mi-am imaginat că după ce le va vedea o să putem purta o discuție mai informată și mai amănunțită despre tipul de subiecte pe care le-aș putea atinge într-o lucrare accesibilă publicului larg.

M-a contactat din nou câteva săptămâni mai târziu, după ce a văzut cele patru conferințe și a discutat despre ele cu un coleg. Era acum și mai dedicată proiectului decât fusese înainte. Acest lucru mi s-a părut destul de promițător — și de surprinzător. Sunt uimit de fiecare dată când oamenii răspund pozitiv afirmațiilor mele, dată fiind seriozitatea și stranietatea lor. Sunt uluit că mi s-a permis (ba chiar am fost încurajat) să țin cursul pe care l-am ținut, mai întâi la Boston, acum la Toronto. Mi-am imaginat dintotdeauna că, atunci când oamenii vor înțelege cu adevărat ce le predau, voi avea foarte mult de pierdut. Dar, pânăla urmă, fiecare cititor va putea decide singur cât adevăr conținea îngrijorarea mea după ce va fi terminat lectura acestei cărți.:)

Agenta literară mi-a sugerat să scriu un fel de ghid al lucrurilor necesare unei persoane care vrea „să trăiască bine" — orice ar fi însemnat asta. M-am gândit imediat la lista mea de pe Quora. între timp, mai făcusem diverse

comentarii pe marginea listei de reguli publicate atunci, comentarii la care cititorii răspunseseră la fel de pozitiv. De aceea, mi s-a părut că între lista de pe Quora și ideea agentei exista un spațiu care merita exploatat. I-am trimis lista. I-a plăcut.

în aceeași perioadă, un prieten de-al meu, fost student — romancierul și scenaristul Gregg Hurwitz —, plănuia o carte nouă: este vorba despre ceea ce urma să devină bestsellerul *Orphan X.* Și lui i-au plăcut regulile din lista mea. Apus-o pe Mia, protagonista cărții, să lipească pe frigider, în momentele semnificative ale intrigii sale romanești, câte una dintre regulile de pe lista mea. A fost încă un indiciu care confirma bănuiala mea legată de interesul sporit suscitat de aceste reguli de viață. I-am sugerat agentei că aș putea să scriu câte un scurt capitol pentru fiecare dintre reguli. Ea a fost de acord, iar eu i-am înaintat o schiță de carte, în care precizam aceste lucruri. Totuși, după ce am început să scriu, capitolele s-au dovedit a nu fi deloc scurte. Am avut mult mai multe de spus decât mi-am imaginat inițial.

S-a întâmplat astfel și din cauza perioadei îndelungate petrecute cu documentarea pentru prima mea carte: studiasem istorie, mitologie, neuroștiințe, psihanaliză, psihologia copilului, poezie și secțiuni consistente din Biblie. Am citit și probabil am înțeles mult din *Paradisul pierdut* al lui Milton, din *Faustul* lui Goethe și din *Infernul* lui Dante. Am sintetizat, cu mai mult sau mai puțin succes, toate acestea pentru a explica o problemă foarte încâlcită: motivul sau motivele care au stat în spatele amenințării nucleare a Războiului Rece. Nu reușeam să înțeleg cum a fost posibil ca oamenii să țină atât de mult la sistemele lor de credințe, încât să fie dispuși să-și asume riscul distrugerii lumii doar pentru a conserva acele credințe. Am ajuns să înțeleg că sistemele de credințe îi fac pe oameni inteligibili unii altora — și că aceste sisteme nu vizează doar credințele.

Oamenii care trăiesc după același cod sunt previzibili unii pentru alții. Acțiunile lor țin cont de așteptările și de dorințele celorlalți. Ei pot coopera. Ba pot chiar să concureze pașnic, pentru că oamenii știu la ce să se aștepte de la ceilalți. Vorbim despre un sistem de credințe împărtășit atât la nivel psihologic, cât și la nivelul acțiunilor, fapt care simplifică totul — în ochii individului și ai celorlalți. Sistemele de credințe împărtășite simplifică lumea, deoarece oamenii care știu la ce să se aștepte de la ceilalți pot

colabora la îmblânzirea lumii. Nu există, probabil, ceva mai important ca menținerea acestei organizări — a acestei simplificări. De exemplu, statul începe să se clatine atunci când această simplificare este amenințată.

Oamenii nu luptă, de fapt, pentru credințele lor, ci pentru a menține *echilibrul dintre* credințele, așteptările și dorințele lor. Luptă pentru menținerea echilibrului dintre așteptările lor și comportamentul celorlalți. Pentru că menținerea acestui echilibru ne permite să trăim împreună în pace, într-un mod previzibil și productiv. Și pentru că diminuează incertitudinea și amestecul haotic de emoții intolerabile produs de starea de indeterminare.

Imaginați-vă scenariul în care cineva este trădat de persoana iubită. Sacrul contract social asumat de către cei doi a fost violat. Faptele vorbesc mai mult decât cuvintele, astfel încât actul trădării strică pacea fragilă și atent negociată a relației intime. Oamenii trăiesc emoții teribile

in urma unei dovezi de neloialitate: dezgust, desconsiderare (de sine și a celui ce-a trădat), vină, anxietate, furie și spaimă. Conflictul este inevitabil, iar consecințele sunt uneori fatale. Sistemele noastre de credințe împărtășite — adică acele comportamente și așteptări asumate de comun acord — reglează și controlează aceste forțe puternice. Nu ne miră faptul că oamenii vor lupta să conserve acel ceva care îi protejează de a fi „posedați" de emoții, haos și teroare (și de a ajunge la conflict și încleștare).

Dar acest ghem de credințe este mai mult decât atât Un sistem cultural împărtășit stabilizează interacțiunea umană, fiind totodată și un sistem de valori — o ierarhie valorică în care unele lucruri au parte de mai multă atenție și considerație decât altele. în absența unui astfel de sistem de valori, oamenii pur și simplu nu pot acționa. Mai mult, nici nu mai pot să perceapă semnificația lucrurilor din jurul lor, întrucât atât acțiunea, cât și percepția presupun un scop, iar un scop valid este, în mod necesar, ceva valorizat Mare parte din emoțiile pozitive pe care le trăim au de-a face cu scopurile noastre. Nu suntem fericiți, tehnic vorbind, decât atunci când vedem că progresăm — iar ideea de progres implică niște valori la care ținem. în plus, să mai precizăm că, dacă sensul vieții va fi lipsit de o valoare pozitivă, acest lucru nu ne va rămâne indiferent. Suntem vulnerabili și muritori; durerea și anxietatea fac parte din existența umană. Avem nevoie de niște instrumente

pe care să le folosim în contracararea suferinței inerente Ființei’. Fără un sistem profund de valori care să implice acest sens, ajungem repede să fim dominați de teroarea existenței. Iar aceasta atrage după sine nihilismul, cu lipsa lui de speranță și cu disperarea lui specifică.

’ Folosesc termenul „Ființă” (cu „F“ mare) parțial datorită influenței ideilor filosofului german de secol XX Martin Heidegger. Heidegger a încercat să distingă între realitatea concepută obiectiv și totalitatea experienței umane (pe care o numea „Ființă”). Ființa (cu „F“ mare) este ceea ce trăiește fiecare dintre noi la modul subiectiv, personal și individual, dar și ceea ce trăim împreună cu ceilalți. Aici includem emoțiile, instinctele, visele, viziunile și revelațiile noastre, gândurile și percepțiile noastre intime. Ființa este, în cele din urmă, și acel ceva care capătă contur prin acțiunile noastre, astfel încât natura Ființei este, într-o oarecare măsură, și o consecință a deciziilor și opțiunilor noastre — ceva modelat de ipoteticul nostru liber-arbitru. în această logică interpretativă, Ființa este (1) ceva ce nu e lesne de redus la un nivel material și obiectiv și (2) ceva ce solicită categoric un nume propriu, așa cum Heidegger s-a străduit zeci de ani să arate.

Așadar: nu există valori, nu există nici sens. însă sistemele de credințe pot intra în conflict. Suntem prinși pentru eternitate între ciocan și nicovală. Pierderea credințelor centrate pe grup face viața haotică, mizerabilă și intolerabilă; prezența credințelor centrate pe grup face inevitabil conflictul cu alte grupuri Noi, occidentalii, am început să ne retragem din culturile centrate pe tradiție, religie și chiar națiune parțial pentru a reduce riscul conflictului între grupuri. Dar asta înseamnă că suntem tot mai expuși la deznădejdea lipsei de sens, ceea ce nu reprezintă în niciun caz un progres.

în timp ce scriam la *Maps ofMeaning,* am fost motivat (printre altele) de conștientizarea faptului că noi nu ne mai permiteam conflagrații — cu siguranță nu la scara conflictelor mondiale din secolul douăzeci. Tehnologia distrugerii ajunsese mult prea puternică. Potențialele consecințe ale războiului erau de-acum apocaliptice, la propriu. Dar nu puteam nici să abandonăm pur și simplu sistemele noastre de valori, credințele și culturile noastre. Această dilemă aparent nerezolvabilă m-a chinuit luni la rând. Exista și o a treia cale, una pe care n-o vedeam? într-una din nopțile din perioada aceea, am visat că eram suspendat în aer, atârnând de un candelabru, la multe etaje deasupra solului, sub domul unei catedrale

masive. Oamenii de jos îmi păreau foarte depărtați și foarte mici. Eram foarte departe de orice z id — chiar și de cupola domului de care atârnam.

Am învățat să acord atenție viselor datorită, în bună măsură, pregătirii mele de psiholog clinician. Visele aruncă o lumină în locuri obscure în care rațiunea încă nu a ajuns. Am studiat într-o oarecare măsură și creștinismul (mai mult decât alte tradiții religioase, dar fac eforturi să remediez acest dezechilibru). La fel ca toată lumea, sunt influențat de ceea ce știu, nu de ceea ce nu știu. Ca să revenim la visul meu, știam că o catedrală este construită în formă de cruce și că punctul de sub dom este centrul crucii. Știam că acea cruce este în același timp punctul culminant al suferinței, punctul morții și al transformării și centrul simbolic al lumii. Nu era tocmai locul în care-mi doream să mă aflu. Am reușit să cobor din înălțimi — din cerul simbolic — înapoi pe uri teren sigur, familiar și anonim. Nu știu cum. Apoi, tot în vis, m-am întors în dormitorul și în patul meu, căutând să revin la somnul meu și la pacea inconștientului. Dar, pe măsură ce mă relaxam, am simțit tot mai pregnant cum corpul îmi era dus în altă parte.

Eram descompus de un vânt puternic, menit să mă propulseze înapoi în catedrală, înapoi în punctul central. Nu exista scăpare. Un adevărat coșmar! M-am forțat să mă trezesc. Perdelele din spatele meu mângâ-iau pernele patului. Pe jumătate adormit, am privit înspre marginea patului. Am văzut ușile mari ale catedralei. Am tresărit, alungând cu totul somnul, și au dispărut.

Visul m-a plasat în însuși centrul Ființei, de unde nu aveam scăpare. Mi-a luat luni de zile ca să înțeleg ce-a vrut să spună. în timpul acesta, am ajuns la o înțelegere mai amănunțită și mai personală a ideii asupra căreia insistă marile povești ale trecutului: centrul este ocupat de către individul uman. Centrul este marcat de o cruce, la fel cum locul este marcat de un X. în punctul central al crucii, existența înseamnă suferință și transformare — acesta este adevărul care trebuie asumat, mai presus de toate, la modul voluntar. Există posibilitatea de a trans-cende aderența servilă la grup și la doctrinele acestuia, fără a cădea, totodată, în capcanele opusului său, nihilismul. Este posibil să găsim suficient sens în conștiința și experiența individuale.

Cum poate fi lumea eliberată de teribila dilemă a conflictului (pe de o parte) și a destrămării sociale și psihologice (pe de altă parte)? Răspunsul meu a fost următorul: prin elevarea și dezvoltarea individului, precum și prin disponibilitatea tuturor de a lua pe umeri povara Ființei și de a păși pe calea eroică. Fiecare dintre noi trebuie să-și asume cât mai multă responsabilitate pentru viața individuală, pentru societate și lume. Fiecare dintre noi trebuie să spună adevărul, să repare ce a fost stricat, să distrugă și să recreeze ce e vechi și depășit. Aceasta e calea prin care putem și trebuie să reducem suferința care otrăvește lumea. E nevoie de mult efort. Din partea tuturor. Dar merită, dacă ținem cont de cât de cenușie este alternativa reprezentată de oroarea credinței autoritariste, de haosul colapsului statal, de tragica catastrofă a unei naturi incontrolabile, de angoasa existențială și de slăbiciunea individului lipsit de sens.

Au trecut decenii de când meditez și conferențiez pe aceste subiecte. Am adunat un corpus considerabil de povești și concepte legate de ele. Nu susțin, cu toate acestea, nicio clipă că aș avea dreptate în totalitate sau că gândirea mea ar fi exhaustivă. Ființa depășește puterea de înțelegere a unui singur om, iar eu nu mă aflu în posesia poveștii integrale. Ofer doar cea mai bună perspectivă la care am acces.

în orice caz, rezultatul cercetărilor și al gândirii mele anterioare sunt eseurile care alcătuiesc cartea de față. Ideea inițială a fost să scriu câte un scurt eseu pentru fiecare dintre cele patruzeci de răspunsuri pe care le-am oferit în Quora. Propunerea a fost acceptată de sucursala canadiană a editurii Penguin Random House. Totuși, după ce m-am apucat de scris, am redus numărul eseurilor la douăzeci și cinci, apoi la șaisprezece și în final la cele douăsprezece incluse în prezentul volum, în ultimii trei ani am lucrat la revizia celor 12 reguli rămase, cu ajutorul editorului meu oficial (și al criticilor nemiloase și teribil de exacte ale lui Hurwitz, prietenul meu amintit anterior).

A durat mult până am găsit titlul: *12 Reguli de viață: un antidot la haosul din jurul nostru.* Cum de s-a evidențiat acesta dintre toate? în primul rând, datorită simplității sale. Sugerează clar faptul că oamenii au nevoie de principii ordonatoare, pentru a evita instaurarea haosului. Avem nevoie de reguli, standarde, valori — și luați separat, dar și luați împreună. Suntem

niște animale de povară, obișnuite să tragă la jug. Avem nevoie de o încărcătură care să ne justifice existența mizerabilă. Avem nevoie de rutină și de tradiție. Aceasta înseamnă ordine. Ordinea poate deveni excesivă, ceea ce nu e bine, dar haosul e o mlaștină în care ne înecăm — și nici asta nu e bine. Trebuie să ne menținem pe calea dreaptă și îngustă. Fiecare dintre cele douăsprezece reguli din cartea aceasta — împreună cu eseurile care le acompaniază — operează ca un ghid pentru a ne menține pe această „cărăruie". „Cărăruia" este fâșia care desparte ordinea de haos. Acolo suntem suficient de stabili, dar și suficient de curioși, de metamorfozabili, de vindecabili și de cooperanți. Urmând această cărăruie, ne găsim sensul care poate justifica viața cu inevitabila ei suferință. Dacă am trăi cum se cuvine, am fi capabili să tolerăm povara conștiinței de sine. Dacă am trăi cum se cuvine, am reuși să ne asumăm propria fragilitate și mortalitate, fără să ne simțim ca niște victime nevinovate, fără să cădem în starea de invidie sau să ajungem, mai apoi, la dorința de răzbunare și distrugere. Dacă am trăi cum se cuvine, nu ar mai fi nevoie să apelăm la securitatea oferită de totalitarisme, pentru a ne proteja de recunoașterea propriei finitudini și ignoranțe. Poate că am reuși să evităm cărările ce duc spre Iad — iar secolul XX ne-a arătat cam cât de real poate fi Iadul.

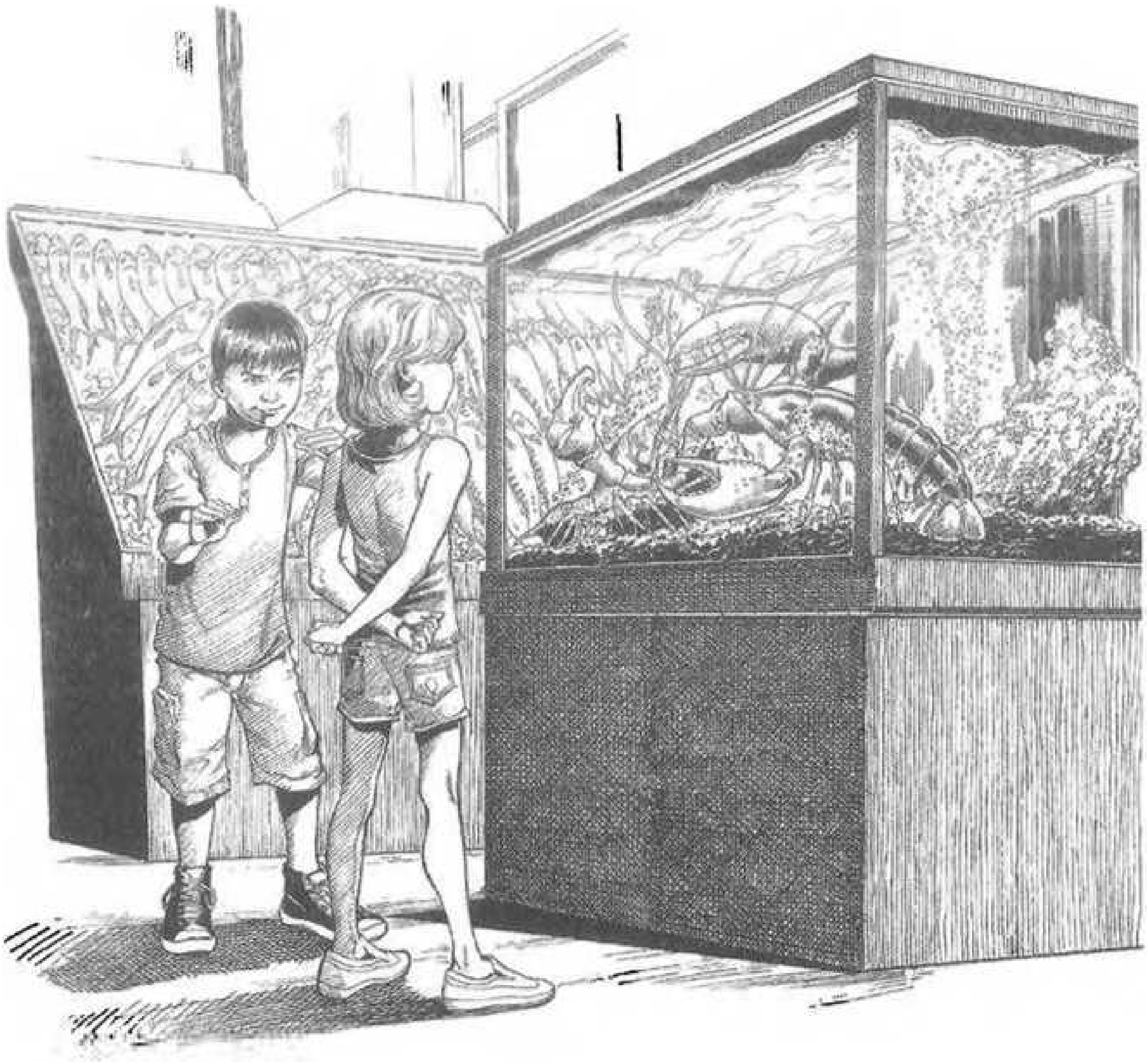
Sper ca aceste reguli și eseurile care le însoțesc să-i ajute pe oameni să înțeleagă ceea ce știu deja: că sufletul individului este veșnic flămând după eroismul Ființei autentice și că voința de asumare a acestei responsabilități este identică, de fapt, cu decizia de a trăi o viață cu sens.

Dacă fiecare dintre noi va trăi cum se cuvine, atunci ne va fi tuturor mai bine.

Vă doresc tot ce se poate mai bun vouă, celor care ați deschis paginile acestei cărți.

Jordan B. Peterson

Psiholog clinician, profesor universitar și doctor în psihologie

1

Unii argumentează — în mod eronat — că Freud (pomenit adesea în paginile acestea) a contribuit la dorința noastră curentă de a avea o cultură, școli și instituții eliberate de „judecățile morale. Este adevărat că el le-a recomandat terapeuților să fie toleranți și empatici cu pacienții lor și să nu formuleze judecăți critice, moralizatoare. Dar scopul era crearea unei atmosfere în care pacienții să poată fi cât mai onești în abordarea problemelor lor. Aceștia erau încurajați la exerciții de autoreflecție, care le permiteau să exploreze sentimente și dorințe ascunse, ba chiar și nevoi rușinoase, antisociale. Dar le permitea — iar aceasta a fost o mișcare de maestru — și să descopere zona lor de moralitate inconștientă (cu tot cu judecățile ei de valoare) și**

zona de autocritică severă pentru propriile „slăbiciuni. De asemenea, le permite să-și descopere culpa inconștientă, ascunsă adesea de sine, de la care pleacă stima de sine scăzută, depresia și anxietatea. Putem fi siguri că**

2

Simbolul yin/yang este partea secundară a unui simbol mai cuprinzător, din cinci părți, *tajitu, o* diagramă ce reprezintă atât unitatea originară absolută, cât și divizarea acesteia în multiplicitatea lumii observate. Discut mai multe despre acest subiect la Regula 2, mai jos, dar și în alte locuri din carte.

Regula 1

Stai drept

și trage umerii înapoi

HOMARII ȘI TERITORIUL

Dacă sunteți precum cei mai mulți dintre noi, nu vă gândiți prea des la homari[2] — în afară de momentele în care vă înfruptați din carnea lor. Totuși, aceste crustacee minunate și delicioase merită din plin atenția noastră. Sistemul lor nervos este mai simplu decât al nostru, iar neuronii, celulele magice ale creierului, sunt mari și ușor de observat. Din acest motiv, oamenii de știință au reușit să întocmească în mod precis harta circuitelor neuronale ale homarului. Aceasta ne-a ajutat să înțelegem mai bine structura și funcția creierului. Dar și comportamentul unor animale mai complexe, inclusiv al oamenilor. Căci aveți în comun cu homarii mult mai multe decât credeți (în special când vă enervați și vă faceți roșii ca racii — ha, ha!).

Homarii trăiesc pe fundul oceanului. Acolo își au reședința, arealul în care vânează și în care scormonesc după bucățele comestibile și orice mai cade din haosul continuu și din carnajul de deasupra. Homarii caută locuri sigure, unde pot vâna și scormoni cu succes. își caută o casă.

Și cum numărul lor e mare, mai apar și probleme. Ce se întâmplă dacă doi homari vor să ocupe concomitent același teritoriu de pe fundul oceanului? Și ce s-ar întâmpla dacă sute de homari ar încerca să-și facă o viață și o familie pe același petec înghesuit de nisip și gunoi?

Și alte creaturi se lovesc de problema asta. Păsările cântătoare care emigrează primăvara în nord, de pildă, au parte de dispute teritoriale feroce. Cântecele lor, atât de liniștitoare și frumoase pentru urechea umană, sunt

sunete de alarmă și țipete de dominație. O zburătoare triluitoare este un mic luptător care își proclamă suveranitatea. Luați exemplul pitulicii, o pasăre cântătoare mică și arțăgoasă, amatoare de insecte. O pitulice nou-sosită într-un anumit areal își caută un loc ferit în care să-și facă un cuib menit s-o protejeze de vânt și de ploaie. Are nevoie de un loc aflat în apropierea surselor de hrană, dar care să fie și atractiv pentru potențialii parteneri. Dar trebuie, totodată, să-și convingă concurența să se țină departe.

PĂSĂRILE ȘI TERITORIUL

Când aveam zece ani, am făcut împreună cu tatăl meu'o casă pentru pitulici. Semăna cu o căruță cu coviltir și era prevăzută cu o intrare principală de mărimea unei monede de douăzeci și cinci de cenți. Era numai bună pentru pitulici, care sunt de dimensiuni mai mici, dar nepotrivită pentru alte specii mai corpolente. I-am construit și vecinei noastre mai vârstnice o asemenea căsuță, dintr-o ciubotă veche din cauciuc. Avea o intrare suficient de largă pentru un sturz. Vecina noastră abia aștepta ziua în care casa avea să-și primească locatarii.

Căsuța noastră a fost descoperită curând de o pitulice, care s-a instalat confortabil în ea. Era începutul primăverii și-i auzeam trilurile lungi, repetate la nesfârșit. însă imediat ce și-a amenajat căminul în căruța cu coviltir din grădina noastră, a început să care bețișoare în ciubota din grădina vecinei. A înghesuit câte a fost nevoie până ce intrarea a devenit impracticabilă pentru păsările de toate dimensiunile. Vecina noastră nu a fost încântată de această lovitură preventivă, dar nu avea ce să facă în privința asta. „Dacă dăm jos căsuța din vecini", a spus tata, „o curățăm și o urcăm înapoi, pitulicea o va astupa din nou cu bețe." Pitulicea este o pasăre mică, simpatică și neîndurătoare.

în iama anterioară îmi rupsesem piciorul la schi — prima dată când coboram o pantă — și primisem niște bani dintr-o asigurare școlară destinată copiilor neîndemânatici și lipsiți de noroc. Din banii aceia mi-am cumpărat un reportofon cu casetă (o noutate tehnologică pe atunci). Tata mi-a sugerat să mă întind pe spate în grădină, să înregistrez cântecul pitulicii, după care să dau drumul înregistrării și să observ ce se întâmplă. Am ieșit din casă în lumina soarelui de primăvară și am înregistrat câteva

minute pasărea care-și afirma categoric prin cântecul său suveranitatea asupra teritoriului. Apoi am pornit înregistrarea cu propria sa voce. Pasărea aceea micuță, cam o treime dintr-o vrabie, a început să se năpustească asupra mea și a reportofonului meu, plonjând înainte și înapoi, la numai câțiva centimetri distanță. Comportamentul a persistat chiar și după ce am închis reportofonul. Orice pasăre mai mare, care ar fi îndrăznit să se odihnească puțin în apropierea cuibului, avea toate șansele să fie doborâtă de asalturile acestei pitulici-kamikaze.

Bun. Pitulicea și homarul sunt foarte diferiți. Homarii nu zboară, nu cântă și nu se cocoață în copaci. Pitulicea are pene, nu o cochilie dură. Pitulicea nu poate respira sub apă și este rareori servită în unt. Totuși, pitulicea și homarul sunt asemănători în privința unor aspecte importante. Ambele specii sunt obsedate de statut și de poziția în ierarhie, ca multe alte creaturi. Zoolog și specialist în psihologie comparată, norvegianul Thorlief Schjelderup-Ebbe observa (în 1921) că și banalele găini de curte stabilesc o ierarhie, așa-numita „ierarhie a ciugulitului"[3].

Stabilirea ordinii ierarhice în lumea găinilor are implicații importante în ce privește supraviețuirea fiecărei păsări din această specie, în special în perioadele de penurie. Găinile care au prioritate la hrana ce aterizează zilnic în curtea lor sunt vedetele grupului. După ele, urmează secunzii, sicofanții și indivizii care aspiră la un loc în ierarhie. Apoi vin păsările de pe treapta a treia și tot așa, până la ultima treaptă ierarhică, ocupată de niște găini amărâte, cu pene rărite și ciocuri strâmbe, cele care vin din stratul cel mai puțin dezirabil al ierarhiei găinilor.

Găinile, la fel ca locuitorii din orașe, trăiesc într-un stil comunitar. Păsările cântătoare, cum este pitulicea, nu trăiesc în comunitate, dar respectă totuși o ierarhie. Doar că membrii acestei ierarhii sunt răspândiți pe un teritoriu de dimensiuni mai mari. Păsările cele mai răzbătătoare, mai puternice, mai sănătoase și mai norocoase ocupă cele mai bune teritorii, pe care mai apoi și le apără. Astfel, vor atrage parteneri de calitate și vor avea mai multe șanse să asigure supraviețuirea și dezvoltarea puilor. Protecția față de vânt, ploaie și prădători, ca și accesul la o hrană de calitate superioară facilitează o existență mai puțin stresată. Teritoriul e vital, astfel că dreptul teritorial e

aproape sinonim cu statutul social. Adesea este o chestiune de viață și de moarte.

în cazul în care o comunitate bine stratificată de păsări cântătoare este lovită de o boală aviară, indivizii cu cele mai multe șanse de îmbolnăvire și deces sunt ocupanții rangurilor inferioare, adică cei mai puțin dominanți și cei mai stresați din lumea păsărilor[4]. Acest lucru este valabil și în cazul comunităților umane, când acestea sunt lovite de virușii gripei aviare sau când alte boli mătură planeta. Cei săraci și epuizați mor de fiecare dată primii în număr mare. Tot ei sunt cei mai expuși și față de bolile neinfecțioase, cum sunt cancerul, diabetul și bolile de inimă. Când aristocrația răcește — spune o vorbă —, clasa muncitoare moare de pneumonie.

Pentru că teritoriul este important și pentru că spațiile optime sunt tot timpul puține, căutarea teritoriului adecvat naște conflicte în lumea animală. La rândul său, conflictul iscă o altă problemă: cum să câștigi sau să pierzi fără costuri prea mari? Acest aspect este extrem de important. Imaginați-vă două păsări care se ceartă pe un loc bun de cuib. Interacțiunea poate degenera repede în conflict fizic. în circumstanțele acestea, una dintre păsări, de regulă cea de dimensiuni mai mari, va câștiga lupta — dar și învingătorul poate ieși rănit dintr-o bătălie. Moment în care o a treia pasăre, un observator șiret, poate profita de oportunitate pentru a-1 pune pe goană pe învingătorul rănit. O afacere cam păguboasă pentru primele două păsări.

CONFLICT ȘI TERITORIU

Animalele care de-a lungul mileniilor au avut de împărțit teritoriul cu alte viețuitoare au învățat, în consecință, multe trucuri prin care să-și impună dominanța cu cele mai mici riscuri posibile. Lupul învins, de exemplu, se rostogolește pe spate și își expune beregata în fața învingătorului, care îl va cruța în acel moment. Lupul învingător s-ar putea să aibă nevoie de un partener de vânătoare în viitor, chiar și de unul atât de prăpădit precum dușmanul pe care tocmai l-a învins. Dragonii bărboși, o specie de reptile remarcabil de sociale, își flutură picioarele frontale pașnic unii către ceilalți, pentru a indica dorința de a conserva armonia socială. Delfinii emit semnale sonore specifice în timpul vânătorii și al altor momente de entuziasm

crescut, pentru a reduce poten-ț lalele conflicte dintre membrii dominanți și subordonații din grup. Este un comportament atotprezent în rândul viețuitoarelor.

Nici homarii, în goana lor de pe fundul oceanului, nu fac excepție[5]. Dacă prinzi câteva zeci și-i muți într-un alt loc, le poți observa ritualurile și tehnicile de stabilire a ierarhiei. Mai întâi, fiecare homar va purcede la explorarea noului teritoriu, parțial pentru a-1 cartografia, parțial pentru a identifica un loc bun de adăpost. Homarii învață foarte multe despre mediul lor de viață, dar și rețin ce învață. Surprins în apropierea cuibului său, homarul se va refugia repede în el. Dar când este surprins mai departe de cuib, el va fugi către prima ascunzătoare pe care o ține minte din perioada explorării teritoriului.

Un homar are nevoie de un loc feritpentru odihnă, protejat de prădători și de forțele naturii. Mai mult, pe măsură ce cresc, homarii năpârlesc, adică își leapădă carapacea, devenind fragili și vulnerabili pentru perioade îndelungate. Un adăpost ascuns sub o piatră e o casă potrivită pentru un homar, în special în locurile în care se găsesc scoici și alte resturi vegetale (detritus) ce pot fi trase în fața intrării, pentru a o camufla, odată ce crustaceul s-a instalat confortabil în interior. Doar că într-un teritoriu nou s-ar putea să existe un număr limitat de adăposturi sau ascunzători de calitate. Acestea sunt rare și prețioase. Vor fi neîncetat vânate de către alți homari.

Aceasta înseamnă că homarii dau adesea nas în nas când pleacă în explorare. Cercetătorii au demonstrat că până și homarii crescuți în condiții de izolare știu ce au de făcut când se întâmplă asta[6]. Homarul dispune de o serie de comportamente sofisticate, defensive și agresive, programate direct în sistemul său nervos. El începe să danseze ca un pugilist, deschide și ridică cleștii, se mișcă înainte și înapoi, într-o parte și-n cealaltă, în oglindă cu mișcările adversarului, fluturându-și înainte și înapoi cleștii. în același timp, declanșează jeturi speciale, înmagazinate sub ochi, trimițând săgeți lichide direct către oponent. Lichidul conține un amestec de chimicale din care destinatarul află dimensiunea, sexul, starea sănătății și dispoziția celuilalt.

Uneori, un homar își va da seama, după afișarea cleștilor, că adversarul său este mai mare și se va retrage înainte să înceapă lupta. Informația chimică schimbată prin aceste jeturi are același efect, convingându-i pe indivizii mai puțin sănătoși sau mai puțin agresivi să renunțe la confruntare. Acesta este Nivelul lai rezolvării conflictelor[7]. D ar dacă cei doi adversari sunt asemănători ca dimensiune și ca aptitudini ori dacă schimbul de lichid nu a transmis suficientă informație, atunci se ajunge la Nivelul 2 de rezolvare a conflictelor. Unul va avansa, cu antenele ca niște bice furioase și cu cleștii îndreptați în jos, iar celălalt se va retrage. Apoi vor schimba rolurile. După câteva runde, cel mai slab de înger dintre cei doi s-ar putea să simtă că o continuare a confruntării nu-i va aduce niciun beneficiu. Va scutura în mod reflex coada și se va retrage de tot, urmând să-și încerce norocul în altă parte. Dar dacă niciunul nu dă înapoi, atunci homarii trec la Nivelul 3, care implică o confruntare corporală propriu-zisă.

De data aceasta, homarii înfuriați se vor năpusti feroce imul către celălalt, cu cleștii gata să sfâșie. Fiecare va încerca să-l răstoarne pe celălalt pe spate. Homarul care va ateriza pe spate va trage concluzia că adversarul său este capabil să-i provoace răni foarte serioase. De regulă, va abandona și se va retrage (deși va fi plin de resentimente și-1 va bârfi pe la spate pentru totdeauna pe învingător). Dacă niciunul nu-1 poate răsturna pe celălalt — sau dacă cel răsturnat nu abandonează —, se trece la Nivelul 4. Următorul nivel presupune riscuri extreme și nu va fi inițiat fără o evaluare atentă a situației: unul sau ambii homari vor sfârși cu răni, poate chiar fatale.

Animalele avansează unul spre celălalt cu viteze tot mai mari. Cleștii sunt desfăcuți, pregătiți să prindă un picior, o antenă, un peduncul ocular sau orice este expus și vulnerabil Odată înșfăcată cu succes o parte a corpului, homarul o va trage spre el, încercând să o smulgă cu cleștele strâns cu putere. Disputele care escaladează până aici departajează clar câștigătorul de învins. Cel înfrânt nu are șanse mari de supraviețuire, în special dacă el sau ea rămâne pe teritoriul ocupat de învingător, acum dușmanul său de moarte.

După o luptă pierdută, indiferent cât de agresiv a luptat, cel învins nu va mai purta alte bătălii, nici măcar cu acei homari pe care i-a învins în trecut. Cel înfrânt își pierde încrederea, uneori pentru mai multe zile la rând.

Uneori o înfrângere poate să aibă consecințe și mai severe. Când un homar dominant suferă o înfrângere dură, creierul acestuia se topește. îi va crește altul, secundar — unul mai pe măsura noii sale poziții sociale inferioare[8]. Creierul inițial pur și simplu nu este suficient de sofisticat încât să suporte transformarea din rege în vagabond — de aceea este nevoie ca el să fie distrus și apoi refăcut. Cine a trecut prin experiența dureroasă a unui eșec serios în dragoste sau în carieră s-ar putea să simtă o oarecare empatie pentru crustaceul cândva de succes.

NEUROCHIMIA ÎNFRÂNGERII ȘI VICTORIEI

Chimia cerebrală a homarului învins este substanțial diferită de cea a homarului învingător. Lucru evident în posturile lor. Postura încrezătoare sau cea timidă depind de raportul dintre două substanțe chimice care determină comunicarea dintre neuronii homarului: serotonina și octopamina. O victorie crește nivelul celei dintâi în defavoarea celeilalte substanțe.

Un homar cu un nivel ridicat de serotonină și cu mai puțină octopa-mină va fi un crustaceu arogant și țanțoș, prea puțin dispus să evite o confruntare când este provocat. Serotonina ajută la mai buna flexare posturală. Homarul flexat își întinde membrele, astfel încât să pară înalt și periculos, precum Clint Eastwood într-un western spaghetti. Atunci când un homar învins primește un aport de serotonină, el își va întinde din nou corpul, își va ataca foștii adversari care l-au învins și va lupta mai îndelung și mai aprig[9]. Medicamentele prescrise ființelor umane aflate în depresie sunt practic niște inhibitori selectivi ai recaptării serotoninei, deci au un efect chimic și comportamental similar. într-una dintre cele mai amețitoare demonstrații ale continuității evoluționiste a vieții de pe Pământ, Prozacul îi înveselește până și pe homari[10].

Când avem un nivel crescut de serotonină și un nivel scăzut de octo-pamină, aceasta este marca învingătorului. Opusul acestei configurații neurochimice (un nivel crescut de octopamină în defavoarea celui de serotonină) va crea un homar cu aspect de învins, șifonat, inhibat, strâns în el și tupilat, genul care stă pe la colțuri și fuge la primul semn al unor eventuale probleme. Serotonina și octopamina reglează și reflexul de

„retragere a cozii“, important pentru homarul care vrea să se dea repede înapoi. Un homar învins va activa acest reflex chiar și în fața unor provocări care nu l-ar fi speriat până să fie înfrânt. Un ecou

al acestui fenomen poate fi întâlnit Ia soldații sau la copiii suferinzi de sindromul de stres posttraumatic, care prezintă reacții exagerate de tresărire.

PRINCIPIUL DISTRIBUȚIEI INEGALE

Când un homar învins își adună curajul și îndrăznește să lupte din nou, rata eșecului e mai mare decât am putea anticipa, statistic, bazându-ne doar pe palmaresul său anterior. Pe de altă parte, adversarul care l-a învins are șanse sporite de succes. în lumea homarilor, se aplică principiul învingătorul-ia-totul, la fel ca în lumea oamenilor, unde primii 1% dețin la fel de multă pradă ca ultimii 50% din ierarhie[11] — și unde cei mai înstăriți optzeci și cinci de oameni dețin la fel de mult precum cele trei miliarde și jumătate de oameni aflați Ia baza piramidei bogăției.

Același principiu crud al distribuției inegale se aplică și în afara domeniului economic, de fapt oriunde vorbim despre o producție creativă. Astfel, majoritatea lucrărilor științifice sunt publicate de un număr restrâns de oameni de știință. Un număr infim de muzicieni produc aproape toate piesele comerciale. Doar câțiva scriitori își vând toate cărțile. în Statele Unite se comercializează anual un milion și jumătate de titluri originale (!), dar numai cinci sute dintre acestea depășesc, ca vânzare, suta de mii de exemplare[12]. La fel, majoritatea lucrărilor interpretate de orchestrele moderne au fost scrise de doar patru compozitori clasici (Bach, Beethoven, Mozart și Ceaikovski). Bach, bunăoară, a fost atât de prolific, încât ar fi nevoie de zeci de ani de muncă doar pentru a copia de mână partiturile sale, dar în mod curent sunt interpretate doar câteva lucrări din creația sa prodigioasă. Același lucru este valabil și în cazul celorlalți trei membri ai acestui grup hiperdominant de compozitori: astăzi se mai cântă doar un procent redus din munca lor. Prin urmare, lumea cunoaște și iubește un eșantion minuscul din lucrările muzicale compuse de un număr infim de compozitori clasici.

Acest principiu este cunoscut ca „Legea lui Price", după Derek J. de Solia Price[13], cercetătorul care a descoperit în 1963 felul în care acest principiu poate fi aplicat în științe. Legea lui Price poate fi modelată folosind un grafic cu o formă aproximativă de „L“, unde pe axa verticală

este contorizat numărul persoanelor, iar pe axa orizontală avem pro-d activitatea sau resursele. Acest principiu de bază a fost descoperit mult mai devreme. Vilfredo Pareto (1848-1923), un geniu italian, a observat, la începutul secolului XX, aplicabilitatea acestei legi în distribuția averilor, iar constatările sale par să fie valabile pentru orice tip de societate studiat, indiferent de regimul politic. Acest principiu se aplică, de asemenea, și în ce privește populația orașelor (un număr mic de localități includ aproape toți orășenii dintr-o anumită țară), masa corpurilor astrale (un număr mic de stele înglobează toată materia) și frecvența cuvintelor dintr-o limbă (90% din comunicare utilizează aceleași 500 de cuvinte), printre multe alte lucruri. Uneori i se spune ;i „Principiul Matei" (Matei 25:29), derivat din ceea ce ar putea fi cea mai aspră afirmație atribuită lui Cristos: „Celui ce are i se va da și-i va prisosi, iar de la cel ce n-are și ce are i se va lua".

Poți fi sigur că ești Fiul lui Dumnezeu când vezi că maxima ta se aplică până și crustaceelor.

înapoi la homarii arțăgoși: nu durează mult până când aceștia Învață, prin încercare și eroare, cine poate fi provocat și cine trebuie respectat — și, odată ce au învățat, ierarhia rezultată va fi extrem de stabilă. Tot ce trebuie să facă învingătorul, după ce a ieșit triumfător, este să-și fluture antenele amenințător și foștii oponenți dispar imediat într-un nor de nisip. Un homar slab nu va mai încerca să se războiască, își va accepta statutul inferior și-și va ține membrele pe lângă corp. Homarul dominant, pe de altă parte — cel care ocupă cel mai bun adăpost și are parte de cea mai bună odihnă și pradă —, va face paradă de statutul său superior în teritoriu și-i va trezi pe subordonați noaptea din ascunzișurile lor, doar pentru a le aminti cine este șeful.

MASCULUL DOMINANT SE ALEGE CU TOATE FETELE

Femelele homar (care, de asemenea, au dispute teritoriale, mai ales în stadiile materne ale existenței lor[14]) îi identifică rapid pe masculii dominanți și devin irezistibil atrase de aceștia. O strategie genială, după părerea mea. Este folosită de femelele multor specii, inclusiv din specia umană. în loc să-și bată capul cu niște calcule dificile de identificare a celui maibun mascul, femelele au delegat munca aceasta sortării matematice, mecanice, a ierarhiei dominării. îi lasă pe masculi să se bată și își pescuiesc ibovnicii din vârful ierarhiei. Ceva similar se întâmplă cu prețurile acțiunilor pe piață, unde valoarea oricărei companii este determinată de dinamica din cadrul competiției între toate companiile.

Femelele devin interesate de împerechere când se liniștesc și sunt pregătite să renunțe la carapace, să năpârlească. încep să dea târcoale bârlogului homarului dominant și încearcă să-l seducă cu jeturi de secreții îmbietoare și mirosuri afrodiziace. Agresivitatea i-a asigurat succesul, așa că este foarte probabil să reacționeze, și acum, iritat, la fel de dominator. în plus, e mare, sănătos și puternic. E destul de dificil să-i îndrepți atenția dinspre luptă spre împerechere. (Totuși, atunci când este fermecat cum trebuie, homarul mascul își va schimba comportamentul față de femele. Avem aici echivalentul din lumea homarilor pentru *Cincizeci de umbre ale lui Gray,* cartea cu cele mai rapide vânzări din toate timpurile — și aici ne referim la scenariul romantic arhetipal al Frumoasei și Bestiei. Este un tipar comportamental reprezentat permanent în fanteziile literare cu conținut sexual explicit; pentru femei, este un scenariu la fel de popular cum sunt imaginile cu femei dezgolite care-i ațâță pe bărbați.)

Trebuie să remarcăm, cu toate acestea, că forța fizică nu poate asigura de una singură o bază solidă pentru o dominare îndelungată, așa cum s-a străduit să demonstreze primatologul olandez Frans de Waal[15]. în grupurile de cimpanzei studiați de el, masculii care aveau succes pe termen lung demonstrau că-șisusțin atractivitatea fizică și cu alte abilități mai sofisticate. în definitiv, și cel mai brutal despot cimpanzeu poate fi doborât de doi adversari, fiecare având trei sferturi din răutatea lui. Prin urmare, în vârful ierarhiei rezistă cei care reușesc să creeze coaliții cu semenii lor de statut inferior, cei care sunt atenți cu femelele și cu puii grupului. Stratagema politică a sărutării copiilor este, la propriu, veche de milioane de ani. însă

homarii sunt încă primitivi, prin comparație cu cimpanzeii, așa că se mulțumesc cu elementele de bază din scenariul „Frumoasa și Bestia".

Odată ce Bestia este cucerită, femela victorioasă se va dezgoli, renunțând la carapace și devenind periculos de moale și vulnerabilă, deci pregătită de împerechere. Masculul, transformat acum într-un iubit grijuliu, va depozita la momentul oportun o cantitate de spermă în receptaculul femelei. Ea va rămâne o vreme prin preajmă, iar în următoarele săptămâni se vă întări, adică își va reface carapacea (un alt fenomen despre care și oamenii știu câte ceva). Va reveni la propriul domiciliu când va dori, purtând în ea ouăle fertilizate. După plecarea ei, își va face apariția o nouă femelă — și tot așa. Masculul dominant, cu postura sa dreaptă și încrezătoare, nu doar că are parte de cea mai bună locuință și de un acces imediat la cele mai bune teritorii de vânătoare. Are parte și de toate fetele. Devine din ce în ce mai convenabil să fii de succes, dacă ești homar și mascul.

De ce sunt importante toate acestea? Dintr-un număr incredibil de motive, dincolo de cele amuzant de evidente. în primul rând, știm că homarii trăiesc pe planetă, într-o formă sau alta, de peste 350 de milioane de ani[16]. O perioadă foarte mare de timp. Acum șaizeci și cinci de milioane de ani încă existau dinozauri. Inimaginabil de departe de noi Pentru homari, dinozaurii au fost un fel de *nouveaux riches,* care au apărut și au dispărut pe fundalul unui timp aproape etern. Aceasta înseamnă că ierarhiile bazate pe dominare au constituit o trăsătură absolut permanentă a mediului la care s-au adaptat diversele forme de viață complexă. Acum peste 350 de milioane de ani, creierele și sistemele nervoase erau mai simple. Dar dețineau deja structura și neuro-chimia necesare procesării informației referitoare la statut și la rangul social. Importanța acestui fapt este nemaipomenită.

NATURA NATURII

Un truism al biologiei spune că evoluția este conservatoare. Ceva evoluează ducând mai departe lucruri dqa produse de natură. Se pot adăuga caracteristici noi, altele vechi pot suferi modificări, dar majoritatea lucrurilor rămân la fel. Acesta este motivul pentru care aripile liliacului, degetele mâinii umane și aripioarele delfinilor seamănă atât de izbitor în

forma scheletului. Conțin chiar și același număr de oase. Evoluția a pus de mult fundația fiziologiei de bază.

Evoluția lucrează, în mare măsură, prin variație și selecție naturală. Variația apare din mai multe motive, incluzând aici amestecul genelor (ca să ne exprimăm simplu) și mutația aleatorie. Acestea sunt rațiunile pentru care indivizii diferă în interiorul speciei. în timp, natura are de unde să aleagă. Această teorie, așa cum se afirmă adesea, pare să explice continua modificare a formelor de viață de-a lungul eonilor. Dar mai există o întrebare ce pândește de după colț: cât este „natură" din „selecția naturală"? Ce anume este „mediul" la care se adaptează animalele? Facem multe presupuneri despre natură — despre mediu — iar presupunerile noastre au efecte. Mark Twain spunea cândva: „Nu ceea ce nu știm ne bagă în belea, ci ceea ce știm prea bine, când de fapt lucrurile stau altfel decât credem noi."

în primul rând, e facil să presupui că „natura" ar fi ceva static, pre-definit. Nu este așa: cel puțin nu într-un sens simplu. Este statică și dinamică în același timp. Mediul — natura care selectează — se transformă la rândul lui. Faimosul simbol yin și yang al taoismului sintetizează frumos toate acestea. Ființa — ceea ce, pentru taoiști, e totuna cu realitatea însăși — este compusă din două principii opuse, traduse adesea ca feminin și masculin sau, îngustând perspectiva, ca femelă și mascul. Totuși, yin și yang pot fi mai bine înțelese ca haos și ordine. Simbolul taoist este un cerc în care sunt închiși doi șerpi, fiecare mușcând din coada celuilalt. Șarpele negru, haosul, are un punct alb pe cap. Pentru că haosul și ordinea sunt interschimbabile, într-o veșnică juxtapunere. Nu există nimic atât de sigur încât să nu cunoască variație. Soarele însuși trece prin cicluri de instabilitate. în aceeași logică, nu există nimic atât de mobil, încât să nu poată fi fixat. Orice revoluție produce o ordine nouă. Orice moarte este, simultan, o metamorfoză.

Perceperea naturii ca întru totul statică produce erori foarte serioase de înțelegere. Natura „selectează". Ideea de *selecție* implică principiul *adaptării.* De fapt, ceea ce este „selectat" este tocmai „adaptarea". Adaptarea este probabilitatea ca un organism să lase urmași (adică să-și propage genele pe axa timpului). A fi „adaptat" presupune, așadar, o potrivire între trăsăturile organismului și cerințele mediului. Atunci când

aceste cerințe sunt conceptualizate ca fiind ceva static — când natura este gândită ca eternă și neschimbătoare —, evoluția devine o serie nesfârșită de îmbunătățiri lineare, iar adaptarea devine ceva ce poate fi aproximat tot mai precis în timp. Ideea victoriană de progres evoluționist, încă influentă în cultura noastră, ideea după care omul stă așezat pe o culme, este o consecință parțială a acestui model teoretic al naturii. Un model care introduce ideea eronată de destinație *a* selecției naturale (de adaptare crescută la mediu), care poate fi con-ccptualizată ca punct fix.

Dar natura, agentul selector, nu este un selector static. Natura ia forme diferite în funcție de ocazie. Natura variază ca o partitură — ceea ce explică, parțial, de ce muzica oferă sugestii ale unui sens profund. Pe măsură ce mediul care susține o specie se transformă și se modifică, abilitățile care asigură succesul unui individ la nivel de supraviețuire și reproducere se vor modifica la rândul lor. Prin urmare, teoria selecției naturale nu afirmă că o creatură „adaptată" este cea care ajunge tot mai aproape de o formă ideală, prescrisă de mediu. E mai curând un dans al creaturilor cu natura, chiar dacă unul mortal. „în regatul meu, spune Regina Roșie din *Alice în Țara Minunilor,* trebuie să alergi cât poți de tare doar ca să stai pe loc." Niciun organism care stă pe loc nu poate triumfa, oricât de bine dotat ar fi.

Natura nu e nici, simplu spus, dinamică. Unele lucruri se modifică rapid, dar ele sunt cuprinse în altele care se modifică mai puțin alert (muzica respectă adesea și această lege). Frunzele se modifică mai rapid decât copacii, iar copacii mai rapid decât pădurea. Vremea se modifică mai rapid decât clima. Altfel nici nu ar funcționa conservatorismul evoluției, întrucât morfologia de bază a brațelor și mâinilor ar trebui să se modifice la fel de rapid ca lungirea oaselor brațului și ca funcțiile schimbate ale degetelor. Un haos într-o ordine aflată într-un haos, care, el însuși, e înglobat de o ordine mai mare. Ordinea cea mai reală este ordinea neschimbătoare — și nu este neapărat ordinea cel mai ușor de perceput. Perceperea frunzei s-ar putea să-i blocheze observatorului perceperea copacului. Perceperea copacului s-ar putea să obstrucționeze vederea pădurii. Iar unele lucruri cât se poate de reale (cum ar fi omniprezenta ierarhie a dominării) nu pot fi „percepute" nicicum.

La fel de greșit este să teoretizăm natura la modul romantic. Orășenii moderni, bogați, înconjurați de betoane încinse își imaginează mediul ca pe ceva pur și paradiziac, ca pe un peisaj din impresionismul francez. Eco-activiștii, și mai idealiști în viziunea lor, consideră că natura este ceva echilibrat și armonios, ba chiar perfect, atâta timp cât nu e atinsă de scandalul și distrugerile oamenilor. Din nefericire, „mediu" mai înseamnă și elefantiazis, viermi de guineea (nu întrebați ce sunt), țânțari anofeli și malarie, secetă aducătoare de foamete, SIDA și ciumă neagră. Desigur, despre aceste „frumuseți" ale naturii nu ne creăm fantezii, deși sunt la fel de reale, precum aspectele edenice ale naturii. Iar existența acestor lucruri ne determină, desigur, să încercăm să modificăm mediul, să ne protejăm copiii, să construim orașe și sisteme de transport, să producem hrană și să generăm energie. Dacă mama natură nu ar fi atât de hotărâtă să ne distrugă, ar fi mai ușor să trăim pur și simplu în armonie cu legile sale.

Ajungem acum la cel de-al treilea concept eronat: cel potrivit căruia natura este ceva strict delimitat de constructele culturale ce-au apărut în cadrul ei. Ordinea din cadrul haosului și ordinii Ființei este cu atât mai „naturală" cu cât e mai îndelungată. Deoarece „natura" este „agentul de selectare" și deoarece cu cât o trăsătură este mai longevivă, cu atât ea va fi avut mai multtimp pentru a fi selectată — deci pentru a modela viața. Nu contează dacă această trăsătură este fizică, biologică, socială sau culturală. Tot ce contează, din perspectivă darwinistă, sunt conservarea și ierarhia dominării — indiferent cât de socială sau culturală ar putea să pară aceasta, ea există de vreo jumătate de miliard de ani. Este permanentă. Este reală. Ierarhia dominării nu este produsul capitalismului. Nu este produsul complexului industrial-militar. Nu este produsul patriarhatului — acel artefact cultural înlăturabil, maleabil și arbitrar. Nu este, în sensul cel mai profund, nici măcar un produs al speciei umane. Este, de fapt, un aspect aproape etern al mediului și mare parte din ceea ce se atribuie manifestărilor sale mai efemere este o consecință a existenței sale neschimbate. Noi (acel *noi* prin care regele face referire la sine; acel *noi* care există încă de la începuturile vieții) trăim de foarte, foarte mult timp în această ierarhie a dominării. Ne luptăm pentru statut încă dinainte de-a avea piele, mâini, plămâni sau oase. Puține lucruri sunt mai naturale decât cultura. Ierarhiile dominării sunt mai vechi decât copacii.

Așadar, zona cerebrală responsabilă cu urmărirea propriei poziții în ierarhia dominării este excepțional de veche și de importantă[17]. Este un sistem superior de control ce modelează percepțiile, valorile, emoțiile, gândurile și acțiunile noastre. Este un factor de influență major ce afectează toate aspectele Ființei, deopotrivă conștiente sau inconștiente. Acesta este motivul pentru care semănăm atât de mult cu homarii în înfrângerile noastre. Ne cad umerii. Privim în pământ. Ne simțim amenințați, suferim, suntem anxioși și slabi. Dacă lucrurile nu se îmbunătățesc, ajungem la depresie cronică. în aceste condiții, numai putem lupta așa cum ne cere viața și devenim ușor ținta unor indivizi cu carapacea tare. Dar uimitoare nu sunt doar asemănările comportamentale yl experiențiale. Mare parte din neurochimia de bază este, și ea, Ia fel.

Să ne gândim Ia serotonină, acea substanță chimică care reglează postura și retragerea la homari. Homarii de pe poziții ierarhice inferioare produc mai puțină serotonină. Această regulă se aplică și în cazul oamenilor cu un statut social inferior (statut care scade cu fiecare nouă înfrângere). Nivelul scăzut de serotonină înseamnă încredere scăzută In sine. Nivelul redus de serotonină presupune reacții mai intense la stres și pregătiri fizice mai costisitoare în situații de urgență — în condițiile în care Ia baza ierarhiei dominării se întâmplă mereu multe evenimente (și rareori ele sunt de bine). Nivelul scăzut de serotonină înseamnă mai puțină fericire, mai multă durere și anxietate, mai multă boală și o speranță de viață mai scăzută — Ia oameni, dar și la crustacee. Treptele superioare ale ierarhiei dominării, împreună cu nivelele ridicate de serotonină caracteristice celor aflați în vârf, înseamnă mai puțină boală, mai puțină suferință și moarte, chiar și în condițiile în care factori precum venitul global — sau cantitatea de resturi de pe fundul oceanului — rămân constanți. Importanța acestui adevăr nu este niciodată subliniată îndeajuns.

SUS SI JOS

în profunzimile fiecăruia dintre noi, chiar la baza creierului, mult sub nivelul gândurilor și emoțiilor, există un calculator din vremuri străvechi. Acesta monitorizează exact poziția individului în societate. Să folosim, de dragul discuției, o scară de la unu Ia zece. Dacă ești pe poziția unu pe scară, atunci te bucuri de un succes copleșitor. Dacă ești mascul, asta înseamnă că

ai acces preferențial Ia cele mai bune locuințe și la cea mai bună hrană. Ceilalți se bat ca să-ți facă pe plac. Oportunitățile de a iniția relații romantice și sexuale sunt nelimitate. Ești un homar de succes, iar femelele fac rând și se întrec pentru atenția ta[18].

Dacă ești femelă, ai parte de mulți pețitori de calitate superioară: înalți, puternici și bine proporționați; creativi, de încredere, onești și generoși. Și, la fel ca figurile dominante masculine, vei concura feroce, ba chiar fără milă, pentru menținerea sau îmbunătățirea poziției tale în ierarhia de împerechere a femelelor, o ierarhie la fel de competitivă ca și cea a masculilor. Cu toate că e mai puțin probabil să folosești forța fizică, ai la dispoziție multe trucuri verbale și strategii eficiente, inclusiv denigrarea adversarelor, în care s-ar putea chiar să fii expertă.

Prin contrast, bărbații și femeile de la baza ierarhiei, de pe poziția zece, nu au unde să trăiască (sau trăiesc în locuri deloc propice). Mâncarea, atunci când există, e groaznică. Condiția fizică și psihică e precară. Ceilalți, în afara cazului în care sunt la fel de disperați ca persoana în cauză, nu manifestă niciun fel de interes romantic. Șansele de a te îmbolnăvi, de a îmbătrâni devreme și de a muri tânăr sunt sporite, iar la deces nu te va plânge aproape nimeni[19]. Ba chiar și banii s-ar putea să fie de prea puțin ajutor în cazul acesta. Nu vei ști cum să-i folosești, deoarece e destul de dificil să folosești banii inteligent, în special atunci când nu ești obișnuit cu ei. Banii te vor expune tentațiilor periculoase, ca drogurile și alcoolul, care sunt mult mai satisfăcătoare în cazul persoanelor ce-au avut parte doar de neplăceri pe perioade lungi de timp. Banii te vor face o țintă pentru prădători și psihopați, care trăiesc din exploatarea celor de pe treptele inferioare ale societății. Baza ierarhiei dominării este un loc groaznic și periculos.

Zona străveche a creierului, specializată în dobândirea dominării, supraveghează felul în care suntem tratați de către ceilalți oameni. Pornind de la aceste informații, va determina valoarea ta și-ți va atribui un statut. Când ceilalți te consideră puțin valoros, contorul restricționează disponibilitatea serotoninei. Lipsa de serotonină te face mult mai reactiv fizic și psihologic la evenimentele sau circumstanțele care pot produce emoție, în special emoție negativă. Reactivitatea este o necesitate. La baza

ierarhiei, urgențele sunt frecvente, iar tu trebuie să fii pregătit de supraviețuire.

Din nefericire, această reactivitate exagerată, această stare constantă de alertă, consumă mult din energia prețioasă și din resursele fizice. Acest tip de reacție este ceea ce oamenii numesc „stres" și nu este nicidecum ceva strict somatic. Este oglindirea constrângerilor autentice din partea unor circumstanțe defavorabile. Când operează la baza ierarhiei, contorul creierului străvechi presupune că și cele mai mărunte impedimente ar putea să genereze un lanț incontrolabil de evenimente negative ce vor trebui rezolvate de unul singur, întrucât la marginea mocic tații prietenii sunt puțini. Prin urmare, vei sacrifica mereu ceea ce AI fi putut altfel să depozitezi pentru viitor, consumând resursele pen-t ru a fi mereu alert şi gata de a trece la acțiune (mânat de panică). Când nu ştii ce să faci, eştipregătitsă faci orice şi totul, în caz că e nevoie de Acțiune. Eşti la volan, cu motorul pornit şi cu pedalele apăsate până la podea. Când starea asta se prelungeşte, totul se năruieşte. Contorul străvechi îți va lăsa fără energie chiar şi sistemul imunitar, cheltuind acum, în criza din prezent, resursele rezervate viitorului. Vei deveni impulsiv[20] și te vei arunca cu capul înainte, de pildă, în orice oportun itate romantică pe termen scurt sau către orice posibilitate de-a simți plăcere, oricât de indecentă, de dizgrațioasă sau de ilegală a fi. Vei fi expus la a avea o viață sau moarte nechibzuită, căci vei căuta doar acele rare oportunități de trăire a plăcerii. Solicitările fiziologice specifice stării de alertă te vor consuma în toate sensurile[21].

Dacă te bucuri de un statut ridicat, pe de altă parte, mecanismele calme, prereptiliene, ale contorului vor presupune că nișa în care trăiești este sigură, creativă și bine protejată și că te bucuri de sprijin social. Acesta va considera că șansele să te vatăme ceva sunt reduse și că pot fi neglijate fără niciun risc. Schimbarea poate fi o oportunitate, nu un dezastru. Serotonină va fi din belșug. Asta te face încrezător și calm, îți asigură o postură semeață și reduce starea permanentă de alertă. Și pentru că poziția ta e sigură, viitorul tău are mari șanse să arate bine. Merită să gândești lucrurile pe termen lung și să-ți faci planuri pentru o mai bună zi de mâine. Nu te crispezi din reflex în fața tuturor nimicurilor care vin în calea ta, deoarece te poți aștepta, realist, la lucruri pozitive. Ești capabil să amâni gratificarea,

fără a o reporta la nesfârșit, îți permiți să fii un cetățean de încredere și grijuliu.

DEFECȚIUNEA 1

Cu toate acestea, uneori contorul poate s ă funcționeze prost. Somnul prost și mâncatul dezordonat pot interfera cu funcționarea creierului. Nesiguranța îl poate arunca într-un cerc vicios. Corpul, cu multiplele sale părți, are nevoie să funcționeze ca o orchestră bine pregătită. Fiecare sistem trebuie să-și îndeplinească cum se cuvine rolul, la momentul potrivit, pentru a fi evitată alunecarea în gălăgie și haos. De aceea, rutina este foarte importantă. Acțiunile vitale pe care le repetăm zilnic trebuie automatizate. Trebuie transformate în obiceiuri stabile, fiabile, pentru a pierde din complexitate și a câștiga în predictibili-tate și simplitate. Lucrul acesta poate fi cel mai ușor constatat la copii: delicioși, amuzanți și jucăuși atunci când programul de somn și masă este stabil, ei devin groaznici, plângăcioși și mofturoși când nu au un program stabil.

Acestea sunt motivele pentru care, în practica mea clinică, le cer mai întâi clienților mei detalii despre somn. Se trezesc dimineața la ora la care se trezește de regulă lumea, iar ora este aceeași în fiecare zi? Dacă răspunsul este nu, le recomand să regleze cât de repede această problemă. Nu contează la fel de mult dacă ora de culcare este aceeași în fiecare seară, dar este important ca ora de trezire să fie aceeași. Este dificil să tratezi anxietatea și depresia în cazul persoanelor cu o rutină zilnică haotică. Sistemele care reglează emoțiile negative sunt strâns legate de un ciclu circadian bine reglat.

Următoarea mea întrebare vizează micul dejun. Le recomand clienților să mănânce un mic dejun bogat în grăsimi și proteine cât de repede după ce se trezesc (fără carbohidrați simpli, fără zahăr, întrucât acestea sunt digerate prea rapid, producând o creștere rapidă a zahărului în sânge, urmată de o scădere bruscă). Deoarece persoanele anxioase și depresive sunt deja stresate, în special în cazurile în care nu au mai avut de mult control asupra propriei vieți, corpurile lor au făcut o prioritate din hipersecreția de insulină în situații de activitate complexă sau solicitantă. Dacă aceste persoane consumă astfel de alimente înainte de micul dejun, pe stomacul gol, excesul

de insulină din sânge va „rade" tot zahărul din sânge. Persoana în cauză ajunge la hipoglicemie și la o instabilitate psiho-fiziologică[22]. Pentru tot restul zilei. Sistemul nu poate fi resetat până la o nouă repriză de somn. Am avut mulți clienți care au reușit să reducă nivelul anxietății la cote normale doar pentru că și-au reglat orarul de somn și nu au mai sărit peste micul dejun.

Acuratețea contorului poate fi influențată și de alte obiceiuri nesănătoase. Uneori acest lucru se întâmplă direct, din motive biologice prea puțin elucidate, alteori se întâmplă din pricina comportamentelor care inițiază o buclă complexă de feedback pozitiv. O buclă de fcedback pozitiv presupune un detector de stimuli, un amplificator șl o formă de răspuns. Imaginați-vă că detectorul identifică un semnal, îl amplifică și apoi îl emite în formă amplificată. Până aici, nicio problemă. Problema apare în momentul în care detectorul de stimuli Identifică emisia, o trece din nou prin sistem, o amplifică și o emite Încă o dată. Câteva runde de reamplificare și lucrurile scapă periculos de sub control.

Cei mai mulți dintre noi au avut parte de urletul asurzitor al buclei de feedback la un concert în care sistemul de sunet ajunge să țipe dureros. Microfonul trimite un semnal către difuzoare. Difuzoarele emit semnalul, care, în cazul în care microfonul are volumul prea ridicat sau sc află prea aproape de boxe, este preluat din nou de microfon și rulat încă o dată prin sistem. Sunetul se amplifică rapid până la un nivel insuportabil, suficient cât să distrugă difuzoarele, dacă lucrurile vor continua în același ritm.

Aceeași buclă distructivă acționează și în viața noastră. Cel mai adesea numim asta „boală mentală", deși ea nu are loc integral (iar uneori chiar deloc) în psihicul oamenilor. Adicția față de alcool sau alte substanțe menite să ne amelioreze starea de spirit sunt un exemplu frecvent de buclă de feedback pozitiv. Imaginați-vă o persoană căreia îi place alcoolul, poate un pic prea mult. Dă rapid peste cap trei sau patru pahare. Nivelul de alcool din sânge îi urcă imediat, ceea ce poate fi extrem de îmbucurător, în special pentru persoanele cu o predispoziție genetică pentru alcoolism[23]. Dar euforia continuă numai în condițiile în care nivelul alcoolului din sânge crește în mod activ, adică numai dacă acel consumator continuă să bea. Când se oprește, nu doar că nivelul alcoolului din corp ajunge la o cotă

stabilă, dar începe să și scadă, în timp ce organismul produce o serie de toxine pentru a metaboliza alcoolul etilic. Consumatorul începe, de asemenea, să simtă starea de sevraj, întrucât sistemele anxietății, suprimate în timpul intoxicației, își reiau activitatea în ritm accelerat. Starea de mahmureală este o formă de sevraj (care adesea îi deturnează pe alcoolicii care încearcă să se lase) ce debutează imediat ce este oprit consumul de alcool. Pentru a menține căldura euforică și pentru a îndepărta efectele neplăcute, băutorul va continua să bea, până ce nu va mai rămâne niciun strop de alcool în casă, barurile vor fi închise și toți banii vor fi cheltuiți.

A doua zi dimineață, băutorul suferă de o mahmureală severă. Până aici, e doar o întâmplare nefericită. Problemele încep să apară în momentul în care consumatorul descoperă că starea lui poate fi „vindecată" cu câteva păhărele dis-de-dimineață. Acesta este un „tratament" temporar, desigur. Nu face decât să împingă în viitor simptomele sevrajului. Și poate că, pe termen scurt, asta și trebuie, atunci când suferința este prea acută. Așadar, acum omul nostru a învățat să bea ca să-și vindece mahmureala. Atunci când medicația provoacă boala, putem fi siguri că avem de-a face cu instalarea unei bucle de feedback pozitiv. în aceste condiții, alcoolismul nu întârzie să apară.

Ceva similar se întâmplă cu persoanele care dezvoltă o tulburare din spectrul anxios, cum ar fi agorafobia. Persoanele care suferă de agorafobie pot fi atât de speriate, că aleg să nu mai iasă din casă. Agorafobia este consecința unei bucle de feedbackpozitiv. Evenimentul care declanșează instalarea tulburării este, de regulă, un atac de panică. Persoana suferindă este, de regulă, o femeie la vârsta a doua care a depins prea mult de ceilalți. Poate că a trecut brusc de la dependența de tată la o relație similară cu un iubit sau cu un soț mai în vârstă și la fel de dominator, fără să aibă parte de o pauză sau de un episod de existență independentă.

în săptămânile premergătoare manifestării agorafobiei, femeia în cauză trăiește, de obicei, ceva neașteptat și anormal. Ar putea fi vorba despre ceva fizic, cum sunt palpitațiile la inimă, destul de frecvente și a căror incidență crește în timpul menopauzei, când procesele hormonale care reglează dinamica fiziologică fluctuează imprevizibil. Orice modificare perceptibilă a ritmului cardiac provoacă idei despre un posibil atac de cord, dar și o

afișare mult-prea-publică și stânjenitoare a suferinței post-atac (în condițiile în care moartea și umilirea publică sunt cele două frici de bază ale ființei umane). Evenimentul neașteptat care provoacă toate acestea ar putea fi un conflict în mariaj, dar și îmbolnăvirea ori chiar moartea partenerului. Ar putea fi divorțul sau spitalizarea unui amic apropiat. în orice caz, este vorba de un eveniment real care de obicei accelerează amplificarea inițială a fricii de moarte și de judecata socială[24].

Poate că după șoc femeia pre-agorafobică iese din casă și se duce la cumpărături într-un mall. Dar e aglomerat și nu prea găsește loc de parcare. Asta o stresează și mai mult. Gândurile despre vulnerabilitate, i'jre-i ocupă mintea de când a trecut prin experiența neplăcută, ies |l mai mult la suprafață. Acestea provoacă anxietate. Crește pulsul. Ixmeia începe să respire superficial, în ritm alert. Simte că inima A luat-o la goană și se întreabă dacă nu cumva urmează un infarct. Gândul acesta generează și mai multă anxietate. Respiră și mai superficial, sporind nivelul de bioxid de carbon din sânge. Frica suplimentară accelerează și mai tare ritmul cardiac. Ea simte asta, iar bătăile Inimii cresc din nou.

Hopa! Avem din nou o buclă de feedback pozitiv. Curând, anxietatea se transformă în panică, stare reglată de alte sisteme cerebrale, de cele care răspund la cele mai periculoase amenințări, atunci când se acumulează prea multă frică. Copleșită de simptomele ei, femeia fuge la Urgență, unde, după o așteptare anxioasă, îi este verificată funcționarea cardiacă. Nu e nimic în neregulă. Dar ea nu se poate liniști în urma controlului medical.

Pentru a transforma această experiență neplăcută în agorafobie e nevoie de încă o buclă de feedback pozitiv. Următoarea dată când va dori să meargă la cumpărături, pre-agorafobica va deveni anxioasă, amintindu-și ce s-a întâmplat ultima dată. Va merge, totuși. Pe drum își va simți inima bătând cu putere. Asta va declanșa un nou ciclu de anxietate și îngrijorare. Pentru a evita momentul de panică, va hotărî să evite stresul magazinelor și să revină acasă. Doar că acum sistemele cerebrale ale anxietății iau notă de faptul că femeia a fugit de la cumpărături, de unde vor trage concluzia că această călătorie este cu adevărat periculoasă. Aceste sisteme sunt foarte pragmatice. Ele presupun că orice lucru de care fugi este neapărat periculos. Dovadă ar fi Însăși fuga, desigur.

De-acum mersul la mall este etichetat ca „prea periculos" (sau agora-fobica în devenire s-a etichetat pe sine ca „prea fragilă pentru a merge la cumpărături"). Poate că, în punctul acesta, lucrurile nu au ajuns încă atât de departe încât să-i creeze probleme. Mai există și alte locuri în care poate să-și facă cumpărăturile. Dar iată că următorul supermar-ket seamănă suficient cu fostul mall încât să declanșeze un răspuns similar. Femeia abandonează și această inițiativă, iar noul supermar-ket intră de-acum în aceeași categorie. Apoi va încerca să meargă la magazinul din colț. Mai departe, îi va fi la fel de greu și cu autobuzele, taxiurile și metroul. Apoi cu toate. Agorafobica va ajunge să se teamă și de propria casă, de care ar fugi dacă ar putea. Dar nu poate, așa că rămâne blocată încasă. Retragerile pricinuite de anxietate provoacă o retragere completă din fața oricărui lucru anxiogen. Retragerile cauzate de anxietate fac șinele mai mic, iar lumea-tot-mai-periculoasă din ce în ce mai mare.

Există multe sisteme de interacțiune între creier, corp și lumea socială care pot fi prinse în buclele de feedback pozitiv. Persoanele depresive, de pildă, se pot simți inutile și împovărătoare, dar și suferinde. Aceasta le face să se retragă din interacțiunile cu prietenii și familia. Retragerea le face pe persoanele depresive tot mai singuratice și mai izolate, existând posibilitatea ca sentimentele de inutilitate și povară să sporească. Apoi se vor retrage și mai mult. în ritmul acesta, depresia se amplifică ca într-o spirală.

Când cineva este rănit grav într-un moment al vieții — când suferă o traumă —, contorul dominării se poate modifica, astfel încât șansele de a suferi în viitor cresc, în loc să scadă. Se întâmplă adesea în cazul persoanelor adulte care au fost hărțuite grav în copilărie sau adolescență. Ele devin anxioase și ușor de necăjit. Se protejează printr-o postură defensivă și evită contactul vizual direct, pe care îl interpretează ca pe o provocare în scop de dominare.

Aceasta înseamnă că pagubele provocate de hărțuirea din copilărie (și ne referim aici la scăderea în statut și la micșorarea încrederii de sine) pot continua și după încheierea acțiunii de intimidare[25]. în cazul cel mai fericit, persoana hărțuită s-a maturizat și a ajuns într-o etapă nouă, mai fericită, în viața ei. Doar că ea nu conștientizează pe deplin asta. Adaptările fiziologice la realitatea anterioară, acum contraproduc-tive, rămân active, iar persoana

este mai stresată și mai nesigură decât ar fi cazul. în contextele mai dificile, obișnuința persoanei de a se lăsa dominată face ca persoana în cauză să fie mai stresată și mai nesigură decât ar fi normal — *iar* această postură de supunere continuă să atragă o atitudine negativă din partea indivizilor dominatori, mai rari și mai puțin eficienți de-acum, dar încăprezențiîn mediul adultului traumatizat. în aceste cazuri, consecințele psihice ale hărțuirilor anterioare cresc probabilitatea producerii unor hărțuiri și în prezent (deși, strict vorbind, lucrul acesta nu ar avea de ce să se întâmple, întrucât persoana s-a maturizat, și-a schimbat poate orașul, a continuat să se educe sau și-a îmbunătățit percepția asupra statutului său real).

DIN NOU CU CAPUL SUS

Uneori, oamenii sunt hărțuiți deoarece *nu se pot* apăra. Se întâmplă tn cazul celor mai slabi din punct de vedere fizic decât adversarii lor. Este unul dintre cele mai frecvente motive pentru care apare hărțuirea *(bullying)* între copii. Nici cel mai dur puști de șase ani nu poate să-i facă față unuia de nouă ani. Totuși, la vârsta adultă, diferențele de putere se estompează, dimensiunile fizice fiind comparabile (cu excepția diferențelor dintre bărbați și femei, cei dintâi fiind în general mai mari și mai puternici, în special în jumătatea superioară a corpului), Iar pedepsele fiind în general mai mari pentru adulții care continuă să practice intimidarea fizică.

Dar oamenii sunt umiliți la fel de des și pentru că *nu vor* să se apere. Li se întâmplă destul de des celor ce dau dovadă de compasiune și sacrificiu de sine — cu atât mai des cu cât sunt dependenți de emoțiile negative și scot sunete incitante când un sadic le provoacă suferință (copiii care plâng ușor, de pildă, sunt mai des hărțuiți decât ceilalți)[26]. Li se întâmplă și celor care au decis, dintr-un motiv sau altul, că orice formă de agresivitate, inclusiv sentimentul de furie, este greșită din punct de vedere moral. Am văzut oameni deosebit de sensibili la tirania meschină și la competitivitatea agresivă ce-și inhibă exprimarea oricăror emoții care ar putea da naștere unor asemenea situații. Sunt persoane care au crescut, adesea, cu tați excesiv de furioși și obsedați de control. Totuși, forțele psihice nu au niciodată un sens unidimensional, iar potențialul cu adevărat înspăimântător al furiei și al agresivității de a produce cruzime și haos este contrabalansat de potențialul acestor forțe primordiale de a lupta împotriva opresiunii, de a

spune răspicat adevărul, de a încuraja mersul înainte, în ciuda conflictului, nesiguranței și pericolului.

Când tendințele agresive sunt încorsetate într-o moralitate prea îngustă, persoanele ce sunt doar empatice și capabile de sacrificiu de sine (fiind totodată naive și exploatabile) nu pot apela, în legitimă apărare, la furia de autoprotejare îndreptățită și adaptată situației. Când *poți* mușca, de regulă *nu trebuie* să o și faci. Când e integrată cu succes, tendința de a răspunde în mod agresiv și violent scade, nu sporește probabilitatea de a apela cu adevărat la agresivitate. Dacă spui „nu“ în primele faze ale ciclului opresiunii și o spui răspicat (ceea ce înseamnă că îți exprimi clar refuzul și ești asertiv), atunci obiectivul opresorului — acela de a asupri — va fi limitat. Forțele tiraniei nu pot fi oprite atunci când există un spațiu în care ele să se extindă. Cei care își inhibă reacțiile teritoriale autoprotective sunt expuși manipulării la fel de mult precum cei care chiar nu pot să-și apere drepturile din pricina unei incapacități fundamentale sau a unui dezechilibru autentic de putere.

Oamenii naivi și inofensivi își ghidează în general percepțiile și acțiunile după câteva principii simple: oamenii sunt buni; nimeni nu vrea cu adevărat să facă rău altcuiva; amenințarea (și categoric uzul) forței, fie ea fizică sau de altă natură, este greșită. Aceste principii se prăbușesc — sau mai rău — în prezența indivizilor cu adevărat rău-voitori[27]. *Mai rău* înseamnă că aceste convingeri naive pot deveni o invitație la abuz, deoarece indivizii care caută să rănească s-au specializat în „vâna-rea“ oamenilor care gândesc exact aceste lucruri. în asemenea condiții, principiile pacifiste trebuie regândite și nuanțate. în practica mea clinică, le îndrept adesea atenția clienților care cred că oamenii buni nu se înfurie niciodată către realitatea dezolantă a propriilor lor resentimente.

Nimănui nu-i place să fie tratat rău, dar oamenii suportă adesea prea multă vreme astfel de comportamente. Eu îi ajut să-și perceapă resentimentele, mai întâi ca pe o formă de furie, apoi ca pe un indiciu că ceva trebuie spus sau chiar făcut (nu în ultimul rând deoarece așa cere onestitatea). Apoi îi ajut să vadă o asemenea acțiune ca parte din forța ce ține tirania la distanță — la nivel social, dar și individual. Multe sisteme birocratice conțin în structura lor un autoritarism meschin, care generează reguli și proceduri

inutile doar pentru a exprima și consolida puterea. Astfel de birocrați generează curenți subterani puternici de resentiment în jurul lor, iar exprimarea acestor sentimente ar putea limita manifestarea puterii lor patologice. Astfel, voința individului de a se apăra pe sine contribuie la protejarea tuturor față de posibilitățile de corupere a societății.

Atunci când o persoană naivă descoperă capacitatea de a se înfuria pe care o deține, adesea este șocată, uneori chiar foarte puternic. Un exemplu profund îl oferă susceptibilitatea soldaților proaspăt înregimentați de a dezvolta o tulburare de stres posttraumatic, care survine adesea din cauza a ceva ce știu că au făcut, și nu pentru că li s-ar fi întâmplat ceva din exterior. Contextul dificil al câmpului de luptă tl face să reacționeze precum monștrii ce sălășluiesc în ei, iar revelația acestei capacități lăuntrice le demontează întregul univers. Și nu c de mirare. Poate credeau că toți răufăcătorii lumii sunt oameni cu totul diferiți de ei. Poate că nu au fost niciodată capabili să vadă în ei posibilitatea de a oprima și umili (așa cum probabil nu au văzut în ei nici posibilitatea de a se afirma și a avea succes). Am avut clienți care nu suferit literalmente de convulsii isterice doar pentru că au văzut pe chipul persoanelor care i-au ofensat o expresie de răutate pură. Vorbim despre oameni ce adesea provin din familii supraprotectoare, unde nu era voie să existe nimic înfricoșător și totul era minunat ca într-un basm (sau ceva de genul ăsta).

Când se produce trezirea, când oamenii până atunci naivi recunosc In ei semințele răului și ale monstruozității și se percep ca periculoși (cel puțin potențial), fricile lor scad în intensitate. Dezvoltă mai mult respect de sine. Apoi încep să reziste opresiunii. Acum știu că au capacitatea de a rezista, pentru că și ei la rândul lor pot fi îngrozitori. Acum Înțeleg că trebuie să se opună, deoarece au început să-și dea seama că, altfel, hrănindu-se din resentiment și transformând ranchiuna în cea mai distructivă dintre dorințe, vor deveni cu adevărat niște monștri. Să o spunem din nou: între capacitatea integrată de a produce haos și distrugere și tăria de caracter există o diferență minusculă. Aceasta e una dintre cele mai importante lecții ale vieții.

Poate că ești un ratat. Sau poate că nu — dar dacă cumva ești, aceasta nu înseamnă că trebuie să continui așa. Poate că pur și simplu ai un obicei

prost. Poate că ești o colecție de habitudini nefaste. Oricum ar fi, chiar dacă au existat motive întemeiate ca să ajungi în această postură nefericită — pentru că ai fost nepopular sau umilit acasă sau la școală[28] —, această situație nu mai este adecvată în prezent. Circumstanțele se schimbă. Dacă rămâi la pământ, cu comportamentul unui homar învins, oamenii îți vor acorda exact acel statut de individ decăzut, și bătrânul contor pe care îl împărți cu crustaceele, localizat la baza creierului tău, îți va acorda un loc inferior în ierarhia dominării. Apoi creierul tău nu va mai produce la fel de multă serotonină. Vei fi mai puțin fericit, mai anxios și mai trist. Vei fi tentat să te dai bătut atunci când ar trebui să-ți aperi drepturile. Șansele de a locui într-un cartier mai bun se vor diminua, la fel ca șansele de a avea acces la resurse de calitate și de a prezenta interes pentru un partener sănătos și dezirabil.

Vei fi mai predispus la abuzul de cocaină și alcool, de vreme ce vei trăi doar pentru momentul prezent într-o lume plină de perspective nesigure ale viitorului. Vei fi mai predispus să suferi de boli de inimă, de cancer și de demență. Una peste alta, pur și simplu nu e bine.

Circumstanțele se schimbă, dar și tu te poți schimba. Bucla de feedback pozitiv, acumulând efect după efect, poate să avanseze într-o spirală contraproductivă, în direcția greșită, dar poate să lucreze și în favoarea ta. Aceasta e cea de-a doua lecție, mai optimistă, a Legii Price și a distribuției Pareto: cei care încep să acumuleze, vor acumula probabil tot mai mult. Unele bucle cu mișcare ascendentă se pot produce și în spațiul nostru intim și subiectiv. Modificările limbajului corporal oferă un exemplu grăitor în acest sens. Dacă un cercetător îți cere să-ți poziționezi mușchii feței așa încât să obții o expresie de tristețe, vei declara că te simți mai trist decât te simțeai la începutul experimentului. Dacă ți se cere să-ți folosești mușchii feței pentru a exprima bucurie, te vei declara mai fericit. Emoția este parțial o expresie a corpului, așa că poate fi amplificată (sau diminuată) prin însăși expresia feței.[29]

Unele bucle de feedback pozitiv, prilejuite de limbajul corpului, pot opera dincolo de spațiul privat al experienței subiective, în spațiul social împărtășit cu ceilalți. Când ai o postură supusă — stai cocoșat, cu umerii aduși în față, cu pieptul ascuns, având capulplecat și un aer general de

mediocritate, înfrângere și ineficiență (protejat, teoretic, de atacurile din spate) —, te simți mic, învins și fără putere. Reacțiile celorlalți vor amplifica starea ta. Oamenii, la fel ca homarii, se observă atent unii pe ceilalți, pornind inclusiv de la postură. Dacă te prezinți ca un învins, oamenii vor presupune că ești un învins. Dar dacă începi să-ți îndrepți postura, oamenii te vor privi și trata diferit.

Puteți obiecta: poziția interioară o fi având niște motive reale. A te afla acolo este, de asemenea, ceva real. Nu poți modifica un lucru real — și probabil întemeiat — cu o simplă schimbare de postură. Când te afli pe ultima treaptă, o postură dreaptă și un aer dominator nu vor face decât să atragă atenția celor care vor să te pună din nou la pământ. Destul de corect. Dar îndreptarea poziției și a umerilor nu este ceva pur fizic, deoarece omul nu este doar un corp. Suntem și spirit sau psihism, ca să ne exprimăm așa. îndreptarea poziției corporale invocă și solicită și o îndreptare a dimensiunii metafizice. A sta drept în două picioare înseamnă a accepta povara Ființei. Sistemul nervos răspunde cu totul d i ferit atunci când te confrunți deliberat cu provocările vieții. Pentru că li na e să răspunzi unei provocări, alta e să accepți o catastrofă. Ai început să vezi aurul pe care îl adună balaurul, nu mai ești orbit de teroarea față de existența lui. Faci un pas în față pentru a-ți revendica locul în Ierarhia dominării și-ți ocupi teritoriul de drept, pe care te arăți dispus să-l aperi, să-l extinzi, să-l modifici. Toate acestea se pot întâmpla la nivel practic sau simbolic, ca o restructurare fizică sau conceptuală.

A sta drept, cu umerii ridicați, înseamnă a accepta în deplină cunoștință de cauză teribila responsabilitate a vieții. înseamnă a decide să transformi în mod voit haosul (potențialul) în realități ale unei ordini locuibile. înseamnă a asuma povara vulnerabilității de care ești conștient și a accepta finalul paradisului inconștient al copilăriei, unde l'initudinea și mortalitatea sunt doar vag înțelese. înseamnă asumarea voluntară a sacrificiilor necesare pentru crearea unei realități productive și cu sens (a acționa și a fi pe placul Domnului, cum spuneau oamenii în trecut).

A sta drept, cu umerii ridicați, înseamnă a construi o arcă ce protejează lumea de potop, înseamnă a conduce poporul prin deșert după ce a scăpat de tiranie, înseamnă a părăsi confortul casei și țării tale, înseamnă a vorbi în

cuvinte profetice celor care ignoră văduvele și copiii. înseamnă asumarea crucii care marchează „X“-ul, locul întâlnirii teribile dintre tine și Ființă. înseamnă azvârlirea ordinii moarte, rigide și excesiv de tiranice înapoi în haosul din care a ieșit, dar și acceptarea incertitudinii care va urma, deopotrivă cu stabilirea unei noi ordini, una mai productivă și cu mai mult sens.

Ai deci grijă la postura ta. Nu mai umbla legănat și nu-ți mai încovoia spinarea. Vorbește deschis. Fă-ți o prioritate din dorințele tale, ca șl cum ai avea un drept asupra lor — cel puțin același drept pe care îl au șl ceilalți. Pășește drept și privește înainte. Permite-ți să fii periculos, încurajează serotonină să curgă din belșug prin circuitele neuronale ahtiate după efectul ei liniștitor.

Oamenii, printre care și tu însuți, vor începe să creadă că ești competent și abil (ori cel puțin nu vor conchide imediat opusul). încurajat de răspunsurile pozitive pe care le primești acum, vei începe să te simți mai puțin anxios. Vei constata, apoi, că îți este tot mai ușor să sesizezi Indiciile sociale subtile pe care oamenii le strecoară în comunicarea lor. Conversația ta va curge mai lejer, cu mai puține pauze jenante. Iar asta te va ajuta să cunoști oameni noi, să interacționezi cu ei și să lași o impresie asupra lor. în consecință, nu doar că vor spori șansele să ți se întâmple lucruri bune — dar aceste lucruri bune vor fi și mai plăcute.

întărit și încrezător, s-ar putea să alegi să îmbrățișezi Ființa și să lucrezi pentru continuitatea și îmbunătățirea ei. Nu vei mai fi pus la pământ atunci când se va îmbolnăvi persoana iubită sau când vei pierde un părinte, iar ceilalți vor găsi puterea de a rezista, alături de tine, atunci când în mod normal ar fi fost copleșiți la rândul lor de disperare. Alimentat de noua încredere, te vei îmbarca în călătoria existenței tale, vei lăsa lumina interioară să strălucească pe câmpiile paradisului, ca să zicem așa, și îți vei urma destinul la care ești îndreptățit. Și poate că vei accede la un sens al vieții suficient de solid încât să țină la distanță influența corupătoare a disperării fatale.

Apoi vei găsi puterea de a accepta povara teribilă a Lumii, bucu-rându-te de ea.

Inspiră-te din povestea homarului învingător, cu cei 350 de milioane de ani de înțelepciune practică pe care-i deține. Ia o atitudine fermă și îndreaptă-ți spatele!

Regula 2

Ai responsabilitatea de a te ajuta; comportă-te ca atare

DE CE NU-ȚI IEI ODATĂ

PASTILELE ALEA NENOROCITE?

Să ne imaginăm că o sută de oameni primesc aceeași rețetă de medicamente. Să ne gândim la ce se întâmplă mai apoi. O treime dintre ei nu iau ce li se recomandă în rețetă[30]. Jumătate din cele șaizeci și șapte de procente rămase urmează recomandările din rețetă, dar nu-și vor lua corect medicația. Vor sări peste unele doze. Vor renunța destul de repede să le ia sau nu le vor lua din capul locului.

Medicii și farmaciștii au tendința de a-i acuza pe astfel de pacienți de necooperare, pasivitate și comportament greșit. Nu-i poți face omului bine cu forța, vor spune ei. Psihologii nu privesc cu ochi buni aceste Justificări. Noi suntem antrenați să considerăm că eșecul pacienților de a urma sfaturile profesioniștilor este vina practicienilor, nu a pacienților. Noi credem că specialiștii din domeniul medical au datoria de a oferi sfaturi care vor fi urmate, intervenții ce vor fi respectate, la fel cum au datoria de a colabora împreună cu pacientul sau clientul până la atingerea rezultatului dorit și de a urmări evoluția pentru a se asigura că totul decurge corect. Acesta este doar unul dintre motivele pentru care psihologii sunt atât de grozavi —:). Este adevărat că noi, psihologii și psihoterapeuții, ne bucurăm de avantajul petrecerii unei perioade de timp mai îndelungate alături de clienții noștri, spre deosebire de alți profesioniști, aflați în situații mai dificile, care se întreabă de ce oamenii suferinzi nu-și iau medicația. Ce e în neregulă cu ei? Chiar nu vor să se facă bine?

Dar ne putem imagina un scenariu și mai urât. Să zicem că cineva ajunge în situația unui transplant de organ. Să zicem că e vorba de un rinichi. Transplantul are loc, de obicei, după o lungă și stresantă așteptare din partea primitorului. Oamenii care-și donează organele după moarte sunt o minoritate (și încă și mai puțini o fac din timpul vieții). Dintre organele donate, numai o parte sunt compatibile cu paci-enții care așteaptă plini de speranță. Aceasta înseamnă că pacientul care primește organul a trecut prin ani de dializă, singura lui opțiune pentru supraviețuire. Dializa presupune scoaterea și reintroducerea întregii cantități de sânge din organism cu ajutorul unui aparat. Este un tratament neobișnuit și miraculos, deci e de bine. Doar că e neplăcut. E nevoie de cinci până la șapte intervenții pe săptămână, a câte opt ore fiecare. Adică de fiecare dată când pacientul se culcă. E prea mult. Nimeni nu-și dorește să rămână pe dializă.

Una dintre complicațiile transplantului este reacția de respingere. Corpului nostru nu-i place când sunt cusute în el părți din corpul altcuiva. Sistemul imunitar contraatacă și distruge elementele străine, chiar și în cazul în care acestea sunt cruciale supraviețuirii. Pentru a împiedica acest fenomen, pacientul trebuie să ia medicamente ce scad riscul de respingere, deci care slăbesc sistemul imunitar, expunând organismul bolilor infecțioase. Majoritatea oamenilor acceptă de bunăvoie această situație. Dar, în ciuda existenței și utilității acestor medicamente, beneficiarii transplanturilor tot mai pot prezenta reacții de respingere a organelor transplantate. Și nu din cauză că medicația nu și-ar îndeplinit rolul (deși uneori se întâmplă și asta), ci mai ades din pricină că pacienții nu iau medicamentele. Iar aceasta e ceva ce sfidează rațiunea. Proasta funcționare a rinichilor este o problemă foarte serioasă. Dializa nu e un picnic. Operațiile de transplant au loc după lungi așteptări, sunt foarte riscante și pe măsură de costisitoare. Să dai cu piciorul la toate acestea doar pentru că nu vrei să-ți iei medicamentele? Cum e posibil ca oamenii să-și facă așa ceva? Cum e cu putință așa ceva?

Sincer, e complicat. Mulți dintre cei ce beneficiază de transplant sunt oameni izolați sau asediați de multiple probleme de sănătate (ca să nu mai vorbim de probleme asociate șomajului sau crizelor de familie). Este posibil ca acești oameni să sufere de deficiențe cognitive sau dc deprimare. Ori e posibil să nu aibă încredere deplină în medicul lor n.iu să nu înțeleagă

necesitatea luării medicamentelor. Poate că abia își permit medicamentele, așa că le raționalizează într-un mod neproduc-tlv, din disperare.

Dar — și abia asta e uimitor — să ne imaginăm că nu noi suntem bolnavi. E bolnav câinele nostru. îl ducem la veterinar. Veterinarul prescrie o rețetă. Ce se întâmplă în momentul acela? Avem la fel de multe motive să nu ne încredem orbește în medicul veterinar. Totuși, dacă nu ne-ar păsa de animalul nostru de companie (deci dacă nu ne-am bate capul cu prescripțiile nepotrivite sau eronate), atuncinu 1-ammai duce la cabinet. Deci, ne pasă. O dovedesc acțiunile noastre. De fapt, tn medie, ne pasă chiar *mai mult.* Oamenii mai degrabă procură rețete șl administrează medicamente animalelor lor de companie, decât să facă asta pentru ei înșiși. Și asta nu e bine. Nici măcar din perspectiva animalelor de companie. Animalul tău de companie (probabil că) te Iubește și s-ar bucura să-ți iei medicamentele.

E foarte dificil să tragem niște concluzii din aceste realități, în afara faptului că oamenii par să-și iubească mai mult câinii, pisicile, nevăs-l uicile și păsările (probabil și șopârlele) decât pe ei înșiși. Cât de îngrozitoare este chestia asta? Cât de inconștient trebuie să fii ca să nu-ți iei medicația? Ce anume îi face pe oameni să țină mai mult la animalele lor de companie decât la ei înșiși?

O veche poveste din Cartea Facerii — prima carte a *Vechiului Testament* — m-a ajutat să găsesc un răspuns la această întrebare derutantă.

CEA MAI VECHE POVESTE ȘI NATURA LUMII

în povestea Facerii (Genezei) par săfie țesute două istorii ale Creației din două surse diferite din Orientul Mijlociu. Prima din punct de vedere cronologic, dar ultima în ordine istorică este cunoscută ca sursa „sacerdotală" — Dumnezeu a făcut lumea prin Cuvântul Său divin, poruncind să fie lumină, apă și pământ, creând apoi plantele și corpurile cerești. Apoi a creatpăsările, animalele și peștii (tot prin rostire), încheind cu omul, cu bărbatul și femeia, ambii modelați cumva după chipul Său. Toate acestea se întâmplă în Facerea 1. în cea de-a doua variantă, cea veche, numită „iahvistă", găsim altă istorisire despre originile lumii, unde apar Adam și Eva (și unde detaliile creației diferă întru câtva), dar și Cain și

Abel, Noe și Tumul Babei. Aceasta e Facerea 2-11. Pentru a înțelege Facerea 1 (sursa sacerdotală), cu insistența sa asupra Cuvântului ca forță creatoare fundamentală, este necesar ca mai întâi să revedem câteva dintre asumpțiile despre lume ale anticilor (considerabil diferite, la nivel conceptual, dar și ca intenție, de axiomele științei, care sunt destul de recente din punct de vedere istoric).

Adevărurile științifice au fost explicate clar în urmă cu mai puțin de cinci secole, în lucrările unor Francis Bacon, Rene Descartes și Isaac Newton. Orice viziune despre lume ar fi avut predecesorii noștri până atunci, ea nu a fost filtrată prin lentila științei (la fel cum observarea lunii și stelelor nu a fost ajutată de lentilele telescopului). Azi, suntem atât de științifici — și atât de hotărâți în materialismul nostru —, încât e foarte dificil să înțelegem fie și ideea că pot exista și că există și alte viziuni despre lume. Cei ce au trăit în timpuri îndepărtate, aflate la originile civilizației noastre, erau mult mai preocupați de acțiunile necesare pentru supraviețuire (și de o interpretare a lumii într-o manieră adecvată acestui scop) și mult prea puțin interesați de noțiunea de adevăr obiectiv.

înainte de zorii științei moderne, realitatea era văzută destul de diferit. Ființa era înțeleasă ca o scenă a acțiunii, nu ca un depozit de obiecte[31]. Lucrurile erau înțelese într-o cheie mult mai narativă, mult mai dramatică. Povestea sau drama era trăită la nivelul unei experiențe subiective care se derula în conștiința fiecărei persoane vii. Ceva similar cu poveștile despre viața noastră și despre sensul acesteia pe care ni le spunem unii altora; ceva similar cu întâmplările descrise de romancierii ce reușesc să surprindă existența în scrierile lor. Experiență subiectivă — și includem aici atât lucrurile familiare, cum ar fi copacii și norii, a căror existență este eminamente obiectivă, cât și (ceea ce este și mai important) emoțiile noastre, visele și foamea, setea și durerea. Din perspectivă arhaică, dramatică, aceste lucruri trăite la nivel personal reprezintă elementele fundamentale ale vieții omenești și nu pot fi reduse la un nivel obiectiv și detașat — nici măcar de către mintea modernă, reducționistă și materialistă. Să ne gândim, de pildă, la durere — la durerea obiectivă. Este ceva atât de real, că nu poate fi contestată prin niciun argument. Toți oamenii exprimă în mod autentic durerea — aceasta este mai reală decât orice. Durerea e mai materială decât însăși materia. Acesta este motivul, cred eu, pentru care atât

de multe dintre tradițiile lumii consideră că prezența durerii în viață reprezintă adevărul ireductibil al Ființei.

în orice caz, *ceea ce trăim subiectiv* poate fi asemănat mai degrabă cu un roman sau cu un film, decât cu o descriere științifică a realității fizice. Aceasta este drama experienței trăite — poate fi, de pildă, tragedia unică și personală a morții tatălui, care e cu totul altceva în comparație cu morțile obiective înșirate într-un registru de spital; poate fi durerea primei iubiri; sau disperarea speranțelor frânte; sau bucuria prilejuită de reușita unui copil.

LUCRURILE CARE CONTEAZĂ

(ALTELE DECÂT LUCRURILE CARE CÂNTĂRESC)

Lumea științifică a materiei poate fi redusă, în anumite sensuri, la elementele sale de bază: molecule, atomi, chiar quarkuri. Dar și lumea experienței subiective cunoaște niște elemente de bază. Este vorba despre ingredientele necesare pentru a croi drama și ficțiunea. Unul dintre aceste ingrediente este haosul. Al doilea este ordinea. Al treilea (întrucât există trei) este procesul care mediază între cele două, identic cu ceea ce oamenii moderni numesc „conștiință". Eterna noastră subjugare față de primele două ne face să ne îndoim de validitatea existenței — să ridicăm disperați brațele spre cer și să nu avem grijă cum trebuie de noi înșine. Singura scăpare din această situație vine din înțelegerea corectă a celui de-al treilea element

Haosul este domeniul ignoranței înseși. Este *teritoriul neexplorat.* Haosul este ceea ce se extinde, etern și fără limită, dincolo de granițele tuturor stărilor, ideilor și disciplinelor. Este străinul, ciudatul, membrul unei alte găști, zgomotul din tufișuri la miezul nopții, monstrul de sub pat, furia ascunsă a mamei și boala copilului. Haosul este disperarea și groaza pe care le simți când ai fost profund trădat Este locul în care ajungi când totul se năruiește; când îți mor visele, când cariera ți se prăbușește și mariajul ți se destramă. Este lumea subterană a basmului și mitului, unde balaurul și aurul pe care îl păzește coexistă etern. Haosul este locul în care ne aflăm atunci când nu știm unde ne aflăm și ceea ce facem când nu știm ce facem. Este,

pe scurt, toate acele lucruri și situații pe care nici nu le cunoaștem, nici nu le înțelegem.

Haosul este și potențialul fără formă căruia Domnul i-a poruncit la începuturile timpurilor să scoată ordinea la suprafață (Facerea 1). Este același potențial din care noi, făcuți după chipul Creatorului, chemăm momentele novatoare și mereu schimbătoare ale vieții noastre. Haosul este și libertate, o libertate cumplită.

Ordinea, în schimb, este *teritoriul explorat.* Sunt ierarhiile de statut și autoritate vechi de sute de milioane de ani. Ordinea este structura societății. Dar și structura asigurată de biologie — cel puțin în măsura în care ești „adaptat", așa cum poți, la structura societății. Ordinea înseamnă tribul, religia, vatra, căminul și patria. Este sufrageria călduroasă și sigură, unde scânteiază focul în șemineu, iar copiii se joacă pe covor. Este drapelul național. Este cursul valutar. Ordinea este podeaua de sub picioare și planul zilei care abia începe. Ea se vede în măreția tradiției, în rândurile de bănci din sala de clasă, în trenurile care pleacă la timp, în calendar și în ceas. Ordinea este fațada ce ni se cere s-o afișăm, este politețea afișată atunci când întâlnim niște străini civilizați și gheața subțire pe care patinăm cu toții. Ordinea este locul în care comportamentul lumii se potrivește cu așteptările și dorințele noastre; locul în care toate lucrurile se desfășoară așa cum ne dorim, însă ordine înseamnă câteodată tiranie și shițire, atunci când nevoia de siguranță, uniformitate și puritate devine prea unilaterală.

Când totul este sigur, ne aflăm pe tărâmul ordinii. Suntem acolo când lucrurile se desfășoară conform planului și nu ne deranjează nimic nou. în domeniul ordinii, lucrurile se desfășoară așa cum a dorit Dumnezeu. Ne place să fim aici. Mediile familiare ne sunt prietenoase. Atunci când este ordine, suntem capabili să gândim lucrurile pe termen lung. Puse în ordine, lucrurile funcționează, iar noi suntem stabili, calmi și competenți. Arareori părăsim locurile pe care le înțelegem — geografic sau conceptual — și cu siguranță nu ne este deloc pe plac când suntem constrânși (sau întâmplarea ne face) să ne schimbăm locurile.

Te afli în ordine când ai un prieten loial, un aliat de nădejde. Când aceeași persoană te trădează, te vinde, te miști din lumea diurnă a limpezimii și luminii spre lumea subterană, întunecată, a haosului, confuziei și disperării.

Același lucru se întâmplă când compania pentru care lucrezi începe să eșueze și îți este periclitat locul de muncă. Când ești la zi cu taxele, te afli în ordine. Când îți vine auditul pe cap, ești tn haos. Cei mai mulți oameni ar prefera să fie jefuiți decât să treacă printr-un audit. Până la căderea Turnurilor Gemene a fost ordine. După, A fost haos. Și l-a simțit toată lumea. Până și aerul a devenit un lucru nesigur. Ce anume s-a prăbușit atunci? întrebarea e greșit pusă. Ar trebui s-o formulăm așa: ce anume a rămas în picioare? Asta a contat, de fapt.

Ordinea există atunci când gheața pe care patinezi este solidă. Dar când se rupe gheața și aluneci în apă, atunci e haos. Ordinea este comitatul hobbiților lui Tolkien: un loc pașnic, productiv și sigur, chiar și pentru cei naivi. Haosul este regatul subteran al gnomilor, uzurpat de Smaug, șarpele ahtiat după comori. Haosul este fundul adânc al oceanului unde a călătorit Pinocchio ca să-l salveze pe tatăl său de monstrul tnarin, de balena-dragon ce scuipă flăcări. Călătoria în întuneric și salvarea reprezintă provocarea cea mai dificilă pentru o marionetă care vrea să fie reală, care vrea să se elibereze de tentațiile amăgirii, acțiunii pripite, victimizării, plăcerilor de moment și subjugării totalitare; care vrea să-și revendice locul ca Ființă autentică în lume.

Ordinea este stabilitatea mariajului tău. Se sprijină pe tradițiile trecutului și pe așteptările tale — este înrădăcinată, adesea invizibil, în aceleași tradiții. Haosul este stabilitatea care se năruie sub privirile tale atunci când descoperi infidelitatea partenerului tău. Haosul este experiența dansului neancorat și fără sprijin în spațiu, imediat după prăbușirea obiceiurilor și tradițiilor.

Ordinea este locul și timpul în care axiomele adesea invizibile după care îți conduci viața îți organizează experiența și acțiunile, astfel încât ceea ce trebuie să se întâmple chiar se întâmplă. Haosul este locul nou și timpul nou care apar când lovește brusc tragedia, când răutatea își arată chipul paralizant, poate chiar în intimitatea propriului cămin. Când îți faci un plan, oricând se poate întâmpla ceva neașteptat sau nedorit, indiferent de familiaritatea circumstanțelor. Când se întâmplă așa ceva, teritoriul se modifică. Nu vă lăsați induși în eroare: spațiul, spațiul aparent, s-ar putea să fie același. Dar noi trăim și în timp, nu doar în spațiu. Prin urmare, chiar și

cele mai vechi și familiare locuri dețin o capacitate de neșters de a ne surprinde. Să presupunem că vă plimbați liniștiți cu mașina voastră, pe care o știți și o iubiți de ani. Dar timpul trece. Frânele pot ceda. Să presupunem că vă plimbați pe stradă, în corpul pe care v-ați bazat întotdeauna. O clipă de funcționare defectuoasă a inimii și totul se poate schimba. Și câinii bătrâni și prietenoși pot mușca. Prietenii vechi și de încredere ne pot totuși înșela. Ideile noi pot distruge certitudinile vechi și confortabile. Toate acestea sunt lucruri care contează. Sunt cât se poate de reale.

Cu ajutorul circuitelor sale simple și superrapide, conservate din cele mai vechi timpuri, când strămoșii noștri trăiau în copaci, iar șerpii atacau fulgerător, creierul nostru răspunde instantaneu la apariția haosului.[32] Răspunsul cvasiinstantaneu, profund instinctiv, al corpului este urmat de răspunsul emoțional, mai lent și mai complex, apărut mai târziu pe scara evoluției — și abia apoi vine gândirea, aflată la un nivel superior, care se poate întinde pe secunde, minute sau ani. Toată secvența de răspuns este, într-un anume sens, instinctuală — cu cât mai rapid răspunsul, cu atât mai aproape de instinctual.

HAOS ȘI ORDINE: PERSONALITATEA,

FEMELA ȘI MASCULUL

Haosul și ordinea sunt două dintre elementele fundamentale ale experienței trăite — două dintre subdiviziunile de bază ale Ființei înseși. Dar nu sunt nici lucruri, nici obiecte, deci nu pot fi percepute ca atare. Lucrurile și obiectele fac parte din lumea obiectivă. Sunt inanimate, lipsite de spirit. Sunt moarte. Ceea ce nu putem spune și despre haos și ordine. Acestea sunt percepute, trăite și înțelese (atât cât pot fi totuși înțelese) ca niște personalități — un adevăr la fel de valabil și pentru oamenii moderni, și pentru strămoșii lor. Doar că modernii nu-și mai dau seama de asta.

Ordinea și haosul nu sunt înțelese mai întâi obiectiv (ca lucruri sau obiecte) și *apoi* personificate. Aceasta s-ar întâmpla în situația în care am percepe *mai întâi* realitatea obiectivă și abia *apoi* intenția și scopul implicite. Doar că, în ciuda ideilor noastre preconcepute, percepția nu funcționează așa.

Percepția lucrurilor ca instrumente, de pildă, se produce înainte sau simultan cu percepția lucrurilor ca obiecte. înțelegem ce sunt lucrurile și, totodată, dacă nu chiar mai repede, înțelegem Rcmnificația lor[33]. Percepția lucrurilor ca entități cu personalitate se produce înaintea perceperii lucrurilor ca simple lucruri. Acesta este un adevăr valabil cu atât mai mult în cazul acțiunilor celorlalți[34], ale celor în viață, însă noi percepem și lumea nevie „obiectivă" ca fiind animată, încărcată cu sens și intenție. Responsabil de acest fenomen este ceea ce psihologii numesc „detectorul hiperactiv al puterii de acțiune", detector ce există în noi[35]. Noi am evoluat, de-a lungul mileniilor, în circumstanțe predominant sociale. Ceea ce înseamnă că cele mai semnificative elemente ale mediului nostru de origine sunt personalitățile, nu lucrurile, obiectele sau situațiile.

Am evoluat și am învățat să percepem personalitățile din preajma noastră, care se manifestau într-o formă previzibilă și în configurații ierarhice tipice, indiferent de intenții și scopuri. împărțirea dintre masculi și femele există, de exemplu, de un miliard de ani. O perioadă foarte mare de timp. Diviziunea vieții între cele două sexe a avut loc Înainte de evoluția animalelor multicelulare. Apariția mamiferelor care își îngrijesc perioade îndelungate puii, a avut loc cu circa 200 de milioane de ani în urmă. De atunci există deci categoriile de „părinte" și „copil". Sunt anterioare apariției păsărilor. Anterioare creșterii florilor. Nu e un miliard de ani, dar este totuși o perioadă foarte lungă de timp. Suficient de lungă încât masculinul și femininul, părintele și copilul să funcționeze ca elemente vitale și fundamentale ale mediului la care ne-am adaptat Aceasta înseamnă că pentru noi masculinul și femininul, părintele și copilul sunt niște categorii naturale adânc întipărite în structurile noastre perceptive, emoționale și motivaționale.

Creierul nostru este profund social. Viața, reproducerea și evoluția noastră au depins crucial de alte creaturi (de ceilalți oameni, în special) . Aceste alte creaturi au reprezentat la propriu habitatul nostru — mediul nostru natural. Din perspectivă darwinistă, natura — realitatea însăși, mediul însuși — este *agentul selecției.* Nu există definiție mai fundamentală de-atât pentru mediu. Mediul nu este materie inertă. Realitatea însăși este alcătuită din lucrurile cu care am luptat în cursa pentru supraviețuire și reproducere. Și

mare parte dintre lucrurile acestea sunt celelalte ființe, opiniile lor despre noi și comunitățile lor. Aceasta este realitatea.

De-a lungul mileniilor, pe măsură ce a crescut capacitatea cerebrală și am dezvoltat o curiozitate suplimentară, am devenit tot mai conștienți și mai curioși de natura lumii — aceea pe care am ajuns să o conceptualizăm în cele din urmă ca pe o „lume obiectivă" —, dincolo de personalitățile familiei și grupului. Iar „afară" nu înseamnă doar teritoriu fizic neexplorat. *Afară* înseamnă și ceva ce nu înțelegem încă în prezent — iar a înțelege înseamnă *a te adapta la mediu,* și nu doar *a ți-l reprezenta în mod obiectiv.* Dar creierele noastre se concentrează de mult asupra altor oameni, astfel încât se pare că am făcut cunoștință cu lumea necunoscută, haotică și nonumană cu ajutorul categoriilor înnăscute ale creierului nostru social[36]. Dar până și această afirmație este incorectă: când am început să percepem lumea necunoscută, haotică, nonanimală, am folosit categorii ce au evoluat în scopul reprezentării *lumii sociale animale pre-umane.* Mințile noastre sunt mult mai vechi decât omenirea. Categoriile noastre sunt mult mai vechi decât speciile noastre. Categoria cea mai de bază — la fel de veche, într-un sens, ca actul sexual în sine — pare a fi cea a sexului: masculin și feminin. Când am adoptat această cunoaștere primordială a opoziției creative și structurate, am început să interpretăm totul prin lentila ei[37].

Ordinea — domeniul cunoscutului — este simbolizată de masculin (așa cum ilustrează elementul*yang* din simbolul taoist yin-yang menționat mai sus). Poate din cauză că structura ierarhică primară a societății umane este masculină, la fel ca la majoritatea animalelor, inclusiv la cimpanzei, rudele noastre cele mai apropiate din punct de vedere genetic și, probabil, comportamental. Bărbații sunt, și au fost de-a lungul istoriei, făuritori ai satelor și orașelor, ingineri, zidari, constructori, tăietori de lemne și manipulatori ai mașinăriilor grele[38]. Ordinea este Dumnezeu-Tatăl, eternul Judecător, arhivarul și distribuitorul de pedepse și recompense. Ordinea este armata polițiștilor și ostașilor pe timp de pace. Este cultura politică, mediul corporatist și sistemul. Sunt acei „ei" din „știi ce părere au ei". Ordinea reprezintă cărțile de credit, sălile de clasă, cozile de la casele supermarketurilor, vorbitul pe rând, semafoarele și drumul zilnic al navetiștilor. împinsă prea departe, în dezechilibru, ordinea se poate

manifesta distructiv și groaznic. Ia forma migrațiilor forțate, a lagărelor de concentrare și a marșului militar uniform, distrugător de suflete.

Haosul — necunoscutul — este asociat simbolic cu femininul. Parțial d I n cauză că toate lucrurile cunoscute au ieșit, cândva, din necunoscut, Așa cum toate ființele pe care le întâlnim sunt născute dintr-o mamă. I laosul este *muma,* originea, sursa,mama; este *materia* — substanța din care sunt făcute toate lucrurile. Dar este și *ceea ce contează* sau *ceea ce se întâmplă* — însăși substanța gândirii și comunicării. în aspectul său pozitiv, haosul este însăși posibilitatea, sursa ideilor, tărâmul misterios al gestației și nașterii. Ca forță negativă, este întunericul de nepătruns al unei peșteri sau accidentul de la marginea drumului. Este ursoaica Grizzly, toată numai dragoste pentru puii ei, care te etichetează drept posibil prădător și te sfâșie în bucăți.

Haosul, eternul feminin, este și forța zdrobitoare a selecției sexuale. Femeile sunt mame pretențioase (spre deosebire de femelele cimpanzeu, cele mai apropiate rude dintre animale[39]). Cei mai mulți dintre bărbați nu întrunesc standardele femeilor. Acesta este motivul pentru care femeile care folosesc o platformă online de întâlniri consideră că 85% dintre utilizatorii masculini prezintă o atractivitate sub-medie[40]. Din acest motiv avem cu toții de două ori mai multe femei decât bărbați printre strămoși (imaginați-vă că toate femeile care au trăit vreodată au avut, în medie, un copil și că jumătate dintre bărbații care au trăit vreodată au avut doi copii, în timp ce cealaltă jumătate nu au avut deloc urmași)[41]. Femeia, în ipostază de Natură, se uită la jumătate dintre toți bărbații și spune „Nu!“. Pentru bărbat, aceasta este o întâlnire directă cu haosul și se produce cu o forță devastatoare de fiecare dată când bărbatului îi este refuzată o propunere de întâlnire. Selectivitatea femeilor este motivul pentru care suntem foarte diferiți de strămoșii pe care îi avem în comun cu cimpanzeii, în vreme ce aceștia din urmă seamănă încă destul de mult cu strămoșii noștri. Mai mult decât oricare altă forță, înclinația femeilor de-a spune „nu" a modelat evoluția noastră către creaturile creative, productive, verticale și cu un creier mare (competitiv, agresiv, dominant) care suntem astăzi[42]. Natura în ipostază de Femeie spune: „Ei bine, băiete, ești suficient de bun ca să-mi fii prieten, dar, din ce am aflat stând cu tine, mi se pare că materialul tău genetic nu este menit propagării și perpetuării speciei".

Cele mai profunde simboluri religioase își extrag mare parte din forța lor din această subdiviziune conceptuală de bază, fundamental biparti-zană. Steaua lui David, de pildă, este compusă din triunghiul cu vârful în jos al feminității și din triunghiul cu vârful în sus al masculinității[1]. La fel se întâmplă *cu y orii* și *lingam* din hinduism (care apar acoperite de șerpi, străvechii noștri adversari și provocatori: Shiva Lingă este înfățișat cu niște zeități-șerpi, numite Nagas). Vechii egipteni îi reprezentau pe Osiris, zeul statului, și pe Isis, zeița htoniană, ca două cobre îngemănate, cu cozile împletite între ele. Același simbol era folosit în China pentru înfățișarea lui Fuxi și Nuwa, creatorii omenirii și ai scrierii. în creștinism, reprezentările suntmai puțin abstracte, suntmai personalizate, iar imaginile familiare în Vest ale Fecioarei Maria cu Pruncul Isus sau ipostaza ei din *Pietă* exprimă unitatea duală feminin/masculin, la fel ca insistența tradițională asupra androginiei lui Cristos[43].

în fine, să mai spunem și că, la nivel morfologic, însăși structura creierului pare să reflecte această dualitate. Pentru mine, cele două emisfere cerebrale sugerează realitatea fundamentală, dincolo-de-meta-foric, a dualității simbolice feminin/masculin, din moment ce creierul este adaptat prin definiție realității (mă refer la realitatea concepută în această manieră cvasidarwistă). Elkhonon Goldberg, elevul marelui neuropsiholog rus Alexander Luria, a propus destul de lucid și direct ideea conform căreia structura cortexului bazată pe cele două emisfere reflectă diviziunea fundamentală dintre noutate (necunoscutul sau haosul) și rutină (cunoscutul sau ordinea)[44]. în explicarea teoriei sale, Goldberg nu face trimiteri la simbolurile ce reprezintă structura lumii, dar aceasta e cu atât mai bine: o idee este cu atât mai credibilă cu cât apare ca o consecință a investigațiilor din diferite domenii[45].

Noi știm deja aceste lucruri, dar nu știm că le știm. însă înțelegem de îndată când le auzim explicate astfel. Toată lumea înțelege ideile de ordine și haos, suprapământean și subpământean, când sunt explicate în acești termeni. Simțim cu toții haosul care pândește dedesubtul lucrurilor familiare. De aceea înțelegem poveștile stranii și suprarealiste ca *Pinocchio, Frumoasa adormită, Regele Leu, Mica Sirenă, Frumoasa și Bestia,* cu peisajele lor eterne, ce amestecă cunoscutul și necunoscutul, pământeanul și

subpământeanul. Am fost cu toții, de multe ori, în ambele locuri: uneori din întâmplare, alteori din proprie inițiativă.

Multe lucruri încep să se așeze când începi să înțelegi conștient lumea în acest fel. Cunoașterea oferită de corp și de suflet se aliniază cu cunoașterea venită din intelect. Mai mult: acest tip de cunoaștere este deopotrivă prohibitivă și descriptivă. Este un *ce* care te ajută să știi *cum.* Un tip de *este* din care poate fi extras un *trebuie.* Juxtapunerea taoistă a lui yin și yang, de pildă, nu doar că portretizează haosul și ordinea ca elemente fundamentale ale Ființei, dar și explică în ce fel să acționăm. Calea, drumul vieții în viziunea taoistă, este reprezentată de (sau există prin) granița dintre șerpii îngemănați. Calea este drumul corect al Ființei. Este ceea ce spunea Cristos în Ioan 14:6: *Eu sunt Calea, Adevărul și Viața.* Găsim aceeași idee exprimată în Matei 7:14: „Și strâmtă este poarta și îngustă este calea care duce la viață și puțini sunt care o află".

Noi suntem niște locuitori eterni ai ordinii, înconjurați de haos. Noi suntem ocupanții eterni ai teritoriilor cunoscute, înconjurați fiind de necunoscut. Noi ne angajăm într-un demers cu sens deplin atunci când mediem corespunzător între ele. Suntem adaptați, în cel mai profund sens darwinist, nu față de lumea obiectelor, ci față de metarealitățile ordinii și haosului, yang și yin. Haosul și ordinea compun mediul etern și transcendent al viului.

A fi echilibrat înseamnă a acoperi această dualitate fundamentală: un picior bine înfipt în ordine și siguranță și unul înfipt în haos, potențial, creștere și aventură. Când viața se dovedește dintr-odată a fi intensă, fascinantă și plină de sens; când ești atât de absorbit de ceva că nu mai percepi trecerea timpului — atunci te plasezi exact pe granița dintre ordine și haos.

Sensul subiectiv pe care îl găsim acolo este reacția ființei noastre celei mai profunde, este șinele nostru instinctiv, cu rădăcini în neurologie și evoluție, garantul stabilității, dar și al expansiunii zonei de habitat, al teritoriului productiv, al spațiului personal, social și natural. Este, în toate sensurile, locul potrivit. Ești acolo când — și unde — contează.

Aceasta ne spune și muzica, atunci când o ascultăm — și poate chiar mai mult când o dansăm —, ale cărei straturi previzibile și imprevizibile de

armonie trezesc la viață sensul din adâncimile Ființei.

Haosul și ordinea sunt elemente fundamentale întrucât orice situație trăită (ba chiar orice situație imaginabilă) este compusă din ambele. Indiferent unde ne aflăm, există lucruri pe care le putem identifica, folosi și anticipa, dar și lucruri pe care nici nu le cunoaștem, nici nu le înțelegem. Indiferent că suntem nomazi din deșertul Kalahari sau bancheri de pe Wall Street, unele lucruri se află sub controlul nostru, altele nu. De aceea și nomadul, și bancherul înțeleg aceleași povești și găsesc alinare în aceleași adevăruri eterne. Realitatea fundamentală a haosului și a ordinii este aplicabilă oricărui organism viu, nu doar nouă. Creaturile vii există întotdeauna în medii pe care le pot controla, înconjurate de lucruri și situații care le fac vulnerabile.

Ordinea nu este de-ajuns. Nu este suficient să fii stabil, sigur și neschimbător, întrucât există întotdeauna lucruri vitale și importante de învățat. Totuși, haosul poate fi uneori prea mult. Nu tolerăm perioadele prea îndelungate în care învățarea vine împreună cu situațiile copleșitoare, la care nu ne putem ajusta. De aceea trebuie așezat un picior în ceea ce deja am asimilat și înțeles, iar celălalt, în ceea ce trăim și explorăm în prezent. Așa ne plasăm într-un loc sigur, în care putem controla teroarea existenței, dar în care rămânem alerți și angajați. Un loc în care există lucruri noi de învățat și o cale de a fi mai buni. Un loc în care putem găsi un sens.

GRĂDINA PARADISULUI

Să ne amintim ce discutam mai devreme, anume că poveștile Genezei sunt un amalgam de mai multe surse. După povestea mai nouă, cea „sacerdotală" (Facerea 1) și care istorisește ivirea ordinii dinhaos, apare a doua poveste, varianta „iahvistă", mai veche, care începe practic cu Facerea 2. Povestea iahvistă, care folosește numele luiYHWH sau Iahve pentru a-L numi pe Dumnezeu, conține povestea lui Adam și a Evei, împreună cu o explicație mult mai amplă a evenimentelor din ziua a șasea, care în povestea anterioară, „sacerdotală", erau doar sugerate.

Continuitatea poveștilor pare a fi rezultatul editării atente a persoanei sau a grupului de persoane cunoscute în lumea experților Bibliei drept

„Redactorul", cel care țese poveștile împreună. Acest lucru s-ar putea să se fi petrecut în perioada în care două populații cu tradiții distincte s-au reunit, dintr-un motiv sau altul, iar dezacordul implicat de contopirea poveștilor a devenit tot mai deranjant pentru cineva conștient, curajos și obsedat de coerență.

Conform poveștii „iahviste" a creației, Dumnezeu a creat mai întâi un spațiu limitat, cunoscut ca Eden (care în aramaică, limba pe care se crede că o vorbea Isus, înseamnă „loc bine irigat") sau Paradis *(pairi-daeza* însemnând în vechea iraniană loc sau grădină bine împrejmuită și protejată). Dumnezeu l-a lăsat pe Adam să trăiască acolo, împreună cu tot felul de pomi fructiferi, dintre care doi erau mai însemnați. Unul era Copacul Vieții; celălalt era Copacul Cunoașterii Binelui și Răului. Dumnezeu i-a spus lui Adam că poate să mănânce cât poftește din fructele copacilor, dar să nu se atingă de cel al cunoașterii binelui și răului. Apoi i-a creat o parteneră, pe Eva[2].

La începutul locuirii lor în Paradis, Adam și Eva nu par să aibă cine știe ce conștiință morală, la fel cum cu siguranță nu sunt nici foarte conștienți de sine. Povestea insistă că părinții originari erau goi, dar nu cunoșteau rușinea. O asemenea exprimare implică în primul rând faptul că e natural și normal ca oamenilor să le fie rușine cu goliciunea lor (altfel de ce s-ar pomeni ceva despre absența rușinii) și în al doilea rând faptul că ceva nu era tocmai în regulă cu primii noștri părinți. Deși există și excepții, singurii oameni ce nu s-ar rușina azi dacă ar apărea brusc dezbrăcați în public — în afara exhibiționiștilor — sunt copiii mai mici de trei ani. Mai mult, un coșmar frecvent întâlnit la oameni implică expunerea bruscă în public fără haine, pe o scenă, în fața unei audiențe aglomerate.

în al treilea verset al Facerii apare un șarpe — la început, pare-se, avea și picioare. Numai Dumnezeu știe de ce a permis — sau a plasat — o asemenea creatură în grădină. M-am întrebat multă vreme care e sensul acestei răsturnări de situație. Parțial pare să fie o reflecție a dihotomiei ordine/haos care caracterizează întreaga experiență, Paradisul reprezentând ordinea locuibilă, iar șarpele jucând rolul haosului. Șarpele din Paradis semnifică același lucru ca punctul negru din partea yin a simbolului taoist yin/yang, simbol al totalității—posibilitatea ca necunoscutul și revoluția să se manifeste brusc acolo unde totul pare calm.

Se pare că nu este posibil, nici măcar pentru Dumnezeu, să faci un spațiu complet protejat de exterior — cel puțin nu în lumea reală, cu toate limitările sale necesare și înconjurată de transcendent. Exteriorul, haosul, se strecoară mereu înăuntru, deoarece nimic nu poate fi delimitat complet de restul realității. Iată că și spațiul sigur prin definiție poate găzdui un șarpe. Au existat — mereu — șerpi reptili-eni autentici în iarba și în copacii paradisului nostru african originar[46]. Și în situația în care toți șerpii ar fi fost stârpiți (de vreun Sfânt Gheorghe primordial, într-un scenariu improbabil), aceștia tot ar fi fost prezenți sub forma rivalilor noștri umani primordiali (mă refer la situațiile în care aceștia ne apăreau ca dușmani din perspectiva noastră limitată, intragrupală, bazată pe relații de rudenie). în definitiv, strămoșii noștri nu au dus lipsă de conflicte și războaie, tribale sau de altă natură[47].

Dar nu am fi în siguranță nici dacă am învinge toți șerpii care ne asediază din exterior, reptilieni și umani deopotrivă. Cum nici în prezent nu suntem în totală siguranță. Noi am văzut inamicul, iar inamicul este în noi. Șarpele locuiește în toate sufletele. Așa se explică, din câte îmi dau eu seama, ciudata insistență a creștinismului, exprimată foarte limpede de către John Milton, că șarpele din grădina Paradisului ar fi Satana, însuși Spiritul Răului. Cu greu poate fi subliniată îndeajuns importanța acestei identificări simbolice, de o genialitate năucitoare. Astfel de exerciții de imaginație întinse pe milenii au ajutat la dezvoltarea conceptelor morale abstracte, cu toate implicațiile lor. Ideea de Rău și Bine și toată scenografia sa metaforică, de basm, au fost alimentate de surse care ne depășesc puterea de înțelegere. *Cel mai dăunător șarpe dintre toți este eterna înclinație umană către rău.* Șerpii cei mai răi sunt de natură *psihologică, spirituală, personală, internă.* Iar pe aceștia nu-i ține afară niciun zid, oricât de înalt. Aceștia apar imediat înapoi, chiar și în fortărețele cu zidurile cele mai groase, menite să țină tot răul afară. Așa cum a spus în repetate rânduri marele scriitor rus Alexandr Soljenițîn, linia care desparte binele de rău trece prin inima fiecărei ființe umane[48].

Nu există nicio cale de a izola o secțiune a realității pentru a o transforma într-un loc veșnic sigur și previzibil. Indiferent de grija noastră, parte din lucrurile excluse vor reveni mereu înapoi, înăuntrul nostru. Metaforic vorbind, un șarpe poate să se ivească în orice clipă. Nici cel mai protector

dintre părinți nu-și poate proteja pe deplin copiii, nici măcar dacă îi închide în subsol, departe de droguri, alcool și pornografia de pe internet. în cazurile cele mai extreme, părintele prea grijuliu și prea îngrijorat nu va face decât să devină el însuși o problemă. Acesta este marele coșmar freudian oedipian[49]. *în loc să le protejezi, este mult mai bine să ajuți Ființele care-ți sunt în grijă să ajungă autonome.*

Dar chiar și dacă ar fi posibil să elimini permanent orice amenințare — orice pericol (și, prin urmare, orice provocare) —, aceasta ar însemna să faci loc unui alt pericol: acela al infantilizării umane permanente și al inutilității absolute. Cum ar putea natura umană să-și atingă întregul potențial fără provocare și pericole? Cât de plictisitori și demni de milă am ajunge dacă nu am mai avea niciun motiv să fim alerți? Poate că Dumnezeu a crezut că noua Sa creație va fi în stare să facă față șarpelui, considerând că prezența acestuia este cel mai mic dintre două rele.

întrebare pentru părinți: vreți să creșteți niște copii în siguranță sau vreți să aveți niște copii puternici?

Oricare ar fi răspunsul, în grădină există un șarpe, iar acesta este, conform poveștiibiblice, o bestie „alunecoasă" (este dificil de văzut, evanescent, viclean, clevetitor și pus pe amăgit). Nu ne miră când aflăm că și-a pus în cap să-i întindă o capcană Evei. De ce Eva, și nu Adam? Poate a fost doar întâmplarea. Statistic vorbind, șansele au fost de cincizeci-cincizeci, adică destul de mari. Dar știm deja că poveștile vechi nu au nimic întâmplător în ele. Orice accident — orice detaliu care nu servește subiectului — a dispărut de mult din relatări. Cum spunea dramaturgul rus Anton Cehov: „Dacă în actul unu apare o pușcă în scenă, în actul doi va trebui să tragă cineva cu ea. Altfel nu are ce să caute pe scenă."[50] Poate că Eva primordială avea mai multe motive să fie atentă la șerpi decât Adam. Poate că aceștia reprezentau un pericol pentru copiii ei crescuți în copaci. Poate acesta este și motivul pentru care fiicele Evei sunt azi mai protectoare, mai conștiente de sine, mai temătoare și mai agitate (îndeosebi în cele mai egalitare societăți umane modeme[51]). Oricum, șarpele i-a spus Evei că poate să mănânce din fructul interzis fără să se teamă că va muri. în schimb, acest lucru îi va deschide ochii. Va deveni asemenea lui Dumnezeu, va cunoaște binele și răul. Desigur că șarpele nu-i spune că va fi asemenea lui

Dumnezeu doar în această privință. E, totuși, un șarpe. Fiind om și dorind să știe mai multe, Eva decide să muște din fruct. Paf! Se trezește: pentru prima dată, știe ce e bine și ce e rău, dar este și conștientă de sine.

Mai departe, nicio femeie lucidă și cu cuget moral nu va tolera lângă ea un bărbat adormit. Eva împarte imediat fructul cu Adam. Aceasta îl face și pe *el* conștient de sine. S-au schimbat puține lucruri de atunci. Femeile îi fac pe bărbați conștienți de sine încă de la începutul timpului. în primul rând prin respingere — dar și făcându-i să le fie rușine, atunci când bărbații nu-și asumă din responsabilități. E normal să fie așa, din moment ce femeile suportă povara cea mai mare, cea a reproducerii. E greu de imaginat un alt scenariu. Capacitatea femeilor de a-i face pe bărbați să se simtărușinați și de a-i face să fie conștienți de sine este încă o forță esențială a naturii.

Poate că vă întrebați: ce legătură au șerpii cu această perspectivă? Păi, în primul rând, este important să poți să-i *vezi,* din moment ce te-ar putea ataca (cu atât mai mult dacă ești mic și trăiești în copaci, ca înaintașii noștri arboricoli). Lynn Isbell, profesoară de antropologie și comportament animal la University of California, sugerează că vederea uimitor de precisă, aproape unică, a oamenilor, este rezultatul adaptării forțate, de acum câteva zeci de milioane de ani, la necesitatea identificării și evitării pericolului groaznic al șerpilor, care au evoluat împreună cu strămoșii noștri.[52] Poate că acesta este unul dintre motivele pentru care șarpele apare în grădina Paradisului în rolul creaturii care ne poate oferi vederea lui Dumnezeu (un rol suplimentar celui de dușman primordial și etern al omenirii). Poate că acesta este unul dintre motivele pentru care Sf. Maria, arhetipul etern al mamei — o Evă îmbunătățită —, apare atât de des în iconografia medievală și în Renaștere ținându-1 ridicat pe pruncul Isus, cât mai departe de reptilele prădătoare, pe care le calcă hotărâtă cu talpa pantofului[53]. Dar mai e ceva. Șarpele oferă fructe, iar aceste fructe sunt, și ele, asociate cu o transformare a vederii, în ideea în care aptitudinea noastră de a vedea culorile este o formă de adaptare în scopul identificării rapide a fructelor coapte și bune de mâncat din pomi[54].

Părinții noștri primordiali au aplecat urechea la șoaptele șarpelui. Au mâncat fructele. Li s-au deschis ochii. S-au trezit. Poate vă gândiți că asta e de bine, așa cum s-a gândit și Eva inițial. Totuși, uneori jumătate de cadou e

mai rău decât să nu primești nimic. Adam și Eva s-au trezit, cum li s-a promis, însă doar pentru a descoperi niște lucruri teribile, în primul rând, au descoperit că erau goi.

MAIMUȚA GOALĂ

1

Fiul meu a început să-și dea seama că e gol înainte de-a împlini trei ani. Voia să se îmbrace. închidea ferm ușa când intra la baie. Nu apărea dezbrăcat în public. Nu văd cum ar fi putut fi o influență a educației. A fost propria lui descoperire, propria conștientizare, propria decizie. Mie mi s-a părut ceva înnăscut.

Ce înseamnă să te știi gol — sau, poate chiar mai rău, să vezi că nu doar tu, dar și partenerul sunteți dezbrăcați? înseamnă tot felul de lucruri extraordinare — exprimate mai degrabă în registrul grotescului, ca de pildă în pictura renascentistului Hans Baldung Grien, a cărui lucrare a inspirat ilustrația cu care debutează capitolul de față. Gol înseamnă vulnerabil și ușor de vătămat. Gol înseamnă că frumusețea ta și sănătatea ta pot fi evaluate de oricine. Gol înseamnă neprotejat și neînarmat în jungla naturii și a oamenilor. De asta s-au rușinat Adam și Eva imediat ce au deschis ochii. Puteau să vadă — și s-au văzut mai întâi pe ei. Și-au văzut defectele. Vulnerabilitatea le-a fost expusă. Spre deosebire de alte mamifere, ale căror abdomene delicate sunt protejate de armura spatelui arcuit, ei erau creaturi verticale și arătau lumii cele mai vulnerabile părți ale corpului lor. Și ce e mai rău abia acum urmează. Adam și Eva și-au făcut imediat acoper ăminte din frunze de smochin, pentru a-și ocroti corpurile fragile — și pentru a-și proteja orgoliul. După care au fugit și s-au ascuns. Acum înțelegeau că erau prea vulnerabili pentru a sta în fața Domnului.

Dacă nu reușiți să vă identificați cu acest sentiment, înseamnă că refuzați să gândiți. Frumusețea face urâtul să se rușineze. Forța face

slăbiciunea să se rușineze. Moartea îi face pe cei vii să se rușineze — iar Idealul ne face pe toți să ne simțim rușinați. Așa că ne temem de el și îi purtăm pică — ba chiar îl urâm (temă care este imediat invocată în Facere

prin povestea lui Cain și Abel). Ce putem face? Să abandonăm toate idealurile de frumusețe, sănătate, sclipire și forță? Nu e o soluție bună. Asta doar ar confirma că suntem permanent rușinați — și că o merităm. Eu nu doresc ca femeile care ne fascinează prin simpla lor prezență să dispară, astfel încât ceilalți să se simtă mai puțin conștienți de defectele lor. Cum nu aș vrea nici să dispară un intelect ca al lui John von Neumann, doar pentru că nivelul meu în matematică nu îl depășește pe cel al unui elev de gimnaziu! Neumann a redefinit numerele până să împlinească nouăsprezece ani[55]. Numerele! Slavă Domnului că l-am avut pe John von Neumann! Să-i mulțumim Domnului pentru Grace Kelly, Anita Ekberg și Monica Bellucci! Eu mă declar bucuros să mă simt nedemn în prezența unor oameni ca aceștia. Este prețul pe care-1 plătim cu toții pentru năzuințe, împliniri și ambiții. Deci nu ne miră nici că Adam și Eva s-au acoperit.

Următoarea parte a poveștii este aproape grotescă, după părerea mea, deși nu mai puțin tragică și îngrozitoare. Seara, când grădina Paradisului se răcorește, Dumnezeu iese să-și facă plimbarea de zi cu zi. Dar Adam lipsește. Obișnuit să fie însoțit de acesta în plimbările sale, Dumnezeu e nedumerit. „Adam, strigă El, uitând parcă faptul că poate să vadă prin boscheți, unde ești?" Adam își face imediat apariția, dar neinspirat: mai întâi ca un nevrotic, apoi ca un trădător. Creatorul universului îl cheamă, iar Adam răspunde: „Te-am auzit, Doamne. Dar eram gol și m-am ascuns". Ce înseamnă asta? înseamnă că oamenii, tulburați de vulnerabilitatea lor, sunt mereu temători să spună adevărul, să medieze între haos și ordine și să-și exprime destinul. Se tem, cu alte cuvinte, să vorbească cu Dumnezeu. Nu e ceva lăudabil, dar este de înțeles. Dumnezeu este un tată care judecă. Standardele sale sunt foarte înalte. E greu de mulțumit.

Dumnezeu îi răspunde: „Cine ți-a spus că ești gol? Ai mâncat din ceva ce îți era interzis?" Iar Adam, în nimicnicia lui, o arată cu degetul pe Eva, dragostea lui, partenera lui, sufletul său pereche, pe care o pârăște. După care dă vina pe Dumnezeu. Adam spune: „ Femeia pe care mi-ai dat-o mi-a adus să mănânc (iar eu am mâncat)." Cât de jalnic — și de adevărat. Prima femeie l-a făcut pe primul bărbat să fie conștient de

sine (să se rușineze) și să aibă resentimente. Apoi primul bărbat a dat vina pe prima femeie. După care primul bărbat a dat vina și pe Dumnezeu. Exact

așa cum s-au s imțit de-a lungul istoriei toți bărbații respinși. Mai întâi, aflat față în față cu obiectul potențial al iubirii sale, dacă ea îi denigrează potențialul reproductiv, bărbatul se va simți mărunt. Apoi îl blestemă pe Dumnezeu pentru că a făcut-o atât de crudă pe ea și atât de inutil pe el (dacă o fi având vreun sens existența lui), dar și pentru că Ființa lui este atât de imperfectă. Apoi are gânduri de răzbunare. Cât de jalnic (și cât de firesc, totuși)! Măcar femeia a putut da vina pe șarpe, cel care mai târziu s-a dovedit a fi Satana însuși (oricât de neverosimil pare). Pe Eva o putem înțelege și putem empatiza cu ea. A fost trasă pe sfoară de un maestru. Dar Adam? Lui nu i-a tras nimeni cuvintele cu cleștele din gură.

Din păcate, partea proastă a lucrurilor nu se încheie aici — nici pentru Om, nici pentru Fiară. Mai întâi, Dumnezeu îl blestemă pe șarpe să-și piardă picioarele și să se târască veșnic pe fața pământului, mereu în pericol de a fi strivit de oamenii furioși. în al doilea rând, o anunță pe femeie că de-acum va trebui să nască în mari chinuri și că va fi atrasă de un bărbat nedemn, uneori ranchiunos, care-i va impune pentru totdeauna destinul biologic. Ce să însemne asta? Poate că pur și simplu Dumnezeu este un tiran patriarhal, așa cum insistă interpretările colorate politic. Eu cred că este doar o pură descriere a unei realități. Și nimic mai mult. Iată de ce: pe măsură ce ființele umane au evoluat, creierul care a înlesnit conștiința de sine s-a dezvoltatvertigi-nos. Așa a început o cursă a înarmării evoluționiste între capul copiilor și pelvisul femeii[56]. Aceasta și-a lărgit cu grație șoldurile, aproape până în punctul în care alergatul a devenit imposibil. Bebelușul, pe de altă parte, și-a permis să vină pe lume cu aproape un an mai devreme, în comparație cu alte mamifere de dimensiunea lui, dezvoltând un cap extrem de maleabil[57].0 ajustare dureroasă pentru amândoi, atunci ca și acum. în primul an de viață, pruncul neajutorat este aproape complet dependent de mamă. Capacitatea de programare a creierului său înseamnă că el va trebui educat până la optsprezece ani (sau treizeci) înainte de a fi împins afară din cuib. Ca să nu mai vorbim despre durerile facerii și riscul de moarte la naștere, atât pentru mamă, cât și pentru făt. Toate acestea înseamnă că femeile plătesc un preț ridicat pentru sarcină și creșterea copiilor, cel puțin în stadiile timpurii, și că una dintre consecințele inevitabile este dependența sporită față de bunăvoința problematică a bărbaților, care nu prea sunt de încredere.

După ce îi spune Evei, acum conștientă, ce va urma, Dumnezeu se întoarce către Adam — care nu va scăpa, nici el, prea ușor, dimpreună cu toți descendenții lui masculini. Lui îi spune ceva de genul: „Bărbate, ai ascultat de femeie și acum ai ochii deschiși. Vederea ta dumnezeiască, adusă de șarpe, de fruct și de femeie, îți permite să vezi până departe, chiar și în viitor. Dar cei ce văd în viitor pot vedea întotdeauna necazurile care vor veni, fiind obligați să se protejeze de toate întâmplările neprevăzute. Ca să poți face asta, trebuie să sacrifici mereu prezentul în favoarea viitorului. Să renunți la plăcere de dragul siguranței. Pe scurt: să muncești. Și va fi dificil. Sper că-ți plac țepii și ciulinii, deoarece vei crește mulți de aici înainte."

Apoi Dumnezeu îi alungă pe primul bărbat și pe prima femeie din Paradis, din lumea inocenței, din lumea animală inconștientă și îi trimite în oroarea istoriei înseși. Apoi pune niște heruvimi cu săbii de foc să stea de pază la poarta Raiului, pentru'a-i împiedica pe oameni să mănânce din Copacul Vieții. Aceasta pare pur și simplu o răutate. De ce nu i-a făcut pe loc nemuritori pe bieții oameni? Cu atât mai mult cu cât acesta era planul în viitorul îndepărtat, așa cum spune mai departe povestea. Dar cine ar îndrăzni să pună la îndoială acțiunile Domnului?

Poate că Raiul este un loc pe care trebuie să-l construiești, iar nemurirea ceva ce trebuie câștigat.

Și revenim la dilema noastră inițială: cum de poate un om să ia o rețetă de medicamente pentru câine și să i-o administreze corect, dar nu poate să facă același lucru pentru sine? Răspunsul se găsește într-unul din textele fondatoare ale omenirii. De ce ar trebui să te îngrijești de cineva atât de gol, de urât, de rușinat, de înspăimântat, de inutil, de laș, de resentimentar, de acuzator și defensiv cum este urmașul lui Adam? Chiar dacă acel cineva, acea ființă, ești tu însuți. Și prin această punere a problemei nu încerc nicidecum să exclud femeile din această discuție.

Toate argumentele discutate mai sus privind această viziune asupra omenirii sunt aplicabile și celorlalți, nu doar propriilor persoane. Sunt generalizări pe marginea naturii umane; și nu sunt specifice doar unor oameni, ci tuturor. Dar despre propria persoană știm mult mai multe. Avem răutățile noastre, pe care ni le știu și ceilalți. Dar numai eu pot ști cât se întinde spectrul transgresărilor, lipsurilor și inadecvărilor mele secrete. Nimeni nu cunoaște

mai bine ca mine toate defectele corpului și minții mele. Nimeni nu are mai multe motive să mă urască, să mă considere jalnic — și ce ușor e să te pedepsești pentru greșelile tale, interzicându-ți ceva care ar putea să-ți facă bine. Evident că un câine inofensiv, inocent și fără conștiință de sine merită mai multe.

Dacă încă nu v-ați convins, să luămîn calcul o altă chestiune. Ordine, haos, viață, moarte, păcat, viziune, muncă și suferință: prea puține ingrediente pentru autorii Facerii sau pentru omenirea în sine. Povestea continuă, cu toată catastrofa și tragedia ei, iar oamenii implicați (adică noi) trebuie să se confrunte cu încă o revelație dureroasă. în următorul episod, suntem puși față în față cu însăși moralitatea.

BINELE §1 RĂUL

Odată ce ochii le-au fost deschiși, Adam și Eva înțeleg nu doar faptul că sunt goi și că truda a devenit o necesitate. Ei ajung, în plus, să cunoască Binele și Răul (referitor la fruct, șarpele spune: „Dar Dumnezeu știe că în ziua în care veți mânca din el [din pomul cunoașterii], vi se vor deschide ochii și veți fi ca Dumnezeu, cunoscând binele și răul"). Ce să însemne asta? Ce-ar mai fi rămas de explorat și de priceput odată ce lucrurile esențiale au fost înțelese? Din context s-ar putea înțelege’ că este ceva legat de grădini, șerpi, nesupunere, fructe, sexualitate și goliciune. Un indiciu pentru mine a fost ultimul detaliu — goliciunea. Dar mi-a luat ani până să-mi dau seama la ce se referă.

Câinii sunt prădători. La fel și pisicile. Ucid și mănâncă ceea ce ucid. Șiacestanu e deloc unlucru simpatic. Dar noile creștem, totuși, ca animale de companie, avem grijă de ele și le dăm medicamente când sunt bolnave. De ce? Ele sunt animale de pradă, aceasta e natura lor. Ele nu sunt responsabile de acest lucru. Sunt flămânde, nu sunt „rele". Nu stau pe gânduri, nu sunt creative și, mai presus de toate, nu au conștiință de sine — toate acestea sunt niște aspecte necesare cruzimii deliberate a oamenilor.

De ce animalele nu au conștiință de sine? Este simplu. Spre deosebire de noi, prădătorii nu au percepția slăbiciunii lor fundamentale, a vulnerabilității lor profunde și a caracterului inevitabil al durerii

și morții. însă noi știm precis cum și unde putem fi răniți, dar și de ce. Este o definiție foarte potrivită pentru conștiința de sine. Suntem conștienți de lipsa noastră de apărare, de finitudinea și mortalitatea noastră. Putem simți durerea, dezgustul de sine, rușinea, teroarea — și știm asta. Știm foarte bine ce ne face să suferim. Știm cum putem fi cuprinși de groază și suferință — ceea ce înseamnă că știm exact și cum să-i facem pe alții să sufere. Știm că suntem goi și știm cum poate fi exploatată goliciunea noastră — adică știm că și ceilalți sunt goi și că putem exploata această vulnerabilitate.

Putem teroriza conștient alte persoane. îi putem răni și umili pe ceilalți pentru niște greșeli pe care, de altfel, le înțelegem foarte bine. îi putem tortura — la propriu — lent, cu îndemânare și fără milă. E mult mai mult decât comportamentul unui animal de pradă. E o mutație calitativă la nivel de înțelegere. Este un cataclism la fel de mare ca apariția conștiinței de sine. Vorbim aici despre pătrunderea cunoașterii Binelui și Răului în lume. Este a doua fractură, încă nevindecată, în structura Existenței. Așa se face că Ființa însăși devine un demers cu mize morale — și totul pleacă de la dezvoltarea sofisticatei conștiințe de sine.

Numai omul putea să inventeze trasul pe roată, Fecioara de Fier și tortura cu menghina. Numai omul putea provoca suferință doar de dragul de a provoca durere celuilalt. Este cea mai exactă definiție a răului pe care o pot formula. Animalele nu pot face așa ceva, dar oamenii, cu puterile lor atroce, semidivine, cu siguranță că pot. Și, cu această clarificare, aproape că am găsit rădăcinile ideii, foarte nepopulare în cercurile intelectuale moderne, de Păcat Originar. Cine ar putea să afirme că transformarea noastră evolutivă, individuală și teologică nu conține niciun element de alegere voluntară? Și oare când strămoșii noștri și-au ales partenerii sexuali, conștiința n-a contat deloc în procesul de selecție? N-a contat nici conștiința de sine sau cunoașterea morală? Și cine poate nega sentimentul de culpă existențială care domină întreaga existență umană? Și cine poate ignora faptul că, fără acest sentiment de culpă — fără sentimentul implicit al coruperii noastre și al capacității noastre de a face rău —, omul ajunge să fie la un pas de psihopatie?

Ființele umane dețin o capacitate sporită de a face rău. Un atribut unic în universul viu. Putem face rău sau putem strica ceva bun în mod voluntar, în

deplină cunoștință de cauză (dar și accidental, din neatenție sau dintr-o atitudine voit nepăsătoare). Dată fiind această capacitate

teribilă, această predispoziție pentru a face rău, ne mai mirăm că nu știm să avem grijă de noi sau de ceilalți — sau că ne îndoim de valoarea întregului proiect uman? Cumva oamenii au bănuit că răul este în ei și aveau destule motive pentru asta. Acum câteva mii de ani, vechii mesopotamieni credeau, de exemplu, că omenirea a fost făcută din sângele lui Kingu, un monstru teribil creat de Zeița Haosului în momentele ei cele mai răzbunătoare și distructive.[58] Cum să nu punem sub semnul întrebării valoarea ființei noastre și a Ființei în sine, după asemenea concluzii? Cine mai poate fi acuzat că a pus sub semnul întrebării valoarea morală a prescrierii de medicamente în caz de boală? Nimeni nu înțelege întunericul unui individ mai bine ca individul însuși. Deci care este omul care se va dedica total propriei îngrijiri atunci când este bolnav?

Poate că Omul este o creatură ce n-ar fi trebuit nicicând să existe. Poate că lumea trebuie curățată de orice prezență umană, astfel încât Ființa și conștiința să poată reveni la brutalitatea inocentă a animalelor. Cred că omul care susține că nu și-a dorit niciodată așa ceva ori nu și-a consultat memoria, ori nu și-a confruntat cele mai întunecate fantasme.

Ce mai rămâne, așadar, de făcut?

0 SCÂNTEIE DE DIVINITATE

în Facerea 1, Dumnezeu creează lumea prin Cuvântul divin și adevărat, generând din haosul precosmogonic o ordine locuibilă, paradiziacă. Apoi îi creează pe bărbat și pe femeie după chipul și asemănarea Sa, garantându-le capacitatea de-a face la fel — de a crea ordine din haos și de a continua munca Lui. în fiecare etapă a creației, inclusiv în cea a formării primului cuplu, Dumnezeu a meditat la rezultatele muncii Sale, declarând că este Bună.

Juxtapunerea Facerii 1 cu Facerea 2 și 3 (cele din urmă fiind dedicate căderii omului, în care se explică de ce soiul nostru este atât de lovit de tragedie și atât de confuz din punct de vedere moral), produce o secvență

narativă de o profunzime rară. Morala din Facerea 1 este că Ființa adusă la viață prin cuvânt este Bună. Verdict ce se aplică și omului, înainte de ruptura sa de Dumnezeu. Această bunătate este curmată abrupt de evenimentele căderii (și apoi de Cain și Abel, de Potop și de Turnul Babei), dar noi încă avem o vagă amintire a stării de dinain[1] tea căderii în păcat. Ne amintim ceva, ca să spunem așa. Suntem veșnic nostalgici după inocența copilăriei, a divinului, a ființei animale inconștiente și a pădurilor bătrâne și neatinse, ca niște catedrale. Ne regăsim tihna când ne cufundăm în aceste „amintiri". Le venerăm chiar și atunci când ne autointitulăm atei ecologiști din cea mai antiumană speță. Concepută așa, starea originară a Naturii este paradiziacă. Doar că noi nu mai suntem una cu Dumnezeu și cu Natura. Și nici nu există o cale simplă de întoarcere la starea inițială.

Trăind într-o uniune perfectă cu Creatorul lor, primii oameni nu păreau conștienți (și cu siguranță că nu erau conștienți de sine). Ochii lor nu erau deschiși. Dar, în toată perfecțiunea lor, ei erau mai puțin decât au fost după cădere. Bunătatea lor era un dat, nu ceva meritat sau câștigat. Nu-și exercitau capacitatea de alegere. Asta da viață! Dar poate că, după cădere, am câștigat și noi ceva: bunătatea obținută în mod sincer. Poate că, într-un sens cosmic (presupunând că, de fapt, conștiința este un fenomen de însemnătate cosmică), libera alegere contează. Cine poate vorbi în termeni cerți despre aceste lucruri? Eu refuz să elimin din discuție aceste subiecte doar pentru că sunt dificile. Iată ce propun eu: poate că nu suntem așa de copleșiți și de nesiguri pe propria valoare doar din cauza apariției conștiinței de sine și a cunoașterii morale a Morții și a Căderii. Poate că de vină e și indisponibilitatea noastră — reflectată în ascunderea rușinată a lui Adam — de a merge alături de Dumnezeu, în ciuda fragilității și a propensiunii noastre către a face rău.

Materialul *Bibliei* este astfel structurat încât tot ce se întâmplă după Cădere — istoria fiilor lui Israel, profeții, venirea lui Cristos — este prezentat ca un remediu la Cădere, ca o cale de ieșire din rău. începutul istoriei conștiente a omenirii, nașterea structurii statale (cu toate pato-logiile ei ce țin de mândrie și rigiditate), apariția marilor figuri morale care încearcă să îndrepte lucrurile (culminând cu însuși Mesia) — toate acestea sunt parte din încercarea omenirii de-a îndrepta lucrurile, desigur, cu voia Celui de Sus. Și în ce ar consta oare acest demers?

Chestiunea uimitoare este următoarea: răspunsul se găsește formulat implicit în Facerea 1. Este vorba despre încercarea de a întruchipa Imaginea lui Dumnezeu — a rostui din haos Ființa bună —, dar în mod conștient, printr-o decizie liberă. Mersul *înapoi* este calea de a avansa — cum pe bună dreptate insista T.S. Eliot —, dar, de data aceasta, mergem „înapoi" ca ființe conștiente. Adică alegem în cunoștință de cauză, nu într-o stare de somnolență:

Nu vom conteni cu explorarea Și sfârșitul dibuirii pururi Va fi s-ajungem de unde am pornit Și să cunoaștem locu-ntâia oară. Prin neștiuta ușă amintită Când ultimul pământ rămas aflării E cel care-a fost începutul;

La izvorul celui mai lung fluviu Glasul cascadei ascunse Și copii de măr

Neștiuți, căci n-au fost căutați Ci auziți, într-auziți, în încremenirea Dintre două valuri ale mării.

Repede-acum, aici, acum, mereu — O condiție de totală simplitate (Costând nu mai puțin decât orice) Și totul va fi bine

Orice fel de lucru va fi bun

Când limbile flăcării vorfi-mpletite în încoronatul nod de foc

Și foc și trandafir vor fi una.'

Dacă vrem să avem grijă cum se cuvine de noi înșine, trebuie să avem respect de sine, dar nu-1 avem, pentru că suntem — chiar și în ochii noștri — niște creaturi căzute. Dacă am trăi în Adevăr și am rosti Adevărul, atunci am putea păși din nou alături de Dumnezeu și am arăta respect față de noi, față de ceilalți și față de lume. Abia atunci am putea să devenim niște oameni cărora chiar le pasă de sine. Am putea lupta să îndreptăm lumea. Am putea să o apropiem de Rai, unde ne-ar plăcea să știm că cei la care ținem se dezvoltă înfloritor. Și am putea

*** Eliot, T.S. (1971). „Little Gidding", în *Patru cvartete.* București: Univers (trad. de Sorin Mărculescu), pp. 81-83. (N.red.)** ține lumea departe de Iad, unde resentimentul și ura noastră i-ar condamna pe toți pe vecie.

în zonele în care și-a făcut apariția creștinismul acum două mii de ani, oamenii erau mult mai barbari decât sunt astăzi. Conflictul era generalizat. Sacrificiul uman, inclusiv jertfirea copiilor, era ceva des întâlnit, chiar și în societățile avansate din punct de vedere tehnologic, cum era Cartagina[59]. La Roma, sporturile din arenă erau niște competiții ale morții, iar vărsarea de sânge era ceva obișnuit. Probabilitatea ca o persoană modernă, care trăiește într-o democrație funcțională, să ucidă sau să fie ucisă este mult mai mică azi comparativ cu cea din societățile anterioare (sau din părțile dezorganizate și anarhice ale lumii contemporane[60]). Pe atunci, principala problemă morală a societății era controlul egoismului impulsiv și violent și al lăcomiei și brutalității fără judecată. Oameni cu tendințe agresive există și azi. Dar în prezent ei știu că acest comportament este de neacceptat, așa că ori încearcă să-l controleze, ori întâmpină îngrădiri sociale majore.

Dar astăzi există și o altă problemă, probabil mai puțin prezentă în trecutul nostru brutal. E ușor să crezi că oamenii sunt, prin natura lor, aroganți, egoiști și preocupați întotdeauna doar de ei. Cinismul care a împins la nivel global această idee este foarte răspândit și foarte la modă. Dar această caracterizare este inadecvată pentru mulți oameni. Cei mai mulți se confruntă cu problema opusă: stau sub o povară intolerabilă de autodispreț, de ură de sine, de rușine și nesiguranță. Astfel că, în loc să se umfle în pene de propria importanță, aceștia nu se prețuiesc deloc și nici nu-și acordă grija și atenția de care au nevoie. Se pare că oamenii cred adesea (cu privire la propria persoană) că nu merită cu adevărat să fie bine îngrijiți. Sunt groaznic de conștienți de propriile defecte și inadecvări, reale și exagerate, se rușinează și se îndoiesc de propria valoare. Consideră că ceilalți nu ar trebui să sufere și ajută eficient și altruist la eliberarea lor de suferință. Și sunt la fel de atenți și cu animalele lor de companie — dar nici pe departe nu sunt la fel de grijulii cu ei înșiși.

Este adevărat că ideea sacrificiului de sine (care este o virtute) este adânc întipărită în cultura vestică (cel puțin în măsura în care Occidentul a fost influențat de creștinism, religie bazată pe imitarea acelei persoane care a făcut supremul sacrificiu de sine). De aceea credem că cea mai bună formulare pentru Regula de Aur ar fi: „Sacrifică-te pe

tine însuți pentru ceilalți". însă moartea arhetipală a lui Cristos oferă mai degrabă un exemplu de acceptare eroică a finitudinii, trădării și tiraniei — un exemplu pentru cum să mergi împreună cu Dumnezeu, în ciuda tragediei conștiinței de sine —, mai puțin o sugestie de victi-mizare în fața celorlalți. A ne sacrifica pentru Dumnezeu (adică pentru binele suprem) nu înseamnă a suferi deliberat și în tăcere atunci când o persoană sau o organizație ne cere frecvent mai mult decât ne poate da în schimb. Aceasta ar fi mai curând o acceptare a tiraniei și a faptului de a ne transforma benevol în sclavi. Nu e nicio virtute în a te lăsa umilit de un ticălos, nici măcar când ticălosul ești tu însuți.

Am învățat două lecții esențiale de la Cari Jung și din psihologia sa abisală despre ce înseamnă „să-i faci altuia ceea ce ți-ar plăcea să ți se facă și ție" sau „a-1 iubi pe aproapele tău ca pe tine însuți". Prima lecție a fost căniciuna dintre afirmațiile de mai sus nu are nimic de-a face cu a fi „de treabă". A doua a fost că ambele afirmații sunt mai curând niște ecuații decât niște porunci. în calitate de prieten, membru al familiei mele sau partener în cuplu, sunt obligat moral să-mi apărinteresele tot așa cum și ei sunt ținuți să lupte pentru interesele lor. Când nu reușesc să fac asta, devin sclav, iar celălalt devine tiran. Cui îi folosește situația aceasta? Unei relații îi priește ca ambii parteneri să fie puternici. Mai mult, când suntem hărțuiți, destabilizați și subjugați, atunci nu mai există aproape nicio diferență între a ne revolta și a ne apăra interesele. Așa cum subliniază Jung, aceasta înseamnă a-1 îmbrățișa și iubi pe păcătosul din tine, la fel cum ierți și ajuți pe cineva imperfect și nesigur.

Dumnezeu însuși se exprimă așa (după cum zice povestea): „A Mea este răzbunarea, Eu voi răsplăti, a zis Domnul". Potrivit acestei filosofii, eu nu îmi aparțin mie. Nu sunt posesiunea mea, pe care o pot tortura sau trata necorespunzător. Parțial din cauză că Ființa mea este inexorabil legată de Ființa celorlalți, astfel că atunci când nu mă port bine cu mine însumi, ceilalți pot suferi niște efecte catastrofice. Cel mai evident exemplu este, poate, suicidul, care îi lasă îndurerați și traumatizați pe cei apropiați. însă, metaforic vorbind, mai există un aspect: orice om are în el o scânteie divină, care nu-i aparține lui, ci lui Dumnezeu. Să nu uităm că — așa cum spune Geneza — suntem făcuți după chipul și asemănarea Sa. Deținem capacitatea semidivină de a fi conștienți. Iar conștiința noastră participă la

afirmarea Ființei. Suntem, prin chenoză, niște versiuni la o rezoluție maimicăalelui Dumnezeu. Prin cuvintele noastre, noi putem naște ordinea din haos — sau invers. Deci nu suntem una cu Dumnezeu, dar nu suntem totuși nici niște ființe de nimic.

în propriile mele perioade de întuneric, în lumea subterană a sufletului meu, sunt adesea copleșit și uimit de capacitatea oamenilor de a fi buni prieteni, de a-și iubi partenerii, părinții și copiii și de a face tot ce trebuie pentru a asigura pe mai departe funcționarea mașinăriei acestei lumi. Am cunoscut un om, rănit și handicapat de un accident de mașină, care s-a angajat la o companie locală de telecomunicații. Ani la rând, după accident, a lucrat umăr lângă umăr cu un alt bărbat, un om care suferea de o boală neurologică degenerativă. Cei doi cooperau la repararea liniilor de transmisie, fiecare dintre ei suplinind deficiențele celuilalt. Acest tip de eroism cotidian este, cred, regula, nu excepția. Cei maimulți dintre oameni fac față uneia sau mai multor probleme grave de sănătate, dar sunt productivi și își văd de treabă fără să se plângă cuiva. Dacă cineva e suficient de norocos să traverseze o perioadă rară de binecuvântare și sănătate, atunci probabil că cel puțin cineva din familia lui sau dintre prietenii lui traversează o criză. Și totuși oamenii reușesc să se impună și continuă să facă lucruri dificile pentru a conserva integritatea lor, a familiilor lor și a societății. Și acest lucru mi se pare un miracol, așa încât singurul răspuns potrivit pe care îl găsesc este acela al unei gratitudini mirate. Există extrem de multe feluri în care lucrurile se pot destrăma sau pot eșua, iar cei care împiedică aceasta sunt de fiecare dată oamenii răniți. Merită o admirație caldă și sinceră pentru asta. Este un miracol perpetuu al curajului și perseverenței.

în practica mea clinică, îi încurajez pe oameni să se laude pe sine și să-i admire pe ceilalți atunci când sunt productivi și grijulii, dar și când manifestă atenție autentică unii față de ceilalți. Oamenii sunt atât de torturați de limitările și constrângerile Ființei, încât sunt uimit de fiecare dată când ei reușesc să se comporte cum trebuie sau să vadă cumva dincolo de ei înșiși. Totuși, mulți dintre ei o fac, ba chiar suficient de mulți, încât noi să beneficiem de încălzire centrală, apă curentă, putere de calcul infinită, electricitate, hrană suficientă, ba chiar și de capacitatea de a contempla soarta societății în ansamblu sau destinul teribilei naturi. Toată

mașinăria complexă care ne protejează de îngheț, foamete și sete tinde mereu, din pricina entropiei, spre a se defecta, iar mersul ei impecabil se datorează numai și numai atenției constante

a oamenilor grijulii care se ocupă de ea. Unii dintre noi degenerează într-un resentiment și o ură diavolească față de Ființă, dar cei mai mulți dintre noi refuză să facă asta, în ciuda suferințelor, dezamăgirilor, pierderilor, inadecvărilor și urâțeniei lor, iar pentru cei care au ochi să vadă, acesta e tot un miracol.

Umanitatea, în ansamblul ei, dar și persoanele distincte ce o compun merită toată empatia pentru povara insuportabilă pe care o poartă fiecare individ; merită întreaga empatie pentru că suportă jugul vulnerabilității morale, al tiraniei statului și al distrugerilor naturii. Este o situație existențială de care animalele nu au parte, o situație așa de apăsătoare că numai un Dumnezeu ar putea să-i facă față. Tocmai de aceea, această privire empatică ar trebui să fie medicamentul potrivit împotriva urii de sine conștiente, care, deși are justificările ei, reprezintă doar jumătate din întreaga poveste. Ura de sine și ura față de umanitate trebuie echilibrate cu gratitudinea față de tradiție și față de patrie și cu uimirea față de ce pot face oameni normali zi de zi — ca să nu mai vorbim despre realizările uluitoare ale celor cu adevărat remarcabili.

Merităm un oarecare respect. Și tu meriți acest respect. Ești important pentru alți oameni, așa cum ești important și pentru tine. Joci un rol extrem de important în desfășurarea destinului lumii. Ai, prin urmare, datoria morală de a avea grijă de tine. Trebuie să ai grijă de tine, să te ajuți pe tine și să fii bun cu tine la fel cum ai dovedi atenție, solicitudine și bunătate și față de cineva iubit și prețuit. S-ar putea deci să trebuiască să te porți în mod obișnuit cu tine în așa fel, încât să-ți respecți propria Ființă — și ar fi excelent așa. Doar că fiecare persoană este marcată de anumite imperfecțiuni. Niciun om nu se poate ridica la standardele lui Dumnezeu. Totuși, dacă acest fapt dezolant ar însemna că nu avem responsabilitatea grijii față de sine sau față de ceilalți, toată lumea ar fi pedepsită brutal pe vecie. Și nu ar fi tocmai în regulă. Neajunsurile lumii, capabile să-i facă pe toți cei onești să se întrebe asupra justeții acestei lumi, ar fi cu mult mai grave.

Să te porți cu tine ca și cum ai fi o persoană de care ești răspunzător înseamnă, de fapt, a lua în considerare tot ce este mai bun pentru tine. Aici nu vorbim despre „ce vrei tu“. Și nici despre „ce te-ar face fericit". De fiecare dată când dai unui copil ceva dulce, îl faci fericit. Aceasta nu înseamnă că tot ce trebuie să faci pentru copil e să-i dai dulciuri. „Fericit" nu e nicidecum sinonim cu „bine". Pe copii trebuie să-i pui să se spele pe dinți. Copiii trebuie să-și pună pe ei salopetele groase când ies în zăpadă, deși s-ar putea să protesteze foarte vocal. Pe copil trebuie să-l ajuți să devină o ființă demnă, responsabilă, pe deplin conștientă, capabilă să ofere în schimb tot atât cât a primit — capabilă să aibă grijă de sine și de alții, dezvoltându-se, în același timp, armonios. Și atunci de ce n-ai face toate aceste lucruri și pentru tine?

Trebuie să te gândești la viitor și să-ți spui: „Cum ar arăta viața mea dacă aș avea grijă de mine cum ar trebui? Ce tip de carieră m-ar motiva și m-ar ajuta să devin creativ și util, astfel încât să-mi aduc contribuția și să mă bucur de efecte? Ce ar trebui să fac, când mă bucur de un pic de libertate, pentru a-mi îmbunătăți sănătatea, a-mi aprofunda cunoașterea și a-mi vitaliza corpul?" Ca să începi să-ți cartografiezi drumul, trebuie să știi unde te afli acum. Ca să-ți cunoști punctele forte și să-ți accepți limitele, trebuie să știi cine ești. Ca să limitezi haosul din viața ta, casă restructurezi ordinea și să pui forța divină a Speranței în slujba funcționării acestei lumi, trebuie să știi unde mergi.

Trebuie să stabilești clar încotro vrei să mergi ca să știi ce drepturi să-ți aperi și ca să nu devii disprețuitor, răzbunător și crud. Trebuie să-ți clarifici principiile, astfel încât să te poți apăra de oportunismul altora, să te poți juca și să poți munci în siguranță. Trebuie să te disciplinezi cu atenție. Trebuie să-ți ții promisiunile la care te-ai angajat și trebuie să te răsplătești, așa încât să ai încredere în tine și să te simți motivat. Trebuie să stabilești cum s ă te porți cu tine însuți, astfel încât să fie tot mai probabil că vei deveni și vei rămâne un om bun. Ar fi de dorit să ajuți la transformarea lumii într-una mai bună. în definitiv, nici Raiul nu vine dacă nu-1 chemi. Va trebui să muncim ca să-l aducem pe pământ și să ne întărim ca să putem ține piept îngerilor de temut și săbiilor înflăcărate ale judecății, pe care Dumnezeu le-a așezat la poarta Raiului.

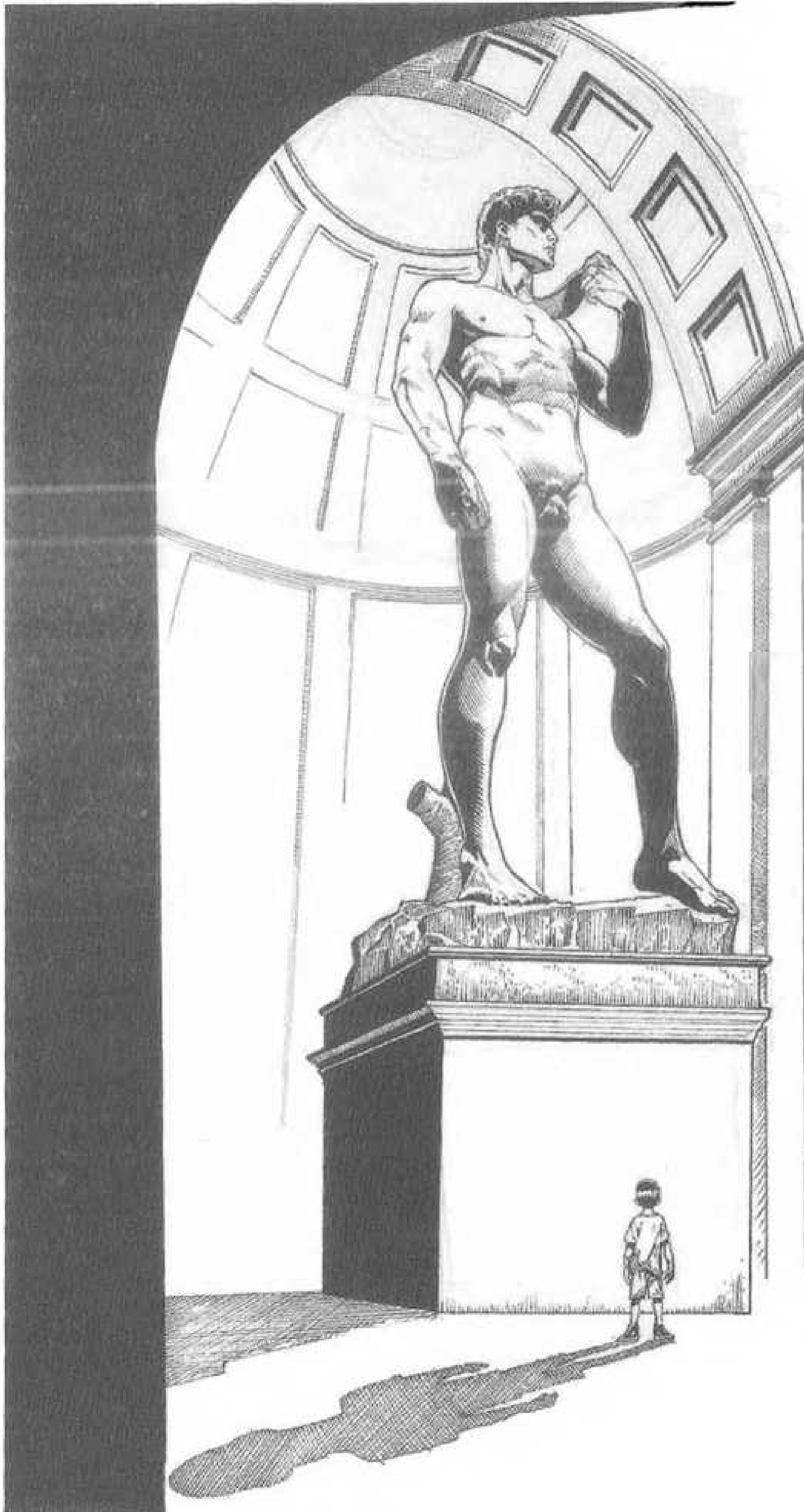
Să nu subestimați forța viziunii și a prefigurării unei direcții de viață. Sunt niște forțe irezistibile, capabile să transforme niște obstacole aparent de necucerit în niște punți și oportunități de creștere. întăriți tot ce ține de individual. începeți cu voi. Aveți grijă de voi. Definiți-vă. Șlefuiți-vă personalitatea. Alegeți-vă destinația și articulați-vă Ființa. Cumnota Nietzsche, genialul filosof german de secolXIX: „Dacă cineva are propriul *de ce* al vieții, se împacă aproape cu orice cum"[61].

Puteți îndrepta lumea de la traiectoria ei deviată, pentru a se apropia mai curând de Rai decât de Iad. Odată înțeles Iadul, odată cercetat Iadul,

ca să spunem așa — și mai ales Iadul personal —, puteți decide să nu mergeți acolo și să nu-1 creați. Puteți ținti spre altceva. Puteți, de fapt, să vă dedicați viața acestei lupte. V-ar aduce un Sens, cu „S “ mare. V-ar justifica existența nefericită. V-ar izbăvi de natura păcătoasă și ar înlocui rușinea și nesiguranța cu mândria naturală și cu încrederea fățișă a cuiva care a reînvățat să se plimbe alături de Dumnezeu în Grădină.

Ați putea începe prin a vă autopercepe drept cineva față de care aveți o răspundere importantă: aceea de a-i veni în ajutor.

1

Este foarte important să remarcăm că cele cinci părți care compun *taijitu* (la care ne-am referit în Capitolul 1 și care este sursa simbolului mai simplu yin-yang) exprimă originile cosmosului ca izvorâre din nediferențierea absolută, urmată de divizarea în yin și yang (haos/ordine, feminin/masculin), iar apoi în cele cinci elemente (lemn, foc, pământ, metal și apă) și în fine în „cele zece mii de lucruri". Steaua lui David (haos/ordine, feminin/masculin) deschide calea în aceeași manieră celor patru elemente de bază: foc, aer, apă și pământ (din care sunt construite toate celelalte lucruri). Și hindușii folosesc o hexagramă similară. Triunghiul cu vârful în jos o simbolizează pe Shakti, femininul; triunghiul cu vârful în sus îl simbolizează pe Shiva, masculinul. în sanscrită, cele două componente sunt cunoscute ca *om* și *hrim*. Acestea sunt tot atâtea exemple remarcabile de paralelisme conceptuale.

2

Sau, în alte variante, a divizat individul androgin originar în două părți, una masculină și alta feminină. Potrivit acestei logici narative, Cristos, „cel de-al doilea Adam", este tot Omul originar, anterior diviziunii sexuale. Sensul simbolic al acestui detaliu ar trebui să le fie clar celor care au urmărit argumentația până acum.

Regula 3 împrieteniți-vă cu cei ce vă doresc numai binele

ORĂȘELUL COPILĂRIEI

Orășelul în care am crescut eu fusese ridicat cu doar cincizeci de ani în urmă, în platoul nesfârșit al preriilor canadiene. Fairview, din statul Alberta, făcea parte dintr-o regiune de graniță, lucru demonstrat de barurile de cowboys din zonă. Magazinul The Hudson's Bay Co., situat pe Strada Principală, încă mai cumpăra blănuri de castor, de lup și coiot direct de la vânătorii locali. Trei mii de oameni locuiau acolo, la șase sute de kilometri distanță de cea mai apropiată metropolă. Nu existau cablu tv, jocuri video sau internet. Nu era deloc simplu să te distrezi la modul inocent în Fairview, cu atât mai mult în timpul celor cinci luni de iarnă, cu zilele lor consecutive de minus patruzeci de grade și nopțile și mai reci.

Când e atâtde frig, lumea e un loc diferit. Bețivii orașului își înche-iau viețile triste destul de timpuriu. Leșinau în mormane de zăpadă la trei dimineața și nu se mai ridicau de acolo. Când afară sunt minus patruzeci de grade, nu prea ieși la plimbare. Aerul arid de deșert îți strângea plămânii de la prima respirație. Gheața acoperea genele și se lipea de ele. Părul lung, ud de la duș, îngheța bocnă și apoi, după ce se dezgheța într-o cameră mai caldă, începea să se electrizeze și să îi bage în sperieți pe ceilalți. Copiii își puneau limba pe barele din parcul de joacă doar o singură și ultimă dată. Fumul ieșit din coșurile caselor nu apuca să se înalțe. învins de frig, plutea în jos, adunându-se în nori ca de ceață peste acoperișurile și curțile acoperite de zăpadă. Peste noapte, mașinile trebuiau conectate la o sursă de curent care aprindea încălzitorul auxiliar lipit de motor — altfel, dimineața uleiul nu s-ar fi pus în mișcare și motorul nu ar mai fi pornit. Uneori, oricum nu porneau. învârteai iar și iar cheia în contact, dar motorul rămânea tăcut. Scoteai bateria înghețată din mașină, deșurubai șuruburile cu degetele înghețate și o aduceai în casă. După câteva ore în care gheața se transforma în condens, bateria se încălzea suficient cât să aprindă motorul. în mașină nu vedeai nimic prin lunetă. Aceasta îngheța în noiembrie și rămânea așa

până în mai. Dacă o răzuiai pe dinăuntru, nu făceai decât să uzi tapițeria. Apoi geamul îngheța la fel de repede. într-o noapte în care am plecat în vizită la un prieten, am stat două ceasuri pe marginea scaunului din dreapta al unui Dodge Challenger 1970, cocoșat peste schimbătorul de viteze, ca să curăț încontinuu geamul din fața șoferului deoarece nu mai mergea încălzirea. Iar să ne oprim nu era o opțiune. Căci pur și simplu nu aveam unde să ne oprim.

Era crunt și pentru pisici. Felinele din Fairview aveau urechi și cozi scurtate deoarece vârfurile le erau mâncate de degerături. Semănau cu niște vulpi arctice, care au dezvoltat aceste trăsături pentru a face mai bine față frigului intens. într-o zi, pisica noastră a ieșit afară fără să observe nimeni. Am găsit-o mai târziu, cu blana lipită de treptele reci de ciment din spatele casei. Am separat-o cu atenție de ciment, fără să-i producem nicio rană — în afară de cele ale orgoliului ei vătămat. în timpul iernii, pisicile din Fairviewerau în pericol și din cauza mașinilor, dar nu din motivele la care v-ați gândi. Pericolul nu erau mașinile care alunecau și le călcau. Așa sfârșeau numai pisicile ghinioniste. Periculoase erau mașinile asaltate imediat după ce fuseseră folosite. O pisică înfrigurată s-ar putea să se bucure nespus de șansa de a se strecura pe sub mașină și de a se cuibări pe un motor încins. Dar dacă proprietarul decide să folosească din nou mașina, înainte ca motorul să se răcească și pisica să-și vadă de drum? Ei bine, în acel caz pisicile ahtiate după căldură ar fi avut ghinionul să facă cunoștință cu ventilatorul de radiator.

Și pentru că ne aflam foarte la nord, iernile friguroase erau și foarte întunecate. în decembrie, soarele răsărea abia la 9:30 dimineața. Ne târâm spre școală prin beznă. Nici după-amiază, când ne întorceam acasă, nu era mult mai luminos afară. Adolescenții nu aveau mare lucru de făcut în Fairview, nici măcar vara. însă iernile erau mult mai rele. Conta mult ce prieteni aveai. Conta enorm.

PRIETENUL MEU CHRIS ȘI VĂRUL LUI

Aveam un prieten pe atunci. îl vom numi Chris. Era un băiat inteligent. Citea mult. îi plăcea aceeași literatură science-fiction pe care o gustam și eu (Bradbury, Heinlein, Clarke). Era inventiv. Era interesat de dispozitive

electronice, angrenaje și motoare. Era un inginer înnăscut. Toate acestea erau totuși eclipsate de ceva straniu petrecut în familia lui. Nu știu despre ce era vorba. Surorile lui erau inteligente, tatăl său era blând, iar mama lui era bună. Fetele păreau în regulă. Dar Chris fusese lăsat prea mult nesupravegheat. Era furios, plin de resentimente și lipsit de speranță, în ciuda inteligenței și curiozității sale.

Toate acestea căpătaseră și o formă fizică — și mă refer la camioneta lui Ford din 1972. Acel vehicul notoriu avea cel puțin câte o îndoitură pe fiecare zonă din exteriorul său avariat. Mai rău, avea un număr echivalent de îndoituri și în interior. Cele din interior erau produse de corpurile prietenilor în momentele accidentelor care generaseră deformările de pe exterior. Camioneta lui Chris era aceea a unui nihilist. Avea și un autocolant pe măsură: *Be Alert — The World Needs More Lerts".* Combinația dintre acest mesaj care încuraja șofatul precaut și rănile evidente ale autovehiculului crea un efect demn de teatrul absurdului. Nimic nu era întâmplător în cazul lui Chris.

De fiecare dată când el își avaria camioneta, tatăl lui o repara și-i cumpăra ceva. Avea o motocicletă și o mașină mare de înghețată. De motocicletă nu-i păsa și nici înghețată nu vindea. Se plângea adesea de tatăl lui și de relația lor. Tatăl lui era bătrân și destul de bolnav, fiindu-i descoperită o afecțiune în stadiu avansat. Nu avea energia pe care ar fi trebuit s-o aibă. Poate că nu acorda fiului destulă atenție. Poate că asta a fost suficient ca să le strice relația.

Chris avea un văr, Ed, cu vreo doi ani mai mic. îmi plăcea de el, atât cât poate să-ți placă de vărul mai tânăr al unui prieten adolescent. Era un puști înalt, inteligent, fermecător și arătos. Era și iute de limbă, de asemenea. La doisprezece ani, i-ai fi prezis un viitor strălucit. Dar Ed a alunecat într-un stil de viață perdant, semideraiat. Nu făcea crize de nervi, cum făcea Chris, dar era la fel de confuz. Dacă i-ai fi cunoscut prietenii, ai fi putut crede că o luase pe căi greșite din cauza anturajului. Dar amicii lui nu erau mai pierduți sau mai delincvenți ca el, deși erau cumva mai puțin inteligenți. Situația lui Ed — ca și a lui Chris — nu a cunoscut nicio îmbunătățire după descoperirea marijuanei. Marijuana nu e rea pentru toată lumea, la fel cum

nici alcoolul nu e nociv pentru toți. Uneori pare chiar să aibă un efect benefic. Dar nu în cazul lui Ed. Și nici al lui Chris.

Eu, Chris, Ed și restul adolescenților ne petreceam serile conducând mașinile și camionetele noastre din anii 1970. Mergeam pe Strada Principală, pe Bulevardul Gării, pe lângă liceu, spre capătul nordic al orașului, apoi către Vest — și tot așa la nesfârșit. Când nu ne plimbam cu mașinile prin oraș, mergeam în zona rurală. Cu un secol în urmă, topografii au acoperit cu un sistem de parcele vasta întindere de cinci sute de mii de kilometri pătrați a marii prerii vestice. La fiecare trei kilometri, mergând spre nord, se întindea câte un drum pavat. La fiecare doi kilometri spre vest, un nou drum; la fel și spre sud. Drumurile nu se terminau niciodată.

PUSTIUL ADOLESCENTEI

Când nu ne plimbam cu mașinile prin oraș sau pe la țară, eram la câte o petrecere. Se găsea mereu câte un tânăr (sau cineva mai bătrân și mai dubios) să-și deschidă casa pentru prieteni. Locuința respectivă devenea o casă temporară pentru tot felul de petrecăreți, dintre care mulți soseau gata beți sau se trotilau imediat cum ajungeau. Petrecerile se puteau întâmpla și spontan, prilejuite de plecarea din oraș a părinților nebănuitori ai vreunui adolescent. Atunci, ocupanții autovehiculelor și camionetelor care străbăteau neîncetat orașul observau luminile aprinse, dar fără mașina familiei în fața casei. Asta nu era de bine. Lucrurile puteau să scape serios de sub control.

Numi-auplăcutpetrecerile adolescenților. Nu am nostalgii legate de ele. La aceste chefuri, luminile erau aproape stinse. Aceasta păstra conștientizarea de sine la un nivel scăzut. Volumul prea tare al muzicii făcea conversația imposibilă. Iar de vorbit, oricum se vorbea puțin. Printre

cei prezenți se găseau mereu și câțiva dintre psihopații orașului. Toată lumea bea și fuma exagerat de mult. Atmosfera era încărcată de o senzație mohorâtă și apăsătoare a lipsei unui sens în viață; nu se întâmpla nimic niciodată (dacă nu punem Ia socoteală episoade ca acela în care un coleg

timid și beat a început să fluture prin fața noastră pușca Iui încărcată, de calibru 12, sau ca acela când fata care mai târziu avea să-mi devină soție a insultat disprețuitor un tip care o amenința cu cuțitul sau ca acela în care un alt amic s-a urcat într-un copac mare, s-a răsucit pe-o cracă și a aterizatpe spinare, pe jumătate mort, lângă focul de Ia baza copacului, urmat Ia fix un minut mai târziu de amicul Iui și mai tăntălău).

Nimeni nu știa ce căuta de fapt la asemenea chefuri. Speram la vreo majoretă? îl așteptam pe Godot? Am fi ales, desigur, prima variantă (deși erau puține trupe de majorete în oraș), dar mai verosimilă ar fi fost a doua. Ar suna mai interesant, sunt convins, dacă aș fi zis că, plictisiți de moarte, eram oricând dispuși să ne implicăm în ceva mai productiv. Dar nu este așa. Eram cu toții niște cinici prematuri, niște țipi plictisiți de viață și niște sceptici înnăscuți, puțin dispuși să-și asume responsabilități legate de cluburile de dezbateri, de Cadeții Aerului’ sau de concursurile sportive de Ia școală pe care se chinuiau să Ie organizeze adulții din jurul nostru. Să faci ceva, *orice,* nu era prea cool. Habar n-am cum arăta viața de adolescent înainte ca rebelii de Ia finele anilor 1960 să-i sfătuiască pe toți să-și activeze simțurile și conștiința, să intre în armonie cu lumea și să respingă orice convenție. în 1955, era în regulă ca un adolescent să facă parte trup și suflet dintr-un club? Douăzeci de ani mai târziu sigur nu mai era. Mulți dintre noi și-au deschis mintea și s-au dezbărat de convenții Dar nu Ia fel de mulți s-au armonizat cu lumea din jur.

Eu îmi doream să fiu în altă parte. Și nu eram singurul. Toți cei care, în cele din urmă, au plecat din Fairview-ul copilăriei mele erau siguri că vor pleca de-acolo încă de la doisprezece ani. Știam că trebuia să fugim. O știa și soția mea, care a copilărit pe aceeași stradă cu mine. O știau și prietenii mei — atât cei care au plecat, cât și cei care au rămas. Era o așteptare tacită în familiile tuturor celor destinați să facă o facultate; deci era doar o chestiune de timp. Pentru cei din familii mai sărace, un viitor care să includă și studiile universitare nu era conceptibil. Și

*** Asociație canadiană dedicată copiilor de 12-19 ani, al cărei scop este stimularea interesului adolescenților față de aviație și activitățile armatei canadiene.** ***(N. red.)***

asta nu din cauza banilor. Taxele pentru studiile superioare erau foarte mici pe atunci, iar în Alberta se găseau din belșug locuri de muncă bine plătite.

în 1980, eu am câștigat la o fabrică de cherestea mai mulți bani decât aveam să câștig în orice alt post în următorii douăzeci de ani. Oricine putea (dacă voia) să meargă pe atunci la facultate, căci existau destule resurse financiare în Alberta bogată în petrol a anilor 1970.

CATIVA PRIETENI DIFERIȚI -SI ALTI CÂȚIVA LA FEL CA EI

în liceu, după ce tovarășii din grupul meu inițial abandonaseră cu toții școala, m-am împrietenit cu doi dintre nou-veniți. Veniseră în Fairview la internat. în localitatea lor, chiar și mai izolată decât a mea și botezată pe măsură, Bear Canyon (Canionul Ursului), nu exista școală după clasa a noua. Comparativ cu noi, erau un duo ambițios; direcți și de încredere, dar și relaxați și foarte amuzanți. Când am plecat la colegiul universitar din Grande Prairie, aflat la 150 de kilometri de casă, unul dintre ei mi-a fost coleg de cameră. Celălalt și-a continuat studiile în altă parte. Țințeau amândoi foarte sus. Deciziile lor ambițioase le-au stimulat și pe ale mele.

M-am simțit ca un pește în apă la acel colegiu. Am dat de un alt grup, mai mare, de camarazi cu aceeași gândire ca a mea — lorii s-a alăturat și tovarășul meu din Bear Canyon. Eram fascinați de literatură și filosofic. Conduceam Asociația Studenților. Aceasta a devenit profitabilă pentru prima dată în istoria ei, grație balurilor pe care le organizam. Căci cum ai fi putut să pierzi bani vânzându-le bere tinerilor studenți? Am pornit un ziar. Ne-amapropiat de profesorii de științe politice, biologie și literatură engleză la seminariile restrânse pe care le țineau încă din primul an. Educatorii ne-au fost recunoscători pentru entuziasmul nostru și ne-au predat bine. Ne construiam deci o viață mai bună.

Renunțasem la o mare parte din trecut. într-un oraș mic, toată lumea știe cine ești. îți târâi urechile după tine ca un câine care fuge cu conservele legate de coadă. Nu poți scăpa de cel ce ai fost. Pe atunci, slavă Cerului, nu era totul afișat online, dar informația era bine stocată în așteptările și amintirile spuse și nespuse ale fiecăruia.

Când te muți într-un alt oraș, totul este suspendat, cel puțin pentru o vreme. Poate fi stresant, dar haosul aduce noi posibilități. Oamenii (și tu însuți) te pot limita cu noțiunile lor învechite. Te poți scutura de rutină, pentru a-ți

crea alte obiceiuri noi, alături de oameni care țintesc spre lucruri mai bune. Am crezut că așa arată dezvoltarea naturală. Am crezut că toți cei care se mută au parte de — și-și doresc — o experiență de tip „pasărea phoenix". Dar nu era chiar așa.

Odată, pe când aveam cincisprezece ani, am mers cu Chris și cu un alt amic, Cari, la Edmonton, un oraș de șase sute de mii de locuitori. Cari nu fusese niciodată într-un oraș mare. Și era de înțeles. între Fairview și Edmonton distanța era de 1300 km dus-întors. Am parcurs-o de multe ori, uneori cu părinții, alteori singur. îmi plăcea anonimatul pe care ți-1 oferea metropola. îmi plăceau noile începuturi. îmi plăcea evadarea din cultura mohorâtă și constrângătoare a adolescenței orășelului meu. Așa că i-am convins pe cei doi prieteni să facem acea excursie. Dar ei nu au avut parte de aceeași experiență. Imediat ce-am ajuns, Chris și Cari au vrut să cumpere niște iarbă. Ne-am îndreptat spre zonele din Edmonton care erau la fel de rele ca zonele proaste din Fairview. Am găsit aceiași vânzători de marijuana în colțuri ascunse de pe stradă. Ne-am petrecut weekendul beți în camera de hotel. Nu am văzut nimic, deși călătorisem o groază.

Câțiva ani mai târziu, am asistat la un episod și mai edificator. Mă mutasem în Edmonton ca să termin studiile universitare. împărțisem un apartament cu sora mea, care studia ca să devină soră medicală. Ea era mereu deschisă spre lucruri noi (nu cu mulți ani mai târziu planta căpșuni în Norvegia, organiza safariuri în Africa, conducea camioane prin deșertul Sahara, dominat de tuaregi, sau făcea pe bona unor pui de gorilă din Congo). Aveam un apartament frumos, într-un bloc-tum nou, cu vedere spre albia largă a râului Saskatchewan de Nord. La orizont se vedeau siluetele marilor clădiri ale metropolei. Cuprins de entuziasm, mi-am luat imediat o pianină nouă Yamaha. Apartamentul unde stăteam arăta bine.

Am auzit la un moment dat un zvon, cum că se mutase și Ed, vărul mai mic al lui Chris, în același oraș. M-am gândit că era o veste bună. M-a sunat într-o zi. L-am chemat la mine în vizită. Eram curios cum îi mergea. Speram că era pe cale să-și împlinească o parte din potențialul pe care-1 văzusem în el. Dar nu se întâmplase așa. A apărut un Ed mai bătrân, mai chel și mai cocoșat. Eradejamaimultun adult-care-nu-o-ducea-prea-gro-zav decât o tânără-speranță. Ochii lui erau două fante roșii, caracteristice

consumatorului asiduu de marijuana. Ed își luase o slujbă — tundea gazonul și mai presta servicii de întreținere a grădinilor — ce ar fi fost potrivită pentru un student care avea nevoie să-și rotunjească veniturile sau pentru cineva care nu era în stare de altceva. Dar, pentru o persoană inteligentă, era o fundătură.

A venit însoțit de un prieten.

Pe prietenul lui mi-1 amintesc parcă și mai bine. Avea creierii prăjiți. Era copt. Drogat din cale-afară. Capul lui și apartamentul nostru drăguț și civilizat nu încăpeau în același univers. Era și sora mea acasă, îl știa pe Ed. Mai văzuse lucruri de genul ăsta. Dar nu m-am bucurat defel că Ed adusese în casa noastră un personaj ca acela. Ed s-a așezat. S-a așezat și prietenul lui, deși nu cred că își mai dădea seama ce face. Era tragicomic. Afumat cum era, Ed se simțea totuși rușinat. Am tras din beri. Amicul lui Ed a privit în sus. „Particulele mele sunt împrăștiate pe tot tavanul", a reușit să articuleze. Rar au fost rostite cuvinte mai adevărate.

L-am luat pe Ed deoparte și i-am explicat politicos că trebuia să plece. I-am spus că nu ar fi trebuit să-l aducă pe amicul său parazit. A dat din cap. A înțeles. Dar aceasta nu i-a schimbat cu nimic situația. Vărul său mai mare, Chris, mi-a scris mai târziu o scrisoare despre ce se mai întâmplase. Am inclus-o în prima mea carte, *Maps ofMeaning: The Architecture ofBelief,* publicată în 1999: „Am avut prieteni", spunea[62], „înainte. Putea fi oricine cu suficientă ură de sine încât să o poată ierta pe a mea."

Ce anume îi făcea pe Chris, Cari și Ed incapabili (sau poate, mai rău, nedornici) să se mute, să-și schimbe prietenii și să-și îmbunătățească circumstanțele de viață? Să fi fost inevitabilul — o consecință a propriilor limite, a unor boli cronice sau a traumelor din trecut? Oamenii sunt diferiți, în definitiv, atât din punct de vedere structural, cât și cauzal. Sunt diferiți ca inteligență, care e în mare măsură abilitatea de a învăța și de a te transforma. Oamenii au personalități foarte diferite. Unii sunt activi, alții sunt pasivi. Unii sunt anxioși, alții calmi. Pentru orice om decis să reușească, există unul în egală măsură de indolent. Măsura în care aceste diferențe sunt niște trăsături fixe ale persoanei este mai mare decât ar presupune sau ar dori un optimist. Și apoi avem boala, mentală și fizică,

diagnosticată sau invizibilă, care ne impune limitele ei și ne modelează, la rându-i, viața.

Chris a avut o cădere psihotică la treizeci de ani, după ce flirtase mai mulți ani cu nebunia. Nu mult după asta s-a sinucis. Să fi avut consumul lui masiv de marijuana un rol agravant sau să fi fost doar o auto-medicație de înțeles? în definitiv, consumul de medicamente analgezice a scăzut în statele în care s-a legalizat consumul de marijuana, cum este Colorado[63]. Poate că pe Chris l-a ajutat marijuana. Poate că i-a alinat durerile și nu i-a accentuat instabilitatea. Să fi fost filosofia nihilistă pe care a cultivat-o cea care i-a pecetluit calea către cădere? Dar nu e oare posibil ca nihilismul să fi fost consecința unei stări autentice de boală sau doar o raționalizare pur intelectuală pentru indisponibilitatea lui de a aborda responsabil viața? De ce a continuat — la fel ca vărul său, la fel ca alți prieteni — să aleagă oameni și locuri care nu-i făceau bine?

Uneori, când oamenii au o părere proastă despre propria persoană — sau poate când refuză să-și asume responsabilitatea propriei vieți —, ei își aleg cunoștințe noi după exact aceeași tipologie care în trecut s-a dovedit că nu le aduce decât probleme. Acești oameni nu pot crede că merită ceva mai bun — și de asta nici nu caută altceva. Sau poate pur și simplu nu vor să-și bată capul cu ceva mai bun. Freud numea asta „com-pulsie la repetiție". Și se referea la tendința inconștientă de a repeta ororile trecutului — uneori poate pentru a le formula mai precis, alteori pentru a prelua mai activ controlul asupra lor, alteori din lipsă de alternativă. Oamenii își creează lumea cu instrumentele pe care le au la îndemână. Instrumente defecte produc lumi defecte. De aceea, cei care nu învață din trecut sunt condamnați să-l repete. De vină este, în parte, destinul. Și, în parte, incapacitatea individului. Să fie, în parte și lipsa disponibilității de-a învăța? Sau refuzul de-a învăța? Sau refuzul *motivat* de-a învăța?

SALVAREA CELOR BĂTUTI DE SOARTĂ

Oamenii își aleg prieteni nepotriviți și din alte motive. Uneori își propun să salveze pe cineva. Li se întâmplă mai ales celor tineri, deși pornirea e

prezentă și la cei mai în vârstă, prea amabili ori blocați în naivitate, ori orbi cu bună știință. Cineva ar putea obiecta: „Trebuie să vezi doar ce e mai bun în oameni. Cea mai înaltă virtute este dorința de a-i ajuta." Nu toți cei care ratează sunt victime, la fel cum nu toți cei ajunși jos de tot doresc să se ridice, deși mulți o fac și mulți se descurcă. Oricum, adesea oamenii își vor accepta și chiar își vor amplifica suferința (procedând la fel și față de suferința altora), dacă o pot prezenta ca pe o dovadă a nedreptății acestei lumi. Printre oropsiții lumii nu lipsesc nici opresorii, deși, dată fiind condiția lor precară, mulți sunt doar niște tirani aspiranți. Să sari în ajutorul celor bătuți de soartă este în prezent cea mai ușoară cale de ales, deși pe termen lung e cea mai proastă alegere.

Imaginați-vă că cineva nu se simte bine. Are nevoie de ajutor. Poate că și vrea ajutor. Dar nu este ușor de distins între cineva care vrea și are nevoie cu adevărat de ajutor și cineva care doar exploatează o persoană dispusă să ajute. Distincția este dificilă chiar și pentru o persoană care are cu adevărat nevoie de ajutor, dar care își și exploatează asociații apropiați. Persoana care încearcă, greșește și este iertată, după care încearcă din nou, greșește din nou și este iarăși iertată este de multe ori o persoană care de fapt vrea ca toată lumea să creadă în autenticitatea străduințelor sale.

Când nu este de-a dreptul naivă, încercarea de a salva pe cineva este adesea alimentată de vanitate și narcisism. Găsim o descriere detaliată și strălucită la incomparabilul autor rus Feodor Dostoievski, în clasicele sale „însemnări din subterană", care încep cu aceste rânduri faimoase: „Sunt un om bolnav... Sunt un om rău... Un ins deloc atrăgător, îmi dă de furcă, bănuiesc, ficatul." Este mărturisirea unui vizitator nefericit și arogant al lumii haosului și disperării. El se analizează pe sine fără cruțare, dar asta îi răscumpără doar o sută de păcate, față de cele o mie comise. Apoi, imaginându-se salvat, omul din subterană comite cea mai gravă transgresiune dintre toate. îi oferă ajutor Lizei, o persoană cu adevărat nenorocită, o femeie care luase calea disperată a prostituției de secol XIX. O invită să-i facă o vizită, promițând să-i repună viața pe calea cea bună. în timp ce o așteaptă pe femeie să sosească, fanteziile Iui ajung rapid mesianice:

A trecut o zi, a mai trecut una, încă una și Liza n-a venit. începusem a mă liniști. Mă învioram mai ales după orele nouă seara; atunci o porneam încoace și-ncolo prin

odaie, uneori apucându-mă să brodez niște fantasmagorii de vise cum nu se poate mai dulci: „Eu, poftim, tocmai pentru că Liza vine și-i vorbesc, o salvez... O cultiv, o instruiesc. Observ, în sfârșit, că mă iubește; mă iubește cu patimă. Mă prefac a nu înțelege (de altfel, fără a ști de ce mă prefac; poate numai așa, pentru frumusețea gestului). în sfârșit, foarte tulburată, nespus de frumoasă, tremurând, plângând, mi se aruncă la picioare spunându-mi că sunt salvatorul ei și mă iubește mai presus de orice pe lume.*

Asemenea fantezii nu pot hrăni nimic altceva în afară de narcisismul omului din subterană. Liza însăși este distrusă de ele. Salvarea pe care el i-o oferă necesită însă o implicare și o maturitate de care omul din subterană nu este capabil. Lui pur și simplu îi lipsesc acele trăsături de caracter necesare pentru a-și duce planul la bun sfârșit — și înțelege repede acest lucru, raționalizându-1 la fel de repede. Liza ajunge în cele din urmă la apartamentul lui abject, sperând să găsească o soluție, pariind tot ce avea pe vizita aceasta. îi spune omului din subterană că vrea să scape de viața ei prezentă. Răspunsul lui?

— Ia spune, te rog, de ce-ai venit la mine ? am început, simțind că mă înăbuș și neținând seamă de desfășurarea logică a spuselor mele.

Voiam să-i arunc dintr-o răsuflare tot ce-mi stătea pe inimă și nu mă mai întrebam dacă începusem bine ori nu.

— De ce-ai venit? Răspunde! Răspunde! am țipat, scos din fire. Am să-ți spun eu, drăguțo, de ce-ai venit. Ai venit pentru că eu, atunci, ți-am spus niște *vorbe de milă.* Te-ai înduioșat și ai vrut să auzi înc-o dată „vorbe de milă". Ei bine, află că atunci mi-am râs de tine. Și-acuma-mi râd. De ce tremuri? Da, mi-am râs de tine! înainte, mă jigniseră, la un dineu, indivizii care-au trecut pe la casa voastră înaintea mea. Eu venisem acolo să-l bat pe unul dintr-înșii, pe-un ofițer; dar nu i-am mai găsit, și-atunci trebuia să-mi vărs focul pe altcineva, să mă revanșez; mi-ai ieșit în cale tu, și mi-am vărsat necazul pe tine, mi-am bătut joc de tine. Umilit fiind, voiam să umilesc și eu, călcat în picioare, voiam și eu să-mi arăt puterea... Asta a fost. Și tu ți-ai

’ Cf. Dostoievski (1968), „însemnări din subterană", în *Opere în 11 volume,* voi. 4. București: Editura pentru Literatură Universală, pp. 127 și 217-218. *(N.red.)*

închipuit că venisem înadins, ca să te salvez pe tine, da? Așa ți-ai închipuit? Asta ți-ai închipuit?

Știam că poate nu va izbuti să mă urmărească vorbă cu vorbă, poate n-o să înțeleagă unele amănunte; dar știam de asemenea că va înțelege perfect esențialul. Așa a și fost. S-a făcut albă la față ca varul, a dat să spună ceva, buzele i s-au crispat de durere; dar, parcă izbită c-un topor, s-a prăbușit în scaun. Mai departe m-a ascultat cu gura căscată, cu ochii larg deschiși, tremurând, cuprinsă de-o spaimă cumplită. Cinismul, cinismul cuvintelor mele o copleșise...[1]

Autosuficiența exagerată, lipsa de grijă și răutatea pură a omului din subterană îi zdrobesc Lizei ultimele speranțe. El înțelege prea bine ce se întâmplă. Mai rău: ceva din el a căutat efectul acesta de la bun început. Și știe și asta. Dar un răufăcător nu devine erou doar pentru că se simte vinovat de faptele sale rele. Eroul este un element pozitiv, nu doar o absență a răului.

Ai putea obiecta că însuși Cristos s-a împrietenit cu vameși și prostituate. Cum îndrăznesc deci să ponegresc motivațiile celor care încearcă să ajute? Dar Cristos este arhetipul omului desăvârșit. Și tu ești tu. De unde știi că încercările tale de-a ridica pe cineva de jos nu-1 vor trage — pe el sau pe tine — și mai jos? Imaginați-vă situația maistrului unei echipe de muncitori excepționali, toți conștienți de scopul comun al echipei; imaginați-vă că sunt truditori, străluciți, creativi și uniți. Dar maistrul mai are un ucenic și în altă parte, cineva cu rezultate slabe. într-un moment de inspirație, acest șef de echipă bine intenționat mută persoana cu probleme în echipa lui strălucită, sperând ca aceasta să învețe prin motivație. Ce se întâmplă? — și literatura psihologică este clară în privința aceasta[64]. Intrusul deviant se îndreaptă imediat și intră pe calea cea bună? în niciun caz. în schimb, echipa degenerează. Nou-venitul rămâne cinic, arogant și nevrotic. Se plânge. Se eschivează. Ratează întâlniri importante. Munca lui de slabă calitate provoacă întârzieri și trebuie refăcută de către ceilalți. Este plătit, chiar și așa, la fel ca tovarășii săi de echipă. Muncitorii conștiincioși din jurul lui încep să se simtă trădați. „De ce să mă spetesc să terminăm proiectul acesta", gândesc ei, „când pe noul

meu coleg nu-1 văd niciodată transpirând?" Același lucru se întâmplă când consilieri-psihologi bine intenționați plasează adolescenți cu probleme între colegi relativ civilizați. Delincvența se împrăștie mai repede, destabilizând grupul[65]. E mult mai ușor s-o apuci în jos decât să urci.

Poate că salvezi pe cineva pentru că ești un om puternic, generos și echilibrat care vrea să facă bine. Dar este la fel de posibil — și poate chiar mai probabil — ca tu să vrei doar să primești un pic de atenție admirativă pentru rezervele tale nesfârșite de compasiune și bunăvoință. Sau poate că încerci să salvezi pe cineva pentru că vrei să te convingi că tăria ta de caracter este mai mult decât un efect secundar al norocului și al locului de naștere. Sau poate că o faci din cauză că e mai ușor să pari virtuos când stai lângă cineva complet iresponsabil.

Pleacă de la presupunerea că poate faci lucrul cel mai ușor, nu pe cel mai greu.

Alcoolismul tău plin de furie face ca bețiile mele să pară o nimica toată. Discuțiile noastre lungi și serioase despre eșecul mariajului tău ne-au convins pe amândoi că tu faci tot ce poți și că eu te ajut cât pot de mult. Pare că încercăm cu adevărat. Ni se pare că am făcut realmente un progres. Dar progresul adevărat necesită mult mai mult din partea amândurora. Ești sigur că persoana care strigă după ajutor nu a decis deja de mii de ori să-și accepte porția de suferință inutilă și exacerbată, doar pentru că e mai ușor decât să-și asume niște responsabilități reale? Și nu cumva ajutorul tău susține autoamăgirea acelei persoane? Poate că desconsiderarea ta ar fi mai utilă decât mila.

Sau poate că nu ai niciun plan, autentic sau nu, de a salva pe cineva. Te asociezi cu oameni care sunt nefaști pentru tine nu pentru că asta ar fi de folos cuiva, ci pentru că ți-e mai simplu așa. O știi prea bine. O știu și prietenii tăi. Sunteți implicați cu toții într-un contract implicit — unul care are drept scop nihilismul, ratarea și suferința stupidă. Ați decis cu toții să vă sacrificați viitorul de dragul prezentului. Nu vorbiți despre asta. Nu vă întâlniți ca să vă spuneți: „Haideți să urmăm calea mai ușoară. Să ne abandonăm momentului. Și să ne înțelegem să nu ne vorbim despre asta. Așa vom uita mai ușor ce facem." Nici măcar nu pomeniți despre asta. Dar știți cu toții ce se petrece.

înainte de a ajuta pe cineva, trebuie să aflați de ce respectiva persoană a ajuns să aibă probleme. Să nu plecați de la presupoziția că el sau ea este victima nevinovată a unor circumstanțe injuste și a abuzurilor. Ar fi explicația cea mai puțin probabilă. Din experiența mea — clinică și de altă natură —, nu e niciodată atât de simplu. în plus, adoptând ideea că toate necazurile au apărut din senin, fără ca victima să aibă partea ei de responsabilitate, induceți ideea că persoana respectivă nu ar fi avut în trecut capacitatea de a acționa autonom (și, implicit, aceeași problemă există și în prezent și va exista și în viitor). îi anulați deci orice putere.

Este foarte probabil ca un om să refuze o cale ascendentă pe motiv că e dificilă. Poate că tocmai asta ar trebui să fie presupoziția de plecare în astfel de situații. E prea greu, vă gândiți. Și s-ar putea să aveți dreptate. Poate că trebuie să faceți un pas prea departe. Dar gândiți-vă și așa: eșecul e ușor de înțeles. Existența lui nu necesită explicații. Cum nici frica, ura, dependența, promiscuitatea, trădarea și amăgirea nu necesită explicații. Nu existența viciului sau acceptarea lui necesită explicații. Viciul e ușor de înțeles. La fel și eșecul. E mai'ușor să nu cari o povară. E mai ușor să nu gândești, să nu acționezi, să nu-ți pese. E mai ușor să amâni pentru mâine ce puteai face azi și să te scufunzi următoarele luni și următorii ani în plăceri imediate. Cum spunea infamul tată al clanului Simpson, chiar înainte de a de peste cap un bol de maioneză cu votcă: „Asta e o problemă pentru Viitorul Homer. Frate, chiar nu-1 invidiez pe tipul ăla!“[66]

Cum pot să-mi dau seama că suferința ta nu-mi cere să-mi jertfesc resursele și energia, doarpentru ca tu să mai păcălești un pic inevitabilul? Poate că ai trecut deja de momentul în care încă îți păsa de colapsul iminent, dar nu vrei s-o recunoști. Poate că ajutorul meu nu va îndrepta nimic — pentru că nu poate rectifica nimic —, dar va ține la distanță, temporar, acea revelație profundă și personală despre situația în care ai ajuns. Poate că suferința ta e un fel de a-mi cere și mie să eșuez, astfel încât distanța dintre noi, pe care o resimți ca dureros de mare, să mai poată fi redusă, în timp ce tu te degradezi și te scufunzi. Cum pot să aflu dacă ești sau nu amator de astfel de jocuri? Cum pot să-mi dau seama că nu pretind doar că aș fi „responsabil" pentru tine, în timp ce mă prefac că te „ajut", dar evit să întreprind realmente ceva dificil, să fac ceva ce ți-ar putea fi cu adevărat de folos?

Poate că suferința ta este arma cu care lupți, motivat fiind de ura ta față de cei ce avansează în vreme ce tu aștepți și te scufunzi. Poate

că suferința ta este o încercare de a arăta că lumea e nedreaptă, nu o mărturie a păcatelor personale, a propriei devieri, a refuzului tău conștient de a lupta și de a trăi. Poate că disponibilitatea ta de a suferi ca urmare a eșecului este inepuizabilă, ținând cont de justificările pentru care o folosești. Poate că asta e răzbunarea ta pe Ființă. Cum anume să mă împrietenesc cu tine când tu ești într-un asemenea loc? Cum aș putea să fac asta?

Succesul — pentru tine e un mister. Virtutea — este tot ce poate fi mai greu de explicat. Pentru a eșua, trebuie doar să-ți cultivi câteva obiceiuri proaste. Să pierzi timpul. Oamenii care reușesc să-și cultive obiceiuri proaste și să piardă suficient timp, nu fac decât să dea înapoi. Mult din ceea ce ar fi putut să devină s-a disipat, iar ce le-a rămas este ratarea. Lucrurile tind oricum să se năruiască, dar degenerarea oamenilor este alimentată și de păcatele lor. Și apoi vine potopul.

Eu nu vreau să spun că nu există nicio șansă să ne salvăm. Dar e mult mai greu să scoți pe cineva dintr-o prăpastie decât dintr-un șanț. Iar unele prăpăstii sunt foarte adânci. Și nici dintr-un corp ajuns pe fundul lor nu mai rămâne mare lucru.

Poate că ar trebui să stau un pic până să mă decid dacă să te ajut. Să stau puțin până mă lămuresc dacă vrei cu adevărat să fii ajutat. Cari Rogers, faimosul psiholog umanist, considera că este imposibil să începi o relație terapeutică dacă persoana care caută ajutor nu vrea să evolueze[67]. Rogers era de părere că e imposibil să convingi pe cineva să se schimbe în bine. Pentru el, dorința de progres era o precondiție a oricărei schimbări. Eu am primit în terapie inclusiv clienți trimiși de judecătorul de la tribunal. Nu-și doreau ajutorul meu. Erau obligați să vină la terapie. Și așa nu avea cum să meargă. Era doar o parodie.

Dacărămân într-o relație nesănătoasă cu tine, poate o fac din cauză că sunt prea slab și prea indecis casă plec, dar nu vreau să recunosc asta. Așa că te ajut mai departe și să mă consolez cu martirajul meu fără rost. Poate că așa pot să-mi spun: „Cineva atât de capabil de autosacrificiu, atât de dispus să-i

ajute pe alții — trebuie că e un om bun.“ Nu chiar. S-ar putea să fiu doar un om care încearcă să dea bine, pretinzând că rezolvă situații dificile, în loc să fie cu adevărat bun și să se ocupe de ceva realmente folositor.

Poate că, înloc să continui prietenia noastră, ar trebui săplec altundeva, să mă reculeg și să ofer o pildă prin actele mele folositoare.

Dar nimic din toate acestea nu poate servi drept justificare pentru abandonarea celor ce au cu adevărat nevoie de ajutor, doar pentru că tu vrei să-ți urmezi ambițiile înguste și oarbe (mă rog, bănuiesc că era deja evident acest lucru).

0 ÎNȚELEGERE MUTUALĂ

Să ne gândim așa: dacă ai un prieten a cărui prietenie nu a-i recomanda-o surorii tale, tatălui tău sau fiului tău, de ce ți-ai dori pentru tine un astfel de companion? Ai putea spune — din loialitate. Dar loialitatea nu e totuna cu stupiditatea. Loialitatea trebuie negociată, corect și onest. Prietenia este o înțelegere mutuală. Nu ai obligația morală de a suporta pe cineva care face din lume un loc mai rău. Ba dimpotrivă. Ar trebui să-ți alegi acei oameni care vor ca lucrurile să meargă mai bine, nu mai rău. Să-ți alegi niște oameni benefici pentru tine este o decizie corectă, nu una egoistă. Este adecvat, ba chiar lăudabil, să te asociezi cu oameni ale căror vieți se îmbunătățesc odată cu a ta.

D acă te înconjori cu oameni care-ți susțin evoluția ascendentă, aceștia nu-ți vor tolera cinismul și distructivitatea. Ei, în schimb, te vor încuraja când vei lua decizii benefice ție și altora și te vor atenționa când nu vei face asta. Ceea ce te va ajuta să perseverezi în a face ceea ce trebuie să faci, cât mai asumat și mai atent cu putință. Oamenii care nu țintesc spre înălțimi vor face opusul. Ei vor oferi fostului fumător o țigară și fostului bețiv o bere. Ei vor fi geloși când vei avea succes sau când vei face ceva impecabil. își vor retrage sprijinul sau te vor pedepsi activ pentru asta. Vor lega realizarea ta de un fapt precedent, real sau imaginar, care li s-ar datora lor. Poate că încearcă să te testeze, pentru a vedea dacă determinarea ta e sinceră, pentru

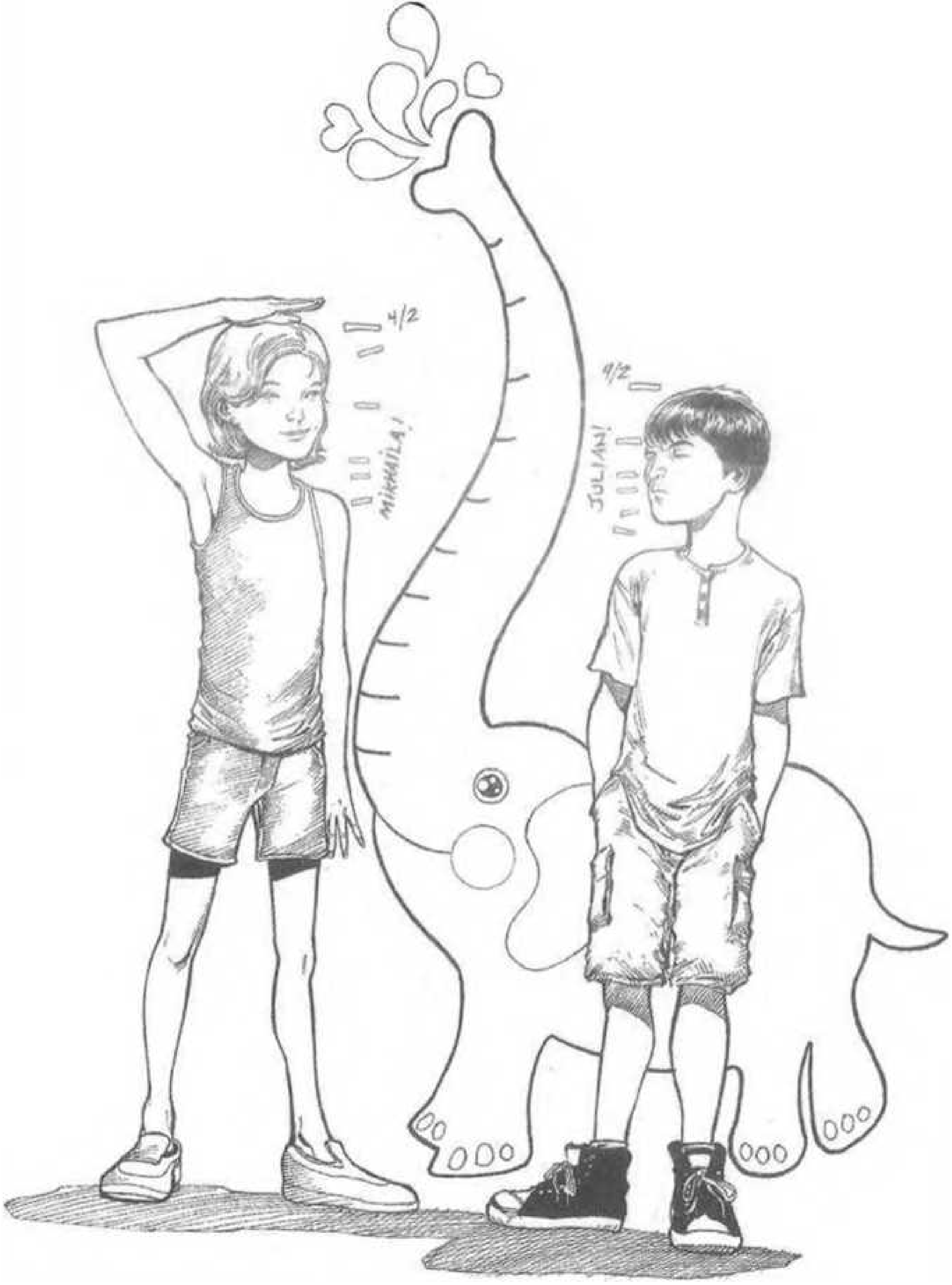
a afla dacă tu ești autentic. D ar în general te vor trage în jos deoarece noile tale progrese le pun defectele într-o lumină și mai deprimantă.

De aceea se spune că orice bun exemplu este, pentru tine, o provocare fatidică și că orice erou este un judecător. Acel *David* perfect din marmura cioplită de Michelangelo aproape că țipă la vizitatorul din muzeu: „Poți să fii mai mult decât ești". Când îndrăznești să aspiri spre înălțimi, scoți la lumină inadecvarea dintre prezent și promisiunea

viitorului. Apoi îi tulburi și pe ceilalți, în adâncul sufletului lor, acolo unde înțeleg că cinismul și imobilitatea lor sunt nejustificate. îți asumi rolul de Abel pe lângă acești Cain. Le reamintești că ei și-au pierdut speranța nu din pricina ororilor lumii, care sunt de netăgăduit, ci din cauză că nu au vrut să ridice lumea pe umerii lor, acolo unde îi este locul.

Să nu vă gândiți că este mai ușor să vă înconjurați de persoane sănătoase decât de persoane toxice. Pentru că nu este. O persoană bună și sănătoasă este un ideal. Lângă o astfel de persoană îți trebuie forță și curaj pentru a rămâne în picioare. Un pic de modestie. Un pic de curaj. Folosiți-vă discernământul și protejați-vă de compasiunea și mila lipsite de discernământ

împrieteniți-vă cu oameni care își doresc ce e mai bun pentru voi.

4/2
MIKHAILA!
4/2
JULIAN!

1

Ibidem, **pp. 225-226.** ***(N.red.)***

Regula 4

Compară-te cu cel ce erai tu în trecut, nu cu altcineva din prezent

CRITICUL INTERIOR

Oamenilor le era mai uşor să fie „buni la ceva" pe vremea când majoritatea trăiam în comunităţi mici, rurale. Cineva era regina balului de la liceu. Altcineva era campion la eseurile literare, altul era vrăjitor la matematică sau era vedeta echipei de baschet. Existau doar unul sau doi mecanici și câțiva profesori. în domeniile lor, acești eroi locali aveau șansa de a se bucura de încrederea indusă de serotonina învingătorului. Poate acesta să fie motivul pentru care cei născuți în orașele mici sunt statistic dominanți printre personalitățile marcante ale științei[68]. Pentru fiecare personalitate importantă născută în New Yorkul modem, există alte douăzeci de mari nume provenite din orașele mici, care acum locuiesc în metropole. Și mai important e că am ajuns conectați digital cu toți cei șapte miliarde de locuitori ai planetei. Ierarhiile în funcție de realizări au devenit tot mai stratificate.

Oricât de bun ai fi în ceva și oricum ți-ai califica realizările, întotdeauna se va găsi cineva în comparație cu care să te simți incompetent. Ești un chitarist decent, dar nu eşti Jimmy Page sau Jack White. E aproape sigur că nici măcar clubul local nu-1 vei revoluționa cu muzica ta. Ești un bucătar bun, dar există o mulțime de bucătari grozavi. Rețeta mamei tale de cap de pește cu orez, oricât de lăudată în satul ei, nu poate sta alături de spuma de grepfrut și înghețata din whisky afumat Un cap mafiot are un iaht mai ostentativ. Un CEO obsesiv are un ceas complicat care se întoarce singur mulțumită unui mecanism din cutia sa scumpă din lemn de esență tare și oțel. Chiar și cea mai fermecătoare actriță de la Hollywood se transformă într-o Regină Malefică din cauza eternei și paranoicei anticipări a apariției unei noi Albe-ca-Zăpada. Dar tu? Cariera ta e plicticoasă și absurdă,

calitățile tale de gospodar sunt de mâna a doua, gusturile tale sunt odioase, ești mai gras decât prietenii tăi și toată lumea evită petrecerile tale. Cui îi pasă că ești prim-ministrul Canadei când există un președinte al Statelor Unite?

Există în noi o voce critică interioară și un spirit care știe toate acestea. Și care are tendința de a-și argumenta zgomotos punctul de vedere. Acest critic din noi condamnă eforturile noastre mediocre. Poate fi foarte greu de potolit. Și ce e rău este că tipul acesta de critică este chiar necesar. Nu ducem lipsă de artiști fără gust, de muzicieni afoni, de bucătari care ne otrăvesc, de manageri de rang mediu cu tulburări de personalitate birocratică, de romancieri amatori și de profesori plicticoși, marcați ideologic. Oamenii și lucrurile diferă enorm în ce privește calitățile lor. Ascultătorii din toată lumea sunt tulburați de muzică proastă. Clădirile prost gândite se surpă la cutremure. Automobilele fabricate sub standard își ucid posesorii în accidente. Eșecul este prețul pe care-1 plătim pentru a avea standarde, iar standardele sunt necesare, pentru că mediocritatea are consecințe reale și dure.

Nu suntem egali în aptitudini sau în rezultate și nu vom fi niciodată. Un număr infim de oameni produc cam tot ce se poate. învingătorii nu iau totul, dar iau aproape totul, așa că treapta cea mai de jos nu e un loc foarte vesel Pe treptele inferioare oamenii sunt nefericiți. Acolo se îmbolnăvesc, rămân necunoscuți și neiubiți. Acolo își irosesc viețile. Acolo mor. în consecință, vocea autodenigratoare din mintea oamenilor țese o poveste devastatoare. Viața este un joc cu miză zero. Lipsa de valoare devine punctul de plecare. Ce altceva în afară de ignoranța voluntară i-ar putea protej a pe oameni de critica interioară nimicitoare? Din cauza aceasta, o generație întreagă de psihologi sociali au recomandat „iluziile pozitive", ca singură cale practicabilă spre sănătatea mentală[69]. Crezul lor? Fă-ți umbrelă dintr-o minciună. Cu greu ne putem imagina o filosofie mai deprimantă, mai deplorabilă și mai pesimistă: lucrurile stau atât de prost, că numai o iluzie te mai poate salva.

Eu vă propun o abordare alternativă (una care nu face apel la iluzii). Dacă zarurile sunt întotdeauna aruncate în defavoarea ta, poate că jocul e trucat (poate chiar de către tine, fără știința ta). Dacă vocea internă te face să te

îndoiești de valoarea strădaniilor tale — a vieții tale sau a vieții în general —, poate că n-ar trebui s-o mai asculți. Dacă vocea rostește aceleași lucruri denigratoare despre toată lumea, indiferent de cât de împliniți sunt respectivii oamenii, atunci câtă încredere poți avea în ea? Poate că observațiile ei sunt doar pălăvrăgeală, și nu înțelepciune. *Vor exista mereu oameni mai buni ca tine* — este un clișeu al nihilismului, la fel ca fraza: *Cuiîiva mai păsa de asta peste un milion de ani?* Răspunsul potrivit în fața acestei afirmații nu poate fi: *Păi, bine, atunci nimic nu are sens.* Ci este: *Orice idiot poate să aleagă un cadru temporal în care nimic să nu aibă sens.* A te convinge singur de nimicnicia ta nu reprezintă o critică profundă a Ființei. Este un truc ieftin al minții raționale.

MAI MULTE JOCURI BUNE

Standardele, mai înalte sau mai joase, nu sunt nici iluzorii, nici dispensabile. Dacă nu ai fi decis că ce faci acum e mai bine decât orice ai fi putut face, pur și simplu nu ai fi făcut-o. Ideea că ar exista decizie fără criterii de valoare este o contradicție în termeni. Judecățile de valoare sunt o precondiție a acțiunii. Mai mult, odată selectată, orice activitate vine cu propriile standarde interne de reușită. Dacă ceva poate fi făcut, poate fi făcut mai bine sau mai puțin bine. A face orice, așadar, înseamnă a juca un joc cu un final definit și valorizat, care poate fi atins mai mult sau mai puțin eficient și elegant. Orice joc aduce cu sine șanse de succes și eșec. Diferențele calitative sunt omniprezente. în plus, dacă nu ar fi existat mai binele sau mai răul, atunci nimic nu ar fi meritat să fie făcut. Nu ar mai fi existat valoare și, implicit, nici sens. De ce să faci un efort, dacă efortul tău nu contribuie la îmbunătățirea a nimic? Sensul însuși solicită o diferențiere între mai bine și mai puțin bine. Cum ar putea fi deci redusă la tăcere vocea critică și conștientă de sine? Unde să căutăm defectele din logica aparent impecabilă a mesajului ei?

Putem începe prin analizarea termenilor înșiși, mult prea dihotomici: „succes" și „eșec". Ori reprezinți un succes, o entitate bună, singulară și completă, ori ești opusul — un eșec, o entitate la fel de singulară și completă, dar, iremediabil, de proastă calitate. Cei doi termeni opuși nu lasă loc pentru nicio alternativă și pentru nicio zonă de mijloc. Totuși, într-o lume atât de complexă ca a noastră, asemenea generalizări (asemenea

eșecuri în nuanțare) sunt un semn de analiză naivă, deloc subtilă sau chiar rău intenționată. Acest sistem binar anulează gradele și gradațiile de valoare vitale, ceea ce se lasă cu urmări nu tocmai plăcute.

Pentru început, să spunem că nu există doar un singur joc la care să ai succes sau să dai greș. Există multe jocuri, ba chiar multe jocuri bune—jocuri pe măsura talentului tău, jocuri care îți solicită productivitatea, alături de alte persoane, jocuri care se susțin și se dezvoltă în timp. Meseria de avocat e un joc bun. La fel și cea de instalator, medic, tâmplar sau învățător. Lumea îi permite Ființei să se manifeste în multe feluri. Dacă nu reușești din prima, mai poți încerca. Poți alege ceva mai pe potriva amestecului tău unic de puncte forte, slăbiciuni și circumstanțe. Mai mult, dacă schimbarea jocului nu funcționează, poți oricând inventa unul nou. Am văzut recent o emisiune de divertisment în care un mim și-a acoperit gura cu o bandă izolatoare și a făcut niște lucruri caraghioase cu mănuși de bucătărie. A fost ceva neașteptat. Ceva original. Pentru el părea să funcționeze.

E puțin probabil să joci un singur joc. Ai o carieră, ai prieteni, familie, proiecte personale, înclinații artistice și pasiuni sportive. Poate ar trebui să-ți evaluezi succesul luând în considerare toate jocurile pe care le joci. Imaginează-ți că ești foarte bun la unele, mediocru la altele și foarte slab la o parte din ele. Poate că așa trebuie să fie. Poți obiecta: ar trebui să câștig toate jocurile! Dar să câștigi toate jocurile înseamnă că nu mai faci nimic nou sau dificil. Câștigi, dar nu crești, iar creșterea s-ar putea să fie cea mai importantă formă de câștig. Victoriile prezentului sunt oare mai importante decât evoluția ta pe axa timpului?

în fine, poți ajunge să înțelegi că specificul jocurilor pe care le practici este atât de unic pentru tine, atât de individual, că orice comparație cu alții pur și simplu nu-și are rostul. Poate că supraapreciezi ce nu ai șisubapreciezi ce ai. Recunoștința este extrem de utilă. E și o protecție bună față de riscurile victimizării și resentimentului. Ai un coleg de muncă mai bun ca tine. Totuși, nevasta lui are o aventură, în timp ce tu te bucuri de un mariaj stabil și fericit. Cine o duce mai bine? Celebritatea pe care o admiri e un bigot și un șofer care conduce tot timpul beat. Să fie viața lui preferabilă vieții tale?

Când te pune la pământ cu astfel de comparații, criticul intern folosește următoarea logică: mai întâi selectează arbitrar un singur domeniu de

comparație (faima, poate, sau puterea). Apoi se poartă ca și cum domeniul respectiv ar fi singurul relevant Apoi te compară nefavorabil cu cineva cu adevărat strălucitor în domeniul respectiv. Iar acest pas final poate fi dus și mai departe, atunci când prăpastia dintre persoana ta și persoana cu care ești comparat este folosită ca dovadă a nedreptății fundamentale a vieții. în felul acesta îți va fi cel mai eficient subminată motivația de-a mai acționa. Cei care acceptă o asemenea autoevaluare cu siguranță nu pot fi acuzați că-și fac viața mai ușoară. Putem în schimb să constatăm cum își complică destul de mult existența.

Când suntem foarte tineri, nu suntem nici individuați, nici informați. Nu am avut timp și nu am adunat suficientă înțelepciune cât să ne dezvoltăm propriile standarde. în consecință, ne vom compara cu alții, întrucât avem nevoie totuși de niște jaloane. în absența lor nu știm încotro s-o luăm sau ce să facem. Pe măsură ce ne maturizăm, devenim, în schimb, tot mai bine individuați, niște oameni unici. Condițiile vieții noastre devin tot mai personale și tot mai puțin comparabile cu ale altora. Simbolic vorbind, acum părăsim casa tatălui nostru și înfruntăm haosul Ființei noastre individuale. Trebuie să observăm dezordinea vieții noastre, fără a-1 abandona cu totul pe „tată". Mai apoi trebuie să redescoperim valorile culturii noastre — ascunse nouă de ignoranță, îngropate în cuferele prăfuite ale trecutului —, pe care trebuie să le salvăm și să le integrăm în viețile noastre. De aici își ia existența sensul ei integral și necesar.

Cine ești? Gândești că știi, dar poate că nu știi. Nu ești, de exemplu, nici stăpânul, nici sclavul tău. Ție nu-ți poți spune prea ușor ce să faci și nici nu îți poți impune ceva cu forța (la fel cum nu le poți comanda ce să facă soțului, soției, fiului sau fiicei tale). Unele lucruri te interesează, altele nu. Unele activități te vor captiva, altele te vor plictisi.

Ai un fel de a fi, o natură a ta. Poți acționa tiranic față de natura ta, dar cu siguranță că te vei răzvrăti. Cât de mult îți poți impune să muncești și cât poți susține dorința de-a munci? Cât de multe poți sacrifica pentru partenerul tău înainte ca generozitatea să se transforme în resentiment? Ce iubești cu adevărat? Ce vrei cu adevărat? înainte de a-ți formula propriile standarde de valoare, trebuie să te vezi pe tine însuți ca pe un străin — pentru a te cunoaște mai bine. Ce ți se pare valoros și plăcut? De câtă

relaxare, divertisment și recompensă ai nevoie ca să te poți simți mai mult decât un animal de povară? Cum trebuie să te porți cu tine ca să nu deraiezi de pe șine, ca să nu ieși în decor? Poate suporți corvezile zilnice și seara, când ajungi acasă, dai cu șutul în câine ca să scapi de frustrare. Poate urmărești cum trec pe lângă tine zilele preţioase. Sau poate preferi să te mobilizezi către niște activități responsabile și productive. Te întrebi ce vrei? Negociezi onest cu tine? Sau îți ești în același timp tiran și sclav?

Când îți displac părinții, partenerul sau copilul tău, și de ce? Ce s-ar putea face în sensul acesta? Ce îți trebuie și ce vrei de la prietenii tăi și de la partenerii de afaceri? Aici nu e vorba doar despre ce *trebuie* să vrei. Nu vorbesc nici despre ce vor alți oameni de la tine și nici despre datoriile tale față de ei. Vorbesc despre acele obligații morale pe care le ai față de tine însuți. *TYebuie* ar putea avea de-a face cu asta, întrucât ești parte dintr-o rețea de datorii sociale. *Trebuie* este responsabilitatea ta, pe care trebuie s-o onorezi. Dar asta nu înseamnă că ești obligat să accepți rolul cățelușului obedient și inofensiv. Asta își doresc dictatorii de la supușii lor.

îndrăznește, în schimb, să fii periculos. îndrăznește să fii sincer, îndrăznește să te exprimi pe tine și exprimă (sau măcar devino conștient de) ceea ce ar justifica cu adevărat viața ta. Atunci când permiți, de exemplu, celor mai întunecate și ascunse fantezii față de partenerul tău să se manifeste — dacă ești vreodată dispus să le iei în serios —, e posibil să descoperi, odată scoase la lumina zilei, că nu sunt chiar atât de întunecate. S-ar putea să descoperi, în schimb, că-ți era frică, iar frica te determina s-o faci pe moralul. S-ar putea să descoperi că, atunci când obții ceea ce dorești cu adevărat, nu mai ești nici tentat, nici rătăcit Ești sigur că partenerul tău ar fi descumpănit să vadă mai mult din tine ieșind la suprafață? Femeia fatală și antieroul sunt atractivi sexual din motive întemeiate...

Cum ai vrea să ți se vorbească? Ce trebuie să iei de la ceilalți? Cât trebuie să suporți și cât e nevoie să te prefaci doarpentru că așa îți cere datoria? Analizează-ți ranchiuna. Oricât de patologică ar fi, această emoție poate fi revelatorie. Face parte dintr-o triadă malefică: aroganța, disimularea și ranchiuna. Nimic nu provoacă mai mult rău ca această trinitate subpământeană. Ranchiuna (resentimentul) înseamnă întotdeauna două lucruri. Fie persoana atinsă de ranchiună este imatură, caz în care ea ar

trebui să-și țină gura, să înceteze să se mai plângă și să depășească momentul; fie avem de-a face cu un caz de tiranie — caz în care persoana subjugată are obligația morală de-a protesta. De ce? Pentru că, în acest caz, consecințele tăcerii ar fi mult mai rele. Sigur, pe moment e mai simplu să rămâi tăcut și să eviți conflictul. Dar pe termen lung e fatal. Când ai ceva de obiectat, tăcerea e o minciună — iar tirania se hrănește cu minciuni. Când trebuie să înfrunți pericolele și să lupți cu opresiunea? Când începi să nutrești fantezii secrete de răzbunare; când viața îți este otrăvită, iar imaginația îți este inundată de dorința de a devora și distruge.

Acum câteva decenii am avut un client care suferea de tulburare obsesiv-compulsivă. Seara, înainte să sebageîn pat, trebuia să alinieze toate pijamalele. Apoi trebuia să-și netezească perna. Apoi să ajusteze cearșafurile. Iar și iar, și iar, și iar. I-am spus:

— Poate partea asta din tine, partea asta insistentă până la nebunie, vrea ceva, oricât de greu ar fi să numim acest ceva. Las-o să vorbească. Despre ce ar putea fi vorba?

— Despre control, mi-a spus.

— închide ochii, i-am zis, și lasă acea parte să spună ce vrea. Nu lăsa frica să te oprească. Nu te teme că dacă gândești ceva, vei și pune în practică acel lucru.

El mi-a spus:

— Vreau să-l iau pe tatăl meu vitreg de guler, să-l lipesc de ușă și să-l scutur ca pe un șobolan.

Poate că sosise într-adevăr vremea să scuture pe cineva ca pe un șobolan, deși i-am sugerat să se gândească la niște măsuri mai puțin dure. Numai Dumnezeu știe câte bătălii trebuie duse în mod asumat, voluntar, pe drumul către pace. Ce faci casă eviți conflictul, oricât de necesar ar fi el? Despre ce ești înclinat să minți, plecând de la presupunerea că adevărul ar fi intolerabil? Ce anume vrei să falsifici?

Copilul mic este dependent de părinții săi pentru satisfacerea a aproape tuturor nevoilor sale. Copilul — copilul de succes — își poate părăsi temporar părinții, pentru a-și face prieteni. Pentru a face asta,

renunță la un fragment mic din el însuși, dar primește multe altele în schimb. Adolescentul de succes va duce acest proces la concluzia sa logică. El își va părăsi părinții și va deveni ca toți oamenii. Trebuie să se integreze grupului, pentru a depăși dependența din copilărie. Odată integrat, adultul de succes trebuie apoi să învețe cum să fie diferit (dar exact cât trebuie) în raport cu ceilalți.

Avețigrijă când vă comparați cu ceilalți. Odată ajunși adulți, suntem niște ființe singulare. Avem probleme specifice — financiare, intime, psihice și de altănatură.Acesteasuntțesuteîn contextul mai larg, unic, al existenței fiecăruia. Cariera sau locul de muncă te marchează într-o manieră personală (sau te lasă rece) — serviciul tău se înscrie, oricum, într-o desfășurare unică dimpreună cu ceilalți factori specifici vieții tale. Trebuie să te decizi singur cât timp aloci fiecărui lucru. Trebuie să te decizi singur la ce renunți și ce vrei să obții.

PUNCTUL DIN CARE PRIVIM (SAU INVENTARIEREA).

Ochii noștri privesc întotdeauna către lucrurile de care suntem interesați sau pe care dorim să le cercetăm, să le căutăm ori să le posedăm. Trebuie să vedem, iar pentru a vedea trebuie să țintim, astfel că noi țintim către ceva tot timpul. Mințile noastre sunt inserate în corpul nostru de vânători-culegători. A vâna presupune a te focaliza pe o țintă, a o urmări și a arunca ceva înspre ea. A culege presupune a identifica fructul dorit și a-1 prinde ferm cu mâna. Aruncăm pietre, sulițe și bumeranguri. Lovim bile care trec prin inele, azvârlim pucuri în plase și împingem pietre pe o fâșie orizontală de gheață până ajung în copcă. Aruncăm proiectile la ținte cu ajutorul arcurilor, pistoalelor, puștilor și rachetelor. Lansăm insulte, facem planuri și prezentăm idei. Succesul e determinat de marcarea unui punct sau de atingerea unei ținte. Eșecul (sau păcatul) survine atunci când eșuăm *(păcatul* este deci înțeles ca ratare a unui scop[70]). Nu putem naviga fără destinație și, câtă vreme suntem pe lumea aceasta, trebuie să navigăm fără încetare[71].

Noi ne aflăm întotdeauna și simultan *în* punctul „a“ (mai puțin dezi-rabil decât ar fi putut fi), *mișcându-ne către* punctul „b“ (pe care îl considerăm mai bun, în acord cu valorile noastre implicite și explicite). Noi

considerăm mereu că lumea se găsește într-o stare de deficit, pe care căutăm să îl corectăm. Imaginăm căi noi de îndreptare și îmbunătățire a lucrurilor, chiar dacă avem tot ce am crezut că ne trebuie. Rămânem curioși chiar și când suntem satisfăcuți temporar. Trăim într-o schemă mentală în care prezentul este veșnic incomplet, iar viitorul este veșnic îmbelșugat. Dacă nu am vedea lucrurile astfel, nici nu am acționa în vreun fel. Nici măcar nu am mai vedea, întrucât pentru a privi îți trebuie concentrare, iar această focalizare presupune selectarea unui lucru în dauna altora.

Dar noi putem vedea. Ba chiar putem vedea lucruri care nu sunt acolo. Vedem modalități noi prin care lucrurile ar putea deveni mai bune. Putem construi lumi noi, ipotetice, unde se pot arăta și exprima probleme noi, la care nici nu ne gândiserăm. Avantajele sunt evidente: putem modifica lumea, astfel încât circumstanțele intolerabile ale prezentului să fie îmbunătățite pe viitor. Dezavantajele acestei stări permanente de previziune și creativitate sunt o oboseală și un disconfort cronice. Comparând întotdeauna ce este cu ce ar putea fi, suntem forțați să țintim spre ce ar putea fi. Doar că putem ținti prea sus. Sau prea jos. Sau prea haotic. Așa că eșuăm și avem parte de dezamăgiri, chiar și când celorlalți le lăsăm impresia că trăim bine. Cum să beneficiem de pe urma ingeniozității noastre și a abilității de a îmbunătăți viitorul, fără să denigrăm neîncetat viața noastră prezentă, lipsită de valoare și neîmplinită?

Primul pas ar fi, poate, să privim înjur. Cine sunt eu? Când cumpăr o casă și mă pregătesc să trăiesc în ea, angajez un inspector ca să inventarieze toate neajunsurile casei — așa cum este ea în prezent, nu cummi-așdorisăfie. Pe agent îl plătim chiar dacă ne dă vești proaste. Trebuie să știm. Trebuie să cunoaștem care sunt defectele ascunse ale casei. Trebuie să știm dacă sunt imperfecțiuni estetice sau probleme structurale. Trebuie să știm pentru că nu putem repara ceva până nu aflăm că e defect. Dar și noi suntem defecți. Avem nevoie de un inspector. Rolul acestuia poate fi jucat de criticul interior, dacă putem intra pe aceeași lungime de undă cu el; dacă putem coopera cu el. Ne poate ajuta să înțelegem situația, dar trebuie să facem

împreună cu el turul casei noastre psihice și să ascultăm cu chibzuință ce are de spus. Poate că ești extraordinar de priceput, un adevărat meșter. Dar cum să-ți începi renovarea fără a fi mai întâi demoralizat, ba chiar zdrobit, de raportullung și dureros al criticului intern cu privire la defectele tale?

Iată un pont. Viitorul e la fel ca trecutul. Cu o diferență esențială. Trecutul e fix, dar viitorul poate fi mai bun. Poate fi mai bun în cantități precise — și le putem măsura observând, de pildă, ce cantitate de îmbunătățiri am adus, să zicem, într-o singură zi cu un minimum de implicare. Prezentul este mereu imperfect. Dar punctul din care începi s-ar putea să nu fie la fel de important ca direcția în care te îndrepți. *Poate că fericirea se găsește întotdeauna în călătoria ascendentă, nu în senzația trecătoare de satisfacție pe care o ai când faci un popas în drumul spre următoarea culme.* Fericirea este în mare măsură speranță, indiferent de cât de adâncă este lumea subterană în care a fost concepută speranța respectivă.

Solicitat cum se cuvine, criticul interior va spune ce trebuie îndreptat, ce *poți* pune în ordine, ce *ai vrea* să pui în ordine — de bunăvoie, fără resentimente, ba chiar cu plăcere. întreabă-te: există în viața mea sau în situația din prezent un lucru în neregulă, ceva pe care aș putea și aș vrea să-l pun în ordine? Pot și chiar vreau să mă ocup de lucrul acela, care își anunță cu modestie nevoia de a fi reparat? Aș putea s-o fac acum? Imaginează-ți că trebuie să negociezi cu tine. Imaginează-ți că ești leneș, iritabil, ranchiunos și dificil. Cu atitudinea asta, nu îți va fi ușor să te pui în mișcare. Va trebui să te raportezi la tine cu un plus de farmec și de umor. Ai putea să te abordezi pe tine însuți cu un „Scuză-mă“, dar spus fără urmă de ironie sau sarcasm. „încerc să reduc o parte din suferința inutilă de pe-aici și mi-ar prinde tare bine o mână de ajutor." Nu e cazul să faci mișto de tine. „Mă întreb dacă există ceva ce ești dispus să faci. Ți-aș fi foarte recunoscător pentru ajutorul tău." întreabă sincer și cu modestie. Nu e chiar simplu să procedezi așa.

S-ar putea să fie nevoie să negociezi cu tine însuți în continuare, în funcție de dispoziția ta psihică. Poate că nu ai încredere în tine. Ți-e frică de faptul că, odată acceptat un lucru, vei cere mai mult de la tine. Și o vei face la modul punitiv și dureros. Și vei disprețui ceea ce ți-a fost deja oferit. Cine vrea să lucreze cu un astfel de tiran? I\i nu. De asta nu faci ce vrei de fapt să

faci. Poate trebuie să-ți spui: „OK. Știu că în trecut nu ne-am înțeles prea bine. îmi pare rău pentru asta. încerc să schimb lucrurile în bine. Probabil că o să mai fac și alte greșeli pe parcurs, dar voi încerca să te ascult dacă nu vei fi de acord. Voi încerca să învăț. Am observat azi, chiar acum, că nu ai fost foarte dornic să-mi dai o mână de ajutor când ți-am cerut-o. Există ceva ce aș putea să-ți

ofer în schimbul cooperării tale? Dacă ai spăla vasele, poate am ieși la o cafea. îți place espressoul? Ce ai zice de un espresso — unul dublu? Sau poate vrei altceva?" Apoi ai putea să asculți. Poate vei auzi o voce lăuntrică (poate chiar vocea unui copil de mult pierdut). Poate va răspunde: „Serios? Chiar vrei să faci ceva drăguț pentru mine? Chiar vrei? Nu e o păcăleală?"

Aici trebuie să ai grijă.

Vocea aceea plăpândă este vocea cuiva care suflă și-n iaurt. Ai putea să-i spui, cu grijă: „Uite, eu chiar vorbesc serios. S-ar putea să nu mă descurc prea bine și să nu fiu cea mai bună companie, dar voi face ceva drăguț pentru tine. Promit". Un strop de blândețe chibzuită te poate duce departe, iar răsplata justă va fi un factor motivator puternic. Suficient de puternic cât să fii luat de mână ca să speli afurisitele de vase. Dar după aceea să nu te apuci de frecat baia și să uiți de cafea, de bere sau film, fiindcă apoi îți va fi și mai greu să scoți la lumină elementele uitate din ascunzișurile lumii tale subterane.

Te poți întreba așa: „Ce aș putea să spun altcuiva — prietenului, fratelui, șefului, secretarului meu — ca să fac și mai ușoare lucrurile între noi? Ce bucățică de haos aș putea eradica acasă, pe birou sau în bucătărie, în seara aceasta, astfel încât scena să fie pregătită pentru o piesă mai bună? Ce șerpi să alung din șifonierul meu — și din mintea mea?" Ziua, orice zi, fiecare zi, este compusă din cinci sute de mici decizii și mici acțiuni. Ai putea să abordezi una sau două dintre aceste acțiuni într-un mod ceva mai eficient? Mai eficient, desigur, după standardele tale. Ai putea să compari ziua ta de mâine cu ziua ta de ieri? îți poți folosi judecata pentru a te întreba cum ar arăta un viitor mai bun?

Țintește către lucruri la îndemână. Ținând cont de talentele tale limitate, de tendința de a te amăgi, de povara resentimentului, de talentul tău de a evita

responsabilitățile, nu e cazul să-ți iei prea multe pe umeri așa, deodată. îți poți propune următorul obiectiv: la finalul zilei, vreau ca lucrurile să arate o idee mai bine în viața mea decât arătau în dimineața aceasta. Apoi întreabă-te: „Ce pot să fac și ce aș vrea să fac ca să reușesc ce mi-am propus și care sunt lucrurile mici pe care mi le-aș dori ca recompensă?" Apoi faci ce ai decis să faci, chiar dacă nu-ți iese foarte bine. Și-ți oferi o nenorocită de cafea, pentru a sărbători triumful. Poate te simți un pic caraghios făcând asta, dar oricum e bine să o faci. Și la fel să faci și mâine, și încă o zi, și încă o zi, și tot așa. Cu fiecare zi, nivelul de la care te compari cu cel ce-ai fost în trecut se înalță câte un pic și asta e ceva magic. Este ca un fel de cont de economii cu dobândă acumulată. Fă asta trei ani de zile și viața ta va fi complet diferită. Vei ținti apoi mai sus. Vei ținti către stele. Bârna a dispărut din ochiul tău și ai început să vezi. Ținta pe care o alegi determină ceea ce vezi. Să repetăm, căci merită: *ținta pe care o alegi determină ceea ce vezi.*

CE VREI ȘI CE VEZI

Dependența vederii de țintă (și, implicit, de valoare — deoarece luăm în cătare lucrurile valoroase pentru noi) a fost demonstrată remarcabil de psihologul cognitivist Daniel Simons acum mai bine de cincisprezece ani[72]. Simons a studiat fenomenul numit „cecitate prin neatenție". A folosit subiecți pe care i-a așezat în fața unor monitoare video pe care le-a arătat niște câmpuri cu grâu, de exemplu. Dar în timp ce subiecții priveau imaginile, el le transforma încet, fără știrea lor. Strecura discret un drum prin lanul de grâu. Nu o potecă ușor de trecut cu vederea, ci un drum adevărat, pe o treime din imagine. Remarcabil a fost că mulți subiecți nu observau modificarea.

Experimentul care l-a făcut faimos pe dr. Simons a fost din aceeași categorie, dar și mai dramatic decât cel anterior — chiar incredibil. Mai întâi a realizat o înregistrare video în care apar două echipe de câte trei oameni[73]. Una dintre echipe era îmbrăcată cu tricouri albe, cealaltă cu tricouri negre. (Echipele erau filmate de aproape, deci nu puteau fi trecute cu vederea. Cei șase ocupau mare parte din ecran și erau filmați suficient de aproape, încât să le poată fi observate trăsăturile faciale.) Fiecare echipă avea o minge pe care o bătea de pământ sau o arunca între coechipieri, în

timp ce aceștia se mișcau și făceau fente în spațiul restrâns din fața camerei care îi înregistra. După ce-a făcut filmul, Dan l-a arătat participanților la studiu. Le-a cerut fiecăruia să țină socoteala numărului de pase schimbate de membrii echipei albe. După câteva minute, subiecților li se cerea să raporteze numărul înregistrat. Cei mai mulți răspundeau „15". Acesta era răspunsul corect. Mulți se simțeau foarte bine cu răspunsul lor. Ha! Trecuseră testul! Dar apoi dr. Simons îi întreba: „Ați văzut gorila?"

Era o glumă? Ce gorilă?

Simons le-a explicat: „Urmăriți din nou înregistrarea, dar de data asta nu mai numărați." Și e adevărat că după un minut apare pe teren un bărbat îmbrăcat într-o gorilă, care umblă câteva secunde bune, se oprește și se bate în piept așa cum fac gorilele. Chiar în mijlocul ecranului. Și e cât se poate de mare. Dureros și incontestabil de evident. Și totuși, unul din doi subiecți n-a reușit să o vadă la prima vizionare a înregistrării. Dar lucrurile stau chiar mai grav de-atât. Dr. Simons a făcut un alt studiu. De data asta, le-a arătat subiecților o înregistrare în care cineva este servit în fața unui cântar. Vânzătorul se apleacă în spatele.cântarului ca să ia ceva și se ridică imediat înapoi. Și ce-i cu asta? Majoritatea participanților nu au observat nimic în neregulă. Dar persoana care s-a ridicat de după tejghea numai era aceeași! „Nu se poate", ne gândim. „Eu aș fi observat." Ești sigur? Există o mare probabilitate ca nici tu să nu fi observat modificarea, chiar și când persoana ar fi fost de alt sex ori de altă rasă. Caz în care ai fi fost, și tu, la fel de orb.

Acest fenomen se explică parțial prin faptul că funcția vizuală este extrem de costisitoare — cere un cost ridicat din punct de vedere psi-hofiziologic, neurologic. Fovea, o mică depresiune de pe retină, este locul unde imaginea se formează cel mai clar, la cea mai bună rezoluție — de aceea este folosită la sarcini precum identificarea chipurilor. Fiecare dintre celulele care alcătuiesc fovea are nevoie de câte 10 000 de celule în cortexul vizual pentru a acoperi abia prima fază din procesul vederii[74]. Fiecare dintre cele 10 000 de celule are nevoie de alte 10 000 pentru a ajunge la etapa a doua. Dacă retina ar fifostcompusă integral din celule precum cele din fovea, am fi avut nevoie de un cap de extraterestru, așa cum vedem în filmele comerciale. în consecință, triem și vedem. Mare parte din vederea noastră este periferică și cu o rezoluție mică. Fovea o păstrăm pentru lucrurile

importante. Capacitățile vederii la rezoluție înaltă sunt folosite pentru identificarea lucrurilor care servesc îndeplinirii scopului nostru. în rest, lăsăm totul — adică aproape tot ce există — să se piardă neobservat în fundal.

Când un lucru căruia nu-i acorzi atenție își ițește capul hidos și te încurcă în activitatea ta curentă, focalizată pe o zonă îngustă, atunci îl vezifoarte bine. Altfel, parcănicinu ar fi acolo. Mingea asupra căreia se concentrau subiecții cercetării lui Simons nu a fost nicio clipă acoperită de gorilă sau de cei șase jucători. Din cauza asta — din cauză că gorila nu interferează cu sarcina concentrată și neîntreruptă —, ea este pentru subiecții care urmăresc mingea la fel de indistinctă ca restul câmpului vizual de fundal. Maimuța mare poate fi ignorată în siguranță. Este un mecanism de gestionare a complexității copleșitoare a lumii: o ignori, în timp ce te concentrezi minuțios pe problemele tale private. Observi doar acele lucruri care îți facilitează mișcarea înainte, către scopurile tale. Sesizezi și obstacolele care îți ies în cale. Ești „orb“ față de tot restul (și restul înseamnă enorm de multe — așa că ești foarte »orb“). Și așa trebuie să fie, întrucât lumea înseamnă mai mult decât însemni tu. Trebuie să-ți chibzuiești cu grijă resursele limitate. Vederea e un proces foarte costisitor, așa că trebuie să alegi ce să vezi și să renunți la restul.

în textele vedice vechi (cele mai vechi scrieri ale hinduismului, parte din cultura indiană de bază) există o idee profundă: lumea, așa cum o percepem noi, este *maya* — închipuire sau iluzie. Pe undeva, aceasta înseamnă că oamenii sunt orbiți de dorințele lor (adică sunt incapabili să vadă lucrurile așa cum sunt cu adevărat). Este adevărat într-un sens care depășește metafora vedică. Ochii tăi sunt niște instrumente. Sunt acolo ca să te ajute să găsești ce cauți. Prețul plătit pentru această facilitate, pentru această atenție bine direcțională, este orbirea față de orice altceva. Când lucrurile merg bine și obținem ce vrem, această cecitate nu contează (deși poate fi o problemă chiar și atunci, întrucât a avea ce vrem în prezent ne poate face orbi față de alte rațiuni mai elevate). Parte? ignorată a lumii devine o problemă cu adevărat complicată în momentele de criză, când nimic nu ne iese așa cum am vrut Sunt acele momente când avem prea multe de gestionat dintr-odată. Din fericire, această problemă conține în ea și

rădăcinile soluției. De vreme ce până atunci ai ignorat o mulțime de alternative, ți-au rămas multe locuri înspre care încă nu te-ai uitat

Imaginează-ți că ești nefericit. Nu obții ce-ți trebuie. E ciudat, dar ar putea fi din cauza obiectului dorințelor tale. Dorințele tale te orbesc. Poate că ce îți trebuie e deja în fața ochilor tăi, dar tu nu poți vedea, din pricina obiectivelor tale curente. Ceea ce ne aduce aminte de altceva: de prețul pe care trebuie să-l plătești înainte să obții lucrul pe care ți-1 dorești (sau, și mai bine, lucrul de care chiar ai nevoie). Gândește-te așa: Privești lumea în felul tău specific. Folosești multe instrumente pentru a selecta din câmpul perceptiv doar câteva lucruri și pentru a le separa de imensitatea restului. Sunt niște instrumente pe care ți le-ai făurit în timp. Au devenit obișnuințe. Nu sunt doar gânduri abstracte. Sunt mecanismele tale cele mai intime. Te ghidează prin lume. Sunt valorile tale cele mai profunde, adesea implicite și inconștiente. Au devenit parte din structura ta biologică. Sunt vii. Și nu vor să dispară, să se transforme sau să moară. Dar uneori vremea lor trece și e timpul pentru apariția unor lucruri noi. De aceea (însă nu doar din acestmotiv) este necesar să renunți la unele lucruri în timpul călătoriei ascendente. Dacă nu-ți merge bine, de vină s-ar putea să fie, vorba celui mai cinic panseu, faptul că viața e nasoală și toți crăpăm până la urmă. Dar, înainte ca momentul de criză să te împingă către concluzia aceasta hâdă, gândește-te la următoarele: *Problema nu este a vieții. Problema e chiar a ta.* Această lămurire îți deschide măcar câteva opțiuni. Dacă viața ta nu merge bine, s-ar putea să fie din pricina cunoștințelor tale insuficiente, nu din cauza vieții în sine. Poate că structura ta de valori necesită niște renovări serioase. Poate că dorințele tale te fac orb în fața altor posibilități. Poate că în prezent te agăți așa de tare de dorințele tale, că nu mai poți vedea altceva — nici măcar lucrurile de care ai nevoie cu adevărat.

Imaginează-ți că gândești cu invidie: „Eu ar trebui să am postul șefului meu.“ Dacă șeful tău se agață de locul lui de muncă cu încăpățânare și competență, gândurile de tipul acesta vor duce doar la o stare de iritare, nefericire și dezgust. Poate că tu înțelegi deja acest lucru. Și gândești: „Sunt nefericit. Dar simt că m-aș vindeca de nefericire dacă mi-aș îndeplini ambițiile." Dar apoi chibzuiești mai mult „Stai un pic", îți spui. „Poate că nu sunt nefericit din cauză că nu ocup postul șefului meu. Poate că sunt nefericit deoarece nu mă pot opri din a-mi dori poziția lui." Asta nu

înseamnă că vei putea să-ți impui, ca prin magie, să nu mai dorești postul respectiv și că te vei schimba deodată. Nu te vei schimba așa de ușor — de fapt nici n-ai cum. Trebuie să sapi mai adânc. Trebuie să revezi mai profund lucrurile pe care ți le dorești.

S-ar putea, deci, să te gândești așa: „Nu știu ce să fac cu suferința asta stupidă. Nu pot să-mi abandonez pur și simplu ambițiile. Asta m-ar lăsa fără nicio destinație. Dar faptul că tânjesc după un post pe care nu-1 pot avea nu mă ajută." Poți opta pentru altă cale. Poți căuta, deci, un plan diferit și revelator, un plan care să-ți satisfacă dorințele, să-ți împlinească cu adevărat ambițiile și să elimine în același timp din viața ta amărăciunea și resentimentul care te afectează în prezent S-ar putea să gândești: „Voi face un plan diferit. Voi încerca să-mi doresc acele lucrurile *care mi-arfaceviața mai bună* — oricare ar fi ele — și voi începe chiar de acum să mă ocup de asta. Dacă se va dovedi că e vorba despre altceva decât alergatul după postul șefului meu, atunci voi accepta asta și voi merge mai departe."

Acum, te afli pe o traiectorie cu totul diferită. înainte, lucrurile corecte, dezirabile și care să merite efortul de a le obține erau ceva îngust și concret. Dar te-ai blocat acolo, înghesuit și nefericit. Așa că renunți. Faci sacrificiul necesar și deschizi calea unui nou univers de posibilități, o lume obturată până atunci de fostele tale ambiții. Și sunt multe de descoperit acolo. Cum ar arăta viața ta dacă *ar fi mai bună?* Cum ar arăta Viața însăși? Ce înseamnă „maibun"? Nu știi. Dar nu contează că nu știi acum, imediat, întrucât vei începe să înțelegi treptat ce înseamnă „mai bun“, odată ce te vei fi decis cu adevărat că asta e ceea ce vrei. Vei începe să percepi ce a rămas ascuns în spatele presupozițiilor și preconcepțiilor tale — ce a rămas în afara câmpului tău vizual anterior. Vei începe să înveți.

Dar noua percepție va funcționa numai dacă ești cu adevărat decis să-ți îmbunătățești viața. Structurile tale perceptuale implicite nu pot fi păcălite. Nici măcar o clipă. Ele țintesc unde le arăți tu. Reorganizarea, reevaluarea și stabilirea unei noi ținte mai bune presupun o analiză atentă și nuanțată. Trebuie să scotocești prin tot psihicul tău. Trebuie să faci curat. Și trebuie să fii prudent. A-ți îmbunătăți viața înseamnă a-ți asuma mai multe responsabilități, ceea ce presupune mai mult efort și mai multă atenție decât

atunci când trăiești prostește în suferință și rămâi arogant, necinstit și plin de resentimente.

Ce-ar fi dacă lumea și-ar dezvălui tot mai mult din bunătatea ei pe măsură ce și tu ți-ai dori lucruri tot mai bune? Ce-ar fi dacă pe măsură ce ideea ta de „bine" devine tot mai elevată, mai largă și mai sofisticată, ai percepe din ce în ce mai multe oportunități și beneficii? Asta nu vrea să însemne că poți avea tot ce vrei doar printr-o simplă dorință sau că totul este interpretare, ca și cum n-ar exista o realitate de sine stătătoare. Lumea e tot acolo, cu structurile și limitele ei. Pe măsură ce te miști dimpreună cu ea, lumea reală cooperează sau se opune. Dar poți dansa cu ea, dacă scopul tău e să dansezi — și poate că poți chiar să și conduci, dacă ai suficiente abilități și destulă grație. Aici nu e vorba despre teologie. Nici despre misticism. Este doar cunoaștere empirică. Nu e nimic magic aici — sau nimic mai mult decât prezența și așa magică a conștiinței. Noi vedem doar ce țintim. Restul lumii (adică imensa ei majoritate) ne rămâne ascunsă. Când începem să țintim altceva — ceva precum „Vreau ca viața mea să fie mai bună" —, mințile noastre vor începe să ne prezinte informații noi, extrase din lumea ascunsă până atunci, informații care să ne ajute în căutarea noastră. O informație pe care o punem la lucru pentru a ne mișca, a acționa, a observa și a evolua. Apoi, odată ce progresăm, vom putea urmări și altceva, ceva mai înalt — ceva de genul: „Vreau ca toate lucrurile, nu doar viața mea, să devină mai bune." Atunci intrăm într-o realitate elevată și mai aproape de realitatea totală.

Ajunși în acest loc, pe ce să ne concentrăm? Ce-am putea oare să vedem?

Gândiți-vă după cum urmează. Plecați de la observația că într-adevăr ne dorim multe lucruri — ba chiar avem nevoie de tot soiul de lucruri. Așa e natura umană. împărtășim experiențe de genul foamei, singurătății, setei, dorinței sexuale, agresivității, fricii și durerii. Aceste lucruri sunt elemente ale .Ființei — elemente primordiale și axiomatice ale Ființei. Dar noi trebuie să selectăm și să organizăm aceste dorințe primordiale, întrucât lumea este un loc complex și încăpățânat de real. Nu putem obține pur și simplu acel lucru particular pe care ni-1 dorim acum și să avem în același timp toate celelalte lucruri pe care ni le dorim de obicei, deoarece dorințele noastre pot intra în conflict cu alte dorințe, dar și cu ceilalți oameni și cu

lumea. Trebuie să devenim conștienți de dorințele noastre, pe care trebuie să le formulăm, să le prioritizăm și să le organizăm ierarhic. Acest proces le așază într-un cadru mai complex. Le pune în acord unele cu celelalte, dar și cu dorințele altor oameni și cu lumea, până la urmă. Aceasta este calea prin care dorințele se pot eleva. Este calea prin care dorințele se organizează în valori și capătă o calitate morală. Valorile noastre, moralitatea noastră — iată indicatorii complexității noastre.

Studiul filosofic al moralității — al binelui și al răului — se numește etică. Aprofundarea eticii ne poate face mai nuanțați în opțiunile noastre. Mai veche și mai profundă decât etica este însă religia. Religia nu se ocupă (doar) cu ce este binele și ce este răul, ci cu binele și răul absolute — prin intermediul arhetipurilor corespunzătoare. Religia se preocupă de domeniul valorii, al valorii ultime. Nu are treabă cu domeniul științei. Nu acoperă teritoriul descrierii empirice. Oamenii care au scris și au coordonat *Biblia,* de pildă, nu erau niște oameni de știință. Nu ar fi avut cum să fie nici dacă și-ar fi dorit. Viziunea, metodele și practicile științei nu fuseseră formulate pe vremea scrierii *Bibliei.*

Religia se referă la *comportamentul adecvat.* Este despre acel „Bine“ al lui Platon. Un om realmente religios nu va încerca să formuleze idei precise despre natura obiectivă a lumii (deși ar putea încerca să facă și asta). El se va strădui, în schimb, să fie „un om bun“. S-ar putea ca, pentru el, „bun“ să însemne pur și simplu „obedient" — ba chiar obedient până la orbire. De aici și obiecția clasică a Iluminismului occidental față de credința religioasă: supunerea nu este suficientă. Dar este totuși un început (și noi am uitat acest aspect): *Nu poți ținti înspre nimic atâta vreme cât ești complet nedisciplinat și nepregătit.* Nu vei ști ce să țintești și nu vei ști să tragi drept, chiar dacă vei ținti către ceva. După care vei conchide: „Nu e nimic de țintit." Și atunci vei fi pierdut.

De aceea, religia trebuie și e de dorit să conțină și un element dogmatic. La ce bun un sistem de valori care nu asigură o structură stabilă? La ce bun un sistem de valori care nu-ți arată și calea spre o ordine mai înaltă? Iar tu cât de bun crezi că poți să fii câtă vreme nu poți (sau nu vrei) să interiorizezi structura respectivă sau nu poți accepta acea ordine impusă — nu neapărat ca pe o destinație finală, dar măcar ca pe un punct de plecare? Fără aceste

condiții, ești doar un adult de doi ani, dar fără drăgălășenia și potențialul copilului. Asta nu vrea să însemne (o spun din nou) că obediența ar fi suficientă. însă o persoană capabilă de smerenie — adică o persoană cu adevărat disciplinată — este cel puțin o unealtă bine strunită. Cel puțin atât (și tot e mai bine decât nimic). Desigur, trebuie să existe și o viziune, dincolo de disciplină și dincolo de dogmă. O unealtă are nevoie de un scop. Și asta spune însuși Cristos în *Evanghelia după Toma:* „însă împărăția Tatălui se întinde pe pământ, iar oamenii nu o văd."[75]

Să însemne asta că ceea ce vedem depinde de credințele noastre religioase? Da! La fel și ceea ce nu vedem! Poți obiecta: „Dar eu sunt ateu." Nu, *nu* ești (și dacă vrei să înțelegi de ce nu ești, citește *Crimă și pedeapsă* de Dostoievski, poate cel mai mare roman scris vreodată — aici, personajul principal, Raskolnikov, decide să ia ateismul cât se poate de în serios, comite ceea ce raționalizează ca fiind o crimă binefăcătoare și plătește apoi prețul pentru fapta lui). în acțiunile tale nu ești un ateu,

căci acțiunile tale reflectă precis cele mai profunde credințe — cele implicite, țesute în ființa ta, sub nivelul înțelegerii conștiente, al atitudinilor clar formulate și al cunoașterii de suprafață. Doar observându-ți comportamentul vei descoperi ceea ce crezi cu adevărat (și nu ceea ce îți închipui tu că ar fi credințele tale). înainte de a-ți analiza cu atenție acțiunile, n-ai de unde să-ți cunoști credințele profunde. Ești mai complex decât poți înțelege.

E nevoie de observație atentă, de educație, meditație și comunicare cu ceilalți pentru a ajunge chiar și la stratul cel mai superficial al credințelor tale. Orice consideri că este prețios pentru tine reprezintă rezultatul unor procese dezvoltaționale inimaginabil de lungi — de ordin personal, cultural și biologic. Nici nu îți dai seama în ce fel orice act de voință — și, prin urmare, orice percepție vizuală —' este condiționat de un trecut imens, abisal și profund. Nu ai cum să pricepi felul în care orice circuit neuronal implicat în percepția ta asupra lumii a fost modelat (uneori destul de dureros) de scopurile morale ale milioanelor de ani de existență a strămoșilor umani și de întreaga viață care a existat cu miliarde de ani înainte de aceștia.

Nu înțelegi nimic.

Nici măcar nu știai că ești orb.

O parte dintre cunoștințele privind credințele noastre au fost cercetate și teoretizate. Ne-am studiat propriul comportament, am reflectat la ce am observat și, prin reflecția noastră, am distilat povești timp de zeci și probabil sute de mii de ani la rând. Toate acestea fac parte din încercările noastre, individuale și colective, de a descoperi și formula conținutul credințelor noastre. Parte din cunoașterea generată în acest fel compune învățăturile fundamentale ale culturilornoastre, în scrieri străvechi, precum *Tao Te Ching,* textele vedice, menționate mai devreme, sau poveștile biblice. De bine, de rău, *Biblia* este documentul fondator al civilizației occidentale (al valorilor, moralității și concepției occidentale asupra binelui și răului). Este rezultatul unor procese ce rămân fundamental dincolo de înțelegerea noastră. *Biblia* este o bibliotecă alcătuită din multe cărți, fiecare scrisă și revăzută de mai mulți oameni. Este un document cu adevărat emergent — o poveste selectată, segmentată și în cele din urmă unificată, scrisă de nimeni și de toți de-a lungul mai multor mii de ani. *Biblia* a fost scoasă la suprafață din adâncuri de către imaginația umană colectivă. Aceasta din

urmă este, ea însăși, un produs al unor forțe inimaginabile active de-a lungul unor perioade de timp de neconceput. Studiul *Bibliei,* făcut cu atenție și respect, poate furniza informații (care nu pot fi obținute pe alte căi) despre ceea ce credem, despre cum ne comportăm în mod real și despre cum ar *trebui* să ne comportăm.

DUMNEZEUL *VECHIULUI TESTAMENT*

ȘI CEL AL *NOULUI TESTAMENT*

Dumnezeul *Vechiului Testament* poate părea aspru, critic, imprevizibil și periculos, în special la o lectură superficială. Gradul de adevăr al acestor afirmații a fost exagerat de către comentatorii creștini, care căutau să accentueze diferența dintre însușirile mai noi și cele mai vechi pe care *Biblia* le acordă divinității. Asemenea abordare a avut totuși un preț, anume tendința omului modern de a spune, atunci când este confruntat cu Iahve: „Eu nu aș putea să cred într-un Dumnezeu ca acesta." Dar Dumnezeului

Vechiului Testament nu prea îi pasă de ce crede omul modern. Adesea nu i-a păsat nici de ce gândeau oamenii *Vechiului Testament* (deși se putea negocia cu El surprinzător de mult, așa cum se poate remarca în special în narațiunile avraamice). Oricum, când poporul Lui a părăsit calea cea dreaptă — când oamenii i-au nesocotit interdicțiile, au încălcat legămintele și nu i-au respectat poruncile —, problemele nu au întârziat să apară. Dacă nu făceai ceea ce îți poruncea Dumnezeul *Vechiului Testament* — orice ar fi presupus asta și oricum ai fi încercat să te sustragi —, tu, copiii tăi și copiii copiilor tăi urma să aveți probleme foarte serioase.

Dumnezeul *Vechiului Testament* a fost creat sau descoperit de niște spirite realiste. Acei membri ai vechilor societăți care vagabondau cu nepăsare pe căi strâmbe ajungeau niște robi nefericiți — uneori pentru secole — sau erau rași de pe fața pământului. Era oare un lucru rațional? Era ceva just? Era corect? Autorii *Vechiului Testament* pun aceste întrebări cu multă precauție și în condiții bine delimitate. Ei au preferat să considere că, până la urmă, Creatorul Ființei.știe ce face și deține toată puterea, astfel că poruncile Lui trebuie urmate întocmai.

Și au fost înțelepți. Căci El este o Forță a Naturii. Poate leul înfometat să fie rezonabil, corect sau just? Ce fel de întrebare fără noimă e asta? Israeliții *Vechiului Testament* și înaintașii lor știau că nu te joci cu Dumnezeu și că Iadul pe care Divinitatea furioasă l-ar putea dezlănțui, dacă nu i se dă ascultare, este cât se poate de real Privind către secolul care abia s-a scurs, definit de ororile fără margini ale unor Hitler, Stalin și Mao, cred că putem ajunge la aceeași concluzie.

Dumnezeul *Noului Testament* este prezentat adesea ca un personaj diferit (deși „Apocalipsa Sfântului loan Teologul", cu Judecata de Apoi, avertizează împotriva oricărui tip de suficiență naivă). Aduce mai mult cu bunul Geppetto, maestru meșteșugar și tată binevoitor. El vrea doar ce-i mai bun pentru noi. Este numai iubire și iertare. Sigur, dacă te porți suficient de rău, te trimite în Iad. Totuși, el este în esență un Dumnezeu al Iubirii. Noul contextparemai optimist și mai confortabil (la o primă vedere), dar și mai puțin credibil. într-o lume ca aceasta — plină de nenorociri —, cine ar înghiți o asemenea poveste? Dumnezeul-cel-Bun într-olume post-Auschwitz? Motive de acest gen l-au făcut pe filosoful Nietzsche, poate cel

mai acerb critic al creștinismului, să considere Dumnezeul *Noului Testament* drept cea mai prost scrisă ficțiune din istoria Occidentului. Iată ce scria în *Dincolo de bine și de rău*[76]*:*

în *Vechiul Testament* ebraic, cartea justiției divine, se pot găsi oameni, lucruri și cuvinte de un stil intr-atât de măreț, încât sfintele scrieri ale grecilor și indienilor nici nu se pot compara cu el, în fața acestor extraordinare vestigii ale omului de odinioară te cuprind groaza și respectul, având totodată prilejul de a face reflecții triste despre Asia antică și despre Europa, micuța ei peninsulă (...) A reuni sub aceeași copertă acest *Nou Testament,* triumf al gustului rococo din toate punctele de vedere, cu *Vechiul Testament,* în chip de *Biblie,* de „carte a cărților" — iată poate cea mai mare imprudență, cel mai mare „păcat față de spirit" pe care îl poartă pe conștiință Europa literară.

Dar cine, în afară de cei mai naivi dintre noi, ar putea afirma că o Ființă atât de bună și de iertătoare ar fi în stare să guverneze o lume atât de îngrozitoare? Dar ceva aparent de neînțeles pentru un orb poate fi perfect evident pentru cineva cu ochii larg deschiși.

Să revenim la situația în care țelul tău este determinat de ceva neînsemnat — de invidia pe șef, despre care am vorbit mai devreme. Invidia

pe care o nutrești face ca lumea ta să pară un loc al amărăciunii, dezamăgirii și pizmei. Să ne imaginăm că ajungi să observi acest fapt, că stai un pic pe gânduri și îți reevaluezi nefericirea. Mai mult, decizi să-ți asumi responsabilitatea pentru această nefericire și îndrăznești să susții că ar putea intra parțial sub controlul tău. Deschizi un ochi pentru o clipă și privești. Vrei ceva mai bun. îți lași deoparte meschinăria, te căiești pentru invidia ta și-ți deschizi inima. în loc să blestemi întunericul, lași să intre un pic de lumină. Hotărăști să țintești spre o viață mai bună — nu spre un birou mai bun.

Dar nu te oprești aici. Realizezi că e o greșeală să-ți dorești o viață mai bună dacă prețul va fi deteriorarea vieții altcuiva. Așa că devii creativ. Decizi să joci un joc mai dificil. Decizi că vrei o viață mai bună, dar într-un fel în care și viața familiei tale să se amelioreze. Sau poate că te gândești chiar și mai departe — la viața familiei, a prietenilor și a străinilor care îi înconjoară. Cum rămâne cu dușmanii? Vrei să-i incluzi și pe ei în această

ecuație? Nu prea știi cum să te descurci cu situația asta. Dar un pic de istorie tot ai citit. Știi din ce e compusă ostilitatea. Și așa începi să le dorești până și dușmanilor tăi să aibă parte de mai bine, cel puțin în principiu, deși ești încă departe de a nutri cu adevărat asemenea sentimente.

Oricum, direcția privirii tale se schimbă. Vezi dincolo de limitările care te-au restricționat fără să știi. Apar noi oportunități de viață și trudești pentru realizarea lor. Viața ta se îmbunătățește cu adevărat și începi să te gândești mai departe: „Mai bine? Poate că aceasta înseamnă mai bine pentru mine, pentru familia mea și pentru prietenii mei — chiar și pentru vrăjmașii mei. însă nu înseamnă doar atât. înseamnă că vreau să fie mai bine chiar de astăzi, de-o manieră în care și mâine tot mai bine să fie, dar și săptămâna viitoare, anul viitor și peste zece sau o sută de ani de-acum înainte. Și chiar peste o mie de ani. Și pentru totdeauna."

„Mai bine" înseamnă apoi să-ți propui să atingi o îmbunătățire a Ființei, cu „î“ mare și „F“ mare. Gândind și înțelegând toate acestea, îți asumi un risc. Decizi că vei începe să-L tratezi pe Dumnezeul *Vechiului Testament,* cu toată puterea Sa teribilă și adesea arbitrară, ca și cum ar putea fi și Dumnezeul *Noului Testament* (deși înțelegi în ce fel acest lucru ar putea părea absurd). Cu alte cuvinte, începi să te comporți ca și când singura rațiune a existenței ar fi bunătatea—numai de-ai putea să te comporți pe măsură. Și tocmai această decizie, această profesiune existențială de credință, îți permite să depășești nihilismul, resentimentul și aroganța. E o decizie capabilă să țină Ia distanță ura față de Ființă, cu toate neajunsurile sale. Cât despre credința în sine, ea nu poate fi nicidecum definită ca o disponibilitate de a crede lucruri despre care știi sigur că sunt false. Credința nu este încrederea copilărească în magie. Aceasta se numește ignoranță ori chiar orbire voluntară. Credința vizează mai degrabă cunoașterea faptului că aspectele tragice și iraționale ale vieții trebuie contrabalansate de o angajare la fel de irațională față de bunătatea esențială a Ființei. Credința înseamnă simultan curajul voinței de-a tinde către ceea ce este de neatins și de a sacrifica totul, inclusiv (și cel mai important) propria viață. Atunci înțelegi că, literalmente, nu ai altceva mai bun de făcut. Dar cum să faci toate acestea? — Presupunând că ești suficient de necugetat încât s-o faci.

Poți începe prin *a nu mai gândi* — ori, mai exact, dar mai puțin incisiv, prin refuzul de a subjuga credința raționalității curente și îngustimii sale. Asta nu vrea să spună că trebuie „să faci pe prostul". Ci presupune tocmai opusul. înseamnă să te oprești din a mai face strategii, din a calcula, a unelti, a plănui, a forța lucrurile, a porunci, a evita, a ignora sau a pedepsi. Presupune să lași deoparte vechile abordări. în schimb, credința îți cere să fii atent, așa cum poate nu ai mai fost niciodată.

FII ATENT

Bagă bine de seamă. Concentrează-te asupra împrejurimilor tale fizice și psihice. Observă ce este acel ceva care te preocupă, care nu te lasă în pace, acel ceva pe care ai *putea* și ai *vrea* să-l modifici. Poți găsi lucruri de genul acesta punându-ți (dar cu sinceritate) trei întrebări: „Ce anume mă deranjează?", „Este ceva ce pot îndrepta chiar eu?" și „ Sunt oare dispus să remediez lucrurile?" Dacă răspunsul este „nu" la oricare dintre întrebări sau la toate, atunci caută în altă parte. Țintește mai jos. Cercetează până găsești ceva care te deranjează și pe care l-ai putea remedia dacă vrei. Fă-o, nu mai sta. Poate fi un lucru suficient pentru o zi în care vrei să schimbi ceva.

Poate că ții pe birou un teanc de foi pe care îl ignori. Nici măcar nu-i arunci o privire când intri pe ușă. Acolo colcăie lucruri înfiorătoare: formulare de taxe, facturi și scrisori de la oameni care așteaptă de la tine lucruri pe care nu ești sigur că le poți face. Observă-ți frica și ai compasiune pentru ea. Poate că sunt și șerpi în teancul ăla de hârtii. Poate te vor mușca. Poate că sunt și hidre pe-acolo. La fiecare cap retezat, va scoate alte șapte. Cum să te descurci cu așa ceva?

Te poți întreba: „Există ceva ce aș fi dispus să fac în legătură cu teancul de hârtii? Pot să arunc un ochi peste o parte din ele? Douăzeci de minute?“ Poate că răspunsul va fi: „Nu!“ Dar poți sacrifica zece sau cinci minute (ori măcar un minut). începe de acolo. Vei descoperi că teancul își pierde din importanță, doar pentru că ai aruncat o privire în eL Și vei mai descoperi că ansamblul este constituit din părți. Ce-ar fi dacă te-ai recompensa cu un pahar de vin la cină, cu o siestă de citit stând întins pe canapea sau cu un film idiot? Ce-ar fi dacă i-ai cere soțului sau soției să-ți spună „bravo" de fiecare dată când îndrepți ceva? Te-ar motiva întru câtva? Cei de la care

aștepți laude s-ar putea să nu fie foarte eficienți în acordarea lor, dar asta nu trebuie să te oprească. Oamenii pot învăța, chiar dacă la început sunt foarte neîndemânatici, întreabă-te cu onestitate ce anume te-ar motiva să începi o sarcină și ascultă răspunsul. Nu-ți spune: „în mod normal, nu ar trebui să fac asta ca să mă motivez." Ce știi tu despre tine însuți? Ești, pe de o parte, cel mai complex lucru din tot universul, iar pe de altă parte ești o ființă care nu poate să potrivească nici ceasul cuptorului cu microunde. Nu-ți supraestima cunoașterea de sine.

Lasă sarcinile zilei să ți se deruleze prin față. Poți face asta dimineața, așezat pe marginea patului. Sau o poți face seara, înaintea zilei cu pricina, când te pregătești pentru somn. Solicită-ți o contribuție caritabilă. Dacă o ceri politicos și asculți cu atenție, fără să încerci vreo eschivă, s-ar putea chiar să primești un răspuns. Fă asta în fiecare zi pentru o vreme. Apoi fă-o toată viața. Curând te vei trezi într-o situație nouă. De-acum, te vei obișnui să te întrebi: „Ce aș putea face — din ce sunt dispus să fac — pentru ca Viața să fie un pic mai bună?" Nu trebuie să-ți dictezi coordonatele „binelui" pe care îl dorești. Nu ai de ce să fii totalitar sau utopic cu tine însuți, întrucât ai învățat de la naziști, de la sovietici și de la maoiști (și din proprie experiență) cât de rău e să te porți la modul totalitar. Țintește mai sus. Concentrează-te pe îmbunătățirea Ființei. Aliniază-te, în sufletul tău, Adevărului și Binelui Suprem. Există o ordine locuibilă care merită instaurată și o frumusețe de adus în viața ta. Există răul, care trebuie evitat, suferința, care trebuie ușurată, și persoana ta, care trebuie ajutată să evolueze.

Acesta este, în opinia mea, punctul culminant al eticii canonului occidental. Mai mult, avem aici de-a face cu mesajul comunicat de versetele luminoase și veșnic interpretabile ale predicii de pe munte, esența, într-un sens, a înțelepciunii *Noului Testament.* Este încercarea Spiritului Omenirii de-a transforma concepția morală de la nivelul bazai al lui „E interzis să faci asta" (specific copilului și corelat cu Cele Zece Porunci) către o viziune pozitivă, pe deplin articulată, asupra individului autentic. Este nu doar expresia unui autocontrol admirabil și a stăpânirii de sine, ci a dorinței fundamentale de a remedia lumea. Nu vorbim despre o anulare a păcatului, ci despre opusul acestuia, despre binele propriu-zis. Predica de pe Munte subliniază adevărata natură a omului și adevăratul scop al omenirii:

concentrează-te asupra zilei de azi, ca să trăiești în prezent, și preocupă-te din toată inima de ceea ce trebuie să schimbi în bine — dar fă asta numai după ce ai decis să lași lucrurile din interior să strălucească la suprafață, pentru a confirma Ființa și a ilumina lumea. Fă asta numai după ce te-ai hotărât să sacrifici ceea ce trebuie jertfit pentru a desțeleni cărarea înspre binele suprem.

Priviți la crini cum cresc: nu torc, nici nu țes. Și vă zic vouă că nici Solomon, în toată mărirea lui, nu s-a îmbrăcat ca unul dintre aceștia.

Iar dacă iarba care este azi pe câmp, iar mâine se aruncă în cuptor, Dumnezeu așa o îmbracă, cu cât mai mult pe voi, puțin credincioșilor!

Și voi să nu căutați ce veți mânca sau ce veți bea și nu fiți îngrijorați.

Căci toate acestea păgânii lumii le caută; dar Tatăl vostru știe că aveți nevoie de acestea.

Căutați mai întâi împărăția Lui. Și toate acestea se vor adăuga vouă.

Nu te teme, turmă mică, pentru că Tatăl vostru a binevoit să vă dea vouă împărăția. (Luca 12:27-32)

Conștientizarea este un bun început. în loc să mai joci rolul tiranului, bagă mai bine de seamă. Acum tu spui adevărul, în loc să manipulezi. Negociezi, în loc să mai joci rolul martirului sau al călăului. Invidios nu mai ai de ce să fii, deoarece acum nu mai ești sigur că celuilalt chiar îi merge mai bine. Nu mai ai motive să fii frustrat, întrucât ai învățat să țintești la lucruri accesibile și să fii răbdător. Descoperi cine ești, ce vrei și ce ești dispus să faci. Descoperi că soluțiile problemelor tale specifice trebuie croite pentru persoana ta și numai pentru ea. Și pentru că ai atâtea de făcut, nu te mai preocupă acțiunile celorlalți.

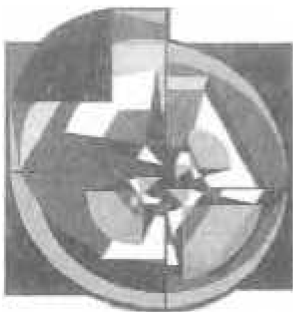
Fii prezent, dar urmărește scopul cel mai nobil

Traiectoria ta e de-acum ascendentă. Asta îți dă speranță. Un om de pe un vas care se scufundă poate fi fericit când găsește loc într-o barcă de salvare!

Și cine știe, pe viitor, unde ar putea să meargă! Să ai parte de o călătorie fericită poate fi mai bine decât să ajungi cu succes la destinație...

Cereșițisevada.Bateșițisevadeschide. Dacă întrebi seriosșibați la ușă ca și cum chiar ai vrea să intri, s-ar putea să primești șansa de a-ți îmbunătăți viața — mai puțin, mai mult sau complet; și, odată cu îmbunătățirea ta, va avea loc o ameliorare în Ființa însăși.

Compară-te cu cine erai tu ieri, nu cu cine este altcineva astăzi.

THE COMMON LAW

HERE THE COMMON LAW OF ENGLAND WAS ESTABLISHED jj ON TH1S CONTINENT W1TH THE ARR1VAL OF THE FIRST K SETTLERS ON MAY 13,1607. THE FIRST CHARTER GRANTED £ BY JAMES I TO THE VIRGINIA COMPANY IN 1606 DECLARED £

THAT THE 1NHABITANTS OF THE COLON Y"...SHALL HAVE

ANO ENJOY ALL LIBERTIES, FRANCHISES AND IMMUNIT1ES... » AS IF THEY HAD BEEN ABIDING AND BORNE WITHIN THIS S' OUR REALME OF ENGLANDE..." S1NCE MAGNA CARTA THE M COMMON LAW HAS BFEN THE CORNERSTONE OF INDIVIDUAL

LIBERTIES. EVEN AS ACAINST THE CROWN. SUMMARIZED LATER IN THE BILL OF RIGHTS ITS PRINC1PLES HAVE INSPIRED THE DEVELOPMENT OF OUR SYSTEM OF FREEDOM UNDER LAW. WHICH IS AT ONCE OUR DEAREST POSSESSION AND PROUOEST ACHIEVEMENT.

PRESFNTFn BY THE VIRCINIA STATE BAR MAY 17.1959

Regula 5

Nu-ți lăsa copiii să-ți facă lucruri care te vor enerva

DE FAPT, NU ESTE IN REGULA

Recent, am văzut un băiat de trei ani care-și urma părinții printr-un aeroport aglomerat. Urla din toți rărunchii la intervale de cinci secunde — și, ceea ce este mai important, o făcea deliberat. Nu ajunsese încă la capătul puterilor. Ca părinte, îmi puteam da seama după ton. își irita părinții și enerva sute de alți oameni, pentru a cerși atenție. Poate că avea nevoie de ceva. Dar nu avea cum să obțină acel lucru, iar părinții lui ar fi trebuit să-i comunice asta. Ai putea obiecta, afirmând că erau „probabil epuizați și afectați de schimbarea de fus orar, după o călătorie lungă". Dar treizeci de secunde folosite într-un mod atent pentru a rezolva problema ar fi oprit episodul rușinos. Niște părinți cu mai multă minte nu ar fi lăsat pe cineva la care țin cu adevărat să devină obiectul disprețului unei mulțimi.

Am mai văzut și un alt cuplu — erau niște părinți care nu puteau sau nu doreau să-și refuze copilul de doi ani. Astfel, erau obligați să umble după el oriunde se ducea, în fiecare moment din ceea ce ar fi trebuit să fie o vizită plăcută. Dacă nu era supravegheat în felul acesta, devenea extrem de neastâmpărat, încât și o singură secundă de libertate ar fi reprezentat un mare risc. Dorința părinților de a-și lăsa copilul să acționeze fără opreliști, conform primului impuls, a produs, în mod paradoxal, efectul opus: de fapt, l-au privat de orice prilej de a se implica în vreo acțiune independentă. Deoarece nu îndrăzneau să-l învețe ce înseamnă „nu“, el nu știa care sunt limitele rezonabile ce puteau asigura autonomia unui copilaș de vârsta lui. Era un exemplu clasic al situației în care prea mult haos generează prea multă ordine (și, desigur, reciproc). De asemenea, am văzut părinți cărora le era imposibil să se angajeze într-o conversație adultă la o petrecere deoarece copiii lor, de patru și, respectiv, cinci ani, dominau scena socială,

mâncând miezul fiecărei felii de pâine, supunându-i pe toți tiraniei lor infantile, în timp ce mama și tata îi priveau jenați și văduviți de capacitatea de a interveni.

Când fiica mea, acum adultă, era copil, un alt copil a lovit-o în cap cu un camion de jucărie din metal. Am privit același copil, un an mai târziu, împingându-și sora mai mică, intenționat, peste o măsuță de cafea cu un geam fragil de sticlă. Mama sa l-a luat în brațe imediat după aceea (dar nu și pe fiica ei înspăimântată) și i-a spus pe un ton șoptit să nu facă astfel de lucruri, în timp ce-1 mângâia într-o manieră care indica, evident, aprobarea. Ea era pe cale de a produce un mic împă-rat-Zeu al universului. Acesta este scopul nedeclarat al multor mame, inclusiv al celor care se consideră susținătoare ale egalității de gen. Astfel de femei vor obiecta răspicat față de orice poruncă dată de vreun bărbat adult, dar vor sări fără să clipească pentru a face progeniturii lor un sendviș cu unt de arahide, pe care băiatul îl solicită în timp ce e absorbit fără nicio grijă de vreun joc video. Viitoarele partenere ale unor astfel de băieți au toate motivele să-și urască soacrele. Respect pentru femei? Da, însă doar în cazul altor băieți și altor bărbați — asta nu se aplică fiilor lor dragi.

Cețva de același gen poate să se afle la baza preferinței pentru copiii de sex masculin, întâlnită în mod special în locuri precum India, Pakistan și China, unde se practică pe scară largă avortul selectiv, în funcție de gen. Wikipedia atribuie existența acestui fenomen „normelor culturale" care favorizează copiii de sex masculin în detrimentul celor de sex feminin. (Citez Wikipedia datorită faptului că este scrisă și editată colectiv, devenind, prin urmare, locul perfect pentru a găsi ideile considerate de „bun-simț“.) Dar nu există nicio dovadă că astfel de idei sunt strict culturale. Există motive psihobiologice plauzibile pentru existența unei astfel de atitudini și, dintr-o perspectivă modernă, adică egalitaristă, această atitudine nu e deloc simpatică. Dacă situația te obligă să-ți pui toate ouăle într-un singur coș, ca să spun așa, un fiu reprezintă o miză mai bună conform standardelor stricte ale logicii evoluționiste, în care proliferarea genelor este tot ceea ce contează. De ce?

Ei bine, o fată care are succes din punctul de vedere al reproducerii ți-ar putea da opt sau nouă copii. Yitta Schwartz, o supraviețuitoare a

Holocaustului și o celebritate din acest punct de vedere, a avut trei generații de descendente directe care au reușit această performanță. La moartea ei, în 2010[77], era străbuna a aproape două mii de oameni. Dar, în ceea ce privește un fiu care are succes din punct de vedere reproduc-tiv, nu există nicio limită. Sexul cu multiple partenere este biletul lui către reproducerea exponențială (în condițiile limitării speciei noastre la nașteri unice). Se zvonește că actorul Warren Beatty și sportivul Wilt Chamberlain s-au culcat, fiecare, cu mai multe mii de femei (lucru frecvent, de asemenea, și printre starurile rock). Ei nu au produs tot atâția copii. Mijloacele contraceptive moderne împiedică acest lucru. Dar celebrități similare din trecut au făcut-o. Străbunul dinastiei man-ciuriene Qing, Giocangga (circa 1550), de exemplu, este strămoșul pe linie masculină a unui milion și jumătate de oameni din nord-estul Chinei.[78] Dinastia medievală Ui Neill a produs până la trei milioane de descendenți de sex masculin, localizați în principal în nord-vestul Irlandei și în Statele Unite, prin emigrarea irlandezilor[79]. Iar regele regilor, Ginghis Han, cuceritorul celei mai mari părți din Asia, este strămoșul a 8% dintre bărbații din Asia Centrală — ceea ce, cu 34 de generații mai târziu, se traduce prin șaisprezece milioane de descendenți de sex masculin[80]. Așadar, dintr-o perspectivă profundă, biologică, există motive serioase pentru care părinții ar putea să prefere băieții, suficient încât să elimine fetușii de sex feminin; cu toate acestea, nu pretind că ar exista o cauzalitate directă și nici nu sugerez că nu ar putea exista și alte motive, mai degrabă culturale, pentru această preferință.

Tratamentul preferențial acordat unui fiu în timpul dezvoltării poate contribui chiar la producerea unui bărbat atrăgător, echilibrat și încrezător în sine. Conform spuselor sale, acest lucru s-a întâmplat și în cazul părintelui psihanalizei, Sigmund Freud: „Un bărbat care a fost, indiscutabil, preferatul mamei sale, va păstra pentru întreaga viață sentimentul unui învingător, acea încredere în succes care induce, adesea, succesul real.“[81] Ceea ce chiar așa este. Dar „sentimentul de învingător" poate duce mult prea ușor la realitatea unui „învingător" detestat. Succesul reproductiv uimitor al lui Ginghis Han a costat, în mod evident, succesul de orice fel al altora (printre care milioanele de morți chinezi, perși, ruși și maghiari). Prin urmare, răsfățarea unui fiu poate să aibă un efect pozitiv din punctul de vedere al „genei egoiste" (permițând genelor copilului favorizat să se reproducă prin nenumărați urmași), pentru a folosi faimoasa expresie a biologului

evoluționist Richard Dawkins. Dar aici și acum, acest răsfăț se poate transforma într-un spectacol lugubru, dureros, devenind ceva indescriptibil de periculos.

Aceasta nu înseamnă că toate mamele își favorizează fiii în detrimentul fiicelor lor (sau că fiicele nu sunt uneori favorizate în detrimentul fiilor sau că tații nu sunt uneori favorizați în detrimentul băieților lor). Și alți factori pot, în mod clar, să fie dominanți. Uneori, de exemplu, ura inconștientă (sau poate nu întotdeauna atât de inconștientă) sugrumă orice preocupare pe care un părinte ar putea-o avea față de un copil, indiferent de genul acestuia, de personalitatea lui sau de situația lui. Am văzut un băiat de patru ani care era în mod constant lăsat înfometat. Bona lui suferise un accident, iar el era lăsat pe rând în grija câte unui vecin. Când mama lui l-a adus la noi, ea a spus că băiatul nu mânca nimic cât era ziua de lungă. „E în regulă dacă nu vrea să mănânce", a zis ea. Dar nu era în regulă (în cazul în care nu vă era dejaclar). Același băiat a stat agățat ore întregi de soția mea, într-o disperare absolută și complet dedicat ei, după ce ea, slavă Domnului, cu tenacitate și insistență, a reușit să-l facă să mănânce o masă de prânz de la cap la coadă, răsplătindu-1 pentru cooperarea sa și refuzând să-l abandoneze. La început, el a stat cu gura închisă, așezat alături de noi toți (eram eu, soția mea, cei doi copii ai noștri și alți doi copii din vecini de care aveam grijă pe parcursul zilei) — la masa din sufragerie. Soția mea a pus lingura în fața lui, așteptând cu răbdare, în timp ce el își mișca dintr-o parte în alta capul, refuzând să ia mâncarea — băiatul folosea niște metode defensive tipice unui copil de doi ani recalcitrant Și nu prea bine îngrijit.

Ea nu l-a abandonat. îl mângâia pe creștet de fiecare dată când reușea să ia o lingură plină, spunându-i, cu sinceritate, că e „băiat bun". Ea chiar credea că era un băiat bun. Era un puști drăguț, tulburat. Zece minute mai târziu, minute care nu au trecut prea greu, el a terminat masa. Priveam cu toții concentrați. Spectacolul se juca pe viață și pe moarte.

„Uite", a spus soția mea, ridicându-i farfuria. „Ai terminat tot." Acest băiat, care, când l-am văzut prima dată, stătea nefericit într-un colț; care nu interacționa cu ceilalți copii, care se încrunta mereu, care nu mi-a răspuns când I-am gâdilat și I-am înghiontit un pic, încercând să-l fac să se joace — ei bine, acest băiat și-a deschis imediat chipul într-un zâmbet radios. Toți

cei care eram la masă ne-am bucurat. Și acum, douăzeci de ani mai târziu, când scriu, îmi daulacrimile. După aceea, a urmat-o pe soția mea peste tot, ca un cățeluș, întreg restul zilei, refuzând să o piardă din ochi. Când ea se aşeza, i se ghemuia în poală, deschizându-se din nou către lume, într-o căutare disperată a iubirii care îi fusese încontinuu refuzată. Mai târziu în acea zi, dar mult prea curând, a reapărut mama lui. A coborât scările intrând în încăperea unde ne aflam cu toții. „0, uite-o și pe Super-Mami", a murmurat ea, disprețuitoare, văzându-și fiul ghemuit în poala soției mele. Apoi a plecat, cu inima neagră, otrăvită, neschimbată, având bietul copil Ia cheremul ei. Era psiholog. Ce de lucruri poți vedea, chiar și cu un singur ochi deschis. Dar, nu-i de mirare că oamenii vor să rămână orbi.

TOATĂ LUMEA DETESTĂ ARITMETICA

Clienții mei vin adesea la mine pentru a discuta problemele lor familiale cotidiene. Astfel de griji cotidiene sunt insidioase. Apariția lor obișnuită și previzibilă Ie face să pară triviale. însă fațada aceasta de banalitate este înșelătoare: de fapt, lucrurile de zi cu zi sunt chiar cele care ne compun cu adevărat viețile, iar timpul petrecut din nou și din nou cu același gen de probleme crește într-un ritm alarmant. Recent, un tată mi-a povestit despre cât de greu era să-l culce pe fiul său noaptea[1] — un ritual care implica, de obicei, trei sferturi de oră de lupte. Am recurs la aritmetică. Patruzeci și cinci de minute pe zi, șapte zile pe săptămână — face trei sute de minute sau cinci ore pe săptămână. Cinci ore pentru fiecare dintre cele patru săptămâni ale unei luni — adică douăzeci de ore pe lună. Douăzeci de ore pe lună timp de douăsprezece luni, face două sute patruzeci de ore pe an. Cu alte cuvinte, o lună și jumătate de muncă, considerând timpul de muncă standard ca fiind cel de patruzeci de ore pe săptămână.

Clientul meu petrecea o lună și jumătate pe an, timpul său standard de chin, luptându-se ineficient și supărător cu fiul său. Nu-i nevoie s-o spun, amândoi sufereau din această cauză. Oricât de bune ți-ar fi intențiile sau oricât de blând și tolerant ți-ar fi temperamentul, nu ai cum să fii în relații bune cu cineva cu care te lupți o lună și jumătate pe an, în medie. Inevitabil, va apărea resentimentul. Și chiar dacă nu apare, tot acel timp pierdut, neplăcut, ar putea fi petrecut, fără doar și poate, într-o activitate mai productivă, mai utilă, mai puțin stresantă și mai plăcută. Cum pot fi înțelese

astfel de situații? Cine greșește, copilul sau părintele? Greșeala ține de natură sau de societate? Și ce poate fi făcut, dacă poate fi făcut ceva?

Unii plasează toate problemele de genul acesta la nivelul adultului — al părintelui sau al societății lărgite. „Nu există copii răi, gândesc astfel de oameni, numai părinți nepricepuți." Când îți vine în minte imaginea idealizată a unui copil imaculat, această noțiune pare pe deplin justificată. Frumusețea, deschiderea, bucuria, încrederea și capacitatea de a iubi care caracterizează copiii ne permit să atribuim cu ușurință întreaga culpabilitate adulților aflați în joc. Dar o astfel de atitudine este periculoasă și naiv de romantică. Este prea unilaterală în cazul părinților care au de-a face cu un copil deosebit de dificil. De asemenea, nu ajută nici faptul că întreaga depravare umană este necritic plasată la nivelul societății. Această concluzie nu face decât să mute problema înapoi în timp. Nu explică nimic și nu rezolvă nicio problemă. Dacă societatea este coruptă, dar nu și individul din interiorul ei, atunci unde-și are originea corupția? Cum se propagă? Este o teorie unilaterală, profund ideologică.

Și mai problematic este faptul că, pornind de la această axiomă a corupției sociale, vrem ca toate problemele individuale, oricât de rare, să fie rezolvate prin restructurare culturală, oricât de radicală ar fi aceasta. Societatea noastră se confruntă cu solicitarea tot mai imperioasă de deconstrucție a tradițiilor sale stabilizatoare, pentru a include grupuri din ce în ce mai mici de oameni care nu pot sau nu doresc să-și găsească locul în categoriile pe care sunt bazate chiar și percepțiile noastre. Acesta nu este un lucru bun. Problema personală a fiecărei persoane nu poate fi rezolvată printr-o revoluție socială, deoarece revoluțiile sunt destabilizatoare și periculoase. Am învățat să trăim împreună și să ne organizăm societățile noastre complexe într-un mod lent și treptat, de-a lungul unor perioade extinse, și nu înțelegem suficient de bine de ce funcționează ceea ce facem noi. Astfel, modificarea nesăbuită a căilor noastre de existență socială, în numele unei găselnițe ideologice (îmi vine în minte ideea de „diversitate") este probabil să producă mai mult rău decât bine, dată fiind suferința pe care o produc, în general, chiar și micile revoluții.

A fost un lucru bun, de exemplu, liberalizarea atât de dramatică a legilor divorțului din anii ’60? Nu cred că acei copii ale căror vieți au fost

destabilizate de această așa-zisă emancipare ar răspunde afirmativ, în spatele zidurilor ridicate cu atâta înțelepciune de strămoșii noștri, se ascund groaza și teroarea. Le dărâmăm spre pieirea noastră. Patinăm, inconștient, pe o gheață subțire, sub care se află ape reci și adânci, în care sălășluiesc monștri inimaginabili.

Văd cum părinții de astăzi sunt îngroziți de copiii lor, nu în ultimul rând pentru că acești părinți sunt priviți drept agenții proximi ai acestei tiranii sociale antitradiționale și, în același timp, nu le este recunoscut rolul de agenți binevoitori și necesari ai disciplinării, ordinii și conformismului. Ei se situează inconfortabil și timid în umbra atotputernică a etosului adolescentin din anii ’60. Un deceniu ale cărui excese au dus la o denigrare generală a vârstei adulte, la o neîncredere nesăbuită în existența unor autorități competente și la incapacitatea de a distinge între haosul imaturității și libertatea responsabilă. Aceasta a dus la creșterea sensibilității parentale față de suferința afectivă de scurtă durată a copiilor lor, în timp ce le-a sporit teama că și-ar putea vătăma copiii până la un nivel dureros și contraproductiv. Mai bine așa decât invers, ați putea susține — dar la fiecare dintre cele două extreme ale continuumului moral catastrofele stau la pândă.

SĂLBATICUL CEL RĂU

S-a spus că fiecare individ este discipolul conștient sau inconștient al unui filosof de renume. Credința potrivit căreia copiii au un spirit intrinsec imaculat, pătat doar de cultură și de societate, provine în mare parte din gândirea filosofului francez calvinist din secolul al optsprezecelea Jean-Jacques Rousseau.[82] Rousseau credea cu ardoare în influența corupătoare a societății umane, ca și a proprietății private. El susținea că nimic nu era atât de blând și de minunat ca omul în stadiul său precivilizat. Exact în același timp, observându-și incapacitatea paternă, el și-a abandonat cinci dintre copii la mila orfelinatelor acelor vremuri, unde domneau durerea și tragedia.

Totuși, „bunul sălbatic" descris de Rousseau era un ideal — o abstracțiune arhetipală și religioasă —, și nu realitatea în carne și oase pe care o presupunea el. Mitologicul și perfectul Copil Divin ne bântuie permanent

imaginația. El este potențialul tinereții, eroul nou-născut, nevinovatul năpăstuit și fiul de mult pierdut al regelui de drept. El este simbolul nemuririi pe care îl purtăm în noi începând cu experiențele cele mai timpurii. Este Adam, omul perfect, lipsit de păcat, mergând alături de Dumnezeu, în Grădina Edenului, înainte de Cădere. Dar ființele umane, pe cât sunt de bune, pe atât sunt de rele, iar întunericul ce-și are permanent sălașul în sufletele noastre se află, într-o măsură considerabilă, și în variantele noastre mai tinere. în general, oamenii devin mai buni, nu mai răi odată cu vârsta, mai blânzi, mai conștiincioși, mai stabili emoțional, pe măsură ce se maturizează.[83] Hărțuirea care are loc la o intensitate crudă și adesea teribilă în curtea școlii[84] — arareori se manifestă în societatea adulților. Nu degeaba întunecatul și anarhistul roman *împăratul muștelor* al lui Willîam Golding a devenit o carte clasică.

în plus, există din belșug dovezi directe că ororile comportamentului uman nu pot fi atribuite doar istoriei și societății. Acest lucru a fost descoperit, probabil, în modul cel mai dureros, când, în 1974, primato-logul Jane Goodall a aflat că cimpanzeii ei mult iubiți erau în stare (și dornici) să se ucidă unul pe altul (pentru a folosi terminologia adecvată oamenilor).[85] Din cauza naturii lor șocante și a importanței lor antropologice, ea a ținut aceste observații secrete ani de zile, temându-se că animalele au fost împinse să adopte un comportament contra naturii lor din cauza contactului cu ea. Chiar și după ce și-a publicat relatarea, multe persoane au refuzat să o creadă. Totuși, curând a devenit clar că ceea ce observase ea nu era deloc un fenomen rar.

Pe scurt: cimpanzeii poartă războaie intertribale. Ba mai mult, manifestă o brutalitate aproape de neimaginat. Cimpanzeul matur tipic

este de cel puțin două ori mai puternic decât un om adult, în ciuda dimensiunilor sale reduse.[86] Goodall a relatat cu o oarecare groază înclinația cimpanzeilor studiați de ea de a rupe cabluri și leviere grele de oțel.[87] Cimpanzeii se pot sfâșia unul pe altul în bucăți, la propriu — și chiar o fac. Societățile umane și tehnologiile lor complexe nu pot fi învinovățite pentru asta.[88] „Adesea, când mă trezesc noaptea", scria ea, „îmi apar în minte imagini înfiorătoare — îl văd pe Satan [un cimpanzeu observat îndelung] băgându-și capul sub bărbia lui Sniff, pentru a sorbi sângele care

curgea dintr-o rană mare de pe fața acestuia... Jomeo smulge o fâșie de piele de pe coapsa lui De; Figan atacă și lovește fără încetare trupul zdrobit, tremurător, al lui Goliath, unul dintre eroii copilăriei sale."[89] Mici bande de cimpanzei adolescenți, în majoritate de sex masculin, patrulează la granițele teritoriului lor. Dacă întâlnesc străini (chiar cimpanzei pe care îi știau cândva, dar care s-au desprins de grupul acum prea mare) și dacă îi depășesc numeric, membrii bandei îi vor încolți și îi vor distruge fără milă. Cimpanzeii nu au cine știe ce Supraeu și e prudent să ne amintim că și capacitatea umană de autocontrol poate fi supraestimată. O lectură atentă a cărții șocante și înfiorătoare a lui Iris Chang, *The Râpe ofNanking*[90], ce descrie decimarea brutală a acelui oraș chinez de către japonezii invadatori, va risipi chiar și iluziile unui idealist incurabil. Și cu cât se spun mai puține despre Unitatea 731, o unitate japoneză secretă de cercetare în domeniul războiului biologic, înființată în acea perioadă, cu atât mai bine. Citiți despre ea pe riscul dumneavoastră. Ați fost avertizați.

Iar vânătorii-culegători sunt mult mai cruzi decât rudele lor urbane, industrializate, în ciuda vieților lor comunitare și a culturilor localizate. Rata anuală a omuciderilor în Marea Britanie este de 1 la 100 000.[91] Această rată este de patru până la cinci ori mai mare în Statele Unite și de aproximativ nouăzeci de orimai mare în Honduras, care are cea mai ridicată rată înregistrată a omuciderilor dintre toate națiunile moderne. Dar dovezile sugerează cu tărie că ființele umane devin mai pașnice și nu contrariul, pe măsură ce timpul a trecut, iar societățile au devenit mai mari și mai bine organizate. Boșimanii *kung* din Africa, considerați, cu multă îngăduință, în 1950 de către Elizabeth Marshall Thomas drept „un popor inofensiv"[92], au o rată anuală a omuciderilor de 40 la 100 000, care a scăzut cu peste 30% îndată ce au fost supuși unei autorități statale.[93] Acesta este un exemplu foarte instructiv despre cum

structurile sociale complexe servesc la reducerea, și nu la exacerbarea tendințelor violente ale ființelor umane. Rate anuale de 300 de omucideri la 100 000 de oameni au fost raportate pentru populația *yano-mani* din Brazilia, cunoscută pentru agresivitatea sa — dar statisticile sunt și mai crescute în alte părți. Rezidenții din Papua Noua Guinee, se ucid unul pe altul cu rate anuale care fluctuează între 140 și 1000 la 100 000.[94] Cu toate acestea, recordul pare să fie deținut de populația *kato,* un trib indigen din

California — 1450 de indivizi din 100 000 aveau parte de o moarte violentă în jurul anului 1840.[95]

Copiii, la fel ca orice altă ființă umană, nefiind numai buni, nu pot fi lăsați, pur și simplu, de capul lor, neinfluențați de societate, aștep-tându-ne să atingă singuri perfecțiunea. Chiar și câinii trebuie să fie socializați pentru a deveni niște membri acceptabili ai haitei — iar copiii sunt mult mai complecși decât câinii. Aceasta înseamnă că e mult mai probabil să o ia razna (în multe feluri) dacă nu sunt instruiți, disciplinați și încurajați cum se cuvine. Aceasta înseamnă nu doar că e greșit să atribuim toate tendințele violente ale ființelor umane patologiilor structurii sociale, ci că e atât de greșit, încât poate că lucrurile stau de fapt pe dos. Procesul vital al socializării împiedică mult rău și aduce mult bine. Copiii trebuie să fie formați și informați, altfel nu se pot dezvolta într-un mod adecvat. Acest fapt este reflectat într-un mod izbitor în comportamentul lor: copiii sunt disperați să primească atenție, atât din partea celor de-o seamă cu ei, cât și din partea adulților, ceea ce-i transformă în niște jucători comunitari eficienți și sofisticați — e un lucru de o necesitate vitală.

Copiii pot fi afectați nu doar de abuzul fizic sau psihic, ci, la fel de mult sau chiar mai mult, de lipsa unei atenții susținute, deci de neglijență. Aceasta este o prejudiciere prin omisiune, nu prin comisiune, dar nu e mai puțin severă sau de durată. Copiii sunt afectați atunci când părinții lor neatenți („miloși") nu reușesc să-i trezească, să-i facă alerți și vigilenți, lăsându-i, în schimb, într-o stare inconștientă și nediferențiată. Copiii sunt afectați atunci când cei care îi au în grijă, temându-se de conflict sau de supărare, nu mai îndrăznesc să-i corecteze și îi lasă fără îndrumare. Poți recunoaște astfel de copii pe stradă. Sunt flasci, lipsiți de concentrare, nesiguri. Sunt plumburii și șterși, în loc să fie aurii și strălucitori. Sunt ca niște blocuri de piatră necizelate, prinși într-o stare perpetuă de ființă-încă-neîmplinită.

Astfel de copii sunt în mod cronic ignorați de camarazii lor, deoarece nu simt niște buni tovarăși de joacă. Adulții tind să manifeste aceeași atitudine (deși o vor nega cu cerbicie dacă îi întrebi). Când lucram în centrele de zi, la începutul carierei mele, copiii neglijați, comparativ cu ceilalți, se lipeau de mine disperați, în maniera lor stângace, fără un simț al distanței adecvate și fără să știe cum să se joace. Ei se trânteau pe lângă mine sau mi se urcau

direct în poală, indiferent ce făceam — erau mânați inexorabil de dorința puternică de a obține atenția unui adult, catalizatorul necesar pentru a se putea dezvolta în continuare. Era foarte dificil să nu reacționezi cu enervare, chiar dezgust, față de astfel de copii și față de infantilismul lor avansat — dificil să nu-i dai la o parte la propriu —, chiar dacă îmi părea foarte rău pentru ei și le înțelegeam bine situația dificilă. Cred că acel răspuns, oricât de dur și de teribil ar putea fi, era un semnal de alarmă interior, cu valoare aproape universală, indicând pericolul stabilirii unei relații cu un copil slab socializat. Acea reacție indica probabilitatea apariției unei dependențe imediate și inadecvate (care ar fi trebuit să fie responsabilitatea părintelui) și nevoia uriașă de timp și resurse pe care acceptarea unei astfel de dependențe ar fi creat-o. Confruntați cu o astfel de situație, copiii potențial prietenoși și adulții care vor să socializeze e mult mai probabil să-și îndrepte atenția spre interacțiunea cu alți copii, al cărei raport costuri/beneficii, pentru a o spune direct, ar fi mult mai puțin disproporționat.

PĂRINTE SAU PRIETEN

Neglijarea și tratamentul necorespunzător, caracteristice unei disciplinări puțin riguroase, sau chiar pe de-a-ntregul absente, pot fi deliberate — motivate de rațiuni parentale explicite, conștiente (chiar dacă eronate). Dar mult mai des, părinții moderni sunt pur și simplu paralizați de teama că nu vor mai fi plăcuți sau chiar iubiți de copiii lor dacă îi pedepsesc, indiferent pentru ce. Ei își doresc mai presus de toate prietenia copiilor lor și sunt gata să renunțe la respectul din partea lor pentru a o obține. Ceea ce nu e bine. Un copil va putea avea mulți prieteni, dar el are numai doi părinți — dacă-i are și pe aceia —, iar părinții înseamnă mai mult (nu mai puțin) decât niște prieteni. Autoritatea prietenilor în ceea ce privește corijarea purtării inadecvate e irelevantă. Prin urmare, chiar și părinții trebuie să învețe să tolereze furia sau chiar ura de moment venită dinspre copiii lor după ce au fost întreprinse acțiunile de corijare necesare, deoarece capacitatea copiilor de a percepe consecințele benefice pe termen lung este foarte limitată. Părinții sunt arbitrii societății. Ei își învață copiii cum să se comporte, astfel încât alți oameni să poată interacționa cu ei într-un mod productiv și semnificativ.

Disciplinarea unui copil este un act de responsabilitate. Nu este o reacție de furie la un comportament nepotrivit. Nu este o răzbunare în urma unei greșeli. în schimb, este o combinație atentă de compasiune și judecată pe termen lung. Disciplinarea adecvată necesită efort — într-adevăr, este practic sinonimă cu efortul. Este dificil să acorzi o atenție grijulie copiilor. E dificil să-ți dai seama ce este greșit și ce este bine, și de ce. Este dificil de formulat strategii de disciplinare juste și pline de compasiune și e greu de negociat aplicarea lor cu cei coimpli-cați în educarea acelui copil. Din cauza acestei combinații de responsabilitate și dificultate, orice sugestie, potrivit căreia constrângerile impuse copiilor simt dăunătoare, poate fi, paradoxal, primită cu brațele deschise. O astfel de idee, odată acceptată, le permite adulților care ar trebui să aibă un mai bun discernământ să-și abandoneze datoria de agenți ai civilizării, pretinzând că o fac pentru binele copiilor. Este o autoamăgire profundă și fatală. Este o dovadă de lene și cruzime și nu are nicio scuză. Iar predispoziția noastră de a raționaliza nu se sfârșește aici.

Noi presupunem că regulile vor inhiba iremediabil creativitatea intrinsecă și fără margini a copiilor noștri, chiar dacă literatura științifică indică, în primul rând, că o creativitate peste medie e foarte rară[96] și, în al doilea rând, că limitările stricte facilitează, mai degrabă decât să inhibe, producția creativă.[97] Credința în caracterul pur distructiv al regulilor și structurării programului este frecvent însoțită de ideea conform căreia copiii sunt în stare să facă alegeri bune referitoare la ora de culcare și la conținutul mesei dacă natura lor perfectă este lăsată să se manifeste. Acestea sunt presupuneri nefundamentate. Copiii sunt perfect capabili să supraviețuiască mâncând *hot-dogs,* aripioare de pui și jeleuri, dacă un astfel de comportament va atrage atenția asupra lor, le va oferi putere sau îi va scuti de efortul de a încerca ceva nou. în loc de a se duce la culcare într-un mod liniștit și înțelept, copiii se vor lupta cu starea nocturnă de conștiență slăbită până când vor fi răpuși de oboseală. De asemenea, ei sunt cât se poate de dornici să-i provoace pe adulți, explorând în același timp granițele complexe ale mediului social, la fel cum fac cimpanzeii tineri care îi hărțuiesc pe adulții din grupurile lor.[98] Observarea consecințelor hărțuielilor și bătăilor de joc le permite atât cimpanzeilor, cât și copiilor, să descopere limitele a ceea ce ar putea fi, altfel, o libertate prea dezorganizată și

terifiantă. Astfel de limite, atunci când sunt descoperite, oferă siguranță, chiar dacă detectarea lor provoacă dezamăgire sau frustrare pe moment.

îmi amintesc că odată, când fiica mea avea doi ani, am dus-o la un loc de joacă. Se agățase de bare, atârnând în aer. Un monstruleț deosebit de provocator, cam de aceeași vârstă, stătea deasupra ei, pe aceeași bară de care se agățase ea. L-am privit îndreptându-se către ea. Ochii ni s-au încrucișat. El a pășit încet și intenționat pe mâinile ei, înainte și înapoi, cu o forță tot mai mare, în timp ce mă fixa cu privirea. Știa exact ce face. Să te văd, tăticule — asta erafilosofialui. El conchisese deja că adulții erau demni de dispreț și că îi putea provoca fără probleme. (Păcat, căci urma să devină și el unul.) Acela era viitorul lipsit de speranță la care îl înhămaseră părinții lui. Spre marea și benefica lui surpriză, l-am ridicat de pe barele de joacă și l-am azvârlit zece metrimai încolo.

Nu, n-am făcut asta. Pur și simplu, mi-am luat fiica de acolo și am dus-o în altă parte. Dar ar fi fost mai bine pentru el dacă aș fi făcut-o.

Imaginează-ți un copilaș de vreo doi ani care își lovește în mod repetat mama peste față. De ce ar face așa ceva? Este o întrebare stupidă. Este inacceptabil de naivă. Răspunsul este evident. Pentru a-și domina mama. Pentru a vedea dacă poate scăpa nepedepsit. Violența, până la urmă, nu este un mister. Pacea este un mister. Violența este de la sine înțeleasă. E ușor. Pacea este dificilă: învățată, inculcată, câștigată. (Oamenii adesea înțeleg greșitîntrebărilepsihologice fundamentale. De ce iau oamenii droguri? Nu este un mister. De ce nu le iau tot timpul este un mister. De ce suferă oamenii de anxietate? Asta nu este un mister. Cum se face că oamenii pot fi vreodată calmi? Acesta este adevăratul mister. Suntem fragili și muritori. Un milion de lucruri pot merge aiurea, într-un milion de feluri. Ar trebui să fim în fiecare secundă înnebuniți de frică. Darnu suntem. Același lucru poate fi spus și despre depresie, lene și infracționalitate.)

Dacă eu te pot răni și te pot supune, atunci pot face exact ceea ce vreau, când vreau, chiar și atunci când tu ești lângă mine. Te pot tortura, numai ca să-mi liniștesc curiozitatea. Pot să fac să nu mai fii în centrul atenției și te pot domina. Pot să-ți fur jucăria. Copiii lovesc în primul rând pentru că agresivitatea este înnăscută, deși este mai dominantă la unii indivizi și mai puțin dominantă la alții și, în al doilea rând, pentru că agresivitatea

facilitează împlinirea dorințelor. Este o naivitate să presupui că un astfel de comportament trebuie să fie învățat. Un șarpe nu trebuie să fie învățat cum să muște. Este în natura fiarei. Statistic vorbind, copiii de doi ani sunt cei mai violenți oameni." Ei lovesc cu picioarele, cu pumnii, mușcă și fură bunul altuia. Ei procedează astfel pentru a explora, pentru a-și exprima dezacordul și frustrarea și pentru a-și satisface dorințele impulsive. Mai important, pentru scopurile noastre, ei fac asta pentru a descoperi adevăratele limite ale comportamentului permisibil. Cum altfel vor putea ei vreodată să ghicească ce este acceptabil? Bebelușii sunt ca oamenii orbi, în căutarea unui perete. Trebuie să împingă, să tatoneze, să vadă unde sunt granițele de fapt (iar acestea se află prea rar acolo unde ni se spune că sunt).

Corectarea consecventă a unei astfel de acțiuni îi arată copilului limitele agresivității acceptabile. Absența corijării nu face decât să accentueze curiozitatea — astfel încât copilul, dacă este agresiv și dominator, va lovi cu pumnii și picioarele, va mușca, până când ceva îi va indica o limită. Cât de tare o pot lovi pe mami? Până când ea obiectează. în acest caz, corectarea e mai bine să aibă loc mai curând decât mai târziu (dacă scopul final al părintelui nu este, eventual, acela de a lua bătaie). Corectarea îl învață, de asemenea, pe copil, că lovirea altora este o slabă strategie socială. Fără această măsură, niciun copil nu se va supune procesului dificil de a-și organiza și regla impulsurile, astfel încât acele impulsuri să poată coexista, fără conflict, în psihicul copilului și în lumea socială extinsă. Nu este simplu să organizezi o minte.

Fiul meu a fost deosebit de răutăcios în perioada de sugar. Când fiica mea era micuță, o puteam determina să nu se mai miște doar uitându-mă urât la ea. O astfel de intervenție nu avea niciun efect asupra fiului meu. încă de la vârsta de 9 luni, el o învingea pe soția mea (care nu e vreo bătăioasă) de fiecare dată când ne așezam la masă. Se

lupta cu ea pentru a obține controlul asupra lingurii. „Foarte bine!“, ne gândeam noi. Oricum, nu doream să-l hrănim noi nicio clipă mai mult decât era necesar. Dar nu lua mai mult de trei sau patru înghițituri. Apoi se juca. își amesteca mâncarea în castron. Lua mâncarea și o arunca de la înălțimea scaunului său înalt și o privea căzând pe podea. Nicio problemă. Explora. însă nu mânca suficient. Apoi, pentru că nu mânca suficient, nici nu dormea

suficient. Apoi, plânsetele lui din miez de noapte îi trezeau părinții. Apoi, aceștia erau morocănoși și își ieșeau din fire. El își frustra mama, iar ea se descărca asupra mea. Traiectoria nu era potrivită.

După câteva zile care au degenerat astfel, am hotărât să iau lingura înapoi. Eram pregătit pentru război. Mi-am rezervat timp suficient. Un adult răbdător poate învinge un băiat de doi ani, oricât de greu ar fi de crezut. După cum spune o vorbă din bătrâni: „Vârsta înaintată și viclenia pot oricând să învingă tinerețea și talentul." Legat de războiul cu piciul meu, să nu uităm că timpul este etern atunci când ai doi ani. O jumătate de oră pentru mine era o săptămână pentru fiul meu. Așa mi-am asigurat victoria. El era încăpățânat și oribil. Dar eu puteam fi mai rău. Ne-am așezat, față în față, cu castronul înaintea lui. Era la amiază. Și el știa, și eu știam ce urmează. El a ridicat lingura. Eu i-am luat-o și am încărcat o delicioasă porție de terci. Am îndreptat-o intenționat spre gura lui. El m-a privit în ochi exact la fel ca monstrulețul de la locul dejoacă. Și-a strâns buzele, lăsându-le în jos, respingând orice ar fi putut să-i pătrundă în gură. Eu i-am urmărit gura cu lingura, în timp ce el își rotea capul în cercuri strânse.

Dar aveam și alte trucuri în mânecă. L-amlovit ușor în piept, cu mâna mea liberă, în așa fel încât să-l enervez. Nu s-a mișcat. L-am lovit din nou. Și din nou. Și din nou. Nu tare, darnici într-o manieră care putea fiignorată. După vreo zece astfel de lovituri, el și-a deschis gura, hotărât să emită un sunet de protest. A’ Greșeala lui. Eu i-am introdus cu dibăcie lingura în gură. El a încercat, curajos, să dea afară cu limba hrana nedorită. Dar știam cum să rezolv și problema asta. Pur și simplu, mi-am apăsat indexul, pe orizontală, pe buzele lui. A ieșit o parte de mâncare, însă o altă parte a fost înghițită. Unu la zero pentru tati. L-am mângâiat pe cap și i-am spus că e un băiat bun. Și vorbeam serios. Când cineva face un lucru pe care tu încerci să-l determini să-l facă, răsplătește-1. Nu purta pică după victorie. O oră mai târziu, totul se sfârșise. A fost și furie. Au

fost și niște țipete. Soția mea a trebuit să părăsească încăperea. Stresul era prea mare. Dar copilul a mâncat. Fiul meu s-a prăbușit, epuizat, la pieptul meu. Am tras un pui de somn împreună. Și mi-a arătat mai multă afecțiune atunci când s-a trezit decât înainte de a-1 disciplina.

Acest lucru se întâmpla adesea după ce aveam un meci — și nu numai cu el. La scurt timp de la această întâmplare, am găzduit într-o seară copilul unui alt cuplu. Familiile din vecinătate cu copii mici găsiseră o formulă de ajutor reciproc: copiii mai multor familii puteau sta în casa uneia dintre acestea, pentru ca părinții eliberați să poată ieși la cină sau la un film. La un moment dat, a trebuit să avem grijă de un copil pe care nu-1 cunoscusem încă, un băiat de doi ani, solid și puternic.

„Nu o să doarmă", a spus tatăl lui. „După ce îl culcați, se va da jos din pat și va veni la parter. Noi îl lăsăm de obicei să urmărească un film cu Elino[2]."

Mi-am zis, în sinea mea: „Eu nu voi recompensa niciodată un copil recalcitrant pentru un comportament neadecvat și, cu siguranță, nu voi lăsa pe nimeni să se uite la vreun film cu Elmo." întotdeauna am urât-o pe marioneta aceea respingătoare și plângăcioasă. Era o pată pe moștenirea artistică a lui Jim Henson[3]. Așadar, răsplata cu Elmo nu avea să fie în program. Desigur, nu am spus nimic. Nu e cazul să le vorbești părinților despre copiii lor — până când nu sunt pregătiți să asculte.

Două ore mai târziu, am culcat copiii. Patru din cinci au adormit imediat — dar nu și fânul lui Elmo. Totuși, l-am așezat într-un pătuț cu zăbrele, astfel încât să nu aibă pe unde ieși. Dar putea să urle și exact asta a și făcut. Era o șmecherie, o strategie bună din partea lui. Era enervant și amenința să-i trezească pe toți ceilalți copii, care ar fi început și ei să urle. Unu la zero pentru puști. Așadar, am intrat în dormitor, „întinde-te, i-am spus, sau te voi face eu să te întinzi." în cazul copiilor rațiunea nu prea e utilă, mai ales în astfel de circumstanțe, dar eu cred în avertismentul cinstit. Desigur, nu s-a întins. A urlat din nou, ca să facă impresie.

Copiii procedează frecvent așa. Părinții speriați cred că un copil care plânge este întotdeauna trist sau rănit. Pur și simplu nu-i adevărat.

Mânia este unul dintre cele mai frecvente motive ale plânsului. Analiza atentă a tiparelor musculaturii copiilor care plâng a dovedit acest lucru.[100] Plânsul din cauza mâniei și plânsul de teamă sau tristețe nu arată la fel. Nici nu se aud la fel și pot fi distinse dacă ești foarte atent. Plânsul din cauza mâniei este adesea un act de dominare și ar trebui tratat ca atare. L-am luat

în brațe și l-am așezat întins în pat. Cu blândețe. Cu răbdare. Dar ferm. S-a ridicat. Eu l-am așezat la loc. El s-a ridicat. Eu l-am așezat la loc. S-a ridicat. De data aceasta, l-am așezat și mi-am menținut mâna pe spatele lui. S-a luptat cu putere, dar ineficient. Avea, până la urmă, numai o zecime din mărimea mea. îl puteam ridica cu o singură mână. Așa că l-am ținut acolo și i-am vorbit pe un ton calm, spunându-i că e un băiat bun și că ar trebui să se relaxeze. L-am atins ușor pe spate, pentru a-1 liniști. El a început să se relaxeze. Ochii au început să i se închidă. Mi-am îndepărtat mâna.

El s-a ridicat prompt. Eram impresionat. Puștiul avea personalitate! L-am luat în brațe și l-am întins la loc în pat. „Stai jos, monstrule", i-am spus. Și l-am mai mângâiat ușor pe spate. Pe unii copii îi liniștește acest gest. începea să obosească. Era gata să capituleze. Și-a închis ochii. M-am ridicat în picioare și m-am îndreptat repede și în tăcere spre ușă. Am privit înapoi, pentru a-i verifica poziția pentru ultima dată. Se ridicase din nou. Mi-am îndreptat arătătorul spre el. „Stai jos, monstrule!", i-am spus, și vorbeam foarte serios. S-a întins cât ai clipi. Am închis ușa. Ne-am plăcut unul pe altul. Nici eu, nici soția mea nu am mai auzit vreun sunet toată noaptea.

— Cum s-a comportat puștiul? m-a întrebat tatăl său când a ajuns acasă, noaptea târziu.

— Bine, am spus. N-au fost deloc probleme. Acum doarme.

— S-a trezit? a întrebat tatăl.

— Nu, i-am răspuns. A dormit neîntrerupt.

Tatăl m-a privit mirat. Dorea să știe. Dar nu a întrebat. Iar eu nu i-am spus.

Nu arunca mărgăritare înaintea porcilor, spune proverbul. Și ai putea fi de părere că am folosit o abordare cam dură. Dar cum găsești că este abordarea în care îți înveți copilul să nu doarmă și îl răsplătești apoi cu glumele răsuflate ale unei marionete respingătoare? Și asta e la fel de dură. Fiecare își alege propria otravă.

DISCIPLINĂ ȘI PEDEAPSĂ

Părinții moderni sunt deseori îngroziți de două cuvinte frecvent juxtapuse: disciplină și pedeapsă. Ele evocă imagini cu închisori, soldați și militarism. Distanța dintre disciplină și tiranie sau dintre pedeapsă și tortură este, într-adevăr, ușor de străbătut. *Disciplina* și pedeapsa trebuie tratate cu grijă. E de înțeles că ți-e teamă să le pui în practică. Dar ambele sunt necesare. Pot fi aplicate inconștient sau conștient, prost sau bine, dar de ele nu se poate scăpa.

Nu spun că disciplinarea prin răsplată este imposibilă. De fapt, răsplătirea unui comportament adecvat poate fi foarte eficientă. Cel mai cunoscut dintre toți psihologii comportamentaliști, B.F. Skinner, a fost un mare susținător al acestei abordări. Era expert în această privință. A învățat porumbeii să joace ping-pong, chiar dacă ei doar rostogoleau mingea înainte și înapoi, lovind-o cu ciocurile.[101] Dar erau porumbei. Așa că, și dacă jucau prost, tot era bine. Skinner și-a învățat păsările inclusiv cum să ghideze rachetele — era în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în cadrul proiectului „Porumbelul" (numit mai târziu „Orcon").[102] El a mers destul de departe, până când eforturile sale au devenit inutile odată cu inventarea sistemelor de ghidare electronică.

Skinner observa cu mare grijă animalele pe care le antrena pentru a realiza astfel de acțiuni. Orice acțiune care aproxima scopul lui era imediat urmată de o recompensă de mărime adecvată: nu atât de mică încât să fie nesemnificativă, dar nici atât de mare încât să devalorizeze recompensele ulterioare. O astfel de abordare poate fi folosită cu rezultate foarte bune și în cazul copiilor. Imaginează-ți că ai vrea ca puștiul tău de doi-trei ani să ajute la așezarea mesei. Este o abilitate utilă. L-ai aprecia mai mult dacă ar învăța s-o facă. Stima lui de sine (fragilă) ar beneficia de pe urma acestui fapt. Așadar, împărți compor-tamentul-țintă în părți componente. Unul dintre elementele așezatului mesei constă în a duce o farfurie de la dulap la masă. Chiar și acest pas ar putea fi prea complex. Poate copilul tău merge abia de câteva luni. Este încă nesigur și nu te poți baza pe el. Așadar, începi antrenamentul dându-i o farfurie și punându-1 să ți-o dea înapoi. Această secvență poate fi urmată de o mângâiere pe cap. O poți transforma într-un joc. Dă-i-o cu stânga. Apoi cu dreapta. Rotește-o prin spatele tău. Apoiîi poți da o farfurie, după care faci câțiva pași înapoi, astfel încât el trebuie să facă, la rândul lui, câțiva pași înainte pentru a ți-o înapoia. Antre-nează-1 să

devină un specialist în ținerea farfuriei. Nu-1 lăsa să cadă în capcana neîndemânării lui.

Cu o astfel de abordare, poți învăța, practic, orice pe oricine. Mai întâi, gândește-te ce vrei. Apoi, urmărește ca un șoim oamenii din jurul tău. în cele din urmă, ori de câte ori vezi ceva care seamănă câtuși de puțin cu ceea ce-ți dorești, înhață-1 (ești șoim, nu uita) și oferă o răsplată. Fiica ta e foarte rezervată de când a devenit adolescentă. Ți-ai dori să vorbească mai mult. Aceasta e ținta: o fiică mai comunicativă, într-o dimineață, la micul dejun, ea povestește o anecdotă de la școală. Acela e un moment excelent pentru a-i acorda atenție. Aceea este răsplata. Scoate-ți nasul din telefonul mobil și ascultă. Fă asta dacă nu vrei să amuțească pe vecie.

Intervențiile parentale care îi fac fericiți pe copii pot și chiar trebuie să fie folosite pentru modelarea comportamentului. Același lucru e valabil pentru soți, soții, colegi de serviciu și părinți. Totuși, Skinner era un tip realist. El a observat că utilizarea recompensei era foarte dificilă: observatorul trebuia să aștepte cu răbdare până când subiectul-țintă manifesta spontan comportamentul dorit și apoi să-l întărească. Pentru aceasta era nevoie de mult timp, de multă așteptare, ceea ce reprezenta o problemă. De asemenea, trebuia să-și înfometeze animalele până la trei sferturi din greutatea lor normală, înainte ca ele să devină suficient de interesate de răsplata sub formă de hrană pentru a se concentra pe sarcina dorită. Dar acestea nu sunt singurele neajunsuri ale abordării exclusiv pozitive.

Emoțiile negative, ca și corespondentele lor pozitive, ne ajută să învățăm. Trebuie să învățăm, pentru că suntem ignoranți și fragili. Putem muri ușor. Și asta nu e bine și nici nu ne face să ne simțim bine. Dacă ne-am resemna, am căuta moartea și atunci am muri. Nu ne simțim bine nici măcar gândindu-ne la *posibilitatea* de a muri. Și așa se întâmplă mereu. î n felul acesta, emoțiile negative, c u toată neplăcerea pe care o aduc, ne protejează. Ne simțim răniți, speriați, rușinați și dezgustați, astfel încât putem evita dezastrul. Și e probabil să simțim des astfel de emoții. De fapt, cântărește mai greu o pierdere decât un câștig de același calibru. Durerea este mai puternică decât plăcerea, iar anxietatea e mai puternică decât speranța.

Emoțiile, pozitive și negative, apar în două variante (iar această diferențiere ne este foarte utilă). Satisfacția (tehnic vorbind, sațietatea) ne spune că a

fost bine ce am făcut, în timp ce speranța (tehnic vorbind, răsplata motivatoare) indică faptul că ceva plăcut este pe cale să se petreacă. Durerea ne rănește, astfel încât nu vom repeta acțiunile care ne-au adus prejudicii personale sau o izolare socială (căci singurătatea este și ea, tehnic vorbind, tot o formă de durere). Anxietatea ne face să stăm la distanță de oamenii și locurile potențial periculoase, astfel încât să nu fim nevoiți să simțim durerea. Toate aceste emoții trebuie echilibrate și judecate cu atenție în context, dar e nevoie de toate dacă vrem să ne menținem în viață și sănătoși. Prin urmare, le facem un deserviciu copiilor noștri dacă nu folosim orice ne stă la îndemână pentru a-i ajuta să învețe, inclusiv emoțiile negative, chiar dacă utilizarea lor ar trebui să aibă loc în maniera cea mai blândă cu putință.

Skinner știa că amenințările și pedepsele puteau opri comportamentele nedorite, așa cum răsplata întărește ceea ce este dezirabil. într-o lume paralizată la gândul că ar putea bloca pretinsa cale a dezvoltării „naturale" a copilului, chiar și discutarea tehnicilor anterioare va fi refuzată. Cu toate acestea, copiii nu ar fi avut o perioadă atât de îndelungată de dezvoltare naturală, înainte de a atinge maturitatea, dacă nu ar fi fostnecesară modelarea comportamentului lor. Ei ar sări pur și simplu din pântece, gata să tranzacționeze acțiuni. De asemenea, copiii nu pot fi pe deplin scutiți de teamă și durere. Ei sunt mici și vulnerabili. Nu știu prea multe despre lume. Chiar și atunci când fac ceva atât de firesc precum învățarea mersului în două picioare, ei sunt în mod constant loviți zdravăn de lume. La care se adaugă frustrarea și respingerea pe care le resimt inevitabil atunci când au de-a face cu frați și surori, cu copii de aceeași vârstă sau cu adulți necooperanți, încăpățânați. Acestea fiind spuse, întrebarea morală fundamentală nu este cum să-i ferești în întregime pe copii de ghinioane și eșecuri, astfel încât să nu simtă niciodată frica sau durerea, ci cum să le maximizezi experiența învățării, astfel încât cunoașterea utilă să poată fi dobândită cu costuri minime.

în filmul lui Disney *Frumoasa din pădurea adormită,* regele și regina au o fiică, prințesa Aurora, care a fost născută după o așteptare îndelungată, Pentru a-i face intrarea în lume, ei pun la cale un botez măreț. Toți cei care o iubesc și o prețuiesc pe proaspăta lor fiică sunt bine-veniți.

Dar ei uită s-o invite pe Ursitoarea cea rea, pe Malefica (cea malițioasă, cea răuvoitoare), care este, de fapt, regina lumii subpământene sau Natura în acoperământul său negativ. Aceasta înseamnă, simbolic, că regele și regina își protejează excesiv fiica iubită, construind în jurul ei o lume care nu are nimic negativ în ea. Dar asta nu o protejează. O slăbește. Malefica o blestemă pe prințesă, condamnând-o să moară la vârsta de 16 ani înțepată de vârful de la acul unui fus. Fusul simbolizează roata destinului; înțepătura, care produce sânge, simbolizează pierderea virginității, un semn al transformării copilei în femeie.

Din fericire, o zână bună (elementul pozitiv al Naturii) reduce pedeapsa transformând moartea într-o stare de inconștiență, ce putea fi alungată odată cu primul sărut al dragostei. Panicați, regele și regina au făcut să dispară toate fusele din regat și și-au încredințat fiica celor trei zâne bune și mult-prea-drăguțe. Ei și-au continuat strategia de a îndepărta toate lucrurile periculoase dar, procedând astfel, fiica lor a rămas naivă, imatură și slabă. într-o zi, chiar înainte ca Aurora să împlinească 16 ani, ea întâlnește un prinț în pădure, de care se îndrăgostește pe loc. Judecând după orice standard rezonabil, e un pic cam mult pentru fată. Atunci, ea deplânge cu voce tare faptul că, încă de copilă, i-a fost sortită prințului Philip și cedează emoțional atunci când este adusă înapoi la castelul părinților săi pentru a-și sărbători ziua, în acel moment se manifestă blestemulMaleficei. în castel se deschide o poartă, apare un fus, iar Aurora se înțeapă la deget și cade într-un somn adânc. Ea devine „Frumoasa Adormită". Procedând astfel (simbolic vorbind), ea alege inconștiența în fața spaimei unei vieți de adult. Adesea, ceva similar se petrece la nivel existențial și cu copiii hiperprotejați, care pot fi aduși la realitate — după care își doresc binecuvântarea inconștienței — de primul lor contact cu eșecul sau, și mai rău, cu răutatea autentică, pe care nu o înțeleg sau nu vor s-o înțeleagă și împotriva căreia sunt neajutorați.

Gândește-te la cazul fetiței de trei ani care nu a învățat să împartă. Ea își manifestă comportamentul egoist în prezența părinților săi, dar ei sunt prea drăguți pentru a interveni. Mai bine zis, refuză să acorde atenție acestui aspect, să recunoască ceea ce se întâmplă și s-o învețe să se comporte adecvat. Ei sunt enervați, desigur, când ea refuză să împartă lucruri cu sora

ei, dar pretind că totul este în regulă. Nu este în regulă. Părinții se vor năpusti asupra ei mai târziu, pentru ceva care

nu are nicio legătură cu problema. în consecință, ea va fi rănită și derutată, dar nu va învăța nimic. Mai rău: când va încerca să-și facă prieteni, va eșua din cauza lipsei sale de abilități sociale. Copiii de vârsta ei vor sta departe de ea din cauza incapacității ei de a coopera. I se vor opune sau vor pleca și vor găsi pe altcineva cu care să se joace. Părinții acelor copii vor observa caracterul ei ciudat și comportamentul ei nepotrivit și nu o vor mai invita să se joace cu copiii lor. Ea va fi singură și respinsă. Aceasta îi va produce anxietate, depresie și resentimente. Și de aici tendința ei de a întoarce spatele vieții, echivalentă cu dorința de a intra într-o stare de inconștiență.

Părinții care refuză responsabilitatea de a-și disciplina copiii consideră că pot, pur și simplu, să evite conflictul necesar unei educări adecvate. Pe scurt, ei evită rolul de „băiat rău“. Dar procedând așa ei nu-și salvează și nici nu-și protejează deloc copiii de teamă și durere. Din contră: societatea, nepăsătoare și plină de prejudecăți, va impune conflictul și pedeapsa într-o măsură mult mai mare decât ar fi făcut-o un părinte căruia îi pasă. îți poți disciplina copiii sau poți lăsa această responsabilitate în seama lumii dure, nepăsătoare, discriminatoare — iar dacă vei lua această din urmă decizie, să nu spui că ai făcut-o din iubire.

Ai putea obiecta, așa cum fac uneori părinții moderni: de ce ar trebui ca un copil *să fie* supus ordinelor arbitrare ale unui părinte? De fapt, există o nouă variantă a gândirii corecte politic, cea care consideră o astfel de atitudine ca ținând de „adultism"[103]: o formă de discriminare și opresiune analogă, să spunem, sexismului sau rasismului. Problema autorității adulților trebuie tratată cu atenție. Aceasta necesită o examinare amănunțită a problemei înseși. Acceptarea obiecției legate de „adultism", așa cum este ea formulată, echivalează cu acceptarea validității ei, iar acest lucru poate fi periculos, dacă problema este pusă incorect. Hai s-o analizăm.

în primul rând, de ce ar trebui ca un copil să fie *supus* la ceva? E simplu. Fiecare copil trebuie să asculte de adulți, deoarece este dependent de îngrijirea pe care unul sau mai mulți adulți imperfecți sunt gata să i-o acorde. Ținând cont de asta, e mai bine pentru un copil să se comporte într-o manieră care trezește afecțiunea și bunăvoința autentice. Dar putem

imagina ceva și mai bun. Copilul s-ar putea comporta într-o manieră care să asigure atenția optimă a adultului într-o manieră benefică atâtpentru starea sa actuală, cât și pentru dezvoltarea sa ulterioară.

Acesta este un standard foarte ridicat, dar este spre interesul copilului, așa că motivele de a aspira la el sunt foarte întemeiate.

De asemenea, fiecare copil ar trebui învățat să întrunească într-un mod cât mai demn așteptările societății civile. Asta nu înseamnă să se lase zdrobit de un conformism ideologic necugetat. în schimb, înseamnă că părinții trebuie să răsplătească acele atitudini și acțiuni care îi vor aduce copilului lor succes în lumea din afara familiei și să folosească amenințarea și pedeapsa atunci când e necesar, pentru a elimina comportamentele care îl vor conduce la nefericire și eșec. Și pentru că această fereastră de oportunitate este îngustă, e important ca părinții să se miște rapid. Dacă un copil nu a fost învățat să se comporte cum se cuvine până la vârsta de patru ani, îi va fi mereu dificil șă-și facă prieteni. Literatura bazată pe cercetări empirice este categorică în această privință. Acest lucru contează, deoarece copiii de aceeași vârstă sunt principala sursă de socializare după vârsta de patru ani. Copiii respinși încetează să se mai dezvolte, deoarece sunt izolați de colegii lor. Ei rămân tot mai mult în urmă, pe măsură ce alți copii continuă să progreseze. Așadar, copilul fără prieteni devine prea adesea un adolescent sau un adult singuratic, antisocial sau deprimat Și asta nu e bine. Noi nu realizăm de obicei cât de mult din sănătatea noastră este o consecință a integrării noastre norocoase într-o comunitate socială. Trebuie să ni se amintească mereu să gândim și să acționăm adecvat. Atunci când ne abatem de la drum, oamenii care ne au în grijă și ne iubesc ne împing înapoi pe drumul cel bun. Așadar, e de preferat să avem astfel de oameni în jurul nostru.

De asemenea, revenind la problema noastră, nu întotdeauna poruncile adulților sunt complet arbitrare. Aceasta se întâmplă numai într-un stat totalitarist disfuncțional. Dar în societățile deschise, civilizate, majoritatea ascultă de un contract social funcțional, ce are în vedere o îmbunătățirea reciprocă a vieții — sau cel puțin posibilitatea de a trăi împreună fără prea multă violență. Chiar și un sistem de reguli care permite doar acel contract minim nu este deloc arbitrar, date fiind alternativele. Dacă o societate nu

răsplătește în mod adecvat comportamentul productiv, prosocial, insistând pe distribuirea resurselor într-o manieră deosebit de arbitrară și nedreaptă și permițând furtul și exploatarea, nu va avea parte de o perioadă prea lungă lipsită de conflicte. Dacă ierarhiile sale sunt bazate numai (sau în principal) pe putere, în locul competenței necesare pentru rezolvarea problemelor dificile și importante, acea comunitate va fi sortită, de asemenea, piei-rii. într-o formă mai simplă, acest lucru este adevărat și pentru ierarhiile cimpanzeilor, ceea ce ne sugerează adevărul fundamental, biologic și non-arbitrar care decurge de aici.[104]

Copiii insuficient socializați au niște vieți îngrozitoare. Astfel, este mai bine să fie optim socializați. în unele cazuri se poate recurge la răsplată, dar nu în toate. Prin urmare, problema nu se pune dacă să fie folosite pedeapsa și amenințarea. întrebarea este cum pot fi ele folosite conștient și în urma unei atente reflecții. Altfel spus, cum ar putea fi copiii disciplinați? Aceasta este o întrebare foarte dificilă, deoarece copiii (și părinții) sunt foarte diferiți în ceea ce privește temperamentul. Unii copii sunt agreabili. Ei își doresc din tot sufletul să facă pe plac, dar plătesc pentru asta având o tendință către dependență și evitarea conflictului. Alții sunt încăpățânați și mai independenți. Acei copii vor să facă exact ceea ce doresc, când doresc, mereu. Pot fi dificili, inadaptabili și încăpățânați. Unii copii caută cu disperare reguli și o structură și sunt mulțumiți chiar și de mediile mai stricte. Alții, pe care-i interesează prea puțin previzibilitatea și rutina, sunt imuni față de cerințele ce implică până și o minimă ordine necesară. Unii au o imaginație și o creativitate fără margini, iar alții sunt mai legați de concret și mai conservatori. Toate acestea sunt diferențe profunde și importante, influențate puternic de factori biologici, și dificil de modificat din punct de vedere social. Dată fiind această variabilitate, este, într-adevăr, un noroc că putem reflecta mai atenți la folosul controlului social.

UN MINIMUM NECESAR DE FORȚĂ !

Iată o idee inițială foarte simplă: regulile nu ar trebui să fie mai multe decât e nevoie. Cu alte cuvinte, legile proaste ne fac să nu mai respectăm legile bune. Acesta este echivalentul etic — chiar legal — al „briciului lui Occam“, ghilotina conceptuală a omului de știință, conform căreia este preferabilă ipoteza cea mai simplă cu putință. Așadar, nu împovăra copiii —

sau pe cei ce-i disciplinează — cu prea multe reguli. Această cale duce la frustrare.

Redu numărul de reguli. Apoi, gândește-te ce să faci când una dintre ele este încălcată. O regulă generală, independentă de context, pentru severitatea pedepsei, este dificil de stabilit Totuși, o normă utilă a fost deja inclusă în dreptul comun englez, unul dintre produsele foarte importante ale civilizației occidentale. Analiza sa ne poate ajuta să stabilim un al doilea principiu util.

Legile civile engleze îți permit să-ți aperi drepturile, însă numai într-o manieră rezonabilă. Cinevapătrunde prin efracție în casa ta. Ai un pistol încărcat. Ai dreptul de a te apăra, dar e mai bine s-o faci eta-pizat. Dacă a intrat vreun vecin beat și derutat? „împușcă-l!“, gândești tu. Dar nu este așa de simplu. Așa că, în schimb, îi spui: „Stai! Sunt înarmat!" Dacă nu primești nicio explicație și nici nu se retrage, poți să tragi un foc de avertisment. Apoi, dacă persoana înaintează, poți ținti către piciorul său. (Nu o lua drept un sfat avizat. Este un exemplu.) Un singur principiu sclipitor de practic poate fi utilizat pentru a genera toate aceste reacții din ce în ce mai dure — este vorba despre folosirea unui minimum necesar de forță. Așadar, avem două principii generale ale disciplinării. Primul: redu din reguli. Al doilea: folosește un minimum necesar de forță pentru a pune în aplicare acele reguli.

în legătură cu primul principiu, te-ai putea întreba: „Mai precis, cât de mult să reduc numărul de reguli?" Iată câteva sugestii de reguli minimale: nu mușca, nu lovi cu pumnul sau cu piciorul, cu excepția situației în care ești în legitimă apărare. Nu-i tortura și nu-i hărțui pe alți copii, ca să nu ajungi la închisoare. Mănâncă într-un mod civilizat și respectuos, astfel încât oamenii să se bucure că le ești oaspete și că-ți oferă din mâncarea lor. învață să împărți, astfel încât alțicopii să se joace cu tine. Fii atent când îți vorbesc adulții, astfel încât să nu le stârnești sentimente de iritare, iar ei să refuze să te mai învețe ceva. Du-te la culcare cuminte și liniștit, pentru ca părinții tăi să poată avea o viață personală și să nu regrete că ai apărut pe lume. Ai grijă de bunurile tale, deoarece e nevoie să înveți cum s-o faci și pentru că ești norocos că le ai. Fii o companie plăcută atunci când se întâmplă ceva amuzant, astfel încât să fii invitat la distracție. Poartă-te în așa fel, încât

ceilalți oameni să se bucure de prezența ta, să-ți dorească prezența. Un copil care cunoaște aceste reguli va fi bine-venit peste tot.

în legătură cu cel de-al doilea principiu, la fel de important, întrebarea ta ar putea fi: care este acel minimum de forță ce trebuie folosită?

Acestprag trebuie stabilit la modul empiric, începând cu intervenția cea mai mică posibilă. Unii copii vor înlemni doar dacă le arunci o privire. Pe un altul îl va opri o comandă verbală. Pentru unii va fi necesar să le dai un bobârnac sau o palmă ușoară. O astfel de strategie este utilă cu precădere în locuri publice, cum sunt restaurantele. Poate fi administrată brusc, silențios și eficient, fără să se riște vreo escaladare. Care este alternativa? Un copil care plânge furios, cerând atenție, nu va avea parte de prea multă popularitate. Un copil care fuge de la o masă la alta tulburând liniștea tuturor atrage oprobriul (un cuvânt vechi, dar bun) asupra lui și asupra părinților săi. Astfel de rezultate nu sunt deloc optime, iar copiii cu siguranță vor fi tot mai neastâmpărați în public, deoarece experimentează: încearcă să afle dacă regulile cunoscute se aplică și în noul loc. Ei nu exprimă verbal această dorință, cel puțin nu atunci când au mai puțin de trei ani.

Când copiii noștri erau mici și îi duceam la restaurant, oamenii le zâmbeau. Ei stăteau frumos și mâncau civilizat. Nu puteau rezista mult timp, dar nici noi nu-i țineam acolo prea multă vreme. Când începeau să devină neliniștiți, după ce ședeau patruzeci și cinci de minute, știam că e momentul să plecăm. Făcea parte din înțelegerea noastră. Clienții dela mesele apropiate ne spuneau câtde încântați erau să vadă o familie fericită. Noi nu eram întotdeauna fericiți, iar copiii noștri nu se comportau întotdeauna cum trebuie. Dar în majoritatea timpului așa se întâmpla și era minunat să vezi cum oamenii răspundeaupozitiv la prezența lor. Era cu adevărat bine pentru copii. Puteau vedea că oamenii îi plac. Aceasta le întărea comportamentul adecvat, reprezentând, totodată, răsplata lor.

Oamenii îi vor plăcea sincer pe copiii voștri dacă le acordați șansa de a se purta agreabil. Lucrul acesta l-am învățat imediat ce s-a născut primul nostru copil, fiica noastră, Mikhaila. Când am scos-o la plimbare în cărucior în cartierul nostru muncitoresc din Montreal, tăietorii de lemne, oameni duri, băutori de cursă lungă, se opreau cu camioanele lor și îi zâmbeau.

Râdeau și se strâmbau la ea. Când vezi oameni răspunzându-le copiilor, îți recapeți încrederea în natura umană. Iar când copiii tăi se comportă civilizat în public, toate aceste bucurii se multiplică. Pentru a face astfel încât asemenea lucruri să se întâmple, trebuie să-ți disciplinezi copiii cu atenție și eficient — și pentru asta,, trebuie să știi câte ceva despre recompensă și pedeapsă, și nu să eviți familiarizarea cu aceste instrumente.

Din procesul de stabilire a unei relații cu fiul tău sau cu fiica ta face parte și înțelegerea modului în care acea mică persoană răspunde la intervenția disciplinară — după care e de dorit să intervii așa cum trebuie. E foarte simplu să recurgi la clișee verbale, precum: „Nu există nicio scuză pentru pedeapsa fizică" sau „Dacă-i lovești pe copii, nu vor face decât să lovească, la rândul lor." Haideți să începem cu prima afirmație: *pedeapsa fizică nu are nicio scuză.* Mai întâi, trebuie să menționăm faptul că există un consens larg asupra ideii că unele forme de comportament nepotrivit, în special cele de tipul furtului sau atacului, sunt greșite și ar trebui sancționate. în al doilea rând, ar trebui să menționăm că aproape toate acele sancțiuni implică pedeapsa în multiplele sale forme psihice și, mai direct, fizice. Privațiunea de libertate provoacă durere într-o manieră similară, în esență, cu trauma fizică. Același lucru poate fi spus și despre utilizarea izolării sociale (inclusiv a „time out“-ului, a momentului când îl trimiți pe copil în camera lui). Neurobiologia ne-a învățat aceste lucruri. Aceleași zone cerebrale mediază răspunsul pentru toate aceste trei contexte și toate sunt ameliorate de aceeași clasă de medicamente, opiaceele.[105] Pedeapsa cu închisoarea este, în mod clar, o pedeapsă fizică — mai ales carcera—, chiar și atunci când nu are loc nicio violență. în al treilea rând, trebuie să menționăm că unele acțiuni inadecvate trebuie oprite, eficient și imediat, ca să nu se întâmple ceva și mai rău. Care este pedeapsa potrivită pentru cineva care înfige la nesfârșit o furculiță într-o priză? Sau care fuge râzând în parcarea aglomerată a unui supermarket? Răspunsul este simplu: orice poate opri cel mai repede acel comportament. Deoarece alternativa ar putea fi fatală.

în cazul parcării sau al prizei, acest lucru este foarte clar. Dar același principiu se aplică în domeniul social, fapt care ne duce către al patrulea aspect ce scuză pedeapsa fizică. Penalitățile pentru comportamentul inadecvat (de tipul celui care ar fi putut fi cu ușurință stopat în copilărie) devin tot mai severe pe măsură ce copiii înaintează în vârstă — într-

omăsură covârșitoare, cei care sfârșesc prin a fi pedepsiți la modul concret de societate în adolescența târzie și în tinerețe sunt tocmai aceia care nu au fost socializați eficient până la vârsta de patru ani. La rândul lor, puștii de patru ani lipsiți de limite sunt aceia care la vârsta de doi ani erau, prin natura lor, excesiv de agresivi. Din punct de vedere statistic, erau mai predispuși decât alți copii de aceeași vârstă să lovească cu piciorul, cu pumnul, să muște și să ia jucăriile altora (comportament cunoscut mai târziu drept furt). Este vorba de circa 5% dintre băieți și un procent mult mai redus de fete.[106] îngânarea pe negândite a expresiei magice „nu există scuză pentru pedeapsa fizică" înseamnă, de asemenea, încurajarea iluziei conform căreia micii diavoli adolescenți apar în mod magic din niște îngerași cândva inocenți. Nu-i faci niciun bine copilului tău dacă-i treci cu vederea vreun comportament nepotrivit (mai ales dacă temperamentul copilului este unul mai agresiv).

în al cincilea rând, a susține că *nu există nicio scuză pentru pedeapsa fizică* e ca și cum cuvântul „nu" ar putea fi oricând transmis în mod eficient unei alte persoane în absența amenințării cu pedeapsa. O femeie poate spune „nu" unui bărbat puternic, narcisic, doar în măsura în care normele sociale, legea și statul o susțin. Un părinte îi poate spune „nu" unui copil care vrea o a treia felie de tort numai pentru că el este mai mare, mai puternic și mai capabil decât copilul (și, de asemenea, autoritatea îi este susținută de lege și de stat). în ultimă instanță, „nu" înseamnă: „Dacă mergi mai departe în felul acesta, ți se va întâmpla ceva ce n-o să-ți placă." Altfel, nu înseamnă nimic. Sau, mai rău, înseamnă: „o altă aberație fără rost din partea adulților demni de ignorat." Sau, și mai rău: „toți adulții sunt ineficienți și slabi." Aceasta este o lecție deosebit de proastă în condițiile în care destinul fiecărui copil este acela de a deveni adult, iar părinții nu fac decât să încurajeze lucrurile care pot fi realizate fără niciun efort personal. Ce are de așteptat un copil care ignoră și disprețuiește adulții? De ce să mai crească? Aceasta este povestealui PeterPan, care crede că toți adulții sunt variante ale Căpitanului Hook, tiranic și îngrozit de propria-i mortalitate (gândește-te la un crocodil înfometat în al cărui stomac se află un ceas). Singura situație în care „nu" înseamnă „nu", în absența violenței, este atunci când e transmis de o persoană civilizată unei altei persoane civilizate.

Și cum rămâne cu ideea că *a lovi un copil nu face decât să-l învețe și pe el să lovească?* în primul rând, *nu e deloc așa, e complet greșit.* Și simplist. Pentru început, să precizăm că „a lovi" este un cuvânt foarte inadecvat pentru a descrie acțiunea disciplinară a unuipărinte eficient. Dacă „a lovi" ar descrie cu adevărat întreaga gamă de comportamente violente fizic, atunci nu ar mai exista diferențe între picăturile de ploaie și bombele atomice. Magnitudinea chiar contează — la fel și contextul —, dacă nu suntem în mod deliberat orbi și naivi în ceea ce privește subiectul. Orice copil cunoaște diferența dintre a fi mușcat de un câine rău, neprovocat, și a fi apucat cu dinții de propriul câine atunci când încearcă în joacă, dar cam neatent, să-i fure osul. Când vorbim despre „lovire", trebuie să ținem cont de cât de tare este lovită o persoană și de ce este lovită. Momentul „lovirii", care face parte din context, este de asemenea de o importanță crucială. Dacă, mamă fiind, îți atingi cu o palmă copilul de doi ani imediat după ce el a lovit bebelușul în cap cu un cub de lemn, el va face legătura și, cel puțin, pe viitor va fi mai puțin dornic de a-1 pocni. Acesta pare a fi un rezultat favorabil. Cu siguranță, el nu va trage de aici concluzia că va trebui să continue să-l lovească pe bebeluș — el nu va lua drept exemplu încurajator gestul tău de a-i da o pălmuță. Copilul nu este deloc prost. Este doar gelos, impulsiv și nu prea sofisticat. Și cum altfel îl vei proteja pe frățiorul lui mai mic? Dacă metoda ta de disciplinare nu este eficientă, bebelușul va avea de suferit. Poate ani de zile de atunci încolo. Hărțuirea va continua dacă tu nu faci absolut nimic pentru a o opri. Dacă tu preferi să eviți un conflict de moment, care este totuși necesar dacă vrei să ai pace mai târziu. Te vei face poate că nu vezi. Iar apoi, mai târziu, când copilul mai mic îți va pune întrebări (poate la vârsta maturității), vei spune: „Habar n-am avut ce se petrece." Dar tu nu ai vrut să știi. Așa că nu ai știut. Pur și simplu ai respins responsabilitatea disciplinării și ai justificat acest comportament arătând în continuare cât de drăguță ești. Fiecare casă din turtă dulce are în ea o vrăjitoare care devorează copii.

Așadar, ce vrem să spunem cu toate astea? Că ne rămâne să decidem dacă vrem să disciplinăm eficient sau vrem să disciplinăm ineficient (dar nu putem renunța complet la disciplină, deoarece natura și societatea vor pedepsi într-o manieră draconică orice eroare a comportamentului infantil care rămâne necorectată). Iată deci câteva indicii practice: excluderea temporară (pauza) poate fi o formă foarte eficientă de pedepsire, mai ales

atunci când copilul neascultător va fi primit înapoi cu brațele deschise imediat ce își vine în fire. Un copil furios ar trebui să stea singur până când se calmează. Apoi, ar trebui să i se permită să se întoarcă la viața normală. în felul acesta, copilul este cel ce învinge, și nu furia lui. Regula este: „Vino să ni te alături imediat ce te poți comporta cum se cuvine." Pentru copil, părinte și societate, acesta este un târg foarte bun. I\i vei putea vedea în ce măsură copilul tău și-a recăpătat cu adevărat controlul. Și îl vei putea plăcea din nou,

în ciuda comportamentului său nepotrivit de mai devreme. Dacă ești încă supărat, poate că el nu s-a căit complet — sau poate că tu ar trebui să faci ceva cu tendința ta de a purta ranchiună.

Dacă ai un copil îndărătnic, care fuge, pur și simplu, râzând atunci când este trimis să stea la colț sau în camera lui, la excluderea temporară (la acel „time out“) trebuie adăugată și constrângerea fizică. Un copil poate fi ținut cu atenție, dar ferm, de brațe, până când încetează să se mai zbată și este atent. Dacă nu merge, poate fi așezat cu fața în jos pe genunchiul unui părinte. în cazul unui copil care încalcă limitele cu o deosebită inventivitate, o lovitură la fund poate indica seriozitatea necesară a adultului responsabil. Există situații în care nici asta nu va fi de ajuns, în parte deoarece unii copii sunt foarte hotărâți, aventuroși și duri, sau deoarece comportamentul exagerat este cu adevărat grav. Și dacă nu ești atent la astfel de lucruri, nu te comporți responsabil ca părinte. Tinzi deci să lași „treburile nasoale" pe seama altcuiva — dar acea altă instanță va impune pedepse mult țnai nasoale.

UN REZUMAT AL PRINCIPIILOR

Principiul disciplinar 1: *redu numărul de reguli.* Principiul 2: *folosește un minimum de forță necesară.* Iată-1 pe al treilea: *părinții trebuie să lucreze în tandem.*[107] Creșterea copiilor mici este solicitantă și epuizantă. Din această cauză, este ușor ca un părinte să greșească. Insomnia, foamea, ecourile unui conflict anterior, o mahmureală, o zi proastă la serviciu — oricare dintre aceste lucruri luate separat poate face ca o persoană să fie nerezonabilă. Dar când se combină mai mulți astfel de factori, avem deja un personaj periculos. în asemenea condiții, este necesar să ai pe altcineva prin

preajmă, care să observe, să intervină, să discute. Așa scad probabilitățile ca un copil dificil șiplângăcios și părintele lui ajuns la saturație să se stârnească unul pe altul până la punctul de unde nu mai există întoarcere. Părinții ar trebui să muncească în tandem, astfel încât tatăl unui nou-născut să vegheze ca proaspăta mămică să nu ajungă la epuizare și să nu facă vreun gest necugetat după ce-și tot aude bebelușul, pradă colicilor, plângând de la ora unsprezece noaptea până la ora cinci dimineața, treizeci de zile în șir. Nu spun că ar trebui să fim neînțelegători față de mamele singure, dintre care multe se luptă într-un mod incredibil de curajos — o parte dintre ele după ce abia au scăpat dintr-o relație brutală —, dar asta nu înseamnă că ar trebui să pretindem că toate formele de familie sunt la fel de viabile. Căci nu sunt. Punct.

Iată un al patrulea principiu, unul care este într-o mai mare măsură psihologic: *părinții ar trebui să-și înțeleagă propria capacitate de a fi duri, răzbunători, aroganți, ranchiunoși, mânioși, dar și neparoliști.* Foarte puțini oameni își propun, la modul conștient, să aibă rezultate slabe ca tată sau mamă, dar parentajul de proastă calitate este frecvent. Deoarece oamenii au o mare capacitate de a face și rău, nu doar bine — și pentru că își impun să nu vadă acest fapt. Oamenii sunt agresivi și egoiști, la fel cum sunt blânzi și atenți. Din acest motiv, nicio ființă umană adultă — nicio gorilă prădătoare, aparținând unei ierarhii — nu poate tolera în mod sincer să fie dominată de un copil arogant. Răzbunarea va sosi. La zece minute după ce o pereche de părinți mult prea drăguți și răbdători nu a reușit să împiedice manifestarea unei crize de furie infantilă la supermarketul local, ei își vor lua revanșa asupra celui mic, arătându-se indiferenți atunci când el aleargă încântat să le arate părinților noua lui realizare. Când un părinte e făcut de rușine, nu e ascultat sau e provocat pe terenul luptelor de dominare, el va deveni revanșard, oricât de altruist își imaginează că este. Iar apoi va începe pedeapsa. Resentimentul alimentează dorința de răzbunare. Vor fi oferite mai puține dovezi spontane de iubire, înmulțindu-se raționalizările (justificările) pentru absența lor. Vor fi căutate mai puține oportunități pentru dezvoltarea personală a copilului. Va începe o îndepărtare subtilă. Iar acesta este numai începutul drumului către un război familial total, condus mai ales din culise, din spatele falsei fațade de normalitate și iubire.

E o cale bătătorită care ar fi mai bine să fie evitată. Un părinte cu adevărat conștient de toleranța sa limitată și de capacitatea sa de a întrece măsura atunci când este provocat poate, astfel, să plănuiască în mod serios o strategie disciplinară adecvată — mai ales dacă este monitorizat de un partener la fel de vigilent —, fără a lăsa vreodată ca lucrurile să degenereze până Ia punctul în care apare ura autentică. Ai grijă. Există familii toxice peste tot. Ele nu stabilesc nicio regulă și nu pun limite niciunui comportament nepotrivit. Părinții izbucnesc aleatoriu,

imprevizibil. Copiii care trăiesc în acest haos vor fi zdrobiți, dacă sunt timizi, sau se vor revolta într-un mod contraproductiv, dacă sunt mai duri. Și așa nu este bine. Situația poate deveni literalmente criminală.

Acum vine un al cincilea principiu, cel final și cel mai general. Părinții au datoria de a se comporta ca reprezentanți ai lumii reale — niște reprezentanți miloși și grijulii, totuși, jucândrolullumiireale. Această obligație depășește orice responsabilitate de a asigura fericirea, de a încuraja creativitatea sau de a crește stima de sine. Principala datorie a părinților este aceea de a-și face copiii dezirabili din punct de vedere social. Astfel, copilul va căpăta șanse, respect de sine și siguranță. Este o sarcină mai importantă chiar și decât încurajarea identității individuale. în orice caz, acel Sfânt Graal nu poate fi căutat decât după instaurarea unor bune abilități sociale.

COPILUL BUN - ȘI PĂRINTELE RESPONSABIL

Un copil de trei ani socializat într-un mod adecvat este politicos și implicat. De asemenea, nu este insistent. El stârnește interesul altor copii și aprecierea adulților. Există într-o lume în care ceilalți copii îl primesc cu brațele deschise și se întrec să-i câștige atenția și în care adulții se bucură sincer să-l vadă, fără să se ascundă în spatele unor zâmbete false. El este încurajat să facă cunoștință cu lumea de către niște părinți bucuroși să-l inițieze în acest sens. în cele din urmă, individualitatea sa va avea mai mult de câștigat în acest fel decât prin vreo încercare părintească lașă de a evita conflictul și disciplinarea de zi cu zi.

Discută cu partenerul tău (sau cu un prieten, dacă n-ai o pereche) despre ceea ce-ți place și ceea ce nu-ți place la copilul tău. Dar nu te teme să invoci lucruri care îți plac și lucruri care nu-ți plac. Poți distinge ce e potrivit de ce nu e potrivit precum grâul de neghină. îți dai seama de diferența dintre bine și rău. După ce ți-ai clarificat poziția — urmărind să vezi dacă nu cumva ești meschin, arogant sau resentimentar —, fă pasul următor și determină-1 pe copil să se comporte civilizat. îți asumi astfel responsabilitatea pentru disciplinarea lor. îți asumi responsabilitatea pentru greșelile pe care le vei comite, inevitabil, disciplinându-i. Poți să-ți ceri scuze când greșești și poți învăța să-i educi cu mai mult tact.

I\i, în definitiv, îți iubești copiii. Dacă acțiunile lor te fac pe tine să-i displaci, gândește-te ce efect vor avea ei asupra altor oameni, cărora le pasă și mai puțin de ei. Acei oameni îi vor pedepsi sever, voit sau nu. Nu permite să se întâmple așa ceva. E mai bine să-ți înveți monstruleții ce este și ce nu este dezirabil, astfel încât să devină niște cetățeni bine adaptați ai lumii din afara familiei.

Un copil care ascultă ce-i spui, care nu se eschivează, care se poate juca și nu se smiorcăie, care este amuzant (dar nu enervant) și care poate fi de încredere — acel copil va avea prieteni oriunde se duce. Profesorii săi îl vor plăcea, la fel și părinții săi. Dacă el îi ascultă cu politețe pe adulți, și el va fi ascultat, la rândul lui, i se va zâmbi și va fi instruit cu bucurie. El va răzbi în ceea ce poate deveni atât de ușor o lume rece, neiertătoare și ostilă. Regulile clare creează copii siguri pe sine și părinți calmi, raționali. Principiile clare de disciplină și pedeapsă echilibrează mila și dreptatea, astfel încât dezvoltarea socială și maturizarea psihică să fie încurajate într-un mod optim. Regulile clare și disciplinarea adecvată ajută copilul, familia și societatea, stabilind, menținând și extinzând ordinea — singura care ne protejează de haosul și spaimele lumii subpământene, unde totul este nesigur, generator de anxietăți, lipsit de speranță și deprimant Nu există daruri mai mari decât acelea pe care le poate oferi un părinte implicat și curajos.

Nu-ți lăsa copiii să-ți facă lucruri care te vor enerva.

1

Voi vorbi aici, ca de multe alte ori în această carte, despre experiența mea clinică (așa cum am vorbit, deja, și despre istoria mea personală). Am încercat să păstrez intactă morala poveștilor, ascunzând, totodată, detaliile, pentru a nu afecta intimitatea celor implicați. Sper să mențin echilibrul între aceste două deziderate.

2

Marioneta Elmo, personaj din serialul de televiziune pentrucopiiSesame *Street* (JV.t.).

3

“ Păpușar american (1936-1990), creatorul păpușilor Muppets *(N.t.)*.

Regula 6

Fă-ți ordine în propria casă înainte de a judeca lumea

0 PROBLEMĂ DE RELIGIE

Nu pare rezonabil să-l descriem pe tânărul care a împușcat douăzeci de copii și șase membri ai personalului de la școala elementară Sandy Hook din Newtown, Connecticut, în 2012, ca fiind o persoană religioasă. Acest lucru este valabil și pentru criminalul de la teatrul din Colorado, dar și pentru ucigașii de la Liceul Columbine. Dar acești indivizi criminali aveau o problemă cu realitatea, o problemă cu profunzimi religioase. Așa cum scria unul dintre membrii cuplului de ucigași din Columbine:[108]

Nu merită să lupți pentru rasa umană, ci doar să o extermini. Să redai

I pământul animalelor. Ele îl merită infinit mai mult decât noi. Nimic nu mai are sens pe lumea asta.

Oamenii care gândesc astfel văd Ființa însăși ca fiind nedreaptă și dură, coruptă chiar, iar Ființa *umană,* în particular, o privesc ca fiind demnă de dispreț. Ei se autointitulează judecători supremi ai realității și îi găsesc toate neajunsurile. Ei sunt criticii supremi. Același ucigaș continuă cu un cinism profund:

Dacă vă amintiți de istoria voastră, naziștii au venit cu o „soluție finală" la problema evreiască... Ucideți-i pe toți. Ei bine, în cazul în care nu v-ați dat seama, eu spun „UCIDEȚI OMENIREA". Nimeni nu trebuie să supraviețuiască.

Pentru astfel de indivizi, lumea trăită este coruptă și rea — așa că la naiba cu totul!

Ce se întâmplă când cineva ajunge să gândească în felul acesta? O piesă de teatru remarcabilă, *Faust,* scrisă de Johann Wolfgang von Goethe, tratează această problemă. Personajul principal al piesei, un savant pe nume Heinrich Faust, își vinde sufletul nemuritor diavolului, lui Mefistofel. în schimb, el primește orice își dorește atât timp cât e în viață, pe pământ. în piesa lui Goethe, Mefistofel este eternul adversar al Ființei. El are un crez central, definitoriu:[109]

Sunt spiritul ce totul neagă

Și cu dreptate, dat fiind că tot ce naște și devine E vrednic să se prăpădească.

Nimic să nu mai ia ființă — ar fi mai bine.

Astfel, cam tot ce voi numiți păcat, Distrugere și rău, E însuși elementul meu.

Goethe a considerat atât de important acest sentiment de ură—cheia distructivității umane răzbunătoare —, încât l-a făcut pe Mefistofel să exprime această ură încă o dată, cumva diferit, în Partea a Il-a a piesei, scrisă mulți ani mai târziu.[110]

Oamenii gândesc adesea în manieră mefistofelică, deși rareori își pun gândurile în practică la fel de brutal precum acești criminali în masă care au acționatla școală, în universitate sau la teatru. Ori de câte ori avem parte de o nedreptate, reală sau imaginară, ori de câte ori ne confruntăm cu o tragedie sau cădem pradă mașinațiunilor altora, ori de câte ori simțim groaza și durerea propriilor noastre limitări, aparent arbitrare — în toate aceste cazuri tentația de a pune la îndoială Ființa și apoi de a o blestema se ivește cu lașitate din întuneric. De ce trebuie ca oameni nevinovați să sufere atât de înfiorător? Pe ce fel de planetă sângeroasă și oribilă trăim până la urmă?

într-adevăr, viața este foarte dură. Fiecăruia îi sunt destinate durerea și distrugerea. Uneori, suferința este în mod evident rezultatul uneigreșelipersonale, precum orbirea încăpățânată, incapacitatea de a lua decizii sau reaua-voință. în astfel de cazuri, atunci când este auto-indusă,

suferința poate părea chiar justă. Ați putea susține că oamenii primesc ceea ce merită. Cu toate acestea, chiar dacă e adevărat, nu prea ne încălzește. Uneori, atunci când cei care suferă își schimbă comportamentul, viețile lor se vor desfășura mai puțin tragic. Dar controlul uman asupra suferinței este limitat. Vulnerabilitatea față de disperare, boală, îmbătrânire și moarte este universală. în cele din urmă, pare că nu noi am fi arhitecții fragilității noastre. A cui este greșeala, atunci?

Oamenii care sunt foarte bolnavi (sau mai rău, care au un copil bolnav) își vor pune, inevitabil, această întrebare, indiferent dacă sunt sau nu religioși. Același lucru este valabil pentru cel prins în rotițele unei birocrații gigantice — care suferă din cauza unui audit fiscal sau care se luptă cu un proces sau cu un divorț interminabil. Și nu doar cei la care este evidentă suferința sunt torturați de nevoia de a învinovăți pe cineva sau ceva pentru starea intolerabilă a Ființei lor. De la înălțimea faimei, a influenței și a puterii sale creative, de exemplu, eminentul Lev Tolstoi însuși a început să pună la îndoială valoarea existenței umane. El gândea în felul următor[111]:

Situația mea era îngrozitoare. Știam că, pe calea cunoașterii raționale, nu voi descoperi nimic, în afară de negarea vieții, iar în credință — nimic în afara negării rațiunii, care este încă și mai imposibilă decât negarea vieții. Potrivit cunoașterii raționale, reieșea că viața este un rău, iar oamenii știu lucrul acesta, că depinde de oameni ca ei să nu trăiască, dar că ei au trăit și trăiesc, și eu însumi am trăit, deși știam de mult că viața e absurdă și e un rău.

Oricât ar fi încercat, Tolstoi nu a putut identifica decât patru mijloace de a scăpa de astfel de gânduri. Unul era retragerea într-o ignorare infantilă a problemei. Un altul era urmărirea plăcerii lipsite de scop. Al treilea mijloc era ca, „înțelegând răul și absurditatea vieții, să continui să o lungești în felul acesta, știind dinainte că din ea nu va ieși nimic". El a identificat acea formă aparte de evadare cu slăbiciunea: „Oamenii din această categorie știu că moartea e mai bună decât viața, dar, neavând forța să acționeze în mod rațional — să termine cât mai repede minciuna și să se omoare —, parcă așteaptă totuși ceva..."

Numai cel de-1 patrulea și ultim mijloc de a scăpa implica „putere și energie. Această ieșire constă în aceea ca, înțelegând că viața e un rău și o absurditate, să o nimicești." Tolstoi și-a urmat neabătut ideile:

Așa procedează rarii oameni puternici și consecvenți. înțelegând întreaga prostie a renghiului care le-a fost jucat și înțelegând că desfătările morților sunt mai numeroase decât ale celor vii, și că cel mai bun lucru este să nu exiști, ei acționează în consecință și termină pe dată această glumă proastă, mai cu seamă că au la îndemână și mijloacele: ștreangul, apa, cuțitul ca să-și străpungă inima, trenurile de pe căile ferate.

Tolstoi nu era suficient de pesimist Stupiditatea renghiului care ne-a fost jucat nu motivează în primul rând suicidul. Ci motivează crima — uciderea în masă —, adeseaurmată de suicid. Acesta este un protest existențialist mult mai eficient. Până în iunie 2016, oricât de incredibil ar putea părea, în SUA, în 1260 de zile[112], avuseseră deja loc o mie de „crime în masă" (definite ca având cel puțin patru oameni uciși într-un singur incident, excluzându-1 pe criminal). Aceasta înseamnă că s-a petrecut un astfel de eveniment în cinci din fiecare șase zile, timp de mai mult de trei ani. Toată lumea spune: „Nu înțelegem!" Cum putem încă să ne mai prefacem? Tolstoi a înțeles, cu mai mult de un secol în urmă. Autorii străvechi ai poveștii biblice a lui Cain și Abel au înțeles, și ei, acum mai bine de două mii de ani. Crima a fost descrisă de ei ca prima acțiune a istoriei postedenice: și nu doar crima, ci și fratricidul — uciderea nu numai a cuiva inocent, ci a cuiva ideal și bun, o crimă comisă conștient, pentru a aduce un prejudiciu creatorului universului. Ucigașii din ziua de azi ne spun același lucru, cu propriile lor cuvinte. Cine nu ar îndrăzni să afirme că acesta nu este viermele din interiorul mărului? Dar noi nu vrem să ascultăm, căci adevărul taie prea aproape de os. Chiar și pentru o minte atât de profundă ca aceea a renumitului autor rus, nu exista cale de ieșire. Cum reușim noi, restul, când un om de calibrul lui Tolstoi se recunoaște înfrânt? Ani de zile și-a ascuns armele de el însuși și nu îndrăznea să umble cu o frânghie în mână, de teamă că se va spânzura.

Cum poate o persoană lucidă să evite furia împotriva lumii?

RĂZBUNARE SAU TRANSFORMARE

Un omevlavios arputea îndrepta pumnul spre cer, disperat de nedreptatea și orbirea evidente de care dă dovadă Dumnezeu. însuși Cristos s-a simțit abandonat pe cruce, sau cel puțin așa ni s-a povestit. Un individ agnostic

sau ateu ar putea da vina pe soartă sau ar putea să reflecteze amărât la brutalitatea acesteia. Un altul s-ar putea denigra pe sine, căutându-și defectele de caracter ce stau la baza suferinței și a erodării sale. Toate acestea sunt variațiuni ale unei singure teme. Numele țintei se schimbă, dar psihologia adiacentă rămâne constantă. De ce? De ce există atâta suferință și cruzime?

Ei, bine, probabil chiar este mâna lui Dumnezeu — sau este soarta oarbă, fără sens, dacă ești înclinat să gândești astfel. Dar ce se întâmplă dacă o faci? Criminalii în masă cred că toată această suferință la care suntem condamnați le justifică răzbunarea și atitudinea acuzatoare, așa cum au arătat atât de clar băieții de la Columbine:[113]

Prefer să mor decât să-mi trădez propriile idei. înainte de a părăsi acest loc lipsit de valoare, voi ucide pe oricine consider că nu este potrivit pentru ceva, mai ales pentru viață. Dacă m-ai enervat în trecut, vei muri dacă te văd. Poate că i-ai mai enervat și pe alții și apoi ei s-au calmat, dar nu e cazul meu. Eu nu-i uit pe cei care mi-au greșit.

Unul dintre cei mai răzbunători ucigași ai secolului XX, teribilul Cari Panzram, a fost violat, brutalizat și trădat în instituția din Minnesota responsabilă cu „reabilitarea" lui pe când era închis acolo, ca delincvent juvenil. El a ieșit din casa de corecție înfuriat peste măsură — era deja un tâlhar, un piroman, un violator și un ucigaș în serie. El urmărea conștient și din plin doar să distrugă orice îi ieșea în cale — a luat în calcul inclusiv valoarea de piață a proprietății pe care a ars-o. El a început urându-i pe indivizii care-i făcuseră rău. Resentimentul lui a crescut până când ura s-a răsfrânt asupra întregii omeniri și nu s-a oprit acolo. Distructivitatea lui era ațintită într-un mod fundamental spre Dumnezeu însuși. Nu există o altă manieră de-a o spune. Panzram a violat, a ucis și a incendiat pentru a-și exprima furia împotriva Ființei. El se comporta ca și cum Cineva ar fi fost responsabil pentru ceea ce i se întâmplase. Același lucru se întâmplă în povestea lui Cain și Abel. Sacrificiile lui Cain sunt respinse. El există în suferință. El îl somează pe Dumnezeu și provoacă Ființa creată de El. Dumnezeu îi refuză ruga. El îi spune lui Cain că problema lui vine din sinea lui. Cain, în furia lui, îl ucide pe Abel, favoritul lui Dumnezeu (și, ca să fim sinceri, idolul lui Cain). Cain este gelos, desigur, pe fratele lui plin de succes. Dar

îl distruge pe Abel în primul rând pentru a i se opune lui Dumnezeu. Aceasta este cea mai reală versiune a ceea ce se întâmplă atunci când oamenii își duc răzbunarea până la extrem.

Reacția lui Panzram a fost (ceea ce este cel mai teribil) perfect inteligibilă. Detaliile autobiografiei sale arată că era unul dintre acei oameni puternici și consecvenți ai lui Tolstoi. El a fost un agent puternic, consecvent, neînf ricat. A avut curajul de a-și urma convingerile. Cum ne-am fi putut aștepta să ierte și să uite cineva ca el, având în vedere ce i s-a întâmplat? Oamenilor li se întâmplă lucruri cu adevărat teribile. Nu-i de mirare că urmăresc răzbunarea. în astfel de condiții, răzbunarea pare a fi o necesitate morală. Cum poate fi deosebită de cererea pentru dreptate? După ce ai trăit atrocități teribile, iertarea nu este oare doar o lașitate sau o lipsă de voință? Mă tortureaza astfel de întrebări. Dar sunt oameni care lasă în urmă trecuturi teribile pentru a face bine, nu rău, deși o astfel de performanță poate părea supraomenească.

Am cunoscut oameni care au reușit acest lucru. Știu un om, un mare artist, care a ieșit dintr-o „școală" ca aceea descrisă de Panzram — numai că acest om fusese aruncat acolo ca un copil inocent de cinci ani, imediat după o lungă ședere în spital, unde suferise de rubeolă, oreion și varicelă simultan. Incapabil să se adapteze la codul școlii sale, izolat deliberat de familie, abuzat, înfometat și torturat în diverse forme, el a ieșit de acolo un tânăr mânios, distrus. Și-a făcut sieși rău, consumând alcool și droguri și recurgând la alte forme de comportament autodistructiv. El ura pe toată lumea — pe Dumnezeu, pe el însuși și soarta oarbă. Dar a pus capăt tuturor acestora. A renunțat la băutură. A renunțat la ură (deși aceasta apare încă în unele scurte momente). El a revitalizat cultura artistică a tradiției sale ancestrale și a instruit tineri pentru a duce meșteșugul mai departe. A creat un stâlp totemic înalt de 15 metri în memoria evenimentelor vieții sale și o canoe, lungă de 12 metri, dintr-un singur trunchi, după un model care nu se mai face astăzi. Și-a adunat familia și a organizat o ceremonie tradițională, cu 16 ore de dans și sute de invitați, intenționând să-și exprime astfel durerea și să facă pace cu trecutul. El a decis să fie o persoană bună și apoi a făcut lucrurile imposibile necesare pentru a trăi așa.

Am avut o clientă care nu avusese niște părinți buni. Mama ei murise când ea era foarte mică. Bunica ei, care o crescuse, era o femeie acră și răutăcioasă, preocupată excesiv de aparențe. Ea își trata nedrept nepoata, pedepsind-o pentru virtuțile ei: creativitate, sensibilitate, inteligență — nu putea rezista să nu-și verse asupra nepoatei resentimentul pentru viața grea de care avusese parte. Clienta mea avusese o relație mai bună cu tatăl său, dar acesta, dependent fiind, murise, din nefericire, în timp ce ea îl îngrijea. Clienta mea avea un fiu. Cu el, ea avea grijă să nu perpetueze ceea ce trăise în familia de origine. El a fost crescut pentru a deveni onest, independent, muncitor și isteț. în loc să lărgească gaura din țesătura culturală pe care a moștenit-o și să o transmită mai departe, ea a cusut-o. Ea a respins păcatele înaintașilor săi. Astfel de lucruri sunt posibile.

Suferința, mizeria sufletească, trupească, intelectuală nu pot, ca atare, să producă nihilismul (adică refuzul radical al valorii, al sensului și al dezi-rabilității). Aceste suferințe îngăduie oricum interpretări cu totul diferite.

Aceste cuvinte au fost scrise de Nietzsche.[114] Iată ce voia să spună: oamenii care trăiesc pe pielea lor răul cu siguranță pot dori să-l perpetueze, să-l transmită mai departe. Dar, de asemenea, este posibil să înveți binele trăind răul. Un băiat terorizat își poate imita torționarii. Dar, de asemenea, el poate învăța din propriul abuz că este greșit să îți bați joc de oameni și să le faci viața un calvar.' O fată terorizată de mama ei poate învăța din experiențele ei teribile cât de important este să fii un părinte bun. Mulți dintre adulții care abuzează copii, probabil majoritatea, au fost ei înșiși abuzați în copilărie Acesta este un fapt bine stabilit, care poate fi demonstrat pur și simplu aritmetic, astfel: dacă un părinte a abuzat trei copii și fiecare dintre acești copii a avut alți trei copii și așa mai departe, atunci ar fi trei abuzatori în prima generație, nouă în a doua, douăzeci și șapte în a treia, optzeci și unu în a patra — și tot așa, exponențial. După douăzeci de generații, mai mult de zece miliarde vor fi suferit abuzuri: mai mulți oameni decât populează la ora actuală planeta. în schimb, în realitate, abuzul dispare de la o generație la alta. Oamenii îi limitează răspândirea. în inima umană, există o moștenire a dominanței autentice a binelui asupra răului.

Dorința de răzbunare, oricât de justificată, barează, de asemenea, calea către alte gânduri constructive. Poetul anglo-american T. S. Eliot a explicat de ce

se întâmplă așa în piesa lui de teatru, *The Cocktail Party (Petrecerea).* Unul dintre personajele sale, o femeie, nu prea se distrează la această petrecere. Ea îi vorbește unui psihiatru despre profunda ei nefericire. Spune că speră ca întreaga ei suferință să fie din vina ei. Psihiatrul este uimit. El o întreabă de ce. Ea răspunde că s-a gândit îndelung la acest subiect și în final a ajuns la următoarea concluzie: dacă e greșeala ei, ea ar putea face ceva în această privință. Dacă este greșeala lui Dumnezeu — dacă realitatea însăși este defectă, hotărâtă să-i provoace suferință —, atunci ea e condamnată. Nu ar putea schimba cu nimic structura realității înseși. Dar poate că e, totuși, capabilă să-și schimbe propria viață.

Alexandr Soljenițîn a avut toate motivele din lume pentru a pune la îndoială structura existenței atunci când a fost închis într-un lagăr de muncă sovietic, în mijlocul înfiorătorului secol douăzeci. El luptase ca soldat pe frontul rusesc încropit în fața invaziei naziste. A fost arestat, bătut și aruncat în închisoare de propriul popor. Apoi, a fost lovit de cancer. Ar fi putut deveni resentimentar și acru. Viața lui fusese transformată într-un calvar atât de Stalin, cât și de Hitler, doi dintre cei mai răi tirani din istorie. A trăit în condiții brutale. Lungi perioade din timpul său prețios i-au fost furate și risipite. A fost martorul suferinței și morții degradante și lipsite de sens a prietenilor și cunoștințelor sale. Apoi, a căzut pradă unei boli foarte grave. Soljenițîn avea de ce să-l blesteme pe Dumnezeu. Nici Iov însuși nu fusese încercat atât de tare.

Dar marele scriitor, apărătorul profund și însuflețit al adevărului, nu și-a lăsat mintea să se îndrepte către răzbunare și distrugere. în schimb, și-a deschis ochii. Pe parcursul numeroaselor sale încercări, Soljenițîn a întâlnit oameni care s-au comportat nobil în circumstanțe oribile. El a reflectat profund asupra comportamentului lor. Apoi, și-a pus cea mai dificilă întrebare: contribuise el, personal, la distrugerea vieții sale? Și dacă da, cum? Și-a amintit de susținerea necondiționată pe care o arătase partidului comunist în tinerețe. Și-a revăzut întreaga viață. Petrecuse mult timp în lagăr. Cum a greșit în trecut? De câte ori acționase împotriva propriei conștiințe, angajându-se în acțiuni despre care știa că sunt eronate? De câte ori nu se trădase pe el însuși și nu mințise? Exista vreo modalitate prin care păcatele trecutului său să fie răscumpărate, prin care să se căiască pentru ele, în iadul opac al gulagului sovietic?

Soljenițîn a reflectat la detaliile vieții sale, trecându-le printr-o sită fină. El și-a pus o a doua întrebare și o a treia. Aș putea înceta să mai fac astfel de greșeli acum? Pot repararăul făcut de greșelile mele din trecut acum? El a învățat să privească și să asculte. A găsit oameni pe care i-a admirat; care erau cinstiti, în ciuda a orice. El s-a dezmembrat bucată cu bucată, a lăsat să moară ceea ce nu-i mai era necesar și-i dăuna, iar. apoi s-a regenerat pe sine. Apoi a scris *Arhipelagul Gulag,* o istorie a sistemului lagărelor sovietice.[115] Este o carte teribilă, plină de forță, scrisă cu puterea morală copleșitoare a onestității. Este de o atrocitate pură, exprimată printr-un strigăt insuportabil, pe sute de pagini. Interzisă (din motive evidente) în URSS, a fost scoasă pe ascuns din țară în anii ’70 și răspândită apoi în toată lumea. în cele din urmă, cartea lui Solje-nițîn a distrus complet credibilitatea intelectuală a comunismului, ca ideologie sau ca model de societate. El a doborât cu toporul trunchiul pomului din ale cărui fructe amare a fost nevoit să le mănânce — și la a cărui plantare a fost martor și a contribuit.

Decizia unui om de a-și schimba viața, în loc de a blestema soarta, a zdruncinat întregul sistem patologic al tiraniei comuniste până în miezul său. S-a prăbușit complet, nu cu mulți ani mai târziu, iar curajul lui Soljenițîn a fost unul dintre motivele importante ale căderii acestuia. El nu a fost singura persoană care a contribuit la un asemenea miracol, îmi vine în minte Vâclav Havel, scriitorul persecutat care, incredibil, a devenit mai târziupreședintele Cehoslovaciei, apoi al Republicii Cehia, nou înființată. Un destin similar l-a avut și Mahatma Gandhi.

LUCRURILE SE DESTRAMĂ

Popoare întregi au refuzat cu obstinație să judece realitatea, să critice Ființa, să-l blameze pe Dumnezeu. în această privință, e interesant de privit la evreii veterotestamentari. Eforturile lor au urmat un tipar consecvent. Poveștile lui Adam și Eva, ale lui Cain și Abel, ale lui Noe și ale Turnului Babei sunt într-adevăr vechi. Originile lor se pierd în negura timpului. Abia după povestea potopului din Geneză începe cu adevărat ceva de tipul istoriei, așa cum o înțelegem noi. începe cu Avraam. Descendenții lui Avraam au devenit poporul evreu al *Vechiului Testament,* cunoscut și drept

Biblia iudaică. Ei încheie un legământ cu Yahweh — cu Dumnezeu — și își încep peripețiile identificabile și în planul istoriei reale.

Sub conducerea unui mare om, evreii se organizează într-o societate și apoi într-un imperiu. Pe măsură ce averea lor crește, succesul naște mândrie și aroganță. Corupția își ițește capul hâd. Statul din ce în ce mai afectat de *hybris* devine obsedat de putere, începe să-și uite datoria față de văduve și orfani și se îndepărtează de legământul său străvechi cu Dumnezeu. Apare un profet. El dezvăluie public, cu glas tare, greșelile regelui despotic și ale țării lipsite de credință, în fața lui Dumnezeu — un act de curaj orb —, vorbindu-le oamenilor despre judecata teribilă care va urma. Deși cuvintele sale înțelepte nu sunt complet ignorate, ele sunt ascultate cu atenție mult prea târziu. Dumnezeu își lovește poporul neascultător, condamnându-1 la o înfrângere rușinoasă în luptă și la un viitor de sclavie, ce se va întinde de-a lungul mai multor generații. Evreii se căiesc îndelung, punându-și nenorocul pe seama faptului că mi au ascultat de cuvântul Domnului. Ei își repetă iar și iar că ar fi putut să procedeze mai bine. își reclădesc statul și ciclul se reia.

Asta e viața. Construim structuri în care să trăim. Construim familii, state și țări. Construim principii teoretice pe care sunt fundamentate acele structuri și formulăm sisteme de credință. La început, locuim acele structuri și credințe, precum Adam și Eva sălășluiau în Paradis. Dar succesul ne face să ne complăcem. Uităm să mai acordăm atenție valorilor inițiale. Considerăm că tot ceea ce avem ni se cuvine fără niciun efort. Devenim orbi. Uităm să observăm că lucrurile se schimbă sau că fenomenul corupției prinde rădăcini. Și totul se destramă. Este acesta un defect al realității — al lui Dumnezeu? Sau lucrurile se destramă pentru că noi nu am fost cu suficientă băgare de seamă?

Când uraganul a lovit orașul New Orleans, iar acesta a fost înghițit de valuri, a fost vorba de un dezastru natural? Olandezii și-au pregătit digurile pentru cea mai rea furtună din ultimii zece mii de ani. Dacă New Orleans ar fi urmat acel exemplu, nu ar fi avut loc nicio tragedie. Nu se poate spune că nimeni nu a știut. Legea controlului inundațiilor, din 1965, stipula îmbunătățirea sistemului de îndiguiri al Lacului Pontchartrain. Sistemul ar fi trebuit finalizat până în anul 1978, Patruzeci de ani mai târziu, numai

60% din lucrări fuseseră terminate. Orbirea deliberată și corupția au doborât orașul.

Un uragan este un gest al lui Dumnezeu. Dar omiterea măsurilor de preîntâmpinare a unui astfel de dezastru (mai ales când este clar ce trebuie făcut) este un păcat. Este eșecul de a atinge ținta. Și plata pentru păcat este moartea (Epistola către romani a Sfântului Apostol Pavel, 6:23). Evreii din vechime întotdeauna se învinovățeau atunci când lucrurile nu mergeau bine. Se comportau ca și cum bunăvoința lui Dumnezeu — bunătatea realității — era axiomatică și își asumau responsabilitatea pentru propriul eșec. Aceasta e o responsabilizare ce frizează nebunia. D ar alternativa este aceea de a judeca realitatea drept inadecvată, de a critica Ființa însăși și de a te scufunda în resentiment și dorință de răzbunare.

Dacă suferi — ei bine, ești între limitele normalitățiii. Oamenii sunt limitați și viața este tragică. Totuși, dacă suferința ta este insuportabilă și începi să fii venal, aceasta e ceva ce ar trebui să te pună pe gânduri.

FĂ-ȚI CURAT ÎN VIAJĂ

Privește cu atenție către cazul tău. începe cu pași mărunți. Ai profitat din plin de oportunitățile care ți-au fost oferite? Muncești din greu pentru a-ți construi cariera sau te lași tras în jos de amărăciune și resentiment? Te-ai împăcat cu fratele tău? îți tratezi partenerul de viață și copiii cu demnitate și respect? Ai obiceiuri care îți distrug sănătatea și starea de bine? îți asumi cu adevărat responsabilitățile pe care le ai? Ai spus ceea ce trebuia prietenilor și familiei tale? Există lucruri pe care ai putea să le faci, pe care știi că ai putea să le faci, și care ar îmbunătăți mediul din jurul tău?

Ți-ai făcut curat în viață?

Dacă răspunsul este „nu", iată ce poți încerca: *oprește-te mai întâi din acțiunile care știi că sunt greșite.* Spune „stop" chiar de astăzi. Nu pierde timpul întrebându-te cum știi că ceea ce faci este greșit, dacă ești sigur că așa e. întrebările inoportune pot crea confuzie, fără să aducă un plus de claritate și te pot îndepărta de la acțiune. Poți ști că ceya este greșit sau corect fără să cunoști foarte exact motivul pentru care e așa. întreaga ta

Ființă îți poate spune ceva ce nu poți nici explica, nici exprima. Fiecare persoană este prea complexă pentru a se cunoaște complet pe sine și cu toții avem o înțelepciune pe care nu o putem înțelege până la capăt.

Așadar, oprește-te pur și simplu atunci când îți dai seama, oricât de vag, că trebuie să spui „stop". Oprește acel comportament despre care crezi că e demn de dispreț. Oprește-te din a spune acele lucruri care te slăbesc și îți provoacă un sentiment de rușine. Spune doar acele lucruri care te fac puternic. Fă numai acele lucruri despre care să poți vorbi cu mândrie.

Bazează-te cu încredere pe propriile standarde de evaluare. Te poți baza pe tine însuți pentru a vedea încotro s-o apuci. Nu trebuie să aderi la un cod de comportament exterior și arbitrar. (Deși nu ar trebui să treci cu vederea nici principiile culturii tale. Viața e scurtă și nu ai timp să descoperi totul de unul singur. înțelepciunea trecutului a fost câștigată cu sudoare, iar înaintașii tăi poate că au să-ți transmită ceva util.)

Nu da vina pe capitalism, pe stânga radicală sau pe nedreptatea dușmanilor tăi. Nu reorganiza statul înainte de a-ți fi ordonat propria viață. Dovedește un dram de smerenie. Dacă nu poți aduce pacea în casa ta, cum îndrăznești să conduci o cetate? Lasă-te călăuzit de propriul suflet. Observă ce se întâmplă de-a lungul zilelor și săptămânilor. Când ești la serviciu, vei începe să spui ceea ce crezi cu adevărat. Vei începe să le spui soției sau soțului tău, copiilor tăi, părinților tăi ce-ți dorești tu de fapt și de ce anume ai nevoie. Când știi că ai lăsat ceva neterminat, vei face în așa fel încât să repari omisiunea. Capul va începe să ți se limpezească, pe măsură ce te vei opri din a-1 mai umple cu minciuni. Experiența ta se va îmbunătăți, pe măsură ce te vei opri din a o distorsiona prin acțiuni inautentice. Apoi vei începe să descoperi și alte lucruri, mai subtile, pe care le faci greșit. Oprește-te și din acele fapte. După câteva luni și ani de efort conștiincios, viața ta va deveni mai simplă, mai puțin complicată. Discernământul ți se va îmbunătăți. îți vei descâlci trecutul. Vei deveni mai puternic și vei scăpa de amărăciunea din suflet. Te vei mișca mai încrezător către viitor. Te vei opri din a-ți face viața inutil de dificilă. Vei rămâne atunci cu tragediile simple, inevitabile, ale vieții, dar acelea nu vor mai fi amestecate cu amărăciune și amăgire.

Vei descoperi, probabil, că sufletul tău, acum mai puțin corupt, mult mai puternic decât ar fi fost în alt context, este capabil să suporte acele tragedii inevitabile, minime și necesare, care au rămas. Probabil că vei învăța și cum să le întâmpini, astfel încât să rămână tragice — doar tragice —, și să nu degenereze într-un adevărat iad. Poate că anxietatea

ta, lipsa ta de speranță, resentimentul și mânia ta — oricât de violente vor fi fost la început — vor ceda în cele din urmă. Probabil că sufletul tău necorupt își va vedea atunci existența ca pe un bine autentic, ca pe ceva ce merită celebrat, chiar în ciuda propriei tale vulnerabilități. Probabil că vei deveni o forță mereu mai puternică în slujba păcii și a oricărei cauze bune.

Probabil că vei vedea atunci că, dacă toți oamenii ar proceda la fel cu propriile vieți, lumea ar putea înceta să mai fie un loc damnat. După aceea, cu un efort susținut, poate că această lume ar putea înceta să mai fie un loc tragic. Cine știe cum ar putea arăta existența dacă noi toți am decide să țintim către superlativ? Cine știe ce paradis etern ar putea fi fondat de spiritele noastre purificate de adevăr, țintind către nemărginire chiar aici, pe Pământul căzut?

Ordonează-ți perfect casa înainte de a judeca lumea.

Regula 7

Concentrează-te pe lucrurile cu adevărat importante (și nu pe plăcerile imediate)

VIAJA E SCURTĂ, PROFITĂ DE EA

Viața înseamnă suferință. Asta e evident pentru toți. Este adevărul ultim, irefutabil. Este ceea ce Dumnezeu le spune, de fapt, Iui Adam și Evei când decide să-i alunge din Paradis:

Iar femeii i-a zis: „Voi înmulți mereu necazurile tale, mai ales în vremea sarcinii tale; în dureri vei naște copii; atrasă vei fi către bărbatul tău și el te va stăpâni."

Iar lui Adam i-a zis: „Pentru că ai ascultat vorba femeii tale și ai mâncat din pomul din care ți-am poruncit: «Să nu mănânci», blestemat va fi pământul pentru tine! Cu osteneală să te hrănești din el în toate zilele vieții tale!

Spini și pălămidă îți va rodi el și te vei hrăni cu iarba câmpului!

în sudoarea frunții tale îți vei mânca pâinea ta, până te vei întoarce în pământul din care ești luat; căci pământ ești și în pământ te vei întoarce." (Facerea 3:16-19)

Dar în acest caz, nouă ce ne mai rămâne de făcut?

Vreți să vă spun care este cel mai simplu, mai direct și mai evident răspuns? împliniți-vă plăcerile. Urmați-vă impulsurile. Trăiți clipa. Prindeți momentul oportun. Mințiți, înșelați, furați, manipulați,

trageți-i p e alții p e sfoară — dar băgați de seamă să nu fiți prinși. într-un univers lipsit de orice fel de sens, pe cine ar mai deranja o asemenea purtare? Ideea aceasta nu e deloc nouă. Căci natura tragică a vieții și toată durerea cuprinsă în ea au fost adesea invocate, pentru a justifica urmărirea satisfacerii imediate și egoiste.

Viața noastră este scurtă și tristă și omul nu poate scăpa de moarte, nici nu cunoaște cine l-ar izbăvi de Șeol.

Din întâmplare, am ajuns să fim cum suntem și după viața aceasta vom fi ca și cum n-am fi fost niciodată; căci fum este suflarea din nările noastre și cugetarea, o scânteie care se aprinde din mișcarea inimii noastre.

Când se va stinge, trupul nostru se va face cenușă și duhul se va risipi ca aerul cel ușor. Numele nostru se va uita cu vremea și nimeni nu-și va aduce aminte de lucrurile noastre și viața noastră va trece ca urma norului și se va risipi ca negura, pe care o alungă razele soarelui și căldura lui o îngreuiază.

Ca umbra de trecătoare este viața noastră și sfârșitul ei este fără înapoiere, că s-a pecetluit și nimeni nu mai vine înapoi.

Veniți deci și să ne desfătăm cu bunătățile cele de acum și de făpturi să ne folosim cu toată căldura tinereții.

Să avem din belșug vinuri scumpe și miresme și să nu lăsăm să treacă florile de primăvară.

Să ne încununăm cu flori de trandafir, până nu se veștejesc.

Nimeni dintre noi să nu lipsească de la petrecerile noastre, să lăsăm pretutindeni semnele veseliei noastre, căci aceasta este partea și menirea noastră.

Să asuprim pe cel sărac și drept, să nu ne fie milă de văduvă, și de cărun-țelile bătrânului încărcat de ani să nu ne rușinăm.

Puterea noastră să fie legea dreptății noastre, că ce este slab nu este de niciun folos. (Cartea înțelepciunii lui Solomon, 2:1-11)

Gratificările imediate or fi, ce-i drept, scurte ca durată, dar ne procură totuși plăcere. Și sunt numai bune pentru a acoperi, sub o pojghiță, spaima și durerile existențiale. Fiecare își vede de interesele lui, spune o vorbă. Și de ce, oare, să nu tragi toate foloasele din fiecare oportunitate care ți se ivește? De ce să nu vrei să trăiești în acest fel?

Să existe totuși o alternativă, un alt mod de viață mai atrăgător?

Generațiile anterioare au încercat să găsească tot soiul de răspunsuri sofisticate la aceste întrebări, dar noi tot nedumeriți am rămas. în parte, aceasta se întâmplă și pentru că răspunsurile oferite de strămoșii noștri nu sunt complet articulate — răspunsurile lor există, la un nivel implicit, în ritualuri și mituri. Punem în scenă aceste răspunsuri și le transfigurăm în legende, dar nu suntem suficient de înțelepți pentru a le da o formulare explicită. Am rămas niște cimpanzei legați de grupul lor, niște lupi agățați de haita lor. Și, prin această învățare tacită a regulilor de grup, știm în mod automat cum să ne purtăm. Știm cine e cine și știm de ce trebuie să ne purtăm într-un fel, și nu în altul. Am învățat asta din experiență. Cunoașterea noastră s-a născut de-a lungul interacțiunii cu ceilalți. Am acceptat o serie de rutine și tipare comportamentale care ne fac previzibili — dar nu înțelegem exact mecanismele din spatele lor și habar n-avem de unde vin. Aceste tipare de comportament au evoluat în lungi perioade de timp. Nimeni nu le-a dat o formulare explicită (cel puțin nu în trecutul care ne e accesibil), deși, de când ne știm, ne spunem unii altora cum ar trebui să ne purtăm. Dar într-o bună zi, nu demult, noi ne-am trezit. Acționaserăm și până atunci după niște reguli, doar că în momentul trezirii am început să le și *observăm.* Am început să ne folosim corpurile pentru a reprezenta propriile lor acțiuni. Am început să imităm și să dramatizăm. Am inventat ritualul. Am început să ne punem în scenă propriile experiențe. După care am purces la punerea lor în cuvinte, la povestirea lor. în aceste legende, am codificat observațiile privitoare la propriile noastre drame. Așa se face că informația care, la început, era doar încorporată în comportamentul nostru a ajuns să fie reprezentată în poveștile noastre. Dar tot nu am reușit să înțelegem până la capăt ce înseamnă toate aceste lucruri.

Una dintre aceste povești, țesute de imaginația noastră colectivă, este istoria biblică a Căderii omului din Paradis — este o narațiune care, de secole întregi, are un efect la fel de puternic. Această poveste dă seama, la modul cel mai profund, de natura Ființei noastre — în plus, ne oferă o cale spre a concepe lumea și a acționa asupra ei într-un mod adecvat. în grădina Edenului, spune povestea, înainte de a deveni conștiente de sine, ființele umane erau fără de prihană. Părinții noștri primordiali, Adam și Eva, au trăit la început în comuniune cu Domnul. Apoi, ispitiți de șarpe, cei doi, cuplul primordial, au mâncat din pomul cunoașterii binelui și răului, au descoperit Moartea și vulnerabilitatea și s-au îndepărtat de Dumnezeul lor.

Omenirea a fost alungată din Paradis, începându-și astfel împovărătoarea existență de muritori. Nu

după mult timp, intră în scenă și ideea de sacrificiu — mai întâi avem povestea lui Cain și Abel, după care urmează peripețiile avraamice ale Ieșirii. După îndelungi contemplări, omenirea copleșită de poveri și-a dat seama că poate câștiga grația divină și că poate evita cumva mânia Celui de Sus. Totul, prin sacrificii corespunzătoare. Și a mai aflat omenirea că cei care nu pot sau nu vor să procedeze astfel vor fi tentați să comită crime sângeroase.

AMÂNAREA GRATIFICĂRII

Când au început să practice jertfele sacre, înaintașii noștri au pus în scenă un principiu pe care l-am putea formula așa: *dacă vrei săai parte de lucruri mai bune pe viitor, trebuie să renunți în prezent la ceva care ți-e drag.* Amintiți-vă, de pildă, că necesitatea de a trudi este una dintre pedepsele pe care Dumnezeu i le-a dat lui Adam și urmașilor săi, ca urmare a Păcatului Originar. Prin faptul că Adam conștientizează constrângerile fundamentale ale Ființei sale (vulnerabilitatea, moartea inevitabilă), el descoperă în același timp dimensiunea viitorului. Viitorul e acel ceva spre care mergi pentru a muri (dar nu prea devreme, sperăm noi). Iar moartea nu poate fi ignorată decât prin fuga în muncă — sacri-ficându-1 pe *acum,* vom avea de câștigat mai *târziu.* Acesta este și unul dintre motivele pentru care tema sacrificiului este introdusă în Biblie imediat după capitolul privind căderea din rai. Căci între sacrificiu și muncă nu e mare diferență. Ambele sunt definitorii strict pentru ființa omenească. Uneori poți observa unele animale care par să „trudească", însă ele nu fac decât să-și urmeze pornirile naturale. Castorii înalță baraje. Dar ei fac asta pentru că sunt castori, iar castorii de când se știu construiesc baraje. Ei nu stau să cugete, în timp ce asudă: „Ce bine mi-ar fi să stau acum pe plajă cu iubita mea."

La modul prozaic, am putea spune că acest gen de sacrificiu — prin trudă — nu este decât o amânare a gratificării, însă acest fel mundan de-a pune

problema pierde din vedere semnificația mai profundă a jertfirii. Descoperirea faptului că putem amâna gratificarea a însemnat și descoperirea timpului, respectiv a cauzalității (adică a felului în care acțiunea umană voluntară poate funcționa ca o forță cauzală). Cu

multă vreme în urmă, în negura timpurilor, *noi am realizat că realitatea este structurată de asemenea manieră, încât noi putem „negocia" cu ea.* Am învățat că dacă ne purtăm cum se cuvine în prezent (controlându-ne impulsurile, având grijă de ceilalți), vom putea să ne bucurăm de o răsplată pe viitor — în acel loc și în acel timp care încă nu există. Așa se face că am început să ne inhibăm, controlăm și organizăm impulsurile de moment, pentru ca acestea să nu ne mai bruieze relația cu ceilalți și să nu ne mai oprească de la a ne construi viitorul la care visăm. Acest autocontrol a venit să susțină organizarea socială: descoperirea relației cauzale dintre eforturile noastre de azi și calitatea mai bună a zilei de mâine a dus la apariția contractului social — este vorba despre acea instituție care permite ca munca din prezent să poate fi conservată, înmagazinată, în condiții sigure (mai ales sub forma unor angajamente din partea celorlalți).

Orice cunoaștere inteligibilă este mai întâi pusă în scenă — abia apoi această „cunoaștere" tacită se lasă articulată la nivel verbal (la fel cum un copil pune inițial în scenă ceea ce el știe, jucându-se de-a „mama" și de-a „tata", pentru ca abia apoi să poată oferi o relatare verbală asupra felului în care înțelege el aceste roluri)[116]. Practicarea unui sacrificiu ritual dedicat lui Dumnezeu a fost o punere în scenă timpurie și sofisticată a acestei idei legate de utilitatea amânării gratificării. A trebuit ca omenirea să parcurgă niște importanți pași la nivel de conceptualizare pentru a trece de la o hrănite ce urmărea strict îndestularea de moment la gestul de a pune deoparte surplusul de mâncare, afumat cu ajutorul focului, pentru a-l consuma la final de zi sau pentru a-l da cuiva care nu e încă prezent. A fost nevoie de mult timp pentru a învăța să punem ceva deoparte pentru noi sau să păstrăm ceva pentru a-l împărți mai târziu cu altcineva (de fapt, chiar și când pun ceva deoparte pentru mine, tot despre o „împărtășire" este vorba — o împărtășire cu mine cel din viitor). Desigur, este mult mai ușor și mult mai probabil să fii tentat să te înfrupți în mod egoist din tot ce ai acum la îndemână. Deci și în cazul amânării gratificării a fost nevoie de o serie de pași, pentru a atinge un nivel de sofisticare și de conceptualizare a amânării:

la început a fost păstrarea a ceva pentru un termen scurt; apoi a intervenit conservarea unor bunuri pentru un viitor mai lung; au urmat niște forme de înregistrare și marcare a lucrurilor puse la păstrare (mai târziu, bunurile în surplus au fost echivalate în bani); în cele din urmă, am început să

ne economisim banii Ia bancă sau să apelăm Ia alte instituții sociale. Unele conceptualizări au trebuit să servească drept intermediari între aceste etape; altfel n-ar fi apărut nicicând o gamă atât de largă de practici și idei legate de sacrificiu și de trudă.

Strămoșii noștri au pus în scenă o piesă de teatru, o ficțiune: ei au personificat forța destinului sub chipul unui spirit cu care te poți târgui, cu care poți face tranzacții, ca și cum ar fi un semen de-al nostru, uman. Și, în mod fascinant, acest lucru *chiar a funcționat.* Explicația ar fi, în parte, că viitorul este în bună măsură compus din niște ființe umane care ți-au urmărit și ți-au cântărit, în detaliu, faptele din trecut. Iar din acest punct, nu mai e mult până să ajungem Ia ideea unui Dumnezeu sau zeu care ne urmărește fiecare mișcare, notând-o în marea carte a vieții. Aici avem de-a face cu o idee simbolică extrem de fructuoasă: *viitorul este un tată ce te privește cu un ochi critic.* Iată un bun punct de plecare. însă, în urma descoperirii sacrificiului și a trudei, se ivesc alte două întrebări fundamentale, arhetipale. Ambele au de-a face cu logica profundă a muncii — anume: *sacrifică ceva acum, ca să câștigi altceva mai târziu.*

Prima întrebare sună așa: ce anume trebuie oferit ca ofrandă? Uneori, mici sacrificii sunt suficiente pentru a rezolva anumite probleme punctuale, mărunte. Dar e posibil și ca alte sacrificii, mai mari și mai cuprinzătoare, să rezolve o gamă mai extinsă și mai complexă de probleme. Sigur, e greu să faci astfel de jertfe, dar merită. Spre exemplu, dacă vrei să te adaptezi Ia viața de student medicinist, aceasta înseamnă să renunți adesea la chefurile destrăbălate de prin cămine. Să lipsești de la astfel de petreceri este într-adevăr un sacrificiu. Dar nu uitați că un viitor medic va putea „duce mâncare Ia familia sa“, ca să parafrazăm o exprimare mai puțin reușită stilistic a fostului președinte George W. Bush. Iar aceasta înseamnă că acel sacrificiu n-a fost îh zadar: te-a scăpat de griji pentru o lungă perioadă de timp. Sacrificiile sunt necesare pentru a ne îmbunătăți viitorul; și cu cât jertfa e mai mare, cu atât mai bine ne va fi.

Să trecem la a doua întrebare (de fapt, la al doilea set de întrebări). Am stabilit deja principiul de bază — *sacrificiul ne va îmbunătăți viitorul.* Dar, odată ce am instituit acest principiu, va trebui să-l explicăm mai în detaliu. Semnificația și aplicabilitatea Iui se cer a fi aprofundate. Ce anume implică de fapt, dacă e să ducem lucrurile Ia extrem, ideea că sacrificiul ne va îmbunătăți viitorul? Până unde putem merge cu aplicarea acestui principiu de bază? Care sunt limitele acestei axiome? Pentru început, va trebui să întrebăm: „Care ar putea fi cel mai mare, cel mai eficient și cel mai profitabil sacrificiu pe care ni-1 putem imagina?" După care va trebui să ne punem încă o întrebare: „Cât de bun ar putea fi cel mai bun viitor cu putință, atunci când săvârșim cele mai drastice jertfe?"

Istoria biblică a lui Cain și Abel, fiii lui Adam și ai Evei, intervine, la nivel narativ, imediat după izgonirea din Rai, așa cum am precizat deja. Cain și Abel sunt, de fapt, primii oameni, căci părinții lor au fost făcuți direct de Dumnezeu, deci nu s-au născut în condiții obișnuite. Cain și Abel trăiesc *în istorie,* nu în Grădina Edenului. Ei trebuie să muncească. Ei trebuie să facă sacrificii pentru a-1 mulțumi pe Dumnezeu — și chiar asta fac, în fața altarului, săvârșind ritualurile cuvenite. însă lucrurile încep să se complice. Ofrandele lui Abel îl mulțumesc pe Dumnezeu, pe când cele ale lui Cain nu sunt acceptate de către Cel de Sus. Abel este răsplătit în mai multe rânduri, dar nu și Cain. Nu știm exact de ce (e drept, textul biblic ne dă de înțeles că jertfele lui Cain nu sunt făcute din inimă). Poate că ceea ce Cain a adus ca ofrandă nu a fost de calitate. Poate că sufletul său a fost gelos. Sau poate că Dumnezeu a fost jignit din niște motive doar de El știute. Până la urmă, oricare dintre aceste motive e posibil, dată fiind ambiguitatea textului. Oricum, e clar că nu toate ofrandele sunt de aceeași calitate. în plus, mai înțelegem de aici că, adesea, ofrandele care par cât se poate de adecvate nu sunt răsplătite cu un viitor mai bun — de ce se întâmpla astfel nu e deloc clar. De ce Dumnezeu n-a fost oare mulțumit? Ce trebuie să schimbăm în viețile noastre pentru a-i fi pe plac? Sunt niște întrebări dificile pe care toți ni le punem, iar și iar, chiar dacă nu ne dăm seama.

A ridica astfel de întrebări este totuna cu a gândi, cu a-ți folosi rațiunea.

Conștientizarea faptului că plăcerea viitoare poate fi rezervată din timp nu a survenit, la nivel istoric, așa de ușor. De altfel, acest gând este complet opus

instinctelor noastre străvechi, animalice, care ne împing spre satisfacerea imediată (mai ales în acele condiții de deprivare prin care trecem adesea și în mod inevitabil). Și, ca și cum aceasta n-ar fi fost de ajuns, să amintim că această amânare a gratificării a fost cu adevărat utilă abia din clipa în care civilizația s-a stabilizat suficient de mult încât să garanteze existența unei răsplăți viitoare în schimbul acestei înfrânări din prezent. Dacă tot ceea ce pui deoparte pentru mai târziu va fi distrus (sau, și mai rău, furat), atunci nu mai are sens să „economisești" ceva. Acesta e motivul pentru care un lup va înfuleca la o singură masă aproape zece kilograme de carne crudă. El nu are gânduri de genul: „Of, iar am avut un episod de mâncat compulsiv. Ar fi trebuit să mai pun deoparte niște carne pentru săptămâna viitoare." Revenim deci la întrebarea noastră: ce fel de condiții au trebuit să existe pentru a asigura două fenomene care, în mod normal, sunt greu de închipuit în lumea animală — amânarea gratificării, respectiv garantarea la nivelul societății a unui viitor previzibil?

De fapt, în miezul acestei întrebări se află tocmai trecerea (la nivel dezvoltațional) de la stadiul de animal înspre cel de om. Explicația pe care o oferim aici este, desigur, incompletă și chiar imprecisă, dacă intrăm în detalii. Dar, pentru scopurile noastre, ea este suficient de exactă. Să reluăm: mai întâi, avem un exces de hrană. Acest surplus vine din acele carcaseimense ale mamuților sau ale altor erbivore. (Noi ne-am hrănit în vremurile străvechi cu o mulțime de mamuți — și poate că am contribuit și noi la extincția lor.) Odată ce a fost vânat un animal uriaș, rămâne destul și pentru mai târziu. La început, păstrarea pentru mai târziu a acestui surplus e un gest întâmplător, dar, în cele din urmă, oamenii încep să vadă foloasele pe care le trag din ceea ce lasă „pentru mai târziu". în același timp, se conturează vag și ideea de sacrificiu: „Dacă îmi pun deoparte niște hrană, chiar dacă poftesc la ea acum, nu voi mai suferi de foame mai târziu." Această noțiune abia schițată de sacrificiu va fi conturată mai clar în următorul stadiu de conceptualizare („Dacă îmi pun ceva deoparte, nu voi suferi de foame, darnici cei la care țin nu vor mai fi flămânzi") și apoi într-un stadiu și mai elaborat: „Nu am cum să mănânc tot acest mamut, darnici nu-1 pot păstra pentru prea multă vreme. Poate că ar fi bine să dau din rezervele mele și celorlalți. Și poate că o să-și amintească de gestul meu și o să-mi dea și ei din mamutul lor, când ei vor avea mâncare, iar eu voi fi lipsit de hrană. Dacă împart din hrana mea, aceasta înseamnă că voi avea parte de

carne de mamut și acum, *dar și* pentru alte momente viitoare. Mi se pare o treabă foarte bună. Și poate că cei cu care împart acum mamutul o să aibă mai multă încredere în mine, așa, în general. Și sper ca pe viitor să putem face și alte schimburi." în acest fel, „mamutul" devine

„viitorul mamut", iar „viitorul mamut" devine „reputație personală". Așa s-a născut contractul social.

A împărți din avutul tău cu alții nu înseamnă să renunți la ceva la care ții și să nu mai primești nimic în schimb. Acesta este de fapt lucrul de care se teme orice copil care va refuză să-și împartă jucăriile cu alți tovarăși dejoacă. A împărți ceva cu alții înseamnă, de fapt, să inițiezi procesul de schimb, de negoț, Un copil care nu poate împărți ceva — care nu poate face tranzacții — nu va avea niciun prieten, căci a avea prieteni înseamnă a ști să faci astfel de târguieli. Plecând de la felul în care nou-venitul într-o comunitate îl roagă pe noul său vecin să-i facă un serviciu, Benjamin Franklin descrie această tranzacție folosind o veche maximă: *Cel care ți-a făcut inițial un serviciu va fi mai dispus să-ți facă încă un serviciu, mai degrabă decât cel pe care tu l-ai îndatorat*[117]. în opinia lui Franklin, faptul de a ruga pe cineva să-ți ofere ceva (desigur, fără să fie vorba despre niște cerințe exagerate) este cea mai eficientă invitație la o interacțiune socială. O asemenea rugăminte venită din partea nou-venitului îi oferă vecinului șansa de a se dovedi, încă de la primul contact, o persoană binevoitoare. De asemenea, aceasta presupune că și vecinul binevoitor va putea să-i ceară, în schimb, o favoare nou-venitului, odată ce acesta a fost îndatorat — aceste tranzacții nu vor face decât să sporească încrederea și cunoașterea reciprocă. Și, astfel, ambele părți vor putea să treacă peste reținerile inițiale și peste temerile pe care oricine le resimte față de străini.

Până la urmă, este mai bine să te alegi cu ceva decât cu nimic. Este mai bine să împărți cu generozitate din ceea ce posezi, Și este chiar și mai bine să devii celebru pentru felul generos în care îți oferi din avuție. Căci acest renume este ceva care rămâne. Este ceva care te face mai apoi un om de bază, Ajunși în acest punct al reconstrucției noastre abstracte, vedem cum, la acest nivel, se pun deja bazele pentru noțiuni precum *credibil, onest* și *generos.* în acest fel, va fi fost pusă deja fundația pentru o morală bine articulată. Individul care este dispus, la modul onest și constructiv, să-și

împartă din avuție reprezintă prototipul pentru bunul cetățean, pentru omul de bine. Iată în ce fel, pornind de la concepția că „nu e rău să pui ceva deoparte", am ajuns la emergența celor mai înalte principii morale.

Mergând pe firul evoluției omenirii, credem că putem identifica acest proces, La început, au fost acele zeci sau chiar sute de mii de ani

care au precedat emergența ritului și a istoriei scrise. în tot acest timp, practicile-gemene ale amânării gratificării și ale tranzacțiilor sociale s-au conturat treptat, într-un ritm destul de lent. Apoi ele au fost reprezentate, prin niște abstracțiuni metaforice, în chip de rituri și povești sacrificiale, exprimate sub forma următoare: „Gândește-te că e *ca și cum* acolo, sus în ceruri, ar exista o Figură atotputernică ce vede totul și care te judecă. Iar când tu renunți la ceva prețios pentru tine, asta îl face pe El fericit — iar tu chiar vrei să-L faci fericit, pentru că, dacă nu procedezi așa, tot Iadul se va dezlănțui asupra ta. Prin urmare, oferă ofrande și nu te codi să împărți din avuția ta. Fă-o până devii un maestru și poți să fii sigur că lucrurile vor merge bine pentru tine."' Nimeni nu a formulat la modul explicit aceste lucruri sau, oricum, nu le-a exprimat atât de franc și fățiș. Dar acest mesaj a existat tot timpul, la nivel implicit, în practicile rituale și apoi în marile povești ale omenirii.

Mai întâi a fost *acțiunea* (actul) — și e normal să fi fost așa în stadiul la care noi, ca simple animale ce-am fost cândva, nu puteam decât să acționăm, fără să gândim. *Inițial, omul s-a ghidat după niște valori asumate implicit* — și mă refer la acele acțiuni care au precedat valorile explicitate la nivel cognitiv, la acele acte care nu se ghidau după niște valori explicite. Milenii de-a rândul, oamenii i-au observat pe cei victorioși cum reușeau în viață și pe pierzători cum dădeau greș. Apoi, noi, oamenii, ne-am gândit un pic mai mult la aceste lucruri și am conchis: *Cei dintre noi care reușesc în viață știu cum să amâne gratificarea. Indivizii care au succes știu cum să se târguiască cu viitorul.* Așa se face că a apărut o mare și nouă idee, sub o formă mai-articulată-ca-nicicând, în povești mai-clare-ca-nicicând: care este diferența dintre cel ce izbândește și cel ce dă greș? *Omul victorios face sacrificii.* Lucrurile îi merg tot mai bine, pe măsură ce omul victorios aduce ofrandele cuvenite, în acest punct, întrebarea devine extrem de punctuală și, totuși, cu bătaie lungă: care este cel mai mare sacrificiu cu putință? Ce

ofrandă se poate aduce pentru cel mai mare bine cu putință? Iar răspunsurile date au devenit tot mai profunde.

Dumnezeul tradiției occidentale, ca mulți alți zei, are nevoie de ofrande. Am explicat deja de ce se întâmplă așa. Daruneori, El merge

*** Acest principiu este complet adevărat, indiferent dacă există — sau nu — *în realitate* acea figură atotputernică din cerun.:)**

chiar și mai departe. El nu cere doar o simplă ofrandă, ci vrea să jertfești ceea ce îți este cel mai drag pe lume. Acest lucru este ilustrat într-un mod grăitor (și extrem de convingător) de povestea lui Avraam și a lui Isaac. Avraam, cel iubit de Dumnezeu, își dorea de multă vreme un fiu — iar Domnul îi dăruiește, în cele din urmă, un băiat, în ciuda numeroaselor amânări și în pofida vârstei sale înaintate și a soației sale sterpe, îns ă la scurt timp după aceea, când Isaac, cel născut ca prin miracol, e încă un copil, Dumnezeu se întoarce la Avraam și îi cere supusului Său credincios, într-un mod aparent barbar și lipsit de noimă, să-i ofere fiul în chip de ofrandă. Povestea se termină cu bine: Dumnezeu trimite un înger care-1 oprește pe Avraam chiar în momentul în care el voia să-și sacrifice fiul și acceptă în schimb o ofrandă sub forma unui berbec. Sigur, acest happy-end ne bucură, dar nu rezolvă adevărata problemă: de ce trebuie ca Dumnezeu să meargă atât de departe? De ce El — și viața până la urmă — ne cere asemenea lucruri?

Am pornit analiza noastră cu un truism evident, dar trecut adesea cu vederea: *Uneori, lucrurile nu merg deloc bine.* Aceasta vine din cursul necruțător al acestei lumi, plină de foamete și boli, de tiranii și trădări. Și acum vine adevărata problemă: *uneori, când lucrurile nu merg bine, nu lumea este de vină. De vină ni se pare a fi tocmai acel lucru pe care îl prețuim cel mai mult la nivel personal, subiectiv.* De ce se întâmplă așa? Pentru că lumea ni se relevă, în cea mai mare măsură, printr-un filtru compus din valorile noastre (mai multe despre acest aspect, la Regula 10). Lumea pe care o vezi nu este lumea pe care ți-o dorești, așa că a venit momentul în care trebuie să-ți examinezi valorile. Este momentul în care trebuie să te dezbari de presupozițiile tale curente. Să le abandonezi pur și simplu. Ar putea fi momentul în care trebuie să jertfești ceea ce ai mai

scump, pentru a deveni ceea ce potențialul tău îți permite să devii, în loc să rămâi doar la ceea ce ești acum.

Aceste idei pot fi ilustrate de o poveste (discutabilă, poate) legată de cum poți să capturezi o maimuță. Mai întâi, trebuie să găsești un borcan mai mare, dar cu o deschizătură îngustă, atât cât să încapă prin ea o mână de maimuță. Apoi, va trebui să umpli o parte din acel recipient cu niște pietre, așa încât borcanul să fie suficient de greu ca să nu poată fi ridicat sau cărat de către maimuță. După care, presari pe lângă borcan câteva bunătăți apetisante, dar pe majoritatea le vâri în recipient. Odată ce va fi tentată, maimuța își va strecura mâna prin

gura strâmtă a borcanului și va lua în pumn cât de multe bunătăți va putea, căci a „apuca" e un lucru bun. Dar acum, având în pumn acele bunătăți, maimuța nu-și va mai putea scoate brațul din borcan. Mă rog, o va putea face doar dacă își va deschide mâna și va lăsa să-i cadă tot ceea ce a prins în ea. Dar asumăm că maimuța nu va face asta. Așa că vânătorul de maimuțe va putea atunci să meargă spre borcan și să captureze maimuța. Animalul nu va sacrifica o parte, ca să conserve întregul.

Morala: când renunți la ceva prețios, îți asiguri un viitor prosper. Domnul va fi mulțumit doar dacă îi jertfești Ceva de valoare. Dar ce ar putea fi atât de prețios în ochii lui? Care ar putea fi cel mai bun lucru pe care-1 putem aduce ca ofrandă? Sau ce anume ar putea fi, cât de cât, *emblematic pentru o jertfă mulțumitoare?* Ai putea, de pildă, să alegi să sacrifici un animal. Pe cel mai bun din turma ta. Sau poate că ai putea jertfi un alt bun la care ții foarte tare. Dar există sacrificii și mai dureroase? Ofranda ar putea fi ceva profund personal și la care nu-ți vine defel să renunți. Acel ceva este probabil simbolizat prin insistența lui Dumnezeu ca Avraam și neamul său să-i aducă drept ofrande ritualice prepuțurile rămase după tăierea împrejur. în acest fel, este jertfită o parte din noi pentru a salva întregul. Și mai departe de asta? Există jertfe chiar și mai mari? Ce putem oare sacrifica, așa încât să ne jertfim cu toată ființa, nu doar cu oparte din ea? Care este sacrificiul suprem — cel care ne poate aduce și răsplata supremă?

Jertfirea propriului copil și sacrificarea de sine par să concureze pentru statutul de „ofrandă supremă". Sacrificiul oferit de mamă, cea care își jertfește copilul pe altarul lumii, este ilustrat în mod grăitor de celebra

sculptură a lui Michelangelo, *Pietâ* (aceasta poate fi văzută la începutul capitolului de față). Michelangelo a surprins-o pe Sf. Maria în momentul în care își contemplă Fiul, crucificat și distrus. Este *vina ei.* Căci ea a fost cea prin care Dumnezeu a pătruns în lume și s-a confruntat cu marea dramă a Ființei. *Este oare drept să naști un copilaș în această lume îngrozitoare?* Fiecare femeie își pune o astfel de întrebare. Unele spun că nu e just și au motivele lor. Maria a răspuns, de bună voie, cu un „da", știind foarte bine ce avea să urmeze — așa cum toate mamele știu ce va veni atunci când deschid ochii și sunt dispuse să vadă adevărul. Atunci când aduci pe lume un copil și o faciîn deplină cunoștință de cauză, acesta este un act de suprem curaj.

La rândul său, fiul Măriei, Cristos, se oferă pe sine ca ofrandă pentru Dumnezeu și pentru omenire, acceptând să fie trădat, torturat și ucis. Iar durerea supremă din cadrul acestei jertfiri de sine se vădește atunci când, țintuit pe cruce, Cristos strigă cu glas mare: *Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce M-ai părăsit?* (Sfânta Evanghelie după Matei, 27:46). Aceasta este povestea arhetipală a omului care renunță la tot pentru ca lucrurile să meargă mai bine, a omului care își dă viața de dragul îmbunătățirii Ființei, a omului care permite ca voința lui Dumnezeu să devină pe deplin manifestă în limitele unei singure și muritoare vieți. Acesta este modelul pentru omul cu adevărat bun. Să precizăm totuși că, în cazul lui Cristos, prin faptul că El se sacrifică pe Sine, Dumnezeu-Tatăl îl sacrifică în același timp pe fiul *Său.* Acesta este și motivul pentru care drama jertfei creștine — sacrificare a Fiului și sacrificare de Sine — are un caracter arhetipal. Este o dramă dusă la limită — ceva mai extrem nici nu ne putem imagina. Și tocmai aceasta este definiția „arhetipalului". Aici este și miezul pe care se bazează dimensiunea „religiosului".

Lumea este apăsată de durere și suferință. Pe tema aceasta, cu toții suntem de acord. Sacrificiul poate să pună între paranteze (într-o măsură mai mică sau mai mare) durerea și suferința. Iar cu cât jertfa va fi mai mare, cu atât mai considerabil va fi și efectul. Și în acest punct există un acord unanim. Fiecare recunoaște, în sufletul său, acest fapt. Astfel, acea persoană care dorește să aline suferința din această lume (care vrea să remedieze neajunsurile Ființei, care vrea să asigure cel mai bun viitor posibil, care dorește să aducă Raiul pe Pământ) va face cele mai mari sacrificii — se va

jertfi pe sine, își va sacrifica copilul, își va sacrifica tot ce are mai scump pe lume, totul, pentru a trăi o viață întru Dumnezeu. Acea persoană nu seva ghida după gratificările imediate, ci va urma calea către sensul suprem. Iar în acest fel, ea va face ca mântuirea să pogoare peste această lume condamnată la o nefericire eternă.

Dar, până la urmă, chiar este cu putință așa ceva? Și nu cerem prea mult din partea unei singure persoane? în ce-1 privește pe Cristos, o astfel de izbăvire a lumii este, într-adevăr, cu putință, ni se va spune. Așa este, dar nu uitați că El este în realitate Fiul Domnului. Avem însă și alte exemple, unele dintre ele fiind cât se poate de concrete (deci din altă zonă decât cea a mitologicului și arhetipalului). Să ne gândim, de pildă, la cazul lui Socrate, filosoful din Grecia antică. După ce o viață

întreagă a căutat adevărul și le-a oferit învățături oamenilor din timpurile lui, Socrate a fost judecat de tribunalul din Atena, orașul în care trăia, pentru că ar fi comis fărădelegi contra cetății. Acuzatorii săi i-au oferit mai multe ocazii pentru a părăsi pur și simplu cetatea, ca să scape de proces[118]. însă marele înțelept era deja decis: nu va fugi, ci va suporta consecințele decise de tribunal. Hermogenes, unul dintre apropiații lui Socrate, își amintește cum l-a văzut în această perioadă discutând „despre toate, dar nimic despre procesul lui“[119] și că l-a întrebat de ce nu-și făcea griji pentru viitorul său. Mai întâi, Socrate a răspuns că s-a pregătit o viață întreagă pentru acel moment al judecății, fiind atent să nu se poarte nedrept — și că asta era în sine o apărare suficientă.[120] După aceea, a vorbit despre ceva mult mai misterios și mai plin de miez: atunci când a căutat „în toate chipurile un mijloc de a scăpa de pedeapsă"[121] sau atunci când s-a gândit cum să-și pregătească apărarea[122], a fost oprit de un semn divin: de spiritul său lăuntric, de vocea sa, de „demonul" său *(daimori).* Chiar și în timpul procesului, el a invocat acest demon, acest „semnal divin"[123]. Socrate a mai spus că unul dintre acele lucruri care îl diferențiază față de alți semeni[124] ar fi disponibilitatea sa totală de a asculta avertismentele acestei voci divine — care îl călăuzește și îi spune când *să se oprească din vorbit* și când *să nu mai acționeze.* Zeii înșiși pare-se că i-au vorbit prin oracolul din Delfi, considerându-1 pe Socrate deosebit de înțelept și extrem de priceput în cercetarea și cunoașterea lucrurilor[125].

Şi pentru că această infailibilă voce interioară l-a oprit pe Socrate să fugă din cetate (şi chiar să-şi pregătească apărarea în faţa tribunalului), el şi-a schimbat radical percepţia asupra semnificaţiei procesului în care era acuzat. A început astfel să vadă acest proces juridic ca pe o binecuvântare şi mai puţin ca pe un blestem. El i-a spus lui Hermogenes că şi-a dat seama că acel spirit căruia îi dă ascultare de fiecare dată i-a pregătit o moarte mai uşoară, un sfârşit „mai de suportat pentru mine şi mai nimerit pentru a-1 deplânge pe cel dispărut"[126]. Moartea care i se pregătea urma să lase „amintirea unui trup sănătos şi a unui spirit capabil de a se arăta îndatoritor cu semenii"[127]; în plus, acea moarte timpurie l-ar fi scutit de un sfârşit „împovărat de bătrâneţe, boli şi beteşuguri", aspecte specifice vârstei înaintate[128]. Decizia lui Socrate de a-şi accepta soarta îl face să se elibereze de spaima de moarte, să păşească fără teamă în faţa tribunalului, să accepte împăcat sentinţa acestuia[129] şi să rămână senin chiar şi în clipa execuţiei[130]. El a înţeles prea bine că viaţa i-a fost suficient de bogată şi de împlinită încât să poată să-şi accepte sfârşitul cu tărie morală. I se dădea astfel ocazia de a-şi încheia ultimele socoteli cu viaţa. Şi a realizat că sfârşitul său îl scutea de fapt de decrepitudinea ce avea să urmeze odată cu înaintarea în vârstă. A priceput deci că tot ce i se întâmpla era de fapt un dar din partea zeilor. Acesta este motivul pentru care nu s-a mai simţit obligat să se apere în faţa acuzatorilor săi — cel puţin nu în sensul în care să-şi susţină nevinovăţia şi să îşi înşele destinul. în schimb, Socrate nu a avut nicio reţinere să devină din acuzat acuzator, adre-sându-se judecătorilor într-un fel care-1 va face pe cititorul relatărilor despre proces să înţeleagă foarte precis de ce mai-marii cetăţii voiau să-i ia zilele. în fine, totul s-a încheiat în clipa în care Socrate şi-a băut otrava cu bărbăţie.

Socrate a respins gratificarea imediată şi a evitat să-itragă pe sfoară pe ceilalţi. în schimb, el a ales, în ciuda condiţiilor nefaste, să-şi continue drumul către adevăr şi către ţelurile cu adevărat importante. Cu 2 500 de ani mai târziu, noi ne amintim de decizia pe care a luat-o, iar gestul său ne oferă un sentiment de împăcare. Ce morală putem trage de aici? Aceea că, dacă renunţi să mai spui neadevăruri şi dai ascultare conştiinţei tale morale, vei rămâne nepătat, chiar şi când te confrunţi cu ameninţări extreme. Altfel spus, dacă vei urma, cu sinceritate şi curaj, cele mai înalte idealuri, vei resimţi un sentiment de împăcare şi de forţă, pe care urmărirea îngustă a siguranţei imediate nu ţi-1 va putea oferi. Dacă vei trăi o viaţă eminamente

dreaptă, vei găsi un sens . suficient de profund, încât să te protejeze chiar și de frica de moarte.

Dar oare chiar așa or fi stând lucrurile?

MOARTEA, TRUDA SI RĂUL

Tragedia Ființei conștiente de sine conduce la suferință, la o durere inevitabilă. La rândul ei, această suferință motivează dorința de gratificare imediată și egoistă — deci înclinația către plăcerile imediate. Dar, dacă vrei să ții suferința la distanță, sacrificiul și truda sunt de fapt mult mai eficace. în plus, să mai spunem că suferința noastră nu vine doar

(și primordial) din tragedia existenței noastre, din relația arbitrară și neîndurătoare a societății și naturii cu individul vulnerabil. în acest punct, trebuie să aducem în discuție, ca pe o altă sursă a suferinței, și problema răului. E adevărat că lumea e dură și nemiloasă cu noi, dar lipsa de umanitate a omului poate fi de o duritate și mai mare. Astfel, va trebui să înțelegem problema sacrificiului în complexitatea ei: munca noastră copleșitoare de pe acest pământ (incluzând aici și disponibilitatea de a ne jertfi și de a renunța la unele lucruri) nu este menită doar să suplinească lipsurile noastre și limitările noastre, ca muritori. Truda și sacrificiul vin să rezolve și o altă problemă, aceea a răului.

Să ne întoarcem la povestea lui Adam și a Evei. Imediat după căderea din Paradis a părinților noștri arhetipali, viața devine o cazně pentru copiii lor (adică pentru noi). în perioada postparadiziacă, oamenii intră în lumea istoriei, determinată de soartă. Destinul omului căzut este să muncească în gol — Goethe vorbește despre o „creație eternă" care „se pierde în nimic (...), rostogol"[131]. Așa cum am văzut deja, omul este obligat să muncească și să asude. Trudim pe acest pământ pentru că am înțeles adevărul fragilității noastre, ca ființe supuse bolilor și morții, și pentru că vrem să ne protej ăm cât mai mult cu putință. Odată ce întrevedem viitorul, trebuie să ne pregătim pentru ce ne așteaptă; altfel, vom trăi în negare și spaimă. Acesta este motivul pentru care sacrificăm plăcerea de azi de dragul plăcerii superioare din ziua de mâine. însă această revelație a mortalității noastre și a necesității de a trudi nu este singurul adevăr pe care Adam și Eva îl află în

clipa în care mușcă din Fructul oprit. Atunci când ei se trezesc și deschid ochii către lume, pomul cunoașterii le procură și știința Binelui și a Răului — o cunoaștere blestemată, am putea spune.

Mi-au trebuit zeci de ani ca să pricep toate aceste lucruri (sau măcar o parte din sensul lor). Iar ideea ar fi următoarea: odată ce devii pe deplin conștient de faptul că tu însuți ești vulnerabil, vei înțelege și natura fragilității umane, în general. Vei pricepe ce înseamnă să-ți fie teamă, să fii mânios și ranchiunos, să devii resentimentar. Vei înțelege ce înseamnă durerea. Și, odată ce vei identifica aceste sentimente în sinea ta și vei pricepe în ce fel apar ele, *vei ști și cum să le faci să apară și în alții.* Așa se face că noi, ființe conștiente de sine, putem ajunge să stăpânim arta de a-i chinui pe ceilalți — sigur, ne putem tortura și pe noi înșine, dar acum ne interesează în ce fel putem acționa asupra celorlalți. Consecințele acestei noi cunoașteri se vădesc atunci când ne uităm mai atenți către Cain și Abel, fiii lui Adam și ai Evei.

în momentul în care cei doi frați au venit pe lume, omenirea învățase deja cum să-i aducă sacrificii lui Dumnezeu. Exista, spre pildă, un tip frecvent de jertfă, săvârșită pe altare de piatră special construite în acest scop: acolo se sacrifica ceva drag, un animal preferat sau o bucată din acesta. Prin ardere, ofranda se transforma într-un fum (într-un spirit) care urca până sus în Ceruri. Astfel era pusă în scenă ideea de amânare a gratificării, în scopul îmbunătățirii viitorului. Sacrificiile lui Abel sunt acceptate de către Dumnezeu, iar Abel o duce tot mai bine. în schimb, Cain este refuzat. El devine gelos și ranchiunos — iar asta nu e de mirare. Atunci când cineva cade în păcat și nu mai vrea să aducă niciun fel de ofrandă, e de înțeles de ce Dumnezeu își va întoarce fața de la el. Acel om se va putea simți plin de amărăciune și de resentimente, dar, în sinea lui, el știe că vina îi aparține. Și faptul că știe a cui e vina îi limitează, oarecum, furia. însă este cu mult mai neplăcut cazul în care cel ce aduce ofranda (deci își amână plăcerea de moment) este respins, în ciuda eforturilor sale, în ciuda faptului că s-a căznit și s-a trudit, dar tot n-a reușit să-i fie pe plac Celui de Sus. în acest caz, individul nostru a pierdut nu doar prezentul, *dar și* viitorul. Iar truda lui — sacrificiul său — s-a dovedit a fi în van. în aceste condiții, lumea devine cenușie, iar sufletul se răzvrătește.

Cain este scos din minți de faptul că este refuzat. îl confruntă pe Dumnezeu, îl acuză și îi blestemă creația. Or, această reacție se va dovedi complet nefastă. Dumnezeu îi răspunde în termeni cât se poate de limpezi și îi dă de înțeles că toată vina e a lui. Mai rău, îi spune că s-a lăsat cu bună știință atras în păcat[132], așa că acum trebuie să suporte consecințele. Or, nu asta și-ar fi dorit Cain să audă. Nu doar că Dumnezeu încearcă să-și găsească niște scuze, nu doar că îl rănește, dar îl și jignește pe Cain. înveninat ca urmare a acestui răspuns venit din partea Domnului, Cain urzește un plan de răzbunare. într-un spirit de frondă, Cain îl înfruntă pe Creator. Și dovedește multă temeritate. Cain știe cum să-lfacă pe semenul lui să sufere. El este conștient de sine, iar această luciditate a devenit și mai acută odată ce a trebuit să sufere și să se simtă rușinat. Mai departe, el îl ucide cu sânge rece pe Abel. își omoară fratele, propriul său ideal (de vreme de Abel reprezintă exact ceea ce Cain și-ar fi dorit să devină). Prin această crimă, el se rănește pe

sine, rănește întreaga omenire, dar și pe însuși Dumnezeu. Prin gestul său, el reușește să se răzbune și să întoarcă lumea cu susul în jos. Este un fel de a se opune înseși existenței, de a protesta față de insuportabilele capricii al Ființei. Cât despre copiii lui Cain — fructele deciziei sale și ale corpului său —, aceștia se comportă chiar și mai malign. în plină furie existențială, Cain ucide o dată și atât. Urmașul său, Lameh, merge chiar mai departe. „Am ucis un om pentru rana mea și un tânăr pentru vânătaia mea“, ziceLameh. Dacăpentru Cain răzbunarea va fi de șapte ori, „apoi pentru Lameh [va fi] de șaptezeci de ori câte șapte!" (Facerea 4:23-24). Tubalcain, „făurar de unelte de aramă și de fier" (Facerea 4:22), se află (spune tradiția) la o distanță de șapte generații față de predecesorul său, Cain, el fiind și primul meșteșugar de arme de luptă. Mai apoi, urmând cronologia Facerii, urmează potopul. Iar această înlănțuire narativă nu este deloc întâmplătoare.

Râul își face intrarea în lume prin intermediul conștiinței de sine. Truda la care Dumnezeu îl condamnă pe Adam este deja o pedeapsă suficient de mare. Problemele pe care Eva (ca orice femeie) le va avea la naștere, precum și dependența de soțul ei — și acestea reprezintă niște limitări cât se poate de grave. Ele trimit la acele tragedii implicite și adesea insuportabile care ține de precaritate, privațiuni, necesitate oarbă și condamnarea la boală și moarte, lucruri care definesc și îngreunează existența omenească. Chiar și

o persoană cutezătoare va ajunge să urască viața în momentul în care se va confrunta cu aceste neajunsuri. Totuși, din propria-mi experiență, am învățat că ființele umane pot fi suficient de puternice pentru a tolera tragediile inerente Ființei, fără să ezite, fără să predea armele și fără (ceea ce ar fi și mai rău) să devină niște persoane malefice. Am avut parte de dovezi pentru acest fapt în viața mea privată, la serviciu (ca profesor), precum și în practica mea de psiholog clinician. Când vine vorba despre cutremure, inundații, sărăcie ori cancer, suntem destul de puternici ca să le facem față. însă răul omenesc adaugă o dimensiune cu totul nouă nefericirilor acestei lumi. Acesta este și motivul pentru care sporirea conștiinței de sine, ideea tot mai clară a morții, respectiv cunoașterea Binelui și Răului sunt prezentate în primele capitole din Facere (și din vasta tradiție din j urul aces tei istorii biblice) ca un cataclism de proporții cosmice.

Răutatea umană deliberată poate să doboare chiar și un suflet care nu s-a lăsat clintit de alte tragedii ale existenței. îmi amintesc cum am descoperit (împreună cu ea) că una dintre clientele mele de la cabinetul psihologic trăise ani buni sub șocul stresului posttraumatic (de la tremuratul zilnic la spaimă și la o insomnie cronică) provocat de expresia de pe chipul prietenului ei înfuriat și beat. „Fața lui posomorâtă" (Facerea 4:5) sugera dorința lui evidentă și deliberată de a-i face rău. Ea a fost mai naivă decât ar fi trebuit, fapt care a predispus-o la traumă. Dar nu despre asta voiam să vorbesc, ci despre felul în care răul deliberat poate fi extrem de nociv (și poate produce răni de durată) chiar și pentru oamenii puternici. în fine, întrebarea este: ce anume ne face să ne purtăm cu atâta răutate?

Răutatea omenească nu vine doar din greutățile vieții. Și nici nu apare strict din cauza unor eșecuri sau a unor dezamăgiri și ranchiune, iminente și de înțeles după o serie de nereușite repetate. Dar ce se întâmplă atunci când nefericirile vieții sunt amplificate de refuzul constant al jertfelor aduse (chiar dacă aceste sacrificii nu sunt făcute cu prea multă tragere de inimă)? O asemenea năpastă îi va transforma total și monstruos pe acești indivizi și îi va face să săvârșească lucruri rele cu bună știință. Ei nu vor mai fi în stare decât să pricinuiască durere și suferință — și pentru ei, dar și pentru ceilalți; ei nu vor mai trăi decât pentru a face rău și a crea suferință. în acest fel, ia naștere un cerc cu adevărat vicios: la început avem sacrificiul care este săvârșit fără prea multă tragere de inimă; apoi, avem refuzul acestei jertfe

— fie din partea lui Dumnezeu, fie din partea realității (alege ce variantă îți convine); survin apoi furia și ranchiuna provocate de această respingere; după care urmează cufundarea în amărăciune și în dorința de răzbunare; jertfa va fi săvârșită cu și mai multă ezitare sau nu va mai fi defel săvârșită. Coborând mai departe pe această spirală, ajungem direct în Iad.

Așa cum observa și filosoful englez Thomas Hobbes, viața este într-adevăr „dezagreabilă, brutală și scurtă". însă capacitatea omului de a săvârși lucruri rele o face și mai greu de suportat. Aceasta înseamnă că problema centrală a vieții — anume, cum să faci față provocărilor nemiloase ale vieții — nu se referă neapărat la cât și cum să sacrifici pentru a-ți diminua suferința, ci la cât și cum să sacrifici pentru a diminua suferința *și răul — adică, acea sursă conștientă, deliberată și răzbunătoare a celei mai grele suferințe.* Povestea lui Cain și Abel este una dintre manifestările basmului arhetipal al ostilității dintre frați (eroi și adversari, deopotrivă). Regăsim aici cele două elemente ale psihismului

uman — unul este elevat și tinde spre Bine, iar celălalt tinde spre lumea de jos a Iadului. Abel este, ce-i drept, un erou, dar este un erou care va fi, până la urmă, înfrânt de către Cain. Abel îl poate mulțumi pe Dumnezeu — ceea ce nu este o performanță deloc ușoară —, dar el nu poate să țină piept răului omenesc. Din acest motiv, Abel este incomplet din punct de vedere arhetipal. Poate că a fost prea credul, dar să nu uităm că un frate răzbunător va fi extrem de viclean și de *subtil* — la fel ca șarpele din Facere (3:1). Dar scuzele (și motivele, oricât de bine întemeiate ar fi ele) nu aj ută la nimic în acest punct. Și nici chiar atunci când privim lucrurile dintr-o perspectivă lărgită. Problema răului nu a putut să-și găsească rezolvarea prin ofrandele lui Abel acceptate de către divinitate. Omenirea a avut nevoie de mii de ani până să găsească o soluție la această problemă a răului. Vedem cum această temă reapare, într-o formă culminantă, în povestea lui Cristos și a tentațiilor din partea Satanei. Doar că, de data aceasta, scenariul este mult mai complex, iar eroul iese câștigător.

BĂTĂLIA CU RĂUL

Se spune că, înainte de a fi crucificat, Isus a ajuns în pustiu „ca să fie ispitit de către diavol" (Matei 4:1). Este cam aceeași poveste ca a lui Cain, doar că

acum este reistorisită într-un mod mai abstract. Așa cum am văzut, Cain nu este nici satisfăcut și nici fericit El trudește din greu (sau așa îi place să creadă), dar Dumnezeu nu este mulțumit de munca lui. în tot acest timp, Abelpare că duce o viață mult mai lină și mai plăcută. Cerealele dau rodul cel mai bun. Femeile îl îndrăgesc. Și, cel mai rău dintre toate, el este, prin natura sa, un om bun. Toți recunosc asta. El își merită norocul de care are parte. Iată un motiv în plus pentru a-1 invidia și pentru a-ipurta pică. Pe de cealaltă parte, lui Cain lucrurile nu-i merg deloc bine: este prins într-o plasă de neîmpliniri, ca o muscă într-o pânză de păianjen. în nefericirea lui, el se străduiește să ducă la bun sfârșit un plan diabolic și, procedând așa, ajunge în pustiul Sălbatic al minții sale. El devine obsedat de nenorocul său, de felul în care Cel de Sus l-a trădat. El își hrănește resentimentele cu toată această nefericire. Cain urzește planuri tot mai elaborate de răzbunare. Și, făcând asta, aroganța lui ia proporții luciferice. „Talentele mele sunt irosite, sunt oprimat", se gândește el. „Lumea asta este de-a dreptul smintită. Din partea mea, poate să meargă direct în Iad." Și, gândind toate acestea, Cain se întâlnește, și el, cu Satana în pustiu. Urzind astfel de planuri, el cade pradă tentațiilor diavolului. Cain face tot ce poate pentru ca lucrurile să ia o turnură cât mai proastă cu putință. El este împins de diavol, care-i șoptește (ca să folosim cuvintele nepieritoare ale lui John Milton):

Un sfat atât de plin de răutate, Lovindu-i Omului chiar rădăcina
Amestecând înaltul cu Infernul, Sfruntându-l pe Atoatefăcătorul.[133]

Cain face un legământ cu Răul, pentru a obține ceea ce Dumnezeu i-a refuzat — și face acest gest la modul deliberat, conștient de sine și cu o premeditare plină de maliție.

Cristos, în schimb, apucă pe o altă cale. Timpul petrecut în deșert este noaptea neagră a sufletului — o experiență profund și universal umană. Este acel tip de călătorie în care fiecare dintre noi pornește atunci când totul o ia razna, când prietenii și familia nu ne mai sunt aproape, când domnesc disperarea și lipsa de speranță ori când își face apariția nihilismul cel înnegurat. Și, de dragul fidelității față de relatarea biblică, să recunoaștem că să fii flămând și singur în pustiu pentru patruzeci de zile și de nopți te va aduce exact în acest loc. în acest fel, lumea obiectivă și lumea subiectivă ajung să se sfărâme, ambele, în mod sincron. Patruzeci de zile reprezintă o

perioadă cu adânci valențe simbolice — amintește-ți de cei patruzeci de ani petrecuți de israeliți în deșert, după ce au scăpat din tirania lui Faraon din Egipt. Patruzeci de zile înseamnă o vreme foarte lungă în lumea subpământeană a fricii, confuziei și aprehensiunilor înnegurate — este o perioadă suficient de lungă pentru a ajunge chiar în centrul acelei lumi subpământene, care este Iadul însuși. Oricine poate să facă această călătorie — oricine care este dispus să ia în serios răul din el însuși și din Om. Un punct de plecare foarte potrivit pentru această călătorie pot fi ororile totalitariste ale secolului XX, cu lagărele lor de concentrare și muncă forțată, cu ideologiile lor patologice și criminale. Și, pornind în această călătorie

spre miezul răului, nu uita că cei mai răi paznici ai lagărelor au fost umani, mult-prea-umani. Perindându-ne printre aceste clipe de istorie recentă, putem să găsim un corespondent pentru „pustiul" biblic, în care Cristos este ispitit de către Satana. în fond, nu facem decât să adaptăm o metaforă, pentru a fi mai inteligibilă pentru mintea omului modern.

Cercetător al autoritarismului, Theodor Adorno a spus: „După Auschwitz, nu ar mai trebui să scriem poezie." Dar el s-a înșelat. Poezia ar trebui să fie, de fapt, tocmai despre Auschwitz. Dacă e să ne uităm la ultimele zece decenii ale mileniului trecut, distructivitatea îngrozitoare a omului a devenit o problemă mult mai stringentă decât problema noastră anterioară, aceea a suferinței la care suntem damnați. Mai mult, niciuna dintre cele două probleme (răul și suferința) nu va fi rezolvată până ce nu vom găsi o soluție pentru problema complementară. Și aici mă gândesc la felul în care ideea de Cristos (care ia asupra Lui toate păcatele omenirii) poate fi o cheie pentru a deschide porțile unei înțelegeri mai profunde a întâlnirii din deșert cu diavolul. *Homo sum, humani nihil a me alienum puto“,* spunea dramaturgul roman Terențiu — adică: nimic din ce e omenesc nu mi-e străin.

„Niciun copac nu crește până în cer", adaugă surprinzătorul și excelentul analist Cari Gustav Jung, „afară numai dacă rădăcinile sale ar atinge infernul."[134] Această afirmație ar trebui să pună pe gânduri pe oricine. în opinia acestui profund psihiatru, posibilitatea unei mișcări ascendente nu poate exista în lipsa unei mișcări descendente simetrice. Acesta este și motivul pentru care momentele de luciditate maximă sunt așa de rare. Căci

cine este dispus sa recunoască asemenea lucruri? Chiar vrei să știi cine este responsabil de cele mai rele gânduri ce-ți vin în minte? Știi ce a scris Eric Harris, ucigașul în masă de la liceul Colum-bine, cu o zi înainte de a-și masacra colegii de școală? *E interesant să vezi, om fiind, că moartea ta este inevitabilă. în raport cu asta, totul devine parcă mai banal.*[133] Cine ar îndrăzni să explice o astfel de scrisoare — sau, chiar mai rău, cine ar cuteza să-i găsească justificări?

în deșert, Cristos se întâlnește cu Satana (v. Luca 4:1-13 și Matei 4:1-11). Această poveste are un sens psihologic evident — o semnificație simbolică, deci —, pe lângă orice alte posibile sensuri empirice sau metafizice. Această întâlnire înseamnă: *Cristos rămâne pevecie Cel care s-a hotărât să ia asupra Sa profunda depravare morală a omenirii.* Aceasta presupune, mai departe, că Isus este, pe veci, Cel care este dispus să înfrunte, cu toate riscurile, acele tentații care vin dinspre cele mai malefice părți ale naturii omenești. Adică el este dispus să se lupte, la modul conștient, deliberat și până la capăt, cu răul ce zace deopotrivă în El și în lume. Și acestea nu sunt vorbe goale sau de fațadă (chiar dacă mesajul este unul abstract). Este mai mult decât o discuție vagă, doar de dragul teoriei.

Soldații care suferă de stres posttraumatic dezvoltă adesea această tulburare nu din cauza a ceea ce au văzut, ci din pricina a ceea ce au făcut[136]. Există o mulțime de diavoli pe câmpul de bătălie. Participarea la război va deschide porțile Iadului. Din când în când, ceva reușește să scape de acolo și să intre în inima unui băiat naiv din lowa, care se va transforma peste noapte într-un monstru. El va ucide femei și va masacra pruncii nevinovați din sătucul vietnamez My Lai. Desigur, tânărul nostru vede foarte bine ce face. Mai târziu însă, nu va mai ști cum să găsească o cale de împăcare între sine și ceea ce a aflat despre realitatea sinelui său și a lumii. Și de ce ne-am mira oare?

în marile mituri ale Egiptului antic, zeul Horus — văzut adesea, la nivel conceptual și istoric, ca un precursor al lui Cristos[137] — are parte de o experiență similară în clipa în care îl înfruntă pe unchiul său malefic Set', uzurpatorul tronului lui Osiris, tatăl lui Horus. Zeul Horus, cel cu cap de șoim și cu ochi atoatevăzători, are curajul de a se confrunta într-o luptă față în față cu adevărata natură a lui Set. în această bătălie cu înfricoșătorul său

unchi, Horus suferă o diminuare a conștiinței sale. El își pierde un ochi. Este o rană pe care o suferă în ciuda statutului său divin și a vederii sale neîntrecute. Ce ar pierde oare un simplu om dacă i s-ar întâmpla așa ceva? Probabil că el ar câștiga o vedere interioară mai profundă și ar căpăta o înțelegere superioară, care să compenseze pierderea acuității în ce privește percepția lumii exterioare.

Satana întrupează refuzul sacrificiului; diavolul este aroganță întrupată; este rea-voință crudă și deliberată, este răutate și înșelăciune. Diavolul este ura pură contra Omului, Dumnezeului și Ființei. El nu

' Continuând această paralelă, să mai spunem că „Set“ este un precursor etimologic pentru „Satana". Vezi D.M. Murdock (2009). *Christ in Egipt: the Horus-Jesus connection.* Seattle, WA: Stellar House, p. 75.

se va smeri, chiar dacă știe prea bine că asta trebuie să facă. în plus, el știe foarte bine ce face, obsedat fiind de dorința de distrugere; actele sale sunt deliberate, bine chibzuite și duse până la capăt. El și doar el — arhetipul însuși al Răului — este cel care trebuie să îl confrunte și să îl ispitească pe Cristos, arhetipul Binelui. Satana este cel care îi oferă Mântuitorului Omenirii, ajuns în cele mai dificile condiții, ceea ce își dorește orice ființă umană.

Mai întâi, Satana îl ispitește pe Cristos, îndemnându-1 ca, dacă vrea să-și potolească foamea din urma postului prelungit, să transforme pietrele din deșert în pâine. Apoi îi șoptește Mântuitorului să se arunce de pe o stâncă fără nicio grijă, căci îngerilor li se va porunci să-l țină pe mâni și să nu-1 lase să se prăbușească. La prima ispitire, Cristos răspunde: „Nu numai cu pâine va trăi omul, ci cu tot cuvântul care iese din gura lui Dumnezeu" (Matei 4:4). Ce înseamnă mai precis acest răspuns? înseamnă că, până și în cele mai vitrege condiții de deprivare, există lucruri mai importante decât hrana. Altfel spus: pâinea nu-1 ajută cu nimic pe omul care și-a trădat sufletul, chiar și atunci când el suferă de foame[1]. Cristos ar fi putut, desigur, să-și folosească puterile sale cvasi-infinite pentru a-și procura pâinea, după cum îi sugerează și diavolul. El ar fi putut astfel să pună capăt postirii aducătoare de suferință — adică, într-un sens mai larg, ar fi putut să se îmbogățească, scăpând pentru totdeauna de problema lipsei de hrană. Dar cu ce preț? Și cu ce câștig, până la urmă? Lăcomia să fie oare o soluție la

disperarea sufletească? Dacă s-ar fi dedat la un festin, acela ar fi fost cel mai mizerabil și mai nenorocit dintre festine. Cristos, în schimb, năzuiește către ceva mai înalt — el vrea să exemplifice un mod de A Fi care va rezolva, în definitiv și pentru totdeauna, problema foamei. Cum ar fi dacă, în locul desfătării imediate procurate de o cină caldă, noi toți am alege să ne hrănim mai curând din Cuvântul lui Dumnezeu? Acest lucru ne-ar cere să trăim, să creăm, să aducem ofrande, să vorbim și să împărțim din averile noastre de-o manieră care să ne facă să uităm pentru totdeauna de neajunsurile foamei. Acesta este felul în care este abordată, întru adevăr și în mod definitiv, problema înfometării în condițiile neprielnice din pustiu.

Această soluție este indicată în diverse locuri din Evanghelii, fiind pusă în scenă în moduri cât se poate de grăitoare. Cristos este adesea portretizat sub forma unui furnizor de hrană inepuizabilă. El înmulțește în mod miraculos pâinea și peștii. El preschimbă apa în vin. Ce simbolizează toate acestea? Că ni se oferă un îndemn înspre a căuta un sens mai înalt, ca mod de viețuire, un mod de trai care este nu doar mai practic, dar și superior din punct de vedere calitativ. Este un îndemn înfățișat în chip literar/teatral: du-ți viața urmând modelul Mântuitorului arhetipal, iar cei din jurul tău nu vor mai fi înfometați. Bunătatea acestei lumi se revelează celor care știu să trăiască în mod adecvat. Iar o viață dreaptă este mai bună decât cea care se reduce la îndestularea cu pâine. Și este mai bună chiar și decât banii cu care cumperi acea pâine. Acesta este modul în care Cristos, persoana care întrupează perfecțiunea, reușește să treacă peste prima ispitire. Dar mai are de înfruntat încă două tentații.

„Aruncă-Te jos de pe stâncă", îi zice diavolul, recurgând la o nouă ispitire. „Dacă Dumnezeu există, El te va salva cu siguranță. Dacă ești într-adevăr Fiul lui, Dumnezeu are să te salveze." De ce oare Dumnezeu nu s-ar revela, pentru a-și salva unicul său Fiu de foame, de izolare și de prezența celui mai mare rău? Această cale nu poate fi, totuși, urmată în viață, nu poate sluji ca model de trai. Nici chiar ca ficțiune nu prea își are rostul. Trucul literar a lui *deus ex machina* (apariția unei forțe divine care, ca prin farmec, îl scoate de la ananghie pe eroul fictional) este unul dintre cele mai ieftine din trusa secretă a scriitorului. Este un instrument neinspirat, căci ia peste picior independența și curajul, destinul și liberul-arbitru, dar și asumarea responsabilității. Cu alte cuvinte, Dumnezeu nu este o plasă de siguranță

pentru cei orbiți. Nu este cineva căruia să-i poruncești să facă tot felul de trucuri magice sau să se arate oricui care îl invocă. Nici chiar propriul Său Fiu nu-1 poate pune să facă astfel de giumbușlucuri.

„Să nu ispitești pe Domnul Dumnezeul tău" (Matei 4:7) — acesta este răspunsul succint pe care Cristos îl dă celei de-a doua tentații diavolești. Cristos nu-i poate porunci Tatălui orice și oricând și nici măcar nu cutează să-i ceară să intervină în sprijinul său. Isus nu dorește în niciun caz să lase în seama altcuiva responsabilitatea Lui pentru faptele

din propria Lui viață. Refuză să-i ceară lui Dumnezeu să i se arate. Refuză, de asemenea, să-și rezolve problemele fragilității sale de muritor, făcând apel la Dumnezeu ca să-L salveze — această abordare nu va ajuta nicicând pe nimeni să-și rezolve propriile sale probleme de viață. Rezistând la această tentație, Cristos respinge implicit și tendința celui aflat în dificultate de a se refugia în boala psihică. Ținând cont de dificultățile întâmpinate de Cristos în zilele petrecute în pustiu, o soluție facilă, dar psihotică ar fi putut fi autoidentificarea cu un Mesia care beneficiază de puteri magice. în schimb, El respinge ideea unei astfel de salvări — sau a unei supraviețuiri pe termen scurt —, care să provină din manifestarea narcisistă a superiorității sale și din faptul că, fiind Fiul Său, i-ar putea cere orice lui Dumnezeu.

în fine, urmează cea de-a treia ispitire, cea mai puternică dintre toate. Cristos vede cum regatele din toată lumea i se supun, gata să-i dea ascultare. Acesta este cântul de sirenă al puterii pământene: posibilitatea de a controla pe oricine și de a porunci orice. Lui Cristos i se oferă șansa de a ajunge în vârful ierarhiei dominației din lumea animală. Aceasta este dorința oricărei maimuțe goale: să i se supună toate făpturile, să ajungă în cea mai minunată dintre stări, să-și consolideze și să-și sporească posibilitatea unei gratificări voluptuoase nelimitate, în mod evident, aici vorbim despre niște plăceri de moment. Dar nu este vorba doar despre acestea. O astfel de creștere a puterii oferă posibilități nelimitate pentru ca întunericul lăuntric să iasă la suprafață. Pofta de sânge, de siluire și de distrugere face parte din acest miraj al puterii. Iar oamenii râvnesc la putere nu doar ca să scape de suferință. Și nici doar ca să iasă de sub jugul bolii, neajunsurilor și morții. Puterea înseamnă totodată capacitatea de a te

răzbuna, de a-i supune pe ceilalți, de a-ți zdrobi vrăjmașii. Dă-i lui Cain suficientă putere și el nu se va mulțumi doar cu a-1 ucide pe Abel. El îl va tortura mai întâi, sub cele mai neașteptate chipuri și fără nicio îngrădire. Abia după ce-și va fi încheiat tortura, el îi va lua și viața. După care, la fel va proceda cu fiece făptură care-i va ieși în cale.

Există totuși ceva care este și mai înalt decât acest pisc al ierarhiei dominației, ceva la care merită să ajungem și care nu trebuie sacrificat doar de dragul unei reușite de moment Este un loc cât se poate de real, doar că nu este genul acela de loc pe care să-1 putem concepe în cadrul topografiei standard după care ne orientăm de obicei viețile.

Am avut la un moment dat viziunea unui peisaj enorm, desfășurat în fața mea pe kilometri întregi înspre orizont. Eu eram sus, în aer, privind cu ochiul unei păsări în zbor. Peste tot unde mă uitam, vedeam niște piramide de sticlă, înghesuite unele peste altele, de dimensiuni diferite, unele separate, altele întrepătrunse. Toate semănau cu zgâ-rie-norii zilelor noastre și erau pline de oameni: fiecare se căznea să atingă vârful piramidei sale. Dar dincolo de aceste piscuri tentante, se deschidea un orizont vast, un domeniu care îngloba toate piramidele. Acesta este privilegiul ochiului care poate survola peste toate aceste zbateri zadarnice: poți să alegi să nu te mai căznești să devii stăpân peste un grup sau apărător suprem al vreunei cauze; poți, în schimb, să transcenzi toate aceste lucruri. Aceasta necesită o atenție pură și total liberă, acea atenție detașată, alertă și receptivă a omului care așteaptă momentul potrivit și locul oportun pentru a acționa. Așa cum se spune și în *Cartea lui Dao și a Puterii (Tao Te Ching):*

Cine făptuiește dă greș iar cine prea strâns ține-un lucru îl pierde.

Prin urmare înțeleptul

nu înfăptuiește și deci nu dă greș, nu ține strâns și deci nu pierde.[138]

în această poveste a celei de-a treia ispitiri, există un puternic îndemn către a duce o viață ireproșabilă. Dacă vrei să obții recompensa supremă — dacă vrei deci să pogori Regatul lui Dumnezeu pe Pământ, să refaci ordinea paradiziacă —, atunci va trebui să duci o viață în care să refuzi satisfacțiile imediate (fie că țin de împlinirea unor dorințe naturale, fie de realizarea

unor tendințe pervertite), indiferent de cât de atractive și de tangibile pot să-ți pară. De asemenea, va trebui să te eliberezi de tentațiile răului. Răul nu face decât să amplifice catastrofa vieții, crescându-ne în mod dramatic motivația pentru a căuta acele desfătări vremelnice menite să ne facă să uităm de tragedia iminentă a Ființei. Sacrificiul, indiferent cât de mărunt este, ne poate ajuta (cu mai mult sau mai puțin succes) să uităm de această tragedie, însă dacă vrem să înfrângem răul, atunci e nevoie de un tip special de jertfă. în ce constă acest sacrificiu special? Aceasta este o întrebare care a preocupat

imaginația creștină (și nu doar cea creștină) de-a lungul multor secole. De ce acest sacrificiu special nu și-a făcut efectul dorit? De ce nu suntem nici astăzi convinși că cel mai bun plan posibil este să ne ridicăm privirea spre Ceruri, să-l căutăm pe Dumnezeu și să sacrificăm totul pentru a-1 găsi? N-am reușit oare să înțelegem cât de importantă este această miză? Să ne fi rătăcit oare (cu bună știință sau altfel) de la calea adevărată?

DOCTRINA CREȘTINĂ ȘI PROBLEMELE EI

Ipoteza lui Jung este aceea că spiritul european a fost nevoit s ă dezvolte tehnologiile intelectuale ale științei (adică să cerceteze lumea materială) după ce va fi conchis în mod tacit că, în ciuda concentrării sale acute asupra izbăvirii spirituale, nu a reușit să ofere o rezolvare mulțumitoare problemei suferinței din aici-și-acum. Conștientizarea acestui fapt ar fi avut loc, la modul cel mai vădit, cu trei-patru secole înainte de Renaștere. Ca urmare, în profunzimile psihismului colectiv occidental s-a ivit o fantasmă străină, profundă și compensatorie, care s-a manifestat pentru prima dată în reveriile ciudate ale alchimiei, urmând ca abia peste câteva veacuri să ia forma științei pe deplin articulate[139]. Alchimiștii au fost primii care au examinat cu atenție transformările materiei, sperând să poată descoperi secretele sănătății, prosperității și longevității. Acești mari visători (cu Newton în frunte[140]) au intuit și apoi și-au imaginat cum lumea aceasta materială (damnată de Biserică) deține o serie de secrete, care, odată revelate, ar putea elibera umanitatea de durerea și constrângerile de pe acest pământ. Acest tip de viziune (însoțită de îndoiala intelectuală) a oferit o extraordinară motivație colectivă și individuală pentru a dezvolta mai departe știința —

iar aici includem și cerințele stringente ca teoreticienii individuali să se concentreze pe cercetarea lor și să amâne alte plăceri și distracții de moment.

Prin aceasta nu vrem să afirmăm că, de fapt, doctrina creștină (fie și în forma ei incompletă) ar reprezenta un eșec. Ba, dimpotrivă: creștinismul a săvârșit un lucru aproape imposibil. Doctrina creștină a elevat sufletul individual, așezând sclavul și stăpânul, omul de rând și nobilul pe același calapod metafizic, f ăcându-i deci egali în fața legii și a lui Dumnezeu. Creștinismul a susținut sus și tare că până și regele este doar un om între oameni. Pentru a reuși să impună această viziune contrară bunului-simț, creștinismul a trebuit să renunțe și la ideea după care puterea pământeană și calitățile superioare ar fi fost niște indicii aleunei preferințe subiective ale lui Dumnezeu. Lucru care a fost desăvârșit, parțial, prin insistența creștinismului asupra faptului că mântuirea nu poate fi atinsă prin efort sau prin virtute — adică „truda" contează mai puțin în acest caz[141]. Oricare îi vor fi fost neajunsurile, doctrina creștină a reușit să-i împiedice pe rege, pe aristocrat sau pe negutătorul înstărit să aibă pretenții de superioritate morală în fața oamenilor de rând. Oricât de improbabil ar putea să pară acest proces, concepția metafizică asupra valorii implicit transcendente a fiecărui suflet s-a impus ca fundament de bază al legii și societății occidentale. O asemenea ordine socială e de negăsit înainte de impunerea doctrinei creștine și este greu de găsit chiar și azi în multe dintre colțurile mapamondului. Este nici mai mult, nici mai puțin decât înfăptuirea unui miracol (și trebuie să luăm aminte la acest lucru), prin care societățile bazate pe ierarhia impusă de relația sclav-stăpân s-au reorganizat din rădăcini, sub influența revelației religioase/etice. Așadar, faptul de a avea în posesie o persoană și de a exercita un control total asupra ei a început să fie văzut ca ceva greșit.

Să nu uităm, în același timp, că folosul imediat al sclaviei este evident pentru oricine și că argumentul după care cel puternic trebuie să-l domine pe cel slab este, și el, atrăgător, convenabil și până la urmă practic (cel puțin pentru cel puternic). Aceasta înseamnă că, înainte de a pune la îndoială sclavagismul, a fost nevoie de o critică revoluționară a tot ceea ce prețuia o societate bazată pe posesia de sclavi. Aici includem și ideea că exercitarea puterii și autorității îi dădeau noblețe stăpânului de sclavi, la care se adaugă și premisa că exercitarea puterii din partea stăpânului de sclavi ar fi validă

și chiar virtuoasă. Creștinătatea a susținut, în mod surprinzător, căpână și cea mai de jos persoană ar avea niște drepturi, niște drepturi înnăscute, și că suveranul și statul ar fi răspunzători moral pentru recunoașterea (la un nivel fundamental) a acestor drepturi. Mai mult, creștinismul a avansat, în mod explicit, ideea de neconceput până atunci, potrivit căreia posesia unor făpturi umane îl degradează pe negutătorul de sclavi (văzut anterior ca un

nobil demn de respect), chiar mai mult decât pe sclavul însuși. Nu ne vine deloc ușor să înțelegem cât de greu a fost pentru oamenii acelor vremuri să accepte o astfel de idee. Uităm că opusul acestei idei a fost un fapt evident pentru obunăpartedin istoria omenirii. în acest punct, trebuie să ne oprim puțin la atitudinea creștinismului față de dorința de a avea sclavi și de a domina. O luăm acum, din nou, de la începuturi.

Doctrina creștină nu este lipsită de probleme. însă ar trebui să observăm că este vorba despre acel gen de probleme care se ivesc doar după ce au fost rezolvate o serie de alte dificultăți mult mai grave. Societatea creată de creștinătate a fost mai puțin barbară decât cea păgână (chiar și decât cea romană), pe care a înlocuit-o. Societatea creștină recunoștea măcar că nu ai voie să hrănești leii flămânzi cu sclavi, de dragul unui divertisment oferit populației, însă mai lăsa loc pentru destule alte practici barbare. Creștinismul a criticat infanticidul, dar și prostituția, care s-ar fi bazat pe niște principii injuste. A insistat asupra faptului că femeile sunt la fel de valoroase precum bărbații (chiar dacă și astăzi ne vine greu să vedem cum putem impune această idee în plan politic). Doctrina creștină a cerut ca până și dușmanii societății să fie priviți ca niște ființe umane. în fine, noua reorganizare a adus și separarea bisericii de stat, ceea ce a însemnat că împărații „mult prea omenești" nu au mai putut să reclame faptul că ar fi „unși" de către divinitate. Toate aceste concepții au fost, până la urmă, impuse în societate, deși nimeni nu le-ar fi dat nicio șansă de acceptare.

Pe măsură ce revoluția creștină a progresat, lumea n-a mai fost atentă la acele probleme imposibile care au fost soluționate prin aceste mutații. Așa se întâmplă atunci când problemele sunt rezolvate. Mai mult, odată ce soluția este pusă în practică, *uităm chiar și faptul că aceste probleme au existat cândva.* Doar din acest moment, conștiința occidentală a putut să se ocupe de acele dificultăți pentru care doctrina creștină nu avea niște soluții

facile și imediate. Așa s-a ajuns, de pildă, la dezvoltarea mai intensă a științei, pentru a ameliora suferința corporală, materială care exista încă în largi pături din societățile pe deplin creștinate. Faptul că automobilele poluează atmosfera va deveni o problemă cu adevărat importantă în ochii noștri doar după ce am rezolvat (și am scăpat de) problemele și mai grave legate de motoarele cu combustie internă. Oamenii care trăiesc în sărăcie nu-și fac nicio grijă în legătură cu emanațiile de dioxid de carbon. Ceea ce nu înseamnă că nivelurile *3*

de $C0_2$ ar fi irelevante. Ce vrem să spunem este că această poluare nu contează atunci când individul muncește pe brânci, flămând și privind doar către ziua de mâine, încercând să facă să rodească un pământ plin de buruieni și mărăcini. Problema poluării se poate pune doar după ce oamenii inventează tractorul și scot milioane de oameni din sărăcia lucie. Oricum, în clipa în care Nietzsche intră în scenă, problemele nerezolvate ale creștinismului deveniseră deja suficient de proeminente.

Fără să exagereze prea mult, Nietzsche se descrie pe sine ca pe un gânditor care face filosofic „cu ciocanul"[142]. Critica sa devastatoare la adresa doctrinei creștine (deja slăbită de conflictul ei cu însăși știința, căreia chiar ea i-a dat naștere) presupune două mari linii de atac. Mai întâi, Nietzsche susține că simțul pentru adevăr, încurajat în cel mai profund sens de către creștinism, este tocmai cel care a dus până la urmă la punerea la îndoială a presupozițiilor de bază ale credinței. Aceasta s-a întâmplat, în parte, pentru că diferența dintre adevărul moral saunarativși adevărul obiectivnu și-a găsitniciun fel de explicație (desigur, ne putem întreba dacă este, într-adevăr, necesară o astfel de diferențiere) — dar acest lucru nu e suficient pentru a ataca doctrina creștină. Chiar și atunci când ateii moderni se opun creștinismului, criticându-i pe fundamentaliștii care insistă asupra faptului că povestea creației ar conține adevăruri obiective, chiar și într-un asemenea caz, ateii argumentează plecând de la un simț al adevărului care le-a fost dezvoltat secole de-a rândul tocmai de cultura creștină. Cari Jung duce și mai departe argumentele lui Nietzsche, argumentând că, în timpul Iluminismului, Europa s-a trezit dintr-un vis creștin, observând că tot ceea ce considerase până atunci ca fiind de la sine înțeles poate și trebuie să fie pus sub semnul întrebării. „Dumnezeu a murit!", exclamă Nietzsche. „Dumnezeu rămâne mort! Și noi l-am ucis! Cum să ne consolăm, noi,

ucigașii ucigașilor? Cel mai sfânt și mai puternic din tot ce-a avut lumea până acum și-a pierdut sângele sub cuțitele noastre — cine ne spală de acest sânge?"[143]

Dogmele fundamentale ale credinței occidentale, ne spune Nietzsche, nu mai pot fi credibile dacă ținem cont de faptul că spiritul vestic se centrează acum pe cercetarea adevărului. însă cel mai devastator a fost de fapt cel de-al doilea atac, în care Nietzsche atrage atenția asupra faptului că, în dezvoltarea ei, Biserica a făcut uitată adevărata doctrină morală a creștinismului. „Filosoful cu ciocanul" recurge la un asalt

asupra unei linii de gândire din cadrul creștinismului, asupra unui curent influent care se profilează încă de la începuturi. Ideea de bază sună așa: *a fi un bun creștin înseamnă să asumi că umanitatea a putut fi izbăvită prin sacrificiul lui Cristos și doar prin jertfirea lui.* Aceasta nu înseamnă neapărat că un creștin care crede că Isus a murit pe cruce pentru a izbăvi omenirea ar fi, prin aceasta, eliberat de orice fel de răspundere personală de ordin moral. Dar această credință implică în mod clar faptul că responsabilitatea pentru izbăvire cade în bună măsură pe umerii Mântuitorului și că indivizilor umani aflați în starea de cădere nu le mai rămâne mare lucru de făcut.

Potrivit lui Nietzsche, Sf. Pavel și, mai târziu, protestanții care l-au urmat pe Luther i-au dezlegat de responsabilitatea morală pe urmașii lui Cristos. Ei au diluat acea idee de *imitare a lui Cristos.* Această imitare, luată în serios, nu se reduce la asumarea verbală a unui set de reguli privind credința abstractă, ci înseamnă ca respectivul credincios să acționeze în orice context de viață exact în spiritul Mântuitorului. Aceasta presupune ca adevăratul creștin să încarneze arhetipul, cum observă Jung; adică să întrupeze la modul concret acel model etern de comportament. în acest sens, Nietzsche scrie: „Creștinii nu au practicat niciodată ceea ce le-a recomandat Isus, iar vorbăria nerușinată despre «justificarea prin credință», cât și semnificația supremă și unică a acesteia sunt doar consecința faptului că biserica n-a avut curajul și voința să accepte *actele* pe care le cerea Isus“[144]. Nietzsche a fost, așa cum se vede, un critic greu de egalat.

Credinţa dogmatică în axiomele centrale al creştinismului (adică în ideea că, prin crucificarea lui, Cristos a salvat lumea; că această izbăvire este rezervată pentru lumea de dincolo; că salvarea nu poate fi obţinută prin trudă) conduce la trei consecinţe evidente. Mai întâi, asistăm la *dispreţuirea vieţii pământene, de vreme ce doar viata de dincolo contează cu adevărat.* Ceea ce înseamnă că devine acceptabil să ignori responsabilităţile pe care le ai faţă de suferinţa care există în aici-şi-acum. în al doilea rând, asistăm la *acceptarea pasivă ă statu-quoului, pentru că salvarea nu poate fi obţinută prin niciun fel de efort săvârşitîn această viaţă*—plecând de aici, Marx a afirmat, în derâdere, că religia este doar un opiu pentru mase. în fine, a treia consecinţă este următoarea: *credinciosul are tot dreptul să refuze asumarea oricărei răspunderi* (în afară de asumarea credinţei în izbăvirea adusă de Cristos) *câtă vreme Fiul lui Dumnezeu a săvârşit deja tot ceea ce era mai important.* Acesta este motivul pentru care Dostoievski, care a avut o influenţă considerabilă asupra lui Nietzsche, a criticat, şi el, creştinismul instituţionalizat — chiar dacă a făcut-o într-o manieră mult mai ambiguă, dar şi mai sofisticată. în capodopera sa *FraţiiKaramazov,* Dostoievski îl pune pe ateul şi supraomul Ivan să istorisească o legendă, cea a „Marelui Inchizitor[11145], prilej pentru o critică a creştinismului.

Ivan îi povesteşte fratelui său Alioşa (al cărui noviciat monahal îl dispreţuieşte) cum Cristos se întoarce pe pământ în vremea Inchiziţiei Spaniole. Aşa cum era de aşteptat, întoarcerea Mântuitorului dă toate lucrurile peste cap. El începe să-i vindece pe cei bolnavi. Scoală chiar şi morţii din mormânt. Minunile sale atrag inclusiv atenţia Marelui Inchizitor, care porunceşte imediat ca Isus să fie reţinut şi aruncat într-o celulă de închisoare. Mai târziu, Inchizitorul îi face o vizită şi îl informeazăpe Cristos că nu mai este nevoie de prezenţa lui. Revenirea lui reprezintă o ameninţare mult prea mare pentru Biserică. Şi îi mai spune că povara pe care a lăsat-o în cârca omenirii — povara de a duce o viaţă întru credinţă şi adevăr — a fost pur şi simplu prea grea pentru ca muritorii să şi-o poată asuma. Inchizitorul susţine că, în milostivirea ei, Biserica a diluat mesajul Mântuitorului, despovărându-i pe drept-cre-dincioşii săi de datoria de a urma o Existenţă perfectă şi oferindu-le în schimb căi simple de mântuire prin credinţă şi ideea unei vieţi de apoi. Tot acest demers a durat secole întregi, mai spune Inchizitorul, şi ultimul lucru de care Biserica ar avea nevoie după toate aceste eforturi, ar fi întoarcerea pe pământ a Omului care

susținuse sus și tare că oamenii, mai întâi de toate, trebuie să-și poarte fiecare propria povară. Cristos ascultă în liniște. Mai apoi, Inchizitorul dă să plece, dar Cristos îl îmbrățișează și îl sărută pe buze. Inchizitorul se albește la față, șocat fiind. Apoi pleacă, lăsând întredeschisă ușa celulei.

Nu e ușor să-ți dai seama cât de profundă este această legendă și cât de mare a fost spiritul care a creat-o. Unul dintre geniile literare ale tuturor timpurilor, Dostoievski a abordat în scrierile lui cele mai dificile probleme existențiale — și a făcut-o cu temeritate, cu mult curaj și fără să-i pese de consecințe. Deși era un creștin deplin, refuza în mod categoric să aducă argumente „subțiri" în fața oponenților săi raționaliști și atei. Ba, din contră: în *Frații Kamarazov,* de pildă, ateul Ivan argumentează cu o claritate și o pasiune surprinzătoare contra asumpțiilor doctrinei

creștine. Alioșa, care are un temperament în consonanță cu Biserica (de unde și decizia lui de a se călugări), nu poate contracara niciunul dintre argumentele fratelui său — chiar dacă el rămâne de neclintit în credința lui. Dostoievski era conștient de faptul că doctrina creștină fusese înfrântă de facultatea rațiunii — de intelect, chiar —, dar (și asta este extrem de important) *el nu a trecut sub tăcere acest fapt.* El nu a apelat la negare, amăgire sau chiar ironie, pentru a încerca să slăbească argumentele ce se opuneau lucrurilor pe care el le considera ca fiind cele mai adevărate și mai prețioase. în schimb, a pus faptele mai presus de vorbe și a abordat problema cu succes. La finalul romanului, Dostoievski face ca bunătatea morală întrupată de Alioșa — proaspătul călugăr care îl imită pe Cristos — să învingă inteligența critică a lui Ivan — o inteligență spectaculoasă, dar până la urmă nihilistă.

Biserica creștină la care face referire Marele Inchizitor este aceeași biserică spre care și Nietzsche își îndreaptă vituperările. Infantilă, moralizatoare, patriarhală, supusă statului, este exact acea instituție coruptă care face obiectul criticilor moderni ai creștinismului. în ciuda minții sale strălucite, Nietzsche se lasă prea mult în seama furiei sale, pe care nu reușește s-o tempereze cu forța rațiunii. Din acest punct de vedere, Dostoievski este deasupra lui Nietzsche — măreața literatură a primului surclasează filosofia nihilistă. Inchizitorul ieșit de sub pana scriitorului rus ilustrează cât se poate de bine mesajul dorit de Dostoievski. Acest Inchizitor este un interogator

oportunist, cinic, manipulator și crud. Vrea să persecute eretici și chiar să-i tortureze și să-i ucidă. El este purtătorul dogmei despre care știe că este falsă. Cu toate acestea, Dostoievski îl pune pe Cristos, omul arhetipal perfect, să-l sărute pe Inchizitor la plecare. La fel de relevant este și faptul că imediat după acest sărut, Marele Inchizitor lasă ușa întredeschisă, așa încât Cristos să poată evada și scăpa de execuția ce-1 așteaptă. Dostoievski a înțeles că marele și coruptul edificiu al creștinismului reușea încă să mai lase o portiță deschisă pentru spiritul întemeietorului său. Acesta este un semn de recunoștință arătat de un suflet profund și înțelept față de îndelungata credință occidentală, așa coruptă cum era ea.

Dar nu este ca și cum, pe de cealaltă parte, Nietzsche nu ar fi fost dispus să recunoască meritele credinței, în special cele ale catolicismului. El a crezut că lunga tradiție de îngrădire impusă de dogmatismul creștin (cu insistența acestuia ca totul să fie explicat în cadrul unei singure și coerente teorii metafizice) a fost o precondiție necesară pentru emergența spiritului modern disciplinat, dar eliberat de credință. Așa cum arată în *Dincolo de bine și de rău:*

îndelunga încătușare a spiritului, (...) îndelunga voință spirituală de a interpreta tot ceea ce se întâmplă pe baza unei scheme creștine și de a-1 redescoperi și justifica pe Dumnezeul creștin până și în cea mai neînsemnată întâmplare — toate aceste sforțări, samavolnicii, durități, orori, iraționali-tăți s-au dovedit a fi mijloace prin intermediul cărora spiritului european i s-a inoculat vigoarea, necruțătoarea curiozitate și subtila-i mobilitate; să recunoaștem totuși că prin aceasta au fost totodată zdrobite, înăbușite și alterate valori de vigoare și spiritualitate de neînlocuit.[146]

Pentru Nietzsche, dar și pentru Dostoievski, libertatea — inclusiv capacitatea de a acționa necesita un anumit grad de constrângere. Din acest motiv, ambii recunosc cât de importantă este dogma Bisericii. Individul trebuie să fie îngrădit și modelat — mergând chiar până la limita distrugerii lui — de o structură disciplinară restrictivă și coerentă, înainte ca el să fie în stare să acționeze liber și în cunoștință de cauză. Cu spiritul său generos, Dostoievski a îngăduit Bisericii, așa coruptă cum e ea, să mai aibă un pic de compasiune, dar și o oarecare doză de pragmatism. El este gata să accepte că spiritul lui Cristos, Logosul creator de lume, și-a găsit și își are încă locul (poate chiar unul suveran) în cadrul structurii dogmatice.

Atunci când un părinte își educă așa cum trebuie fiul, el îi va limita inevitabil și din libertățile pe care le are copilul în aici-și-acum. El va impune niște limite în ce privește exprimarea voluntară a Ființei fiului său, obligându-1 să-și găsească locul în calitate de membru socializat al acestei lumi. Un astfel de tată va încerca să canalizeze întregul potențial al copilului către o cale bine determinată. Prin faptul că impune astfel de limitări copilului său, el ar putea fi considerat ca fiind o forță distructivă ce nu dorește decât să înlocuiască pluralitatea miraculoasă a copilăriei cu o realitate îngustă și unică. Dar dacă tatăl nu ia astfel de măsuri, el nu va face decât să-și lase copilul să rămână un Peter Pan, un Băiețel etern, Rege al Băieților Pierduți, Conducător al inexistentei Țări de Nicăieri. Or, moralmente vorbind, aceasta nu este o alternativă acceptabilă.

Dogma Bisericii a fost săpată de Ia rădăcină de acel spirit al adevărului pe care ea însăși l-a cultivat. Această săpare Ia temelie a culminat cu „moartea lui Dumnezeu". Dar structurarea dogmatică a Bisericii a fost o necesitate — era nevoie de acel tip de educare, de disciplinare. Dacă vrem să creștem un spirit liber, este nevoie de o lungă perioadă de încătușare și de asumare a unei chei univoce de interpretare. Or, dogma creștină a știut cum să ofere această constrângere spirituală, însă acum dogma a murit — cel puțin în spiritualitatea Occidentului modern. Dogma a pierit odată cu Dumnezeu. Iar din cadavrul ei a ieșit un lucru care este chiar și mai mort (fapt care este de o importanță deosebită) . A ieșit ceva care n-a fost niciodată viu, nici chiar în trecut — ne ref erim aici atât la *nihilism, cât și la deschiderea la fel de periculoasă față de ideile noi, utopice, totalitare.* în urma morții lui Dumnezeu, au putut să apară ororile colective ale comunismului și fascismului (așa cum au fost, de fapt, anunțate de către Dostoievski și Nietzsche). Nietzsche, în ce-1 privește, a susținut că ființele umane individuale vor trebui să-și inventeze propriile lor valori ca o consecință a morții lui Dumnezeu. Dar această idee este una dintre verigile slabe din sistemul său conceptual. Ideea sa nu poate fi susținută dintr-un motiv ce ține de psihologie: *noi nu ne putem inventa propriile valori, pentru simplul fapt că nu ne putem forța sufletele să adopte lucrurile în care credem.* Aceasta este marea descoperire a lui Jung — și ea se datorează, în parte, și reflecțiilor aprofundate asupra problemelor ridicate de către Nietzsche.

Noi, ființele omenești, tindem să ne revoltăm împotriva propriilor idei totalitare Ia fel cum respingem și totalitarismul altora. Eu nu pot să-mi ordon ce să fac și nici tu nu poți să-mi comanzi cum să acționez. „Voi înceta să mai procrastinez", îți spui, dar nu reușești să faci asta. „Voi mânca sănătos", îți promiți, dar nu te vei ține de cuvânt. „O să încetez comportamentul meu de alcoolic", îți zici, dar nu faci nimic în acest sens. Adevărul este că nu ne putem reconfigura după dorință, după o imagine construită de intelectul nostru (mai ales când acest intelect este supus unei ideologii). Eu am o natură amea, la fel cum ai și tu o fire a ta și la fel cum avem cu toții o natură specifică. Ce trebuie să facem este să ne descoperim acea natură și să ne confruntăm cu ea înainte de a face pace cu noi înșine. Ce ne definește oare în modul cel mai veritabil? Și dacă știm ce suntem în realitate, atunci ce vom putea deveni, pentru a ne apropia cât mai mult de adevărul ființei noastre?

înainte de a răspunde onest acestor întrebări, trebuie să mergem direct la rădăcina lucrurilor.

ÎNDOIALA, DINCOLO DE SIMPLUL NIHILISM

Cu trei sute de ani înainte de Nietzsche, marele filosof francez Rene Descartes a pornit într-o misiune intelectuală aparte, aceea de a-și lua în serios capacitatea de a se îndoi, de a trece dincolo de aparența lucrurilor pentru a ajunge la ceea ce era esențial. El a încercat să afle dacă putea să stabilească (sau să descopere) o singură afirmație care să nu poată fi clintită de critica scepticului. Și astfel a pornit în căutarea acelei pietre de temelie pe care putea fi întemeiată adevărata Ființă. în demersul său, Descartes a descoperit că această piatră de temelie era „eul“ său care gândea — acel „eu“ de care el era conștient —, adică acel eu la care se referă faimoasa zicere *cogito ergo sum* (Cuget, deci exist). Dar acest „eu“ fusese deja teoretizat cu mult timp în urmă. Cu mii de ani înainte, acest „eu“ conștient de sine apărea sub forma ochiului atoate-văzător al lui Horus, marele zeu egiptean, Zeul-Soare. Horus a fost cel care a reînnoit statul egiptean, luptându-se cu corupția care-1 măcina. Și mai devreme în istorie, l-am avut pe zeul-creator Marduk al mesopotamienilor, cel ai cărui ochi îi încercuiau capul și care vorbea prin cuvinte magice, creatoare de lume. în perioada epocii creștine, „eul“ s-a transformat în Logos, în Cuvântul creator care dă

o noimă Ființei ivite la începuturile timpurilor. Am putea zice că Descartes pur și simplu a secularizat Logosul, transformându-1, într-un mod mai explicit, în acel „ceva care este conștient și care gândește". Spus simplu, acesta este tocmai „șinele" modern. Dar ce este mai precis acest sine?

Până la un punct (dacă suntem cât de cât deschiși), putem să înțelegem ororile săvârșite de acest sine, însă actele sale bune sunt mult mai greu de definit. Șinele este marele agent al răului care a pășit pe scena Ființei sub chip de nazist sau de stalinist; este cel care a creat lagărele de la Auschwitz, Buchenwald și Dachau, precum și numeroasele gula-guri sovietice. Și toate aceste grozăvii trebuie analizate cu cea mai mare seriozitate. Dar ce anume găsim la celălalt pol? în ce constă binele, care este o contraparte necesară a răului? Cum putem defini binele, care

este materializat și făcut inteligibil tocmai de existența acestui rău? Ajunși în acest punct, putem afirma în deplină cunoștință de cauză că până și intelectul rațional — acea facultate atât de îndrăgită de cei care disprețuiesc înțelepciunea tradițională — trebuie să aibă ceva în comun cu zeul arhetipal (care moare și veșnic renaște), cu Mântuitorul etern al umanității, cu Logosul însuși. Filosoful științei Karl Popper, care numai mistic nu era, privea procesul de gândire și teoretizare ca pe o prelungire a evoluției darwiniste. O creatură care nu poate să gândească trebuie să se rezume la a fi o întrupare a Firii sale. Ea nu va putea decât să-și urmeze natura, în mod concret, în aici-și-acum. Dacă ea nu va putea exprima prin comportamentul ei ceea ce mediul îi cere, atunci pur și simplu va muri. Dar acest lucru nu este valabil și în cazul ființelor omenești. Căci noi putem crea niște reprezentări abstracte ale unor moduri posibile de A Fi. Noi putem produce o idee în teatrul imaginației. Și o putem testa, comparând-o cu alte idei de-ale noastre, cu ideile altora sau cu lumea însăși. Dacă ideea nu se dovedește utilă, putem renunța la ea. Putem lăsa ideile să moară ele în locul nostru, după cum spune Popper[147]. Și ceea ce contează de fapt este că, după aceea, creatorul acelor idei poate să meargă mai departe, fără să fie ținut pe loc de eventualele erori de parcurs. *O condiție prealabilă a însuși procesului de gândire este să avem încredere în acea parte din noi care merge mai departe și lasă ideile moarte în urma sa.*

Să spunem deci, odată ajunși în acest punct, că o idee nu este același lucru cu un fapt. Un fapt este ceva care a murit deja. Faptul nu are conștiință, nici voință de putere, nici motivație, nici dorință de acțiune. Există miliarde de fapte moarte. Internetul este un cimitir populat de astfel de fapte moarte. în schimb, o idee care pune stăpânire pe o persoană este cât se poate de vie. Ea vrea să se exprime pe sine, să trăiască în această lume. Acesta este și motivul pentru care psihologia abisală (cu Freud și Jung pe firmament) a subliniat faptul că psihicul uman ar fi un câmp de bătălie între idei. *O idee are o țintă. Ea vrea cu adevărat ceva. Ea impune o ordine valorică.* O idee consideră că acel scop spre care tinde este mai bun decât ceea ce are ea acum. Pentru o idee, lumea se reduce strict la acele lucruri care pot ajuta sau pot împiedica realizarea ei; orice altceva din această lume este lipsit de relevanță. O idee este cea care definește un contur, o formă profilată pe un anumit fundal. *O idee este o personalitate, nu este un fapt.* Atunci când ideea se manifestă prin intermediul unei persoane, ea ține să transforme acel om în avatarul ei; ea va împinge acea persoană s-o pună în scenă. Uneori această tendință impulsivă (această „posedare", i-am mai putea zice) poate fi atât de puternică, încât persoana va prefera să moară mai bine ea decât să lase ideea să piară. La modul general, această decizie este una proastă, de vreme ce adesea trebuie ca doar ideea să piară, pe când persoana poate să înceteze să mai fie avatarul acelei idei, poate să-și schimbe cursul gândirii și să meargă mai departe.

Ca să folosim conceptualizarea dramatică a strămoșilor noștri, am putea spune că, atunci când relația cu Dumnezeu a fost curmată, convingerile noastre cele mai fundamentale pier, sunt sacrificate (și aici ne referim la acele momente în care prezența suferinței injuste și intolerabile indică, de pildă, faptul că e nevoie de o schimbare). Acesta este un alt fel de a spune că putem avea un viitor mai bun dacă știm să aducem sacrificiile oportune în momentul prezent. Niciun alt animal nu a înțeles acest lucru și chiar și nouă, oamenilor, ne-au trebuit sute de mii de ani ca să-l pricepem. Apoi ne-au mai trebuit milenii întregi pentru observații atente și pentru adorarea eroilor și alte câteva mii de ani pentru a cerceta și a distila această idee într-o narațiune. Mai departe, a fost nevoie de mult timp pentru a putea prețui această narațiune, pentru a o încorpora și pentru a putea spune acum: „Dacă te lași disciplinat și dacă privilegiezi viitorul în defavoarea prezentului,

atunci vei putea schimba ordinea realității, așa încât să lucreze în favoarea ta.“

Dar ce-avem de făcut pentru a reuși acest lucru?

în 1984 am pornit și eu pe același drum pe care o apucase Descartes. La vremea aceea, nu știam că era aceeași cale și, în plus, nici nu țin să mă compar cu Descartes, cel care este privit, pe drept cuvânt, drept unul dintre cei mai mari gânditori ai tuturor timpurilor. Ce vreau să spun este că pe atunci eram și eu marcat de boala îndoielii. Lăsasem în urmă creștinismul superficial al tinereții în momentul în care înțelesesem fundamentele teoriei darwiniste. După aceea, nu am mai putut să văd care era diferența dintre elementele de bază al credinței creștine și gândirea deziderativă *(wishful thinking).* Socialismul, care a început să mă atragă în acea vreme, căci părea să ofere alternativa pe care mi-o doream, s-a dovedit în cele din urmă lipsit de consistență. Cu timpul, am reușit să înțeleg, plecând de la marele George Orwell, că o bună parte din ideologia socialistă este motivată de ura față de cei bogați și

realizați, în loc să fie dinamizată de grija sinceră față de cei săraci. Pe lângă asta, socialiștii erau de fapt chiar și mai capitaliști decât capitaliștii. Și ei credeau la fel de tare în puterea banului. Și își imaginau că dacă toți oamenii vor avea suficienți bani, atunci marile probleme ale omenirii vor dispărea ca prin farmec. Ceea ce este pur și simplu fals. Căci există o serie de probleme pe care banii nu le pot rezolva și o serie de alte dificultăți care pot fi chiar înrăutățite atunci când aducem banii în ecuație. Oamenii înstăriți, în continuare, divorțează și se înstrăinează de copiii lor și suferă de angoase existențiale și se îmbolnăvesc de cancer și de demență și mor singuri și neiubiți de nimeni. La fel, persoanele care abia și-au revenit dintr-o adicție pot fi date peste cap dacă primesc niște bani neașteptați — ele se vor întoarce pur și simplu la frenezia drogurilor și a bețiilor. Și, tot așa, plictiseala poate deveni copleșitoare pentru oamenii care nu au nimic de făcut.

în același timp, mă preocupa și situația creată de Războiul Rece. Mă obseda chiar. îmi dădea coșmaruri. întrrun fel, ajunsesem și eu să călătoresc în deșert, în acea lungă noapte a sufletului omenesc. Ce nu reușeam nicicum să înțeleg era cum de cele două facțiuni majore ale lumii noastre voiau să se

distrugă una pe alta. Oare ambele sisteme să fi fost la fel de samavolnice și de corupte? Să fi fost oare doar o chestiune de diferențe de opinii? Să fi fost oare valorile doar niște accesorii pentru niște structuri de forță?

Oare chiar o luase toată lumea razna?

Și până la urmă ce se întâmplase de fapt în secolul XX? Cum de a fost posibil ca milioane de oameni să trebuiască să moară, sacrificați pe altarele unor noi dogme și ideologii? Cum se face că am ajuns să descoperim lucruri mult mai rele decât burghezia sau credințele religioase corupte, pe care comunismul și fascismul s-au simțit îndreptățite să le înlocuiască? Nimeni nu găsise răspunsuri pentru aceste întrebări (cel puțin din câte știam eu). Și, precum Descartes, eram blestemat să sufăr de boala îndoielii. Așa că am început, și eu, să caut acel unic lucru indiscutabil — oricare va fi fost el —, acel temei pe care nimeni nu-1 mai putea pune la îndoială. Aveam nevoie de o piatră solidă ca s-o pun la temelia casei mele. Și, cu ajutorul îndoielii, am și găsit-o.

Am citit la un moment dat despre o practică perfidă de la Auschwitz. Un gardian a obligat un deținut să care un sac de 50 de kile de sare umedă dintr-un colț în celălalt colț al depozitului — iar apoi l-a pus să ducă sacul înapoi. *Arbeit macht frei* stă scris deasupra intrării în lagăr — „Munca te va elibera"; iar eliberarea era totuna cu moartea. Căratul acelui sac de sare era un chin lipsit de orice fel de noimă. Era doar un exemplu al artei de a face rău. Iar asta m-a făcut să-mi dau seama că, în mod cert, unele acțiuni umane sunt pur și simplu greșite.

Alexandr Soljenițîn a scris, într-un mod profund și convingător, despre ororile secolului XX, despre zecile de milioane de oameni care au fost văduviți de slujbă, de familie, de identitate și de viață, *in Arhipelagul Gulag,* în partea.a doua a volumului secund, el discută despre procesele de la Niirnberg, pe care le consideră drept cel mai semnificativ eveniment din veacul XX. Care a fost concluzia acelor procese? *Există unele acțiuni care sunt în mod intrinsec atât de groaznice, încât ele se opun întru totul naturii specifice a Ființei umane.* Iar acest fapt este adevărat la modul cel mai profund, indiferent de cultură, de loc sau de timp. *Acestea sunt niște acțiuni rele. Nu există nicio scuză pentru faptul că te-ai angajat în săvârșirea lor.* Să-ți dezumanizezi semenul, să-l reduci la stadiul de vierme, să torturezi și

să măcelărești oameni fără să-ți pese de inocența sau culpa individuale, să transformi într-o artă pricinuirea de dureri — toate aceste lucruri sunt greșite.

Care este acel adevăr de care eu nu mă mai pot îndoi? Este vorba despre realitatea suferinței. Acolo nu mai e loc de argumente pro și contra. Nihiliștii nu pot dărâma durerea prin scepticismul lor. Totalitariștii nu pot, nici ei, să alunge suferința. Cinicii nu sunt în stare să scape de realitatea ei. Suferința este reală, iar încercarea de a-1 face pe semenul tău să sufere, doar de dragul de a-1 chinui, este un lucru rău. Aceasta este ideea de bază pe care am așezat-o la temelia credinței mele. Abia când am început să caut printre cele mai josnice gânduri și acțiuni omenești, când am înțeles că am capacitatea de a mă purta ca un gardian nazist, ca un ofițer din gulag sau ca un abuzator de copii, abia atunci am priceput ce înseamnă „să iei asupra ta păcatele întregii lumi". Orice ființă umană are puterea de a face un rău imens. Și orice ființă umană va înțelege, *a priori,* dacă nu ce este bine să facă, atunci cel puțin ce nu este bine să facă. Și, dacă există ceva care *nu este bun,* aceasta înseamnă că există și ceva care *este bun.* Dacă cel mai greu păcat constă în chinuirea semenilor noștri, doar de dragul de a-i face să sufere, atunci binele constă în ceva diametral opus acestei acțiuni. Binele va consta în orice poate opri ca astfel de lucruri să se mai întâmple.

SENSUL CA BINE SUPREM

Acesta este punctul de la care am pornit, pentru a extrage mai departe concluziile morale fundamentale de care aveam nevoie. Țintește cât mai sus. Fă-o cu atenție. Reglează-ți bine arcurile. Nu fi arogant în demersul tău de cunoaștere. Fii smerit, pentru că orgoliul totalitarist duce la intoleranță, opresiune, tortură și moarte. Devino conștient de propriile tale neajunsuri, de finitudinea ta ce se vădește prin lașitate, rea-voință, ranchiună și ură. Uită-te cu mai multă băgare de seamă la propriile tale porniri ucigașe înainte de a-i acuza pe alții și înainte de a încerca să refaci țesătura acestei lumi. Poate că nu lumea este în neregulă. Poate că în tine ceva este greșit. Poate că nu ai reușit să devii „cineva" în această lume. Poate că ai greșit ținta. Și probabil că ai eșuat în a obține gloria divină. Ai păcătuit. Și prin

toate acestea ți-ai adus contribuția la imperfecțiunea și răutatea acestei lumi. Dar, mai presus de toate, nu minți. Nu minți niciodată despre nimic. Minciuna te duce direct în Iad. Marile și micile minciuni ale statelor naziste și comuniste au condus la moartea a milioane de oameni.

Amintește-ți apoi că binele înseamnă să eliberezi oamenii de suferințe și dureri nenecesare. Fă-ți din asta o axiomă: atât câtimi stă în putere, voi acționa în așa fel, încât să aduc cât mai multă ușurare celor cuprinși de dureri și suferințe gratuite. în acest moment, ai pus în vârful ierarhiei morale un set de presupoziții și de acțiuni menite să amelioreze Ființa. Și de ce ai făcut asta? Pentru că știi prea bine care este alternativa. Varianta cealaltă este cea a secolului XX. Și această ultimă alternativă este atât de aproape de Iad, că nici nu are rost s-o mai iei în calcul. Iar opusul Iadului este Raiul. Așa că a încerca să pui ușurarea suferinței și durerii inutile în vârful ierarhiei tale de valori înseamnă a dori să cobori Regatul lui Dumnezeu pe acest Pământ. Este vorba, în același timp, de a impune o stare de lucruri, dar și despre a intra într-o stare sufletească particulară.

Jung a observat că edificarea unei astfel de ierarhii morale este inevitabilă, chiar dacă structura ei mai scârțâie din cauza unor contradicții interne. Pentru Jung, acel ceva pe care-1 așezăm în vârful ierarhiei noastre morale și dincolo de orice intenții și scopuri, acel ceva devine valoarea supremă apersoaneinoastre, divinitatea noastră. Este ceea ce persoana noastră exprimă, pune în scenă. Este lucrul în care persoana crede la modul cel mai profund. Un lucru pus în scenă nu este un simplu fapt și nici chiar un șir de fapte. Ceea ce punem în scenă este o personalitate sau, ca să fim și mai exacți, o alegere între două personalități opuse. Poate fi Sherlock Holmes ori Moriarty. Sau Batman ori Joker. Sau Superman ori Lex Luthor, Charles Francis Xavier ori Magneto, respectiv Thor ori Loki. La fel de bine poate fi Abel ori Cain — și poate fi Cristos sau Satana. Dacă alegerea noastră va urmări înnobilarea Ființei și aducerea Paradisului pe pământ, atunci însemnă că l-am ales pe Cristos. Dacă, în schimb, alegerea noastră ajută la distrugerea Ființei și la generarea și propagarea unor suferințe și dureri inutile, înseamnă că l-am ales pe Satana. Așa arată inevitabila realitate arhetipală.

Urmărirea plăcerilor imediate ține de urmarea unui impuls orb. Ține de beneficiul pe termen scurt. Este o alegere îngustă și egoistă. Și presupune multă minciună, pentru a merge mai departe. Apoi nu ține cont de nimic. Este imatură și iresponsabilă. Un semn de maturitate ar fi să înlocuim aceste plăceri de moment cu demersul de căutare a unui sens. Sensul emerge atunci când impulsurile sunt ținute sub control, organizate și unificate. Sensul se ivește din interacțiunea care are loc între posibilitățile lumii și structura valorică ce acționează asupra acestei lumi. Dacă structura valorică țintește către îmbunătățirea Ființei, sensul revelat va fi unul dedicat conservării vieții. El va oferi antidotul pentru haos și suferință. El va face ca toate lucrurile să devină importante pentru noi și ca totul să devină mai bun.

Dacă vei acționa așa cum se cuvine, faptele tale vor încuraj a integrarea ta psihică azi, mâine și în viitor, în timp ce tu însuți, familia ta și lumea din jurul tău nu veți avea decât de câștigat. Totul va căpăta coerență și se va alinia de-a lungul unei singure axe. Lucrurile vor începe să se potrivească tot mai clar. Iar aceasta va da un sens profund vieții tale. Această reașezare și reordonare a lucrurilor constituie un eveniment situat undeva în spațiu și în timp și a cărui existență poate fi detectată prin capacitatea noastră de a percepe dincolo de ceea ce simțurile noastre ne oferă în aici-și-acum, căci aceste simțuri sunt, în mod evident, limitate la culegerea de informații și la formarea de reprezentări. Sensul pune în lumină falsitatea desfătărilor de moment. Sensul împlinește toate impulsurile acum și pentru totdeauna. De aceea îl și putem detecta

Dacă decizi că nu e cazul să te răzbuni pe Ființă, în ciuda nedreptăților și suferințelor de pe acest pământ, atunci vei observa probabil că ai posibilitatea să reduci, chiar și cu puțin, din durerile și suferințele gratuite. Și astfel vei ajunge ca, atunci când te întrebi „Ce trebuie să fac eu azi?“, tu de fapt să ai în minte întrebarea: „Cum pot să-mi folosesc timpul pentru a îmbunătăți starea de lucruri, în loc să o înrăutățesc?" Asemenea intenții își pot găsi o concretizare în articolele sau proiectele care așteaptă să fie scrise, în felul în care poți să-ți amenajezi camera pentru a o face un pic mai primitoare, în mâncarea pe care ai putea s-o faci un pic mai gustoasă și pe care ai putea s-o servești cu un pic mai multă afecțiune familiei tale.

O să vezi cum, odată ce ai așezat în vârful ierarhiei tale valorice principiul „Să faci lumea mai bună!", acțiunile tale, care ascultă de obligațiile morale, îți vor oferi un sens tot mai profund. Dar asta nu înseamnă că vei fi în extaz. Și nici că vei fi de fiecare dată fericit. Este mai curând ca o ispășire pentru starea nelegiuită a Ființei tale fisurate și lovite. Este ca o plată pe care ești dator s-o faci în schimbul miracolului oribil și nebunesc al existenței tale. Este modul în care rememorezi Holocaustul. Este felul în care poți compensa pentru smintelile istoriei. Este un soi de asumare a răspunderii pentru faptul că uneori ai fost tentat să crezi că Iadul este casa ta. Și este disponibilitatea ta de a prelua, la nevoie, rolul de înger în Paradis.

Pe de cealaltă parte, a urmări gratificarea instantanee înseamnă a-ți vârî toate scheletele în dulap. E ca și cum ai vrea să acoperi pata de sânge pe care ai lăsat-o pe covor. înseamnă să eviți să-ți asumi responsabilitatea. Adică să fii laș, superficial și să acționezi greșit. Este greșit să te porți așa pentru că atunci când urmărești iar și iar desfătările imediate, capeți trăsăturile unui diavol. Este deci eronat să cauți permanent gratificarea imediată pentru că, în acest fel, blestemul căzut pe capul tău va fi transferat către alții sau către șinele tău din viitor, ceea ce va face ca viitorul tău (și viitorul în general) să devină tot mai rău, în loc să se îmbunătățească.

Dacă nu cauți decât plăcerea imediată, nu va trebui să-ți dovedești nici credința, nici curajul, nici puterea de sacrificiu. Desfătările de moment nu te motivează să practici acele acțiuni și principii care contează cu adevărat și nici nu te îndeamnă să observi că lumea este făcută din lucruri realmente valoroase. A avea un sens în viață este mai bine decât să posezi ceea ce îți dorești, pentru simplul motiv că s-ar putea să nici nu știi ce-ți dorești sau să-ți dorești lucruri de care nu ai de fapt nevoie. Sensul survine în viața ta doar atunci când el vrea asta. I\i poți să creezi condițiile pentru apariția sensului, poți să încerci să-i mergi pe urme, atunci când se zărește în zare, dar tu nu poți să creezi sensul printr-un simplu act de voință. Când viața capătă un sens înseamnă că tu ești la locul potrivit, în momentul potrivit, într-un echilibru ideal dintre ordine și haos, când totul se ordonează în cel mai bun tipar din acea clipă.

Ceea ce oferă plăceri imediate nu are efect decât pentru moment. Deci funcționează pe o durată scurtă, într-un mod impulsiv și limitat, în schimb,

atunci când survine sensul, toate lucrurile care altfel ar ține doar de plăcerile imediate sunt rearanjate într-o adevărată simfonie a Ființei. Sensul este acel ceva pe care cuvintele nu-1 pot cuprinde, este cam același lucru pe care îl poate face „Oda Bucuriei" a lui Beethoven: avem aici un act triumfător de naștere a unor tipare consecutive, într-un scenariu plin de frumusețe, în care fiecare instrument participă consonant la întreg, în care vocile disciplinate se adaugă peste toate aceste straturi, deschizând un întreg spectru al afectivității umane — de la agonie la extaz.

Sensul apare atunci când diversele straturi ale Ființei se aranjează într-o armonie perfect funcţională, de la microcosmosul atomilor la nivelul celular, de la organism la individ, de la societate la natură și cosmos. Totul converge spre a facilita, într-un mod armonios și perfect, fiecare acțiune umană, pentru a face ca trecutul, prezentul și viitorul să-și găsească în același timp izbăvirea și împăcarea. Sensul se ivește de-o manieră impresionantă și profundă, la fel cum bobocul de trandafir se deschide din neant înspre lumina soarelui și a lui Dumnezeu. Sensul este precumlotusul care își caută un drum dinspre apele adânci și întunecate către suprafața clară, pentru ca acolo să înflorească și să-l adeverească pe Buddha cel Aurit, el însuși atât de bine integrat, încât Voința Divină se poate manifesta în orice cuvânt, în orice gest.

Sensul se vădește atunci când tot ceea ce există converge într-un dans extatic ce țintește către un unic scop: glorificarea unei realități care, oricât de bună va fi devenit pe moment, poate să devină și mai bună, tot mai bună și mai profundă pe viitor. Sensul se ivește atunci când acest dans a devenit atât de intens, încât toate neplăcerile trecutului și

toate caznele la care sunt supuse viața și omenirea în momentul prezent devin o parte necesară și valoroasă dintr-o lucrare menită să statornicească ceva cu adevărat Măreț și Bun.

Sensul este cel care menține echilibrul suprem între, pe de o parte, haosul devenirii și al posibilităților și, pe de altă parte, disciplina ordinii perfecte. Iar scopul acestui echilibru este să producă din haosul corelativ o nouă ordine, una și mai imaculată și capabilă sănască, mai departe, și mai mult haos și ordine, aflate într-un echilibru perfect și fructuos. Sensul este Calea însăși, este drumul spre o viață mai bogată, este locul în care trăiești atunci

când te lași călăuzit de Iubire și de Adevărul rostit și când nimic din ceea ce vrei sau din ceea ce ți-ai putea dori nu este mai important decât aceste valori supreme.

Ocupă-ți deci viața cu lucruri realmente importante și nu o irosi pe plăcerile de moment.

1

Pentru cei care cred că această abordare este în parte nerealistă, ținând cont de realitatea materială concretă și de suferința veritabilă asociată cu privațiunile, aș recomanda încă o dată *Arhipelagul Gulag* al lui Soljenițîn, unde pot găsi o serie de discuții extrem de profunde despre ce înseamnă să te porți moral mai cu seamă în situații de lipsuri și suferințe acute.

Regula 8

Spune adevăru -sau cel puțin nu minți

ADEVĂRUL ÎN ȚARA NIMĂNUI

M-am pregătit să devin psiholog clinician la Universitatea McGill din Montreal. Atunci mă întâlneam uneori cu colegi de grupă la Spitalul Douglas, unde am avut primele experiențe directe cu bolnavii mental. Spitalul psihiatric se întinde pe câteva hectare și este format din zeci de pavilioane. Multe sunt conectate prin tuneluri subterane pentru a proteja angajații și pacienții de iernile interminabile din Montreal. în trecut, spitalul adăpostea sute de pacienți internați pe termen lung. Aceasta înainte ca medicamentele antipsihotice și mișcările la scară largă de dezinstituționalizare de la sfârșitul anilor ’60 să închidă aproape toate sanatoriile, cel mai adesea condamnând pacienții acum „eliberați" la o viață mult mai grea pe străzi. La începutul anilor ’80, când am vizitat prima oară spitalul, aproape toți pacienții, în afară de cei foarte grav bolnavi, fuseseră externați. Cei rămași erau niște oameni ciudați, profund tulburați. Se adunau în jurul automatelor cu produse — aparatele se găseau în tunelurile spitalului. Arătau de parcă ar fi fost fotografiați de Diane Arbus sau pictați de Hieronymus Bosch.

într-o zi, eu și colegii mei de grupă stăteam deja aliniați. Așteptam instrucțiuni de la strictul psiholog german care conducea programul de supervizare din Douglas. O pacientă internată la cronici, fragilă și vulnerabilă, s-a apropiat de o studentă, o tânără conservatoare, care trăise toată viața la adăpost de realitățile vieții. Pacienta i-a vorbit într-un mod prietenos, copilăresc, și a întrebat-o: „De ce stați toți aici? Ce faceți? Pot să vin cu voi?“ Colega mea s-a întors spre mine și m-a întrebatnesigură: „Ce ar trebui să-i spun?" Era surprinsă, la fel ca mine, de această solicitare adusă de cineva atât de izolat și de rănit. Niciunul dintre noi nu dorea să spună ceva ce ar fi putut fi interpretat ca respingere sau critică.

Intrasem temporar într-o țară a nimănui pentru care societatea nu ofereaniciun ghid, niciun fel de reguli de bază. Eram proaspeți studenți la psihologie clinică, nepregătiți pentru confruntarea într-un spital de boli psihice cu o pacientă care suferea de schizofrenie și care tocmai ne-a pus o întrebare naivă, prietenoasă, vizând posibilitatea câtorva momente de socializare. Aici nu era loc pentru conversații naturale de tipul oferi-și-primești, așa cum se întâmplă cu oamenii care vor să se integreze în societate. Care anume erau regulile într-o astfel de situație aflată departe de granițele interacțiunii sociale normale? Care anume erau opțiunile noastre?

Nu erau decât două, din câte îmi puteam da seama pe moment. îi puteam spune pacientei o poveste care să salveze aparențele sau îi puteam răspunde sincer. „Grupul trebuie să fie format doar din opt oameni" ar fi intrat în prima categorie. La fel și o motivare de genul: „Noi tocmai plecăm de la spital." Niciunul dintre aceste răspunsuri nu ar fi rănit sentimentele nimănui, cel puțin la suprafață, iar existența diferențelor de statut care ne separau de ea ar fi trecut neobservată. Dar niciunul dintre aceste răspunsuri nu ar fi fost tocmai adevărat. Așa că nu i-am oferit un astfel de răspuns.

I-am spus pacientei pe cât de simplu și direct am putut că noi eram studenți care se pregătesc să devină psihologi și că ea nu ni se putea alătura din acest motiv. Răspunsul accentua diferența dintre situația noastră și a ei, făcând distanța dintre noi mai mare și mai evidentă. Răspunsul a fost mai dur decât o minciună bine ticluită și inofensivă. Dar aveam deja bănuiala că neadevărul, oricât de bine intenționat, poate avea consecințe neprevăzute. Ea a fost dezolată și rănită, dar numai pentru o clipă. Apoi a înțeles și totul a fost în regulă. Așa stăteau lucrurile, așa că ea s-a resemnat.

Avusesem o serie stranie de experiențe cu câțiva ani înainte de a mă urca în trenul formării clinice.[148] M-am trezit afectat de niște com-pulsii destul de violente (fără să le dau totuși curs) și, în consecință, am dezvoltat convingerea că de fapt știam destul de puțin cine eram și ce doream. Așa că am început să fiu mult mai atentla ce făceam — și Ia ce spuneam. Experiența a fost deconcertantă, ca să nu spun mai mult. Curând m-am separat în două părți: una care vorbea și una, mai detașată, care era atentă și care judeca. Am ajuns repede să înțeleg că aproape nimic din ce spuneam nu era adevărat. Și aveam destule motive să mint: voiam să câștig orice

dispută și să am un statut mai ridicat; voiam să impresionez oamenii și să obțin ce îmi doream. Foloseam limbajul inteligent pentru a obliga lumea să îmi ofere ceea ce credeam că îmi trebuie. Dar eram fals. înțelegând asta, am încercat să spun doar lucrurile la care vocea interioară nu ar fi avut de obiectat. Am aflat curând că o astfel de abilitate era foarte utilă când nu știam ce să fac. Ce ar trebui să faci când nu știi ce să faci? Să spui adevărul. Așa că asta am făcut în prima mea zi Ia Spitalul Douglas.

Mai târziu s-a întâmplat să am un client paranoic și periculos. Este periculos să lucrezi cu oameni paranoici. Ei cred că sunt ținta unor forțe misterioase și conspiraționiste care plănuiesc în culise lucruri malefice. Oamenii paranoici sunt hiperalerți și hiperconcentrați. Se concentrează pe indiciile nonverbale cu o intensitate care nu se manifestă niciodată în interacțiunile obișnuite dintre oameni. Fac greșeli de interpretare (aceasta e paranoia), dar rămân incredibil de price-puți în a combina motivații, judecăți și neadevăruri. Trebuie să asculți foarte atent și să spui adevărul pentru a face o persoană paranoică să fie deschisă cu tine.

Am ascultat atent și am fost sincer cu clientul meu. Câteodată descria niște fantezii care îmi făceau pielea de găină, despre cum ar jupui oameni ca să se răzbune. în același timp eram atent la modul în care reacționam. Eram atent șila gândurile și imaginile care se perindau pe scena imaginației mele în timp ce el vorbea și îi mărturiseam ce anume îmi venea în minte. Nu încercam să controlez sau să direcți-onez gândurile sau acțiunile Iui (sau pe ale mele). încercam doar să-i arăt cât de transparent puteam modul în care el afecta direct cel puțin o persoană — pe mine. Atenția mea concentrată și răspunsurile mele sincere nu însemnau deloc că rămâneam netulburat, nicidecum că l-aș fi aprobat. I-am spus că mă sperie (adesea), că vorbele și comportamentul lui erau greșit direcționale și că urma să aibă parte de necazuri grave.

Cu toate astea, vorbea cu minepentru că ascultam și răspundeam sincer, chiar dacă nu îl încurajam prin răspunsurile mele. Avea încredere în mine, în ciuda (sau, mai corect, datorită) obiecțiilor mele. Era paranoic,

nu prost. Știa că purtarea lui era inacceptabilă social. Știa că orice persoană decentă ar fi reacționat probabil cu groază la fanteziile lui nebunești. Avea

încredere în mine și vorbea cu mine pentru că reacționam așa. Nu ar fi existat nicio șansă de a-1 înțelege în lipsa acestei încrederi.

Problemele lui erau în general stârnite de birocrație, de exemplu la bancă. Intra într-o instituție și încerca să realizeze o sarcină simplă. Intenționa să deschidă un cont sau să plătească o factură sau să repare vreo greșeală. Câteodată, dădea peste genul de persoană care nu știe să te ajute, așa cum întâlnim cu toții într-un astfel de loc. Acea persoană îi refuza actul de identitate sau îi cerea o informație nenecesară sau greu de obținut Uneori, presupun, era inevitabilă trimiterea birocratică de la un ghișeu la altul — dar alteori era complicată în mod inutil de folosirea greșită și meschină a puterii birocratice. Clientul meu era foarte receptiv la astfel de lucruri. Era obsedat de onoare. Era mult mai importantă pentru el decât siguranța, libertatea sau apartenența de grup. Conform acesteilogici (pentru că oamenii paranoici au o logică impecabilă), el nu permitea niciodată să fie înjosit, insultat sau umilit — deloc și de nimeni. Nu trecea ca gâscă prin apă. Din cauza acestei atitudini rigide și inflexibile, acțiunile clientului meu fuseseră deja motiv pentru câteva ordine de restricție. însă ordinele de restricție funcționează cel mai bine cu tipul de persoană care nu ar avea niciodată nevoie de un ordin de restricție.

„O să fiu cel mai rău coșmar al tău“ era sintagma Iui preferată în astfel de situații, Mi-am dorit intens să fi putut spune ceva asemănător când am dat peste obstacole birocratice nenecesare, dar în general este mai bine să lași lucrurile astea să treacă. Clientul meu vorbea serios, totuși, și uneori chiar devenea coșmarul cuiva. Era tipul cel rău din *No Countryfor Old Men (Nu există țară pentru bătrâni).* Era persoana pe care o întâlnești la locul nepotrivit, la timpul nepotrivit. Dacă te puneai cu el, fie și întâmplător, te urmărea, îți amintea ce-ai făcut și te speria de te lua dracu’. Nu era un tip pe care să-l minți. îi spuneam adevărul și asta îl liniștea.

PROPRIETARUL MEU

în acea perioadă stăteam cu chirie într-o casă al cărei proprietar fusese capul unei găști locale de motocicliști. Eu și soția mea, Tarnrny, eram vecini cu el în micuța clădire de apartamente deținută de părinții lui. Prietena lui purta

semnele rănilor autoprovocate specifice tulburării de personalitate borderline. S-a sinucis pe când noi locuiam acolo.

Denis, masiv și puternic, un canadian francez cu o barbă sură, era un talentat electrician amator. Avea și înzestrări artistice și se întreținea făcând pe comandă panouri de lemn cu lumini de neon. încercase să nu mai bea după ce fusese eliberat din închisoare. Totuși, cam o dată pe lună, dispărea pentru o băută care dura zile întregi. Era unul dintre acei oameni care au o capacitate miraculoasă de a ingera alcool; bea 50 sau 60 de beri în două zile de consum compulsiv și se ținea tot timpul pe picioare. Poate părea greu de crezut, dar e adevărat. Eu cercetam atunci alcoolismul ereditar și se întâmpla adesea ca subiecții mei să vorbească despre cum tații lor consumau în mod obișnuit un litru de vodcă pe zi. Aceștia patriarhi cumpărau o sticlă în fiecare după-amiază, de luni până vineri, și două sâmbăta, ca să le ajungă și în ziua următoare, când magazinul de băuturi era închis.

Denis avea un cățeluș. Uneori, eu și Tammy îi auzeam la patru dimineața pe Denis și pe câinele lui în grădină, într-una dintre sesiu-nile-maraton de băut ale lui Denis, amândoi urlând nebunește la lună. Câteodată, în astfel de ocazii, Denis bea până la ultimul bănuț economisit. Apoi venea la ușa noastră. Auzeam noaptea un ciocănit. Denis era la ușă, legănându-se puternic, dar rămânând totuși drept și miraculos de conștient.

Stătea acolo ținând un prăjitor sau un cuptor cu microunde. Voia să mi le vândă ca să poată bea în continuare. Am cumpărat câteva astfel de lucruri, prefăcându-mă caritabil. în cele din urmă, Tammy m-a convins că nu mai puteam s-o fac. O neliniștea și era rău pentru Denis, pe care îl simpatiza. Oricât de rezonabilă și chiar necesară ar fi fost solicitarea ei, tot mă punea într-o poziție dificilă.

Ce-i spui unui fost șef de gașcă de motocicliști care, la două dimineața, vine la tine la ușa ta beat-turtă și, cu o engleză stâlcită, încearcă să-ți vândă cuptorul lui cu microunde? Aceasta era o întrebare chiar mai dificilă decât cea pusă de pacienta internată sau de jupuitorul paranoic. Dar răspunsul era același: adevărul. Dar, în cazul acesta, e musai să știi care e adevărul.

Denis a bătut din nou la ușă după ce eu și soția mea am vorbit pe tema asta. M-a privit în maniera directă, sceptică și cu ochii mijiți, specifică

bărbatului dur, care bea mult și care a trecut prin multe belele. Privirea asta înseamnă: „Dovedește-ți nevinovăția." Legănându-se ușor înainte și înapoi, a întrebat — politicos — dacă aș fi interesat să cumpăr prăji-torul lui. M-am descotorosit, din toate ungherele sufletului, de motivațiile legate de dominare (caracteristice primatelor) și de superioritatea morală. I-am spus cât de direct și de blând am putut că nu mă interesa oferta lui. Nu încercam să-l duc cu preșul. în acel moment eu nu mai eram acel tânăr educat, anglofon, norocos, în ascensiune socială. Și nici el nu mai era un motociclist din Quebec care fusese pușcăriaș și care avea o alcoolemie de 2,4. Nu, amândoi eram acum doi bărbați de bună-credință care încercau să se ajute reciproc în lupta comună de a face lucrul corect. I-am amintit cum îmi zisese că încerca să renunțe la băut. I-am spus că nu ar fi bine pentru el ca eu să-i mai dau bani. I-am spus că o neliniștea pe Tammy, pe care o respecta, când venea atât de beat și atât de târziu, încercând să-mi vândă lucruri.

S-a holbat la mine serios, fără să vorbească, preț de vreo 15 secunde. Asta a fost destul de mult. El căuta, știam prea bine, orice microexpresie care ar fi putut dezvălui sarcasm, amăgire, dispreț sau infatuare; Dar mă gândisem bine, atent, și nu am spus decâtlucruri în care credeam. Mi-am ales cuvintele cu grijă, trecând printr-o mlaștină periculoasă, dar călcând pe un drum de piatră parțial scufundat. Denis s-a întors și a plecat. Nu numai atât, dar și-a amintit apoi conversația noastră, în ciuda stării lui de intoxicare acută. Nu a mai încercat niciodată să-mi vândă ceva. Relația noastră, care era destul de bună pentru distanța culturală dintre noi, a devenit și mai solidă.

Să alegi calea mai ușoară sau să spui adevărul — acestea nu sunt doar două alegeri diferite. Sunt două căi de viață diferite. Sunt două moduri fundamental diferite de existență.

MANIPULAREA LUMII

Poți să folosești cuvinte pentru a manipula lumea ca să-ți dea ceea ce vrei. Asta înseamnă „să te porți politicos". Asta înseamnă „vrăjeală". Este specialitatea oamenilor din marketing fără scrupule, a agenților de vânzări, a celor din publicitate, a seducătorilor, a credincioșilor în

utopii posedați de sloganuri și a psihopaților. Este discursul pe care oamenii îl adoptă când încearcă să-i influențeze și să-i manipuleze pe alții. Este ceea ce fac studenții când scriu un eseu pe placul profesorului în loc să-și articuleze și să-și clarif ice propriile idei. Este ceea ce face toată lumea când dorește ceva și hotărăște să-și falsifice identitatea pentru a fi pe plac și a flata. Asta ține de urzeli, de sloganuri și de propagandă.

Să-ți duci viața așa înseamnă să fii posedat de o dorință deformată și să creezi apoi un discurs și niște acțiuni care să pară plăcute, raționale, astfel încât să-ți atingi scopul. Scopurile calculate includ în general: „să-mi impun propria ideologie", „să dovedesc că am (sau am avut) dreptate", „să par competent", „să urc pe scara ierarhică", „să evit responsabilitatea" (sau geamănul acesteia: „să-mi asum meritul pentru acțiunile altora"), „să fiu promovat", „să-mi câștig și eu partea mea de atenție", „să mă asigur că toată lumea mă place," „să obțin beneficiile martiriului", „să-mi justific cinismul", „să-mi raționalizez perspectiva antisocială", „să minimalizez conflictul imediat", „să-mi mențin naivitatea", „să-mi capitalizez propria vulnerabilitate", „să par întotdeauna un sfânt" sau (și asta e chiar rea) „să mă asigur că întotdeauna e vina copilului meu neiubit". Toate astea sunt exemple a ceea ce compatriotul lui Sigmund Freud, psihologul austriac mai puțin cunoscut Alfred Adler, numea „mințirea vieții."[149]

Cineva care trăiește în minciună încearcă să manipuleze realitatea prin percepție, gând și acțiune, astfel încât să nu fie permisă decât existența acelor rezultate înguste, dorite și predefinite. O viață trăită într-o asemenea manieră se bazează, conștient sau inconștient, pe două premise. Prima este că acea cunoaștere pe care o avem în prezent este suficientă pentru a defini, fără vreo îndoială, ce este bine pentru viitorul îndepărtat. A doua este că realitatea ar fi intolerabilă dacă ar fi lăsată de capul ei. Prima supoziție este nejustificabilă din punct de vedere filosofic. Este posibil ca scopul tău, așa cum îl vezi în prezent, să nu merite să fie urmărit, așa cum și ceea ce faci acum poate fi o greșeală. A doua supoziție e și mai eronată. Ar fi validă

doar dacă realitatea ar fi intrinsec intolerabilă și, simultan, ar fi ceva ușor de manipulat și modificat. Un astfel de discurs și o astfel de gândire presupun aroganța și certitudinea pe care geniul poetului englez John Milton le-a identificat cu Satana, îngerul desăvârșit al lui Dumnezeu care a greșit în cel

mai incredibil mod. Facultatea rațiunii înclină primejdios spre mândrie: *tot ce știu este tot ceea ce trebuie știut.* Mândria se îndrăgostește de propriile creații și încearcă să le facă absolute.

Am văzut oameni definindu-și utopia și apoi încercând să-și refacă viața pentru a face din utopia lor o realitate. Un student cu tendințe de stânga adoptă o poziție antiautoritarăla modă și își petrece următorii 20 de ani în eforturi resentimentare de a dărâmamorile de vânt ale imaginației lui. O tânără de 18 ani decide arbitrar că vrea să iasă la pensie la 52 de ani. Muncește 30 de ani pentru a face ca asta să se întâmple, fără să observe că a luat hotărârea când era încă un copil. Ce știa ea, ca adolescentă, despre cum va fi propria ei persoană la 52 de ani? Chiar și acum, cu mulți ani mai târziu, nu are decât o idee foarte vagă și neclară despre paradisul ei post-muncă. Ea refuză să vadă cât de neclar îi este planul. Ce a însemnat oare viața ei, dacă acel scop inițial a fost greșit? Se teme să deschidă cutia Pandorei, în care sunt toate necazurile lumii. Dar acolo există și speranță. în loc de asta, își strânge viața în corsetul fanteziilor unei adolescente care a trăit în puf.

Un scop formulat cu naivitate se transformă, în timp, în forma sinistră a unei „minciuni a vieții". Un client de 40 și ceva de ani mi-a spus despre viziunea lui formulată pe când era mai tânăr: „Mă văd la pensie, stând pe o plajă tropicală, bând *mărgărită* în razele soarelui." Ăsta nu e plan. E o reclamă a unei agenții de turism. După opt pahare de *mărgărită* nu mai poți decât să aștepți mahmureala. După trei săptămâni pline de *mărgărită,* dacă ești întru câtva rațional, ești plictisit de moarte și dezgustat de propria persoană. într-un an sau mai puțin, devii jalnic. Pur și simplu asta nu este o abordare viabilă a bătrâneții. Acest tip de suprasimplificare și falsificare este caracteristică mai ales ideologilor. Aceștia adoptă o unică axiomă: guvernul e rău, imigrația e rea, capitalismul e rău, patriarhatul e rău. Apoi filtrează și evaluează propriile experiențe doar în funcție de acea axiomă și insistă într-o manieră și mai îngustă că totul poate fi explicat prin acea

axiomă. Ei cred, narcisic, dincolo de teoria lor greșită, că lumea ar putea fi îndreptată dacă ar fi ei la butoane.

Mai există o problemă fundamentală legată de mințirea vieții, în special când aceasta se bazează pe evitare. O greșeală prin comisiune apare când faci ceva ce știi că e greșit. O greșeală prin omisiune apare când lași să se întâmple ceva rău, deși ai fi putut să faci ceva ca să oprești asta. Prima este considerată, în general, mai gravă decât a doua — decât evitarea. Nu prea sunt sigur că lucrurile stau așa.

Să ne gândim la persoana care insistă că totul este bine în propria ei viață. Evită conflictele, zâmbește și face ce i se spune. Găsește o zonă de confort și se ascunde înăuntru. Nu pune autoritatea la îndoială și nu își exprimă ideile; nu se plânge când nu este tratată corect. încearcă să fie invizibilă, ca un pește în centrul unui banc de mii de pești. Dar o neliniște secretă îi strânge inima. Suferă neîncetat pentru că viața este suferință. Este singură, izolată și neîmplinită. Dar obediența și automi-nimalizarea elimină orice sens din viața acestei persoane. Nu a devenit nimic altceva decât un sclav, o unealtă pe care ceilalți să o exploateze. Nu obține ce vrea sau ce are nevoie pentru că asta ar însemna să spună ce crede. Așa că în existența ei nu rămâne nimic de valoare, care să contrabalanseze problemele vieții. Iar aceasta îi face rău.

Se poate ca scandalagiii gălăgioși să fie primii care dispar când instituția pe care o servești se clatină și cade. Dar cei invizibili vor fi sacrificați imediat după aceea. Cineva care se ascunde nu e cineva vital. Vitalitatea presupune o contribuție originală. Apoi, faptul de a se ascunde nu-i salvează pe cei conformiști și convenționali de la boală, nebunie, moarte și taxe. Iar ascunderea de alții înseamnă suprimarea și ascunderea potențialului nerealizat al propriului sine. Asta e problema.

Dacă nu te dezvălui celorlalți, nu te poți dezvălui nici ție însuți. Ceea ce nu înseamnă doar că reprimi ceea ce ești, deși înseamnă și asta, înseamnă că o mare parte din ce ai putea fi nu va fi niciodată obligată de necesitate să vină în prim-plan. Acesta este deopotrivă un adevăr biologic și un adevăr conceptual. Când explorezi cutezător, când te confrunți voluntar cu necunoscutul, acumulezi informații și, prin acestea, îți întărești șinele reînnoit. Acesta este elementul conceptual. Totuși, cercetătorii au descoperit

recent că gene noi din sistemul nervos central se activează când un organism se pune (sau este pus) într-o situație nouă. Aceste gene conțin codul pentru noi proteine. Aceste proteine sunt cărămizile pentru noi structuri cerebrale. Aceasta înseamnă că o mare parte din tine este încă în curs de formare, în sensul cel mai corporal; or, această dezvoltarea nu va fi activată de stagnare. Trebuie să spui ceva, să te duci undeva și să faci lucruri ca să te activezi. Iar dacă nu... rămâi incomplet, iarviața este prea grea pentru cineva neterminat.

Dacă spui „nu“, atunci când trebuie, șefului tău, partenerului tău sau mamei tale, atunci te transformi în cineva care *poate* să spună „nu“ când e cazul. Totuși, dacă spui „da“ când trebuie să spui „nu“, te transformi în cineva care nu poate să spună decât „da“, chiar și atunci când este foarte evident că e momentul să spună „nu“. Dacă te întrebi vreodată cum se poate ca oameni întru totul obișnuiți, decenți, să fi ajuns în postura de a face lucrurile groaznice (așa cum au procedat soldații din gulag), acum ai răspunsul. Când chiar a fost timpul unui „nu“ serios, nu mai exista nimeni care să-1 poată spune.

Dacă te trădezi pe tine însuți, dacă spui lucruri neadevărate, dacă pui în act o minciună, îți slăbești caracterul. Dacă ai un caracter slab, atunci problemele te vor călca în picioare când vor apărea, iar ele nu vor întârzia să se ivească. Te vei ascunde, dar nu vei mai avea unde să te ascunzi. Și atunci te vei trezi că faci lucruri oribile.

Numai cea mai cinică și mai lipsită de speranță filosofie insistă că realitatea poate fi ameliorată prin falsificare. în același fel vor fi judecate Ființa și devenirea, ce vor fi socotite inadecvate. Această filosofie va denunța adevărul ca insuficient și omul onest ca o ființă ce trăiește din iluzii. Este o filosofie care nu doar că prilejuiește corupția endemică a lumii, dar o și justifică.

Nu viziunea în sine și nu planul creat pentru a ajunge la o viziune sunt de vină în astfel de circumstanțe. O viziune a viitorului, a unui viitor dezirabil, este necesară. O asemenea viziune face legătura între acțiunile întreprinse acum și valorile noastre importante, durabile, fundamentale. Oferă acțiunilor din prezent sens și importanță. Oferă un cadru care limitează incertitudinea și anxietatea.

Dar „mințirea vieții" nu reprezintă o viziune. Este o orbire voluntară. Este cel mai rău tip de minciună. Este subtilă. Se folosește de raționalizări facile. Orbirea voluntară este refuzul de a ști ceva ce poate fi știut. Este refuzul de a recunoaște că ciocănitul înseamnă că e cineva la ușă. Este refuzul de a recunoaște gorila de 360 kg din încăpere, elefantul de sub covor, scheletul din dulap. Este refuzul de a recunoaște greșeala făcută în drumul spre destinația dorită. Fiecare joc are reguli. Unele dintre regulile cele mai importante sunt implicite. Le accepți prin simplul fapt că hotărăști să intri în joc. Prima dintre aceste reguli este că jocul e important. Nu l-ai juca dacă nu ar fi important. Faptul că joci un joc îl definește ca fiind important. A doua este că mișcările din timpul jocului sunt valide dacă te ajută să câștigi. Dacă faci o mișcare și nu te ajută să câștigi, atunci, prin definiție, este o mișcare proastă. Trebuie să încerci ceva diferit. îți amintesc aici de acea veche glumă: nebunia înseamnă să faci același lucru la nesfârșit, așteptându-te la rezultate diferite.

Dacă ești norocos și dacă, atunci când ratezi, încerci ceva nou, atunci avansezi. Dacă asta nu funcționează, încerci din nou ceva diferit. O modificare minoră va fi de ajuns în circumstanțe favorabile. Este așadar prudent să începi cu schimbări mici și să vezi dacă sunt de ajutor. Totuși, uneori întreaga ierarhie de valori este greșită și întregul edificiu trebuie abandonat. întregul joc trebuie schimbat. Aceasta este o revoluție, cu tot haosul și teroarea unei revoluții. Nu e ceva în care să te implici cu inima ușoară, dar uneori este necesar. Corectarea erorii implică sacrificiu, iar erorile grave necesită sacrificii semnificative. A accepta adevărul înseamnă capacitatea de a sacrifica unele valori — și dacă ai respins adevărul un timp îndelungat, atunci ai ajuns într-un punct în care vei avea multe de sacrificat. Focurile de pădure ard lemnul uscat și ajută elementele blocate la suprafață să se întoarcă în pământ. Totuși, uneori focurile sunt stinse artificial. Aceasta face ca lemnul uscat să se acumuleze în continuare. Mai devreme sau mai târziu tot va izbucni un incendiu. Când se va întâmpla, va arde atât de puternic, încât totul va fi distrus — chiar și pământul din care crește pădurea.

Mintea arogantă, rațională, confortabilă cu propria certitudine, îndrăgostită de propria strălucire este ispitită cu ușurință să ignore eroarea și să ascundă mizeria sub preș. Filosofii existențialiști, începând cu S0ren Kierkegaard,

au conceput acest mod al Ființei ca „neautentic". O persoană neautentică percepe și acționează în continuare în moduri pe care propria experiență le-a demonstrat ca fiind false. Nu vorbește cu propria voce.

„S-a întâmplat ce doream? Nu. Atunci scopul sau metodele mele au fost greșite. încă mai am ceva de învățat." Asta este vocea autenticității.

„S-a întâmplat ceea ce doream? Nu. Atunci lumea e nedreaptă. Oamenii sunt geloși și prea proști ca să înțeleagă. Este vina altcuiva sau a ceva din afară." Aceasta este vocea neautenticității. Nu e cale lungă de aici până la „ei trebuie să fie opriți" sau „trebuie să li se facă rău" sau „ei trebuie să fie distruși". Ori de câte ori auzi despre ceva absurd de brutal, la mijloc este manifestarea unor astfel de idei.

Pentru nimic din toate astea nu se poate da vina pe inconștient și nici pe refulare. Când individul minte, știe că face asta. Se poate preface că este orb la consecințele propriilor acțiuni. Se poate să nu reușească să analizeze și să articuleze trecutul său, așa că nu înțelege ce se întâmplă acum cu el. Se poate chiar să uite că a mințit și să nu aibă conștiința acestui fapt. Dar el a fost conștient, în acel moment, în timpul comiterii fiecărei erori și în timpul fiecărui refuz de a-și asuma răspunderea. în acel moment, a știut ce face. Iar greșelile individului neautentic înrăutățesc și corup statul.

O persoană ahtiată după putere stabilește o nouă regulă la locul tău de muncă. Nu este necesară. Este contraproductivă. Este iritantă. Anulează o parte din plăcerea și sensul muncii tale. Dar îți spui că e în regulă. Nu merită să te plângi de asta. Apoi se întâmplă din nou. Fiindcă nu ai reacționat prima dată, te-ai învățat deja să permiți astfel de lucruri. Ești întru câtva mai puțin curajos. Inamicul tău, neîntâmpinând opoziție, este întru câtva mai puternic. Instituția este puțin mai coruptă. Se desfășoară procesul stagnării și oprimării birocratice și tu ai contribuit prefăcându-te că e OK. De ce să nu te plângi? De ce să nu te opui? Dacă faci asta s-ar putea să-ți vină în apărare și alți oameni, la fel de temători să vorbească. Iar dacă nu — poate că e timpul pentru o revoluție. Poate că ar trebui să-ți găsești alt loc de muncă undeva unde sufletul tău nu este într-o primejdie la fel de mare de a fi corupt.

„Căci ce-i folosește omului să câștige lumea întreagă dacă-și pierde sufletul?" (Marcu, 8:36)

Una dintre marile contribuții ale capodoperei lui Alexandr Solje-nițîn, *Arhipelagul Gulag,* a fost analiza relației de cauzalitate directă între patologia statului sovietic dependent de lagărele de muncă (unde milioane de oameni au suferit și au murit) și tendința aproape universală a cetățeanului sovietic de a-și falsifica propria experiență personală cotidiană, de a-și nega propria suferință indusă de stat, sprijinind astfel dictatele sistemului comunist rațional, posedat de ideologie. Această rea-credință, această negare, care în opinia lui Soljenițîn a ajutat și a încurajat crimele acelui mare și paranoic ucigaș în masă, losif Stalin. Soljenițîn a scris adevărul, adevărul lui, învățat cu greu din propria experiență din lagăr, expunând minciunile statului sovietic. Nicio persoană educată nu a mai îndrăznit să apere acea ideologie după ce

Soljenițîn a publicat *Arhipelagul Gulag.* Nimeni nu a mai putut spune vreodată: „Ce a făcut Stalin nu a fost comunism adevărat."

Viktor Frankl, psihiatrul și supraviețuitorul lagăruluinazist, care a scris clasicul volum *Omul în căutarea sensului vieții,* a ajuns la o concluzie socio-psihologică similară: *existența individuală mincinoasă, neautentică este precursoarea totalitarismului social.* Sigmund Freud, în ceea ce-1 privește, avea o convingere asemănătoare, anume că „refularea" contribuie într-o manieră importantă la dezvoltarea bolii mentale (iar diferența dintre refularea adevărului și minciună este o chestiune de grad, nu de substanță). Alfred Adler știa că minciuna era ceea ce provoca boala. C.G. Jung știa că problemele morale îibântuiaupe pacienții lui, că astfel de probleme erau cauzate de neadevăr. Toți acești gânditori, toți preocupați de patologia deopotrivă individuală și culturală, au ajuns la aceeași concluzie: minciuna contorsionează structura Ființei. Neadevărul corupe deopotrivă sufletul și statul și o formă de corupție o hrănește pe cealaltă.

Am observat în repetate rânduri cum suferința exclusiv existențială poate fi transformată într-un iad propriu-zis prin trădare și minciună. Criza abia gestionabilă a bolii terminale a unui părinte poate fi transformată, de exemplu, în ceva nespus de oribil prin harța indecentă și meschină a copiilor adulți ai muribundului. Obsedați de trecutul nerezolvat, se adună ca

strigoii la căpătâiul bolnavului, forțând acea tragedie să intre într-o relație nefastă cu lașitatea și resentimentul.

Incapacitatea unui fiu de a se dezvolta independent este exploatată de o mamă hotărâtă să-și apere copilul de orice dezamăgire și durere. El nu pleacă niciodată, iar ea nu rămâne niciodată singură. Este o conspirație malefică, construită lent, pe măsură ce patologia se dezvoltă, prin mii de complicități și încuviințări. Ea face pe martira, damnată să-și întrețină fiul, și acumulează simpatie, ca un vampir, de la prietenele care o susțin. Elrumineează în camera lui de la subsol, imagi-nându-și că e oprimat. Fantasmează cu plăcere haosul pe care ar vrea să-l pogoare asupra lumii care l-a respins pentru lașitatea, ciudățenia și incapacitatea Iul Și uneori chiar provoacă acel haos. Și toată lumea se întreabă „De ce?" Ar putea să știe, dar refuză.

Până și viețile bine trăite pot, desigur, să fie rănite și distorsionate de boală și infirmitate, de catastrofe incontrolabile. Depresia, tulburarea bipolară și schizofrenia, asemenea cancerului, toate implică factori

biologici aflați dincolo de controlul imediat al individului. Dificultățile inerente vieții înseși sunt suficiente pentru a ne slăbi și a ne copleși pe fiecare dintre noi, forțându-ne limitele, aducându-ne în punctul în care ne frângem. Nici măcar viețile cel mai bine trăite nu oferă o apărare absolută împotriva vulnerabilității. Dar familia care se zbate pe ruinele căminului devastat de un cutremur relațional se va reface mai greu decât familia întărită de încredere reciprocă și devotament. Orice slăbiciune naturală sau orice provocare existențială, oricât de neînsemnată, poate fi amplificată până devine o criză gravă atunci când intervine și minciuna la nivel de individ, familie sau cultură.

Spiritul uman onest poate eșua în încercările sale de a aduce paradisul pe pământ. Totuși, poate reuși să reducă suferința vieții până la niveluri tolerabile. Tragedia Ființei este consecința limitărilor noastre și a vulnerabilității care definește experiența umană. Se poate chiar să fie prețul pe care îl plătim pentru Ființa însăși — dat fiind că, pentru a fi, existența trebuie să fie limitată.

Am văzut un soț adaptându-se cu onestitate și curaj în timp ce soția cădea în stadiul terminal al demenței. El a luat toate măsurile necesare, pas cu pas. A acceptat ajutor când a avut nevoie. A refuzat să-i nege trista deteriorare și, astfel, s-a adaptat la asta cu tact. Am văzut familia acestei femei adunându-se, sprijinind-o și susținând-o când era pe moarte, și creând noi legături reciproce — frate, surori, nepoți și tată — drept compensare parțială, dar autentică, a pierderii lor. Am văzut cum fiica mea adolescentă și-a perceput distrugerea șoldului și a gleznei și cum a supraviețuit prin doi ani de durere continuă, intensă, și cum a ieșit din această experiență cu spiritul intact. Am văzut cum fratele ei mai mic a sacrificat voluntar și fără resentimente multe ocazii de prietenii și angajamente sociale pentru a sta lângă ea și lângă noi când ea suferea. Cu iubire, cu încurajare și cu un caracter integru, ființa umană poate fi inimaginabil de rezistentă. Ceea ce este de nesuportat, totuși, este ruina absolută provocată de tragedie și amăgire.

Capacitatea minții raționale de a amăgi, de a manipula, de a crea intrigi, de a trage pe sfoară, de a falsifica, de a minimaliza, de a înșela, de a trăda, de a eluda, de a nega, de a omite, de a raționaliza, de a fi tendențioasă, de a exagera și de a ascunde este atât de nesfârșită, atât de remarcabilă, încât secole de gândire preștiințifică interesată de natura întreprinderilor morale au considerat această capacitate de a minți ca

fiind de-a dreptul demonică. De vină nu este rațiunea umană, ca proces. Acest proces poate aduce claritate și progres. De vină este faptul că rațiunea este supusă celei mai mari tentații din câte există — aceea de a considera ceea ce știe în prezent ca având o valoare de adevăr absolut

Ne putem întoarce încă o dată la marele poet John Milton pentru clarificarea acestei semnificații. De-a lungul a mii de ani de istorie, lumea occidentală a urzit în jurul nucleului său religios o fantasmă asemănătoare unui vis despre natura răului. Această fantasmă are un protagonist, o personalitate opozantă, dedicată în mod absolut coruperii Ființei. Milton și-a însușit sarcina de a organiza, de a pune în scenă și de a articula esența acestui vis colectiv și i-a dat viață în imaginea lui Satan-Lucifer, „purtătorul de lumină". El scrie despre tentația inițială a lui Lucifer și despre consecinț ele imediate ale acesteia.[150]

[visând să ajungă] Aidgma cu însuși Preaînaltul Dacă-iva sta-mpotrivâ; și râvnind La tronul sfânt și-a Domnului domnie, Nelegiuit război stârni în Ceruri

Și vană luptă, căciAtotputerea, Din bolțile eterice, arzând L-a azvârlit — și mistuit în flăcări Spre-adâncul fără fund și spre pierzare, în lanțuri ferecat și-n focul caznei...

Lucifer, cel care în ochii lui Milton era spiritul rațiunii, a fost cel mai minunat înger creat din nimic de către Dumnezeu. Ceea ce poate fi interpretat psihologic. Rațiunea este ceva viu. Trăiește în noi toți. Ne precedă pe noi toți. Este cel mai ușor de înțeles ca personalitate, nu ca facultate. Are propriile scopuri, propriile ispite și propriile slăbiciuni Zboară mai sus și vede mai departe decât orice alt spirit Dar rațiunea se îndrăgostește de ea însăși. Și mai rău, se îndrăgostește de propriile creații. Le înalță și le venerează ca absoluturi. Lucifer este, așadar, spiritul totalitarismului. Este aruncat din Paradis în Iad pentru că o asemenea înălțare, o astfel de revoltă împotriva Celui Suprem și Ininteligibil creează inevitabil Iadul.

Pentru a repeta: cea mai mare ispită a facultății rațiunii este glorificarea propriei capacități și a propriilor creații și afirmarea faptului că în afară de propriile sale constructe teoretice nu mai are voie să existe nimic. Aceasta înseamnă că toate faptele relevante au fost descoperite. Că nimic important nu rămâne necunoscut. Dar cel mai important este faptul că această supremație a rațiunii conduce la negarea necesității confruntării individuale, curajoase, cu Ființa. Ce te va salva? Totalitarismul spune în esență: „Trebuie să te bazezi pe credința în ceea ce știi deja." Dar nu asta este ceea ce salvează. *Ceea ce salvează este disponibilitatea de a învăța din ceea ce nu știi.* Aceasta este credința în posibilitatea transformării umane. Aceasta este credința în sacrificiul sinelui din prezent pentru șinele care va putea deveni mai târziu. Totalitarismul neagă necesitatea individului de a-și asuma întreaga responsabilitate pentru faptul de A Fi.

Această negare este sensul revoltei împotriva „Preaînaltului". în aceasta rezidă *totalitarismul:* tot ce trebuie descoperit a fost descoperit. Totul se va petrece exact cum a fost plănuit. Toate problemele vor dispărea pentru totdeauna odată ce sistemul perfect va fi acceptat. Marele poem al lui

Milton este o profeție., Când rațiunea s-a ridicat din cenușa creștinismului, marea amenințare a sistemelor totalitare a însoțit-o. Comunismul, în special, a fost atrăgător nu atât pentru muncitorii oprimați, ipoteticii săi beneficiari, ci pentru intelectuali — pentru cei a căror încredere arogantă în intelect îi asigura că ar avea întotdeauna dreptate. Dar utopia promisă nu a apărut niciodată. în loc de asta, omenirea a trăit infernul Rusiei staliniste, al Chinei lui Mao și ale Cambodgiei lui Pol Pot, iar cetățenilor acestor state li s-a cerut să-și trădeze propria viață, să se întoarcă împotriva concetățenilor lor și să moară cu zecile de milioane.

E o veche glumă sovietică. Un american moare și ajunge în Iad. Satana însuși îi face turul locului. Trec pe lângă un cazan mare. Americanul se uită înăuntru. Este plin de suflete chinuite care ard în smoală încinsă. Când se străduiesc să iasă din cazan, draci de la baza ierarhiei diavolești, care stau pe margine, îi împing înapoi cu furcile. Americanul este șocat, pe bună dreptate. Satana spune: „Aici punem păcătoșii englezi." Turul continuă. Cei doi ajung curând la un al doilea cazan. Este puțin mai mare și puțin mai fierbinte. Americanul se uită înăuntru. Și acesta e plin de suflete chinuite, toate purtând berete. Și aici diavolii împing cu furci sufletele care încearcă să scape. „Aici punem păcătoșii francezi", spune Satan. în depărtare e al treilea cazan. E mult mai mare și strălucește, e alb de fierbinte. Americanul de-abia se poate apropia. Cu toate astea, la insistențele lui Satan, se apropie și se uită înăuntru. Este arhiplin de suflete care abia se văd la suprafața lichidului clocotitor. Totuși, câte unul se cațără și încearcă cu disperare să se agațe de margine. în mod ciudat, nu e niciun diavol care să stea la marginea cazanului uriaș, dar cățărătorul dispare oricum înapoi în smoală. Americanul întreabă: „De ce aici nu sunt diavoli care să-i împiedice să scape?" Satana răspunde: „Aici punem rușii. Dacă încearcă unul să scape, ceilalți îl trag înapoi."

Milton credea că refuzul încăpățânat al schimbării, atunci când ai greșit, nu înseamnă doar excluderea din Rai și degenerarea ulterioară într-un Iad din ce în ce mai adânc, ci respingerea salvării înseși. Satana știe prea bine că, și dacă ar fi dorit să caute împăcare și Dumnezeu ar fi fost disponibil să-i acorde iertare, el s-ar fi revoltat din nou pentru că nu se putea schimba. Poate că această încăpățânare mândră constituie misteriosul păcat de neiertat împotriva Duhului Sfânt:

Adio, câmpuri ale fericirii, Trăind în veci domnia bucuriei! Salut, o, spaime! Lume infernală, Salut! TU, Iad fără de fund, primește-ți Stăpânul nou, purtând în sine-un duh. în vechi neschimbător în timp și spațiu![151]

Aceasta nu este o fantezie despre viața de dincolo. Nu este un tărâm pervers de tortură postumă pentru dușmanii politici. Este o idee abstractă, iar abstracțiile sunt adesea mai reale decât ceea ce reprezintă. Ideea că Iadul există într-o modalitate metafizică nu este doar arhaică și atotprezentă; este adevărată. Iadul este etern. A existat din-totdeauna. Există acum. Este cea mai stearpă, cea mai lipsită de speranță și cea mai malefică subdiviziune a lumii subterane a haosului, unde oamenii dezamăgiți și resentimentari sălășluiesc dintotdeauna.

Lăcaș fiindu-și sieși, poate duhul Un cer din Iad și-un Iad din cer să facă[152]

Aici măcar, domnind în siguranță, Ambiția hrănită mi-i destul:

Mai bine domn în Iad ca rob în Cer.[153]

Cei care au înșelat fără preget, în cuvânt și faptă, trăiesc acum acolo — în Iad. Fă o plimbare pe orice stradă aglomerată dintr-un oraș. Ține-ți ochii deschiși și fii atent. Vei vedea oameni care suntacolo chiar acum. Aceștia sunt oamenii de care te ferești instinctiv. Aceștia sunt oamenii care se înfurie imediat dacă îți îndrepți privirea în direcția lor, deși uneori, în loc de asta, se întorc rușinați. Am văzut pe stradă un alcoolic oribil de distrus făcând exact asta în prezența tinerei mele fiice. își dorea mai presus de toate să evite să-și vadă starea degradată reflectată irefutabil în ochii ei.

Această amăgire este ceea ce îi face pe oameni să sufere mai mult decât pot suporta. Această mințire a vieții este ceea ce umple sufletul uman de resentiment și dorință de răzbunare. Această amăgire este ceea ce provoacă suferința groaznică a omenirii: lagărele morții create de naziști; camerele de tortură și genocidele lui Stalin și ale lui Mao, un monstru și mai mare. Această amăgire a fost ceea ce aproape a condamnat civilizația. Această disimulare este ceea ce încă ne amenință, în cel mai profund mod, și astăzi.

SĂ SPUNEM, ÎN SCHIMB, ADEVĂRUL

Ce s-ar întâmpla dacă, în loc de toată această amăgire, am hotărî să nu mai mințim? Ce anume ar presupune acest angajament? La urma urmei, cunoașterea noastră este limitată. Trebuie să luăm decizii aici și acum, chiar dacă cele mai bune mijloace și cele mai bune scopuri nu pot fi identificate cu certitudine. Un obiectiv, o ambiție oferă structura necesară acțiunii. Un obiectiv oferă o destinație, un punct de opoziție față de prezent și un cadru în care toate lucrurile pot fi evaluate. Un obiectiv definește progresul și face acest progres interesant. Un obiectiv reduce anxietatea fiindcă, dacă nu ai niciun scop, totul poate însemna orice sau nimic și niciuna dintre aceste două opțiuni nu aduce liniștea sufletească. Așadar, ca să trăim, trebuie să gândim și să planificăm, trebuie să punem limite și să propunem lucruri. Cum putem atunci să ne imaginăm viitorul și să ne stabilim direcția fără să cădem pradă tentațiilor certitudinii totalitare?

Un anumit grad de încredere în tradiție ne poate ajuta să ne stabilim obiectivele. Este rezonabil să facem ceea ce alți oameni au făcut dintotdeauna, în afară de cazul în care avem un motiv foarte serios ca să nu facem asta. Este rezonabil să ne educăm și să muncim, să ne găsim iubirea și să întemeiem o familie. Așa se menține cultura. Dar este necesar să-ți privești ținta, oricât ar fi de tradițională, cu ochii larg deschiși. Ai o direcție, dar s-ar putea să fie greșită. Ai un plan, dar s-ar putea să nu fie corect. Poate te-ai rătăcit din cauza propriei ignoranțe — sau, și mai rău, din pricina propriei naturi corupte, pe care nu ți-o admiți. Trebuie să te împrietenești, așadar, cu ceea ce nu știi, și nu cu ceea ce știi. Trebuie să rămâi treaz ca să te surprinzi asupra faptei. Trebuie să scapi de bârna din propriul ochi înainte de a te preocupa de paiul din ochiul seamănului tău. Și, astfel, îți întărești spiritul, ca să poată tolera povara existenței și să poată reînnoi statul.

Egiptenii din Antichitate înțeleseseră deja acest lucru în urmă cu mii de ani, deși cunoașterea lor avea doar formă dramatizată.[154] îl venerau pe Osiris, fondatorul mitologic al statului și zeul tradiției. Totuși, Osi-ris era vulnerabil la uzurpare și putea fi alungat în lumea de dincolo de către Set, fratele său malefic și intrigant. Egiptenii au reprezentat sub formă de poveste faptul că organizațiile sociale se osifică în timp și că au tendința de a orbi voluntar. Osiris nu a văzut adevăratul caracter al fratelui său, deși ar fi putut. Set pândește și, la momentul potrivit, atacă. îl taie pe Osiris în bucăți și împrăștie rămășițele divine de-a lungul împărăției. Trimite sufletul

fratelui său în lumea de dincolo. Face foarte dificilă sarcina ca Osiris să-și regăsească și să-și reunească părțile corpului său.

Din fericire, marele rege nu a trebuit să se confrunte singur cu Set. Egiptenii îl venerau de asemenea pe Horus, fiul lui Osiris. Horus lua două forme îngemănate: cea de șoim, pasărea cu cea mai mare acuitate vizuală dintre toate creaturile, respectiv cea a renumitului ochi hieroglific egiptean (la care am făcut aluzie la Regula 7). Osiris este tradiția, străveche și deliberat oarbă. Prin opoziție, Horus, fiul său, putea să vadă și chiar vedea. Horus era zeul atenției. Ceea ce nu este același lucru cu rațiunea. Pentru că era atent, Horus putea să perceapă și să învingă răullui Set, unchiul său, deși plătind un preț mare. Când Horus se confruntă cu Set, ei duc o luptă aprigă. înainte de înfrângerea și alungarea lui Set din împărăție, acesta scoate unul dintre ochii nepotului său. Dar Horus, în cele dinurmă victorios, își recapătă ochiul. Apoi se întâmplă ceva cu totul neașteptat: *călătorește voluntar în lumea de dincolo și îi oferă ochiul tatălui său.*

Ce înseamnă asta? în primul rând, că lupta cu reaua-voință și cu răul este atât de groaznică, încât vatămă până și privirea unui zeu; în al doilea rând, *că fiul cel atent poate reda privirea tatălui.* Cultura este întotdeauna într-o stare apropiată de moarte, chiar dacă a fost instaurată de spiritul viu al marilor oameni din trecut. Dar prezentul nu e la fel ca trecutul. înțelepciunea trecutului se deteriorează sau ajunge învechită, în funcție de diferențele reale dintre condițiile din prezent și cele din trecut Aceasta nu este decât o consecință a trecerii timpului și a schimbării pe care timpul o aduce în mod inevitabil. însă este adevărat, de asemenea, că înțelepciunea culturii este vulnerabilă și la corupție — la orbirea voluntară și la intriga mefistofelică. Așadar, declinul funcțional inevitabil al instituțiilor dăruite de către strămoșii noștri este grăbit de comportamentul nostru greșit din prezent — de faptul că ratăm ținta.

Este responsabilitatea noastră să privim curajoși către ceea ce stă dinaintea ochilor noștri și să învățăm din asta, chiar dacă pare oribil — chiar dacă oroarea a ceea ce vedem ne vatămă conștiința și aproape ne orbește. Faptul de a vedea este important mai ales când pune la îndoială lucrurile pe care le știm și pe care ne bazăm, provocându-ne suferință și destabilizându-ne. Acțiunea de a privi este ceea ce susține individul și reînnoiește statul.

Acesta a fost motivul pentru care Nietzsche a spus că valoarea omului este determinată de volumul adevărului pe care îl poate tolera. în niciuncaz nu ești doar ceea ce știi deja. Ești și ceea ce ai putea ști dacă ai vrea. Așadar, niciodată nu trebuie să sacrifici ceea ce vei putea fi pentru ceea ce ești acum. Nu ar trebui să renunți niciodată la ceea ce este mai bun în tine de dragul siguranței pe care o ai deja — nu renunța la devenire atunci când ai întrevăzut, chiar dacă destul de vag, ceva aflat dincolo de aici și acum.

în tradiția creștină, Isus este identificat cu Logosul. Logosul este Cuvântul lui Dumnezeu. Acest Cuvânt a transformat haosul în ordine la începutul timpului. în forma Sa umană, Isus s-a sacrificat de bună voie pentru adevăr, pentru bine, pentru Dumnezeu. Drept urmare, El a murit și a renăscut Cuvântul care creează ordine din Haos sacrifică totul, până și pe sine, lui Dumnezeu. Această unică frază, de o înțelepciune neasemuită, rezumă creștinismul. Fiecare fărâmă de cunoaștere este întru câtva moartă. Fiecare fărâmă de informație nouă pune la îndoială o concepție veche, obligând-o să,se dizolve în haos înainte de a putea renaște drept ceva mai bun. Uneori, astfel de morți aproape că ne aneantizează. în astfel de cazuri, se poate să nu ne mai revenim niciodată, sau, dacă ne revenim, suntem foarte schimbați. Un bun prieten a descoperit că soția lui cu care era căsătorit de zeci de ani avea o aventură amoroasă. Nu prevăzuse asta. L-a aruncat într-o depresie profundă. A coborât în lumea de dincolo. La un moment dat, mi-a spus: „întotdeauna am zis că oamenii deprimați ar trebui să încerce mai mult să se adune. Nu aveam nicio idee despre ce vorbeam." în cele din urmă, s-a întors din adâncuri. în multe privințe este un nou om — și, poate, un om mai înțelept și mai bun. A slăbit 20 kg. A alergat la un maraton. A călătorit în Africa și a urcat pe Kilimanjaro. A ales renașterea în locul căderii în iad.

Stabilește-ți ambițiile, chiar dacă ești nesigur care ar trebui să fie ele. Ambițiile mai înalte sunt legate mai degrabă de dezvoltarea caracterului și aptitudinilor, decât de statut și putere. Statutul îl poți pierde. Caracterul îl porți oriunde te-ai duce și te ajută să ieși victorios din înfruntarea cu necazurile. Știind asta, leagă o funie de un bolovan. Privește bine acea bucată de stâncă, așază-te drept în fața ei și trage-te înspre ea. Privește și observă în timp ce înaintezi. Articulează această experiență cât de clar și atent poți pentru tine și pentru alții. în acest mod vei învăța să avansezi mai

eficient spre scopul tău. Și, în timp ce faci asta, nu minți. Mai ales nu te minți pe tine.

Dacă ești atent la ce faci și la ce spui, o să înveți să resimți în sinea ta o stare de dezacord și de slăbiciune interioară atunci când te comporți sau vorbești inadecvat. Este o senzație corporală, nu un gând. Eu resimt o senzație internă de scufundare și dezacord, nu de soliditate și putere, atunci când sunt nechibzuit în acțiunile și cuvintele mele. Pare localizată în plexul solar, o zonă puternic inervată. Am învățat în fapt să detectez momentul în care mint observând scufundarea și dezacordul din mine, de unde deduceam prezența unei amăgiri. Adesea mi-a luat mult timp să dibui minciuna. Uneori, foloseam cuvinte de dragul aparențelor. Uneori, încercam să-mi ascund propria ignoranță reală despre un anumit subiect. Uneori, foloseam cuvintele altora pentru a evita responsabilitatea de a gândi de unul singur.

Dacă ești atent atunci când cauți ceva, vei înainta spre scopul tău. Mai important este totuși că, dacă ești deschis, poți obține și acele informații care permit însuși scopului să se schimbe. Un totalitarist nu întreabă niciodată: „Dar dacă ambiția mea din prezent este greșită?" în loc de asta, se raportează la ea ca fiind Absolutul însuși. Devine Dumnezeul lui sub toate aspectele. Constituie valoarea lui cea mai însemnată, îi reglează emoțiile și stările motivaționale și îi determină gândurile. Toți oamenii își urmează ambiția. Din această perspectivă nu există atei. Există doar oameni care știu și care nu știu cărui Dumnezeu i se închină.

Dacă faci absolut totul, devotat și orb, pentru atingerea unui scop și numai a acelui scop, nu vei putea niciodată să descoperi dacă un alt scop nu ar putea servi mai bine — ție și lumii. Asta este ceea ce sacrifici dacă nu spui adevărul. Dacă, îrisă, spui adevărul, valorile tale se transformă pe măsură ce avansezi. Dacă îți dai voie să fii informat de către realitatea care se manifestă în timp ce faci eforturi să înaintezi, se va schimba și concepția ta despre ceea ce este important. Te vei reo-rienta, uneori treptat, iar alteori brusc și radical.

Imaginează-ți următorul caz: te duci la Politehnică pentru că asta își doresc părinții tăi — dar nu e ce vrei tu. Lucrând împotriva dorințelor tale, te vei trezi nemotivat și picat la examene. Te vei chinui să te concentrezi și să te disciplinezi, dar nu va funcționa. Sufletul tău va respinge tirania voinței tale

(cum altfel s-ar putea formula asta?). De ce te conformezi? S-ar putea să nu-ți dorești să-ți dezamăgești părinții (deși dacănu-ți iei examenele tocmai asta vei face). S-ar putea să-ți lipsească curajul pentru a lupta ca să-ți aperi cauza. S-ar putea să nu vrei să-ți sacrifici credința copilărească în omnisciența părinților, dorindu-ți din răsputeri să crezi în continuare că există cineva care te cunoaște mai bine decât te cunoști tu însuți și care mai știe și totul despre lume. Vrei să fii protejat astfel de deplina singurătate existențială a Ființei individuale și de însoțitoarea acesteia, responsabilitatea. Toate astea suntfoarte obișnuite și de înțeles. Dar suferi pentru căîn realitate nu-ți este dat să fii inginer.

într-o zi te vei fi săturat. Te retragi. îți dezamăgești părinții, înveți să trăiești cu asta. Te consulți numai cu tine însuți, chiar dacă asta înseamnă că trebuie să te bazezi doar pe propriile decizii. Obții licența în filosofic. Accepți povara propriilor greșeli. Devii tu însuți.

Respingând viziunea tatălui tău, îți dezvolți propria viziune. Iar apoi, la vârsta părinților tăi, vei fi devenit îndeajuns de adult pentru a fi acolo, pentru ei, când ajung să aibă nevoie de tine. Și ei câștigă. însă ambele victorii au avut prețul acelui război dus în numele adevărului tău. Cum spuneMatei 10:34, citându-Lpe Isus și subliniind rolul Adevărului rostit: „Nu socotiți că am venit să aduc pace pe pământ, n-am venit să aduc pace, ci sabie."

Continuând să trăiești conform adevărului așa cum ți se revelează, va trebui să accepți și să înfrunți conflictele pe carele va genera acea modalitate a Ființei. Dacă faci asta, vei continua să te maturizezi și să fii mai responsabil sub aspecte minore (nu le subestima importanța) și majore. Te vei apropia tot mai mult de scopurile tale mai noi și mai înțelept formulate și vei deveni și mai înțelept în formularea lor când descoperi și corectezi erorile tale inevitabile. Concepția ta despre ceea ce este important va deveni din ce în ce mai adecvată pe măsură ce încorporezi înțelepciunea experienței tale. Oscilațiile tale se vor diminua și vei merge pe o cale mai dreaptă spre bine — un bine pe care nu l-ai fi putut înțelege niciodată dacă ai fi insistat, în ciuda tuturor dovezilor, că adevărul tău inițial este cel definitiv.

Dacă existența este bună, atunci cea mai clară, curată și corectă relație cu ea este de asemenea bună. Dacă, invers, existența nu este bună, ești pierdut.

Nimic nu te va salva — cu siguranță, nu-ți vor sluji la nimic revoltele meschine, gândirea încețoșată și orbirea obscuran-tistăcare constituie amăgirea. Este existența bună? Trebuie să îți asumi mari riscuri pentru a afla. Trăiește în adevăr sau trăiește în amăgire, înfruntă consecințele și trage propria concluzie.

Aceasta este „profesiunea de credință" de care avem nevoie, după cum insista filosoful danez Kierkegaard. Nu poți ști dinainte răspunsul la întrebarea de mai sus. Nici chiar un exemplu bun nu este o dovadă suficientă, date fiind diferențele dintre indivizi. Succesul unui exemplu bun poate fi oricând atribuit norocului. Așadar, trebuie să-ți riști propria viață pentru a afla. Acest risc este ceea ce anticii au descris ca sacrificare a propriei voințe întru voința lui Dumnezeu. Nu este un act de supunere (cel puțin nu de supunere așa cum este înțeleasă în prezent). Este un act de curaj. Este credința că vântul îți va duce corabia într-un port nou și mai bun. Este credința că Ființa poate fi corectată prin devenire. Este spiritul explorării înseși.

Poate este mai bine să gândim asta în următorul mod: toată lumea are nevoie de un scop concret, specific — o ambiție și un obiectiv —, pentru 9 limita haosul și a da un sens inteligibil propriei vieți. Dar toate aceste scopuri concrete pot fi și trebuie să fie orânduite sub ceea ce poate fi considerat un metascop, un tipar de abordare și de formulare a scopurilor înseși. Metascopul poate fi: „trăiește întru adevăr." Aceasta înseamnă: „Perseverează spre un scop bine articulat, definit și temporar. Stabilește-ți din timp și într-un mod clar criteriile pentru eșec și succes, măcar pentru tine însuți (și mai bine ar fi dacă și ceilalți vor putea să înțeleagă ce faci și să evalueze asta împreună cu tine). în plus, procedând așa, permite lumii și spiritului tău să se desfășoare conform voinței lor, iar tu acționează și vorbește în respectul adevărului." Aceasta este deopotrivă o ambiție pragmatică, dar și cea mai curajoasă dintre credințe.

Viața e suferință. Buddha a spus asta clar. Creștinii reprezintă imagistic același sentiment prin crucifixul divin. Iudaismul este saturat de această amintire. Echivalarea dintre viață și îngrădire este faptul primordial și inevitabil al existenței. Vulnerabilitatea Ființei noastre ne face susceptibili la durerea judecății și disprețului social și la degradarea inevitabilă a

corpului nostru. Dar toate aceste suferințe, groaznice cum sunt, nu sunt suficiente ca să corupă lumea, să o transforme în Iad, așa cum naziștii, maoiștii și staliniștii au corupt-o și au transformat-o în Iad. Pentru aceasta, așa cum Hitler a spus limpede, este nevoie de minciună[155]:

[...] din cea mai mare minciună totdeauna o anumită parte este crezută; masele largi populare lasă intr-adevăr să le fie corupte mai ușor fibrele cele mai intime ale inimii decât să se arunce, voluntar și conștient, în mijlocul răului: de aceea, in simplicitatea primitivă a sentimentelor lor, ele vor fi mai ușor victima unei minciuni mari decât a uneia mici. Ele însele, în general, nu comit decât minciuni mici, în același timp fiindu-le prea rușine să comită unele mari. Ele nu vor putea concepe o astfel de înșelătorie și nu vor putea crede, chiar la alții, în posibilitatea unor false interpretări, de o nerușinare nemaivăzută; chiar dacă sunt lămurite, masele se vor îndoi, vor ezita mult timp și vor continua să creadă că poate există o altă explicație.

Pentru minciuna mare este nevoie mai întâi de cea mică. Minciuna mică este, metaforic vorbind, momeala folosită de Tatăl Minciunilor pentru a-și prinde victimele. Capacitatea umană a imaginației ne dă posibilitatea de a visa și de a crea lumi alternative. Aceasta este sursa ultimă a creativității noastre. Totuși, această capacitate unică își conține propria opoziție, reversul monedei: putem ajunge la înșelătorie, față de noi și față de ceilalți, și ne putem face să credem și să acționăm ca și cum lucrurile ar fi altfel decât știm că sunt.

Și de ce să nu mințim? De ce să nu strâmbăm și să nu contorsionăm lucrurile, pentru a obține oricât de puțin, pentru a face ca lucrurile să meargă mai lin sau pentru a păstra pacea sau a evita răni afective? Realitatea are un aspect groaznic: chiar trebuie să-i privim fața de șarpe în fiecare moment din starea de veghe și la fiecare cotitură a vieții? De ce să nu întoarcem privirea, măcar atunci când este prea dureros s-o vedem?

Motivul e simplu. *Lucrurile se dezintegrează.* Ce a funcționat ieri nu va funcționa neapărat și astăzi. Avem de la înaintașii noștri moștenirea masivă a statului și a culturii, dar ei sunt morți și nu se pot ocupa de treburile de azi. *Cei vii pot.* Putem deschide ochii și putem modifica, dacă e necesar, lucrurile pe care le avem; putem menține mașinăria într-o stare de bună funcționare. Sau putem să ne prefacem că totul e bine, putem să nu facem reparațiile necesare și apoi să blestemăm soarta când nimic nu merge.

Lucrurile se destramă: aceasta este una dintre marile descoperiri ale omenirii. Și grăbim deteriorarea naturală a lucrurilor importante prin orbire, inacțiune și amăgire. Fără atenție, cultura degenerează și moare, iar răul triumfă.

Ceea ce vezi dintr-o minciună când o pui în act (iar majoritatea minciunilor nu sunt rostite, ci puse în act) este foarte puțin din ceea ce reprezintă ea de fapt, O minciună este legată de toate celelalte lucruri. Are asupra lumii același efect pe care îl are o singură picătură de apă de canal chiar și în cea mai mare sticlă de șampanie de cea mai bună calitate. Este ceva viu și în plină dezvoltare.

Când minciuna ajunge îndeajuns de mare, se strică întreaga lume. Dar, dacă privești îndeaproape, cea mai mare dintre minciuni este alcătuită din minciuni mai mici, iar acestea sunt alcătuite din minciuni și mai mici — și minciuna cea mai mică este începutul marii minciuni. Și aici nu este vorba despre a afirma ceva fals despre o realitate. Minciuna la care mă refer este o acțiune care are aspectul celei mai grave conspirații care a pus vreodată stăpânire pe rasa umană.

Aspectul ei aparent inofensiv, răutatea ei banală, nevolnica aroganță din care izvorăște, scopul ei de evitare benignă a responsabilității — toate astea reușesc să-i ascundă adevărata natură, primejdia reală pe care o aduce și egalitatea ei cu relele cele mari pe care omul le săvârșește și care adesea îi aduc plăcere. Minciunile corup lumea. Mai rău, asta și intenționează.

La început, o minciună mică; apoi câteva minciuni mici care s ă o susțină. După aceea, distorsionarea gândirii astfel încât să fie evitată rușinea pe care aceste minciuni o provoacă, apoi alte câteva minciuni care să acopere consecințele gândirii deformate. După care, în modul cel mai groaznic, transformarea prin repetiție a acestor minciuni, acum necesare, în credințe și acțiuni automate, specializate, structurale, al căror caracter „inconștient" este determinat neurologic. Apoi, îmbolnăvirea vieții înseși, acțiunea întemeiată pe falsitate nereușind să producă rezultatele dorite. Chiar dacă nu crezi în zidurile de cărămidă, tot te rănești dacă dai cu capul de unul. Atunci blestemi realitatea însăși pentru a fi ridicat zidul.

Vin apoi aroganța și sentimentul superiorității, care însoțesc inevitabil producerea de minciuni reușite (de minciuni *ipotetic* reușite — iar acesta este unul dintre cele mai mari pericole: aparent toată lumea este păcălită, deci toți sunt proști în afară de mine. Toată lumea este proastă și este păcălită *de către* mine — așa că pot scăpa din orice). în cele din urmă, apare afirmația: „Ființa însăși este susceptibilă la manipulările mele. Așadar, nu merită să fie respectată."

Așa se destramă lucrurile, asemenea lui Osiris risipit în bucăți. Așa este structura persoanei sau și statului care se dezintegrează sub influența unei forțe maligne. Acesta este haosul provocat de lumea din adâncuri care iese la suprafață ca un potop, pentru a cuceri tărâmul familiar. Dar încă nu am ajuns în Iad.

Iadul vine mai târziu. Iadul ni se arată când minciunile au distrus relația dintre individ sau stat și realitatea însăși. Lucrurile se destramă. Viața degenerează. Totul devine frustrare și dezamăgire. Speranța este veșnic trădată. Asemenea lui Cain, individul care amăgește mimează niște gesturi ritualice la rug, dar nu-I poate fi pe plac lui Dumnezeu. Apoi drama ajunge la ultimul ei act.

Torturat de eșecul neîncetat, individul se umple de amar. Dezamăgirea și eșecul se amestecă și dau naștere unei fantasme: *lumea vrea să mă facă să sufăr, să cad, să fiu distrus.* Trebuie să mă răzbun, merit asta.

Aceasta este poarta către Iad. Aici, lumea de dedesubt, un loc înfricoșător și nefamiliar, devine suferința însăși.

La începutul timpurilor, conform tradiției occidentale, Cuvântul lui Dumnezeu a transformat haosul în Ființă prin actul vorbirii. Este axiomatic în această tradiție faptul că bărbatul și femeia sunt făcuți deopotrivă după chipul acestui Dumnezeu. Și noi transformăm haosul în Ființă prin vorbire. Transformăm posibilitățile nesfârșite ale viitorului în realitățile trecutului și prezentului.

A rosti adevărul înseamnă a aduce la Ființă acea realitate în care se poate trăi cel mai bine. Adevărul clădește edificii care pot dura o mie de ani. Adevărul îl hrănește și îl îmbracă pe cel sărac și face națiunile bogate și

sigure. Adevărul reduce cumplita complexitate a unui om la simplitatea cuvântului său, astfel încât acest om poate deveni partener, și nu dușman. Adevărul face ca trecutul să fie cu adevărat trecut și se folosește cel mai bine de posibilitățile viitorului. Adevărul este resursa naturală ultimă, inepuizabilă. Este lumina din întuneric.

Privește înspre adevăr. Rostește adevărul.

Adevărul nu va lua chipul unor opinii care întrunesc acordul majorității, întrucât adevărul nu este nici o colecție de sloganuri, nici o ideologie. Va fi personal. Adevărul tău este ceva ce doar tu poți spune, dat fiind că este întemeiatpe circumstanțele unice ale vieții tale. înțelege-ți propriul adevăr. Comunică-lcu atenție, într-o manieră articulată, ție și celorlalți. Aceasta îți va asigura în mai mare măsură siguranța și viața, dat fiind că trăiești în structura credințelor tale din prezent. Aceasta va asigura bunăvoința viitorului, care, pe cât posibil, va diferi de certitudinile trecutului.

Adevărul țâșnește din cele mai profunde izvoare ale Ființei. îți va apăra sufletul de veștejire și moarte când dai piept cu tragedia inevitabilă a vieții. Te va ajuta să eviți groaznica dorință de a căuta răzbunare pentru această tragedie — parte a cumplitului păcat al Ființei, povară purtată de toate câte sunt doar pentru a putea exista.

Dacă viața ta nu este ceea ce ar putea fi, încearcă să spui adevărul. Dacă te agăți cu disperare de o ideologie sau dacă te complaci în nihilism, încearcă să spui adevărul. Dacă te simți nevolnic, respins, disperat și confuz, încearcă să spui adevărul. în Paradis toată lumea spune adevărul. Asta îl face să fie Paradis.

Spune adevărul. Sau, cel puțin, nu minți.

Utiitnto i

Regula 9

Pornește de la premisa că s-ar putea ca persoana pe care o asculți să știe ceva ce tu nu știi

NU DESPRE SFATURI E VORBA

Psihoterapia nu se bazează pe sfaturi. Sfatul este ceea ce primești când persoana căreia îi povestești despre ceva oribil și complicat își dorește să taci din gură și să dispari. Sfatul este ceea ce primești când persoana cu care vorbești își dorește să se lăfăie în propria superioritate sau în propria inteligență. La urma urmei, dacă n-ai fi atât de prost, n-ai avea problemele tale prostești.

Psihoterapia este o conversație autentică. Conversația autentică este explorare, articulare și creare a unei strategii. Când ești implicat într-o conversație autentică, asculți și vorbești — dar cel mai mult asculți. Să asculți înseamnă să fii atent. Este uimitor ce-ți spun oamenii dacă asculți. Uneori, dacă îi asculți, își vor spune chiar ce este în neregulă cu ei. Uneori îți vor spune și cum plănuiesc să rezolve asta. Uneori, terapeut fiind, asta te ajută să rezolvi ceva chiar și în ce privește propria ta persoană. La un moment dat, în mod surprinzător (și aceasta este numai una dintre numeroasele ocazii în care s-au întâmplat astfel de lucruri), ascultam foarte atent o femeie care mi-a spus la un interval de câteva minute (a) că era vrăjitoare și (b) că sabatul din care făcea parte

petrecea mult timp vizualizând pacea mondială. Era o veche funcționară într-o slujbă de la baza ierarhiei birocratice. Nu m-aș fi gândit niciodată că ar fi putut fi vrăjitoare. Nu știam nici că sabaturile își petrec vremea vizualizând pacea mondială. Nu știam nici ce să înțeleg de aici, dar nu era plictisitor, iar asta înseamnă ceva.

în practica mea clinică vorbesc și ascult. Cu unii oameni vorbesc mai mult, iar pe alții mai mult îi ascult. Mulți dintre oamenii pe care îi ascult nu au pe altcineva cu care să vorbească. Unii dintre ei sunt cu adevărat singuri pe lume. Sunt mult mai mulți astfel de oameni decât crezi. Nu îi întâlnești pentru că sunt singuri. Alții sunt înconjurați de tirani sau narcisiști, sau bețivi, sau oameni traumatizați, sau victime profesioniste. Unii nu reușesc să articuleze lucruri despre ei înșiși. Vorbesc pe alături. Se repetă. Spun lucruri vagi și contradictorii. Sunt dificil de ascultat în viața altora se petreclucrurigroaznice. Aupărinți cu Alzheimer sau copii bolnavi. Nu prea rămâne timp pentru propriile preocupări.

Odată, o clientă pe care o vedeam de câteva luni a intrat în cabinetul meu* pentru ședința programată și, după o scurtă introducere, a anunțat: „Cred că am fost violată." Nu este simplu să știi cum să răspunzi la o asemenea afirmație, mai ales că astfel de evenimente sunt însoțite de multe alte aspecte care-ți scapă. Adesea este implicat alcoolul, ca în majoritatea cazurilor de abuz sexual. Alcoolul poate cauza ambiguitate. Acesta este unul dintre motivele pentru care oamenii beau. Alcoolul suprimă temporar povara cumplită a conștiinței de sine. Oamenii beți știu despre viitor, dar nu le pasă. Asta e plăcut. E revigorant. Oamenii beți pot să petreacă de parcă mâine nu ar veni niciodată. Dar, pentru că există un mâine — de cele mai multe ori —, oamenii beți ajung de asemenea să aibă necazuri. Li se rupe filmul. Se duc în locuri periculoase cu oameni iresponsabili. Se distrează. Dar se întâmplă și să fie violați. Drept care m-ăm gândit imediat că așa trebuie să fi stat lucrurile. Cum altfel să înțeleg acel „Cred"? Dar nu acesta e finalul poveștii. Ea a mai adăugat un detaliu: „De cinci ori." Prima propoziție era îndeajuns de groaznică, dar a doua a provocat ceva de neînțeles. De cinci ori? Ce ar putea să însemne asta?

’ Și aici am recompus multe dintre detaliile cazului, pentru a proteja confidențialitatea persoanelor implicate, dar totodată am încercat să păstrez sensul central al evenimentelor.

Clienta mi-a spus că i se întâmpla când se ducea în câte vreun bar și consuma mai multe băuturi. Cineva începea să vorbească cu ea. Ajungeau acasă la el sau la ea. Seara își urma cursul inevitabil spre climaxul sexual. Se trezea a doua zi nesigură de ce se întâmplase — nesigură de motivele ei,

nesigură de motivele lui și nesigură de lume. Domnișoara S., cum o vom numi, era atât de vagă, încât friza nonexistența. Era o fantomă de persoană. Se îmbrăca, totuși, ca o femeie cu slujbă calificată. Știa cum să se prezinte pentru a face o primă impresie bună. Drept urmare, a ajuns într-un consiliu consultativ guvernamental creat în scopul construirii unei părți importante de infrastructură de transport (deși nu știa nimic despre guvernare, consiliere sau construcții). De asemenea, avea și o emisiune la un post public de radio dedicată afacerilor mici, deși nu avusese niciodată o slujbă reală și nu știa nimic despre antreprenoriat. Primise ajutor social întreaga perioadă a vieții ei adulte.

Părinții ei nu i-au oferit niciodată niciun strop de atenție. Avea patru frați, iar ei nu erau deloc buni cu ea. Nu avea niciun prieten acum și nu avusese nici în trecut. Nu avea un partener. Nu avea pe nimeni cu care să vorbească și nu știa cum să gândească singură (acesta nu e un caz rar). Nu avea un sine. Era o cacofonie ambulantă de experiențe neintegrate. O ajutasem anterior să-și găsească o slujbă. Am întrebat-o dacă avea un CV și a spus că da. I-am cerut să mi-1 aducă. L-a adus la următoarea ședință. Avea 50 de pagini. Era un biblioraft împărțit în secțiuni, cu separatoare de dosare — dintre acelea cu mici indicatoare colorate pe margine. Secțiunile cuprindeau teme ca „Visele mele" și „Cărți pe care le-am citit". Notase zeci de vise în secțiunea „Visele mele" și scrisese scurte rezumate și recenzii ale lecturilor sale. Asta era ceea ce își propusese să trimită potențialilor angajatori (sau poate o făcuse deja, cine știe?). Este imposibil de înțeles cum CV-ul cuiva care nu făcuse nimic pe lumea asta arăta ca un biblioraft care conținea 50 de pagini indexate în care erau notate vise și romane. Domnișoara S. nu știa nimic despre ea însăși. Nu știa nimic despre alți indivizi. Nu știa nimic despre lume. Era un film care rula defocalizat. Și aștepta cu disperare o poveste despre ea însăși care să dea tututor acestor evenimente disparate un sens.

Dacă pui zahăr în apă rece și amesteci, zahărul se dizolvă. Dacă încălzești apa, poți sădizolvi și mai multzahăr în ea. Dacă încălzești apa până fierbe, poți să adaugi mult mai mult zahăr și să-l faci și pe acesta

sase dizolve. Apoi, dacă iei vasul cu apă fiartă cu zahăr și îl răcești lent fără să îl zgâlțâi sau să îl lovești, poți să păcălești apa (nu știu cum altfel să formulez asta) ca să primească mult mai mult zahăr dizolvat decât ar fi făcut-o dacă ar fi rămas rece. Asta se numește soluție suprasaturată. Dacă arunci un singur cristal de zahăr în această soluție suprasaturată, tot excesul de zahăr se va cristaliza brusc și impresionant. Ca și cum ar tânji după ordine. Așa era clienta mea. Oamenii ca ea sunt motivul pentru care numeroasele forme de psihoterapie practicate în prezent sunt toate eficiente. Oamenii pot fi atât de confuzi, încât psihicul lor va fi ordonat și viața lor va fi îmbunătățită prinadoptarea oricărui sistem de interpretare rezonabil de ordonat. Asta înseamnă aducerea laolaltă a elementelor disparate din viața lor într-o manieră disciplinată — oricum ar arăta această manieră structurată. Așa că, dacă începi să te desfaci din încheieturi (sau dacă nu ai fost niciodată un om prea bine închegat), îți poți restructura viața pe principii freudiene, jungiene, adleriene, rogersiene sau comportamentale. Atunci cel puțin înțelegi cum se leagă unele lucruri. Cel puțin ești coerent. Cel puțin ești bun la ceva — în caz că până acum nu ți-ai găsitniciun rost. Nu poți să repari o mașină cu un topor, dar poți să tai cu el un copac. Asta e totuși ceva.

Cam în aceeași perioadă în care lucram cu această clientă, presa era plină de relatări despre false amintiri induse în psihoterapie — în special acele amintiri privind abuzurile sexuale. Disputa era în plină desfășurare: erau acestea niște relatări autentice ale unor traume din trecut? Sau erau niște constructe *post-hoc,* visate ca urmare a presiunii exercitate voluntar sau involuntar de terapeuți imprudenți, de care se agățau cu disperare clienți mult prea tentați să găsească o cauză simplă pentru toate problemele lor? Uneori era poate prima variantă; alteori, a doua. Totuși, am înțeles mult mai clar și mai precis cât de simplă poate fi inculcarea unei amintiri false în peisajul mental imediat ce clienta mea și-a dezvăluit nesiguranța în privința experiențelor ei sexuale. Trecutul pare stabil, dar nu este deloc „stabil", psihologic vorbind. La urma urmei, sunt o grămadă de lucruri în trecut, iar modul în care le organizăm poate fi supus unor revizuiri drastice.

Imaginează-ți, de exemplu, un film în care nu se întâmplă decât lucruri groaznice. Dar, la final, totul se termină cu bine. Totul se rezolvă. Un final îndeajuns de fericit poate schimba sensul tuturor evenimentelor anterioare.

Pot fi considerate valoroase, dat fiind acel final. Acum imaginează-ți un alt film. Se întâmplă multe lucruri acolo. Toate sunt entuziasmante și interesante. Dar sunt multe. După 90 de minute, începi să te îngrijorezi. „E un film foarte bun“, te gândești, „dar se întâmplă o grămadă de chestii. Sper că regizorul reușește să le facă să se lege cumva." Dar nu se întâmplă așa. Povestea se încheie brusc, nerezolvată, sau apare ceva facil ori clișeistic. Pleci enervat la culme și nemulțumit — ai și uitat că ai fost cu totul implicat și că te-ai bucurat de film aproape tot timpul cât ai fost în sala de cinema. Prezentul poate schimba trecutul, iar viitorul poate schimba prezentul.

De asemenea, când îți reamintești trecutul, îți amintești unele părți și uiți altele. Ai amintiri clare despre unele lucruri care s-au întâmplat, dar nu despre altele de o importanță potențial egală — așa cum în prezent ești conștient de unele aspecte din mediu, dar nu și de altele, îți categorisești propria experiență, grupând unele elemente și sepa-rându-le de celelalte. Există un arbitrariu misterios în toate acestea. în amintire, nu redai o înregistrare cuprinzătoare, obiectivă. Nu ai cum. Pur și simplu nu știi suficient Pur și simplu nu poți să percepi suficient Și nici nu ești obiectiv. Ești viu. Ești subiectiv. Ai interese în care ai investit — lucruri legate cel puțin de persoana ta. Ce anume ar trebui adăugat în poveste? Unde anume este granița dintre evenimente?

Amintirile referitoare la abuzul sexual suferit în copilărie sunt tulburător de frecvente.[156] Acest tip de abuz nu este totuși atât de comun pe cât cred psihoterapeuții prost pregătiți și nici nu produce întotdeauna niște adulți plini de sechele.[157] Oamenii diferă în privința rezilienței. Un eveniment care ar putea răvăși o persoană poate fi ignorat de o alta cu o ridicare din umeri. Dar terapeuții care nu-1 cunosc pe Freud decât din rezumate la a doua mână presupun frecvent, în mod axiomatic, că adultul tulburat din cabinetul lor trebuie să fi fost abuzat sexual în copilărie. Din ce alt motiv să fi ajuns atât de tulburați? Așa că sapă și deduc, și fac aluzii și sugestii, și reacționează exagerat, și conduc clientul într-o parte sau alta. Exagerează importanța unor evenimente și reduc din relevanța altora. Aranjează faptele ca să se potrivească propriei teorii.[158] Și își conving clienții că au fost abuzați sexual — doar de și-ar putea aminti. Și atunci, clienții încep să-și amintească. Și apoi încep să acuze. Și uneori ceea ce astfel de pacienți își amintesc nu s-a întâmplat niciodată, iar oamenii acuzați sunt nevinovați.

Veștile bune? Cel puțin teoria terapeutului rămâne intactă. Asta e bine — pentru

terapeut. Dar nu sunt deloc de neglijat pagubele colaterale. Totuși, oamenii suntadesea dispuși să provoace o grămadă de pagube colaterale dacă își pot păstra teoria.

Știam toateasteacânddomnișoara S. a venit să-mi vorbească despre experiențele ei sexuale. în timp ce povestea despre situațiile în care mergea în barurile pentru întâlniri amoroase și despre neplăcerile ce urmau, m-am gândit la mai multe lucruri deodată. M-am gândit: „Ești extrem de vagă și de nonexistentă. Ești un cetățean al haosului și al lumii de dincolo. Te duci în zece locuri diferite în același timp. Oricine te poate lua de mână și te poate duce pe calea pe care o vrea.“ La urma urmei, dacă tu nu reușești să fii personajul principal în propria piesă, vei fi un figurant în drama altcuiva — și s-ar putea să ți se dea un rol jalnic, singuratic și tragic. După ce domnișoara S. și-a spus povestea, amândoi am chibzuit un pic. M-am gândit: „Ai dorințe sexuale normale. Ești extrem de singură. Ești neîmplinită sexual Ți-e teamă de bărbați, ești ignorantă în privința lumii și nu știi nimic despre tine însăți. Te plimbi pe aici ca un accident care abia așteaptă să se întâmple și accidentul se întâmplă și asta e viața ta.“

M-am gândit: „O parte din tine vrea să fie condusă. O parte din tine vrea să fie un copil. Ai fost abuzată de frați și ignorată de tată, așa că o parte din tine dorește să se răzbune pe bărbați. O parte din tine e vinovată. O alta e rușinată. Alta e încântată și entuziasmată. Cine ești? Ce-ai făcut? Ce s-a întâmplat?" Care era deci adevărul obiectiv? Nu exista niciun mod de a cunoaște adevărul obiectiv. Și nu va exista niciodată. Nu exista un observator obiectiv și nu va exista vreodată. Nu exista o poveste completă și exactă. Un astfel de lucru nu a existat și nu va putea exista. Erau, și sunt, doar relatări parțiale și perspective fragmentare. Dar unele sunt totuși mai bune decât altele. Memoria nu este o descriere a trecutului obiectiv. *Memoria este un instrument.* Memoria este ghidul trecutului spre viitor. Dacă îți amintești că s-a întâmplat ceva rău și reușești să înțelegi de ce, atunci poți să încerci să eviți ca acel lucru rău să se întâmple din nou.

Acesta este scopul memoriei. Nu este vorba despre o simplă „reamintire a trecutului". Ci despre a nu lăsa același lucru nenorocit să se întâmple din nou și din nou.

M-am gândit mai departe: „Aș putea să simplific viața domnișoarei S. Aș putea spune că suspiciunile ei de viol sunt întru totul justificate și că îndoiala ei în privința evenimentelor nu e decât o dovadă în plus a

abuzării ei depline și pe termen lung. Aș putea insista că partenerii ei sexuali aveau obligația legală de a se asigura că ea nu era prea afectată de alcool și că actele sexuale erau consimțite. I-aș putea spune că a fost indiscutabil supusă unor acțiuni violente și ilicite, de vreme ce nu și-a dat acordul explicit și verbal la fiecare gest sexual. I-aș putea spune că este o victimă inocentă." I-aș fi putut spune toate acestea. Și ar fi sunat foarte adevărat. Și ea ar fi acceptat aceasta ca fiind adevărat și în acest fel și-ar fi amintit-o pentru tot restul vieții. Ar fi fost o persoană nouă, cu o istorie nouă și un destin nou.

Dar m-am gândit și altfel: „I-aș putea spune domnișoarei S. că este un dezastru ambulant. I-aș putea spune că intră într-un bar ca o curtezană pe jumătate adormită, că este un pericol pentru ea însăși și pentru alții și că trebuie să se trezească; i-aș mai putea zice că, dacă se duce în baruri de agățat parteneri și bea prea mult și este dusă acasă și face sex dur și violent (sau chiar sex tandru și mângâietor), la ce dracu' se poate aștepta?" Cu alte cuvinte, i-aș fi putut spune, în termeni mai filosofici, că ea era „criminalul palid" al lui Nietzsche — persoana care într-o clipă îndrăznește să încalce legea sfântă și în următoarea se ferește să plătească prețul. Și aceasta ar fi sunat de asemenea adevărat și ea ar fi acceptat-o și așa ar fi ținut-o minte.

Dacă aș fi aderat la ideologia de stânga a justiției sociale, i-aș fi spus prima poveste. Dacă aș fi aderat la o ideologie conservatoare, i-aș fi zis-o pe a doua. Iar răspunsurile ei în urma primeia sau celei de-a doua povești ar fi demonstrat, spre satisfacția mea și a ei, că povestea pe care am spus-o era adevărată — complet și irefutabil adevărată. Și aceasta ar fi însemnat, într-adevăr, să-i dau sfaturi.

în loc de asta, am decis să ascult. Am învățat să nu le fur clienților problemele. Nu vreau să fiu eroul salvator sau *deus ex machina* — nu în povestea altcuiva. Nu vreau viața lor. Așa că i-am cerut să-mi spună la ce se gândea și am ascultat. A vorbit mult. Când am încheiat ședința, ea încă nu știa dacă a fost cu adevărat violată, și nici eu nu știam. Viața e foarte complicată.

(278)

Uneori, trebuie să schimbi modul în care înțelegi totul pentru a înțelege corect ceva anume. „Am fost violată?" poate fi o întrebare foarte complicată. Simplul fapt că întrebarea apare sub această formă indică existența unor straturi infinite de complexitate — ca să nu mai zic despre acel: „de cinci ori“. Sunt nenumărate întrebări ascunse în „Am fost violată?" Ce înseamnă viol? Ce înseamnă consimțământ? Ce constituie o precauție sexuală adecvată? Cum ar trebui o persoană să se apere? A cui e vina? „Am fost violată?" este o hidră. Tai un cap și cresc alte șapte. Așa e viața. Domnișoara S. ar fi trebuit să vorbească 20 de ani ca să înțeleagă dacă a fost violată. Și cineva ar fi trebuit să fie acolo să asculte. Eu am început procesul, dar circumstanțele au făcut să-mi fie imposibil să-l închei. Când a plecat din terapia cu mine, imprecizia ei și lipsa ei de structură fuseseră doar puțin ameliorate față de momentul primei noastre întâlniri. Dar cel puțin nu a plecat ca o întruchipare a ideologiei mele nenorocite.

Oamenii pe care îi ascult au nevoie să vorbească pentru că doar așa, prin dialog, știu ei să gândească. Și oamenii au nevoie să gândească. Altfel ar merge orbește și ar cădea în gropi. Când oamenii gândesc, ei simulează variante de lume și planifică moduri în care să acționeze. Dacă fac o simulare reușită, pot să înțeleagă ce lucruri prostești nu ar trebui să facă. Și atunci pot să le evite. Decinu trebuie să mai suporte consecințe neplăcute. Acesta e scopul gândirii. Dar nu putem face asta singuri. Anticipăm lumea și ne planificăm acțiunile în ea. Numai ființele umane fac asta. De aceea suntem excepționali. Creăm mici avataruri ale propriei persoane. Punem aceste avataruri în lumi fictive. Apoi ne uităm la ce se întâmplă. Dacă

avatarul nostru are succes, ne purtăm ca el în lumea reală. Atunci vom avea succes (sperăm). Dacă avatarul nostru eșuează, nu vom apuca pe aceeași cale dacă suntem în toate mințile. îl lăsăm să moară în lumea fictivă ca să nu trebuiască să murim noi de-adevăratelea în prezent.

Imaginează-ți doi copii care vorbesc. Cel mai mic spune: „N-ar fi haios să ne suim pe acoperiș?" El tocmai și-a pus micul avatar al propriei persoane într-o lume fictivă. Dar sora lui mai mare obiectează. îi spune: „E prostesc. Dacă o să cazi de pe acoperiș? Dacă te prinde tata?" Copilul mai mic poate atunci să modifice simularea inițială, să tragă concluzia potrivită și să lase întreaga lume fictivă să moară în fașă. Sau nu. Poate că merită să riște. Dar măcar acum va acționa în cunoștință

de cauză. Lumea lui fictivă este ceva mai elaborată, iar avatarul puțin mai înțelept.

Oamenii cred că gândesc, dar nu e adevărat. în cea mai mare parte, autocritica trece drept gândire. Gândirea autentică este rară — la fel ca ascultarea autentică. Gândirea înseamnă să te asculți pe tine. E dificil. Pentru a gândi, trebuie ca tu să fii cel puțin doi oameni în același timp. Apoi trebuie să lași acei oameni să nu fie de acord. Gândirea este un dialog interior între două sau mai multe perspective diferite asupra lumii. Perspectiva Unu este un avatar într-olume simulată. Are propria reprezentare despre trecut, prezent și viitor și propriile idei despre cum să acționeze. La fel și Perspectiva Doi, și Trei, și Patru. Gândirea este procesul prin care aceste avataruri interioare își imaginează și își articulează propriile lumi unul în raport cu celălalt Când gândești, nu poți nici să asmuți oameni de paie unul împotriva celuilalt, pentru că atunci nu gândești. Raționalizezi *post-hoc.* Spui ceea ce-ți dorești împotriva unui oponent slab, astfel încât să nu trebuiască să te răzgândești. Faci propagandă. Ești înșelător. Te folosești de concluzii ca să justifici dovezile. Te ascunzi de adevăr.

Gândirea autentică este complexă și solicitantă. îți cere să vorbești clar și, în același timp, să asculți atent și echilibrat. Presupune un conflict. Așa că trebuie să tolerezi conflictul. Acesta presupune, mai departe, negociere și

compromis. Așa că trebuie să înveți să dai și să iei și să-ți modifici premisele și să-ți ajustezi gândurile — chiar și percepțiile despre lume. Uneori, se ajunge la înfrângerea și eliminarea unuia sau mai multor avataruri din interiorul tău. Nici lor nu le place să fie înfrânte sau eliminate. Sunt greu de construit. Sunt valoroase. Sunt vii. Le place să rămână vii. Vor lupta pentru a rămâne vii. Ar fi mai bine să le asculți. Dacă nu o faci, vor coborî în subteran și se vor transforma în diavoli și te vor tortura. Drept urmare, gândirea este totodată dureroasă afectiv și solicitantă fiziologic; te stoarce de energie, mai mult decât orice — excepție face faptul de a nu gândi. Dar trebuie să fii foarte clar și nuanțat pentru ca toate acestea să ți se desfășoare în minte. Ce te faci dacă nu ești prea bun la gândit, la a fi doi oameni în același timp? E simplu. Vorbești. Dar ai nevoie de cineva care să asculte. O persoană care te ascultă îți este colaborator și oponent.

Persoana care te ascultă testează ceea ce spui (și ceea ce gândești) fără să fie nevoie să spună nimic. Persoana care te ascultă este un

reprezentant al omenirii obișnuite. Reprezintă mulțimea. E drept că mulțimea nu are în niciun caz întotdeauna dreptate, dar are dreptate *de obicei.* Are dreptate *în general.* Așadar, dacă spui ceva ce nedumerește pe toată lumea, ar trebui să reevaluezi ce ai spus. Și zic asta știind prea bine că opiniile controversate sunt uneori corecte — iar mulțimea piere dacă refuză să asculte. Acesta este unul dintre motivele pentru care individul este obligat moral să își asume și să spună adevărul propriei experiențe. Cu toate acestea, un lucru nou și radical este aproape întotdeauna greșit. Ai nevoie de motive bine întemeiate pentru a ignora sau a sfida opinia generală, publică. Aceasta este cultura ta. Este un stejar puternic. Ești pe una dintre crengile lui. Dacă se rupe creanga, e cale lungă până jos — mai lungă, poate, decât crezi. Dacă citești această carte, există o probabilitate ridicată să fii o persoană privilegiată. Poți să citești. Ai timp să citești. Ești cocoțat sus de tot. A fost nevoie de nenumărate generații ca să ajungi unde ești. Se cuvine oarecare recunoștință. Dacă insiști ca întreaga lume să se ia după tine, trebuie să ai niște motive extrem de bine întemeiate. Dacă îți aperi poziția, trebuie să ai niște rațiuni solide. Trebuie să te fi gândit bine. Altfel se poate să te pască o aterizare dură. Ar trebui să faci ce fac și ceilalți, în

afară de cazul în care ai un motiv foarte bun să nu procedezi astfel. Dacă faci ceva rutinier, măcar știi că alți oameni au mers pe calea asta. în afara rutinei, ajungi prea adesea pe arătură. Iar în deșertul de dincolo de drum sunt tâlhari și monștri.

Așa grăiește înțelepciunea populară.

0 PERSOANĂ CARE ASCULTĂ

O persoană care ascultă poate reflecta opinia mulțimii. Poate face asta fără să vorbească. Poate face asta doar lăsând persoana care vorbește să se asculte pe sine. Asta este ceea ce recomanda Freud. își punea pacienții să se întindă pe divan, să se uite în tavan, să-și lase mintea liberă și să spună orice le trecea prin minte. Aceasta este metoda sa de *asociere liberă.* Acesta este modul prin care psihanalistul freudian evită transferul propriilor tendințe și opinii în peisajul interior al pacientului. De aceea Freud nu își privea direct pacienții. Nu dorea ca meditațiile lor spontane să fie modificate de expresiile lui afective, indiferent cât de subtile. Era îngrijorat că propriile opinii — și, mai rău, propriile probleme nerezolvate — se pot reflecta incontrolabil în răspunsurile și reacțiile lui, conștient și inconștient deopotrivă. Se temea ca în acest mod să nu afecteze negativ dezvoltarea pacienților săi. Tot din acest motiv Freud a insistat ca psihanaliștii să fie ei înșiși analizați. Dorea ca aceia care folosesc metoda lui să descopere și să elimine unele dintre propriile puncte oarbe și prejudecăți, astfel încât practica lor să nu fie coruptă. Freud avea dreptate. La urma urmei, era genial. E evident din faptul că oamenii încă îl urăsc. Dar există dezavantaje în abordarea detașată și întru câtva distantă recomandată de Freud. Mulți dintre cei care se duc la terapie doresc și au nevoie de o relație mai apropiată, mai personală (cu toate că și asta implică pericole). Acesta este unul dintre motivele pentru care am optat în practica mea pentru conversație în locul metodei freudiene — așa cum fac majoritatea psihologilor clinicieni.

Poate fi important pentru clienții mei să vadă reacțiile mele. Pentru a-i proteja de influența inoportună pe care acestea o pot genera, încerc să-mi stabilesc precis scopul, astfel încât răspunsurile mele să fie determinate de motivația adecvată. Fac tot ce pot pentru a-mi dori ce este mai bine pentru

ei (orice ar însemna asta). Și, de fapt, fac tot ce îmi stă în puteri pentru a dori ce e mai bun pentru terapie (aceasta este o parte din a-mi dori ce este mai bine pentru clienții mei). încerc să-mi golesc mintea, să las deoparte propriile griji. Astfel, mă concentrez asupra a ceea ce este mai bine pentru clienții mei și, în același timp, sunt atent la orice indicii că s-ar putea să fi înțeles greșit care este acel „bine". Asta e ceva ce trebuie să negociez, nu să stabilesc definitiv. E ceva ce trebuie gestionat foarte atent pentru a diminua riscurile interacțiunii apropiate, personale. Clienții mei vorbesc. Eu ascult. Uneori răspund. Adesea, răspunsul este subtil. Nici măcar nu este verbal. Eu și clienții mei suntem față în față. Avem un contact vizual. Fiecare vede expresiile celuilalt. Ei pot observa efectele cuvintelor lor asupra mea, iar eu pot observa efectele cuvintelor mele asupra lor. Ei pot să răspundă la răspunsul meu.

Un client poate spune: „îmi urăsc soția". Odată spus, lucrul acesta e acolo. E în aer. A venit dinlumea din adâncuri, s-a materializat din haos și s-a manifestat. Este perceptibil și concret și nu mai poate fi ignorat

® | -v |P

cu ușurință. A devenit real. Vorbitorul este el însuși uimit. Vede același lucru reflectat în ochii mei. Observă asta și o apucă pe calea sănătății mentale. „Stai așa“, spune el. „Dă înregistrarea înapoi. E prea dur. *Uneori* îmi urăsc soția. O urăsc când nu-mi spune ce-și dorește. Și mama făcea asta tot timpul. îl înnebunea pe tata. Să spun drept, ne înnebunea pe toți. Se înnebunea până și pe ea! Era o persoană de treabă, dar era foarte resentimentară. Ei bine, măcar soția mea nu-i la fel de rea ca mama. Nici pe departe. Stai! Cred că de fapt soția mea se pricepe destul de bine să-mi spună ce-și dorește, dar pe mine mă deranjează tare când nu o face, pentru că mama ne tortura de moarte pe toți când făcea pe martira. Asta m-a afectat foarte tare. Poate că reacționez exagerat acum, când aceste lucruri sunt destul de rare. Hei! Mă port exact cum se purta tata când mama îl supăra! Ăsta nu sunt eu. Asta n-are nimic de-a face cu soția mea. Ar fi mai bine să-i spun.“ Observ de aici că el nu prea reușise până atunci să facă diferența între soția lui și mama lui. Și înțeleg că era posedat, inconștient, de spiritul tatălui său. Și el înțelege toate acestea. Acum este mai diferențiat, nu mai e chiar un bloc nesculptat de piatră, e mai puțin rătăcit în ceață. A

cusut un mic petic în pânza culturii lui. Spune: „A fost o ședință bună, doctore Peterson." Eu încuviințez din cap. Poți să fii destul de deștept dacă doar taci din gură.

Sunt colaborator și oponent chiar și când nu vorbesc. Nu controlez lucrul acesta. Expresiile mele transmit răspunsurile mele, chiar și atunci când sunt subtile. Așadar, comunic, după cum foarte întemeiat sublinia Freud, chiar și când tac. Dar pot și să vorbesc în ședințele clinice. De unde știu când e cazul să spun ceva? în primul rând, după cum am spus, încerc să mă situez într-un cadru mental adecvat, îmi setez scopul. Vreau ca lucrurile să devină mai bune. Mintea mea se orientează în funcție de acest țel. încearcă să producă în dialogul terapeutic răspunsuri care duc spre acest scop. Privesc ce se întâmplă în interiorul meu. îmi devoalez reacțiile. Aceasta este prima regulă. Uneori, de exemplu, un client spune ceva și îmi trece prin minte un gând sau o fantezie. Frecvent, este despre ceva ce clientul a spus mai devreme sau într-o ședință anterioară. Apoi îi spun clientului acel gând sau acea fantezie. I-o spun dezinteresat. îi zic: „Ai afirmat asta și am observat că am conștientizat asta." Apoi discutăm. încercăm să stabilim importanța reacției mele. Uneori, poate e ceva ce are legătură cu mine — după cum a arătat Freud. Dar alteori este doar o reacție a unei

ființe umane detașate, dar cu intenții bune, la o afirmație care dezvăluie o altă ființă umană. Reacția mea poate fi importantă — uneori chiar corectivă. Alteori, totuși, eu sunt cel corectat.

Trebuie să te înțelegi cu ceilalți. Un terapeut este unul dintre ceilalți. Un terapeut bun spune adevărul despre ce crede. (Ceea ce nu e același lucru cu a-ți spune ce crede el că e adevărul.) Atunci ai măcar opinia sinceră a cel puțin unei persoane. Nu e ceva ușor de obținut. Nu e tocmai nimic. Aceasta este cheia procesului psihoterapeutic: doi oameni își spun unul altuia adevărul — și amândoi ascultă.

CUM AR TREBUI SĂ ASCULȚI?

Cari Rogers, unul dintre marii psihoterapeuți din secolul XX, știa o groază de lucruri despre ascultare. Iată ce scria: „Majoritatea dintre noi nu putem să ascultăm pur și simplu; suntem tot timpul tentați să judecăm, pentru că simpla ascultare este prea periculoasă. în primul rând e nevoie de curaj, dar nu îl avem întotdeauna."[159] Rogers știa că ascultarea poate transforma oamenii. Despre asta, el a scris așa: „Poate că unii dintre voi credeți că știți să ascultați oamenii, deși nu ați obținut niciodată rezultatele pe care eu le am în vedere. Se prea poate însă ca ascultarea voastră să nu fi fost de tipul pe care l-am descris." Rogers le-a sugerat cititorilor lui să facă un mic experiment data viitoare când mai intră în vreo dispută: „Oprește discuția pentru un moment și instituie această regulă: «Fiecare persoană poate să vorbească numai după ce mai întâi va fi repetat corect ideile și sentimentele celuilalt, astfel încât acesta să fie de acord»". Am descoperit că această tehnică este foarte utilă în viața mea privată, dar și în practica mea. Repet adesea, sintetic, ceea ce mi-au spus oamenii și îi întreb dacă am înțeles corect. Uneori acceptă rezumatul meu. Alteori mă corectează pe alocuri. Câteodată se întâmplă să mă înșel complet. Toate acestea e bine să le știi.

Există câteva avantaje evidente ale acestui proces de reformulare sintetică. Primul avantaj este că ajung cu adevărat să înțeleg ce spune persoana. Despre asta, Rogers a scris: „ Sună simplu, nu? Dar dacă îl pui în practică, vei descoperi că este unul dintre cele mai dificile lucruri pe care le-ai încercat vreodată. Dacă înțelegi cu adevărat o persoană

în acest mod, dacă ești dispus să intri în lumea ei intimă și să înțelegi modul în care ea își trăiește viața, s-ar putea să descoperi că îți vor fi influențate atitudinile sau personalitatea. Acest risc de a fi schimbat de către altcineva este una dintre cele mai înfricoșătoare perspective cu care ne putem confrunta." Rar am citit niște cuvinte mai adevărate!

Al doilea avantaj al acțiunii de rezumare a gândurilor celuilalt este că ne ajută să ne consolidăm memoria. Să ne gândim la următoarea situație: un client de-al meu relatează o poveste lungă, întortocheată, încărcată afectiv despre o perioadă dificilă din viața lui. La final, fac un rezumat, unind diversele puncte din relatare. Povestea devine mai sintetică. Va rămâne

acum, sub această formă prescurtată, în memoria clientului (și a mea). Aceasta este acum o amintire diferită sub multe aspecte — dacă suntem norocoși, este o chiar amintire *mai bună.* Și este mai puțin apăsătoare. A fost distilată, redusă la esență. Am extras morala poveștii. Devine o descriere a cauzei și a efectului, a ceea ce s-a întâmplat de fapt, o poveste formulată astfel încât repetarea tragediei și suferinței să devină mai puțin probabilă în viitor. *„Asta* s-a întâmplat *Acesta* e motivul. *Asta* trebuie să fac pentru a evita astfel de lucruri de acum înainte" — cam așa arată o amintire reușită. Acesta este scopul memoriei. Altfel spus: nu memorezi trecutul doar ca să păstrezi o „înregistrare fidelă", ci pentru ca tu să fii pregătit pentru viitor.

Al treilea avantaj al aplicării metodei rogersiene este că face dificilă construirea de argumente pripite, care trădează nepăsarea față de celălalt Când cineva ți se opune, este foarte tentant să suprasimplifici, să parodiezi sau să distorsionezi poziția celuilalt. Este un joc contra-productiv care are deopotrivă scopul de a-1 răni pe cel ce ți-e potrivnic și de a-ți eleva pe nedrept propriul statut. în schimb, dacă ți se cere să reiei pe scurt afirmațiile cuiva, astfel încât vorbitorul să fie de acord cu rezumatul, se poate să fie nevoie să repeți argumentul chiar mai clar și mai succint decât a reușit acea persoană. Dacă nu ești părtinitor și dacă privești argumentele din perspectiva celuilalt poți (1) să descoperi valoarea lor și să înveți ceva în acest proces sau (2) să-ți întărești poziția împotriva celuilalt (dacă crezi în continuare că greșește) și să construiești niște argumente și mai dificil de pus la îndoială. Asta te va face mult mai puternic. în plus, nu va mai trebui să formulezi greșit poziția opozantului (și poate și prăpastia dintre voi se va mai îngusta). Vei putea de asemenea să-ți tolerezi mult mai bine propriile îndoieli.

Uneori, este nevoie de mult timp pentru a înțelege ce vrea cineva să spună când ne vorbește. Aceasta pentru că adesea își articulează ideile pentru prima dată. E de înțeles că va mai rătăci orbește pe drumuri lăturalnice sau că va face afirmații contradictorii sau chiar fără sens. Parțial, pentru că vorbirea (și gândirea) ține deseori mai mult de uitare decât de amintire. A vorbi despre un eveniment, în special despre ceva încărcat afectiv, cum ar fi moartea cuiva sau o boală gravă, înseamnă să alegi cu atenție ce să lași deoparte. Totuși, pentru a începe este necesar ca multe lucruri mai puțin

necesare să fie puse în cuvinte. Vorbitorul apăsat afectiv trebuie să relateze în detaliu întreaga experiență. Numai atunci narațiunea centrală (cauza și efectul) poate să devină clară sau să se consolideze. Doar așa poate fi extrasă morala poveștii.

Imaginează-ți că cineva are un teanc de bancnote de 100 de dolari, dintre care unele sunt false. Se poate să fie nevoie ca toate bancnotele să fie întinse pe masă, astfel încât să poată fi observată fiecare în parte și să poa tă fi identificate diferențele înainte ca bancnotele autentice să fie separate de cele false. Acesta este tipul de abordare metodică pe care trebuie să-l urmezi când asculți cu adevărat pe cineva care încearcă să rezolve o problemă sau să comunice un lucru important. Dacă atunci când afli că unele bancnote din teanc sunt false, le vei arunca pe toate cu nepăsare (pentru că ești grăbit sau nu ai chef să te chinuiești să le recuperezi pe cele autentice), atunci nici celălalt nu va învăța vreodată să separe grâul de neghină.

Dacă, în schimb, asculți fără să judeci prematur, oamenii îți vor spune în mod normal tot ce gândesc — și cu foarte puține ascunzișuri, îți vor spune cele mai uimitoare, absurde și interesante lucruri. Foarte puține dintre conversațiile tale vor fi plictisitoare. (Acesta e și un criteriu ca să-ți dai seama dacă tu asculți cu adevărat. Dacă dialogul este plictisitor, probabil că nu asculți cu adevărat.)

DOMINAREA SOCIALĂ, STRATEGIILE DE URCARE PE SCARA IERARHICĂ ȘI VORBELE DE DUH

Nu orice vorbire este și gândire. Și nu orice ascultare aduce transformarea personală. Există și alte motivații care stau în spatele vorbirii sau ascultării, iar unele dintre acestea conduc Ia rezultate mult mai puțin valoroase, chiar contraproductive sau periculoase. Luați, de exemplu, conversația în care un participant vorbește doar pentru a-și stabili sau confirma locul în ierarhia de dominare. O persoană începe o poveste despre o întâmplare interesantă, recentă sau mai veche, ce implică ceva bun, rău sau îndeajuns de surprinzător ca să merite s-o asculți. Cealaltă persoană, preocupată acum de statutul ei aparent mai scăzut, de vreme ce nu e în centrul atenției, se

gândește imediat la ceva și mai bun, și mai rău sau și mai surprinzător de povestit. Aceasta nu este una dintre acele situații în care doi participanți la conversație se iau la întrecere, povestind pe aceeași temă, spre bucuria amândurora (și a celorlalți). Este pur și simplu o încercare de a ieși în evidență. Poți să-ți dai seama când are loc o astfel de intervenție la nivel de conversație. Este însoțită de un sentiment de stânjeneală al celui care vorbește și al tuturor celor care-și dau seama că tocmai a fost spus ceva fals și exagerat.

Mai există o formă foarte asemănătoare de conversație în care nici-unul dintre vorbitori nu îl ascultă deloc pe celălalt. în schimb, fiecare folosește timpul ocupat de celălalt pentru a se gândi Ia ce să spună în continuare, ceva ce adesea va fi pe lângă subiect, pentru că persoana care așteaptă cu nerăbdare să vorbească nu va fi atentă la ceea ce tocmai i s-a spus. Și asta poate chiar să oprească cu totul dialogul. Iar atunci vine acel moment în care cei care au participat la dezastru rămân tăcuți și se uită din când în când și într-un mod întrucâtva stânjenit unul Ia celălalt, până când toată lumea pleacă sau până când cineva se gândește Ia ceva spiritual și pune Ia loc piesele împrăștiate.

Mai există conversația în care unul dintre participanți încearcă să-și impună perspectiva. Aceasta este o altă variantă a conversației ca pretext de urcare în ierarhia socială. într-o astfel de conversație, care tinde adesea spre ideologic, vorbitorul se apucă (1) să denigreze sau ridiculizeze punctul de vedere al oricui are o altă poziție, (2) să folosească pentru aceasta dovezi selective și, în sfârșit, (3) să impresioneze ascultătorii (dintre care mulți ocupă deja același spațiu ideologic) cu validitatea asertiunilor sale. Scopul este de a obține sprijin pentru o perspectivă totală, unitară, suprasimplificată. Astfel, finalitatea conversației constă în a demonstra că a nu gândi este calea cea bună. Persoana care vorbește în acest mod crede că are dreptate dacă câștigă dezbaterea și că asta validează în mod necesar asumpțiile de bază ale ierarhiei de dominare cu care se identifică cel mai mult. Aceasta este adesea — și deloc surprinzător — ierarhia în care a obținut cel mai mare succes sau cea cu care rezonează temperamental. Aproape toate discuțiile despre politică sau economie se desfășoară în acest mod, fiecare participant încercând să justifice niște poziții fixe, *a priori,* în loc să încerce să învețe ceva sau să adopte un cadru diferit (chiar și de

dragul experimentării a ceva nou). Acesta este motivul pentru care conservatorii și liberalii cred deopotrivă că propria poziție este de la sine înțeleasă, mai ales atunci când poziția devine una extremă. Fiind date anumite asumpții adoptate temperamental, apare o concluzie previzibilă — dar acest fapt se întâmplă numai dacă ignori că înseși asumpțiile se mai pot schimba.

Aceste conversații sunt foarte diferite de cele în care oamenii chiar se ascultă. într-o conversație în care ascultarea este autentică, o singură persoană vorbește la un moment dat și toată lumea ascultă. Persoanei care vorbește i se oferă ocazia de a discuta serios un eveniment, de obicei nefericit sau chiar tragic. Toți ceilalți răspund empatic. Aceste conversații sunt importante deoarece vorbitorul organizează în minte evenimentul împovărător în timp ce relatează povestea. Acest fapt este suficient de important pentru a fi repetat: oamenii își organizează creierul prin conversații. Dacă nu au cui să-și spună povestea, își pierd mințile. Asemenea persoanelor care tezaurizează compulsiv, nici ei nu pot să-și facă ordine în minte. Participarea comunității este esențială pentru integrarea psihicului individual Cu alte cuvinte: e nevoie de un sat pentru a organiza o minte.

O mare parte din ceea ce considerăm a fi o funcționare psihică sănătoasă este rezultatul capacității noastre de a folosi reacțiile altora pentru a ne menține funcțional propriul sine complex. Practic, noi *extemalizăm problema sănătății noastre mentale.* Acesta este motivul pentru care responsabilitatea fundamentală a părinților este de a-și face copiii să fie acceptabili social. Când comportamentul unei persoane este tolerabil pentru ceilalți oameni, atunci tot ce trebuie să facă este să se situeze într-un context social. Atunci oamenii vor indica dacă acțiunile și afirmațiile acelei persoane sunt ceea ce ar trebui să fie — ei vor fi interesați sau plictisiți de ceea ce spune, vor râde sau nu la glumele acelei persoane, o vor tachina sau o vor ridiculiza sau chiar vor ridica o sprânceană. Toată lumea transmite tot timpul celorlalți dorința de a atinge idealul. Ne pedepsim și ne recompensăm reciproc în măsura în care fiecare dintre noi ține pasul cu această dorință — desigur, excepție fac situațiile în care o căutăm cu lumânarea.

Răspunsurile empatice oferite într-o conversație autentică indică faptul că vorbitorul este valorizat și că povestea spusă este importantă, serioasă, că merită să fie luată în considerare și că poate fi înțeleasă. Bărbații și femeile se înțeleg adesea greșit unii pe ceilalți când aceste conversații sunt centrate pe o problemă specifică. Bărbații sunt frecvent acuzați că doresc să „repare lucrurile" mult prea devreme în cadrul unei discuții. Aceasta îi frustrează pe bărbați, cărora le place să rezolve probleme și să facă asta eficient — căci, de fapt, ei sunt adesea chemați de femei tocmai în acest scop. Totuși, poate fi mai simplu pentru cititorii mei bărbați să înțeleagă de ce asta nu funcționează, dacă pot înțelege și ține minte că, înainte ca o problemă să poată fi rezolvată, trebuie să fie formulată precis. Femeile sunt mai preocupate să formuleze cât mai bine problema când discută despre ceva și țiu nevoie să fie ascultate — chiar întrebate —, pentru a fi ajutate să clarifice cât mai bine natura problemei. Apoi, pentru rezolvarea oricărei probleme, dacă rămâne vreuna, poate fi oferit ajutorul concret. (în primul rând, trebuie să observăm și că rezolvarea prea timpurie a unei probleme poate de asemenea să indice dorința de a scăpa de efortul conversației prin care se formulează problema.)

O altă variantă de conversație este prelegerea. O prelegere este — întrucâtva surprinzător — o conversație. O persoană ține prelegerea, însă audiența comunică cu ea nonverbal. Un volum surprinzător de interacțiune umană — o mare parte din schimbul de informații afective, de exemplu — se desfășoară în această manieră, prin postură și expresii faciale (cum am observat când am vorbit despre Freud). O persoană care ține prelegeri bune nu doar oferă informații (ceea ce este probabil partea cea mai puțin importantă a prelegerii), ci și spune povești despre aceste informații, aducându-le la nivelul exact al capacității de înțelegere a audienței, evaluată în funcție de interesul pe care îl arată. Povestea pe care o spune explică membrilor audienței nu numai care sunt faptele, ci *de ce* sunt relevante — de ce este important ca auditorii să știe anumite lucruri pe care acum nu le știu. A demonstra importanța unei serii de fapte înseamnă a arăta membrilor audienței în ce fel această cunoaștere le poate schimba comportamentul sau le poate

influența modul în care interpretează lumea, astfel încât vor putea să evite unele obstacole și să avanseze mai rapid spre scopuri mai bune.

Astfel, o persoană care ține prelegeri bune discută *împreună* cu ascultătorii și nu li se adresează *de la distanță.* Pentru a reuși asta, trebuie să fie foarte atentă la fiecare mișcare, gest și sunet al audienței. *Aparent ciudat, asta nu se poate face privind audiența ca întreg.* O persoană care ține prelegeri bune vorbește direct și se uită la anumiți oameni' în loc să facă ceva clișeistic, cum ar fi să „prezinte un discurs unei audiențe". Ultima variantă este eronată. Căci nu „prezinți" nimic. Ci ești acolo și stai de vorbă. Nu există „un discurs" decât dacă e servit ca o conservă, și nu ar trebui să fie așa. Nici măcar vreo „audiență" nu există. Există niște *indivizi* care trebuie incluși în conversație. O persoană care vorbește în public în mod exersat și competent se adresează unei singure persoane identificabile, se uită la ea cum aprobă din cap, cum face semn că „nu", cum se încruntă sau pare confuză, și răspunde adecvat și direct acelor gesturi și expresii. Apoi, după câteva fraze, încheind unele idei, trece la un alt membru al audienței și face același lucru. în acest mod vorbitorul își dă seama cum e receptat și reacționează la atitudinea întregului grup (în măsura în care există așa ceva).

Mai sunt și conversații care servesc în primul rând ca dovezi de agerime a minții. Și acestea au un element de dominare, dar scopul este ca vorbitorul să fie cel mai amuzant (realizare de care se vor bucura toți cei care participă). Obiectivul acestor conversații, după cum a observat un ager prieten la un moment dat, este de a „spune orice care poate fi adevărat sau amuzant". Adevărul și umorul fiind adesea buni aliați, această combinație funcționează bine. Cred că aceasta este conversația celor mintoși, dar care fac munci fizice. Am participat la numeroase manifestări de sarcasm, satiră și insulte, la diverse schimburi extravagante și amuzante alături de oamenii cu care am crescut în zona nordică din statul canadian Alberta și, mai târziu, alături de membri

*** Strategia de a vorbi unor anumiți indivizi este nu numai vitală pentru transmiterea mesajului, ci este și un antidot util pentru frica față de vorbitul în public. Nimeni nu vrea să fie fixat de sute de ochi neprietenoși și critici. Totuși, aproape oricine poate vorbi unei singure persoane atente. Așa că, dacă trebuie „să ții un discurs" (o altă**

formulare groaznică), fă asta. Vorbește-le indivizilor din audiență — și nu te ascunde: nu sta în spatele podiumului, nu ține ochii în pământ, nu vorbi prea încet sau monnăind, nu-ți cere scuze pentru lipsa ta de strălucire sau de pregătire, nu te piti în spatele ideilor care nu-ți aparțin sau în spatele clișeelor.

ai forțelor speciale ale Marinei SUA pe care i-am întâlnit în California, amici ai unui autor care mi-e prieten, un scriitor de ficțiuni cam de groază. Erau bucuroși să spună orice, indiferent cât de groaznic era, atâta timp cât suna amuzant.

Am fost nu demult în Los Angeles la aniversarea de 40 de ani a acestui autor. îl invitase pe unul dintre acești membri ai Forțelor speciale. Totuși, cu câteva luni înainte, soția scriitorului fusese diagnosticată cu o afecțiune medicală gravă care impunea o operație pe creier. L-a sunat pe prietenul din Forțele speciale, l-a informat cu privire la circumstanțe și i-a spus că s-ar putea ca petrecerea să fie anulată. „Hei, eu zic că voi de fapt aveți o problemă și mai mare", a răspuns prietenul lui. „Eu tocmai mi-am cumpărat niște biletele de avion nerambursabile ca să vin la petrecerea voastră!" Nu e clar ce procent din populația lumii ar găsi acest răspuns amuzant. Am Spus povestea recent unui grup de noi cunoștințe și ele au fost mai degrabă șocate și îngrozite decât amuzate. Am încercat să apăr gluma ca fiind o demonstrație a respectului pentru capacitatea cuplului de a suporta și de a depăși tragedia, dar nu prea am reușit. Cu toate astea, cred că intenția lui chiar era să arate respect și cred că a fost teribil de spiritual. Gluma lui a fost îndrăzneață, anarhică până la imprudență, adică a vizat exact punctul în care putem vorbi despre „hazul de necaz". Prietenul meu și soția lui au primit acel compliment. Au înțeles că prietenul lor știa că erau suficient de puternici pentru a tolera acel nivel de, să-i spunem așa, umor cu bătaie lungă. A fost un test al tăriei lor, iar ei l-au trecut remarcabil.

Am descoperit că astfel de conversații au loc din ce în ce mai rar, pe măsură ce am trecut de la o universitate la alta, urcând pe scara educațională și socială. Poate că nu e ceva ce ține de clasă, deși am bănuiala că așa e. Poate că sunt cam bătrân sau poate că prietenii pe care și-i face cineva mai târziu în viață, după adolescență, nu mai știu cum să se ia la întrecere și cum să-și

joace feste, în joacă, la fel ca în legăturile tribale timpurii. Totuși, când m-am întors în nord, în orașul meu natal, pentru aniversarea de 50 de ani, vechii mei prieteni m-au făcut să râd atât de tare, încât de câteva ori a trebuit să mă retrag în altă cameră ca să-mi recapăt suflul. Acele conversații au fost cele mai amuzante și le duc dorul. Trebuie să ții pasul în acele dueluri pline de duh, altfel riști o umilire severă; însă nimic nu-ți oferă o satisfacție mai mare decât să vii cu ceva și mai tare decât ultima snoavă, glumă sau insultă a protagonistului dinainte. Nu există decât o singură regulă: nu fi plictisitor (deși e un semn de proastă creștere și să faci pe cineva praf *cu adevărat,* când doar trebuie să te *prefaci* că îl faci praf).

VORBIND DESPRE CALE

Ultimul tip de conversație, asemănătoare ascultării, este o formă de explorare reciprocă. Presupune o reciprocitate autentică din partea celor care ascultă și vorbesc. Permite tuturor participanților să-și exprime și să-și organizeze gândurile. O conversație de explorare reciprocă are un subiect, în general, complex și de real interes pentru par-ticipanți. Toți participanții încearcă să rezolve o problemă și nu insistă asupra validității apriorice a propriei perspective. Toți acționează conform premisei că au ceva de învățat. Acest tip de conversație constituie o filosofare activă, cea mai înaltă formă a gândirii și cea mai bună pregătire pentru o viață justă.

Oamenii implicați într-o astfel de conversație discută idei pe care le folosesc în mod autentic pentru structurarea percepțiilor lor și pentru călăuzirea acțiunilor și cuvintelor lor. Sunt implicați existențial în filosofia lor: adică o trăiesc, nu doar o cred sau o înțeleg. Au inversat, cel puțin temporar, preferința umană tipică pentru ordine în favoarea haosului (și nu mă refer la haosul specific revoltei antisociale nebunești). Celelalte tipuri conversaționale — cu excepția celui bazat pe ascultare — încearcă, toate, să susțină o anumită ordine. La conversația explorării reciproce participă, în schimb, oameni care au hotărât că necunoscutul este un prieten mai bun decât cunoscutul.

La urma urmei, știi deja ce știi și, în afară de cazul în care viața ta e perfectă, ce știi nu e suficient. Ești în continuare amenințat de boală și de autoamăgire, de nefericire și rea-voință, de trădare, corupție, suferință și

limitare. în cele din urmă, ești supus tuturor acestor lucruri pentru că pur și simplu ești prea ignorant pentru a te putea proteja. Dacă ai ști îndeajuns, ai putea fi mai sănătos șimai sincer. Ai suferi mai puțin. Ai putea să recunoști mai ușor reaua-voință și răul, ai putea să le reziști mult mai bine și chiar să ieși victorios. Nu ai mai trăda niciun prieten, nu ai mai falsifica și nu ai mai înșela în afaceri, politică sau

iubire. Totuși, cunoașterea ta din prezent nici nu te-a făcut perfect, nici nu ți-a oferit siguranță. Deci este insuficientă prin definiție — drastic și fatal insuficientă.

Trebuie să accepți asta înainte de a putea conversa filosofic, în loc de a conversa convingător, opresiv, dominant sau chiar cu vorbe de duh. Trebuie să accepți aceasta dinainte, pentru a putea tolera o conversație în care, din punct de vedere psihologic, operează Cuvântul care mediază veșnic între ordine și haos. Pentru a purta acest tip de conversație este necesar să respecți experiența personală a partenerilor de conversație. Trebuie să pornești de la premisa că au ajuns la concluzii gândite atent, profunde, autentice (și probabil că ei chiar au depus eforturi în acest sens). Trebuie să crezi că, dacă îți împărtășesc concluziile lor, vei putea ocoli măcar o parte din suferința trăirii pe propria-ți piele a acelor lucruri (dat fiind că învățarea din experiența altora poate fi mai rapidă și mai puțin periculoasă). De asemenea, trebuie să meditezi în loc să construiești strategii pentru victorie. Dacă nu reușești (sau refuzi) să faci asta, atunci doar repeți automat ceea ce crezi deja, căutând validare și insistând că ai dreptate. Dar dacă meditezi în timpul conversației, atunci înseamnă că asculți cealaltă persoană și că spui lucruri noi și originale care-ți vin spontan.

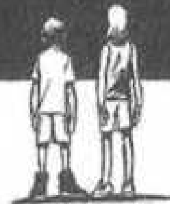
într-o astfel de conversație este ca și cum te-ai asculta pe tine însuți — exact așa cum asculți și cealaltă persoană. Descrii în ce fel reacționezi la noua informație împărtășită de vorbitor. Relatezi cum te schimbă această informație — ce lucruri noi a făcut să apară în tine, cum ți-a schimbat presupozițiile, cum te-a făcut să te gândești la noi întrebări, îi spui direct vorbitorului aceste lucruri. Și ele vor avea același efect asupra lui. în acest mod, amândoi înaintați spre un loc mai nou și mai larg, și mai bun.

Amândoi vă schimbați pe măsură ce lăsați vechile presupoziții să moară — pe măsură ce năpârliți și vă reînnoiți.

O asemenea conversație, în care există dorința pentru adevărul însuși — din partea ambilor participanți —, este o conversație bazată pe ascultarea adevărată și pe vorbirea adevărată. Acesta este motivul pentru care e captivantă, vitală, interesantă și semnificativă. Sentimentul că are loc un dialog cu adevărat semnificativ este un semn al Ființei tale profunde și străvechi. Ești acolo unde trebuie să fii, cu un picior în ordine și cu celălalt întins spre haos și necunoscut. Ești scufundat în Tao, urmând marea Cale a Vieții. Aici, ești îndeajuns de stabil pentru a fi sigur, dar și îndeajuns de flexibil pentru a te transforma. Aici per-miți noii informații să te *in-formeze* — să-ți impregneze stabilitatea, să-ți repare și să-ți îmbunătățească structura și să-și extindă domeniul. Aici, elementele constitutive ale Ființei tale își pot găsi forma cea mai elegantă. O astfel de conversație te aduce în același loc în care te aduce ascultarea unei muzici bune — și în mare parte din același motiv. O astfel de conversație te aduce pe tărâmul în care sufletele se conectează, iar acesta este un loc real. Te face să te gândești: „A meritat cu adevărat. Chiar am ajuns să ne cunoaștem unul pe celălalt." Măștile au căzut și căutătorii au fost dezvăluiți.

Așa că ascultă-te pe tine și ascultă-i pe cei cu care vorbești. înțelepciunea ta va consta atunci nu atât în știința pe care o ai deja, ci în căutarea neîncetată a cunoașterii, care este forma cea mai înaltă a înțelepciunii. Acesta este motivul pentru care preoteasa oracolului de la Delphi din Grecia antică vorbea cu cel mai mare respect despre Socrate, cel veșnic aflat în căutarea adevărului. Ea îl descria ca fiind cel mai înțelept dintre oameni pentru că știa că nu știa nimic.

Pornește de la premisa că s-ar putea ca persoana pe care o asculți să știe ceva ce tu nu știi.

Regula 10

Fii precis în exprimare

DE CE LAPTOPUL MEU ESTE DEPĂȘIT?

C e vezi când te uiți 1 a u n computer — 1 a laptopul tău mai precis? Vezi o cutie gri cu negru, lată și subțire. Și dacă privești mai atent, vezi ceva la care poți tasta și la care poți privi. Oricum, chiar și după această examinare mai atentă, tu nu vezi de fapt computerul. Cutia gri cu negru se întâmplă să fie un computer acum, chiar aici și acum, ba poate încă un computer scump. Chiar și așa, cutia va deveni curând un obiect atât de departe de ceea ce înseamnă un computer, că nici pe gratis n-o să ți-o mai ia nimeni.

Vom renunța cu toții la laptopurile noastre în următorii cinci ani, deși ar putea să meargă încă perfect — deși ecranele, tastaturile, mouse-ul și conexiunea la internet ar putea funcționa încă perfect. Peste cincizeci de ani, laptopurile de la începutul secolului XX vor părea niște ciudățenii, cam la fel cum ne par nouă astăzi instrumentele științifice din alamă de la sfârșitul secolului al XlX-lea. Acestea ne par acum mai degrabă ca niște accesorii obscure ale alchimiei, gândite să măsoare fenomene a căror existență nici măcar nu o mai recunoaștem. Cum se poate că mașinăriile de ultimă generație, deținând, fiecare, mai multă putere de calcul decât tot programul spațial Apollo, să-și piardă valoarea într-o perioadă atât de scurtă? Cum se pot transforma atât de rapid din niște mașini încântătoare, utile și aducătoare de statut în niște bucăți complicate de gunoi? Totul ține de natura percepțiilor noastre și de interacțiunile adesea invizibile dintre percepțiile respective și complexitatea inerentă a lumii.

Laptopul tău este o notă dintr-o simfonie cântată în prezent de o orchestră de dimensiuni incalculabile. E o parte extrem de mică dintr-un tot de mari dimensiuni. Mult din puterea sa se găsește dincolo de învelișul său material. Funcționează doar pentru că un vast spectru de tehnologii funcționează în mod constant și armonios. Este alimentat, de pildă, de o rețea electrică ce

funcționează invizibil atâta timp cât o mulțime de sisteme fizice, biologice, economice și interpersonale complexe sunt stabile. Fabricile care produc componentele funcționează și ele. Sistemele de operare care îi facilitează funcționarea depind de acele componente, și nu de altele, încă necreate. Componentele video rulează acea tehnologie pe care și-o doresc persoanele creative care-și postează creațiile pe internet. Laptopul tău comunică cu un ecosistem specific de dispozitive și servere.

Și, în fine, toate acestea sunt posibile datorită unui element și mai puțin vizibil: contractul social al încrederii. Prin acest contract, sistemele politice și economice interconectate și fundamental transparente asigură un sistem electric fiabil. Interdependența părților față de tot, invizibilă în sistemele care funcționează, devine dureros de evidentă în cele care nu funcționează. Sistemele de ordin superior, ce fac posibilă deținerea și folosirea unui computer, abia dacă există în țările corupte din lumea a treia. Acolo, liniile de tensiune, întrerupătoarele electrice, prizele și toate celelalte obiecte (indicatori atât de clari și de îndrăgiți ai existenței unui asemenea sistem) lipsesc sau sunt compromise, neputând să ajute la livrarea de curent electric în casele și fabricile oamenilor. Electronicele și restul dispozitivelor animate, teoretic, de electricitate sunt percepute ca niște unități funcționale frustrante, în cel mai fericit caz, sau imposibile, în cel mai rău caz. Această situație se datorează parțial unei insuficiențe tehnice: sistemele pur și simplu nu funcționează. Dar nu este de ignorat nici influența lipsei de încredere, caracteristică societăților corupte.

Ca să ne exprimăm altfel: ce percepi ca fiind computerul „tău“ este ca o frunză solitară de pe o creangă, într-o pădure — sau, mai precis, este ca degetele trecând peste acea frunză. De pe o creangă poți smulge o singură frunză. Ea poate fi apoi percepută, pentru un moment, ca o entitate singulară, independentă — doar că e o percepţie care mai mult induce în eroare decât lămurește. Frunza se va veșteji și se va usca în câteva săptămâni. Fără copac, ea nici nu ar fi avut cum să existe. în absența copacului, ea nu-și poate continua existența. Aceasta este poziția laptopului personal în raport cu lumea. Dat fiind că mult din ceea ce reprezintă aceste dispozitive cu ecrane trece de limitele lor, rezultă că ele nu pot păstra mai mult de câțiva ani aparența de computer.

Aproape tot ce vedem și tot ce ținem în mâini există în aceeași manieră, deși uneori nu observăm acest fapt

UNELTE, OBSTACOLE $1 EXTENSII ÎNSPRE LUME

Când privim lumea, presupunem că percepem niște obiecte sau lucruri, dar nu este întocmai așa. Sistemele noastre evoluate de percepție transformă lumea interconectată, complexă, multietajată pe care o populăm nu atât în *lucruri,* cât în lucruri *utile* (sau în opusele acestora, în lucruri care ne stau în cale). Este o reducție practică, necesară, a lumii. Complexitatea cvasiinfinită a lucrurilor este redusă la specificul avut în vedere de scopul nostru. Aceasta este calea prin care precizia face ca anumite aspecte ale lumii să devină perceptibile. Ceea ce nu e deloc același lucru cu perceperea unor *obiecte* oarecare.

Noi nu vedem niște entități fără valoare cărora le aplicăm ulterior o semnificație. Noi percepem direct semnificația[160]. Vedem niște podele pe care mergem, niște uși prin care trecem și niște scaune pe care ne așezăm. Acesta este motivul pentru care un sac umplut cu polistiren și o buturugă intră ambele în ultima categorie (a lucrurilor utile), deși din punct de vedere obiectiv nu au foarte multe în comun. Vedem pietrele deoarece putem arunca cu ele, norii deoarece ne pot uda pământul, merele ca să le mâncăm și mașinile celorlalți șoferi deoarece ne stau în cale și ne enervează. Vedem unelte și obstacole, nicidecum lucruri și obiecte. Mai mult, vedem unelte și obstacole la un nivel „utilitar" de analiză, în care acestea pot fi folositoare (sau periculoase) pentru noi, în funcție de nevoile, abilitățile și limitările noastre perceptuale. Lumea ni se dezvăluie precum ceva de care să ne folosim și prin care trebuie să ne orientăm — ea nu este ceva care doar există.

Percepem figurile oamenilor cu care stăm de vorbă deoarece trebuie să comunicăm și să cooperăm cu ei. Nu percepem substructurile lor microcosmice, celulele, organitele subcelulare, moleculele și atomii care compun celulele. Cum nu vedem nici macrocosmosul care îi înconjoară: membrii familiei lor și prietenii care compun cele mai intime cercuri sociale, sistemul economic din care fac parte sau mediul care îi conține pe toți. în cele din urmă, dar la fel de important, noi nu-i percepem pe ceilalți

din perspectiva evoluției lor în timp. îi percepem în prezentul imediat, îngust și copleșitor, dar nu vedem zilele lor trecute și viitoare, care pentru ei s-ar putea să fie mai importante decât ceea ce se întâmplă acum și decât ceea ce este manifest în această clipă. Și, cumva, noi trebuie să ne îngustăm câmpul perceptiv, altfel am fi realmente copleșiți.

Când privim lumea, percepem doar ce ne este „îndeajuns" pentru planurile, acțiunile și bunăstarea noastră. Prin asta, noi locuim în acest „îndeajuns". E o simplificare radicală, funcțională și inconștientă a lumii — și e aproape imposibil să nu o confundăm cu lumea însăși. însă obiectele pe care le vedem nu sunt acolo pur și simplu, în lume, oferite percepției noastre simple și'directe.’ Ele există într-o relație complexă, multidimensională unele cu celelalte, nicidecum ca obiecte separate individual, delimitate și independente. Nu le percepem ca atare, ci percepem utilitatea lor funcțională și, prin asta, le simplificăm îndeajuns cât să le înțelegem îndeajuns. *Tocmai din cauza asta trebuie să fim preciși în alegerea țintelor noastre.* Fără această precizie ne înecăm în complexitatea lumii.

Această constatare se aplică și percepției propriei persoane, percepției de sine. Modul de a percepe ne face să presupunem că limitele noastre coincid cu epiderma noastră. Dar dacă medităm puțin, înțelegem natura fluidă a acestei limite. Pe măsură ce contextul existenței noastre se schimbă, pielea noastră poate deveni mai cuprinzătoare, ca să spunem așa. Creierul nostru ajustează automat topografia corpului

*** Din cauza aceasta, de exemplu, ne-a luat mai mult decât ne așteptam să construim niște roboți cu funcționare autonomă. Problema percepției este mult mai spinoasă decât ne-am putea închipui, pornind de la accesul nostru imediat și lipsit de efort la propriile percepții. De fapt, problema percepției este atât de complexă, că a întârziat aproape fatal progresul inițial al inteligenței artificiale (unde existau așteptări foarte mari la început), pe măsură ce am descoperit că gândirea abstractă scoasă din context nu poate rezolva nici problemele cele mai simple ale realității. Revoluția inteligenței artificiale și-a recâștigat încrederea și avântul la finalul anilor 1980 și la începutul anilor 1990, când pionieri precum Rodney Brooks au sugerat că o precondiție necesară a defalcării lumii în lucruri manipulabile constă în dotarea celui ce percepe cu un corp aflat în acțiune.**

pentru a include uneltele chiar și când facem ceva aparent banal, cum ar fi ridicarea unei șurubelnițe[161]. Când întindem brațul cu șurubelnița în mână, lungimea brațului se va mări, incluzând și lungimea uneltei noastre. Cu capătul acesteia putem explora mediul și înțelege ce explorăm. Mai mult, șurubelnița din mână este considerată imediat șurubelnița „noastră", devenind posesiunea noastră. La fel procedăm cu unelte mai complexe, în situații mai complexe. Mașinile pe care le conducem devin instantaneu și automat ale noastre. De aceasta și luăm personal gestul unui om care dă cu pumnul în capota mașinii noastre în trafic. Ceea ce nu e întotdeauna rezonabil, dar fără această extensie a sinelui care include și carcasa mașinii, ar fi imposibil să conducem.

Granițele flexibile ale sinelui se extind și pentru a-i încorpora pe qeilalți — membrii familiei, iubiții și prietenii. O mamă se va sacrifica pentru copilul ei. Dar tatăl, fiul, soția sau soțul sunt oare părți din noi la fel cum sunt brațul și piciorul? Putem răspunde, parțial, cu o altă întrebare: Ce aș prefera să pierd? Pentru care dintre aceste părți din noi suntem mai dispuși să ne sacrificăm ca să nu le pierdem? Identificarea cu personajele fictive din cărți și filme ne antrenează pentru a purta aceste extensii — aceste angajamente. Tragediile și victoriile acestor personaje devin repede ale noastre. Stăm liniștiți în fotolii, dar în același timp desfășurăm o multitudine de realități alternative, ne extindem limitele experimental și testăm mai multe căi potențiale înainte de a o găsi pe cea potrivită. Capturați de lumea ficțiunii, riscăm chiar să ne pierdem existența „reală". O clipă, în sala magică a unui cinematograf, putem deveni niște creaturi fantastice. Stăm în întuneric în fața unor desfășurări rapide de imagini și devenim vrăjitoare, supereroi, extratereștri, vampiri, lei, elfi și marionete din lemn. Simțim tot ce simt aceștia și suntem dispuși să plătim pentru acest privilegiu chiar și când avem parte de tristețe, frică sau oroare.

Ceva similar, dar cu un impact mai mare, se petrece când ne identificăm nu cu un personaj dintr-o poveste fictivă, ci cu un grup întreg, urmărind niște competiții sportive. Să ne gândim ce se întâmplă când echipa favorită câștigă un meci important împotriva principalei rivale. Punctul câștigător va ridica în picioare toată rețeaua de suporteri, într-un unison neplanificat,

înainte ca aceștia să mai apuce să se gândească la ce fac. Ca și cum toate sistemele nervoase ar fi conectate la meciul în desfășurare din fața lor. Fanii iau foarte personal victoriile

și înfrângerile echipelor lor favorite, se îmbracă în echipamentul eroilor lor, celebrând o victorie chiar mai intens decât ar face-o pentru o reușită din viața de zi cu zi. Identificarea produsă se manifestă la cele mai profunde niveluri — chiar biochimic și neurologic. Experiențele indirecte ale victoriei și înfrângerii, de exemplu, cresc și coboară nivelul de testosteron printre fanii care „participă" la competiție[162]. Capacitatea noastră de identificare este ceva ce se poate manifesta la toate nivelurile Ființei.

La fel, în măsura în care suntem patrioți, țara noastră nu este doar *importantă* pentru noi, ea *este* totuna cu noi. Ba e posibil chiar să sacrificăm în bătălie toate identitățile individuale mărunte, pentru a menține integritatea țării noastre. Această disponibilitate de a muri a fost privită în mare parte din istorie ca un lucru admirabil și curajos, ca parte a datoriei umane. Paradoxal, aceasta se datorează nu atât agresivității noastre, cât extremei noastre sociabilități și tendinței la fel de pronunțate spre cooperare. Când putem fi nu doar noi înșine, ci și familiile, echipele și țările noastre, cooperarea devine ușoară, utilizând aceleași mecanisme pur înnăscute ce ne fac (pe noi, la fel ca și pe animale) să ne protejăm corpurile.

LUMEA E SIMPLĂ DOAR CÂND

SE POARTĂ CUM TREBUIE

E foarte dificil s ă înțelegem haosul interconectat a 1 realității doar pri-vindu-1. Actul înțelegerii e o acțiune foarte complicată, ce solicită probabil jumătate din creier. în lumea reală, totul se modifică și se schimbă. Fiecare lucru care pare să aibă o existență distinctă, de sine stătătoare, este compus din alte lucruri mai mici care par, și ele, distincte, fiind totodată parte din alte lucruri mai mari, care par să existe la fel de autonom. Granițele dintre

niveluri — și dintre lucrurile de la fiecare nivel — nu sunt nici clare, nici vădite, nici obiective. Ele trebuie stabilite la modul practic, pragmatic, aceste delimitări păstrându-și validitatea numai în condiții specifice și limitate. Iluzia conștientă a percepției complete și suficiente se menține — percepția este îndeajuns pentru scopurile noastre — când totul merge conform planului. în astfel de circumstanțe, percepem destul de precis, astfel încât devine inutil să cauți mai departe. Putem conduce și fără să înțelegem sau chiar să sesizăm complexitatea mecanică a automobilelor noastre. Complexitatea ascunsă a mașinilor noastre personale ajunge în lumina conștiinței noastre doar când acestea nu mai funcționează sau când avem surpriza de a ne izbi de ceva (sau când ceva ne bușește). Dar până și în cazul unor disfuncționalități pur mecanice (ca să nu mai vorbim despre accidentele serioase), acest tip de revelare este întotdeauna resimțit, cel puțin la început, ca aducător de anxietate. Este o consecință a nesiguranței emergente.

O mașină, după cum am spus, nu este un lucru sau un obiect. Este în schimb ceva ce ne poate duce unde dorim. Dar de perceput, o percepem mai detaliatabia când nu mai merge și nu ne mai duce unde dorim, adică abia când mașina cedează brusc — sau este implicată într-un accident și trasă pe marginea drumului —, iar noi suntem obligați să înțelegem și să analizăm multitudinea de componente al acestei „mașini ca lucru care merge". Când ne lasă mașina, descoperim incompetența noastră în ce-o privește. Consecințele sunt deopotrivă practice (numai putem continua drumul) și psihologice: odată ce vehiculul nu mai funcționează, ne pierdem liniștea sufletească. Funcționalitatea mașinii și simplitatea percepției se repară, de obicei, la atelierele și garajele exper-ților. Și așa am ajuns la mecanicul-văzut-ca-psiholog.

Tocmai acesta este momentul în care putem înțelege calitatea izbitor de slabă a percepției noastre și inadecvarea înțelegerii ce decurge din ea (deși doar rareori stăm să cugetăm la aceste consecințe). Pe timp de criză personală, când nu ne mai merge bine, apelăm la o persoană mai calificată decât noi pentru a regla dezechilibrul dintre dorințele noastre și realitate. Ceea ce înseamnă că defectarea mașinii ne poate forța să ne confruntăm cu incertitudinea contextului social extins, de regulă invizibil nouă, din care mașina este doar o mică parte (la fel cum e și mecanicul). Trădați de mașina

noastră, descoperim tot ce nu știm. A sosit vremea pentru un nou autovehicul? Oare am greșit la prima alegere? Mecanicul e competent, onest și de încredere? Dar garajul în care lucrează e de încredere? Uneori trebuie să luăm în calcul și posibilitatea unui scenariu negativ, mai amplu și mai profund: Să fi devenit drumurile mai periculoase? Am devenit (sau am fost dintotdeauna)

prea inabil? Prea împrăștiat și neatent? Prea bătrân? Când în lumea noastră simplificată ceva ce părea până atunci de încredere cedează, noi sesizăm limitarea tuturor percepțiilor noastre asupra lucrurilor și ființelor. Atunci, lumea mai complexă, care a fost mereu undeva acolo, ascunsă și ignorată (pentru că ne era mai comod), își face simțită prezența. Este momentul în care grădina noastră protejată de ziduri, pe care o locuim la un nivel arhetipal, își arată șerpii care stătuseră ascunși până atunci.

TU ȘI EU SUNTEM SIMPLI DOAR ATUNCI CÂND LUMEA SE POARTĂ CUM TREBUIE

Când se strică lucrurile, iese la suprafață ceea cea fost ignorat. Când lucrurile nu mai au contururile familiare, se zguduie zidurile, iar haosul își face simțită prezența. Când suntem neatenți și lăsăm lucrurile să scape de sub control, lucrurile pe care le ignorăm se adună, acumularea capătă o formă șerpuită și lovește — adesea în cel mai nepotrivit moment. Abia atunci vedem față de ce anume ne protejează intenția concentrată, precizia țintirii și atenția bine focalizată.

Să ne imaginăm o soție loială și onestă confruntată dintr-odată cu dovezi ale infidelității soțului. A trăit mulți ani alături de el. L-a văzut așa cum a presupus că este: de încredere, muncitor, iubitor, stabil. Ea credea că mariajul ei e tare ca stânca. Dar el a devenit tot mai puțin atent și tot mai distras. A început, conform clișeului, să lucreze mai mult Lucruri mărunte spuse de ea au început să-l irite nejustificat de mult. într-o zi, ea îl vede cu o altă femeie la o cafenea, interacționând într-un fel greu de confundat sau

ignorat. Limitele și inexactitatea fostelor ei percepții devin imediat evidente.

Teoria despre soțul ei se prăbușește. Ce se întâmplă acum? Mai întâi, ceva — sau cineva — apare în locul lui: un străin complicat și înfricoșător. Destul de rău. Dar e numai jumătate din problemă. în urma trădării, femeia și-a pierdut și teoria despre ea însăși, așa că problema nu e doar cu acel străin — căci acum sunt doi străini. Soțul ei nu mai este omul pe care l-a perceput ea — dar nici ea, soția înșelată, nu mai este aceeași. Ea nu mai este „soția sigură, soția iubită și partenerul de nădejde". Și mai bizar este că, în ciuda încrederii oamenilor în stabilitatea trecutului, s-ar putea ca ea să nu fi fost niciodată această femeie.

Trecutul nu este strict „ceea ce a fost", nu se identifică exact cu faptele care s-au petrecut. Prezentul este haotic și indeterminat. Pământul de sub picioarele ei, și ale noastre, se mișcă încontinuu. în egală măsură, viitorul, încă netransformat în prezent, se modifică în ceva ce nu trebuia să se întâmple. Soția cândva fericită este acum o „nevinovată păcălită" — sau o „fraieră credulă"? Ea ar trebui să se perceapă ca pe o victimă sau ca pe un complice la o iluzie împărtășită? Soțul ei ce este? Un iubit nesatisfăcut? O țintă a seducției? Un psihopat mincinos? Diavolul însuși? *Cum de a putut fi atât de crud?* Cum poate cineva să fie așa? Ce e casa asta în care a trăit până acum? Cum de a putut fi atât de naivă? Cum poate cineva să fie atât de naiv? Se privește în oglindă. *Cine este ea? Ce se întâmplă?* E vreuna dintre relațiile ei reală? A fost vreodată? Ce se întâmplă cu viitorul ei? Când realitățile mai profunde ale lumii se manifestă neașteptat, orice e posibil.

Totul este inimaginabil de încâlcit. Totul este afectat de toate. Noi percepem niște fragmente reduse dintr-o matrice interconectată într-un mod aleatoriu, deși evităm cu toată hotărârea să ne confruntăm cu cunoașterea aceasta limitată. Dar poleiala subțire a suficienței per-ceptuale crapă când ceva fundamental nu mai merge bine. Atunci este revelată cumplita inadecvare a simțurilor noastre. Se alege praful de toate lucrurile la care ținem. înghețăm. Devenim stane de piatră. Și apoi la ce să privim? încotro să ne uităm când ne-am lovit tocmai de insuficiența percepției noastre?

CE VEDEM CÂND NU ȘTIM DE FAPT LA CE NE UITĂM? J

Cum ne mai uităm la lumea noastră după prăbușirea Turnurilor Gemene? Ce a mai rămas în picioare, dacă a mai rămas ceva? Ce fiară teribilă se ridică dintre ruinele structurii care susținea sistemul financiar al lumii? Ce vedem când suntem cuprinși în focul și drama demonstrațiilor național-socialiste sau când ne facem mici, paralizați de frică,

în miezul masacrului din Rwanda? Ce anume vedem când nu mai înțelegem ce ni se întâmplă, când nu știm unde suntem, nu mai știm cine suntem și nu mai înțelegem ce e în jurul nostru? Ce *nu* vedem este lumea bine cunoscută și securizantă a uneltelor, a obiectelor utile, a personalităților. Nu vedem nici măcar obstacolele familiare, peste care am putea sări destul de ușor, dar care ne dau totuși multă bătaie de cap (deși în viața cotidiană știm cum să le rezolvăm).

Când lucrurile se destramă, nu mai percepem scena și decorul ordinii locuibile. Rămâne doar un tărâm dezolant, precum pământul înainte ca Dumnezeu să facă lumină. Rămâne deci un spațiu *tohu va bohu* — „netocmit și gol“; rămâne acel *tehom,* acel „adânc" întunecat, dacă e să vorbim în termeni biblici (Facerea 1:2). Este haosul care pândește întot deauna sub suprafața subțire a sentimentului de siguranță. Din haosul acesta, Cuvântul Divin al lui Dumnezeu a extras ordinea la începutul timpurilor, conform celor mai vechi teorii formulate de umanitate (și tot aceste teorii susțin că noi, bărbați și femei, suntem făcuți după imaginea aceluiași Cuvânt). Din acest haos a ieșit orice fel de stabilitate am avut norocul să cunoaștem — pentru scurtă vreme — când am început să învățăm să percepem. Ceea ce vedem când se destramă lucrurile este haosul (deși nu-1 vedem cu adevărat). Ce înseamnă toate acestea?

Urgență — emergență. Manifestarea bruscă dintr-un loc neștiut a unui fenomen (de la grecescul *phainesthai,* a „străluci") până atunci necunoscut. E reapariția eternului balaur, ieșit din peștera lui eternă, întrerupt din moțăiala lui. Aceasta este lumea subterană, cu monștrii care se ridică din adâncuri. Cum să ne pregătim de o urgență, când nu știm ce și de unde a răsărit? Cum să ne pregătim de catastrofă, când nu știm nici ce să așteptăm, nici cum să reacționăm? în acele clipe, nu mintea ne comandă (căci e prea înceată și greoaie), ci corpul preia cârma. Corpurile noastre reacționează mai rapid decât mințile noastre.

Când lucrurile se destramă în jurul nostru, percepția noastră dispare; atunci doar acționăm. în momentele de urgență, când nici gândirea, nici percepția nu ne ajută, suntem protejați de străvechile reacții instinctive, automatizate și eficientizate pe parcursul a sute de milioane de ani. în asemenea circumstanțe, corpurile noastre sunt pregătite pentru orice deznodământ[163]. Mai întâi, înghețăm. Reflexele corpului se propagă apoi la nivelul afectiv, următorul stadiu al percepției. E ceva înspăimântător? E ceva util? E ceva cu care trebuie să lupt? Sau e ceva ce poate fi ignorat? Cum vom stabili asta — și când? Nu știm. Suntem prinși într-o stare costisitoare și solicitantă de alertă. Corpurile noastre sunt inundate de cortizon și adrenalină. Inimile ne bat mai repede. Respirația se accentuează. înțelegem, cu durere, că sentimentul nostru de a fi întregi și stăpâni pe sine a dispărut, a fost doar un vis. Ne bizuim pe resursele fizice și psihice adunate cu grijă pentru astfel de momente (dacă avem bafta să fi economisit din ele). Suntem pregătiți pentru ce e mai rău — sau ce e mai bun. Apăsăm accelerația la maximum și eliberăm în același timp frâna. Țipăm sau râdem. Avem o expresie de dezgust, dacă nu de spaimă. Plângem. După care începem să topografiem haosul.

Și așa, soția înșelată, tot mai dezechilibrată, simte motivația de a dezvălui totul tuturor — față de ea, față de sora ei, față de cel mai bun prieten, față de un străin din autobuz — sau de a se retrage în liniște, pentru a rumina obsesiv și a ajunge la aceleași întrebări. *Ce a mers prost? Ce anume din ce a făcut ea a fost de neiertat? Cine este omul acesta cu care a trăit până acum? Cefei de lume este asta, în care se întâmplă astfel de lucruri? Ce fel de Dumnezeu ar crea un asemenea loc?* Ce conversație ar putea iniția cu această persoană nouă, iritabilă, care locuiește în carcasa fostului ei soț? Ce forme de răzbunare i-ar potoli furia? Pe cine să seducă drept răspuns la această insultă? Femeia este pe rând înfuriată, terifiată, împietrită de durere și entuziasmată de posibilitățile noii ei libertăți.

Locul pe care îl credea cel mai sigur nu era, în realitate, prea stabil — nu era tocmai o fundație solidă. Casa ei era ridicată pe nisip. Gheața pe care patina era pur și simplu prea subțire. A căzut în apa de sub ea și acum se îneacă. A fost lovită atât de rău, că e consumată de furie, teroare și suferință. Sentimentul trădării se extinde până înghite toată lumea. Unde se află ea acum? *în subterane, împreună cu toate fricile ei.* Cum a ajuns acolo?

Această experiență, această călătorie în structura ascunsă a lucrurilor — toate acestea sunt tot percepție, în forma sa incipientă; sunt o pregătire; sunt o cântărire a ce-ar-fi-putut-fi și a ce-ar-mai-putea-fi; sunt emoție și fantezie. Vorbim despre o formă profundă de percepție de care această femeie are nevoie până când vor reapărea obiectele familiare, așa cum le știa ea, în forma lor simplă și comodă. Este percepția care are loc înainte ca haosul posibilităților să fie re-articulat în niște realități funcționale dătătoare de ordine.

„Ce este, de fapt, atât de neașteptat?", se întreabă ea pe sine — și-i întreabă și pe ceilalți —, privind în urmă. Ar trebui acum să se simtă vinovată pentru că a ignorat semnele, oricât de subtile ar fi fost acestea și oricât de determinată era să le treacă cu vederea? își amintește de începuturile căsătoriei, când aștepta cu nerăbdare fiecare seară, pentru a face dragoste cu soțul ei. Poate că era o așteptare un pic cam mare — sau prea solicitantă —, dar cum de a ajuns să facă amor o singură dată în șase luni (și înainte de asta, ani de zile, cu o ritmicitate de o dată la două, trei luni)? Cum ar putea o persoană pe care ea o respectă cu adevărat (și aici o includem și pe ea) să suporte această situație?

Există o poveste pentru copii, *There's No Such Thing as a Dragon (Nu există balauri),* de Jack Kent, care îmi place foarte mult. Este o poveste foarte simplă, cel puțin la suprafață. Am citit din paginile acestei povești unui grup de absolvenți ai Universității din Toronto, discutând mai apoi despre sensul său simbolic'. Este vorba despre un băiețel pe nume Billy Bixbee, care într-o bună dimineață descoperă un balaur care stă pe marginea patului său. Balaurul, cam de dimensiunea unei pisici, e prietenos. Băiatul îi povestește mamei despre el, dar aceasta îi spune că nu există balauri. Acesta însă începe să crească. îi mănâncă toate plăcintele lui Billy. Curând e mare cât casa. Când vrea să aspire, mama trebuie să intre și să iasă din casă folosind ferestrele, pentru că tot spațiul e ocupat de balaur. îi ia o veșnicie să curețe. La un moment dat, balaurul pleacă cu casa în spinare. Tatăl lui Billy se întoarce acasă, dar, în loc de casă, găsește un loc gol. Apoi vine poștașul și-i spune unde a plecat casa lui. Tatăl o ia pe urmele casei, o găsește, se cațără pe gâtul și pe capulbalau-rului (tolănit de-acum în stradă)

și se alătură soției și fiului său. Mama încă susține că nu există niciun balaur, dar băiatul, de-acum sătul de atitudinea mamei, insistă: „E un balaur, mamă." Acesta începe brusc să descrească. Curând ajunge din nou la dimensiunile unei pisici Toată lumea cade de acord că balaurii de dimensiunea asta 1) există și 2) sunt preferabili rudelor lor gigantice. Mama, nemaiavând cum să ignore realitatea, întreabă, pe un ton plângăcios, de ce a crescut balaurul atât de mare. Billy îi răspunde șoptit: „Poate că a vrut să fie luat în seamă".

' înregistrarea poate fi căutată online după următorul criteriu: Peterson, J.B.

(2002). „Slaying the Dragon Within Us“. Conferința, transmisă inițial de TVO, este disponibilă și pe contul meu de YouTube: https://www.youtube.com/ watch? v=REjUkEj 10_0

Poate! Este morala foarte multor povești. într-un cămin apare treptat haosul. Nefericirea și resentimentele se acumulează. Orice mizerie este ascunsă sub covor, unde balaurul se hrănește cu resturi. Dar nimeni nu suflă o vorbă, deși relațiile mutuale și ordinea negociată în cămin se dovedesc a fi inadecvate sau se dezintegrează în fața neprevăzutului și a amenințătorului. în loc de asta, toată lumea fluieră a nepăsare. Comunicarea ar presupune aici recunoașterea unor emoții teribile: resentimente, teroare, singurătate, disperare, gelozie, frustrare, ură, plictiseală. E mai ușor să menții pacea de la o zi la alta. Dar, pe fundal, în casa lui Billy Bixbee (și în toate celelalte case), balaurul crește. Până într-o zi, când iese la iveală într-o formă pe care nu o mai poate ignora nimeni. Ridică până și casa din loc. După care urmează aventura amoroasă. Și apoi vin certurile legate de cine păstrează copiii — iar disputele de ani de zile de prin tribunale pot fi devastatoare economic și psihologic. Urmează apoi acele doze concentrate de ranchiună, care ar fi putut fi picurate într-un mod mai acceptabil pe parcursul anilor de mariaj pseudoparadiziac. Toate cele trei sute de mii de probleme nediscutate, care au fost disimulate, evitate, raționalizate și dosite, ca o armată de schelete, într-un dulap de dimensiuni grotești, izbucnesc precum potopul lui Noe, măturând totul. Arcă nu există, pentru că nimeni nu a construit vreuna, deși toată lumea a văzut norii adunându-se.

Nu subestimați niciodată forța distructivă a păcatului omisiunii.

Poate că acest cuplu demolat ar fi putut să aibă o discuție sau două sau două sute despre viața lor sexuală. Poate că intimitatea fizică de care cu siguranță că au avut parte cei doi ar fi trebuit dublată, așa cum nu se întâmplă prea des, *de o intimitate psihică similară.* Poate că ar fi putut să-și ia mai în serios rolurile din familie. în ultimele decenii, în multe gospodării, diviziunea tradițională a muncii în casă a fost distrusă, nu în ultimul rând în numele eliberării și libertății. Totuși, această distrugere nu a lăsat în urma ei o glorioasă lipsă de restricții, ci haos, conflict și neclarități. Eliberarea de tiranie este adesea urmată nu de accesul în Paradis, ci de un sejur în deșert, fără țintă, confuz și plin de privațiuni. Mai mult, în absența tradiției asumate de comun acord (și a constrângerilor — adesea inconfortabile, adesea chiar nerezonabile — pe care le impune aceasta), rămân doar trei opțiuni dificile: sclavia, tirania sau negocierea. Sclavul face doar ce i se spune — bucuros că poate să se lepede de responsabilitate — și așa rezolvă problema complexității. Dar e doar o soluție temporară. Tiranul se plictisește de sclavi. Este înconjurat numai de oameni previzibili și deprimant de obedienți. Cine poate trăi la nesfârșit cu așa ceva? în negociere, în schimb — ambii jucători trebuie să admită din capul locului că balaurul există. Este o realitate dificil de înfruntat, chiar și atunci când e încă prea mic ca să-l înghită pe cavalerul care îi stă în cale.

Poate că partenerii cuplului distrus ar fi trebuit să fie mai preciși în formularea manierelor dezirabile în care ei pot coexista. Poate că astfel ar fi reușit să prevină împreună năvala incontrolabilă a apelor fatale ale haosului. Poate ar fi putut face asta în loc să spună, plictisiți, comozi și lași: „Este OK. Nu merită să ne certăm pentru asta." Totuși, într-un mariaj există foarte puține lucruri pentru care nu merită să te cerți. Precum două pisici obligate să locuiască în același butoi, și cei doi parteneri sunt obligați să coexiste, căci și-au jurat (teoretic) credință până când moartea îi va despărți. Jurământul are rolul de a te forța să iei în serios situația. Chiar îți dorești ca în fiecare zi a mariajului tău, zeci de ani de trai împreună, să fii tulburat de aceleași iritări mărunte?

„Oh, dar eu pot să tolerez asta", te gândești. Și poate că va trebui să suporți. Dar nu ești un model de toleranță autentică. Și poate, dacă ai vorbi despre felul în care râsul prostesc al perechii tale începe să sune ca un cui ce zgârie o tablă de scris, el (sau ea) ți-ar spune, destul de cinstit, să te duci naibii. Și

poate că vina e a ta; tu ar trebui să te maturizezi, să te aduni și să-ți ții gura. Dar poate că a urla ca măgarul în mijlocul unei întruniri de socializare nu-1 va pune într-o lumină prea bună pe partenerul tău, însă tu nu trebuie să te lași bătut. în astfel de circumstanțe, adevărul va fi scos la iveală doar printr-o luptă — o luptă în scopul împăcării. Dar tu rămâi tăcută și te convingi că o faci pentru că ești o persoană bună, pacifistă și răbdătoare (ceea ce e cât se poate de departe de adevăr). Și așa mai ia câteva kilograme monstrul de sub covor.

Poate că o conversație deschisă despre insatisfacția sexuală ar fi fost o proverbială pază bună — nu că ar fi fost ușor. Poate că *madame* își dorea inconștient moartea intimității, nutrind o ambivalență secretă legată de sexualitate. Numai Dumnezeu știe câte motive ar putea exista pentru asta. Poate că *monsieur* a fost un iubit groaznic și egoist. Poate că amândoi au fost egoiști. E un subiect pentru care merită să te cerți, nu? E o parte însemnată a vieții, nu-i așa? Poate că abordarea acestui subiect (și poate rezolvarea lui, cine știe) merită două luni de suferință pură în care fiecare îi spune celuilalt ce gândește (fără intenția de a distruge pe cineva sau de a câștiga bătălia, deoarece aceasta nu mai înseamnă căutarea adevărului, ci război).

Poate că nu a fost vorba despre sex. Poate că discuțiile dintre cei doi au alunecat în plictiseală și rutină, în lipsa împărtășirii unor aventuri care să anime cuplul. Poate că deteriorarea pas cu pas, zi după zi, a fost o variantă mai suportabilă decât asumarea responsabilității menținerii relației în viață. Fără atenție, lucrurile vii mor. Viața este sinonimă cu efortul de reparare și întreținere. Nimeni nu poate indica o pereche atât de potrivită, încât să nu mai fie nevoie de atenție și de efort (oricum, dacă ai găsit persoana perfectă, el sau ea ar fugi mâncând pământul, și pe bună dreptate, de cineva atât de imperfect ca tine). în realitate, îți trebuie — și meriți — o persoană la fel de imperfectă cum ești și tu.

Poate că soțul infidel era surprinzător de imatur și de egoist. Poate că egoismul lui a învins. Poate că ea nu s-a opus suficient de viguros acestei tendințe. Poate că ea nu a căzut de acord cu el asupra educării copiilor și a preferat să-l elimine din viața celor mici. Iar lui, aceasta i-a permis să evite o responsabilitate neplăcută. Poate că, asistând la aceste bătălii subterane,

pedepsiți de resentimentele mamei și înstrăinați tot mai mult de tatăl lor, copiii s-au umplut de ură în inima lor. Poate că cinele pe care ea i le-a pregătit lui — și el ei — au fost reci și înghițite cu amărăciune. Poate că evitarea discuțiilor neplăcute i-a înveninat pe amândoi, tacit, dar evident. Poate că toate aceste probleme nerostite au subminat rețelele invizibile care susțin mariajul. Poate că respectul s-a transformat treptat în dispreț și nimeni nu s-a deranjat să observe asta. Poate că, pe nesimțite, iubirea s-a transformat în ură.

Orice lucru clarificat și formulat devine vizibil; dar poate că nici soțul, nici soția nu au vrut să vadă sau să înțeleagă. Poate că au lăsat intenționat lucrurile în ceață. Poate că ei au generat ceața, pentru a ascunde ce nu voiau să vadă. Ce a câștigat nevasta devenind din amantă femeie în casă sau mamă? S-a simțit ușurată odată cu dispariția vieții ei sexuale? Acum, că soțul a părăsit-o, se va putea plânge cu mai mult folos față de vecini și față de mama ei? Poate că, în secret, acest lucru a fost mai satisfăcător decât orice lucru pozitiv ce-ar putea fi adus de un mariaj, fie el unulperfect. în definitiv, ce se poate compara cu plăcerile sofisticate și antrenate ale martirajului? „E așa o sfântă, măritată cu un

bărbat îngrozitor. Merită mult mai mult." E un mit satisfăcător cu care să trăiești, chiar dacă l-ai ales în mod inconștient (și să nu-mi spuneți că „biata femeie n-a avut de ales"). Poate că femeia noastră înșelată nu l-a plăcut niciodată cu adevărat pe soțul ei. Poate că nu i-au plăcut niciodată bărbații, cum nu-i plac nici azi. Poate că asta e vina mamei — sau a bunicii ei. Poate că ea le-a imitat comportamentul, le-a trăit problemele, transmise inconștient de-a lungul generațiilor. Poate că a vrut să se răzbune pe tatăl ei, pe fratele ei sau pe societate.

Dar soțul ce a câștigat odată cu dispariția vieții sexuale de acasă? A acceptat jocul, și-a asumat rolul de martir și s-a plâns amărât prietenilor? A folosit asta ca pe scuza pe care o căuta de atâta vreme? Și-a justificat astfel resentimentul pe care încă îl simte față de femei, în general, în urma respingerilor repetate de care a avut parte până să se ascundă în mariajul

acesta? A folosit oportunitatea ca să devină leneș și gras, pentru că oricum nu era dorit?

Poate că amândoi, soț și soție, au folosit oportunitatea de a-și strica mariajul pentru a se răzbuna pe Dumnezeu (poate singura Ființă care ar putea descâlci harababura).

Iată teribilul adevăr despre aceste chestiuni: orice motiv de eșec marital neelaborat, neînțeles și ignorat va musti, va conspira și o va bântui pe femeia înșelată și autoînșelată pentru tot restul vieții. La fel și în cazul soțului. Tot ce trebuie să facă ea (sau el sau ei sau noi) pentru a obține un asemenea rezultat este *nimic: nu observa, nu reacționa, nu participa, nu discuta, nu lua în discuție, nu lupta pentru împăcare, nu-ți asuma responsabilități.* Nu confrunta haosul și nu-1 transforma în ordine — doar așteaptă, deloc naiv sau nevinovat, ca haosul să crească și să te cuprindă.

De ce să eviți o discuție aprinsă în cuplu, când evitarea otrăvește inevitabil viitorul? Pentru că dedesubtul tuturor certurilor și greșelilor umblămonștri. Poate că cearta pe care o porți (sau nu) cu partenerul tău marchează începutul sfârșitului relației. Poate că relația ta e pe cale să se încheie deoarece *ești un om rău.* E posibil, măcar în parte, nu? A purta o discuție necesară pentru rezolvarea unei probleme reale presupune disponibilitatea de a confrunta două potențiale scenarii de suferință și pericol: haosul (fragilitatea potențială a relației — a oricărei relații — și a vieții în sine) și Iadul (faptul că tu și partenerul tău puteți fi suficient de răi, încât să stricați totul cu lenea și ura voastră). Nu ducem lipsă de motive pentru a evita confruntarea. Dar evitarea nu ajută.

De ce să lași lucrurile neclare, când asta te face să stagnezi și îți face viața tulbure? Păi, dacă nu știi cine ești, te poți ascunde în îndoială. Poate că *nu* ești o persoană rea, nepăsătoare și lipsită de valoare. Dar cine poate spune asta? I\i nu, pentru că nu vrei să te gândești la asta — și ai toate motivele să refuzi să te gândești. Dar nu e suficient să nu te gândești la ceva ce nu vrei să știi pentru ca acel ceva să dispară. Nu faci decât să dai o cunoaștere specifică și nominală a unei liste finite cu defectele și neajunsurile tale reale pe o altă listă mai lungă a inadecvă-rilor și lipsurilor tale potențiale și nedefinite.

De ce să refuzi să cercetezi aceste aspecte, când cunoașterea realității facilitează stăpânirea ei (poate nu la nivel de maestru, dar măcar ca amator)? S-ar putea să fie cu adevărat ceva putred în Danemarca. Așa, și? Păi, în aceste condiții, nu e mai bine să trăiești într-o orbire voluntară și să te bucuri de binecuvântarea ignoranței? Păi, nu și în cazul în care monstrul este real! Chiar ți se pare o idee bună să te retragi, să abandonezi ideea de a mai lupta cu problemele mari, ajungând astfel să apari tot mai mic în ochii tăi? Chiar crezi că e înțelept să lași catastrofa să dospească în întuneric, în timp ce tu te scufunzi, te micșorezi și devii tot mai speriat? Nu e mai bine să te pregătești, să-ți ascuți sabia, să observi din umbră și să lovești leul în culcușul lui? Poate că vei fi rănit. *Probabil* că vei fi rănit Viața, în cele din urmă, înseamnă suferință. Dar poate că rana nu va fi fatală.

Dar dacă aștepți să-ți bată la ușă ceea ce refuzi să cercetezi, lucrurile cu siguranță nu vor merge prea bine pentru tine. Se va întâmpla taman ceea ce te sperie cel mai rău — și când ești cel mai puțin pregătit Ceea ce nu-ți dorești să se întâmple se va întâmpla, cu toată forța, în momentul în care ești cel mai vulnerabil. Și vei fi învins.

Rotindu-se mereu într-un vârtej fugar Șoimul nu poate să-l audă pe șoimar, Și totul se destramă, centrul nu rămâne, Doar anarhia se înalță-n lume, Mareea sângerie se revarsă și înjur Ceremonia inocenței se scufundă Și cei mai buni ajung șovăitori, iar Cei mai răi mustesc de pasiune.[164]

(William Butler Yeats, „The Second Corning" — „A Doua Venire")

De ce să refuzi să pui degetul pe rană, de vreme ce specificarea unei probleme deschide calea către soluționarea ei? A numi o problemă înseamnă a admite existența ei. Iar a specifica o problemă înseamnă să-ți permiți să afli ce vrei, să zicem, de la un prieten sau de la un iubit — și așa vei ști, precis și cinstit, când nu vei primi ceea ce dorești, iar aceasta va durea, la fel de precis. însă vei învăța ceva ce ți-ar putea folosi în viitor — alternativa la această durere scurtă și ascuțită este mâncărimea enervantă a unei neputințe continue și a ratării difuze — este acea senzație că timpul tău prețios îți alunecă printre degete.

De ce să refuzi să numești problema? Deoarece, așa cum nu reușești să definești succesul (și din cauza aceasta nici nu te bucuri de el), nu reușești

să definești pentru tine însuți nici chiar ratarea, astfel încât nu vei ști când ai eșuat și, prin urmare, nici nu vei resimți durerea eșecului. Doar că nu va funcționa! Nu te poți păcăli chiar așa — în afara cazului în care chiar ai ajuns jos de tot! Vei purta, în schimb, întotdeauna în Ființa ta un sentiment al dezamăgirii și o ură de sine corelativă, dar și o ură tot mai mare față de lumea generată (sau degenerată) de toate acestea.

Desigur vreo revelație ne este la-ndemână, Desigur A Doua Venire ne este la-ndemână. A Doua Venire! Abia rostite cuvintele Când o imensă imagine cu Spiritus Mundi îmi apare, neliniștitoare: undeva în dunele deșertului. O siluetă cu trup de leu și cap de om, O privire goală și nemiloasă ca soarele își mișcă coapsele molatice, iar înjur Lunecă stârnite umbre ale păsărilor de deșert Și întunericul pogoară iar, dar acum eu știu Că douăzeci de secole de somn de piatră

Au fost mânate într-un coșmar de-un leagăn mișcător Și ce jivină crudă, căreia i-a sosit încele din urmă sorocul Se târâie cătreBethlehem ca să se nască?

Ce-ar fi dacă femeia trădată, împinsă de disperare, va decide să abordeze toată incoerența din trecutul, prezentul și viitorul ei? Ce-ar fi dacă s-ar hotărî să facă ordine, deși până acum a evitat, devenind tot mai slăbită și mai confuză din cauza asta. Poate că efortul aproape ar

ucide-o (însă calea pe care a mers până acum este oricum și mai rea decât moartea). Pentru a reînvia, pentru a scăpa din capcană, pentru a renaște, ea trebuie să expliciteze complet realitatea pe care a ascuns-o (confortabil, dar periculos) în spatele unui văl de ignoranță și al unei aparențe de pace. Va trebui să separe detaliile particulare ale catastrofei ei specifice de condiția generală intolerabilă a Ființei, într-o lume în care totul se prăbușește. Totul oare se surpă? Parcă e prea mult. De prăbușit, s-au prăbușit niște lucruri *specifice,* nu totul; s-au prăbușit niște *credințe identificabile;* niște *acțiuni particulare* false și mincinoase. Ce erau acestea? Cum ar fi putut fi rezolvate? Cum poate ea să trăiască o viață mai bună în viitor? Dacă refuză sau nu e capabilă să răspundă la aceste întrebări, nu va reuși să se

reechilibreze. Ea poate să repună lumea în ordine prin precizia gândirii, prin concretețea vorbirii, prin încrederea în cuvinte, prin încrederea în Cuvânt. Dar poate că e mai bine să lase lucrurile în ceață. Poate că de-acum nici nu au mai rămas prea multe lucruri pentru ea — poate că prea mult din ea a rămas nerelevat și nedezvoltat. Poate că pur și simplu nu mai are energie...

Dacă atitudinea ei ar fi dovedit un plus de grijă, de curaj și de onestitate, ea ar fi putut să scape de aceste probleme. Ce-ar fi fost dacă și-ar fi exprimat nemulțumirea față de declinul vieții amoroase atunci când aceasta a început să decadă? Mai exact în momentul în care ar fi apărut primele semne ale declinului? Ori dacă nu o deranja foarte tare, ce-ar fi fost să comunice că declinul vieții romantice nu o supără atât de tare pe cât ar trebui? Și dacă ar fi discutat răspicat, dar cu tact despre disprețul soțului față de eforturile ei de a păstra ordinea în casă? Oare ar fi descoperit propriul resentiment față de tatăl ei și față de societate în general (și față de contaminarea relației ei)? Cum ar fi fost dacă ar fi reparattoate acestea? Cât de puternică ar fi fost atunci? Și, mai departe, cât ar mai fi fost tentată să evite discuțiile neplăcute? Cum și-ar fi ajutat atunci propria persoană, dar și familia și lumea?

Ce-ar fi fost dacă ar fi preferat să riște, mereu și cu onestitate, conflictul din prezent în beneficiul adevărului și păcii pe termen lung? Ce ar fi fost dacă ar fi privit minicolapsurile mariajului ei ca pe semnul unei instabilități mai profunde, una demnă de atenția ei, în loc să le ignore, să le tolereze sau să zâmbească atât de politicos? Poate că și ea, și soțul ei ar fi fost acum alți oameni. Poate că ei ar mai fi și astăzi uniți,

atât formal, cât și în spirit. Poate că azi ar fi mai tineri, fizic și mental. Poate că mariajul ei ar fi fost construit pe cărămizi, și nu pe nisip.

Când lucrurile se destramă și haosul revine, avem opțiunea de a restructura lucrurile și de a reinstaura ordinea prin cuvintele noastre. Când ne exprimăm atent și limpede în fața partenerului, clarificăm lucrurile, le așezăm la locul lor, stabilim un scop nou și purcedem către împlinirea lui — adesea în comun, negociind, ajungând la consens. Dacă vorbim neatent și imprecis, lucrurile rămân neclare. Destinația rămâne nespecificată. Ceața nesiguranței rămâne densă și nu reușim să negociem drumul nostru prin lume.

CONSTRUCȚIA SUFLETULUI SI A LUMII 1

I

Psihicul (sufletul) și lumea sunt organizate, la cel mai înalt nivel al existenței umane, prin limbaj, prin comunicare. Când rezultatul nu a fost nici intenționat, nici dorit, lucrurile nu sunt ceea ce par. Când nu se comportă cum trebuie, Ființa nu poate fi așezată în categoriile ei. Când ceva merge prost, până și percepția trebuie chestionată, împreună cu evaluarea, gândirea și acțiunea. Când eroarea își face anunțată prezența, apare imediat și haosul nediferențiat. Forma sa reptiliană paralizează și năucește. însă balaurilor, care într-adevăr există (poate mai mult decât orice altceva), le place să-și strângă aurul. Când lucrurile se prăbușesc în dezordinea groaznică a Ființei de neînțeles, între ruine se ascunde și posibilitatea unei ordini noi, deliberate. Claritatea gândirii — claritatea curajoasă a gândirii — este o condiție obligatorie.

Problema în sine trebuie recunoscută; cu cât mai repede, cu atât mai bine. Un început bun este „sunt nefericit" (și nu „Am dreptul de a fi nefericit", întrucât la începutul procesului de rezolvare a problemelor, această formulare este inadecvată). Poate că în condițiile date, nefericirea ta este justificată. Poate că orice om rezonabil s-ar simți nemulțumit și nefericit în locul tău. Sau ești oare doar un plângăcios imatur? Cele două variante trebuie considerate la fel de posibile, oricât de groaznic sună asta. Cât de imatur s-ar putea să fii, de fapt? Pentru că există și o imaturitate fără limite. Pe care o poți măcar corija, în măsura în care ți-o asumi.

Analizăm cu atenție haosul complicat și încâlcit și precizăm natura lucrurilor (inclusiv natura noastră). Numai așa explorarea noastră creativă și comunicativă generează și regenerează constant lumea. Suntem modelați și influențați de ceea ce întâlnim în mod voluntar, dar modelăm și noi, la rândul nostru, starea în care ne aflăm în cadrul acestei întâlniri. E dificil, dar dificultatea nu are nicio importanță, întrucât alternativa e mult mai sumbră.

Poate că soțul infidel ignora conversația cu soția din timpul cinei din cauză că își detesta locul de muncă, era obosit și învrăjbit. Poate că își ura locul de

muncă deoarece cariera i-a fost băgată pe gât de tatăl său, față de care, fiind prea slab sau „loial", nu a protestat. Iar ea poate că a acceptat lipsa lui de atenție pentru că dacăl-ar fi atenționat că nu o bagă în seamă ar fi putut fi prea nepoliticoasă și nedreaptă. Poate că furia tatălui ei, pe care o detesta, a făcut-o să decidă în tinerețe că orice formă de agresivitate și de asertivitate este greșită din punct de vedere moral. Poate credea că soțul nu o va iubi dacă va vedea că are propriile ei opinii. Este extrem de dificil să faci ordine în lucrurile de felul acesta — însă o mașină defectă va continua să funcționeze prost atâta vreme cât problemele ei nu sunt nici diagnosticate, nici rezolvate.

GRÂUL DIN NEGHINĂ

Precizia dă concretețe lucrurilor. Când se întâmplă ceva nefericit, precizia delimitează întâmplarea groaznică de restul întâmplărilor la fel de teribile ce s-ar fi putut întâmpla, dar nu s-au întâmplat. Dacă te trezești în dureri, e posibil să fii pe moarte. E posibil să mori lent și înfiorător din cauza uneia dintre numeroasele boli dureroase și groaznice. Dacă refuzi să-i spui medicului despre durerea ta, atunci problema rămâne nespecificată: ar putea fi *oricare* dintre boli și (din moment ce ai evitat discuția despre diagnostic) cu siguranță că e ceva despre care nici nu ai ce discuta. Dar dacă vorbești cu medicul, toate bolile acelea groaznice vor dispărea, iar în cazul în care ceva este într-adevăr în neregulă, vei ști sigur despre ce e vorba. Poate că precizia nu modifică tragedia, dar pune pe goană strigoii și demonii.

Sunetul pe care îl auzi în pădure, fără s ă identifici sursa lui, ar putea fi un tigru. Ar putea fi chiar o conspirație a tigrilor, care mai de care mai flămând și mai sălbatic, condusă de un crocodil. Dar s-ar putea să nu fie nimic de acest gen. Dacă întorci capul, s-ar putea să descoperi o veveriță (cunosc pe cineva care a fost fugărit de o veveriță). Oricum, e ceva acolo, în pădure. Asta știi sigur. De multe ori e vorba doar despre o veveriță. Dar dacă refuzi să privești, atunci e un balaur, iar tu nu ești tocmai un cavaler; ești un șoricel în fața unui leu; un iepure paralizat de privirea lupului. Nu vreau să spun că mereu este vorba despre o veveriță. Se întâmplă destul de des să fie

ceva cu adevărat teribil. Dar lucrurile teribile din realitate pălesc adesea în fața lucrurilor teribile din imaginație. Și, de multe ori, ceea ce nu poate fi confruntat în imaginație, din cauza monstruozității sale, poate fi confruntat în realitate, când este redus la un lucru concret, care poate fi și el destul de îngrozitor.

Dacă te eschivezi de la responsabilitatea de a confrunta neprevăzutul, chiar și atunci când apare în doze rezonabile, realitatea însăși va deveni insuportabil de dezorganizată și haotică. Haosul va lua amploare și va înghiți ordinea, rațiunea și predictibilitatea. Ignorată, realitatea se transformă (regresiv) în marea Zeiță a Haosului, în marele Monstru reptilian al Necunoscutului — prădătorul grozav cu care luptă omenirea de la începuturile sale. Ignorată, distanța dintre amăgire și realitate va crește, iar tu vei pica în această prăpastie, și consecințele nu vor fi dintre cele mai bune. Realitatea ignorată se manifestă ca abis al confuziei și suferinței.

Fii precaut când le vorbești oamenilor despre ce ai făcut, ce faci și încotro te îndrepți. Caută cuvintele corecte. Organizează cuvintele în propoziții corecte și propozițiile în fraze la fel de exacte. Trecutul poate fi răscumpărat, atunci când este redus la esență printr-un limbaj precis. Când realitatea prezentului este formulată clar, acesta va curge fără să păgubească în vreun fel viitorul. Gândirea și exprimarea atentă pot ajuta la extragerea destinului unic și excepțional care justifică existența din multitudinea de variante tulburi și neplăcute de existență viitoare, care cu siguranță se vor manifesta fără a cere aprobarea cuiva. Aceasta este calea prin care Ochiul și Cuvântul instaurează o ordine locuibilă.

Nu ascunde monstruleții sub covor. O vor duce excelent acolo. Vor crește mari la adăpostul întunericului. Apoi, când te aștepți mai puțin, vor sări și te vor devora. Te vor împinge într-un iad confuz și nedeterminat, blocându-ți drumul către raiul virtuții și clarității. Cuvintele curajoase și adevărate pot crea o realitate simplă, curată, bine definită și locuibilă.

Când identifici lucrurile cu atenție, prin limbaj, le scoți în evidență ca obiecte viabile, obediente, detașându-le de toată întrețeserea lor universală. Le simplifici. Le faci specifice și utile și le reduci din complexitate. Faci posibil traiul cu ele și folosirea lor fără a risca să fii ucis de această complexitate, de incertitudinea și anxietatea asociate acesteia. Când nu

clarifici lucrurile, nu poți ști ce e una și ce e cealaltă. Totul se amestecă, iar lumea devine un loc mult prea complicat.

Trebuie să definești conștient tema unei conversații, cu atât mai mult când e dificil s-o faci — altfel discuția va fi despre tot și toate, adică despre prea multe. Este unul dintre cele mai frecvente motive pentru care cuplurile încetează să mai comunice. Orice dispută degenerează într-o ceartă despre toate problemele din trecut, despre problemele din prezent și despre ce e posibil să se întâmple în viitor. Nimeni nu poate să poarte o discuție despre „tot și toate". Dar oricine poate să spună: „Acest lucru concret mă face nefericit. Și-mi doresc în mod precis un alt lucru, ca alternativă (deși sunt deschis sugestiilor, atâta timp cât sunt specifice). Uite, dacă îmi oferi acest lucru anume, eu nu voi mai isca nefericire în viețile noastre." Dar pentru aceasta trebuie să *gândești:* ce *anume* este greșit? Ce *anume* îmi doresc? Ca să extragi ordinea din haos trebuie să vorbești direct, trebuie să folosești cuvinte oneste și precise. Dacă, în schimb, te faci mic și te ascunzi, lucrurile de care fugi se vor transforma în niște balauri uriași ce vor da târcoale pe sub patul tău, în pădurea ta și în cotloanele întunecate ale minții — și vei sfârși devorat.

Trebuie să stabilești pe unde ai peregrinat în viața ta, casă știi unde ești acum. Dacă nu știi unde ești, atunci e posibil să te afli oriunde. Oriunde înseamnă prea multe locuri, dintre care unele foarte urâte. Ca să ajungi unde ți-ai propus să ajungi, trebuie să stabilești de unde vii. Nu poți ajunge din punctul A în punctul B, dacă nu te afli în prezent în punctul A, iar a fi „oriunde" scade dramatic șansele de a te poziționa în punctul A.

Ca să pornești într-o direcție, trebuie mai întâi să o stabilești. Hoinăreala aiurea nu te duce prea departe, ci te va dezamăgi și frustra, te va umple de anxietate și nefericire și te va transforma într-un om dificil (apoiresentimentar, apoi răzbunător, și tot așa, din rău în mai rău).

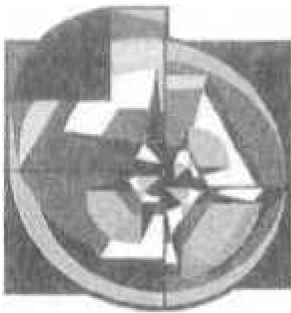

Spune exact ce ai în minte, ca să afli mai precis încotro s-o apuci. Acționează în acord cu ce spui, ca să afli ce se întâmplă. Apoi fii atent. Observă-ți erorile. Articulează-le. Muncește la îndreptarea lor. Așa vei afla

sensul vieții tale. Așa te vei proteja de tragedia vieții tale. Cum ar putea fi altfel?

Confruntă haosul Ființei. Confruntă marea de probleme. Numește destinația și trasează-ți calea. Acceptă ceea ce dorești. Spune-le celor din jurul tău cine ești. Concentrează-te, privește atent și mergi drept înainte.

Fii precis în exprimare.

Regula 11

Lăsați-i pe copii în pace când fac skateboarding

PERICOL ȘI MĂIESTRIE

Era o vreme când copiii făceau skateboarding pe latura vestică a Amfiteatrului Sidney Smith de la Universitatea din Toronto, locul unde lucrez. Uneori îmi plăcea să mă uit la ei. Acolo sunt niște trepte din beton neșlefuit, late și puțin înalte, care duc de la stradă la intrarea în clădire, mărginite de balustrade din țeavă metalică, cu diametrul cam de șase centimetri și lungi de circa șase metri. Smintiții de copii, aproape întotdeauna băieți, se retrăgeau la vreo cinci metri de marginea treptei de sus. Apoi puneau un picior pe scândura cu role și încercau să atingă o viteză cât mai mare. Cu câteva clipe înainte de a se ciocni de balustradă, se aplecau, apucau scândura cu o mână și săreau pe balustradă, patinând apoi pe toată lungimea țevii metalice, după care aterizau — uneori, cu eleganță și rămași în picioare pe scândură, alteori, dureros, direct pe asfalt. Și într-un caz, și în celălalt, în scurt timp o luau de la capăt.

Unii ar putea numi asta o prostie. Poate că era. Dar în același timp era și un act de curaj. Mie puștii aceia mi se păreau nemaipomeniți. Mă gândeam că merită felicitați și admirați sincer. Bineînțeles că era periculos. Tocmai asta era ideea. Băieții voiau să triumfe asupra pericolului. Sigur, dacă ar fi avut echipament de protecție, ar fi fost mai în siguranță, dar ce farmec armai fi avut? Ei nu voiau să fie în siguranță. Ei încercau să devină competenți — și competența îi face pe oameni să se simtă cel mai feriți de riscuri.

Eu n-aș avea curaj să fac ce făceau copiii ăia. Nici n-aș putea, de fapt. în mod cert n-aș putea să mă cațăr pe o macara de construcții, așa cum fac unii temerari moderni, foarte vizibili pe YouTube (și, desigur, macaragiii de pe șantiere). Nu-mi plac înălțimile, deși altitudinea de 7 500 de metri la care

urcă avioanele de linie e atât de mare, încât nu mă mai deranjează. Am zburat de mai multe ori într-un avion din fibre de carbon destinat cascadoriilor — ba chiar am făcut și o „ran-versare" — și a fost în regulă, cu toate că solicitarea fizică și mentală a fost foarte mare. (Pentru a efectua o rostogolire de tipul „ranversării", urci cu avionul direct pe verticală, până când forța gravitațională îl face să stea pe loc. Apoi cade cu coada în jos, răsucindu-se ca un tirbușon, până când în cele din urmă se rostogolește și cade cu botul în jos, după care pilotul iese din căderea liberă. Dacă nu se redresează, nu mai apuci să faci o altă acrobație ca asta.) Dar nu pot să mă dau pe placă — mai ales pe balustrade — și nici să mă cațăr pe macarale.

Pe latura estică, Amfiteatrul Sidney Sinith dă spre o altă stradă. De-a lungul acelei străzi, denumită St George — parcă în zeflemea — universitatea a instalat un fel de jardiniere din beton grosolane, cu borduri late, înclinate spre șosea. Copiii se duceau și acolo și își dădeau drumul pe bordurile jardinierelor, așa cum făceau și pe platforma din beton din jurul unei sculpturi învecinate cu clădirea. Dar asta n-a durat mult. în scurt timp au apărut mici scoabe din oțel, cunoscute sub denumirea de „opritoare de role", montate din loc în loc de-a lungul acelor borduri. Când le-am văzut prima dată, mi-am amintit de o întâmplare din Toronto care avusese loc în urmă cu câțiva ani. Cu două săptămâni înainte să înceapă cursurile școlilor elementare, toate echipamentele de pe terenurile dejoacă au dispărut. Legislația care reglementa aceste lucruri se schimbase și lumea se temea că acele terenuri nu vor mai putea fi suficient de sigure. Așa încât, terenurile de joacă au fost dezafectate în mare grabă, deși erau suficient de sigure și deși companiile de asigurări au fost obligate să prelungească polițele deja existente, multe dintre ele fiind plătite (destul de recent) de către părinți. Aceasta a însemnat că, timp de mai bine de un an, n-a mai existat niciun loc de joacă. în această perioadă, am văzut copii plictisiți, dar admirabili, alergându-se pe acoperișul școlii noastre de cartier. Ori făceau asta, ori scormoneau prin pământ împreună cu pisicile și cu copiii mai puțin aventuroși.

Am spus „suficient de sigure" cu privire la locurile de joacă dezafectate pentru că, dacă aceste locuri sunt prea lipsite de riscuri, copiii fie nu se mai joacă acolo, fie încep să folosească acel loc de joacă în alte scopuri. Copiii au nevoie de terenuri dejoacă suficient de periculoase încât să constituie o

provocare pentru ei. Oamenii, inclusiv copiii (care, în definitiv, sunt și ei oameni) nu caută să minimalizeze riscul, ci să-l optimizeze. Ei conduc mașina, merg pe jos, iubesc și se joacă în așa fel, încât să obțină ce-și doresc, dar să fie, totuși, nevoiți să depună un anumit efort, astfel încât să continue să se dezvolte. Prin urmare, dacă lucrurile sunt prea lipsite de riscuri, oamenii (inclusiv copiii) încep să găsească modalități de a le face din nou periculoase[165].

Când suntem nerestricționați — și încurajați —, preferăm să trăim la limită. Acolo, putem să fim în continuare încrezători în experiența noastră și, totodată, să înfruntăm haosul care ne ajută să evoluăm. Din acest motiv, suntem condiționați să ne placă riscul (unora dintre noi mai mult decât altora). Ne simțim învigorați și entuziasmați când acționăm în prezent ca să ne optimizăm performanța viitoare. Altfel, am duce o existență trândavă, rămânând indiferenți, necultivați și nepăsători. Protejați excesiv, vom da greș când ceva periculos, neașteptat și plin de oportunități își face brusc apariția, așa cum este inevitabil să se întâmple.

„Opritoarele de role" sunt neatrăgătoare. Platforma din jurul acelei sculpturi ar fi trebuit să fie grav deteriorată de niște skateboarderi foarte insistenți ca să ajungă să arate la fel de rău cum arată acum, țintuită cu piese metalice ca o zgardă de pit bull. Pe jardinierele mari din beton au fost montate din loc în loc apărători metalice, ceea ce, în combinație cu uzura cauzată de skateboarderi, creează o impresie jalnică de design stângaci, resentimente și ajustări prost executate. Și astfel, zona pe care sculptura și vegetația ar fi trebuit s-o înnobileze a căpătat un aspect generic industrial, o combinație între închisoare, instituție de boli mintale și lagăr de muncă, în genul celor care apar când constructorii și funcționarii publici nu-i îndrăgesc sau nu au încredere în oamenii în slujba cărora se află.

Urâțenia flagrantă a acelei soluții face ca justificarea implementării sal£ să devină o înșelătorie.

324

SUCCES $1 RESENTIMENT

Dacă-i citești p e specialiștii în psihologie abisală—pe Freud și Jung, de exemplu, precum și pe precursorul lor, Friedrich Nietzsche —, afli că totul are o latură întunecată. Freud a sondat adânc în conținutul latent, implicit al viselor, care, în opinia lui, vizau exprimarea unei dorințe nepotrivite. Jung credea că orice act de bună-creștere este însoțit de geamănul său malefic, umbra inconștientă. Nietzsche a investigat rolul jucat de ceea ce el a numit *resentiment* în motivarea unor acțiuni aparent altruiste — și, adesea, etalate public în mod exagerat.[166]

Deoarece a-1 libera pe om de răzbunare, aceasta este pentru mine puntea către speranța cea mai-naltă și-un curcubeu care urmează furtunilor ce par fără sfârșit. Cu totul altceva vor însă tarantulele, «Tocmai aceasta socotim noi că-i dreptate: ca-ntreaga lume să fie plină de furtuna răzbunării noastre" — așa își zic acestea între ele. „Vrem răzbunare, vrem să-i umplem de noroi pe toți cei care nu ne sunt asemenea" — așa se jură tarantulele-n adâncul inimilor lor. „Voința de egalitate" — aceasta fi-va de acum 'nainte numele însuși al virtuții; iar noi cu strigătele noastre-i vom urmări pe toți care dețin puterea! Predicatori pentru egalitate, în lăcomia voastră de „egalitate" răcnește nebunia tiranică a neputinței: cele mai tainice dorințe de tiranie ale voastre se-ascund astfel sub numele virtuții

Incomparabilul eseist englez George Orwell cunoștea bine genul acesta de lucruri. în 1937, a scris *Drumul spre Wigan Pier,* care era parțial un atac virulent la adresa socialiștilor britanici din clasa dominantă (și asta în pofida înclinațiilor spre socialism pe care le avea el însuși), în prima jumătate a cărții, Orwell descrie condițiile oribile cu care se confruntau minerii din Marea Britanie în anii 1930:[167]

Câțiva stomatologi mi-au spus că în districtele industriale cineva care a depășit treizeci de ani și încă mai păstrează în gură câțiva dinți naturali începe să pară ceva anormal, in Wigan mai mulți oameni mi-au împărtășit părerea lor, cum că cel mai bine e să „termini" cu dinții cât mai rapid posibil. „Dinții sunt o bătaie de cap", mi-a zis o femeie.

Un miner din Wigan Pier trebuia să meargă — să se „târască" ar fi un termen mai potrivit, ținând cont de înălțimea puțurilor de mină — aproape cinci kilometri sub pământ, pe întuneric, lovindu-se la cap și zgâriindu-și spinarea, doar ca să ajungă la schimbul de șapte ore și jumătate de muncă

istovitoare. După asta, trebuia să se târască înapoi. Este un efort „comparabil, poate, cu efortul de a urca un munte mai mic înainte și după ziua ta de lucru", scria Orwell. Niciun minut din timpul petrecut târâș nu era plătit

Orwell a scris *Drumul spre Wigan* Pier pentru Left Book Club, un grup editorial socialist care publica în fiecare lună câte un volum select După ce citești prima jumătate a cărții, care se ocupă direct de condițiile în care trăiau minerii, este imposibil să nu simți compasiune pentru sărmanii muncitori. Numai un monstru ar putea rămâne cu inima împietrită când ar citi descrierile lui Orwell:

Nu de mult, condițiile din mine erau mai rele decât acum. încă mai trăiesc câteva femei foarte bătrâne care în tinerețe au muncit în subteran, cu un hamașament la brâu și un lanț care le trecea printre picioare, și s-au târât acolo de-a bușilea, trăgând după ele vagonete de cărbune. Făceau asta până și când erau însărcinate.

în schimb, în a doua jumătate a cărții, Orwell se apleacă asupra unei alte probleme: lipsa de popularitate a socialismului din Marea Britanie de la acea dată, în pofida inegalității clare și dureroase care se putea observa pretutindeni. Concluzia lui a fost că, în mod frecvent, reformiștii sociali bine îmbrăcați, experți în filosofia de salon și în identificarea victimelor, pricepuți să împartă milă și dispreț, nu mor de dragul săracilor. *în schimb, pur și simplu îi urăsc pe cei bogați.* își deghizează resentimentele și invidia în pietate, fariseism și fățărnicie. în zilele noastre, atitudinea inconștientă a stângiștilor de pe frontul dreptății sociale nu s-a schimbat mult. Tocmai datorită lui Freud, Jung, Nietzsche — și Orwell —, întreb mereu: „Atunci, care e lucrul căruia i te împotrivești?", ori de câte ori aud pe câte unul că declară ritos: „Eu susțin cutare lucru!" întrebarea pare deosebit de relevantă dacă acea persoană se plânge, critică sau încearcă să schimbe comportamentul altcuiva.

Cred că Jung a fost cel care a elaborat cel mai tăios și sever dicton psihanalitic: *Dacă nu poți să înțelegi de ce cineva a făcut ceva, vezi care sunt*

consecințele — și din asta poți să deduci motivația. Acesta este un scalpel psihologic, care nu e întotdeauna un instrument potrivit. Poate să taie prea adânc sau în locuri greșite. Este, probabil, o opțiune de ultimă instanță. Cu toate acestea, sunt momente când aplicarea dictonului se dovedește lămuritoare.

Dacă, de exemplu, consecința montării opritoarelor de role pe jardiniere și pe postamentul sculpturii rezidă în nemulțumirea provocată adolescenților și în desconsiderarea inestetică a frumuseții, atunci poate că acesta a fost scopul. Când cineva susține că acționează în virtutea unor principii superioare, pentru binele altora, nu există niciun motiv să presupunem că motivele acelei persoane sunt sincere. De regulă, oamenii motivați s ă îmbunătățească lucrurile nu sunt preocupați de schimbarea altora — sau, dacă sunt, își asumă responsabilitatea de a face (mai întâi) aceleași schimbări cu ei înșiși. în spatele producerii de reguli care să-i împiedice pe skateboarderi să facă lucruri extrem de versatile, de curajoase și de periculoase, văd acțiunea unui spirit insidios și profund antiuman.

ALTE LUCRURI DESPRE CHRIS

Prietenul meu Chris, despre care am scris mai sus, era posedat de un astfel de spirit — în detrimentul sănătății sale mentale. O parte din ceea ce-l năpăstuia era vinovăția. A făcut școala elementară și gimnaziul în mai multe orașe, în ținuturile friguroase din partea nordică a preriei din Alberta, înainte de a ajunge în Fairview, orășelul despre care am scris anterior. încăierările cu copiii indienilor nativi au fost foarte numeroase în experiența sa din timpul acelor mutări. Nu e o exagerare să spunem că acești copii erau, în medie, mai agresivi decât copiii albi sau că erau mai sensibili (și aveau motivele lor). Știam asta bine din experiență proprie.

Am avut o prietenie instabilă cu un copil metis, Rene Heck[1], în școala elementară. A fost instabilă pentru că situația era complexă, între mine și Rene era o mare falie culturală. Hainele lui erau mai murdare. Vorbirea și atitudinea lui erau mai necioplite. Eu sărisem peste o clasă în școală și eram, în plus, mărunt pentru vârsta mea. Rene era un copil solid, inteligent, frumos și, pe deasupra, un dur. Amândoi eram în clasa a șasea și îl aveam ca învățător pe tatăl meu. Rene a fost surprins mestecând gumă.

— Rene, a spus tatăl meu, scuipă guma aia. Arăți ca o vacă.

— Ha, ha, am râs eu pe înfundate. Rene, vacă.

O fi fost Rene vacă, dar avea un auz perfect.

— Peterson, mi-a zis el, după ore... ești mort.

Mai devreme, în acea dimineață, convenisem cu Rene să mergem seara să vedem un film la un cinematograf local, Gem. Părea că înțele-gereapicase. în orice caz, restul zilei a trecut rapid și neplăcut, așa cum se întâmplă când asupra ta planează amenințarea și durerea. Rene era mai mult decât capabil să-mi administreze o bătaie pe cinste. După ce s-au terminat orele, am zbughit-o cât am putut de repede spre suporturile de biciclete, dar Rene m-a ajuns din urmă. Ne învârteam în jurul bicicletelor, el pe o parte, eu pe cealaltă. Eram ca personajele dintr-un filmuleț mut cu urmăriri între polițiști și hoți. Atât timp cât continuam să mă învârtesc, nu putea să mă prindă, dar strategia mea nu putea să țină la nesfârșit. L-am rugat să mă ierte, dar nu s-a lăsat înduplecat. Mândria îi fusese rănită și voia ca eu să plătesc pentru asta.

M-am lăsat pe vine și m-am ascuns pe după biciclete, nescăpându-1 din ochi.

> — Rene! am strigat. îmi pare rău că te-am făcut vacă.' Hai să nu ne mai certăm.

A dat să se apropie iar de mine. Am spus:

> — Rene, îmi pare rău c-am spus asta. Serios. Și tot vreau să merg la film cu tine.

N-a fost doar o tactică. Chiar voiam să mergem. Altfel, nu s-ar fi întâmplat ce s-a întâmplat în continuare. Rene s-a oprit în loc. Apoi s-a uitat lung la mine și a izbucnit în lacrimi. După care a rupt-o la fugă. Așa erau, în esență, relațiile dintre băștinași și albi în orășelul nostru dur. Nu ne-am mai dus niciodată la film împreună.

Când prietenul meu Chris intra în conflict cu copiii indigenilor, nu riposta. Avea sentimentul că autoapărarea nu era justificată moral, aşa că îşi încasa bătăile. „Le-am luat pământurile", scria el mai târziu. „A fostun lucru greşit. Nu-i de mirare că sunt supăraţi." Cu timpul, pas cu

pas, Chris s-a retras din lume. Parţial, ca urmare a sentimentului de vinovăţie care-1 apăsa. A dezvoltat o ură profundă faţă de masculinitate şi activităţile virile. în viziunea lui, a merge la şcoală, a munci sau a-ţi găsi o iubită făceau parte din acelaşi proces care dusese la colonizarea Americii de Nord, la oribilul impas nuclear din timpul războiului rece şi la devalizarea planetei. A citit câteva cărţi despre budism şi a simţit că negarea propriei Fiinţe se impunea din punct de vedere etic, în lumina situaţiei mondiale curente. A ajuns să creadă că acelaşi lucru era aplicabil şi celorlalţi.

Când eram student, o vreme, Chris a fost unul dintre colegii mei de cameră. într-o seară, târziu, ne-am dus la un bar din apropiere. După aceea, ne-am întors acasă pe jos. A început să rupă oglinzile laterale ale maşinilor parcate, una după alta. I-am spus:

— încetează, Chris. Crezi că e bine să-i faci nefericiţi pe proprietarii acestor maşini?

Mi-a spus că toţi luau parte la activitatea frenetică umană care distrugea natura şi că meritau ceea ce primeau. I-am spus că a te răzbuna pe oameni care nu fac decât să ducă o existenţă normală nu avea să fie de niciun folos.

După nişte ani, când studiam pentru doctorat la Montreal, Chris şi-a făcut apariţia în ceea ce trebuia să fie o vizită. Era debusolat, pierdut. M-a întrebat dacă pot să-l ajut. A sfârşitprin a se muta la mine. Pe atunci eram deja căsătorit şi locuiam cu soţia mea, Tanuny, şi fetiţa de un an, Mikhaila. Chris fusese şi el prieten cu Tammy demult, în Fairview (şi nutrise speranţe pentru mai mult decât o simplă prietenie). Aceasta a complicat şi mai mult situaţia — dar nu tocmai în maniera la care te-ai putea gândi. Chris a început prin a-i urî pe bărbaţi, dar în final a ajuns să urască femeile. Le dorea, dar respinsese educaţia, cariera şi dorinţa. Fuma ca un turc şi n-avea

nicio slujbă. în consecință, deloc surprinzător, nu prezenta prea mult interes pentru femei. Asta l-a înăcrit și mai mult. Am încercat să-l conving că drumul pe care-1 alesese nu avea să-l ducă decât la o distrugere și mai mare. Trebuia să dea dovadă de puțină umilință. Trebuia să privească viața cu responsabilitate.

într-o seară, era rândul lui Chris să pregătească cina. Când soția a venit acasă, tot apartamentul era plin de fum. Hamburgerii ardeau cu furie în tigaie. Chris stătea în patru labe, încercând să repare ceva care se slăbise la picioarele aragazului. Soția mea îi cunoștea tertipurile. Știa

că arsese cina în mod intenționat. îi displăcea faptul că fusese nevoit să o pregătească. Rolul feminin îl irita (deși sarcinile casnice fuseseră împărțite în mod rezonabil, iar el știa foarte bine acest lucru). Se apucase să repare aragazul ca să ofere un pretext plauzibil, chiar lăudabil, pentru arderea mâncării. Când ea i-a arătat cum stau lucrurile de fapt, el a făcut pe victima, dar era profund și periculos de furios. O parte din el, și nu partea bună, era convinsă că el era mai deștept decât toți ceilalți. Faptul că soția mea i-a demascat șiretlicul a însemnat o lovitură pentru mândria lui. A fost o situație urâtă.

A doua zi, eu și Tammy am făcut o plimbare către parcul din vecinătate. Trebuia să evadăm din apartament, deși afară erau -35°C, un frig amarnic, dublat de o ceață umedă. Mai bătea și vântul. Condiții ostile vieții. Tammy mi-a spus că traiul cu Chris devenise insuportabil. Am intrat în parc. Copacii golași își rășchirau crengile în aerul cenușiu și umed. O veveriță neagră, cu coada chelită de râie, stătea pe o cracă desfrunzită și tremura violent, chinuindu-se să reziste în bătaia vântului. Ce făcea ea afară, în frig? Veverițele sunt animale care hibernează, fie și parțial. Ies afară iarna doar când e cald. Pe urmă am mai văzut una, și încă una, și încă una, și încă una. Erau veverițe peste tot în jurul nostru în parc, toate parțial lipsite de păr, și pe coadă și pe corp, toate agățate de crengi în bătaia vântului, toate tremurând și înghețând în frigul ucigător. Nimeni nu mai era în preajmă. Era imposibil. Era inexplicabil. Și întru totul adecvat. Ne aflam pe scena

unui teatru absurd, regizat de Dumnezeu. Tammy a plecat curând după aceea împreună cu fiica noastră, pentru câteva zile, în altă parte.

în preajma Crăciunului, în același an, fratele meu mai mic și noua lui soție au venit în vizită din vestul Canadei. Fratele meu îl cunoștea și el pe Chris. S-au îmbrăcat cu haine groase pregătindu-se pentru o plimbare prin centrul Montrealului. Chris și-a pus un palton lung de culoare închisă. Și-a tras peste urechi toca neagră tricotată. Haină neagră, pantaloni și ghete negre. Era foarte înalt, slab și puțin adus de spate. „Chris, i-am spus eu în glumă. Arăți ca un ucigaș în serie." Al naibii de amuzant. Cei trei s-au întors după plimbare. Chris nu era în apele lui. Niște străini intraseră pe teritoriul lui. Un alt cuplu fericit. Era sare pe rănile lui.

Am luat cina împreună, într-o atmosferă destul de plăcută. Am discutat și am pus capăt serii. Dar nu puteam să dorm. Ceva nu era în

regulă. Plutea în aer. La patru dimineața, n-am mai suportat. M-am furișat din pat. Am bătut încet la ușa lui Chris și am intrat în cameră fără să aștept vreun răspuns. Era treaz în pat, privind fix la tavan, așa cum știam c-am să-l găsesc. M-am așezatlângă el. îl cunoșteam foarte bine. Am vorbit cu el și i-am domolit furia criminală. Apoi m-am întors în patul meu și am dormit. A doua zi de dimineață, fratele meu m-a tras deoparte. Voia să-mi vorbească. Ne-am așezat și mi-a spus: „Ce naiba a fost astă-noapte? N-am putut să dorm deloc. S-a întâmplat ceva aiurea?" I-am spus fratelui că prietenul meu Chris n-o ducea prea bine. Nu i-am spus că a avut noroc că era în viață — că toți avuseserăm noroc. Spiritul lui Cain ne vizitase casa, dar scăpaserăm nevătămați.

Poate că am sesizat o schimbare de miros în noaptea aceea, când moartea plutea în aer. Chris răspândea un miros foarte neplăcut. Făcea duș frecvent, dar mirosul se impregna în prosoape și cearșafuri. Era imposibil să le mai cureți după aceea. Era produsul unui psihic și al unui corp care nu funcționau armonios. O asistentă socială pe care o cunoșteam și care-l cunoștea și ea pe Chris mi-a spus că era familiarizată cu acel miros

neplăcut. Toți colegii ei de muncă îl știau, deși vorbeau despre el doar în șoaptă. îl numeau „miros de om neangajabil".

La scurt timp după aceea mi-am încheiat studiile postdoctorale. Eu și Tammy ne-am mutat din Montreal la Boston. Am avut al doilea copiL Când și când, vorbesc cu Chris la telefon. Odată a venit într-o vizită care a mers bine. își găsise o slujbă Ia un magazin de piese auto, încerca să-și îmbunătățească situația. în acel moment, era în regulă. Dar n-a durat mult. Nu l-am mai văzut în Boston. După aproape zece ani — s-a întâmplat să fie în noaptea de dinaintea celei de-a patruzecea aniversări a lui Chris —, m-a sunat din nou. între timp, mă mutasem cu familia în Toronto. Avea ceva vești. Una dintre povestirile pe care le scrisese urma să fie publicată într-o culegere alcătuită de o editură mică, dar recunoscută. A ținut să-mi spună asta. Scria povestiri reușite. I le citisem pe toate. Discutaserăm pe larg pe marginea lor. Era și un bun fotograf. Avea un ochi bun, creativ. A doua zi, Chris a oprit cu camioneta lui veche — aceeași rablă pe care o avea și în Fairview — în niște tufișuri. Și-a tras un furtun de la țeava de eșapament direct în cabină. Parcă-1 văd acolo prin parbrizul crăpat, fumând și așteptând. I-au găsit cadavrul după câteva săptămâni. Eu I-am anunțat pe tatăl lui. „Băiatul meu frumos", suspina el la telefon.

De curând, am fost invitat să țin o prezentare TEDx la o universitate din apropiere. înaintea mea a vorbit un alt profesor. Fusese invitat să vorbească datorită activității sale — o activitate în domeniul tehnic, realmente fascinantă —, legată de suprafețele inteligente computațional (ceva similar cu ecranele tactile de computer, dar care puteau fi plasate oriunde). în loc de asta, a vorbit despre amenințarea pe care ființele umane o reprezentau la adresa planetei. Asemenea lui Chris — și a mult prea multor oameni — devenise antiuman, până în esența ființei lui. Nu ajunsese la fel de departe pe acel drum ca prietenul meu, dar același spirit înfricoșător îi anima pe amândoi.

Stătea în fața unui ecran pe care se derula lent imaginea unei fabrici de înaltă tehnologie din China. Sute de muncitori în salopete albe stăteau ca niște roboți sterili și inumani în spatele liniilor de asamblare, introducând în tăcere piesa A în soclul B. Și-a anunțat auditoriul — plin de tineri inteligenți — că el și soția lui luaseră decizia de a-și limita numărul de copii

la unu. Le-a spus că era un lucru la care toți ar trebui să se gândească, dacă doreau să se considere persoane cu principii etice. Am avut senzația că această decizie fusese bine gândită — dar numai în cazul lui particular (în care mai puțin decât unu ar fi fost și mai bine). Numeroșii studenți chinezi i-au ascultat apatici discursul moralizator. Se gândeau, probabil, la părinții lor care fugiseră de ororile Revoluției Culturale a lui Mao și de legea care le impunea să aibă un singur copil. Se gândeau, probabil, la imensa îmbunătățire a nivelului de trai și a libertății pe care chiar acele fabrici le aduseseră. Vreo doi dintre ei chiar au spus asta în partea dedicată întrebărilor.

Și-ar fi reconsiderat opiniile acel profesor dacă ar fi știut unde pot duce astfel de idei? Mi-ar plăcea să spun că da, dar nu cred asta. Cred că ar fi putut să știe, dar a refuzat. Mai rău, probabil: știa, dar nu-i păsa — sau știa, dar tot într-acolo se îndrepta, cu bună știință.

JUDECĂTORII AUTOPROCLAMAȚI AI SPECIEI UMANE

Nu a trecut mult timp de când Pământul părea infinit mai mare decât oamenii care-1 locuiau. Nu mai demult de sfârșitul secolului al XlX-lea, strălucitul biolog Thomas Huxley (1825-1895) — vajnic susținător al

lui Darwin și bunicul lui Aidous Huxley — informa Parlamentul britanic că era literalmente imposibil ca omenirea să epuizeze bogățiile oceanelor. Puterea lor de generare era pur și simplu prea mare, din câte putea el să determine, raportat chiar și la cele mai asidue prădăciuni ale oamenilor. Și abia au trecut cincizeci de ani de când cartea *Silent Spring* a lui Rachel Carson a inițiat mișcarea ecologistă.[168] Cincizeci de ani! Nu înseamnă nimic! Nu e nici măcar ieri!

Abia am reușit să dezvoltăm instrumentele conceptuale și tehnologiile care ne permit să înțelegem urzeala vieții, chiar și imperfect. în consecință, merităm un pic de compasiune pentru crima ipotetică la care ar putea conduce comportamentul nostru distructiv. Uneori, nu ne dăm seama ce

facem. Alteori, ne dăm seama, dar deocamdată n-am formulat nicio alternativă practică. La urma urmelor, nu e ca și cum viața ar fi ușoară pentru ființele umane — cu doar câteva decenii în urmă, majoritatea oamenilor încă erau înfometați, bolnavi și analfabeți.[169] Așa bogați cum suntem astăzi (tot mai mult, peste tot), deceniile pe care se întinde viața multor oameni încă pot fi numărate pe degetele unei singure mâini. Chiar și în zilele noastre, este o situație rară și fericită când o familie nu are măcar un membru lovit de o boală gravă — și toate se vor confrunta cu asta până la urmă. în vulnerabilitatea și fragilitatea noastră, facem ce putem ca să ne descurcăm cât mai bine, iar planeta e mai dură cu noi decât suntem noi cu ea. Am putea să fim mai îngăduitori cu noi înșine.

La urma urmelor, oamenii chiar sunt niște creaturi absolut remarcabile. Nu avem pereche și nu e clar dacă avem vreo limită reală. Se întâmplă acum lucruri care păreau omenește imposibile chiar în vremurile din trecutul apropiat când am început să ne conștientizăm responsabilitățile planetare. Cu câteva săptămâni înainte de a scrie acest text, am dat peste două filmulețe juxtapuse pe YouTube. Unul o arăta pe medaliata cu aur la proba de sărituri (gimnastică feminină) de la Olimpiada din 1956; celălalt, pe medaliata cu argint la aceeași probă, la Olimpiada din 2012. Nici măcar nu părea să fie același sport — sau același animal. Saltul reușit de McKayla Maroney în 2012 ar fi fost considerat supraomenesc în anii cincizeci. Parfcour-ul, un sport derivat dintr-o cursă cu obstacole concepută pentru pregătirea militară a armatei franceze, este uluitor — la fel cum este *șifreerunning-u},* o formă mai complexă de *parkour.* Urmăresc compilațiile video ale unor asemenea performanțe cu o admirație neascunsă. Unii copii sar de pe clădiri cu trei niveluri fără să se accidenteze. Este periculos — și uluitor. Cățărătorii pe macarale sunt atât de curajoși, încât te lasă cu gura căscată. Același lucru e valabil și pentru ciclismul montan, snow-boar-dingul în stil liber, surferii care navighează pe valuri de cincisprezece metri și skateboarderi.

Băieții care au comis masacrul de la liceul din Columbine, despre care am discutat anterior, s-au autoproclamat judecători ai speciei umane, la fel ca profesorul de la TEDx, deși într-o formă extremă; și la fel ca prietenul meu Chris. Pentru Eric Harris, cel mai cult dintre cei doi ucigași, ființele umane erau o specie ratată și coruptă. După ce o astfel de supoziție este acceptată,

este inevitabil ca logica ei internă să se manifeste. Dacă ceva arată că o plagă, așa cum spune David Attenborough[170], sau ca un cancer, după cum a afirmat Clubul de la Roma[171], persoana care va eradica această năpastă va fi un erou — un veritabil salvator al planetei, în acest caz. Un adevărat mesia ar putea să meargă până la capăt cu logica lui morală riguroasă și să se elimine și pe sine. Asta fac de regulă ucigașii care comit crime în masă, mânați de un resentiment aproape infinit. Nici măcar propria lor Ființă nu justifică existența omenirii. De fapt, ei se sinucid tocmai pentru a demonstra puritatea angajării lor în anihilare. în lumea modernă, nimeni nu ar putea să exprime fără obiecții opinia că existența noastră ar fi mai bună în absența evreilor, negrilor, musulmanilor sau englezilor. De ce, atunci, am considera virtuoasă propunerea că planeta ar duce-o mai bine dacă ar fi mai puțini oameni pe ea? Nu mă pot abține să nu văd un chip scheletic rânjind bucuros la posibilitatea apocalipsei, ascunzându-se nu foarte departe în spatele unor astfel de afirmații. Și de ce se întâmplă atât de des că înșiși oamenii care se poziționează atât de vizibil împotriva prejudiciilor aduse mediului par să se simtă obligați să denunțe umanitatea?

Am văzut studenți, mai ales dintre cei de la facultățile umaniste, suferind realmente un declin al sănătății mentale deoarece au fost dojeniți în plan filosofic de asemenea apărători ai planetei pentru existența lor ca membri ai speciei umane. Și cel mai rău este, cred, pentru bărbații tineri. Ca beneficiari privilegiați ai patriarhatului, realizările lor sunt considerate nemeritate. Ca posibili aderenți la cultura violului, simt sus-pecți din punct de vedere sexual Ambițiile lor îi fac jefuitori ai planetei. Nu sunt bineveniți. La nivel de gimnaziu, liceu și universitate, rămân în urmă pe plan educațional. Când fiul meu avea paisprezece ani, am discutat despre notele lui. Se descurca foarte bine pentru un băiat, mi-a spus el foarte degajat. Am insistat, vrând să aflu mai multe. Toată lumea știe, mi-a spus, că fetele se descurcă mai bine la școală decât băieții. Din intonația lui reieșea că era surprins de faptul că nu știam un lucru atât de evident. în timp ce scriu aceste rânduri, am primit ultimul număr din *The Economist.* Care era titlul editorialului? „Sexul mai slab" — adică bărbații. în universitățile modeme, femeile alcătuiesc peste 50% dintre studenți la mai mult de două treimi dintre toate disciplinele.

Băieții suferă în lumea modernă. Sunt mai nesupuși — în sens negativ — sau mai independenți — în sens pozitiv—decât fetele și au de suferit din cauza asta pe tot parcursul lor educațional preuniversitar. Sunt mai puțin agreabili (calitatea de a fi agreabil fiind o trăsătură de personalitate asociată cu compasiunea, empatia și evitarea conflictelor) și mai puțin predispuși la anxietate și depresie[172], cel puțin după ce ambele sexe ajung la pubertate.[173] Băieții sunt mai interesați de obiecte, iar fetele, de oameni.[174] Frapant este că aceste diferențe, puternic influențate de factori biologici, sunt cele mai pronunțate în societățile scandinave, unde egalitatea de gen a fost împinsă cel mai departe. Este exact opusul situației la care s-ar aștepta cei care insistă, tot mai vehement, că genul este un construct social. Nu este, Aici nu e loc de controversă. Datele sunt clare.[175]

Băieților le place competiția și nu le place să se supună, mai ales când sunt adolescenți. în această perioadă, simt imboldul să evadeze din familiile lor și să-și stabilească o existență independentă. Nu e mare diferență între a face asta și a pune la îndoială autoritatea. Școlile, care au fost înființate spre sfârșitul secolului al XlX-lea tocmai pentru a inculca obediența[176], nu văd cu ochi buni un comportament provocator și temerar, oricât de calculat sau competent ar arăta că este un băiat (sau o fată). Și alți factorijoacă un rol în declinul băieților. Fetele, de exemplu, practică jocurile băieților, dar băieții sunt mai reticenți în a practica jocurile fetelor. Se întâmplă așa, parțial, pentru că este admirabil pentru o fată să câștige când concurează cu un băiat. De asemenea, este în regulă ca ea să piardă în fața unui băiat. în schimb, deseori nu este considerat în regulă ca un băiat să învingă o fată — și, la fel de des, este chiar mai puțin OK ca el să piardă. Să ne imaginăm că un băiat și o fată, ambii de nouă ani, se iau la bătaie. Pentru simplul fapt că s-a angajat în încăierare, băiatul este cât se poate de suspect. Dacă iese învingător, e jalnic. Dacă pierde — ei bine, viața lui e ca și terminată. Ce rușine, să fie bătut de o fată!

Fetele pot să câștige învingând în propria lor ierarhie — arătând că se pricep la ceea ce prețuiesc de obicei fetele. Dar ele pot să învingă și în ierarhia băieților. Aceștia, în schimb, nu pot să câștige decât învingând în

ierarhia masculină. Dacă își arată priceperea în ceea ce prețuiesc fetele, își vor pierde statutul, atât în rândul fetelor, cât și în cel al băieților. își pierd reputația între băieți și atractivitatea pentru fete. Fetele nu sunt atrase de băieții care le sunt prieteni, chiar dacă s-ar putea să-i placă, orice ar însemna asta. Sunt atrase de băieții care înving în competițiile pentru statut cu alți băieți. Totuși, dacă ești de gen masculin, nu poți să-ți pui mintea cu cineva de gen feminin așa cum ai face cu un alt mascul. Băieții nu pot (nu vor) să ia parte lajocuri cu adevărat competitive cu fetele. Căci știu că nu au voie să fie învingători. Prin urmare, pe măsură ce jocul se transformă într-un joc al fetelor, băieții pleacă. Sunt universitățile — mai ales secțiile umaniste — pe cale să devină un joc al fetelor? Asta ne dorim?

Situația din universități (și din instituțiile de învățământ în general) este mult mai problematică decât ne arată statisticile de bază.[177] Dacă elimini așa-numitul program ȘTIM (știință, tehnologie, inginerie și matematică), păstrând totuși psihologia, raportul dintre femei și bărbați este și mai asimetric.[178] Aproape 80% dintre studenții care se specializează în ocrotirea sănătății, administrație publică, psihologie și educație, ceea ce reprezintă un sfert din toate specializările, sunt femei. Disparitatea esteîntr-o creștere rapidă. înritmul acesta, în cincisprezece ani vor rămâne foarte puțini bărbați în majoritatea disciplinelor universitare. Asta nu-i o veste bună pentru bărbați. Ar putea fi chiar o veste catastrofală. Dar nici pentru femei vestea nu e bună.

CARIERĂ ȘI MARIAJ

Femeile din instituțiile de învățământ superior dominate de femei întâmpină dificultăți tot mai mari în a stabili o relație amoroasă, fie ea și de durată medie. în consecință, trebuie să se mulțumească, dacă au astfel de înclinații, cu relații scurte și întâmplătoare. Poate că, din perspectiva emancipării sexuale, este un pas înainte, dar mă îndoiesc. Cred că e groaznic pentru fete.[179] O relație stabilă, bazată pe dragoste,

este foarte de dorit atât pentru bărbați, cât șipentru femei. în orice caz, pentru femei este adesea lucrul cel mai dorit. Din 1997 până în 2012, potrivit Centrului de Cercetări Pew[180], numărul femeilor cu vârste între 18 și 34 de ani care au spus că o căsătorie reușită este unul dintre cele mai importante lucruri din viață a crescut de la 28% la 37% (o creștere de peste 30%*) Numărul de bărbați tineri care au spus același lucru a scăzut cu 15% în aceeași perioadă (de la 35% la 29%”). în acea perioadă, proporția de oameni căsătoriți cu vârsta de peste 18 ani a continuat să scadă, de la trei sferturi în 1960 la jumătate în prezent.[181] în sfârșit, printre adulții cu vârste între 30 și 59 de ani care n-au fost căsătoriți niciodată, bărbații au o probabilitate de trei ori mai mare decât femeile să spună că nu vor să se căsătorească vreodată (27% față de 8%).

Și, până la urmă, cine a stabilit că o carieră ar fi mai importantă decât dragostea și familia? Merită oare să te sacrifici lucrând optzeci de ore pe săptămână la o firmă de avocatură din eșalonul superior pentru a obține genul acela de succes? Și, dacă merită, de ce merită? O minoritate de oameni (în mare parte bărbați, care au o agreabi-litate scăzută, așa cum am spus) sunt hipercompetitivi și doresc să învingă cu orice preț. O minoritate va găsi că munca este intrinsec fascinantă. Dar cei mai mulți oameni nu sunt așa și nici nu vor să fie așa, iar banii în plus nu par să facă viața mai bună atunci când câștigă deja suficient ca să nu-și mai facă griji în privința plății facturilor, în plus, majoritatea femeilor cu performanțe și venituri mari au parteneri cu performanțe și venituri mari — iar asta contează mai mult pentru femei. Datele Pew mai arată și că un soț cu un job foarte bun reprezintă o prioritate înaltă pentru aproape 80% dintre femeile care n-au fost căsătorite niciodată, dar își doresc să se mărite (dar pentru mai puțin de 50% dintre bărbați).

După ce trec de treizeci de ani, majoritatea avocatelor de top renunță la carierele lor foarte solicitante.[182] Doar 15% dintre partenerii acționari ai celor mai puternice 200 de firme de avocatură din SUA sunt femei.[183] Această cifră nu s-a schimbat prea mult în ultimii cincisprezece ani, cu toate că proporția de avocate angajate este mare. De asemenea, nu e vorba de faptul că firmele de avocatură nu vor ca femeile să rămână

’ (37 - 28)/28 = 9/28 = 32%.

" (35 - 29)/35 = 6/35 = 17%.

și să reușească în carieră. Există o penurie cronică de oameni excelenți, indiferent de sex, iar firmele de avocatură sunt disperate să-i rețină.

Femeile care pleacă își doresc o slujbă — și o viață — care să le ofere ceva timp pentru ele. După facultate, stagiatură și primii ani de muncă, devin interesate de alte lucruri. Acest aspect este bine cunoscut în firmele mari (deși nu e un lucru pe care bărbații și femeile să se simtă confortabil să-l exprime în public). De curând am urmărit o profesoară de la Universitatea McGill vorbind în fața unei săli pline cu avocate partenere sau aproape partenere despre felul în care lipsa de dotări pentru îngrijirea copiilor, dar și „definițiile masculine ale succesului" le stânjeneau progresul în carieră și le determinau pe femei să plece din acele slujbe de top. Le cunoșteampe cele mai multe femei din acea sală. Discutaserăm îndelung. Știam că și ele știau că nimic din toate astea nu constituia o problemă. își permiteau să aibă bone pentru copii. Deja își delegaseră toate obligațiile casnice. înțelegeau, de asemenea — și cât se poate de bine —, că piața era cea care definea succesul, nu bărbații cu care lucrau. Când câștigi 650 de dolari pe oră în Toronto ca avocat de top, iar clientul tău din Japonia te sună duminică dimineața la 4, răspunzi. Pe loc. Răspunzi pe loc, chiar dacă abia ai ațipit după ce ți-ai alăptat bebelușul. Răspunzi pentru că, dacă nu o faci tu, un asociat hiperambițios din New York va fi fericit să preia apelul — și acesta este motivul pentru care piața definește munca.

Penuria tot mai mare de bărbați cu studii universitare ridică o problemă de o gravitate crescândă pentru femeile care doresc să se căsătorească sau să-și găsească o relație. în primul rând, femeile au o înclinație puternică de a se căsători cu cineva de pe același nivel sau de pe unul mai sus în ierarhia de dominare economică. Ele preferă un partener cu un statut egal sau superior. Este un lucru dovedit și în cercetările comparative realizate pe culturi diferite.[184] Apropo, acest aspect nu e valabil și pentru bărbați, care sunt cât se poate de dispuși să se căsătorească cu femei de același nivel sau mai scăzut (după cum indică datele Pew), deși manifestă o preferință pentru partenere ceva mai tinere. Tendința recentă de golire numerică a clasei mijlocii a crescut și ea pe măsură ce femeile bogate în resurse tind tot mai mult[185] să-și aleagă parteneri dintre bărbații bogați în resurse. Din acest

motiv și din cauza declinului în joburile manufacturiere bine plătite (unul din șase bărbați de vârstă activă nu are în prezent un loc de muncă în

SUA), căsătoria devine acum tot mai mult rezervată bogaților. Nu mă pot abține să nu găsesc acest lucru amuzant, într-o manieră ce ține de ironia neagră. Instituția patriarhală opresivă a căsătoriei devine acum un lux. De ce s-ar tiraniza bogății pe ei înșiși?

De ce își doresc femeile un partener angajat și, preferabil, unul cu un statut superior? Un motiv deloc neglijabil este că femeile devin mai vulnerabile când au copii. Au nevoie de o persoană competentă care să sprijine mama și copilul atunci când este necesar. Este un act compensator perfect rațional, deși s-ar putea să aibă și o bază biologică. De ce o femeie care decide să-și asume responsabilitatea unuia sau mai multor copii ar dori și un adult de care să aibă grijă? Așa încât bărbatul de vârstă activă neangajat este un specimen indezirabil — dar și să fii mamă singură este o alternativă indezirabilă. Copiii din căminele fără tați au o probabilitate de patru ori mai mare să ajungă săraci. Asta înseamnă că și mamele lor sunt sărace. Copiii fărătatăauunrisc mult mai mare de a face abuz de droguri și alcool. Copiii cu părinți biologici căsătoriți sunt mai puțin predispuși la anxietate, depresie și delincvență decât copiii care trăiesc cu unul sau mai mulți părinți non-biologici. De asemenea, copiii din familiile monoparentale au o probabilitate dublă de a se sinucide.[186]

Tendința puternică spre corectitudinea politică din universități a exacerbat problema. Vocile care se manifestă vehement împotriva oprimării au devenit mai sonore, se pare, pe măsură ce și instituțiile de învățământ au devenit tot mai egale — ba chiar mai defavorabile față de studenții de sex masculin. Există discipline întregi în universități care sunt de-a dreptul ostile bărbaților. Acestea sunt domeniile de studiu dominate de teza postmodernă/neomarxistă potrivit căreia cultura occidentală, în particular, este o structură opresivă, creată de bărbații albi pentru a domina și exclude femeile (și alte grupuri speciale) și care au succes numai din cauza acestei dominări și excluderi.[187]

PATRIARHATUL: AJUTOR SAU PIEDICĂ?

Bineînțeles, cultura *este* o structură opresivă. *întotdeauna a fost așa.* Este o realitate existențială fundamentală și universală. Regele tiranic este un adevăr simbolic, o constantă arhetipală. Ceea ce moștenim din trecut este în mod iminent orb și perimat. Este o fantomă, o mașină și un monstru. Trebuie salvat, reparat și ținut la distanță printr-o viață atentă și dispusă la eforturi. Are potențialul de a ne zdrobi, în timp ce ne modelează într-o formă social acceptabilă, și de a irosi un mare potențial. Dar oferă și un mare câștig. Fiecare cuvânt pe care-1 rostim este un dar de la strămoșii noștri. Fiecare idee pe care o gândim a fost gândită anterior de cineva mai deștept. Infrastructura extrem de funcțională care ne înconjoară, mai ales în Occident, este un dar de la strămoșii noștri — și este vorba despre sistemele politic și economic relativ necorupte, despre bogăția, speranța de viață, libertatea, luxul și oportunitățile de care avem parte. Cultura ia cu o mână, dar în unele locuri fericite dă mai mult cu cealaltă. Să te gândești la cultură doar ca la ceva opresiv este o dovadă de ignoranță și nerecunoștință, fiind totodată și de-a dreptul periculos. Prin asta nu vreau să spun (așa cum sper că reiese suficient de clar din conținutul depănă acum al acestei cărți) că nu trebuie să criticăm cultura.

în ceea ce privește opresiunea, să ne gândim și la aspectul următor: *orice ierarhie creează învingători și perdanți.* Bineînțeles că învingătorii sunt mai predispuși să justifice ierarhia, iar perdanții să o critice. Dar (1) urmărirea colectivă a oricărui obiectiv valoros produce o ierarhie (căci unii vor fi mai buni, iar alții mai slabi în urmărirea acelui obiectiv, oricare ar fi acela) și (2) tocmai urmărirea obiectivelor este cea care, în mare măsură, dă vieții sensul care o susține. Toate emoțiile care ne fac viața profundă și antrenantă sunt resimțite ca o consecință a faptului că ne mișcăm cu succes spre ceva pe careni-1 dorim și îl prețuim foarte mult. Prețul pe care-1 plătim pentru această implicare este crearea inevitabilă a ierarhiilor succesului, în vreme ce consecința inevitabilă este diferența în rezultate. Prin urmare, egalitatea absolută ar impune sacrificarea valorii înseși — iar pe urmă nu ne-ar mai rămâne motive pentru care să trăim. Am putea în schimb să observăm cu recunoștință că o cultură complexă și sofisticată permite existența multor jocuri și a multor jucători de succes și că o cultură bine structurată permite indivizilor care o compun să joace și să câștige în multe moduri diferite.

Este de asemenea *pervers* să consideri cultura drept creație a bărbaților. Cultura este simbolic, arhetipal și mitic masculină. Acesta este motivul parțial pentru care ideea de „patriarhat" este atât de ușor acceptată. Dar ea este în mod cert creația omenirii, nu doar a bărbaților (ca să nu mai vorbim de „bărbații albi", care totuși au avut o contribuție importantă). Cultura europeană este dominantă, în măsura în care poate fi considerată dominantă, doar de circa patru sute de ani. La scara temporală a evoluției culturale — care se măsoară, cel puțin, în mii de ani — un asemenea interval de timp abia dacă contează. Mai mult, chiar dacă femeile nu ar fi contribuit cu nimic substanțial în artă, literatură și științe înainte de anii 1960, deci înainte de revoluția feministă (în care eu, personal, nu cred), oricum, rolul pe care l-au jucat crescând copiii și muncind în agricultură a fost deosebit de important în creșterea băieților și în emanciparea bărbaților — a unui număr foarte mic de bărbați —, astfel încât omenirea să se poată propaga și să meargă înainte.

Iată o teorie alternativă: de-a lungulistoriei, și bărbații, și femeile au luptat din greu să se elibereze de ororile copleșitoare ale privațiunilor și necesităților. Femeile au fost adesea în dezavantaj în timpul acelei lupte, căci aveau toate vulnerabilitățile bărbaților, având în plus povara reproductivă și o forță fizică mai mică. Pe lângămizeria, nenorocirea, bolile, foametea, cruzimea și ignoranța care caracterizau viețile ambelor sexe înainte de secolul XX (când până și oamenii din lumea occidentală trăiau cu mai puțin de un dolar pe zi raportat la valoarea de astăzi a banilor), femeile mai trebuiau să suporte și inconvenientul practic al menstruație!, probabilitatea ridicată de sarcini nedorite, riscul de moarte sau de vătămări grave la naștere și povara unui număr prea mare de copii mici. Poate că acesta e un motiv suficient pentru tratamentul practic și juridic diferit al bărbaților și femeilor care a caracterizat majoritatea societăților înainte de revoluțiile tehnologice recente, incluzând aici și inventarea pilulei contraceptive. Acestea sunt doar câteva dintre lucrurile care ar putea fi luate în considerare înainte ca presupunerea că bărbații le-au tiranizat pe femei să fie acceptată ca un truism.

Mie îmi pare că așa-numita opresiune din partea patriarhatului a fost de fapt o tentativă colectivă imperfectă a bărbaților și femeilor, întinsă de-a lungul mileniilor, de a se elibera unii pe alții de privațiuni, boli și corvezi. Cazul

recent al lui Arunachalam Muruganantham oferă un exemplu elocvent. Acest bărbat, „regele tampoanelor" în India, era nemulțumit pentru că soția lui era nevoită să folosească niște cârpe murdare în timpul ciclului. Ea i-a spus că ori cumpărau tampoane, ori lapte pentru familie. Bărbatul și-a petrecut următorii paisprezece ani într-o stare de nebunie, după judecata vecinilor săi, încercând să rectifice problema. Până și soția și mama lui l-au abandonat, pentru scurt timp, îngrozite fiind de obsesialui. Cândn-a mai găsit voluntare pentru testarea produsului său, a început să facă testele ducând cu el o vezică plină cu sânge de porc. Nu văd cum un astfel de comportament i-arfi crescut popularitatea sau statutul. Acum, tampoanelelui ieftine și produse pe plan local sunt distribuite în toată India, fiind manufacturate de grupuri de întrajutorare conduse de femei. Utilizatoarele lui au primit o libertate de care nu s-au bucurat niciodată până atunci. în 2014, acest individ care și-a abandonat studiile a fost numit de revista *Time* unul dintre cei mai influenți 100 de oameni din lume. Nu sunt dispus să cred că principala motivație a lui Muruganantham a fost câștigul personal. Este el o parte a patriarhatului?

în 1847, James Young Simpson a folosit eter pentru a ajuta să nască o femeie care avea o deformație pelviană. După aceea, a trecut la cloroform, care dădea rezultate mai bune. Primul copil născut sub influența cloroformului a fost numit „Anestezia". Până în 1853, cloroformul căpătase un prestigiu suficient pentru a fi folosit de regina Victoria, care a dat naștere celui de-al șaptelea copil sub influența acestei substanțe. Remarcabil de repede după aceea, opțiunea nașterii fără dureri era disponibilă pretutindeni. Câțiva oameni au avertizat că este periculos să ne opunem zicerii lui Dumnezeu către femei din Geneza 3:16: „Voi înmulți mereu necazurile tale, mai ales în vremea sarcinii tale; în dureri vei naște copii; atrasă vei fi către bărbatul tău și el te va stăpâni." Unii s-au opus folosirii acestei substanțe și în rândul bărbaților: tinerii sănătoși și curajoși pur și simplu nu aveau nevoie de anestezie. Dar această opoziție s-a dovedit ineficientă. Folosirea anesteziei s-a răspândit cu o rapiditate extremă (și mult mai rapid decât ar fi posibil astăzi). Chiar și reprezentanți de seamă ai bisericii au susținut utilizarea sa.

Primul tampon intern practic, Tampax, a apărut abia în anii 1930. A fost inventat de dr. Earle Cleveland Haas, care l-a făcut dintr-un bumbac

comprimat și a proiectat și un aplicator din tuburi de carton. Aceasta a contribuit la slăbirea opoziției la produs a celor care obiectau față de eventualitatea autoatingerii care ar fi apărutprin manevrarea tamponului. Pe la începutul anilor 1940, 25% dintre femei le foloseau. După treizeci de ani, procentajul a crescut la 70%. Astăzi proporția este de patru femei din cinci, restul apelând la tampoanele cu aplicare externă,

care acum sunt extrem de absorbante și au aripioare adezive eficiente (spre deosebire de șervețelele sanitare ale anilor 1970, care erau voluminoase, poziționate incomod și semănau cu niște scutece). Muru-ganantham, Simpson și Haas le-au oprimat pe femei sau le-au eliberat? Dar Gregory Goodwin Pincus, care a inventat pilula contraceptivă? în ce fel acești bărbați cu spirit practic, luminați la minte și insistenți au făcut parte dintr-un patriarhat opresiv?

De ce îi învățăm pe copiii noștri că incredibila noastră cultură este rezultatul opresiunii masculine? Orbite de această supoziție centrală, discipline diverse cum ar fi pedagogia, asistența socială, istoria artei, studiile de gen, literatura, sociologia și, într-o măsură tot mai mare, dreptul îi tratează adesea pe bărbați ca pe niște opresori, văzând activitatea bărbaților ca fiind inerent distructivă. De asemenea, aceste abordări antipatriarhale promovează acțiunea politică radicală — radicală după toate normele societăților actuale —, pe care nu o mai deosebesc de educație. De exemplu, Institutul Pauline Jewett pentru studii privind femeile și egalitatea de șanse între femei și bărbați de la Universitatea Carleton din Ottawa încurajează activismul ca parte a mandatului său. Catedra de Studii de Gen de la Queen’s University din Kingston, Ontario, „predă teorii și metode feministe, antirasiste și *queer* care pun în centru activismul pentru schimbarea socială" — ceea ce arată susținerea supoziției potrivit căreia educația universitară ar trebui să încurajeze mai presus de orice angajamentul politic de un anumit tip.

POSTMODERNISMUL $1 BRAȚUL LUNG AL LUI MARX

Filosofia acestor discipline are mai multe surse de inspirație. Toate sunt puternic influențate de umaniștii marxiști. O astfel de figură este Max Horkheimer, care a dezvoltat teoria critică în anii 1930. Orice rezumat scurt al ideilor sale nu poate fi decât simplist, dar Horkheimer se considera marxist. El credea că principiile occidentale ale libertății individuale sau ale pieței libere erau doar niște măști care aveau rolul de a acoperi adevăratele condiții ale Occidentului: inechitate, dominare și exploatare. Considera că activitatea intelectuală trebuie dedicată schimbării societății, nu doar simplei înțelegeri a acesteia, și spera să emancipeze omenirea de sub sclavie. Horkheimer și a sa Școală de la Frankfurt formată din diverși gânditori — mai întâi din G ermania și, mai târziu, din SUA — și-au stabilit ca obiectiv o critică generalizată a civilizației occidentale și o transformare a acesteia.

Mai importantă în anii din urmă a fost opera filosofului francez Jacques Derrida, lider al postmoderniștilor, care au fost în vogă la sfârșitul anilor 1970. Derrida își descria propriile idei ca pe o formă radicalizată de marxism. Marx a încercat să reducă istoria și societatea la economie, considerând cultura ca fiind oprimarea săracilor de către bogați. Când marxismul a fost pus în practică în Uniunea Sovietică, China, Vietnam, Cambodgia și în alte țări, resursele economice au fost redistribuite în manieră brutală. Proprietatea privată a fost eliminată, iar populația rurală a fost colectivizată cu forța. Consecința? Zeci de milioane de oameni au murit. Alte sute de milioane au fost supuse unei opresiuni care rivalizează cu cea încă existentă în Coreea de Nord, ultima redută comunistă clasică. Sistemele economice rezultante au fost corupte și nesustenabile. Lumea a intrat într-un război rece prelungit și extrem de periculos. Cetățenii acelor societăți duceau o viață în minciună, îșitrădau familiile, își turnau vecinii — trăiau în mizerie, fără să se plângă (căci altfel...).

Ideile marxiste erau foarte atrăgătoare pentru intelectualii utopiști. Unul dintre arhitecții principali ai ororilor khmerilor roșii, Khieu Samphan, și-a luat doctoratul la Sorbona înainte de a deveni liderul oficial al Cambodgiei la jumătatea anilor 1970. în teza de doctorat, scrisă în 1959, el argumenta că munca non-fermierilor din orașele Cambodgiei era neproductivă: bancherii, birocrații și oamenii de afaceri nu contribuiau cu nimic la dezvoltarea societății. în schimb, ei parazitau valoarea veritabilă produsă în agricultură,

mica industrie și meșteșuguri. Ideile lui Samphan au fost privite cu ochi buni de intelectualii francezi care i-au acordat doctoratul. Revenit în Cambodgia, i s-a dat ocazia să-și pună teoriile în practică. Khmerii roșii au evacuat orașele cambodgiene, i-au dus pe locuitori în zonele rurale, au închis băncile, au interzis folosirea banilor și au distrus toate piețele. Un sfert din populația Cambodgiei a murit în urma muncii istovitoare pe câmpurile ucigașe.

SĂ NU UITĂM: IDEILE AU CONSECINȚE I

Când comuniștii au creat Uniunea Sovietică după Primul Război Mondial, puteau fi iertați acei oameni care au sperat la acea vreme că visele colectiviste utopice livrate de noii lor lideri ar fi posibile. Ordinea socială putredă de la sfârșitul secolului al XlX-lea produsese tranșeele și măcelurile în masă ale Primului Război Mondial. Falia dintre bogați și săraci era extremă și cei mai mulți oameni trudeau ca niște sclavi în condiții mai rele decât cele pe care Orwell avea să le descrie mai târziu. Cu toate că Occidentul a aflat de ororile fãptuite de Lenin după Revoluția Rusă, acțiunile lui erau dificil de evaluat de la distanță. Rusia se afla într-un haos post-monarhic și veștile privind dezvoltarea industrială generală și redistribuirea avuției către cei care până de curând fuseseră ca niște sclavi constituiau motive de speranță. Pentru a complica și mai mult lucrurile, URSS (și Mexic) i-au sprijinit pe republicanii democrați când a izbucnit Războiul Civil din Spania, în 1936. Ei luptau împotriva naționaliștilor fasciști, care răsturnaseră fragila democrație instaurată cu doar cinci ani în urmă și care găsiseră sprijin în rândurile naziștilor și fasciștilor italieni.

Elitele intelectuale din America, Marea Britanie și din alte țări erau profund frustrate de neutralitatea țărilor lor. Mii de străini au dat năvală în Spania ca să lupte alături de republicani, înregimen-tându-se în Brigăzile Internaționale. George Orwell s-a numărat printre ei. Ernest Hemingway a fost prezent acolo ca jurnalist și era un susținător al republicanilor. Tineri americani, canadieni și britanici preocupați de politică au simțit obligația morală de a renunța la vorbe pentru a trece la luptă.

Toate acestea au abătut atenția de la evenimentele concomitente din Uniunea Sovietică. în anii 1930, în timpul Marii Depresiuni, sovieticii staliniști au trimis în Siberia două milioane de culaci — țărani mai înstăriți (care aveau câteva vaci în plus, niște argați sau mai multe palme de pământ decât ceilalți). în viziunea comuniștilor, acești culaci își strânseseră avuția jefuindu-i pe cei din jurul lor, așa că-și meritau soarta. Bogăția semnifica opresiune, iar proprietatea privată însemna hoție. Sosise timpul egalității. Peste treizeci de mii de culaci au fost împușcați pe loc. Mult mai mulți au pierit de mâinile celor mai invidioși, mai ranchiunoși și mai neproductivi dintre vecinii lor, care s-au folosit de înaltele idealuri ale colectivizării comuniste pentru a-și masca intențiile criminale.

Culacii erau „dușmanii poporului" — erau numiți maimuțe, lepădături, paraziți, gunoaie și porci. „Vom face săpun din culaci", declara un cadru deosebit de brutal selectat dintre orășenii mobilizați de partid și de comitetele executive sovietice și trimiși la țară. Culacii au fost scoși din casele lor, dezbrăcați și plimbați pe străzi, bătuți și obligați să-și sape singuri mormintele. Femeile au fost violate. Bunurile lor au fost „expropriate", ceea ce, în practică, a însemnat jefuirea și dărâmarea caselor acestora. în multe locuri, țăranii care nu erau culaci s-au opus, în special femeile, acestea încercând să protejeze cu trupurile lor familiile persecutate. Dar această rezistență s-a dovedit inutilă. Culacii care n-au murit au fost exilați în Siberia, adesea în toiul nopții. Trenurile s-au pus în mișcare în februarie, în frigul năprasnic din Rusia. La sosirea în taigaua pustie îi așteptau condiții de cazare improprii. Mulți au murit, mai ales copiii, de febră tifoidă, pojar și scarlatină.

Culacii „paraziți" erau, în general, fermierii cei mai pricepuți și mai harnici. O mică minoritate de oameni este responsabilă pentru cea mai mare parte a producției din orice domeniu, iar agricultura n-a făcut excepție. Recoltele agricole s-au prăbușit. Puținul rămas a fost luat cu forța de la țară și dus la orașe. Țăranii care ieșeau pe câmp după seceriș, ca să culeagă boabele de grâu rămase pentru familiile lor înfometate, riscau să fie executați. Șase milioane de oameni au murit de foame în Ucraina, care în anii 1930 era grânarul Uniunii Sovietice. „Să-ți mănânci propriii copii este un act de barbarie", proclamau afișele regimului sovietic.

în pofida veștilor, care nu erau doar zvonuri, privind asemenea atrocități, atitudinea față de comunism a rămas constant pozitivă printre mulți intelectuali occidentali. Existau alte motive de îngrijorare, iar al Doilea Război Mondial i-a aliat pe sovietici cu țările din Vest care luptau împotriva lui Hitler, Mussolini și Hirohito. Totuși, anumiți ochi au rămas deschiși. Malcolm Muggeridge a publicat încă din 1933 în *Man-chester Guardian* o serie de articole în care descria distrugerea țărănimii. George Orwell a înțeles ce se întâmpla sub conducerea lui Stalin și a făcutlarg cunoscută situația. în 1945, a publicat *Ferma animalelor, o* fabulă în care era satirizată Uniunea Sovietică, deși a întâmpinat o

rezistență serioasă față de lansarea cărții. Mulți dintre cei care ar fi trebuit să înțeleagă adevărul și-au păstrat orbirea mult timp după aceea. Nicăieri acest lucru nu a fost mai adevărat ca în Franța și nicăieri în Franța n-a fost mai adevărat decât printre intelectuali.

Cel mai renumit filosof francez de la jumătatea secolului XX, Jean-Paul Sartre, a fost un comunist bine-cunoscut, chiar dacă nu avea carnet de membru, până când a denunțat incursiunea sovieticilor în Ungaria din 1956. Totuși, a rămas un susținător al marxismului și nu s-a delimitat total de Uniunea Sovietică decât în 1968, când forțele armatei sovietice au reprimat violent Primăvara de la Praga, în Cehoslovacia.

La scurt timp după aceea a fost publicată cartea *Arhipelagul Gulag* de Alexandr Soljenițîn, despre care am discutat pe larg în capitolele anterioare. Așa cum am remarcat (și merită să remarcăm din nou), cartea aceasta a zdrobit total credibilitatea morală a comunismului — mai întâi în Vest, apoi chiar în Uniunea Sovietică. Circula în format *samizdat.* Rușii aveau la dispoziție douăzeci și patru de ore ca să-și citească exemplarul rar, înainte de a-1 transmite următorului cititor în așteptare. Radio Libertatea a difuzat în Uniunea Sovietică o lectură în limba rusă a cărții.

Soljenițîn argumenta că sistemul sovietic n-ar fi putut să supraviețuiască fără tiranie și muncă înrobitoare, că semințele exceselor celor mai atroce fuseseră categoric sădite în perioada lui Lenin (care încă mai avea apologeți

printre comuniștii occidentali) și că sistemul fusese susținut prin minciuni nesfârșite atât individuale, cât și publice. Păcatele sistemului nu puteau fi puse doar pe seama cultului personalității, așa cum continuau să susțină apărătorii săi. Soljenițîn a adus dovezi privind tratamentul abuziv aplicat deținuților politici, sistemul juridic corupt și asasinatele în masă și a descris în detalii minuțioase faptul că acestea nu erau doar niște excepții, ci erau expresii directe ale filosofici comuniste pe care se baza sistemuL Nimeni nu a mai putut lua apărarea comunismului după *Arhipelagul Gulag* — nici măcar comuniștii înșiși.

Ceea ce nu înseamnă că fascinația exercitată de ideile marxiste asupra intelectualilor — îndeosebi a celor din Franța — ar fi dispărut. Doar s-a transformat. Unii au refuzat pur și simplu să afle ce se întâmpla de fapt în URSS. Sartre l-a denunțat pe Soljenițîn ca pe un „element periculos". Derrida, mai subtil, a substituit ideea de bani cu ideea de putere și și-a continuat vesel parcursul. Această scamatorie lingvistică le-a oferit tuturor marxiștilor abia spăsiți mijloacele de a-și păstra concepția despre lume. Societatea nu mai însemna reprimarea săracilor de către bogați. Era oprimarea tuturor de către cei puternici.

Potrivit lui Derrida, structurile ierarhice au apărut doar pentru a include (pe beneficiarii acelor structuri) și pentru a exclude (pe toți ceilalți, care prin urmare erau oprimați). Nici măcar această afirmație nu a fost suficient de radicală. Derrida a spus că dezbinarea și oprimarea au fost încorporate direct în limbaj — chiar în categoriile pe care le utilizăm pentru a simplifica și negocia în mod dramatic lumea. Există „femei" numai pentru că bărbații au de câștigat prin excluderea lor. Există „masculi și femele" numai pentru că membrii acestui grup eterogen au de câștigat prin excluderea micii minorități a oamenilor a căror sexualitate biologică este amorfă. Știința aduce beneficii numai oamenilor de știință. Politica aduce beneficii numai politicienilor. în viziunea lui Derrida, ierarhiile există doar pentru că au de câștigat din oprimarea celor omiși. Tocmai acest avantaj obținut pe nedrept le permite să prospere.

Unul dintre citatele celebre ale lui Derrida (deși ulterior l-a negat) este: „II n’y a pas de hors-texte" — tradus adesea prin „nu există nimic dincolo de text". Suporterii lui spun că este o traducere greșită și că echivalentul ar fi

trebuit să fie „nu există text exterior*. în oricare dintre variante, e dificil să citești afirmația ca spunând altceva decât că „totul se interpretează" — și așa a și fost în general interpretată opera lui Derrida.

Este aproape imposibil de supraestimat natura nihilistă și distructivă a acestei filosofii. Ea pune la îndoială însuși actul de ordonare a lumii după categorii. Neagă ideea că distincțiile ar putea fi trasate între lucruri din vreun alt motiv în afară de cel al puterii brute. Distincțiile biologice dintre bărbați și femei? Deși există o literatură științifică mul-tidisciplinară care arată în mod covârșitor că diferențele dintre sexe sunt puternic influențate de factori biologici, pentru Derrida și acoliții săi marxiști postmoderniști, știința nu e decât un joc al puterii, care susține lucruri în beneficiul celor aflați la vârful lumii științifice. Nu există fapte obiective. Poziția ierarhică și reputația ca o consecință a talentului și competenței? Toate definițiile talentului și competenței suntconcepute de cei care beneficiază de pe urma lor, pentru a-i exclude pe alții și pentru a beneficia personal în mod egoist.

Afirmațiile lui Derrida conțin suficient adevăr ca să le putem înțelege, parțial, natura insidioasă. Puterea este o forță motivațională fundamentală („puterea" cu minusculă, nu cu majusculă). Oamenii concurează între ei ca să se ridice la vârf și pun preț pe locul unde se află în ierarhiile de dominare. Dar (șiaici se separă, filosofic și metaforic vorbind, băieții de bărbați) *faptul că puterea joacă un rol în motivația umană nu înseamnă că joacă un rol unic și nici măcar un rol principal.* în mod similar, faptul că nu putem ști niciodată totul face ca observațiile și afirmațiile noastre să depindă de faptul că luăm în considerare unele lucruri și le neglijăm pe altele (așa cum am discutat pe larg la Regula nr. 10). Asta nu justifică aserțiunea potrivit căreia totul se interpretează sau că a așeza în categorii înseamnă doar a exclude. Să ne ferim de interpretările cu cauză unică și să ne ferim de oamenii care le susțin.

Deși faptele nu pot vorbi pentru ele însele (la fel cum o suprafață de teren întinsă în fața unui călător nu-i poate spune cum să se deplaseze prin ea) și cu toate că există o multitudine de moduri în care putem interacționa cu un număr mic de obiecte — și chiar să le percepem —, asta nu înseamnă că

toate interpretările sunt la fel de valabile. Unele fac rău — ție și altora. Altele te pun în conflict cu societatea. Unele interpretări își pierd valabilitatea cu trecerea timpului. Altele nu te duc acolo unde vrei să ajungi. Multe dintre aceste constrângeri sunt încorporate în noi, ca o consecință a miliardelor de ani de procese biologice. Alte interpretări apar când socializăm ca să cooperăm și să concurăm pașnic și productiv cu alții. în fine, noi interpretări apar pe măsură ce renunțăm la strategiile contraproductive, prin învățare. Fără doar și poate, un număr nesfârșit de interpretări: aceasta înseamnă și un număr nesfârșit de probleme. *Dar există un număr serios limitat de soluții viabile.* Altfel, viața ar fi ușoară. Și nu este.

Acum, eu nutresc unele convingeri care ar putea fi privite ca înclinând spre stânga. De exemplu, cred că tendința de distribuire extrem de inechitabilă a bunurilor valoroase constituie o amenințare mereu prezentă la stabilitatea societății. Cred că există dovezi concludente în acest sens. Aceasta nu înseamnă că soluția problemei este evidentă. Nu știm cum să redistribuim bogăția fără să creăm o mulțime de alte probleme. Diferite societăți occidentale au încercat diferite metode. Suedezii, de exemplu, împing egalitatea la limitele ei. Statele Unite adoptă o tactică opusă, pornind de la supoziția că bogăția netă creată de capitalismul neîngrădit constituie mareea crescătoare care ridică toate bărcile. Rezultatele acestor experimente nu sunt toate clare, iar țările diferă foarte mult după criterii relevante. Diferențele în ceea ce privește istoria, zona geografică, mărimea populației și diversitatea etnică fac foarte dificile comparațiile directe. Dar este cert că redistribuirea forțată, în numele unei egalități utopice, este o cură care se dovedește și mai malignă decât boala.

Cred, de asemenea (pe latura care poate fi considerată stângistă), că reorganizarea treptată a administrațiilor universitare în analoagele unor corporații private este o greșeală. Cred că știința managementului este o pseudodisciplină. Cred că, uneori, guvernul poate fi o forță a binelui și un arbitru necesar al unui set redus de reguli necesare. Totuși, nu înțeleg de ce societatea noastră oferă finanțare publică unor instituții și unor educatori al căror obiectiv declarat, conștient și explicit este demolarea culturii care îi sprijină. Acești oameni au tot dreptul la opinii și acțiuni, dacă rămân în limitele legii. Dar nu au niciun drept rezonabil la finanțare publică. Dacă

radicalii de dreapta ar primi fonduri de la stat pentru acțiunile politice deghizate în cursuri universitare, așa cum se întâmplă în mod clar cu radicalii de stânga, larma protestelor din partea progresiștilor din toată America de Nord ar fi asurzitoare.

Există și alte probleme serioase ascunse în aceste abordări radicale, în afară de falsitatea teoriilor și metodelor lor și a insistenței cu care stângiștii susțin că activismul politic colectiv este obligatoriu din punct de vedere moral. Nu există nicio urmă de dovadă concretă care să susțină vreuna dintre afirmațiile lor centrale: că societatea occidentală este patologic patriarhală; că principala lecție a istoriei este că bărbații, și nu natura au fost sursa primară a oprimării femeilor (în loc ca bărbații să fie niște parteneri și niște susținători); că toate ierarhiile se bazează pe putere și sunt centrate pe excludere. Ierarhiile există din multe motive — unele fără îndoială valide, altele, nu — și sunt incredibil de vechi, din perspectivă evoluționistă. Crustaceele masculi nu le oprimă pe crustaceele femele? N-ar trebui să le răstur-năm și lor ierarhiile?

în societățile care funcționează bine — nu în comparație cu o utopie ipotetică, ci în contrast cu alte culturi existente sau istorice —, *competența,* nu puterea, este un determinant principal al statutului. Competența. Abilitatea. Talentul. Nu *puterea.* Acest lucru este confirmat de ceea ce vedem în jurul nostru, dar are și o validitate obiectivă. Niciun om cu cancer la creier nu se lasă într-atât de influențat de principiile echității, încât să refuze serviciile unui chirurg cu cea mai bună educație, cea mai bună reputație și, probabil, cu veniturile cele mai mari. Mai mult, cele mai valide trăsături de personalitate care prezic succesul pe termen lung sunt, în țările occidentale, inteligența (măsurată prin testele de abilități cognitive și de IQ) și conștiinciozitatea (o trăsătură caracterizată prin hărnicie și respectarea legilor).[188] Există și excepții, întreprinzătorii și artiștii de succes se diferențiază printr-un scor mai bun pe scala deschiderii față de experiență[189], o altă trăsătură de personalitate importantă, pe lângă aceea a conștiinciozității. Dar deschiderea este asociată cu inteligența verbală și creativitatea, așa încât această excepție este îndreptățită și de înțeles. Puterea predictivă a acestor trăsături, din punct de vedere matematic și economic, este excepțional de mare — printre cele mai ridicate dintre toate care au fost măsurate efectiv de științele sociale. Un set bun de teste

cognitive/de personalitate poate crește probabilitatea de a angaja pe cineva mai competent decât media — creșterea este de la 50:50 la 85:15. Acestea sunt fapte riguros deduse în științele sociale (căci, dincolo de ce ai putea crede, științele sociale sunt niște discipline mai serioase decât apreciază criticii lor cinici). Așadar, statul susține nu doar radicalismul unilateral, ci și îndoctrinarea. Așa cum nu-i învățăm pe copiii noștri că pământul este plat, n-ar trebui nici să-i învățăm teoriile neconfirmate și ideolo-gizante privind natura bărbaților și femeilor — sau natura ierarhiei.

Merită să observăm (și să sperăm că deconstructiviștiinu ne vor răstălmăci vorbele) că știința poate fi distorsionată de interese de putere și să atragem atenția asupra acestui lucru — adică, merită să arătăm că dovezile sunt prea frecvent ceea ce oamenii puternici, inclusiv oamenii de știință, decid că sunt. în definitiv, și oamenii de știință sunt tot oameni, iar oamenilor le place puterea, la fel ca homarilor — tot așa cum deconstructiviștilor le place să fie cunoscuți pentru ideile lor și se străduiesc pe bună dreptate să rămână în fruntea ierarhiilor academice. Dar aceasta nu înseamnă că știința — și nici măcar deconstructi-vismul — se referă doar la putere. De ce să crezi un asemenea lucru? De ce să insiști asupra lui? Poate că explicația e asta: *dacă ar exista numai puterea, atunci folosirea puterii ar deveni pe deplin justificată.* Nimic nu ar mai limita o astfel de utilizare: nici dovezile, nici metoda, nici logica

și nici măcar necesitatea coerenței. Nu ar mai exista nicio limitare din partea a ceva „de dincolo de text". Astfel ne-ar rămâne doar opinia — și forța —, iar utilizarea forței ar fi mult prea atrăgătoare în asemenea circumstanțe, la fel cum folosirea ei în slujba opiniei va fi cât se poate de sigură. Insistența postmodernă nesăbuită și de neînțeles potrivit căreia toate diferențele de gen sunt doar niște constructe sociale, de exemplu, devine ușor de înțeles când imperativul ei moral este deslușit — când justificarea pe care o dă forței este înțeleasă așa cum este: *Societatea trebuie modificată, adică atitudinea părtinitoare* fbias) *trebuie eliminată, până când toate rezultatele sunt echitabile.* Dar fundamentul constructivismului social este dorința de a avea rezultate echitabile, și nu credința în justețea modificării societății. întrucât toate inegalitățile în privința rezultatelor

trebuie eliminate (inegalitatea fiind sursa tuturor relelor), atunci diferențele de gen trebuie privite ca fiind construite social. Altfel, imboldul către egalitate ar părea prea radical, iar doctrina ar fi vădit propagandistică. Așadar, ordinea logică este inversată, astfel încât ideologia să poată fi camuflată. Faptul că astfel de afirmații conduc imediat la contradicții interne în cadrul ideologiei nu este abordat niciodată. Genul este un construct, dar un individ care vrea să-și facă o operație de schimbare de sex trebuie considerat fără doar și poate ca un bărbat prizonier într-un corp de femeie (sau viceversa). *Faptul că aceste două lucruri nu pot fi adevărate simultan din punct de vedere logic este pur și simplu ignorat* (sau explicat printr-o altă afirmație postmodernă șocantă: că logica însăși — alături de tehnicile științei — este doar o parte a sistemului patriarhal opresiv).

Este, de asemenea, adevărat, desigur, că nu pot fi egalizate toate rezultatele. Mai întâi, rezultatele trebuie măsurate. Să compari salariile unor oameni care ocupă același post este relativsimplu (deși comparația este complicată considerabil de amănunte, cum este data angajării și necesarul de lucrători care diferă de la o perioadă la alta). Dar există și alte elemente de comparație care sunt probabil la fel de relevante, cum ar fi durata ocupării postului, rata de promovare și influența socială. Introducerea argumentului „plăți egale pentru munci egale" complică imediat chiar și comparația între salarii, făcând-o nepractică, dintr-un motiv simplu: cine decide care munci sunt egale? Este imposibil de decis așa ceva. De aceea există o piață a muncii. Mai dificilă este problema comparațiilor între grupuri: femeile ar trebui să câștige la fel ca

bărbații. Bun. Femeile de culoare ar trebui să câștige la fel ca femeile albe. Bun. Atunci salariul ar trebui ajustat în funcție de toți parametrii legați de rasă? Până unde putem merge? Care categorii rasiale sunt „reale"?

Institutul Național al Sănătății din SUA, ca să luăm un singur exemplu birocratic, recunoaște amerindienii sau nativii din Alaska, asiaticii, negrii, hispanicii, nativii din Hawaii sau din alte insule ale Pacificului și albii. Dar există peste cinci sute de triburi separate de indieni americani. Prin urmare, după ce logică posibilă ar trebui ca „amerindianul" să constituie o categorie

canonică? Membrii tribului Osage au un venit anual mediu de 30 000 de dolari, în vreme ce membrii tribului Tohono O'odham câștigă 11000 de dolari. Sunt ei la fel de oprimați? Și cum rămâne cu dizabilitățile? Persoanele cu dizabilități trebuie să câștige la fel ca persoanele fără dizabilități. Bun. Aparent, este o afirmație nobilă, corectă și plină de compasiune. Dar cine face parte din această categorie? O persoană care trăiește cu un părinte bolnav de Alzheimer nu suferă și ea de un handicap? Dacă nu, de ce nu? Dar cineva cu un IQ scăzut? Dar cineva maipuțin atractiv? Sau cineva supraponderal? Este clar că unii oameni trec prin viață supraîncărcați cu probleme pe care nu le pot controla, dar sunt rare persoanele care nu suferă de măcar o catastrofă serioasă la un moment dat — mai ales dacă incluzi în ecuație și rudele acestora. Și de ce să nu fii și tu o persoană cu dizabilități? Iată care este problema fundamentală: *identitatea de grup poate fi fracționatâ până la nivel de individ.* Această propoziție ar trebui scrisă cu majuscule. Fiecare persoană este unică — și acesta nu este un truism. Fiecare persoană este valoroasă și importantă în unicitatea ei. Apartenența la un grup nu poate cuprinde această variabilitate între indivizi. Punct.

Nimic din această complexitate nu este discutat vreodată de gânditorii postmoderni/marxiști. în schimb, abordarea lor ideologică fixează un punct al adevărului, ca pe o Stea Polară, și forțează totul să se rotească în jurul acestuia. Afirmația potrivit căreia toate diferențele de gen sunt o consecință a socializării nu este nici demonstrabilă, dar nici contestabilă, într-un anumit sens. Și asta deoarece cultura poate fi făcută să preseze atât de puternic grupurile sau indivizii, încât practic orice rezultat va fi posibil, dacă suntem dispuși să suportăm costurile. Știm, de exemplu, din studiile asupra gemenilor identici adoptați[190], că societatea poate produce o creștere de cincisprezece puncte (adică

o abatere standard) a coeficientului de inteligență (IQ) (aproximativ diferența dintre media elevilor de liceu și media studenților de la universitățile de stat) cu costul unei creșteri de trei abateri standard a bogăției.[191] Ce înseamnă asta, cu aproximație, este că doi gemeni identici, separați la naștere, vor avea IQ-uri diferite cu cincisprezece puncte dacă primul geamăn este crescut într-o familie care este mai săracă decât 85% dintre familii, iar al doilea este crescut într-o familie mai bogată decât 95%

dintre familii. Ceva similar a fost de curând demonstrat și pe baza factorului educație, în locul bogăției.[192] Nu știm care ar fi costurile din perspectiva bogăției sau a educației diferențiate pentru a produce o transformare și mai mare.

Ce implică astfel de studii este că probabil am putea să minimalizăm diferențele înnăscute dintre băieți și fete dacă am fi dispuși să exercităm suficientă presiune. Aceasta nu ar garanta în niciun fel că i-am elibera pe oameni de genurile lor, pentru a-i lăsa să-și facă propriile alegeri. Oricum, alegerea nu-și are niciun loc în tabloul ideologic: dacă bărbații și femeile acționează voluntar pentru a produce rezultate inegale, în funcție de gen, acele alegeri trebuie să fi fost determinate de prejudecățile culturale. în consecință, oriunde există diferențe de gen, toți sunt niște victime cu creierul spălat, iar teoreticianul critic riguros are obligația morală de a-i aduce la calea cea dreaptă. Aceasta înseamnă că bărbații scandinavi care deja sunt conștienți de avantajele echității, dar care nu se dau în vânt după îngrijirea copiilor au nevoie de și mai multă recalificare. în principiu, la fel stau lucrurile și cu femeile scandinave, care nu se dau în vânt după inginerie.[193] Cum ar putea să arate o astfel de recalificare? Ce limite ar putea avea? Astfel de lucruri sunt adeseori împinse dincolo de orice limită rezonabilă înainte de a fi stopate. Revoluția Culturală criminală a lui Mao ar fi trebuit să ne învețe lucrul acesta.

BĂIEȚII CA FETELE

1

A devenit o teză a unui anumit tip de constructivism social ideea că lumea ar fi mult îmbunătățită dacă băieții ar fi socializați ca fetele. Cei care promovează astfel de teorii presupun, în primul rând, că

agresivitatea este un comportament învățat și că, prin urmare, putem evita ca el să mai fie învățat; iar în al doilea rând (ca să luăm un exemplu particular) se presupune că „băieții trebuie socializați așa cum fetele au fost

socializate în mod tradițional și trebuie încurajați să-și dezvolte calități pozitive pe plan social, cum ar fi tandrețea, receptivitatea afectivă, grijaplină de iubire față de cei apropiați și atitudinea cooperantă și estetică". în opinia unor astfel de gânditori, agresivitatea va fi redusă numai când băieții adolescenți și bărbații tineri „vor subscrie la aceleași standarde de comportament care au fost în mod tradițional încurajate la femei".[194]

Sunt atât de multe lucruri greșite legate de această idee, încât este dificil să știm de unde să începem. Mai întâi, nu este adevărat că agresivitatea este doar învățată. Agresivitatea e acolo de la început. Există circuite biologice străvechi, care stau la baza agresivității defensive și de prădător.[195] Acestea sunt atât de bine înrădăcinate, încât continuă să opereze la ceea ce se cunoaște sub denumirea de „pisici decorticate", animale cărora li s-au îndepărtat cu totul părțile cele mai mari și cel mai recent evoluate ale creierului — adică un procentaj covârșitor din structura cerebrală totală. Aceasta sugerează nu doar că agresivitatea este înnăscută, dar și că este o consecință a activării unor regiuni bazale ale creierului. Dacă am compara creierul cu un copac, atunci agresivitatea (alături de foame, sete și dorința sexuală) ar fi chiar acolo, în trunchiul arborelui.

Și, în concordanță cu asta, se pare că o submulțime a băieților de doi ani (cam 5%) este foarte agresivă, prin temperament. Ei iau jucăriile altor copii, lovesc cu piciorul sau cu pumnul și mușcă. Cu toate acestea, cei mai mulți sunt socializați efectiv până la vârsta de patru ani.[196] Totuși, acest lucru nu se întâmplă pentru că au fost încurajați să se comporte ca niște fetițe. în schimb, sunt educați sau învață în alte moduri, în primii ani de copilărie, cum să-și integreze tendințele agresive în rutine comportamentale mai sofisticate. Agresivitatea stă la baza imboldului de a ieși în evidență, de a fi de neoprit, de a concura, de a învinge — de a dovedi o purtare virtuoasă, cel puțin la nivelul unei dimensiuni a comportamentului. Determinarea este fața admirabilă, pro-socială, a agresivității. Copiii mici agresivi care nu reușesc să adopte un comportament mai adaptat după 3-4 ani sunt sortiți lipsei de popularitate, căci antagonismul lor primordial nu le mai servește pe plan social Ia vârstele mai mari. Respinși de cei de-o seamă cu ei, nu mai au acces Ia oportunitățile de socializare și tind spre statutul de proscriși. Aceștia sunt indivizii care rămân mult mai înclinați spre un comportament antisocial și delincvent Ia adolescență și maturitate. Dar asta nu înseamnă

deloc că agresivitatea își pierde utilitatea sau valoarea. Ea ne este necesară cel puțin pentru autoprotecție.

COMPASIUNEA CA VICIU

Multe dintre clientele (poate chiar majoritatea) pe care le văd în cabinetul meu psihologic au probleme la serviciu și în viața de familie nu pentru că sunt prea agresive, ci pentru că nu simt suficient de agresive. Terapeuții cognitiv-comportamentali denumesc terapia unor astfel de persoane, caracterizate în general de trăsături mai feminine de agre-abilitate (politețe și compasiune) și nevrotism (anxietate și suferință emoțională), prin formula: „antrenarea asertivității"[197]. Femeile insuficient de agresive — și bărbații, deși mai rar — fac prea multe pentru alții. Ele tind să-i trateze pe cei din jurul lor ca și cum ar fi niște copii neajutorați. Tind să gândească simplist și să presupună că Ia baza tuturor tranzacțiilor sociale ar trebui să se afle cooperarea, fapt pentru care evită conflictele (ceea ce înseamnă că evită să se confrunte cu problemele din relațiile lor, ca și de Ia locul de muncă). Se sacrifică neîncetat pentru alții. Acest lucru ar putea să pară un act de virtute — și este categoric o atitudine care are anumite avantaje sociale —, dar poate deveni, și adesea așa se întâmplă, contraproductiv dacă este unilateral. Pentru că oamenii prea agreabili se dau peste cap pentru alții și nu se protejează cum se cuvine. Presupunând că și ceilalți gândesc ca ei, așteaptă ca și ceilalți să fie Ia fel de grijulii (în Ioc să ceară explicit acest lucru). Când nu au parte de reciprocitate, acești oameni nu-și spun păsul. Nu cer sau nu pot să ceară direct recunoașterea de care au nevoie. Ca urmare a acestei atitudini supuse, iese la iveală partea întunecată a caracterului lor și devin plini de resentimente.

Eu le învăț pe persoanele excesiv de „agreabile" să observe apariția unui astfel de resentiment, care este o emoție foarte importantă, deși foarte toxică. Există doar două motive majore pentru ivirea

resentimentului: când se profită de tine (sau permiți să se profite de tine) sau când refuzi, la modul plângăcios, să-ți asumi responsabilitatea și să te maturizezi. Dacă ești plin de resentimente, caută motivele. Poate e bine să discuți problema cu cineva în care ai încredere. Te simți tratat nedrept, de o manieră imatură? Dacă, după o analiză onestă, nu crezi că e vorba de asta,

poate că cineva profită de tine. Asta înseamnă că acum ai obligația morală de a-ți lua apărarea. Ceea ce ar putea să însemne să-ți înfrunți șeful sau soțul, sau soția, sau copilul, sau părinții. Poate să însemne adunarea strategică a unor dovezi, astfel încât atunci când te confrunți cu acea persoană, să-i poți da câteva exemple ale comportamentului său inadecvat (cel puțin trei), pentru ca aceasta să nu se poată sustrage ușor acuzațiilor tale. Poate să însemne să nu mai faci concesii când îți oferă contraargumente. Rareori se întâmplă ca oamenii să aibă mai mult de patru contraargumente la îndemână. Dacă rămâi ferm pe poziții, se înfurie, plâng sau fug. în astfel de situații, e foarte util șă fii atent la lacrimi. Acestea pot fi folosite pentru a provoca vinovăția acuzatorului, pentru că, teoretic, ar fi rănit niște sentimente și ar fi pricinuit suferință. Dar adesea lacrimile sunt ascunse în mânie. O față roșie este un indiciu bun. Dacă poți să-ți susții cauza dincolo de primele patru replici și să nu te lași mișcat de emoția care urmează, vei câștiga atenția țintei tale — și, probabil, respectul acesteia. Totuși, acesta este un conflict veritabil și nu este nici plăcut, nici ușor.

De asemenea, trebuie să știi clar ce vrei de la această situație și să fii pregătit să-ți articulezi limpede dorința. Este bine să-i spui persoanei cu care te confrunți exact ce ai vrea ca ea să facă, în loc să insiști pe ceea ce a făcut sau pe ceea ce face în prezent. Ai putea să crezi: „Dacă m-ar iubi, ar ști ce să facă." Dar acesta este glasul resentimentului. E bine să presupui că e vorba de ignoranță, nu de rea-voință. Nimeni nu e legat printr-o conductă de dorințele și nevoile tale — nici măcar tu. Dacă încerci să vezi exact ce vrei, s-ar putea să constați că e mai greu decât crezi. Probabil că persoana care te oprimă nu e mai înțeleaptă decât tine, mai ales în ceea ce te privește. Spune-i direct ce ar fi preferabil pentru tine, după ce te-ai lămurit tu însuți. Fă în așa fel, încât cererea ta să fie cât mai mică și mai rezonabilă cu putință — dar asi-gură-te că îndeplinirea ei te-ar satisface. în felul acesta, vii la discuție cu o soluție, nu doar cu o problemă.

Oamenii agreabili, plini de compasiune, empatici și care evită conflictele (toate aceste trăsături se grupează laolaltă) îi lasă pe ceilalți să îi calce în picioare și adună amărăciune în suflet. Se sacrifică pentru alții, uneori excesiv, și nu pot să înțeleagă de ce nu se bucură de reciprocitate. Oamenii agreabili sunt maleabili, ceea ce le văduvește independența. Pericolul asociat cu aceasta poate fi amplificat de trăsătura numită „nevrotism".

Oamenii agreabili vor fi de acord cu oricine le face o sugestie, în loc să insiste, măcar câteodată, să meargă pe calea lor. Astfel, își pierd calea și devin indeciși și ușor de influențat. Dacă, pe lângă toate acestea, sunt și înfricoșați și răniți, au și mai puține motive să pornească pe un drum propriu, căci asta îi va expune la amenințări și pericole (cel puțin pe termen scurt). Aceasta este calea spre tulburarea de personalitate dependentă, tehnic vorbind.[198] Poate fi privită ca opusul polar al tulburării de personalitate antisocială, care include setul de trăsături caracteristice pentru delincvență în copilărie și adolescență și pentru criminalitate la maturitate. Ar fi frumos ca opusul unui criminal să fie un sfânt, dar nu așa stau lucrurile. Opusul unui criminal este o mamă oedipiană, care este, și ea, tot un soi de criminal.

Mama oedipiană (și tații pot juca acest rol, dar se întâmplă relativ rar) îi spune copilului ei: „Trăiesc numai pentru tine." Ea face totul pentru copiii ei. Le leagă șireturile, le mărunțește mâncarea cu cuțitul și îi lasă să se culce în pat alături de ea și de partenerul ei mult prea des. în același timp, aceasta e o metodă bună și neconflictuală de evitare a avansurilor sexuale nedorite.

Mama oedipiană face un pact cu ea însăși, cu copiii ei și cu diavolul însuși. înțelegerea sună așa: „Mai presus de toate, să nu mă părăsești niciodată. în schimb, am să fac totul pentru tine. Pe măsură ce înaintezi în vârstă fără să te maturizezi, vei deveni un om de nimic și ursuz, dar nu va trebui să-ți asumi niciodată vreo responsabilitate și toate lucrurile greșite pe care le vei face vor fi din vina altcuiva." Copiii pot să accepte sau să respingă pactul — și ei au un cuvânt de spus în această chestiune.

Mama oedipiană este vrăjitoarea din povestea lui Hănsel șiGretel. Cei doi copii din basm au o nouă mamă vitregă. Ea îi poruncește soțului ei să-i abandoneze în pădure, căci era o perioadă de foamete și ei i se părea că micuții mâncau prea mult Soțul se supune, își duce copiii în pădure și îi lasă în voia sorții. înfometați și însingurați, copiii rătăcesc prin pădure și dau peste o minune. O casă. Și nu orice fel de casă.

O căsuță din turtă dulce. O persoană care nu a devenit prea grijulie, prea empatică și prea plină de compasiune ar putea întreba cu scepticism: „Nu e oare prea frumos ca săfie adevărat?" Dar copiii sunt prea mici și prea disperați ca să-și pună asemenea întrebări.

în casă se află o bătrână cumsecade, salvatoarea copiilor nefericiți, care-i mângâie pe creștet și îi șterge la nas. Este numai lapte și miere, gata să se sacrifice ca să le îndeplinească numaidecât orice dorință. Le dă să mănânce tot ce vor și oricând doresc și aceștia nu trebuie să facă niciodată nimic. Dar genul ăsta de îngrijire o înfometează pe cotoroanță, care îl pune pe Hănsel într-o cușcă, cu gândul să-l îngrașe mai bine. Băiatul o păcălește și o face să creadă că rămâne slab dându-i să mușțe dintr-un os vechi când baba vrea să vadă dacă piciorul copilului a ajuns la frăgezimea dorită. în cele din urmă, bătrâna nu mai are răbdare să aștepte și aprinde focul la cuptor, pregătindu-se să-l gătească și să-l mănânce pe cel care era obiectul dorințelor sale. Gretel, care se pare că nu se lăsase ademenită în starea de supunere oarbă, așteaptă un moment de nebăgare de seamă și o împinge în cuptor pe bătrâna cumsecade. Copiii fug și se reunesc cu tatăl lor, care se căia amarnic pentru faptele sale rele.

într-o astfel de familie, porția cea mai suculentă dintr-un copil este sufletul și acesta este întotdeauna consumat primuL Prea multă protecție distruge sufletul în dezvoltare.

Vrăjitoarea din *Hănsel și Gretel* este Mama Groaznică, jumătatea întunecată a femininului simbolic. Fiind, în esența noastră, profund sociali, tindem să vedem lumea ca pe o poveste ale cărei personaje sunt mama, tatăl și copilul. Femininul, ca întreg, este natura necunoscută din afara granițelor culturii, creația și distrugerea: înseamnă deopotrivă brațele protectoare ale mamei și elementul distructiv al timpului, frumoasa mamă-fecioară și hoașca ce sălășluiește în mlaștini. Această entitate arhetipală a fost confundată cu o realitate istorică obiectivă, spre sfârșitul secolului al XlX-lea, de către antropologul elvețian Johann Jakob Bachofen. Acesta a sugerat că omenirea a trecut în istoria ei printr-o serie de etape de dezvoltare.

Mai întâi, aproximativ vorbind (după un început întru câtva anarhic și haotic), a fost matriarhatul — *das Mutterrecht*[199] o societate în care femeile dețineau pozițiile dominante de putere, respect și onoare, în care domneau

poligamia și promiscuitatea, iar certitudinea paternității lipsea. A doua etapă, cea dionisiacă, a fost faza de tranziție, în care aceste fundații matriarhale originare au fost răsturnate și bărbații au preluat puterea. A treia fază, apolinică, durează și acum. Patriarhatul domină și fiecare femeie aparține exclusiv unui bărbat. Ideile lui Bachofen au căpătat o influență profundă, în anumite cercuri, în ciuda absenței oricăror dovezi istorice care să le susțină. O anume Marija Gimbutas, de exemplu, arheolog de profesie, a devenit celebră în anii 1980 și 1990 prin ideea că o cultură pașnică centrată pe conceptul de zeiță și femeie a caracterizat cândva Europa neolitică.[200] Ea a afirmat că aceasta a fost înlocuită și suprimată de o cultură invazivă și ierarhică a războinicilor, care a format bazele societății moderne. Istoricul de artă Merlin Stone a formulat același argument în cartea *When God Was a Woman.*[201] Această întreagă serie de idei în esență arhetipale/ mitologice a devenit o piatră de hotar pentru teologia mișcării feministe și pentru studiile matriarhatului din anii 1970 (Cynthia Eller, care a scris o carte în care critica aceste idei — *TheMyth ofMatriarchal Prehistory —,* a denumit această teologie „o minciună înnobilantă").[202]

Cari Jung întâlnise cu câteva decenii mai devreme ideile lui Bachofen despre matriarhatul primordial. Dar Jung și-a dat repede seama că acea evoluție dezvoltațională descrisă de gânditorul elvețiance-lprece-dase reprezenta mai curând o realitate psihică, și nu una istorică. El a văzut în gândirea lui Bachofen aceleași procese de proiecție a fanteziei imaginative asupra lumii externe care a dus la popularea cosmosului cu constelații și zei. în *The Origins and History of Consciousness*[203] și *The Great Mother*[204]*,* colaboratorul lui Jung, Erich Neumann, a lărgit analiza colegului său. Neumann a urmărit apariția conștiinței, simbolic masculină, și a pus-o în contrast cu originile ei materiale (mamă, matrice), simbolic feminine, subsumând teoria freudiană a parentajului oedipian într-un model arhetipal mai cuprinzător. Pentru Neumann, ca și pentru Jung, conștiința — întotdeauna simbolic masculină, chiar și la femei — se luptă să urce spre lumină. Dezvoltarea ei este dureroasă și generatoare de anxietate, întrucât poartă cu ea înțelegerea vulnerabilității și a morții. Este permanent tentată să se cufunde înapoi în dependență și inconștiență și să scape de povara existențială. Este ajutată în această dorință patologică de orice se opune iluminării, articulării, raționalității, autodeterminării, forței și competenței

— de orice care protejează prea mult și, prin urmare, înăbușă și devorează. O astfel

de protecție excesivă este coșmarul familial oedipian despre care vorbește Freud, cel pe care îl transformăm cu rapiditate în politică socială.

Mama Groaznică este un simbol străvechi. El se manifestă, de exemplu, sub forma lui Tiamat, în cea mai veche poveste scrisă care ni s-a păstrat, în poemul epic mesopotamianEnumaEliș. Tiamat este mama tuturor lucrurilor, a zeilor și oamenilor deopotrivă. Este necunoscutul și haosul, și natura care dă naștere tuturor formelor. Dar în același timp este și zeitatea-dragon feminină, care pornește să-și distrugă propriii copii, când aceștia își ucid nepăsători tatăl și încearcă să trăiască hră-nindu-se din cadavrul Iul Mama Groaznică este spiritul inconștientului nepăsător ce ispitește spiritul etern năzuitor al conștientizării și iluminării să revină în îmbrățișarea protectoare a infernului. Este teroarea pe care tinerii bărbații o resimt față de femeile atrăgătoare, care sunt natura însăși, mereu gata să-i respingă, intim, la cel mai profund nivel posibil. Nimic nu inspiră timiditatea, nu subminează curajul și nu stimulează nihilismul și ura mai mult decât asta — în afară, poate, de îmbrățișarea prea strânsă a mamei excesiv de iubitoare.

Mama Groaznică apare în multe basme și în multe povești pentru cei mari. în *Frumoasa din pădurea adormită,* ea este Regina Haină, natura întunecată însăși — Malefica, în versiunea Disney. Părinții regali ai prințesei Aurora nu o invită pe această forță a nopții la botezul copilei lor. Astfel, ei o protejează prea mult de latura distructivă și periculoasă a realității, preferând ca ea să crească netulburată de asemenea lucruri. Răsplata acestei decizii? La pubertate, fata este tot inconștientă. Spiritul masculin, prințul ei, este în același timp un bărbat care o poate salva, rupând-o de părinți, și propria ei conștiință, încarcerată de mașina-țiunile laturii întunecate a feminității. Când acel prinț evadează și o presează prea dur pe Regina Haină, aceasta se transformă în Balaurul Haosului însuși. Masculinul simbolic o învinge prin adevăr și credință și o găsește pe prințesă, căreia îi deschide ochii cu un sărut.

S-ar putea obiecta (așa cum s-a întâmplat recent cu filmul *Frozen,* produs de studiourile Disney, un film profund propagandistic) că o femeie nu are nevoie de un bărbat ca s-o salveze. S-ar putea să fie adevărat, după cum s-ar putea să nu fie. E posibil ca numai femeia care își dorește (sau are) un copil să aibă nevoie de un bărbat ca s-o salveze — sau măcar să o susțină și să o ajute. în orice caz, este sigur că o femeie are nevoie de conștiință pentru a fi salvată, iar conștiința este simbolic masculină și așa a fost de Ia începuturile timpului (sub forma ordinii și a Logosului, principiul de mediere). Prințul ar putea fi un iubit, dar și vigilența ei atentă, claritatea viziunii și independența calculată. Acestea sunt trăsături masculine — în realitate, precum și simbolic, căci bărbații sunt de fapt mai puțin sensibili și agreabili decât femeile, în medie, și sunt mai puțin predispuși la anxietate și suferință emoțională. Și, ca să recapitulăm: (1) acest lucru este cel mai adevăratla acele națiuni scandinave în care s-au făcut cei mai mulți pași spre egalitatea de gen și (2) diferențele nu sunt mici după standardele prin care sunt măsurate aceste lucruri.

Relația dintre masculin și conștiință este, de asemenea, portretizată, simbolic, în filmul de desen animat Alica *sirenă,* produs de studiourile Disney. Ariei, eroina, este cât se poate de feminină, dar are și un spirit puternic de independență. Din acest motiv, ea este favorita tatălui ei, deși îi provoacă și cele mai multe necazuri. Triton, tatăl ei, este rege și reprezintă cunoscutul, cultura și ordinea (cu o nuanță de legiuitor opresiv și tiran). întrucât ordinii i se opune întotdeauna haosul, Triton are un adversar, Ursula, o caracatiță cu tentacule — un șarpe, o gorgonă, o hidră. Astfel, Ursula se află în aceeași categorie arhetipală ca balaurul/regina Malefica din *Frumoasa din pădurea adormită* (sau regina mai bătrână și geloasă din *Alba ca zăpada,* Lady Tremaine din *Cenușăreasa,* Regina Roșie din Alice în *Țara Minunilor,* Cruella de Vil din *101 dalmațieni,* Miss Medusa din *TheRescuers* și Mama Gothel din *O poveste încâlcită).*

Ariei vrea să înfiripe o relație romantică cu prințul Eric, pe care îl salvase anterior dintr-un naufragiu. Ursula o păcălește pe Ariei, cerându-i să-i împrumute vocea ei dacă vrea să poată trăi trei zile ca ființă omenească. Ursula știe foarte bine totuși că o Ariei fără glas nu va putea să stabilească o relație cu prințuL Fără capacitatea de a vorbi — fără Logos, fără Cuvântul Divin — ea va rămâne sub ape, inconștientă, pentru totdeauna.

Când Ariei nu reușește să înfiripe o relație cu prințul Eric, Ursula îi fură sufletul și îl așază în marea ei colecție de semiființe ofilite și contorsionate, bine protejate de grațiile ei feminine. Când regele Triton vine ca să ceară înapoierea fiicei sale, Ursula îi face o ofertă groaznică: să-i ia locul lui Ariei. Bineînțeles că eliminarea regelui înțelept (care reprezintă, s-o spunem din nou, latura binevoitoare a patriarhatului)

a fost de la bun început planul infam al Ursuleț Ariei este eliberată, dar Triton este acum redus la o umbră jalnică a fostului său sine. Mai important, Ursula deține acum tridentul magic al lui Triton, izvorul puterii lui zeiești.

Din fericire pentru toți cei implicați (cu excepția Ursulei), prințul Eric se întoarce, distrăgând-o pe regina haină a adâncurilor cu un har-pon. Ceea ce îi oferă lui Ariei prilejul s-o atace pe Ursula, care crește, în consecință, la proporții monstruoase — în același fel ca Malefica, regina haină din *Frumoasa din pădurea adormită.* Ursula stârnește o furtună uriașă și ridică de pe fundul oceanului o întreagă flotă de corăbii scufundate. în timp ce Ursula se pregătește s-o ucidă pe Ariei, Eric, la cârma unei corăbii naufragiate, o izbește cu bompresul avariat. Triton și celelalte suflete capturate sunt eliberate. Apoi, Triton cel readus la viață o transformă pe fiica sa într-o ființă umană, astfel încât să poată să rămână cu Eric. După cum arată astfel de povești, pentru ca o femeie să fie împlinită, ea trebuie să formeze o relație cu conștiința masculină și să se împotrivească lumii groaznice (care uneori se manifestă sub forma mamei mult prea prezente). Un bărbat adevărat o poate ajuta să facă asta, într-o anumită măsură, dar e mai bine pentru toți cei implicați când nimeni nu este prea dependent.

într-o zi, când eram copil, eram afară și jucam softball cu câțiva prieteni. Echipele erau un amestec de băieți și fete. Eram deja la vârsta la care băieții și fetele încep să fie interesați unii de alții într-un alt mod. Statutul devenea mai important și mai relevant. Eu și prietenul meu Jake era cât pe ce să ne luăm la bătaie, îmbrâncindu-ne în jurul movilei de aruncare, când mama mea a trecut prin preajmă. Era destul de departe, cam la treizeci de metri, dar mi-am dat seama imediat, după cum i s-a schimbat limbajul corporal, că știa ce se întâmplă. Bineînțeles, și ceilalți copii au văzut-o. Dar a trecut pe

lângă noi fără să se oprească. Știam că o doare. O parte din ea era îngrijorată că o să mă întorc acasă cu nasul plin de sânge și cu un ochi învinețit. I-ar fi fost cât se poate de simplu să strige: „Hei, copii, încetați!" sau chiar să se apropie și să se bage între noi. Dar n-a făcut-o. Câțiva ani mai târziu, când aveam probleme tipic adolescentine cu tatăl meu, mama mi-a spus: „Dacă ți-ar fi prea bine acasă, n-ai mai pleca niciodată."

Mama mea e o persoană bună la suflet. Este empatică, cooperantă și agreabilă. Uneori îi lasă pe cei din jur să-și impună autoritatea. Când s-a întors la muncă după ce a stat acasă pentru creșterea copiilor, i s-a părut dificil să îi înf runte pe bărbați. Uneori, asta o umplea de resentimente — o stare pe care o mai simte uneori în relația cu tatăl meu, care are o înclinație puternică de a face ceea ce își dorește și când își dorește. Cu toate acestea, nu este o mamă oedipiană. I-a încurajat pe copiii ei să fie independenți, chiar dacă de multe ori nu i-a fost ușor. A făcut ceea ce se cuvenea, cu toate că aceasta i-a provocat o suferință emoțională.

FII BĂRBAT, MUCOSULE!

în tinerețe, mi-am petrecut o vară în centrul preriei Saskatchewan, lucrând într-o echipă de montat linii ferate. în primele circa două săptămâni de la angajare, fiecare membru al acestui grup alcătuit exclusiv din bărbați era testat de ceilalți. Mulți dintre muncitori erau indieni Cree din Nord, niște inși tăcuți, în cea mai mare parte, cu o atitudine relaxată, până când întreceau măsura la băutură și deveneau arțăgoși. Intraseră și ieșiseră din pușcărie, la fel ca majoritatea rudelor lor. Nu se rușinau prea mult din pricina asta, considerând că este doar o altă consecință produsă de sistemul fețelor palide. Pe de altă parte, în pușcărie era cald și iarna, iar mesele erau regulate și îmbelșugate. La un moment dat, i-am împrumutat unui indian cincizeci de dolari. în loc să mi-i returneze, mi-a oferit o pereche de suporturi de cărți pentru bibliotecă, tăiate din prima linie ferată instalată în vestul Canadei, pe care le a m și acum. Valorau mai mult de cincizeci de dolari.

Când apărea un tip nou, inevitabil era blagoslovit cu o poreclă insultătoare. Mie mi-au zis Howdy-Doody*, după ce am fost acceptat ca membru al echipei (un lucru pe care mi-e și acum jenă să-1 recunosc). Când l-am

întrebat pe cel care mă poreclise de ce alesese acelnume, mi-a spus, șugubăț și absurd: „Pentru că nu semeni deloc cu el.“ Muncitorii sunt de multe ori extrem de haioși, într-o manieră caustică, sarcastică și insultătoare (așa cum am discutat la Regula nr. 9). Se hărțuiesc mereu unii pe alții, parțial ca să se amuze, parțial ca să marcheze puncte în eterna luptă de dominare, dar și ca să vadă cum se comportă celălalt

’ Marionetă dintr-o emisiune pentru copii difuzată în Statele Unite. (W. *ved.)* când este supus unui stres social. Aceasta face parte din procesul de evaluare a caracterului, fiind vorba și de camaraderie. Când funcționează bine (când toată lumea primește și ripostează pe măsură și poate să și dea, dar să și primească), este o parte importantă a ceea ce le permite bărbaților care își câștigă existența muncind să tolereze și chiar să le placă să instaleze conducte, să muncească la sonde petroliere sau să taie bușteni, ori să trudească în bucătării de restaurante și toate celelalte locuri de muncă fierbinți, murdare, solicitante fizic și periculoase în care continuă să lucreze aproape exclusiv bărbații.

La scurt timp după ce am început să lucrez în echipă, porecla mi-a fost schimbată în Howdy[2]. Asta a însemnat un mare pas înainte, căci avea o conotație vestică pozitivă și nu era vădit legată de marioneta aia stupidă. Următorul angajat n-a fost la fel de norocos. Venea la lucru cu un sufertaș dichisit, ceea ce era o greșeală, căci pungile de hârtie maro erau convenția corespunzătoare, nepretențioasă. Era cam prea drăguț și prea nou. Arăta de parcă maică-sa i-1 cumpărase și i-1 și pregătise pentru muncă. Așa că a devenit porecla sa. Sufertaș nu era un tip jovial. Era mereu nemulțumit și avea o atitudine necorespunzătoare. Toate erau din vina altora. Era țâfnos și promptitudinea în reacții nu se număra printre calitățile lui.

Sufertaș n-a putut nici să-și accepte porecla, nici să se obișnuiască cu locul de muncă. Avea o atitudine de iritare condescendentă când cineva i se adresa și se raporta la muncă tot în aceeași manieră. Nu-ți făcea plăcere să-l ai în preajmă și nu știa să primească glumele. Când lucrezi într-o echipă, aceasta e o greșeală fatală. După vreo trei zile în care și-a manifestat țâfnoșenia și aerul general de superioritate nedreptățită, Sufertaș a început să fie hărțuit la un nivel ce nu se limita doar la poreclă. Morocănos cum îi era felul, își vedea de munca la linia ferată, înconjurat de circa șaptezeci de

bărbați, răspândiți pe o distanță cam de patru sute de metri. Deodată, o pietricică apărea de nicăieri, zburând prin aer spre casca lui de protecție. O lovitură directă producea un zăngănit înfundat, profund satisfăcător pentru toți spectatorii tăcuți. Nici măcar asta nu i-a crescut buna dispoziție. Așa încât pietrele s-au făcut mai mari. Sufertaș se concentra pe vreo treabă și uita să mai fie atent. Deodată, buf! — o piatră bine țintită îl nimerea în țeastă, producând o răbufnire de furie iritată și ineficientă. Muncitorii priveau amuzați în tăcere. După câteva zile de asemenea întâmplări, deloc mai înțelept și cu câteva vânătăi în plus, Sufertaș a dispărut.

Când lucrează împreună, bărbații impun un cod de comportament asupra celorlalți. Fă-ți treaba. Ridică-ți greutățile. Stai treaz și fii atent. Nu te văicări și nu fi țâfnos. Apără-ți prietenii. Nu fi lingușitor și nici pârâcios. Nu fi sclavul unor reguli stupide. Nu fi un fătălău, în cuvintele nemuritoare ale lui Arnold Schwarzenegger. Nu fi dependent. Deloc. Niciodată. Punct. Hărțuiala care face parte din acceptarea într-o echipă de lucru este un test: ții la tăvăleală, ești simpatic, competent și de nădejde? Dacă nu, pe-aici ți-e calea. Simplu ca bună ziua. Nu avem nevoie să te compătimim. Nu vrem să-ți suportăm narcisismul și nici nu vrem să-ți facem treaba.

în urmă cu câteva decenii, culturistul Charles Atlas a lansat o reclamă devenită celebră, sub forma unei benzi desenate intitulate „ Insulta care a făcut un bărbat din Mac“ și pe care o întâlneai în aproape toate revistele de benzi desenate, majoritatea fiind citite de băieți. Mac, protagonistul, stă întins pe o pătură pe plajă lângă o tânără atrăgătoare. Un bătăuș trece în fugă pe lângă ei și aruncă nisip spre cei doi. Mac obiectează. Individul, mult mai solid, îl înșfacă de un braț și spune: „Uite care-i treaba, amice. Ți-aș face fața zob... dar ești atât de slăbănog, că mi-e frică să nu te usuci de tot și să te ia vântul." Bătăușul pleacă. Mac îi spune fetei: „Ce să spun, marele bătăuș! într-o zi o să mă răzbun." Fata adoptă o postură provocatoare și-i spune: „Ei lasă, băiețaș, nu trebuie să te necăjești." Mac se duce acasă, se gândește la fizicul lui jalnic și-și cumpără un program Atlas. în scurt timp, are un corp nou. Data viitoare când se duce la plajă, îl lovește pe bătăuș în nas. Plină de admirație acum, fata se agață de brațul lui. „Oh, Mac!", spune ea. „Până la urmă, ești un bărbat adevărat!"

Acea reclamă a ajuns celebră dintr-un motiv. Ea sintetizează psihologia sexuală umană în șapte cadre simple și directe. Tânărul slăbănog este stingherit și timid și pe bună dreptate. Nu e nimic de capul lui. Este înjosit de alți bărbați și, mai rău, de femei dezirabile. în loc să se înece în resentimente și să se refugieze îmbufnat în camera de la subsol ca să se joace pe calculator, îmbrăcat în chiloți și acoperit de praf de pufuleți, el își face cadou ceea ce Alfred Adler, cel mai practic dintre colegii lui Freud, numea o „fantezie compensatorie".[205] Țelul unei asemenea fantezii nu e atât împlinirea dorinței, cât iluminarea unei căi veritabile de creștere. Mac își observă cu spirit critic constituția de sperietoare de ciori și decide că trebuie să-și dezvolte un corp mai puternic. Mai important, își pune planul în acțiune. Se identifică cu acea parte din el care ar putea să-și depășească starea actuală și devine eroul propriei sale aventuri. Se întoarce la plajă și-l lovește pe bătăuș în nas. Mac învinge. La fel și, până la urmă, iubita lui. La fel și toată lumea.

Este în avantajul clar al femeilor faptul că bărbații nu se împacă ușor cu dependența. O parte a motivului pentru care atât de multe femei din clasa muncitoare nu se căsătoresc acum este, așa cum am menționat, că nu vor să aibă grijă, pe lângă copii, și de un bărbat care abia reușește să-și găsească o slujbă. Și așa e și drept. O femeie trebuie să aibă grijă de copii — deși nu doar asta ar trebui să facă. Iar un bărbat trebuie să aibă grijă de o femeie și de copii — deși nu doar asta ar trebui să facă. Dar o femeie nu trebuie să aibă grijă de un bărbat, pentru că ea trebuie să aibă grijă de copii, iar un bărbat nu trebuie să fie un copil. Asta înseamnă că nu trebuie să fie dependent. Acesta este unul dintre motivele pentru care oamenii au prea puțină răbdare față de bărbații dependenți. Și, să nu uităm, femeile rele pot produce fii dependenți, pot să susțină și chiar să se căsătorească cu bărbați dependenți, dar femeile lucide și conștiente vor un partener lucid și conștient.

Tocmai din acest motiv Nelson Muntz din serialul *Familia Simpson* este atât de necesar micului grup social care îl înconjoară pe fiul anti-erou al lui Homer, Bart. Fără Nelson, Regele Bătăușilor, școala va fi în curând invadată de indivizi țâfnoși și plini de resentimente ca Mil-house, de intelectuali narcisiști ca Martin Prince, de copii germani blegi care se îndoapă cu ciocolată și de țipi infantili ca Ralph Wiggum. Muntz este un

copil dur, independent, ieșit de la casa de corecție, care își folosește capacitatea de a disprețui pentru a decide care limită a comportamentului imatur și jalnic pur și simplu nu poate fi depășită. Abandonat de tatăl lui, un om de nimic, neglijat, din fericire, de o mamă șleampătă și fără minte, Nelson se descurcă binișor, dacă ținem cont de circumstanțe. Prezintă chiar un interes romantic pentru teribil de progresista Lisa, spre marea ei uimire și confuzie (cam din același motiv pentru care *Cincizeci de umbre ale lui Grey* a devenit un fenomen planetar).

Când moliciunea și caracterul inofensiv devin singurele virtuți acceptabile, atunci asprimea și dominarea vor începe să exercite o fascinație inconștientă. Parțial, privind către viitor, această înseamnă că, dacă bărbații sunt presați prea tare să se efemineze, vor deveni tot mai interesați de ideologia politică aspră, fascistă. *Fight Club,* probabil cel mai fascist film comercial realizat în perioada recentă la Hollywood, cu posibila excepție a seriei *Iron Man,* oferă un exemplu perfect al acestei inevitabile atracții. Valul populist de susținere a lui Donald Trump în SUA face parte din același proces, la fel ca (într-o formă mult mai sinistră) recenta ascensiune a partidelor politice de extremă dreapta chiar și în țări moderate și liberale cum ar fi Olanda, Suedia și Norvegia.

Bărbații trebuie să devină mai duri. Bărbații o cer imperios, iar femeile vor asta, chiar dacă s-ar putea să nu fie de acord cu atitudinea aspră și disprețuitoare care este parte integrantă din procesul solicitant din punct de vedere social care încurajează și apoi consolidează această duritate. Unora dintre femei nu le place să-și piardă băiețeii, așa că îi păstrează la nesfârșit. Altora nu le plac bărbații și preferă să aibă un partener supus, chiar dacă nu e bun de nimic. Acest lucru le oferă de asemenea motive să le fie milă și de ele. Plăcerile oferite de o astfel de autocompătimire nu trebuie subestimate.

Bărbații devin mai duri impulsionându-se pe ei înșiși și impulsi-onându-se unii pe alții. Când eram adolescent, băieții erau mai pre-dispuși să aibă accidente de mașină decât fetele (ca și acum, de altfel). Asta se întâmpla pentru că ieșeau noaptea în parcările acoperite cu o pojghiță de gheață ca să facă drifturi. Participau la curse de mașini și se aventurau cu mașinile pe coastele de deal care porneau de la râul din apropiere până la terenul orizontal situat cu zeci de metri mai sus. Aveau o probabilitate mai mare să

intre în conflicte fizice, să chiulească de la ore, să le răspundă obraznic profesorilor și să părăsească școala pentru că obosiseră să ridice mâna ca să ceară voie să meargă la toaletă în condițiile în care erau suficient de mari și de puternici ca să lucreze la instalațiile de foraj petrolier. Erau mai predispuşi să iasă iarna pe un lac înghețat pentru curse de motociclete. La fel ca skateboarderii, cățărătorii pe macarale și cei care practică alergarea de tip *parkowr,* făceau lucruri periculoase, încercând să se facă utili. Când acest proces merge prea departe, băieții (și bărbații) alunecă în comportamentul antisocial, care este cu mult mai prevalent la bărbați decât la femei.[206] Aceasta nu înseamnă că orice manifestare a îndrăznelii și curajului are un caracter infracțional.

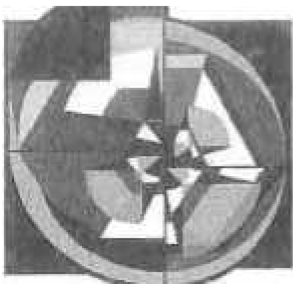

Când făceau drifturi pe gheață, băieții își testau totodată limitele mașinilor, calitățile de șoferi și capacitatea de control, într-o situație scăpată de sub control. Când le răspundeau obraznic profesorilor, se împotriveau autorității, ca să vadă dacă autoritatea aceea era reală — una pe care să te poți baza, în principiu, în timpul unei crize. Când părăseau școala, se duceau să lucreze ca salahori la sonde când afară erau minus patruzeci de grade. Nu moliciunea, ci tăria îi făcea pe atât de mulți băieți să părăsească școala, ca să meargă acolo unde li se părea că-i așteaptă un viitor mai bun.

Dacăsunt sănătoase, femeile nu-și doresc băieți, ci bărbați. își doresc pe cineva cu care să se confrunte, cu care să se angajeze în luptă. Dacă sunt deștepte, vor pe cineva mai deștept. își doresc pe cineva care să pună pe masă ceva ce ele nu pot obține. Adesea, aceasta le îngreunează femeilor puternice, deștepte și atractive sarcina de a-și găsi parteneri pe măsură: pur și simplu nu există suficienți bărbați care să le depășească îndeajuns pentru a fi considerați dezirabili (care să le fie superiori, după cum s-au exprimat autorii unui articol de cercetare științifică, în ceea ce privește „veniturile, educația, încrederea înșine, inteligența, rangul și poziția socială").[207] Prin urmare, spiritul care intervine când băieții încearcă să devină bărbați nu le poate fi un bun prieten nici fetelor. Va obiecta, la fel de vocal și de ipocrit („nu poți să faci asta, e prea periculos") când fetițele vor încerca să stea pe picioarele lor. Acest spirit neagă conștiința. Este antiuman, dornic de eșec, invidios, încărcat de resentimente și distructiv. Nimeni din tabăra umanității

nu s-ar alia cu așa ceva. Nimeni dintre cei care năzuiesc să ajungă mai sus nu s-ar lăsa posedat de un astfel de spirit. Iar dacă ai impresia că bărbații puternici sunt periculoși, stai să vezi de ce sunt în stare bărbații slabi.

Lăsați-i pe copii în pace când fac skateboarding.

1

Numele și alte detalii au fost schimbate din motive de confidențialitate.

2

în engleză, *howdy* înseamnă „salutare". *(N. red.)*

Regula 12

Când întâlnești o pisică pe stradă, mângâi-o

SI CÂINII SUNT OK I

Am să încep acest capitol declarând direct că dețin un câine, un eschimos american, una dintre numeroasele variante ale rasei de tip spitz. Rasa era cunoscută sub numele de „spitz german", până când Primul Război Mondial a făcut ca recunoașterea faptului că din Germania putea să vină și ceva bun să fie *verboterT.* Câinii din rasa eschimos american sunt printre cei mai frumoși câini, cu o față ascuțită, de lup clasic, urechi drepte, blană lungă și deasă și coada încovoiată. Sunt și foarte inteligenți. Câinele nostru, pe care-1 cheamă Sikko (care înseamnă „gheață" în limba inuiților, potrivit fiiceimele, care l-a botezat), învață foarte repede trucuri și poate să facă asta chiar și acum, când a îmbătrânit. De curând, când a împlinit treisprezece ani, l-am învățat un nou giumbușluc. Știa deja cum să scuture lăbuța și să țină în echilibru o bomboană pe bot. L-am învățat să facă ambele lucruri deodată. Totuși, nu e deloc clar că îi place s-o facă.

L-am cumpărat pe Sikko pentru fiica noastră, Mikhaila, când avea cam zece ani. Era un cățeluș insuportabil de drăgălaș. Nas și urechi mici, fața rotundă, ochi mari, mișcări stângace — aceste caracteristici stârnesc automat un comportament grijuliu din partea oamenilor, bărbați și femei deopotrivă.[208] Fără doar și poate că așa s-a întâmplat și cu Mikhaila, care era de asemenea ocupată și cu îngrijirea de dragoni bărboși, șopârle

*** în germană, în original: „interzis". (N. *red.)***

gekko, pitoni regali, cameleoni, iguane și un iepure uriaș belgian pe nume George, greu de 9 kilograme și lung de 81 de centimetri, care ciugulea tot ce găsea prin casă și evada frecvent (spre marea consternare a celor care-i

spionau forma improbabil de mare în grădinile lor micuțe din centrul orașului). Fiica mea avea toate aceste animale pentru că era alergică la animalele de companie mai obișnuite — cu excepția lui Sikko, care prezenta avantajul suplimentar de a fihipoalergenic.

Sikko a cumulat cincizeci de porecle (le-am numărat) care variau larg prin tonalitatea lor emoțională și reflectau atât afecțiunea de care se bucura, cât și frustrarea noastră ocazionată de obiceiurile lui de animal. „Pehlivan" era probabil favorita mea, dar și „Șorecoi", „Blă-niță" și „Bombonel" se bucurau de mare prețuire din partea mea. Copiii îi ziceau „Furișei" și „Sughițel" (uneori adăugând un „u“ la final), la care se adăugau „Botic", „Cuțuloi" și „Sforăilopogus" (oribil, trebuie să recunosc). „Fornăilă" este în prezent porecla preferată de Mikhaila. O folosește ca să-1 întâmpine după o absență prelungită. Pentru un efect deplin, trebuie pronunțată cu o voce ascuțită și surprinsă.

Sikko are chiar și propriul hashtag de Instagram: #JudgementalSi-kko — #SikkoHipercriticul.

Am început cu o descriere a câinelui meu, în loc să scriu direct despre pisici, pentru că nu vreau să intru în conflict cu un fenomen cunoscut drept „identificare cu un grup minimal" și descoperit de specialistul în psihologie socială Henri Tajfel.[209] Tajfel i-a adus pe subiecții studiului său în laborator și i-a așezat în fața unui ecran, pe care proiecta un numărde puncte. Subiecților li s-a cerut să estimeze câtepuncte sunt. Apoi și-a categorisit subiecții în supraevaluatori și subevaluatori, precum și în exacți versus inexacți, după care i-a repartizat în grupuri corespunzătoare performanțelor obținute. în final, le-a cerut să împartă niște bani între membrii tuturor grupurilor.

Tajfel a constatat că subiecții lui manifestau o preferință marcată pentru membrii propriului lor grup, respingând o strategie egalitaristă de distribuire și răsplătindu-i disproporționat pe cei cu care acum se identificau. Și alți cercetători au repartizat oamenii în grupuri diferite folosind strategii tot mai arbitrare, cum ar fi aruncatul monedei. N-a contat, nici măcar când subiecții erau informați de modul în care fuseseră alcătuite grupurile. Oamenii continuau să-i favorizeze pe membrii grupului lor personal.

Studiile lui Tajfel au demonstrat două lucruri. Mai întâi, *că oamenii sunt sociali;* în al doilea rând, *că oamenii sunt antisociali.* Oamenii sunt sociali pentru că îi preferă pe membrii propriului lor grup. Oamenii sunt antisociali pentru că nu-i plac pe membrii altor grupuri. De ce se întâmplă așa a fost subiect de controversă continuă. Eu cred că am putea găsi o soluție dacă privim acest fenomen ca pe o problemă complexă de optimizare. Astfel de probleme apar, de exemplu, când doi sau mai mulți factori sunt importanți, dar niciunul nu poate fi maximizat fără a-i minimaliza pe ceilalți. O problemă de acest tip apare ca urmare a antagonismului dintre cooperare și competiție, ambele fiind dezirabile pe plan social și psihic. Cooperarea este bună pentru siguranță, securitate și comuniune. Competiția este utilă pentru dezvoltarea personală și pentru statut Totuși, dacă un anumit grup este prea mic, el nu are putere sau prestigiu și nu se poate apăra de celelalte grupuri. în consecință, nu e așa de util să te numeri printre membrii lui. în schimb, dacă grupul e prea mare, probabilitatea de a urca aproape de vârf scade. Așadar, devine prea dificil să înaintezi. Poate că oamenii se identifică cu grupurile pe criterii arbitrare (de tipul aruncării cu banul), doar pentru că își doresc mult să se organizeze, să se protejeze și să aibă, în același timp, o șansă rezonabilă de a urca în ierarhia de dominare. Atunci, își favorizează propriul grup pentru că avantajarea grupului de apartenență îl ajută să prospere — iar să urci în ierarhia unui grup care eșuează nu e o strategie utilă.

în orice caz, tocmai din cauza descoperirii de către Tajfel a condițiilor de constituire a „grupurilor minimale", mi-am început acest capitol legat de pisici cu o descriere a câinelui meu. Altfel, simpla menționare a pisicii în titlu ar fi fost suficientă ca să-i întoarcă pe iubitorii de câini împotriva mea, numai pentru că nu am inclus și caninele în grupul entităților care trebuie mângâiate. întrucât și eu dețin un câine, nu există niciun motiv să sufăr o asemenea soartă. Așadar, dacă îți place să mângâi câinii care-ți ies în cale, nu te simți obligat să mă urăști. Te asigur că și asta e o activitate pe care o aprob. Aș dori totodată să-mi cer scuze tuturor iubitorilor de pisici care acum se simt minimalizați, pentru că sperau la o poveste cu pisici, dar au fost nevoiți să citească tot acest preambul despre câini. Poate că vor fi satisfăcuți dacă îi voi asigura că pisicile ilustrează mai bine argumentul pe care vreau să-l prezint și că în cele din urmă voi discuta despre ele. Dar, mai întâi, să trecem la alte lucruri.

SUFERINȚA $I LIMITĂRILE FIINȚEI

Ideea că viața înseamnă suferință este, sub o formă sau alta, o teză importantă pentru orice doctrină religioasă, așa cum am discutat deja. Budiștii o declară direct. Creștinii o ilustrează prin simbolul Crucii. Evreii comemorează suferința îndurată de-a lungul secolelor. O astfel de judecată caracterizează universal marile credințe, pentru că ființele omenești sunt intrinsec fragile. Putem fi vătămați, chiar frânți, emoțional sau fizic, și cu toții îndurăm ravagiile îmbătrânirii și ale pierderii. Acestea sunt niște adevăruri triste și este just să ne întrebăm cum să mai sperăm să prosperăm și să fim fericiți (sau chiar să mai dorim să trăim, uneori) în astfel de condiții.

Vorbeam de curând cu o clientă al cărei soț fusese mai demult angrenat într-o luptă cu cancerul pentru o perioadă chinuitoare de cinci ani, luptă încheiată cu succes. în tot acest timp, rezistaseră cu un curaj remarcabil. Totuși, la o vreme după ce-și revenise, el a căzut pradă tendinței acestei boli groaznice de a intra în metastază și, în consecință, a aflat că îi mai rămânea foarte puțin de trăit. Probabil că este cel mai dureros să primești o veste atât de oribilă când te afli încă în starea fragilă de recuperare, când abia ce ai reușit să depășești vestea rea de dinainte. într-un astfel de moment, tragedia pare deosebit de nedreaptă. Am discutat cu clienta mea mai multe probleme, unele filosofice și abstracte, altele mai concrete. I-am împărtășit câteva gânduri pe care mi le-am format cu privire la motivele și cauzele vulnerabilității umane.

Când fiul meu, Julian, avea cam trei ani, era deosebit de drăguț. Acum are cu douăzeci de ani mai mult și încă este destul de drăguț (un compliment pe care sunt sigur că o să-i facă plăcere să-l citească). Dato-ritălui, m-am gândit mult Ia fragilitatea copiilor mici. Un copilaș de trei ani poate fi vătămat cu ușurință. Poate fi mușcat de câini. Mașinile îl pot lovi. Copiii răi pot să-l îmbrâncească și să cadă. Se poate îmbolnăvi (ceea ce s-a și întâmplat uneori). Julian era predispus la febră ridicată și la delirul pe care aceasta îl produce câteodată. Uneori, trebuia să-l iau cu mine sub duș ca să-I

răcoresc când halucina sau chiar se bătea cu mine în starea lui febrilă. Când ai un copil bolnav, îți este teribil de greu să accepți limitările fundamentale ale existenței umane.

Mikhaila, cu un an și jumătate mai mare decât Julian, a avut și ea problemele ei. Când avea doi ani, o ridicam pe umeri și o căram de colo-colo. Copiilor le place asta. Totuși, după aceea, când o puneam din nou cu picioarele pe pământ, se așeza în fund și plângea. Așa că n-am mai luat-o pe umeri. Asta a părut să pună capăt problemei — cu o excepție aparent minoră. Soția mea, Tammy, mi-a spus că era ceva în neregulă cu mersul Mikhailei. Eu nu observasem nimic. Tammy era de părere că ar putea avea legătură cu reacția ei la purtatul pe umeri.

Mikhaila era un copil vesel și cu care te înțelegeai foarte ușor. într-o zi, când avea paisprezece luni, am luat-o împreună cu Tammy și bunicii ei la Cape Cod, pe vremea când locuiam în Boston. Când am ajuns acolo, Tammy și părinții ei au plecat să se plimbe și m-au lăsat cu Mikhaila în mașină. Stăteam pe scaunele din față ale mașinii. Fetița stătea acolo la soare, bolborosind ceva. M-am aplecat ca să ascult ce spunea:

— Fericită, fericită, fericită!

Așa era ea.

Totuși, când a împlinit șase ani, a început să devină mai posacă. Era greu să o scoți din pat dimineața. Se îmbrăca foarte încet. Când ieșeam la plimbare, rămânea în urmă. Se plângea că o dor picioarele și că o strâng pantofii. I-am cumpărat zece perechi diferite, fără niciun folos. S-a dus la școală, a ținut fruntea sus și s-a comportat corespunzător. Dar când venea acasă și o vedea pe mămica ei, izbucnea în lacrimi.

Ne mutaserăm de curând din Boston în Toronto și am pus aceste schimbări pe seama stresului cauzat de mutare. Dar lucrurile nu s-au ameliorat. Mikhaila a început să urce și să coboare scările treaptă cu treaptă. A început să se miște ca o persoană mult mai vârstnică. Se plângea dacă o țineai de mână. (Odată, mult mai târziu, m-a întrebat: „Tați, când eram mică și te jucai cu degetele mele de la picioare și-mi cântai: «Ăsta merge la purcei/

ăsta merge la vițeí», trebuia să mă doară?" Lucruri pe care le afli prea târziu...)

Un doctor de la clinica medicală de cartier ne-a spus: „Uneori, copiii au dureri cauzate de creștere. Sunt normale. Dar n-ar strica să o duceți la un fizioterapeut." Așa am și făcut. Fizioterapeutul a încercat să-i rotească Mikhailei călcâiul. Nu se mișca. Asta nu era bine. Fizioterapeutul ne-a spus: „Fiica dumneavoastră are artrită reumatoidă juvenilă." Era un lucru pe care chiar nu ne doream să-l auzim. Nu ne-a plăcut de acel fizioterapeut. Ne-am întors la clinica medicală. Un alt

doctor de-acolo ne-a îndemnat să o ducem pe Mikhaila la Spitalul de Pediatrie, spunându-ne: „Duceți-o direct la urgențe. în felul acesta, veți putea să vedeți repede un reumatolog." A reieșit că Mikhaila avea artrită. Fizioterapeutul, care ne dăduse vestea nedorită, avusese dreptate. Treizeci și șapte de articulații afectate. Artrită juvenilă idiopatică poliarticulară severă. Cauza? Necunoscută. Prognoza? Multiple înlocuiri timpurii de articulații.

Ce fel de Dumnezeu ar crea o lume în care să se poate întâmpla un asemenea lucru? Cu atât mai mult unei fetițe inocente și fericite! Este o întrebare de o importanță absolut fundamentală, atâtpentru credincios, cât și pentru necredincios. Este o problemă abordată (ca multe alte chestiuni dificile) în *Frații Karamazov,* marele roman al lui Dostoievski despre care am început să discutăm în capitolul dedicat Regulii nr. 7. Dostoievski își exprimă îndoielile cu privire la oportunitatea existenței prin intermediul personajului Ivan, care, dacă ne amintim, este fratele articulat, chipeș și sofisticat (și cel mai mare adversar) al novicelui monastic Alioșa. „Nu spun că nu-1 accept pe Dumnezeu, înțelege-mă, spune Ivan, ci nu accept lumea plăsmuită de el, această creație divină, și nici prin gând nu mi-ar trece c-am s-o pot accepta vreodată."

Ivan îi relateazălui Alioșa povestea unei fetițe ai cărei părinți, ca s-o pedepsească, o încuiau noaptea, în toiul gerului, în privată (o poveste pe care Dostoievski a cules-o din ziarele vremii). „O mamă care e în stare să doarmă liniștită în timp ce se aud țipetele nefericitului copilaș, încuiat în

miez de noapte în privată! Poți tu să-ți închipui cum o ființă atât de micuță, care nici nu e în stare încă să-și dea bine seama ce se întâmplă cu ea, stă închisă în locul acela infect, pe întuneric și în frig, și, bătându-se cu pumnișorii ei mici în pieptul zbuciumat de plâns, cu obrajii scăldați în lacrimi fierbinți, se roagă lui «Doamne, Doamne» s-o scape! (...) Alioșa, închipuiește-ți că ți-ar fi dat să clădești cu mâna ta destinul omenesc spre fericirea tuturor, ca lumea să sepoatăbucura în sfârșit de liniște și pace, dar că, pentru a ridica această construcție, trebuie neapărat, e absolut necesar să ucizi în chinuri o singură făptură plăpândă, bunăoară pe copilașul acela care se bătea cu pumnișorii în piept, să pui la temelia construcției lacrimile lui nerăzbunate. Spune, ai accepta în aceste condiții să fii tu arhitectul?" Alioșa rosti încet: „Nu, n-aș accepta."[210] N-ar accepta să facă ceea ce Dumnezeu pare să îngăduie fără probleme.

Mi-am dat seama de ceva relevant în această privință, cu ani în urmă, gândindu-mă la băiețelul meu de trei ani, Julian (îți amintești de el? :)). Mă gândeam: „îmi iubesc băiatul. Are trei anișori, e drăguț, micuț și amuzant. Dar în același timp mă tem pentru el, pentru că ar putea fi rănit. Dacă aș avea puterea să schimb asta, ce-aș face?“ Mi-am zis: „Ar putea să fie înalt de șase metri, în loc de un metru. Nimeni n-ar mai putea atunci să-1 îmbrâncească. Ar putea fi făcut din titan, în loc de carne și oase. Atunci, dacă vreun copil răutăcios l-ar lovi cu jucăria în cap, nu i-ar păsa. Ar putea să aibă un creier îmbunătățit de computer. Și chiar dacă ar fi, cumva, vătămat, părțile lui componente ar putea fi înlocuite imediat. Problema e rezolvată!" Dar nu, problema nu e rezolvată — și nu doar pentru că astfel de lucruri sunt imposibile în prezent. Blindarea artificială a lui Julian ar fi echivalat cu distrugerea lui. în locul copilașului de trei ani, ar fi fost un robot rece și dur din> oțel. N-ar mai fi fost Julian. Ar fi fost un monstru. Am ajuns să înțeleg prin astfel de gânduri că ceea ce iubim cu adevărat la o persoană este de neseparat de limitările ei. Julian nu ar fi fost micuț, drăguț și adorabil dacă n-ar fi fost totodată predispus la îmbolnăviri, la pierdere, la suferință și anxietate. întrucât îl iubeam atât de mult, am hotărât că, în ciuda fragilității lui, era bine așa cum era.

Mai greu mi-a fost cu fiica mea. Pe măsură ce boala ei progresa, am început să o car în spinare (nu pe umeri) când plecam la plimbare. A început să ia pe cale orală naproxen și metotrexat, acesta din urmă fiind un agent

puternic de chimioterapie.' Făcea mai multe injecții cu cortizon (la încheieturile mâinilor, umeri, glezne, coate, genunchi, șolduri, degetele de la mâini și picioare și la tendoane), toate sub anestezie generală. Asta a ajutat-o temporar, dar declinul ei a continuat. într-o zi Tammy a dus-o pe Mikhaila la zoo într-un scaun cu rotile.

Aceea nu a fost o zi bună.

Reumatologul ei îi recomandase prednison, un corticosteroid folosit de multă vreme pentru a contracara inflamația. Dar prednisonul are multe efecte secundare, dintre care nu cel mai de neglijat era o umflare severă a feței, ceea ce i s-a și întâmplat la zoo. Nu era clar dacă asta era preferabil artritei, mai ales pentru o fetiță. Din fericire, dacă ăsta e cuvântul potrivit, reumatologul ne-a vorbit apoi despre un medicament nou. Fusese folosit anterior, dar numai pe adulți. Așa încât Mikhaila a devenit primul copil canadian care a primit etanercept, un medicament

„biologic" conceput anume pentru bolile autoimune. Din greșeală, la primele injecții, Tammy i-a administrat o doză de zece ori mai mare decât cea recomandată. Ca prin minune, Mikhaila a fost vindecată. La câteva săptămâni după acea excursie la zoo, fata mea alerga pe lângă casă, jucând fotbal cu băieții.

Ne-am dorit ca Mikhaila să-și controleze o parte cât mai mare din viața ei. întotdeauna, banii au fost pentru ea o motivație puternică, într-o zi, am găsit-o afară, înconjurată de cărțile ei de la începutul copilăriei, pe care le vindea trecătorilor. într-o seară, am stat de vorbă cu ea și i-am spus că am să-i dau cincizeci de dolari dacă o să-și poată face singură injecția. Avea opt ani. A ezitat timp de treizeci și cinci de minute, ținând acul aproape de coapsă. Dar și-a făcut-o. Data următoare i-am oferit douăzeci de dolari, dar i-am dat doar zece minute. Apoi, zece dolari și cinci minute. Am rămas la zece dolari o perioadă destul de lungă. A fost un târg avantajos.

După câțiva ani, simptomele i-au dispărut complet. Reumatologul a sugerat să începem să-i reducem medicamentele. Unii copii scapă de artrita

reumatoidă când ajung la pubertate. Nimeni nu știe de ce. A început să ia pastile de metotrexat, în loc de injecție. Lucrurile au mers bine timp de patru ani. Pe urmă, într-o zi, a început să o doară cotul. Am dus-o iar la spital. „Aveți doar o articulație artrozică", ne-a spus asistenta reumatologului. Nu era „doar". între doi și unu nu e mare diferență, dar între unu și zero e o diferență ca de la cer la pământ. „Doar una" însemna că nu scăpase de artrită, în pofida ameliorării temporare. Vestea a dărâmat-o timp de o lună, dar a continuat să meargă la orele de dans și să joace fotbal cu prietenii pe stradă, în fața casei.

Reumatologul a mai avut să ne spună câteva lucruri neplăcute în septembrie, anul următor, când Mikhaila a început clasa a unsprezecea. Un RMN a scos la lumină o deteriorare a articulației șoldului. I-a spus Mikhailei: „Va trebui să faci o înlocuire de șold înainte să împlinești treizeci de ani." Poate că răul fusese făcut înainte ca etanerceptul să-și facă efectul miraculos? Nu știam. A fost o veste de rău augur. într-o zi, la câteva săptămâni după aceea, Mikhaila juca hochei cu mingea la sala de sport a liceului ei. Șoldul i s-a blocat. A ieșit șontâcăind de pe teren. Durerile au început să fie tot mai mari. Reumatologul i-a spus: „O parte din femurul tău pare să fie mort. Nu la treizeci de ani va trebui să faci înlocuirea de șold, ci acum."

în timp ce stăteam cu clienta mea — o ascultam povestind despre evoluția bolii soțului ei —, am discutat despre fragilitatea vieții, catastrofa existenței și despre sensul nihilismului evocat de spectrul morții. Am început cu gândurile pe care le aveam despre fiul meu. Ca oricine în situația ei, s-a întrebat: „De ce soțul meu? De ce eu? De ce toate astea?" înțelegerea legăturii strânse dintre vulnerabilitate și ființă a fost cel mai bun răspuns pe care i-1 puteam da. I-am spus o veche poveste evreiască, care cred că face parte din comentariul la *Tora.* începe cu o întrebare, structurată ca o ghicitoare zen. *Imagi-nează-ți o Ființă care este omniscientă, omniprezentă și omnipotentă. Ce-i lipsește unei asemenea Ființe?*[211] Răspunsul? *Limitarea.*

Dacă ești deja totul, pretutindeni și întotdeauna, nu ai unde să te duci și nu ai cum să existi cumva, undeva. Tot ce ar putea fi există deja și tot ce s-ar putea întâmpla s-a întâmplat deja. Și tocmai din acest motiv, spune

povestea, Dumnezeu l-a creat pe om. Fără limitări, nu există poveste. Fără poveste, nu e posibilă Ființa. Această idee m-a ajutat să accept teribila fragilitate a Ființei. A ajutat-o și pe clienta mea. Nu vreau să exagerez semnificația acestui fapt. Nu vreau să susțin că asta face cumva ca totul să fie în regulă. Se confrunta în continuare cu cancerul care l-a lovit pe soțul ei, la fel cum eu mă confruntam cu boala groaznică a fiicei mele. Dar recunoașterea faptului că Ființa și limitarea sunt inextricabil legate are unele avantaje.

Cele treizeci de spițe se înmănunchează în butucul roții — locașul gol al roții ascunde folosul carului.

Se frământă lutul și se plămădesc oale — locașul lor gol ascunde folosul oalelor.

Se dăltuiesc porți și ferestre, durându-se încăperi —folosul încăperii se găsește în cuprinsul gol al acestora.

Prin urmare, ființa slujește drept reazem, iar neființa aduce folosul.[212]

O înțelegere de acestfel a apărut mai recent, în lumea culturii pop, în timpul evoluției lui Superman, personaj emblematic al DC Comics. Superman a fost creat în 1938 de Jerry Siegel și Joe Shuster. La început, putea să mute din loc mașini, trenuri și chiar vapoare. Putea să alerge mai repede decât o locomotivă. Putea „să sară peste clădirile înalte dintr-un singur salt". în timpul evoluției sale din următoarele patru decenii, puterile lui Superman au început să se extindă. Pe la

sfârșitul anilor 1960, putea să zboare mai repede decât lumina. Avea super-auz și vedere cu raze X Ochii lui puteau să emită raze calorice. Putea să înghețe obiectele și să genereze uragane cu respirația sa. Putea să mute planete întregi. Exploziile nucleare nu-1 afectau. Și, dacă era rănit cumva, se vindeca imediat Superman a devenit invulnerabil.

Pe urmă s-a întâmplat un lucru ciudat. A devenit plictisitor. Cu cât aptitudinile lui deveneau mai uimitoare, cu atât erau mai greu de găsit lucruri interesante pe care să le facă. DC Comics au depășit prima dată această problemă în anii 1940. Superman a devenit vulnerabil la radiația produsă de kriptonită, un material provenit de pe planeta lui natală distrusă. în cele din urmă, au apărut peste douăzeci de variante. Kriptonită verde îi slăbea puterile. în doză suficientă, putea chiar să-l omoare. Kriptonită roșie îl făcea să se comporte straniu. Varietatea roșu-verde îl făcea să sufere o mutație (odată i-a crescut un al treilea ochi în ceafă).

Alte intrigi erau necesare pentru a menține interesul pentru povestea lui Superman. în 1976, a fost pus să se lupte cu Spiderman. A fost prima „încrucișare" de supereroi, între Marvel Comics, noua companie condusă de Stan Lee, cunoscută pentru personajele sale mai puțin idealizate, și DC, proprietara lui Superman și Batman. Dar Marvel trebuia să-i sporească puterile lui Spiderman, pentru ca lupta să rămână plauzibilă. însă, aceasta ar fi încălcat regulile jocului. Spiderman este Spiderman pentru că are puterile unui păianjen. Dacă dintr-odată i se atribuie alte puteri, încetează să mai fie Spiderman. Intriga se destramă.

în anii 1980, Superman suferea de *deus ex machina* — o sintagmă latină care înseamnă „un zeu dintr-o mașinărie" — în fază terminală. în dramele antice grecești și romane, sintagma descria salvarea unui erou aflat în pericol prin apariția subită și miraculoasă a unui zeu atotputernic. în poveștile prost scrise, până în zilele noastre, un personaj aflat la ananghie poate fi salvat — sau o intrigă eșuată poate fi readusă la viață — printr-un act de magie neplauzibil sau alte tertipuri care nu coincid cu așteptările rezonabile ale cititorului. Uneori, Marvel Comics, de exemplu, salvează o poveste eșuată exact în această manieră. Lifeguard, de exemplu, este un personaj X-Man care poate să-și dezvolte orice putere este necesară pentru a salva o viață. E foarte util să-l ai la îndemână. Alte exemple abundă în cultura populară. La finalul romanului lui Stephen King, *Apocdlipsa,* de exemplu, Dumnezeu însuși distruge personajele negative ale cărții, întregul sezon al IX-lea (1985-1986) al serialului *Dallas* a fost ulterior reinterpretat de scenariști ca și cum totul ar fi fost un vis. Fanii obiectează la asemenea lucruri, și pe bună dreptate. Au fost trași pe sfoară. Oamenii care urmăresc o poveste sunt gata să-și suspende neîncrederea cu condiția ca limitările

care fac povestea posibilă să fie coerente și consecvente. în ceea ce-i privește, scriitorii acceptă să-și mențină deciziile inițiale. Când scriitorii trișează, fanii se supără. Le vine să arunce cartea în foc sau să spargă televizorul.

Și asta a devenit problema lui Superman: a dezvoltat puteri atât de marii încât putea să devină oricând un „deus", scăpând oricând din orice situație. în consecință, în anii 1980, franciza era pe moarte. Scenaristul și graficianul John Byrne a reușit să o repună pe picioare, rescriind Superman, păstrându-i biografia, dar deposedându-1 de multe dintre noile lui puteri. Nu mai putea să ridice planete sau să scape nevătămat în urma exploziei unei bombe cu hidrogen. De asemenea, a devenit dependent de Soare pentru a căpăta putere, ca un vampir pe invers. A căpătat unele limitări rezonabile. Un supererou care poațe să facă orice ajunge să nu mai fie erou deloc. Nu mai e ceva anume, deci nu mai este nimic. Nu are împotriva a ce să lupte, prin urmare nu poate deveni admirabil. *Orice Ființă cât de cât rezonabilă pare să necesite o limitare.* Poate pentru că Ființa necesită Devenire, precum și o existență statică — iar a deveni înseamnă a deveni ceva mai mult sau măcar ceva diferit. Acest lucru este posibil doar pentru ceva limitat.

Perfect!

Dar cum rămâne cu suferința cauzată de astfel de limite? Poate că limitele impuse de Ființă sunt atât de extreme, încât întregul proiecttre-buie pur și simplu abandonat. Dostoievski exprimă foarte clar această idee prin vocea protagonistului din *însemnări din subterană:* „Despre istoria lumii spui orice; tot ce i se poate năzări unei imaginații oricât de zdruncinate. Un singur lucru nu puteți spune: că-i nu știu ce oglindă a cumințeniei. V-ați îneca de la primul cuvânt."[213] Personajul lui Goethe, Mefistofel, adversarul Ființei, își anunță explicit opoziția față de creația lui Dumnezeu în *Faust,* așa cum am văzut. După câțiva ani, Goethe a scris *Faust, partea a Il-a,* în care îl pune pe Diavol să-și repete crezul, într-o formă ușor diferită, doar ca să se înțeleagă mai bine argumentația[214]:

Trecut! Ce prost cuvânt! De ce trecut? Trecut, nimic, îmi sunt perfect la fel. La ce mereu creația eternă?!

Se pierde în nimic creatul, rostogol.

„Trecut". Din asta descifrezi vreun rost?

E ca și cum nici n-ar fi fost.

Dar ca și cum arfi, se-nvârte în ocol.

Acestora eu le prefer eternul gol.

Oricine poate să înțeleagă astfel de cuvinte, când un vis se prăbușește, când o căsătorie se sfârșește sau un membru al familiei este lovit de o boală devastatoare. Cum poate fi realitatea structurată atât de insuportabil? Cum e cu putință așa ceva?

Poate că, așa cum sugerează băieții implicați în crimele de la Columbine (vezi Regula nr. 6), ar fi mai bine să nu existăm deloc. Poate că ar fi și mai bine dacă n-ar exista nicio Ființă pe lumea asta. D ar oamenii care ajung la prima concluzie flirtează cu sinuciderea, iar cei care ajung la a doua concluzie flirtează cu ceva mairău, ceva cu adevărat monstruos. Ei se asociază cu ideea de a distruge totul. Cochetează cu ideea de genocid — sau chiar cu ceva mai rău. Chiar și cele mai întunecate regiuni au colțuri care sunt și mai întunecate. Și ceea ce este cu adevărat înspăimântător este că asemenea concluzii simt de înțeles, poate chiar inevitabile — deși nu e inevitabil să fie puse în practică. Ce ar trebui să gândească o persoană rezonabilă când se confruntă, de exemplu, cu un copil chinuit de suferință? Nu cumva tocmai persoana rezonabilă, care dă dovadă de compasiune, ar constata că asemenea gânduri îi ocupă mintea? Cum poate un Dumnezeu bun să îngăduie ca o lume ca asta să existe?

Poate că aceste concluzii sunt logice. Poate că sunt de înțeles. Dar astfel de concluzii au un clenci înfiorător. Acțiunile întreprinse în conformitate cu ele (dacă nu chiar și gândurile înseși) nu fac decât să înrăutățească și mai mult o situație rea. Să urăști viața, să o disprețu-iești —chiar și pentru suferința reală pecareviațaoprovoacă—nu servește decât la a face viața însăși mai rea,

insuportabil de rea. Nu există un protest veritabil în asta. Nu există bunătate în asta, ci doar dorința de a produce suferință de dragul suferinței. Aceasta este însăși esența răului. Oamenii care ajung să gândească astfel mai au un singur pas până la dezastrul total. Uneori, nu le lipsesc decât instrumentele. Alteori, ca în cazul lui Stalin, stau cu degetul deasupra butonului nuclear.

Dar, date fiind ororile clare ale existenței, există vreo alternativă coerentă? Poate fi cu adevărat justificată Ființa, cu țânțarii ei purtători de malarie, cu soldații-copii și cu bolile ei neurologice degenerative? Nu sunt sigur că aș fi putut formula un răspuns adecvat la această întrebare în secolul al XlX-lea, înainte ca ororile totalitariste ale secolului XX să fi fost comise în mod monstruos asupra a milioane de oameni. Nu știu dacă este mai posibil, moralmente vorbind, să acceptăm asemenea îndoieli după Holocaust, după epurările staliniste și după catastrofalul Mare Salt înainte al lui Mao.[215] De asemenea, nu cred că este posibil să răspundem la această întrebare doar *gândind.* Gândirea duce inexorabil la abis. Pentru Tolstoi n-a funcționat. Se poate chiar să nu fi funcționat nici pentru Nietzsche, care a gândit despre aceste lucruri mai clar decât oricine în istorie. Dar dacă nu te poți bizui pe gândire în situațiile cele mai cumplite, ce mai rămâne? în definitiv, nu-i așa, gândirea este cea mai înaltă dintre realizările umane.

Poate că nu.

Există ceva care depășește gândirea, în pofida puterii ei cu adevărat impresionante. Când ființa se arată a fi intolerabilă din punct de vedere existențial, gândirea intră în colaps. în astfel de situații — în abisuri —, *observarea* dă mai degrabă rezultate, și nu gândirea. Poate că ai putea să începi observând următorul lucru: când iubești pe cineva, *nu o faci în pofida limitărilor sale, ci datorită limitărilor.* Bineînțeles, e complicat. Nu trebuie să fii îndrăgostit de orice neajuns și să-1 accepți pur și simplu. Nu trebuie să încetezi a încerca să faci viața mai bună, nici să lași suferința să-și facă mendrele. Dar se pare că pe calea perfecționării există limite dincolo de care s-ar putea să nu dorim să trecem, decât dacă ne-am sacrifica umanitatea însăși. Bineînțeles, una este să spui: „Ființa impune limitări", și apoi să-ți vezi de viață fericit, când soarele strălucește și tatăl tău n-are Alzheimer, ai copiii sănătoși și o căsnicie fericită. Dar când lucrurile merg prost?

DEZINTEGRARE $1 DURERE

Mikhaila a făcut multe nopți albe când durerile o chinuiau. Când a venit în vizită bunicul ei, i-a dat câteva pastile de Tylenol 3, care conțineau codeină. Apoi a putut să doarmă. Dar nu pentru mult timp.

Reumatologul nostru, care reușise să obțină remisiunea în cazul Mikhailei, și-a atins limita curajului în confruntarea cu durerile fiicei noastre. La un moment dat prescrisese opioide unei copile, care a devenit dependentă. A jurat să nu mai facă asta niciodată. Ne-a întrebat dacă am încercat cu ibuprofen. Astfel, Mikhaila a aflat că doctorii nu le știu pe toate. Pentru ea, ibuprofenul era ca o firimitură de pâine pentru un om flămând.

Am vorbit cu un alt doctor. Ne-a ascultat cu atenție. Apoi a ajutat-o pe Mikhaila. Mai întâi, i-a prescris T3, același medicament din care primise câteva pastile de la bunicul ei. A fost un act de curaj. Medicii sunt supuși unor mari presiuni pentru a evita prescrierea de opioide — cu atât mai mult când e vorba de copii. Dar opioidele *dau rezultate.* în scurt timp, totuși, și Tylenolul a fost insuficient. A început să ia OxyContin, un opioid poreclit peiorativ „heroina săracului". Acesta îi ținea durerea sub control, dar crea alte probleme. Tammy a scos-o pe Mikhaila să ia masa în oraș cam la o săptămână după ce a început să ia medicamentul Parcă era beată. Vorbea împleticit. Dădea din cap. Asta nu era bine.

Cumnata mea este asistentă de îngrijire paliativă. S-a gândit că am putea să adăugăm la OxyContin niște Ritalin, o amfetamină folosită adesea la copiii hiperactivi. Ritalinul i-a redat Mikhailei vioiciunea, plus că avea unele calități proprii de alinare a durerii (este un lucru bine de știut dacă te confrunți vreodată cu suferința insuportabilă a cuiva). Dar durerile ei au devenit tot mai chinuitoare. A început să cadă din picioare. Apoi șoldul i s-a blocat din nou, de data asta în metrou, într-o zi în care escalatoarele nu funcționau. Prietenul ei a cărat-o în brațe pe scări. A luat un taxi până acasă. Metroul nu mai era o formă de transport pe care să se poată baza. în martie, i-am cumpărat un motoscuter de 50 cm^3. Era periculos s-o lăsăm să meargă

cu el. Tot periculos era și ca ea să-și piardă toată libertatea de mișcare. Am ales primul pericol. A trecut cu bine examenul de începători, care îi dădea voie să conducă motoscuterul pe timp de zi. I s-au acordat câteva luni ca să avanseze pentru a putea primi permis de conducere permanent.

în mai, i-a fost înlocuit șoldul. Chirurgul a reușit chiar să ajusteze o diferență preexistentă de jumătate de centimetru în lungimea picioarelor. Cât privește femurul, nu-i murise încă. Se vedea ca o umbră pe radiografie. Mătușa și bunicii ei au venit să o vadă. Am avut câteva zile mai bune. Totuși, imediat după operație, Mikhaila a fost internată

într-un centru de recuperare pentru adulți. Era cea mai tânără pacientă de acolo, cam cu șaizeci de ani. Colega ei de salon, accentuat nevrotică, nu lăsa să se stingă luminile, nici măcar noaptea. Bătrâna nu reușea s ă ajungă la toaletă și era nevoită s ă folosească o ploscă. Nu suporta să vadă ușa salonului închisă. Doar că salonul era imediat lângă camera asistentelor, cu soneria care suna încontinuu și cu discuțiile purtate cu glas tare. Acolo nu se putea dormi, în condițiile în care dormitul era necesar. După ora 7 seara nu erau permise vizitele. Fizioterapeutul — căci pentru el o internasem acolo — era în concediu. Singura persoană care a ajutat-o a fost omul de serviciu, care s-a oferit să o mute într-un salon cu mai multe paturi când i-a spus asistentei de serviciu că nu poate să doarmă. Era aceeași asistentă care a râs când a aflat în ce cameră fusese repartizată Mikhaila.

Ar fi trebuit să stea acolo șase săptămâni. A stat trei zile. Când fizioterapeutul s-a întors din concediu, Mikhaila a urcat scările centrului de recuperare și imediat și-a putut efectua exercițiile suplimentare cerute, în timp ce ea făcea asta, ne-am dotat casa cu balustradele necesare. Apoi am luat-o acasă. Toată suferința și operația le-a suportat foarte bine. Cât despre îngrozitorul centru de recuperare, i-a produs simptome de stres posttraumatic.

Mikhaila s-a înscris la un curs complet de conducere a motocicletelor în iunie, astfel încât să aibă dreptul să-și folosească în continuare scuterul. Cu toții eram îngroziți de această necesitate. Și dacă se întâmpla să cadă? Dacă avea un accident? în prima zi, Mikhaila s-a antrenat pe o motocicletă adevărată. Era grea. A scăpat-o de câteva ori. L-a văzut pe un alt motociclist începător căzând și rostogolindu-se în parcarea în care se țineau

cursurile. în dimineața celei de-a doua zile de curs, i-a fost frică să se întoarcă. Nu mai voia să se dea jos din pat. Am vorbit cu ea îndelung și am hotărât împreună ca măcar să se ducă cu Tammy cu mașina la locul unde se desfășura antrenamentul. Dacă tot nu reușea, putea să rămână în mașină până se termina cursul. Pe drum, i-a revenit curajul. Când a primit certificatul, toți ceilalți cursanțis-au ridicat în picioare și au aplaudat-o.

Apoi, glezna piciorului ei drept s-a dezintegrat. Doctorii au vrut să-i sudeze oasele mari afectate într-o singură bucată. Dar asta ar fi cauzat deteriorarea altor oase mai mici din picior, care urmau să fie supuse la o presiune suplimentară. Probabil că asta nu-i așa de nesuportat

când ai optzeci de ani (deși nici atunci nu poate să fie ceva distractiv). Dar nu reprezintă o soluție când ești adolescent. Am insistat pentru o înlocuire artificială, deși tehnologia era nouă. însă lista de așteptare se întindea pe trei ani. Pur și simplu asta era de neacceptat. Glezna vătămată producea mult mai multă durere decât șoldul care-i cedase, într-o noapte urâtă, a devenit incoerentă și ilogică. Nu reușeam s-o calmez. Știam că ajunsese în pragul prăbușirii. Să spun că era o situație stresantă aproape că nu înseamnă nimic.

Am petrecut săptămâni și apoi luni investigând tot soiul de dispozitive de înlocuire, încercând să evaluăm cât de potrivite ar fi. Am căutat peste tot unde se putea face mai rapid operația: India, China, Spania, Marea Britanie, Costa Rica, Florida. Amluatlegătura cu Departamentul de Sănătate din Provincia Ontario. Au fost foarte îndatoritori. Au găsit un specialist în cealaltă parte a țării, înVancouver. Glezna Mikhailei a fost înlocuită în noiembrie. După operație, durerile au fost absolut groaznice. Laba fusese poziționată greșit. Ghipsul îi comprima pielea pe os. Cei de la clinică n-au vrut să-i dea suficient OxyContin ca să-i controleze durerea. Pentru că folosise anterior medicamentul, dezvoltase un nivel de toleranță ridicat.

Când s-a întors acasă, după ce îi scăzuseră durerile, Mikhaila a început să reducă opioidele. Detesta OxyContinul, în pofida utilității sale evidente. Spunea că-i face viața cenușie. Poate că ăsta era un lucru bun, în condițiile date. A încetat să-l mai ia de îndată ce a fost posibil. Aîndurat sevrajul luni

de-a rândul, cu transpirații noaptea și furnicături (senzația că niște furnici îți umblă pe sub piele încolo și încoace). A devenit incapabilă să simtă orice plăcere. Acesta era un alt efect al sevrajului provocat de opioide.

în mare parte din această perioadă, ne-am simțit copleșiți. Solicitările vieții cotidiene nu se opresc doar pentru că tu ai fost lovit de o catastrofă. Tot ceea ce ai făcut mereu trebuie făcut în continuare. Deci, cum te descurci? Iată câteva lucruri pe care le-am învățat.

Rezervă-ți un timp anume ca să reflectezi la boală sau la altă criză și la cum trebuie gestionată în fiecare zi. *Nu* vorbi și nu te gândi la asta în celelalte momente. Dacă nu-i limitezi efectele, te vei epuiza și totul va intraîntr-o spirală descendentă. Asta nu e de niciun folos. Conservă-ți energia. Ești angrenat într-un război, nu într-o scurtă bătălie, iar războiul este compus din multe bătălii. Trebuie să rămâi funcțional în toate aceste bătălii. Dacă grijile asociate cu criza apar în alte momente ale zilei, amintește-ți că te vei gândi la ele în perioada special programată. De obicei, trucul funcționează. Părțile creierului care generează anxietate sunt mai interesate de faptul că există un plan decât de detaliile acelui plan. Nu-ți programa timpul de reflecție seara sau noaptea, pentru că nu vei putea să dormi. Dacă nu dormi, totul se va prăbuși rapid.

Schimbă-ți unitatea de timp pe care o folosești pentru a-ți planifica viața. Când soarele strălucește, vremurile sunt bune și recolta e îmbelșugată, poți să-ți faci planuri pentru luna următoare, pentru anul următor și pentru următorii cinci ani. Poți chiar să visezi pe zece ani înainte. Dar nu poți să faci asta când ai piciorul strâns ferm de fălcile unui crocodil. „Ajunge zilei răutatea ei" — e din Evanghelia după Matei 6:34. Adesea, pasajul e interpretat ca „trăiește în prezent, fără grija zilei de mâine". Dar nu asta înseamnă. Această poruncă trebuie interpretată în contextul Predicii de pe Munte, din care este parte integrantă. Acea predică distilează cele zece Porunci ale lui Moise, de tipul „Să nu faci", într-un singur „Să faci" prescriptiv. Isus le poruncește adepților Lui să-și pună credința în împărăția Cerurilor a lui Dumnezeu și în adevăr. Este o decizie conștientă de a prezuma bunătatea esențială a Ființei. Este un act de curaj. Țintește sus, ca Geppetto din povestea lui Pinocchio. Pune-ți o dorință când vezi prima stea pe cer și apoi acționează adecvat, în concordanță cu obiectivul propus.

După ce te-ai aliniat cu cerul, te poți concentra asupra zilei. Fii cu băgare de seamă. Pune lucrurile pe care le poți controla în ordine. Repară ceea ce e în dezordine și perfecționează lucrurile care sunt deja bune. Dacă acționezi cu grijă, este posibil să reușești. Oamenii sunt foarte rezistenți. Pot să supraviețuiască durerii și pierderilor suferite. Dar, ca să persevereze, trebuie să vadă binele în Ființă. Dacă pierd asta, sunt cu adevărat pierduți.

DESPRE CÂINI, DIN NOU - DAR $1 DESPRE PISICI, ÎN CELE DIN URMĂ

Câinii sunt ca oamenii. Sunt prieteni și aliați ai ființelor omenești. Sunt sociali, ierarhici și domesticiți. Sunt fericiți la baza piramidei familiale. Răsplătesc atenția pe care o primesc cu loialitate, admirație și dragoste. Câinii sunt minunați.

Pisicile, în schimb, sunt creaturi aparte. Nu sunt sociale și nici ierarhice (decât în trecere). Sunt doar pe jumătate domesticite. Nu fac giumbușlucuri. Sunt prietenoase doar când au chef. Câinii au fost îmblânziți, dar pisicile au luat o decizie. Par a fi dispuse să interacționeze cu oamenii , dintr-un motiv ciudat, cunoscut doar de ele. în ceea ce mă privește, pisicile sunt o formă de manifestare a naturii, a Ființei, într-o formă aproape pură. Mai mult, sunt o formă a Ființei care se uită la ființele umane și le aprobă.

Când întâlnești o pisică pe stradă, se pot întâmpla multe lucruri. De exemplu, dacă văd o pisică la distanță, partea răutăcioasă din mine vrea să le sperie cu un „pst!“ puternic — dinții din față peste buza de jos. Asta face ca o pisică nervoasă să-și zbârlească blana și să se posteze pieziș, ca să pară mai mare. Poate că n-ar trebui să râd de pisici, dar e greu să reziști. Faptul că pot fi speriate este unul dintre cele mai bune lucruri în ceea ce le privește (alături de faptul că se supără instantaneu și se jenează de reacția lor exagerată). Dar când reușesc să mă controlez, mă aplec și chem pisica la mine, ca să o pot mângâia. Uneori, fuge. Alteori, mă ignoră complet, pentru că e o pisică. Dar sunt cazuri în care pisica vine la mine, își împinge capul în mâna mea întinsă și se arată încântată. Câteodată, chiar se rostogolește și își arcuiește spatele pe asfaltul plin de praf (deși, adesea, pisicile care adoptă poziția asta mușcă și zgârie chiar și o mână prietenoasă).

Vizavi de locuința noastră este o pisică numită Ginger. Ginger este o siameză frumoasă, foarte calmă și stăpână pe ea. Se află în partea de jos a trăsăturii de personalitate numite „nevrotism“, care e un indice al anxietății, fricii și durerii emoționale. Ginger nu e deranjată deloc de câini. Sikko, cățelul nostru, e prietenul ei. Uneori când o chemi — alteori din proprie voință —, Ginger traversează calm strada, cu coada în sus, cu un mic cârcel în vârf. Apoi se lasă pe spate în fața lui Sikko, care dă din coadă fericit. După aceea, dacă are chef, vine să te viziteze, o jumătate de minut. Este o pauză plăcută. Este un mic plus de lumină într-o zi bună și un respiro micuț într-o zi proastă.

Dacă ești atent la ce se întâmplă în jurul tău, chiar și într-o zi proastă poți să ai norocul să întâlnești mici ocazii de acest fel. Poate vezi o fetiță care dansează pe stradă pentru că e îmbrăcată într-un costum de balet.

Poate ai parte de o cafea foarte bună într-o cafenea în care clienții sunt tratați cum se cuvine. Poate reușești să furi zece sau douăzeci de minute ca să faci o prostioară care te distrage sau îți amintește că poți să râzi de absurditatea existenței. Mie, de exemplu, îmi place să vizionez câte un episod din *Familia Simpson* la o viteză de 1,5 ori mai mare decât cea normală: astfel mă bucur de toate poantele în două treimi din timp.

Și poate când ieși la plimbare și simți că-ți vâjâie capul, apare o pisică și, dacă-i acorzi atenție, îți vei aminti timp de cincisprezece secunde că minunăția Ființei ar putea să compenseze suferința imposibil de eradicat care o însoțește.

Când întâlnești o pisică pe stradă, mângâi-o.

P.S. La scurt timp după ce am scris acest capitol, chirurgul i-a spus Mikhailei că va trebui să-i scoată glezna artificială și să-i sudeze glezna. Următorul pas era amputarea. Durerile o chinuiseră opt ani, de la operația de înlocuire, iar mobilitatea îi rămăsese semnificativ afectată, deși ambele aspecte se amelioraseră sensibil. Patru zile mai târziu, a ajuns întâmplător la un fizioterapeut nou. Era o persoană corpolentă, puternică și grijulie. Se specializase la Londra în tratamentul gleznei. Și-a pus mâinile în jurul gleznei afectate și a strâns-o timp de patruzeci de secunde, în timp ce Mikhaila își mișca laba piciorului înainte și înapoi. Un os poziționat greșit a

revenit la locul lui. Durerea i-a dispărut Mikhaila nu plânge niciodată în fața personalului medical, dar acum a izbucnit în lacrimi. Genunchiul i s-a îndreptat. Acum poate să meargă pe distanțelungi și să umble desculță prin curte. Mușchiul de la gamba piciorului vătămat se reface. Are mult mai multă flexibilitate cu articulația artificială. Anul acesta s-a căsătorit și a născut o fetiță, Elizabeth, numele mamei decedate a soției.

E bine.

Deocamdată.

Coda

CE SĂ FAC CU NOUL MEU STILOU LUMINOS?

La sfârșitul anului 2016, am călătorit spre California, pentru a mă întâlni cu un prieten și asociat în afaceri. Am petrecut o seară împreună, gândind și discutând. La un moment dat, și-a scos un stilou din buzunarul sacoului și a notat ceva. Era echipat cu leduri, iar vârful său era luminos, astfel încât scrisul în întuneric devenea mai ușor. „Un instrument ca oricare altul", mi-amspus. Mai târziu totuși, aflându-mă într-o dispoziție mai metaforică, ideea de stilou luminos m-a atins profund. Avea ceva simbolic, ceva metafizic. Până la urmă, ne aflăm cu toții în întuneric, în cea mai mare parte a timpului. Cu toții ne-am putea folosi de ceva scris cu lumină pentru a ne călăuzi pe drumul nostru, în timp ce stăteam și conversam, i-am spus că aș vrea să scriu ceva și l-am întrebat dacă arputea să-mi dăruiască stiloul lui. Cândmil-a dat, am fost neobișnuit de încântat. Acum, puteam scrie cuvinte luminoase în întuneric! Evident, era important să faci cum se cuvine un astfel de lucru. Așa că m-am întrebat, cu toată seriozitatea: „Ce să fac cu noul meu stilou luminos?" Două versete din *Noul Testament* se referă la astfel de lucruri. Am reflectat mult asupra lor:

Cereți și vi se va da; căutați și veți afla; bateți și vi se va deschide. Căci oricine cere ia, cel care caută află și cel care bate i se va deschide. (Matei, 7:7-7:8)

La prima vedere, aceasta nu pare nimic altceva decât o mărturie a magiei rugăciunii, în sensul implorării lui Dumnezeu pentru a acorda favoruri. Dar Dumnezeu, orice sau oricine ar putea El să fie, nu este, pur și simplu, o mașină de îndeplinit dorințe. Atunci când a fost ispitit

de însuși diavolul, în deșert — așa cum am văzut la Regula 7 („Concen-trează-te pe lucrurile cu adevărat importante") — nici Cristos însuși nu a îndrăznit să-i ceară Tatălui său o favoare; mai mult, zi după zi, rugăciunile unor oameni disperați rămân fărărăspuns. Dar poate că asta se întâmplă din cauza faptului că întrebările lor nu sunt exprimate cum trebuie. Probabil că nu e rezonabil să-i cerem lui Dumnezeu să încalce regulile fizicii ori de câte ori eșuăm sau facem o greșeală importantă. Probabil că, în astfel de momente, nu poți să pui carul înaintea boilor, dorindu-ți ca problemele tale să fie rezolvate într-un mod magic. Probabil că ai putea întreba, în schimb, ce ar trebui să faci acum pentru a-ți spori voința, pentru a-ți întări caracterul și pentru a găsi forța de a continua. Probabil că, în schimb, te-ai putea ruga să vezi adevărul.

De multe ori, în cei aproape treizeci de ani de căsătorie ai noștri, soția mea și cu mine am avut câte un diferend — uneori chiar pe teme importante. în acele clipe, unitatea noastră părea a fi distrusă la un nivel de o profunzime necunoscută și parcă nu puteam repara ruptura doar vorbind. în schimb, ajungeam să fim prinși în capcana unei discuții aprinse, pline de furie și nervi. Am căzut de acord ca, în astfel de situații, să ne separăm momentan: ea într-o cameră, eu în alta. Acest lucru era adesea foarte dificil, deoarece este greu să te desprinzi din focul unei certe când mânia generează dorința de a-1 înfrânge pe celălalt, de a ieși câștigător. Dar așa părea mai bine decât să riscăm consecințele unei dispute ce amenința să scape de sub control.

Singuri, încercând să ne calmăm, fiecare dintre noi își punea aceeași întrebare: *Ce am făcut, fiecare dintre noi, pentru a contribui la situația în legătură cu care ne certam? Fiecare a comis o greșeală. ..oricât de mică, oricât de îndepărtată.* Apoi ne reîntâlneam și ne împărtășeam rezultatele propriilor reflecții: *Iată cum am greșit...*

Atunci când îți pui astfel de întrebări, problema este aceea c ă trebuie să-ți dorești cu adevărat să afli răspunsul. Apoi, problema e că *nu-ți va plăcea răspunsul.* Când te cerți cu cineva, vrei ca tu să ai dreptate, iar cealaltă persoană să se înșele. Atunci, ea trebuie să sacrifice ceva și să se schimbe, nu și tu, ceea ce este multmai de preferat. Dacă tu greșești și trebuie să te schimbi, atunci tu trebuie să te pui la îndoială pe tine însuți — cu amintirile tale, cu maniera ta de a fi în prezent și cu planurile tale de viitor. Atunci, trebuie să te hotărăști să aduci îmbunătățiri și să găsești o modalitate de a face asta. Este epuizant. Este nevoie de exercițiu ca să integrezi aceste noi moduri de a percepe și ca să transformi noile acțiuni în obișnuințe. E mult mai simplu să nu-ți dai seama, să nu recunoști și să nu te implici. E mult mai ușor să întorci spatele adevărului și să rămâi cu bună știință orb.

Dar, într-un astfel de moment, trebuie să te decizi dacă vrei să ai dreptate sau dacă vrei mai degrabă să vă împăcați.[216] Trebuie să decizi dacă e cazul să insiști asupra corectitudinii absolute a părerii tale sau să asculți și să negociezi. Nu obții pacea având dreptate. Ajungi să ai dreptate doar dacă partenerul tău se înșală — dacă este înfrânt, iar opinia lui e eronată. Fă chestia asta de zece mii de ori și căsnicia ta se va sfârși (sau îți vei dori chiar tu să ia sfârșit). Pentru a alege alternativa — găsirea unei căi de împăcare —, trebuie să decizi că, mai mult decât să ai dreptate, îți dorești răspunsul la întrebarea legată de contribuția ta la situația conflictuală. Aceasta este calea de a ieși din închisoarea ideilor tale preconcepute și încăpățânate. Aceasta e cerința necesară pentru negociere. Aceasta înseamnă să asculți cu adevărat de principiul Regulii 2 („Ai *responsabilitatea de a te ajuta; comportă-te ca atare").*

Soția mea și cu mine am învățat că, dacă îți pui o asemenea întrebare (Cum am ajuns la ceartă?) și dacă îți dorești în mod sincer să afli răspunsul (oricât de dezonorant, de teribil și de rușinos ar fi el), din profunzimea minții tale va apărea amintirea a ceva ce ai făcut în trecutul nu prea îndepărtat și care a fost prostesc și greșit. Apoi, te poți întoarce la partenerul tău, dezvăluindu-i de ce ai fost un idiot și cerându-i scuze (sincer), după care voi, cei doi idioți, veți putea vorbi din nou unul cu celălalt Probabil că adevărata rugăciune constă în a ridica întrebarea: „Unde am greșit și ce pot face acum pentru a îndrepta măcar puțin din lucruri?" Dar inima ta trebuie să se deschidă în fața teribilului adevăr. Trebuie să fii receptiv față de ceea ce nu

dorești să auzi. Când decizi să înveți despre greșelile tale, astfel încât să poată fi reparate, deschizi o cale de comunicare cu sursa oricărui adevăr revelator. Poate că este similar cu a-ți consulta conștiința morală. Poate că este același lucru, într-o anumită măsură, ca o discuție cu Dumnezeu.

în același spirit, având în fața mea o foaie de hârtie, mi-am pus următoarea întrebare: Ce *să fac cu noul meu stilou luminos?* Am întrebat asta, dorindu-mi cu adevărat răspunsul. L-am așteptat. Se purta o conversație între două elemente diferite din mine însumi. Gândeam — sau ascultam în mod autentic, în sensul descris atunci când am discutat Regula 9 („Pornește de la premisa că s-ar putea ca persoana pe care o asculți să știe ceva ce tu nu știi"). Acea regulă ți se poate aplica în aceeași măsură ție, ca și altora. Desigur, eu eram acela care punea întrebarea — și tot eu eram acela care oferea răspunsul. Dar acei doi „eu" nu erau unul și același. Nu știam care va fi răspunsul. Așteptam ca el să apară pe scena imaginației mele. Așteptam țâșnirea cuvintelor din vid. Cum poate o persoană să gândească unlucru care să o surprindă? Cum poate să nu știe deja ce gândește? De unde vin gândurile noi? Cine sau ce le gândește?

De vreme ce, spre surpriza mea, tocmai îmi fusese dăruit un stilou luminos, care putea scrie în întuneric cuvinte strălucitoare, doream să-1 folosesc în cel mai bun mod cu putință. Așadar, am pus întrebarea adecvată — și, aproape imediat, a apărut un răspuns: *scrie cuvintele care dorești să-ți fie înscrise în suflet.* Le-am scris. Părea destul de bine — puțin cam idealist, de acord —, dar eram fidel jocului. Apoi am mărit miza. Am decis să-mi pun cea mai dificilă întrebare la care mă puteam gândi și să aștept răspunsurile. lat-o pe prima dintre ele: *Ce ar trebui să fac mâine?* Răspunsul a sosit: *Cel mai mare bine posibil în cea mai scurtă perioadă de timp.* Și acesta era satisfăcător, unind un scop ambițios cu cerințele eficienței maxime. O provocare demnă de luat în seamă. A doua întrebare urma aceeași direcție: *Ce ar trebui să fac în anul următor? Să încerc să mă asigur că binele pe care îl voi face va fi depășit numai de binele pe care îl voi face peste doi ani.* Și acesta părea plin de forță, o prelungire frumoasă a ambițiilor detaliate în răspunsul anterior. I-am spus prietenului meu că efectuam un experiment important cu stiloul pe care mi-1 dăruise. L-am întrebat dacă pot citi cu voce tare ceea ce scrisesem până atunci. întrebările — și

răspunsurile au atins și în el o coardă sensibilă. Era bine. Era imperios necesar să continui.

Următoarea întrebare a fost ultima din primul set de întrebări: *Ce ar trebui să fac cu viața mea? Să țintesc spre Paradis, concentrându-mă asupra zilei de azi.* Știam ce însemna asta! Exact asta face Geppetto în filmul lui Disney *Pinocchio,* când își exprimă dorința privind către o stea. Bunicuțul tâmplar își ridică ochii către diamantele care strălucesc acolo sus, deasupra lumii mundane a preocupărilor omenești de zi cu zi, și își exprimă cea mai profundă dorință: ca marioneta pe care a creat-o să-și piardă sforile prin care poate fi manipulată de alții și să se transforme într-un băiețel adevărat. De asemenea, acesta este mesajul central al Predicii de pe Munte, așa cum am văzut în Regula *4 („Compară-te cu cel ce erai tu în trecut, nu cu altcineva din prezent"),* dar care merită să fie repetat aici:

Iar de îmbrăcăminte de ce vă îngrijiți? Luați seama la crinii câmpului cum cresc: nu se ostenesc, nici nu torc. Și vă spun vouă că nici Solomon, în toată mărirea lui, nu s-a îmbrăcat ca unul dintre aceștia. Iar dacă iarba câmpului, care astăzi este și mâine se aruncă în cuptor, Dumnezeu astfel o îmbracă, oare nu cu mult mai mult pe voi, puțin credincioșilor? Deci, nu duceți grijă, spunând: Ce vom mânca, ori ce vom bea, ori cu ce ne vom îmbrăca? Că după toate acestea se străduiesc neamurile; știe doar Tatăl vostru Cel ceresc că aveți nevoie de ele. Căutați mai întâi împărăția lui Dumnezeu și dreptatea Lui și toate acestea se vor adăuga vouă. (Evanghelia după Matei 6:28-6:33).

Ce înseamnă toate acestea? Mai întâi, găsește-ți o poziție, cea mai adecvată. De abia atunci și numai atunci, concentrează-te asupra momentului. îndreaptă-ți privirea către Dumnezeu, Frumusețe, Adevăr, apoi concentrează-te cu siguranță și încredere asupra preocupărilor de zi cu zi. Țintește continuu spre Ceruri în timp ce trudești conștiincios pe Pământ. în felul acesta, îți vezi pe deplin de viitor, în timp ce-ți vezi pe deplin și de prezent. Atunci ai cea mai bună șansă de a le perfecționa pe amândouă.

M-am aplecat apoi asupra felului în care îmi foloseam timpul în relațiile cu oamenii din jurul meu și am scris aceste întrebări și răspunsuri, după care i le-am citit prietenului meu: *Ce ar trebui să fac cu soția mea? — Trateaz-o ca și cum ar fi Maica Domnului, astfel încât ea să poată da naștere eroului mântuitor al lumii. Ce ar trebui să fac cu fiica mea? — Să o susțin, să o ascult, să o veghez, să-i educ mintea și s-o fac să știe că e în regulă să-și*

dorească să fie mamă. Ce ar trebui să fac cu părinții mei? — Comportă-te în așa fel încât acțiunile tale să justifice suferința pe care au îndurat-o. Ce ar trebui să fac cu fiul meu? — Să-l încurajezi să fie un adevărat Fiu al lui Dumnezeu.

A-ți cinsti soția ca pe Maica Domnului înseamnă a observa și a susține elementul sacru al rolului de mamă (de mamă în general, nu doar de mamă a copiilor tăi). O societate care uită asta nu poate supraviețui. Mama lui Hitler l-a născut pe Hitler, iar mama lui Stalin l-a născut pe

Stalin. Să fi lipsit ceva din relația lor esențială? Pare destul de probabil, ținând cont de importanța rolului mamei în consolidarea încrederii[217] — ca să dăm un singur exemplu crucial. Poate că importanța responsabilităților lor materne și a relației cu copiii nu a fost suficient subliniată; poate că soții, tații și societatea nu au apreciat ca atare eforturile lor materne. Ce copii ar fi ieșit din mâinile lor dacă acele femei ar fi fost tratate corect, onorabil și atent? în definitiv, soarta lumii depinde de fiecare nou-născut — mic, fragil și vulnerabil la început, dar capabil, în timp, să formuleze cuvintele și să săvârșească acele fapte ce mențin echilibrul etern și delicat dintre haos și ordine.

Să-mi susțin fiica? Să o încurajez, adică, în tot ce-și propune, cu temeritate, să facă; și, mai ales, să nu omit aprecierea onestă a feminității ei. Să recunosc deci importanța construirii unei familii și a creșterii copiilor și să-i arăt de ce trebuie respinsă tentația de-a denigra și devaloriza acest lucru în comparație cu realizarea ambițiilor personale sau a carierei. Nu degeaba imaginea Maicii Sfinte și a Pruncului este una divină — așa cum am mai discutat. Societățile care nu mai respectă această imagine — adică nu mai pot să perceapă transcendența și importanța fundamentală a acestei relații— încetează să mai existe.

A *te comporta astfel încât acțiunile tale să justifice suferința părinților tăi* înseamnă a-ți aminti toate sacrificiile făcute pentru tine de toți cei care au trăit înaintea ta (nu în ultimul rând cele făcute de către părinții tăi), de-a lungul teribilului trecut; înseamnă a fi recunoscător pentru progresul

facilitat de sacrificiile lor și a te comporta astfel încât să onorezi amintirea lor. Oamenii au făcut sacrificii uriașe pentru a face posibil ce avem noi azi. în multe cazuri, și-au sacrificat viața la propriu — iar noi ar trebui să arătăm respect pentru acest lucru prin acțiunile noastre.

Să-mi încurajez fiul să fie un adevărat Fiu al lui Dumnezeu? Aceasta presupune a-ți dori ca el să facă mai presus de toate *ce e bine* și a-i asigura spatele când încearcă să facă acest lucru. Face parte, cred, din mesajul sacrificial: a aprecia și a susține angajamentul fiului tău față de binele transcendent mai presus de orice altceva (mai presus chiar și de evoluția lui lumească și de siguranța lui — și, poate, chiar mai presus de viața lui).

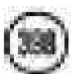
Am continuat să pun întrebări, iar răspunsurile au venit în câteva secunde. *Ce să fac cu străinul? îl invit în casă și îl tratez ca pe un frate, astfel încât să devină într-adevăr un frate.* Aceasta înseamnă a acorda suficient de multă încredere cuiva, încât din omul respectiv să iasă ce e mai bun, într-o reciprocitate a gesturilor. înseamnă a manifesta ospitalitatea sacră ce face posibilă coexistența celor care încă nu se cunosc. *Ce fac cu un suflet căzut? îi întind o mână adevărată și atentă, însă nu mă alătur lui în mocirlă.* E un rezumat bun al lucrurilor discutate la Regula 3 („*împrieteniți-vă cu cei ce vă doresc numai binele").* Este deopotrivă interdicția de a arunca mărgăritare înaintea porcilor și de a-ți camufla viciul în virtute. *Ce fac cu lumea? Mă comport așa încât să fie limpede că Ființa este mai valoroasă decât Neființa.* Comportă-te în așa fel încât tragedia existenței să nu te facă un om mai amar și mai corupt. Aceasta este esența primei Reguli *(„Stai drept și trage umerii înapoi"):* confruntă în mod deliberat, cu credință și curaj, incertitudinea lumii.

Cum să-i educ pe cei din jurul meu? împărtășind cu ei lucrurile care mi se par importante. Aceasta e Regula 8 („Spune adevărul — sau cel puțin nu minți"). Aceasta înseamnă să cauți înțelepciunea și s-o distilezi în cuvinte pe care să le rostești cu grijă și atenție, pentru că sunt importante. Lucru relevant și pentru următoarea întrebare (și următorul răspuns): *Ce să fac cu o națiune sfâșiată? Coase-i rănile cu vorbe adevărate, alese cu grijă.* Importanța acestui imperativ a devenit evidentă în ultimii ani: astăzi ne despărțim, ne polarizăm și ne îndreptăm spre haos. în aceste condiții, pentru a evita catastrofa, este necesar ca fiecare dintre noi să scoată la lumină

adevărul, așa cum îl vedem noi: nu ne trebuie argumente care să ne justifice ideologiile și nici mașinațiuni care să ne slujească ambițiile, ci avem nevoie de faptele brute și pure ale existenței noastre, dezvăluite în fața celorlalți, astfel încât să putem găsi un teritoriu comun în care să avansăm împreună.

Ce să fac pentru Dumnezeu-Tatăl? Să sacrific toate lucrurile la care țin, pentru a mă apropia de desăvârșire. Lemnul uscat trebuie să ardă, pentru a crește altuL Aceasta este lecția teribilă a lui Cain și Abel, pe care am detaliat-o în discuția despre sensul vieții de la Regula 7. *Ce să fac cu un mincinos? Lasă-l să vorbească astfel încât să se dea singur în vileag.* Relevantă aici este și Regula 9 („Pornește de la premisa că s-ar putea ca persoana pe care o asculți să știe ceva ce tu nu știi"), precum și următorul pasaj din *Noul Testament:*

După roadele lor îi veți cunoaște. Au doară culeg oamenii struguri din spini sau smochine din mărăcini? Așa că orice pom bun face roade bune, iar pomul

rău face roade rele. Nu poate pom bun să facă roade rele, nici pom rău să facă roade bune. Iar orice pom care nu face roadă bună se taie și se aruncă în foc. De aceea, după roadele lor îi veți cunoaște. (Matei 7:16-7:20).

înainte de a da la iveală ceva sănătos, trebuie arătat cu degetul tot ce este putred, așa cum explică discuția de la Regula 7 — pertinentă în înțelegerea următoarei întrebări și a următorului răspuns: *Ce să fac cu cel iluminat? înlocuiește-l cu adevăratul căutător al iluminării.* Nu există iluminat, ci doar căutători ai unei iluminări și mai profunde. Adevărata Ființă este un proces, nu o stare; o călătorie, nu o destinație. Este reconfigurarea continuă a ceea ce știi, prin întâlnirea cu ceea ce nu știi, și nu agățarea eternă de o certitudine oricum insuficientă. De aici și importanța Regulii 4 („Compară-te cu..."). Ideea este deci să așezi întotdeauna devenirea deasupra stării actuale a ființei. Adică să-ți recunoști și să-ți accepți imperfecțiunea, astfel încât să o poți corija constant. E dificil, desigur, dar merită.

Următoarele întrebări și răspunsuri s-au constituit într-un grupaj, concentrat de data aceasta asupra ingratitudinii: *Ce să fac când detest ceea ce am?*

Amintește-ți de cei ce nu au nimic și fă eforturi ca să fii recunoscător. Apreciază ceea ce vezi în fața ochilor. Gândește-te la Regula 12, formulată oarecum ironic: „Când întâlnești o pisică pe stradă, mân-gâi-o“. Nu exclude posibilitatea de a fi fost blocat în evoluția ta nu de lipsa oportunităților, ci de aroganța ta, care te-a împiedicat să folosești la maximum lucrurile pe care deja le ai. Asta e Regula 6 („Fă-ți ordine în propria casă înainte de a judeca lumea").

Despre astfel de lucruri a m discutat recent cu un tânăr. Un tânăr care aproape că nu plecase niciodată de la părinții săi și nu călătorise niciodată în afara provinciei în care trăia — dar care a bătut drumul până la Toronto pentru a audia una dintre conferințele mele și a mă vizita acasă. Era extrem de singur pentru vârsta sași trăia la un nivel sever de anxietate. Când ne-am întâlnit, abia dacă putea să deschidă gura. Totuși, în ultimul an, luase hotărârea de a face ceva în privința asta. Aînceputprin a se angaja pe postul mărunt de spălător de vase. A decis să-și facă bine treaba, deși ar fi putut să trateze cu dispreț responsabilitățile postului său. Suficient de inteligent încât să fie cuprins de amărăciune în fața acestei lumi care nu-i recunoștea înzestrările, a decis să accepte toate oportunitățile oferite de viață cu smerenia autentică *ce* precedă înțelepciunea. Acum trăiește pe cont propriu. E mai bine decât să locuiască acasă. Are niște bani, nu prea mulți, dar mai mult decât nimic. Bani câștigați de el. Acum dă piept cu lumea socială și trage foloasele acestei confruntări:

Cine-i cunoaște pe ceilalți este știutor, cine se cunoaște pe sine este iluminat, cine-i învinge pe ceilalți are putere, cine se-nvinge pe sine are tărie, cine cunoaște îndestularea este bogat, cine merge cu tărie înainte are voință, cine locul nu-și pierde dăinuiește, cine moare dar nu se stinge îndelung viețuiește.[218]

Câtă vreme musafirul meu, anxios încă, dar intrat într-un proces de transformare de sine, va continua să înainteze cu determinare pe calea aleasă, nimic nu-1 va împiedica să devină, într-un timp scurt, mai competent și mai împlinit. Dar aceasta se va întâmpla numai și numai datorită faptului că și-a acceptat poziția măruntă și a găsit suficientă recunoștință în el pentru a face un pas la fel de mărunt într-o direcție mai bună. Este, în mod clar, de preferat ca alternativă la așteptarea nesfârșită a

sosirii magice a lui Godot. Este de departe preferabil unei existențe arogante, statice și neschimbătoare, care invită demonii furiei, resentimentului și vieții netrăite.

Ce ar trebui să fac dacă sunt consumat de furie? Amintește-ți că este cu adevărat mai bine să dai decât să primești. Lumea este un loc în care facem schimburi și împărțeli (din nou, Regula 7), nu un seif de jefuit. A da ceva înseamnă a-ți aduce contribuția la îmbunătățirea lucrurilor. Binele din ceilalți va răspunde la acțiunea ta, o va susține, o va imita, multiplica, returna și încuraja, așa încât lucrurile să fie ajutate să meargă înainte.

Ce să fac dacă mi-am poluat apele? Caută apa vie și las-o să curețe Pământul. Cu totul neașteptate mi s-au părut și întrebarea, și răspunsul care mi-a venit. Par să se lege în mare măsură cu Regula 6 („Fă-ți ordine în propria casă...“). Poate că nu soluțiile tehnice reprezintă cheia problemelor noastre de mediu. Poate că cea mai potrivită abordare este cea psihologică. Cu cât se cunosc mai bine pe ei înșiși, cu atât oamenii își asumă mai multă responsabilitate pentru lumea din jurul lor și cu atât vor putea rezolva mai multe probleme[219]. Este bine cunoscut faptul că e mai bine să guvernezi asupra propriului spirit decât asupra unei cetăți. La fel, e mai ușor să învingi un dușman exterior, atunci când îl vei fi înfrânt deja pe cel din interior. Așa că poate problema de mediu este în definitiv una spirituală. După ce rezolvăm problemele noastre existențiale, poate că vom face același lucru și pentru lume. Desigur, ce altceva să gândească un psiholog?

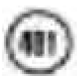
Următoarea pereche întrebare-răspuns face referire la reacția la criză și epuizare:

Ce să fac când dușmanii mei ies învingători? Țintește un pic mai sus și fii recunoscător pentru lecția primită. înapoi la Matei: „Ați auzit că s-a zis: «Să iubești pe aproapele tău și să urăști pe vrăjmașul tău». Iar Eu zic vouă: Iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvântați pe cei ce vă blestemă, faceți bine celor ce vă urăsc și rugați-vă pentru cei ce vă vatămă și vă prigonesc, ca să fiți fiii Tatălui vostru Celui din ceruri, că El face să răsară soarele și peste cei răi și peste cei buni și trimite ploaie peste cei drepți și peste cei nedrepți" (5:43-5:45). Ce ar putea să însemne asta? învață din succesul dușmanilor tăi; ascultă-le criticile (Regula 9), așa încât să poți extrage din opoziția lor orice posibile fragmente de înțelepciune ți-ar putea fi de folos;

ambiționează-te să creezi o lume în care cei ce uneltesc împotriva ta să fie capabili să vadă lumina, să se trezească și să o apuce pe drumul cel bun, astfel încât binele la care aspiri să-i cuprindă și pe ei.

Ce să fac când sunt obosit și nerăbdător? Acceptă cu recunoștință mâna ce ți se întinde. Aici avem de-a face cu un răspuns cu două înțelesuri. Este și îndemnul de a asuma realitatea limitărilor impuse ființei individuale, dar și îndemnul de a fi recunoscător și a accepta ajutorul celorlalți—familie, prieteni, cunoștințe și străini. Epuizarea și nerăbdarea sunt inevitabile. Sunt prea multe de făcut și prea puțin timp. însă nu trebuie să trudim singuri și nu e nimic rău în a delega din responsabilități, în a coopera și în a împărți cu alții meritul de a fi făcut o treabă eficientă și cu sens.

Cum să mă împac cu realitatea îmbătrânirii? înlocuind potențialul tinereții cu realizările maturității. Aceasta ne duce cu gândul la discuția despre prietenie de la Regula 3 și la povestea judecării și morții lui Socrate — ce pot fi rezumate după cum urmează: *O viață trăită plenar își*

justificălimitările. Tânărul care nu are nimic se poate afișa cu potențialul său în fața realizărilor celor mai în vârstă. Și poate că acest lucru le este benefic amândurora. în poemul său „Sailing to Byzantium" („Navigând spre Bizanț"), WilliamButlerYeats scria: „Un omînvârstă-i doar un lucru de nimic, ce pare/O haină zdrențuită, de nu se-ntâmplă une-ori/Să aibă suflet fremătând ce cântă tot mai tare/La orice petec rupt din învelișu-i muritor."[220]

Cum să mă descurc cu moartea copilului meu? Dragostea față de ceilalți oameni dragi îțivavindeca durerea. în fața morții trebuie să fim puternici, întrucât ea este parte intrinsecă a vieții. De aceea, le spun studenților mei: căutați să fiți acel tip de persoană pe care, la înmormântarea tatălui vostru, orice apropiat îndoliat și îndurerat se va putea baza. E o ambiție cât se poate de nobilă: dovedește-ți tăria în fața obstacolelor. Un scop destul de diferit față de dezideratul unei vieți lipsite de griji.

Ce ar trebui să fac în următorul moment de disperare? Să-ți concentrezi atenția pe următoarea mișcare corectă. Potopul vine. Potopul vine mereu. Apocalipsa e mereu la doi pași. Din cauza aceasta, povestea lui Noe este arhetipală. Lucrurile se destramă — am subliniat asta în discuția despre Regula 10 („Fii precis în exprimare") — iar centrul nu se mai poate susține. Când lucrurile devin haotice și nesigure, s-ar putea să nu-ți mai rămână altceva în afara caracterului tău, pe care ți l-ai construit în prealabil, țintind sus și concentrându-te în același timp pe momentul prezent. Dacă n-ai reușit să te porți așa, vei eșua și în momentele de criză, iar atunci Dumnezeu fie cu tine!

Această ultimă pereche întrebare-răspuns conține ceea ce mie mi s-a părut a fi cea mai dificilă dintre toate întrebările formulate în noaptea aceea. Moartea unui copil este, probabil, cea mai cumplită dintre catastrofe. Multe relații eșuează în urma unei asemenea tragedii. Deși de înțeles, disoluția nu e obligatorie în fața unor asemenea episoade cumplite. Am văzut oameni capabili să întărească semnificativ relațiile din cadrul familiei supraviețuitoare în momentul morții cuiva apropiat. I-am văzut îndreptându-și atenția către cei rămași; dublându-și eforturile de a se conecta cu ei și de a-i susține. Iar aceasta le dă înapoi tuturor măcar o parte din ce vor fi pierdut la moartea cuiva drag. Trebuie, așadar, să dovedim compasiune când suntem în doliu. Trebuie să rămânem uniți în fața tragediei existenței. Familiile noastre pot fi

niște camere de zi primitoare, calde și comode, în care să stăm adunați în fața șemineului, departe de furtunile furioase ale iernii de-afară.

Cunoașterea aprofundată a fragilității și mortalității poate înspăimânta, otrăvi și separa. Dar poate și trezi. Le poate reaminti celor îndo-liați să nu mai considere că ceilalți sunt niște bunuri care li se cuvin de la sine. Odată am făcut niște calcule care mi-au dat fiori în legătură cu părinții mei, amândoi trecuți de optzeci de ani. Un exemplu de aritmetică detestată despre care am vorbit la Regula 5 („Nu-ți lăsa copiii să-ți facă lucruri care te vor enerva") — și m-am forțat să duc până la capăt calculele pentru a conștientiza cu adevărat în ce stadiu eram. îi văd pe părinții mei cam de două ori pe an. De regulă petrecem câteva săptămâni împreună. în perioadele dintre vizite, vorbim la telefon. însă expectanța de viață a

persoanelor trecute de optzeci de ani este de sub zece ani. Ceea ce înseamnă că, dacă sunt norocos, îi voi mai vedea pe părinții mei de maximum douăzeci de ori. O informație cruntă. Dar conștientizând-o, nu mai consider că reîntâlnirea cu părinții mei ar fi ceva ce oricum mi se cuvine.

Următoarea pereche întrebare-răspuns se referă la dezvoltarea caracterului. *Ce să fac cu un frate lipsit de credință? Regele Blestemaților nu este cel mai bun judecător al Ființei.* Cred cu tărie în ideea conform căreia cea mai bună cale de a remedia lumea — visul meșterului ideal, dacă a existat vreodată unul — este prin a te repara pe tine însuți, așa cum am discutat la Regula 6. Orice altceva este aroganță. Orice altceva riscă să devină o pagubă cauzată de ignoranța și de lipsa ta de tact. Dar este în regulă așa. Suntmulte de făcut exact acolo unde te afli. în definitiv, lumea deja suportă defectele tale specifice. Păcatele (pentru că alt cuvânt mai bun nu avem) tale voluntare și conștiente înrăutățesc și așa lucrurile. Inacțiunea, inerția și cinismul tău scot din peisajul lumii acea parte din tine care ar fi capabilă să învețe să îmblânzească suferința și să aducă pacea. Și asta nu e bine. Căci exiști nenumărate motive de a ajunge la disperare din cauza lumii, de a te înfuria, de a urî și de a-ți dori răzbunarea.

Faptul de a nu reuși să faci sacrificiile potrivite, de a nu reuși să te dezvălui pe tine însuți, de a nu reuși să trăiești autentic și să spui adevărul — toate acestea te șubrezesc. Ajuns într-o stare de slăbiciune, vei fi incapabil să prosperi în lume, nefiind de niciun folos ție sau celorlalți. Vei eșua și vei suferi, la modul prostesc. Ceea ce îți va corupe sufletul. Și cum ar putea fi altfel? Viața e destul de grea și când lucrurile merg bine. Darămite când merg prost. Eu am învățat, pe propria piele, că nimic nu merge atât de rău încât să nu poată să meargă și mai rău. De aceea Iadul este o groapă fără fund. De aceea Iadul este asociat cu păcatul menționat mai sus. în cele mai cumplite întâmplări, suferința groaznică a unor suflete nenorocite va fi atribuită, chiar de către acești oameni, unor greșeli săvârșite conștient în trecut: acte de trădare, de înșelare, de cruzime, de nepăsare, de lașitate și, cele mai frecvente dintre toate, acte de orbire voluntară. Iată Iadul: să suferi înfiorător, știind că tu ești sursa suferinței. Odată ajuns în Iad, e foarte ușor să blestemi Ființa însăși. Și, cumva, e de înțeles. Dar nu e justificabil. Iată de ce *Regele Blestemaților nu este cel mai bun judecător al Ființei.*

Cum faci din tine persoana pe care te poți baza, la bine și la rău — pe timp de pace sau război? Cum să construiești un caracter care, în suferința și durerea sa, nu se va alia cu creaturile Iadului? întrebările și răspunsurile au continuat, cu aceeași pertinență, venind în continuarea regulilor explicate în această carte:

Ce să fac pentru a-mi întări spiritul? — Nu spune minciuni și nu face lucruri care nu-ți sunt pe plac.

Ce să fac pentru a-mi înnobila corpul? — Folosește-l numai în serviciul sufletului.

Ce să fac cu cele mai grele dintre întrebări? — Consideră-le ca pe niște porți către calea vieții.

Ce să fac cu necazul omului sărac?—încearcă să-i alini inima prin purtarea ta.

Ce să fac când sunt atras de strălucirea mulțimii care mă ascultă? — Stai drept și rostește-ți adevărurile tale incomplete.

Și asta a fost tot. încă mai am stiloul meu luminos. Nu am mai scris nimic cu el de-atunci. Poate o voi face din nou când voi avea dispoziția potrivită și când voi simți că izbucnește ceva din adâncuri. Dar și dacă nu se va întâmpla asta, îi sunt recunoscător pentru că m-a ajutat să găsesc cuvintele cu care să termin cartea de față.

Sper că cele scrise de mine îți sunt utile. Sper că rândurile mele ți-au revelat lucruri pe care le știai, dar pe care nu știai că le știi. Sper că înțelepciunea străveche pe care am introdus-o aici să-ți dea putere. Să aprindă scânteia din tine. Sper să poți sta din nou cu spatele drept,

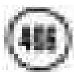
să poți face ordine în familia ta și să poți contribui la pacea și bunăstarea comunității tale. Sper, în acord cu Regula 11 („Lăsați-i pe copii în pace când fac skateboarding"), că îi susții și îi încurajezi pe cei aflați în grija ta, în loc să-i protejezi până devin tot mai slabi.

îți doresc tot binele din lume și sper ca și tu să le poți dori celorlalți același bine.

Dar tu ce vei scrie cu stiloul tău luminos?

Mulțumiri I

Scrierea acestei cărți a coincis cu o perioadă cel puțin tumultuoasă din viața mea, ca să nu spun mai mult. Totuși, slavă Cerului, m-am bucurat de sprijinul unor oameni de încredere, competenți și cinstiți. îi sunt recunoscător în mod special soției mele, Tammy, marele și bunul meu prieten de aproape cincizeci de ani. Ea a fost un adevărat stâlp de încredere, onestitate, stabilitate, susținere, ajutor practic, organizare și răbdare în anii scrierii cărții, la care am continuat să lucrez în ciuda a orice s-a întâmplat în viața noastră, indiferent de cât de presant sau important va fi fost. Fiica mea, Mikhaila, fiul meu, Julian, ca și părinții mei, Walter și Beverley, au fost și ei alături de mine, foarte prezenți — au discutat lucruri complicate cu mine și m-au ajutat în organizarea gândurilor, cuvintelor și acțiunilor mele. Același lucru este valabil și pentru cumnatul meu, Jim Keller, excepțional inginer în computere, precum și pentru sora mea mereu de încredere și dornică de aventură, Bonnie. Prietenia cu Wodek Szemberg și Estera Bekier s-a dovedit a fi de neprețuit pentru mine, în multe sensuri și pentru mulți ani, la fel ca susținerea discretă și subtilă a profesorului William Cunningham. Dr. Norman Doidge a făcut mai mult decât i-ar fi cerut datoria profesională atunci când a compus și revizuit introducerea acestei cărți, care a presupus mult mai mult efort decât anticipasem eu inițial. îi mulțumesc nu doar pentru asta, dar și pentru prietenia și căldura cu care el și soția lui, Karen, m-au obișnuit și care este apreciată de întreaga mea familie. A fost o plăcere să colaborez cu Craig Pyette, redactorul meu de la editura Random House, filiala din Canada. Atenția sa la detaliu și abilitatea de a-mi limita diplomatic excesele de pasiune (și uneori de iritare) din multele mele ciorne au contribuit la realizarea unei cărți mult mai bine chibzuite și echilibrate.

Gregg Hurwitz, scriitor, scenarist și prieten, a folosit multe dintre regulile mele de viață în scrierea bestsellerului său *OrphanX,* cu mult înainte de apariția cărții mele, ceea ce a reprezentat un mare compliment și un indiciu al interesului potențial din partea publicului. Gregg s-a oferit voluntar să

joace rolul de redactor și comentator dedicat, meticulos, extrem de incisiv și comic de cinic în timpul scrierii și revizuirii cărții. M-a ajutat să scap de formulările inutile (măcar de o parte a lor) și să rămân pe pista narativă corectă. Tot el mi l-a recomandat pe Ethan van Scriver, autorul ilustrațiilor meșteșugite de la începutul fiecărui capitol, recomandare pentru care îi mulțumesc, la fel cum îi mulțumesc și lui Ethan, ale cărui desene adaugă o tușă necesară de lumină, fantezie și căldură unui tom altfel poate prea întunecat și dramatic.

în cele din urmă, vreau să-i mulțumesc agentei mele literare, Sally Harding, și oamenilor iscusiți cu care lucrează la CookeMcDermid. Fără Sally, cartea aceasta nu ar fi fost scrisă niciodată.

Note de final

1. Alexandr Soljenițîn (1997). *Arhipelagul Gulag.* București: Univers, voi. 2 (Părțile a treia și a patra), p. 441.

2. Dacă vreți să aprof undați mai serios subiectul, puteți începe de aici: Corson, T. (2005). *The secret Hfe oflobsters: How fishermen and scientists are unraveling the mysteries of our favorite crustacean. New* York: Harper Perennial.

3. Schjelderup-Ebbe, T. (1935). *Social behaviorofbirids.* Clark University Press. Consultat la adresa: http://psycnet.apa.org/psycinfo/1935-19907-007; vezi și Price, J. S. & Sloman, L. (1987). „Depression as yieldingbehavior: An animal model based on Schjelderup-Ebbe's pecking order". *Ethology and Sociobiology,* 8, 85-98.

4. Sapolsky, R.M. (2004). „Social status and health in humans and other animals“. *Annual Review ofAnthropology,* 33, 393-418.

5. Rutishauser, R.L., Basu, A.C., Cromarty, S.I. & Kravitz, E.A. (2004). „Long-term consequences of agonistic interactions between socially naive juvenile American lobsters (Homarus americanus).“ *The Biological Bulletin,* 207,183-7.

6. Kravitz, E.A. (2000). „Serotonin and aggression: Insights gained from a lobster model system and speculations on the role of amine neurons in a complex

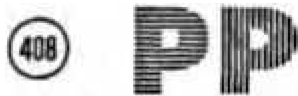
behavior“. *Journal of Comparative Physiology,* 186,221-238.

7. Huber, R. & Kravitz, E.A. (1995). „ A quantitative analysis of agonistic behavior in juvenile American lobsters *(Homarus americanus L.)“. Brain, Behavior and Evolution,* 46, 72-83.

8. Yeh, S.-R., Fricke. R.A., Edwards, D.H. (1996) „The effect of social experience on serotonergic modulation of the escape circuit of crayfish". Science, 271, 366-369.

9. Huber, R., Smith, K., Delago, A., Isaksson, K. & Kravitz, E.A. (1997). „Serotonin and aggressive motivation in crustaceans: Altering the decision to retreat". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America,* 94,5939-42.

10. Antonsen, B.L. & Paul, D.H. (1997). „Serotonin and octopamine elicit stereotypical agonistic behaviors in the squat lobster *Munida quadrispina (Anomura, Galatheidae)“. Journal of Comparative Physiology A: Sensory, Neural, and Behavioral Physiology,* 181, 501-510.

11. Credit Suisse (oct. 2015). *Global Wealth Report* 2015, p. 11. Accesat la adresa: https://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/?fileID= F2425415-D CA7-80B8-EAD989AF9341D47E

12. Fenner, T., Levene, M. & Loizou, G. (2010). „Predicting thelong tail of book sales: Unearthing the power-law exponent”. *Physica A: Statistica! Mechanics and Its Applications,* 389, 2416-2421.

13. de Solia Price, D.J. (1963). *Little Science, big Science.* New York: Columbia University Press.

14. Vezi teoretizările din Wolff, J.O. & Peterson, J.A. (1998). „An offispring-defense hypothesis for territoriality in female mammals”. *Ethology, Ecology & Evolution,* 10, 227-239; pentru generalizarea teoriei pentru crustacee, vezi Figler, M.H., Blank, G.S. & Peek, H.V.S (2001). „Matemal tenitoriality as an

offspring defense strategy in red swamp crayfish *(Procambarus clarkii, Girard)".AggressiveBehavior,* 27, 391-403.

15. Waal, F.B.M. de (2007). *Chimpanzee politics: Power and sex among apes.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press; Waal, F.B.M. de (1996). *Good natured: The origins ofright and wrong in humans and otheranimals.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

16. Bracken-Grissom, H.D., Ahyong, S.T., Wilkinson, R.D., Feldmann, R.M., Schweitzer, C.E., Breinholt, J.W., Crandall, K.A. (2014). „The emergence oflobsters: Phylogenetic relationships, morphological evolution and divergence time compa-risons of an ancient group". *Systematic Biology,* 63, 457-479.

17. Pentru un rezumat asupra acestei teme, vezi Ziomkiewicz-Wichary, A. (2016). „Serotonin and dominance". in T.K. Shackelford & VA. Weekes-Shackelford (coord.). *Encyclopedia of evolutionary psychological Science.* Consultat la adresa: https://wwwxesearchgate.net/publication/310586509_Serotonin_and_Dominance

18. Janicke, T., Hăderer, I.K., Lajeunesse, MJ. & Anthes, N. (2016). „Darwinian sex roles confinned across the animal kingdom". *Science Advances, 2:* http://advan-ces.sciencemag.org/content/2/2/el500983

19. Steenland, K., Hu, S. & Walker, J. (2004). „AU-cause and cause-specific mor-tality by socioeconomic status among employed persons in 27 US States, 1984-1997". *American Journal of Public Health, 94,*1037-1042.

20. Crockett, M.J., Clark, L., Tabibnia, G., Liebennan, M.D. & Robbins, T.W. (2008). „Serotonin modulates behavioral reactions to unfairness". *Science,* 320,1739.

21. McEwen, B. (2000). „Allostasis and allostatic load implications for neuro-psychophannacology". *Neurvpșychopharmacology, 22,* 108-124.

22. Salzer, H.M. (1966). „Relative hypoglycemia as a cause of neuropsychiatric illness". *Journal of the National Medical Association,* 58,12-17.

23. Peterson J.B., Pihl, R.O., Gianoulakis, C., Conrod, P., Finn, P.R., Stewart, S.H., LeMarquand, D.G. Bruce, K.R. (1996). „Ethanol-induced change in cardiac

(«•)

and endogenous opiate function and risk for alcoholism". *Alcoholism: Clinical & Experimental Research,* 20,1542-1552.

24. Pynoos, R.S., Steinberg, A.M. & Piacentini, J.C. (1999)., *A* developmental psychopathology model of childhood traumatic stress and intersection with anxiety disorders". *Biologica! Psychiatry,* 46,1542-1554.

25. Olweus, D. (1993). *Bullying at school: Whatweknowand whatwecan do.* New York: Wiley-Blackwell.

26. *Ibidem.*

27. Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma.* New York: The Free Press.

28. Weisfeld, G.E. & Beresford, J.M. (1982). „Erectness of posture as an indicator of dominance or success in humans". *Motivation and Emotion,* 6,113-131.

29. Kleinke, C.L., Peterson, T.R. & Rutledge, T.R. (1998). „Effects of self-gene-rated facial expressions on mood". *Journal of Personality and Social Psychology, 74,* 272-279.

30. Tamblyn, R., Tewodros, E., Huang, A., Winslade, N. & Doran, P. (2014). „The incidence and detenninants of primary nonadherence with prescribed medi-cation in primary care: a cohort study". *Annals of Internai Medicine,* 160, 441-450.

31. Am explicat acest lucru în detaliu în Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning: Thearchitectureofbelief.* New York: Routledge.

32. Van Strien, J.W., Franken, I.HA. & Huijding, J. (2014). „Testing the snake detection hypothesis: Larger early posterior negativity in humans to pictures of

snakes than to pictures of other reptiles, spiders and slugs“. *Frontiers in Human Neuroscience,* 8, 691-697. Pentru o discuție generală, vezi Ledoux, J. (1998). *The emoțional brain: The mysteriousunderpinnings of emoțional Ufe.* New York: Simon & Schuster.

33. Pentru abordarea clasică a acestui subiect, vezi Gibson, J.J. (1986). *An ecologica! approach to visual perception.* New York: Psychology Press. Pentru o discuție asupra relației dintre vorbire și acțiune, vezi și Floel, A., Ellger.T., Breitenstein, C. & Knecht, S. (2003). „Language perception activates the hand motor cortex: implica-tions for motor theories of speech perception". *European Journal of Neuroscience,* 18, 704-708. Pentru o analiză a relației dintre acțiune și percepție, veziPulvermăller, F., Moseley, R.L., Egorova, N., Shebani, Z. & Boulenger, V. (2014). „Motor cogni-tion-motor semantics: Action perception theory of cognition and communication". *Neuropsychologia,* 55, 71-84.

34. Fidel, A.,Ellger, T., Breitenstein, C. & Knecht, S. (2003). „Language perception activates the hand motor cortex: Implications for motor theories of speech perception". *European Journal of Neuroscience,* 18,704-708; Fadiga, L., Craighero, L. & Olivier, E. (2005). „Human motor cortex excitability during the perception

® jpp[1]

of others’ action". *Current Opinions in Neurobiology,* 15, 213-218; Palmer, C.E., Bunday, K.L., Davare, M. &Kilner, J.M. (2016). „Acausal role for primary motor cortex in perception of observed actions". *Journal of Cognitive Neuroscience,* 28, 2021-2029.

35. Barrett, J.L. (2004). *Whywould anyone* believeinGodPLanham, MD: Altamira Press.

36. Pentru o utilă trecere în revistă, veziBarrett, J.L. & Johnson, A.H. (2003). „The role of control in attributing intențional agency to inanimate objects". *Journal of Cognition and Culture,* 3,208-217.

37. Recomand, în acest sens, cartea unui excepțional cercetător/coleg al lui C.G. Jung: Neumann, E (1955)- *The Great Mother: An analysis of the archetype.*

Princeton, NJ: Princeton University Press.

38. Cf. https://www.dol.gov/wb/stats/occ_gender_share_em_1020_txt.htm

39. Muller, M.N., Kalhenberg, S.M., Thompson, M.E. & Wrangham, R.'W. (2007). „Male coercion and the costs of promiscuous mating for female chimpanzees". *Proceedings of the Royal Society* (B), 274,1009-1014.

40. Pentru o serie de statistici interesante derivate din analiza platformei matrimoniale OkCupid, vezi Rudder, C. (2015). *Dataclysm: Love, sex, race &identity.* New York: Broadway Books. în cadrul acestor platforme, doar o minoritate de indivizi sunt destinatarii vastei majorități a solicitărilor (un alt exemplu de distribuție Pareto).

41. Wilder, J.A., Mobasher, Z. & Hammer, M.F. (2004). „Genetic evidence for unequal effective population sizes of human females and males". *MolecularBiology and Evolution,* 21, 2047-2057.

42. Miller, G. (2001). *The mating mind:How sexualchoice shaped theevolution of human nature.* New York: Anchor.

43. Pettis, J.B. (2010). „Androgyny BT". în D.A. Leeming, K. Madden & S. Marian (coord.). *Encyclopedia ofpsychology and religion* (pp. 35-36). Boston, MA: Springer US.

44. Goldberg, E. (2003). *The executive brain: Frontal lobes and the civilized mind.* New York: Oxford University Press.

45. Pentru lucrările clasice dedicate acestui subiect, vezi Campbell, D.T. & Fiske, D.W. (1959). „Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix". *PsychologicalBulletin,* 56,81-105. O idee similară a fost dezvoltată în Wilson, E.O.(1998). *Consilience: The unity ofknowledge.* New York: Knopf. Un alt motiv pentru care deținem cinci simțuri este ca să putem „pentagula" drumul nostru prin lume, cu ajutorul unor modalități de percepție diferite din punct de vedere calitativ, care operează în același timp și se verifică simultan unele pe altele.

46. Headland, T.N. & Greene, H.W. (2011). „Hunter-gatherers and other prl-mates as prey, preda tors, and competitors of snakes". *Proceedings of the National Academy of Sciences USA,* 108,1470-1474.

47. Keeley, L.H. (1996). *War before dvdization: The myth of the peaceful savage.* New York: Oxford University Press.

48. „încetul cu încetul, am descoperit că linia de demarcație dintre bine și rău nu separă nici statele, nici clasele, nici partidele, ci traversează inima fiecărui om și a întregii umanități. Această linie este mișcătoare, ea oscilează în noi de-a lungul anilor. Chiar o inimă stăpânită de rău prezervă un bastion al binelui. Chiar șl în inima cea mai bună, dăinuie un colțișor de unde răul n-a fost încă dezrădăcinat De atunci am înțeles adevărul tuturor religiilor din lume: ele se luptă cu răul din om (din fiecare om). Răul nu poate fi izgonit pe de-a-ntregul din lume, dar aria lui de cuprindere poate fi redusă înlăuntrul fiecărei ființe umane.'* — Soljenițîn, A. (1997). *Arhipelagul Gulag.* București: Univers, voi. 2, p. 434.

49. Cea mai bună cercetare asupra acestui subiect pe care am întâlnit-o este excelentul documentar despre caricaturistul underground Robert Crumb, intitulat *Crumb,* regizat de Terry Zwigoff (1995) și produs de Sony Pictures Classic. Din acest film veți afla mai multe decât v-ați fi dorit despre resentiment, dezamăgire, aroganță, mizantropie, rușine sexuală, o mamă devoratoare și un tată tiran.

50. Bill, V.T. (1986). *Chekhov: Thesilentvoiceoffreedom.* Allied Books, Ltd.

51. Costa, P.T„ Teracciano, A. & McCrae, R.R. (2001). „Gender differences in per-sonality traits across cultures: robust and surprising findings. *Journal ofPersonălity and Social Psychology,* 81,322-331.**

52. Isbell, L. (2011). *The fruit, the tree and the serpent: Why we see so well.* Cambridge, MA: Harvard University Press; vezi și Hayakawa, S., Kawai, N., Masataka, N., Luebker, A., Tomaiuolo, F. & Caramazza, A. (2011). „The influence of color on snake detection in visual search in human children. *Scientific Reports,* 1,1-4.**

53. Un exemplu uluitor în acest sens este lucrarea *Fecioara și Pruncul* (cca 1480) a pictorului Geertgen tot Sint Jans (cca 1465-1495), în care apar Fecioara Maria, Pruncul Isus și un șarpe, adăugat ulterior, pe fundalul unor instrumente muzicale medievale (în fața cărora Pruncul Isus joacă rolul de dirijor).

54. Osorio, D., Smith, A.C., Vorobyev, M. & Buchanan-Smieth, H.M. (2004). „Detection of fruit and the selection of primate visual pigments for color vision**. *The American Naturalist,* 164, 696-708.

55. Macrae, N. (1992). *John von Neumann: The scientific genius who pioneered the modem computer, game theory, nuclear deterrence, and much more.* New York: Pantheon Books.

56. Wittman, A.B., & Wall.L.L. (2007). „The evolutionaryorigins of obstructed labor: bipedalism, encephalization, and the human obstetric dilemma**. *Obstetricul & Gynecological Survey,* 62, 739-748.

57. Există și alte explicații: Dunsworth, H.M., Warrener, A.G., Deacon, T., Ellison, P.T. & Pontzer, H. (2012). „Metabolic hypothesis for human altriciality". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America,* 109, 15212-15216.

58. Heidel, A. (1963). *The Babylonian Genesis: The story of the creation.* Chicago: University of Chicago Press.

59. Salisbury, J.E. (1997). *Perpetua 's passion: The death and memory of a young Roman woman.* New York: Routledge.

60. Pinker, S. (2011). *The betterangels of ournature: Whyviolencehas declined.* New York: Viking Books.

61. Nietzsche, F. (1993), *Amurgul idolilor.* Cluj-Napoca: ETA, secțiunea „Maxime și săgeți**, par. 12.

62. Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning:Ţhearchitectureofbelief.* New York: Routledge, p. 264.

63. Miller, G. (3 nov. 2016). Could pot help solve the U.S. opioid epidemic? *Science.* Accesat la adresa: http://www.sciencemag.org/news/2016/ll/could-pot-help-solve-us-opioid-epidemic

64. Barrick, M.R., Stewart, G.L., Neubert, M.J. și Mount, M.K. (1998). „Relating member ability and personality to work-team processes and team effectiveness**. *Journal of Applied Psychology,* 83, 377-391. Pentru date similare din cercetările cu subiecți copii, veziDishion, T.J., McCord, J. & Poulin, F. (1999). „When interventi-ons harm: Peer groups and problem behavior**. *American Psychdogist,* 54,755-764.

65. McCord, J. & McCord, W. (1959). „A follow-up report on the Cambridge-Somerville youth study**. *Annals of the American Academy of Political and Social Science,* 32, 89-96.

66. Vezi https://www.youtube.com/watch?v=jQwmT3ab80 (din *MoneyBART:* seria 23, episodul 3, *The Simpsons).*

67. Rogers a descris șase condiții pentru producerea unei modificări pozitive a personalității. A doua dintre aceste condiții este „starea de incongruență** pe care o resimte clientul. Aceasta poate fi descrisă, în mare, drept conștientizarea faptului că ceva e în neregulă și că trebuie să aibă loc o schimbare. Vezi Rogers, C. R. (1957). „The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change**. *Journal of Consulting Psychology,* 21, 95-103.

68. Poffenberger, A.T. (1930). „The development ofmen of Science**. *Journal of Social Psychology,* 1, 31-47.

69. Taylor, S.E. & Brown, J. (1988). „Ulusion and well-being: A social psycholo-gical perspective on mental health”. *Psychological Bulletin,* 103,193-210.

70. Echivalentul grecesc pentru „păcat” este âpaprâvEiv *(hamartănein),* care înseamnă „a fata ținta”. Mai poate însemna: „eroare de judecată”; „greșeală fatală”. Vezi: http://biblehub.com/greek/264.htm

71. Vezi Gibson, J. J. (1979). *The ecologica! approach tovisualperception.* Boston: Houghton Mifflin.

72. Simons, D. J. & Chabris, C. F. (1999). „Gorillas in ourmidst: Sustainedinat-tentional blindness for dynamic events". *Perception,* 28,1059-1074.

73. Cf. http://www.dansimons.com/videos.html

74. Azzopardi, P. & Cowey, A. (1993). „Preferențial representation of the fovea in the primary visual cortex". *Nature,* 361, 719-721.

75. *Evanghelia după Toma. Traducere din limba coptă.* Iași: Polirom, 2013, versetul 113.

76. Nietzsche, F. (1991). *Dincolo de bine și de rău.* București: Humanitas, pp. 62-63.

77. Cf. http://www.nytimes.com/2010/02/21/nyregion/21yitta.html

78. Balaresque, P., Poulet, N., Cussat-Blanc, S., Gerard, P., Quintana-Murci, L., Heyer, E. și Jobling, M.A. (2015). „Y-chromosome descent clusters and male diffe-rential reproductive success: young lineage expansions dominate Asian pastoral nomadic populations". *European Journal of Human Genetics, 23,*1413-1422.

79. Moore, L.T., McEvoy, B., Cape, E., Simms, K. și Bradley D.G. (2006). „A Y-chromosome signature of hegemony in Gaelic Ireland". *American Journal of Human Genetics, 78,* 334-338.

8O. Zeijal,T., Xue, Y., Bertorelle, G., Wells etal. (2003). „The genetic legacy of the Mongols". *American Journal of Human Genetics, 72,*717-721.

81. Jones, E. (1953). *The life and work of Sigmund Freud* (voi. I). New York: Basic Books, p. 5.

82. Un scurt și util rezumat al acestor idei poate fi găsit aici: https://www. britannica.com/art/noble-savage.

83. 0 analiză de calitate poate fi găsită în Roberts, B.W. și Mroczek, D. (2008). „Personality trăit change in adulthood”. *Current Directions in Pșychological Science, 17, 31-35.*

84. Pentru o discuție amănunțită, fundamentată empiric, asupra unor asemenea chestiuni, vezi Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we knowand what we can do.* Malden, MA: Blackwell Publishing.

85. Goodall, J. (1990). *Through a window:My Mrtyyearswith thechimpanzeesof Gombe.* Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

86. Finch, G. (1943). „The bodily strength of chimpanzees". *Journal of Mammalogy, 24,*224-228.

87. Goodall, J., (1985). *în umbra omului.* București: Meridiane.

88. Wilson, M.L. et al. (2014). „Lethal aggression in Pan is better explained by adaptive strategies than human impacts". *Nature, 513,* 414-417.

89. Goodall, J. (1990). *Through a window: My thirtyyears with the chimpanzees of Gombe.* Boston: Houghton Mifflin Harcourt, pp. 128-129.

90. Chang, I. (1990). *The râpe ofNanking.* New York: Basic Books.

91. Biroul Națiunilor Unite pentru Droguri și Crimă (2013). *Global study on homicide.* Preluat de la adresa https://www.unodc.oig/documents/gsh/pdfs/2014_GLOBAL_HOMICIDE_BOOK_web.pdf

92. Thomas, E.M. (1959). *The harmless people.* New York: Knopf.

93. Roser, M. (2016). *Ethnographic andarchaeological evidence on violent deaths.* Preluat de la adresa https://ourworldindata.org/ethnographic-and-archaeological-evidence-on-violent-deaths/

94. *Ibidem;* v. și Brown, A. (2000). 77ie *Darwin wars: The scientific battlefor the soul ofman.* New York: Pocket Books.

95. Keeley, L.H. (1997). *War before civilization: The myth of the peaceful savage.* Oxford University Press, USA.

96. Carson, S.H., Peterson, J.B. și Higgins, D.M. (2005). „Reliability, validity and factor structure of the Creative Achievement Questionnaire". *Creativițy Research Journal,* 17, 37-50.

97. Stokes.P.D. (2005). *Creativity front constraints: The psychology of breăkthrough.* New York: Springer.

98. Wrangham, R.W. și Peterson, D. (1996). *Demonicmales:Apes and the origins of human violence.* New York: Houghton Mifflin.

99. Peterson, J.B. și Flanders, J. (2005). „Play and the regulation of aggression". înTremblay, R.E., Hartup, W.H. și Archer, J. (coord.). *Devdopmentcd origins of aggression* (pp. 133-157). New York: Guilford Press; Nagin, D. și Tremblay, R. E. (1999). „Trajectories of boys' physical aggression, opposition, and hyperactivity on the path to physically violent and non-violent juvenile delinquency". *Child Development,* 70,1181-1196.

100. Sullivan, M.W. (2003). „Emoțional expression of young infants and children". *Infants and Young Children, 16,*120-142.

101. Vezi B.F. Skinner Foundation: https://www.youtube.com/watch?v= vGazyH6fQQ4

102. Glines, C.B. (2005). „Top secret World War II bat and bird bomber program". *Aviation History,* 15, 38-44.

103. Flasher, J. (1978). „Adultism". *Adolescence,* 13, 517-523; Fletcher, A. (2013). *Ending discrimination againstyoung people.* Olympia, WA: CommonAction Publishing.

104. de Waal, F. (1998). *Chimpanzee politics: Power and sex among apes.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

105. Panksepp, J. (1998). *Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions.* New York: Oxford University Press.

106. Tremblay, R.E., Nagin, D.S., Seguin, J.R., Zoccolillo, M., Zelazo, P.D., Boivin, M. etaiii (2004). „Physical aggression during early childhood:

trajectories and predictors". *Pediatrics, 114,* 43-50.

107. Krein, S. F. și Beller, A. H. (1988). „Educațional attainment of children front single-parent families: Differences by exposure, gender, and race". *Demography, 25,* 221; McLoyd, V.C. (1998). „Socioeconomic disadvantage and child development". *The American Psychologist, 53,*185-204; Lin, Y.-C. și Seo, D.-C. (2017). „Cumulative family risks across income levels predict deterioration of children's general health during childhood and adolescence". *PLOS ONE, 12(5),* e0177531. https://doi. org/10.1371/joumal.pone.0177531; Amato, P.R. și Keith, B. (1991). „Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis". *Psychological Bulletin, 110,* 26-46.

108. Jurnalul lui Eric Harris este accesibil la adresa http://melikamp.com/ features/eric.shtml

109. Goethe, J.W. (1955), *Faust,* București: ESPLA, p. 84.

110. Goethe, J.W. (1955), *Faust,* Partea a doua.

111. Tolstoi, L. (2008), *Spovedanie (Introducere la o operă netipărită).* București: EuroPress Group, pp. 74-75; p. 82.

112. The Guardian (14 iunie 2016) *1000 mass shootings in 1260 days: this îs what America's gun crisis looks like.* Consultat la adresa https://www.theguardian.com/ us-news/ng-interactive/2015/oct/02/mass-shootings-america-gun-violence

113. Cuvintele lui Eric Harris sunt citate de aici: https://schoolshooters.info/ sites/default/files/harris Joumal_L3.pdf

114. Nietzsche, F. (1999). *Voința de putere.* Aion: Oradea, p. 5.

115. Vezi AlexandrSoljenițîn (1997). *Arhipelagul Gulag.* București: Univers, voi. 2.

116. Piaget, J. (2012). Judecata *morală la copil.* Chișinău: Cartier. Vezi și Piaget, J. (1962). *Play, dreams and imitation in childhood.* New York: W.W. Norton and Company.

117. Franklin, B. (2018). *Povestea vieții mele.* București: Herald.

118. Xenofon (1990). „Apologia". *în Amintiri despre Socrate,* Chișinău: Hyperion.

119. *Ibidem,* p. 221.

120. *Ibidem,* p. 222.

121. *Ibidem.*

122. *Ibidem.*

123. *Ibidem, p. 223.*

124. Ibidem.

125. *Ibidem,* p. 224.

126. *Ibidem,* p. 222.

127. *Ibidem.*

128. *Ibidem.*

129. *Ibidem.*

130. *Ibidem,* p. 228.

131. Goethe, J.W. (1955), *Faust.* București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, p. 525.

132. Poți găsi, în engleză, o serie de comentarii inspirate (pentru fiecare verset biblic) la: http://sbiblehub.com/commentaries. Despre scena la care facem referire, vezi: http://biblehub.com/commentaries/genesis/4-7.htm.

133. Milton, John (1972). *Paradisul pierdut.* București: Minerva, „Cartea a doua", p. 45.

134. Jung, C.G. (2014). *Aion: Contribuțiila simbolistica Sinelui* (Opere complete, voL 9/2). București: Trei (capitolul 5, par. 78).

135. Cf. http://www.acolumbinesite.com/dylan/writing.php

136. Schapiro, J.A., Glynn, S.M., Foy, D.W. & Yavorsky, M.A. (2002). „Participation in war-zone atrocities and trăit dissociation among Vietnam vete-rans with combat-related PTSD“. *Journal of Trauma and Dissociation, 3,*107-114; Yehuda, R., Southwick, S.M. & Giller, E.L. (1992). „Exposureto atrocities and seve-rity of chronic PTSD in Vietnam combat veterans". *American Journal of Psychiatry, 149, 333-336.*

137. Vezi Harpur, T. (2004). *Thepagan Christ: recovering thelost light.* Thomas Allen Publishers. Pe această temă, există o discuție și în Peterson, J.B. (1999). *Maps ofmeaning: The architecture ofbelief.* New York: Routledge.

138. Lao zi (199 3). *Cartea despre Dao și putere.* București: Humanitas, versetul 64, p. 273.

139. Jung, C.G. (2014). Aion: *Contribuții la simbolistica Sinelui,* ed. cit

140. Dobbs, B.J.T. (2008). *The foundations of Newton's alchemy.* New York: Cambridge University Press.

141. Din Epistola către Efeseni a Sfântului Apostol Pavel (2:8-2:9) aflăm următoarele: „Căci în har sunteți mântuiți, prin credință, și aceasta nu e de la voi: este darul lui Dumnezeu; nu din fapte, ca să nu se laude nimeni". Un mesaj similar răzbate și din Epistola către Romani (9:15-9:16): „Voimiluipe cine vreau să-l miluiesc și Mă voi îndura de cine vreau să Mă îndur", grăiește Dumnezeu. Iar Apostolul Pavel conchide: „Deci, dar, nu este nici de la cel care voiește, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care miluiește".

142. Amintim in acest context că una dintre cărțile lui Nietzsche se intitulează *Amurgul idolilor, sau cum se filosofează cu ciocanul.*

143. Nietzsche, F. (2013). *Știința voioasă.* București: Humanitas, par. 125, p. 127.

144. Nietzsche, F. (1999). *Voința de putere.* Oradea: Aion, par. 191, p. 127.

145. Fragmentul poate fi regăsit în antologia (1997) *Marele Inchizitor. Dostoievski: Lecturi teologice,* Iași: Polirom.

146. Nietzsche, F. (1998). *Dincolo de bine și de rău,* București: Teora, par. 209.

147. „Să lăsăm conjecturile noastre, teoriile noastre, să moară în locul nostru! Vom putea astfel învăța cum să ne ucidem teoriile, în loc să ne ucidem între noi. Și poate că acest vis utopic se va transforma cândva în realitate — poate că într-o zi această atitudine va ieși victorioasă (mă refer la atitudinea raționalistă sau științifică) și poate că atunci vom prefera să anihilăm teoriile noastre, opiniile noastre printr-o critică rațională, în loc să ne eliminăm între noi“ — citat din Popper, K. (1977). „Natural selection and the emergence of mind", conferință susținută la Darwin College, Cambridge, Anglia. Vezi http://www.informationphilosopher.com/soluti-ons/philosophers/popper/natural_selection_and_the_emergence_of_mind.html

148. Mai multe detalii pe acest subiect, în introducerea din Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning: the architecture ofbelief.* New York: Routledge.

149. Adler, A. (2001). „Mințirea vieții și responsabilitatea în nevroză și psihoză", în *Practica și teoria psihologiei individuale.* București: Trei.

150. Milton, J. (1972). *Paradisul pierdut.* București: Minerva, p. 2.

151. *Ibidem,* p. 9.

152. *Ibidem.*

153. *Ibidem.*

154. Acest aspect este detaliat în Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning: The architecture ofbelief.* New York Routledge.

155. Hitler, A. (1997). *Mein Kampf (Lupta mea).* Craiova: Beladi, p. 211.

156. Finkelhor, D., Hotaling, G., Lewis.I.A. & Smith, C. (1990). „Sexual abuse in a național survey of adult men and women: prevalence, characteristics, and risk factors." *Child Abuse&Neglect,* 14,19-28.

157. Rind, B., Tromovitch, P. & Bauserman, R. (1998). „ A meta-analytic examina-tion of assumed properties of child sexual abuse using college samples." *Pșychological Bulletin,* 124, 22-53.

158. Loftus, E.F. (1997). „Creating false memories." *Scientific American,* 277, 70-75.

159. Preluat din Rogers, C.R. (1952). „Communication: its blocking and its faci-litation." *ETC: A Review of General Semantics,* 9, 83-88.

160. Pentru abordarea clasică a acestui subiect, vezi Gibson, J.J. (1986). *An ecologica! approach to visual perception,* New York: Psychology Press. Pentru o discuție

despre relația dintre vorbire și acțiune, vezi Floel, A., Ellger, T., Breitenstein, C. & Knecht, S. (2003). „Language perception activates the hand motor cortex: implica-tions for motor theories of speech perception." *European Journal of Neuroscience,* 18, 704-708. Iar pentru o trecere în revistă a studiilor privind relația acțiune-percep-ție, vezi Pulvermiiller, F., Moseley, R.L., Egorova, N., Shebani, Z. & Boulenger, V. (2014). „Motor cognition-motor semăntics: Action perception theory of cognition and communication." *Neuropsychologia, 55,*71-84.

161. Cardinali, L., Frassinetti, F., Brozzoli, C., Urquizar, C., Roy, A.C. & Famă, A. (2009). „Tool-use induces morphological updating of the body schema." *Current Biology, 12,* 478-479.

162. Bernhardt, P.C., Dabbs, J.M. Jr., Fielden, J.A. & Lutter, C.D. (1998). „Testosterone changes during vicarious experiences of winning and losing among fans at sporting events." *Physiology & Behavior,* 65, 59-62.

163. O parte din informații se găsesc detaliate în Gray, J. & McNaughton, N. (2003). *The neuropsychology ofanxiety:An enquiry into thefunctions of the septal-hippo-campal system.* Oxford: Oxford University Press. Vezi și Peterson, J.B. (2013). „Three forms of meaning and the management of complexity." în T. Proulx, K.D. Markman & M.J. Lindberg (coord.). *The psychology of meaning* (pp. 17-48). Washington, D.C.: American Psychological Association; Peterson, J.B. & Flanders, J.L. (2002). „Complexity management theory: Motivation for ideological rigidity and social conflict." Cortex, *38,* 429-458.

164. Yeats, W.B. (1933) „The Second Corning". în R.J. Finneran (ed.). *The poems ofW.B. Yeats: A newedition.* New York: MacMillan, p. 158 (trad. în 1b. rom. de Ruxandr a Viș an).

165. Cf. Vrolix, K. (2006). „Behavioral adaptation, risk compensation, risk homeostasis and moral hazard in traffic safety." *Steunpunt Verkeersveiligheid,* RA-2006-95. Accesat la: https://doclib.uhasselt.be/dspace/bitstream/1942/4002/l/ behavioraladaptation.pdf

166. Nietzsche, F. (1996), Așa *grăit-a Zarathustra,* București: Humanitas, ed. a Il-a, pp. 162-163.

167. Orwell, G. (2018). *Drumul spre Wigan Pier.* Iași: Polirom, p. 112.

168. Carson, R. (1962). *Silentspring.* Boston: Houghton Mifflin.

169. Vezi http://reason.com/archives/2016/12/13/the-most-important-graph-in-the-world.

170. *Cf.* http://www.telegraph.co.uk/news/earth/earthnews/9815862/Humans-are-plague-on-Earth-Attenborough.html.

171. „Lumea are cancer, iar acest cancer este omul" — Mesarovici, M.D. și Pestei, E. (1975). *Omenirea la răspântie.* București: Editura Politică, p. 11. Ideea a fost formulată pentru prima dată în Gregg, A. (1955). „A medical aspect of the population problem."

Science, 121, 681-682, p. 681 (de aici a și fost preluat citatul). Mai departe, gândul a fost dezvoltat de Hem.W.M. (1993). „Has the human species become a cancer on the planet? A theoretical view of population growth as a sign of pathology." *Current World Leaders, 36,* 1089-1124. Cităm pe aceeași temă din publicația Clubului de la Roma, King, A. și Schneider, B. (1993). *Prima revoluție globală. O strategie pentru supraviețuirea lumii* București: Editura Tehnică, pp. 88-89: „Dușmanul comun al omenirii este omul. Căutând un nou inamic care să ne unească, am sugerat că poluarea, încălzirea globală, penuria de apă, foametea etc. ar putea juca acest rol. (...) Toate aceste pericole sunt cauzate de intervenția umană și nu pot fi învinse decât prin modificarea atitudinilor și comportamentelor. Adevăratul dușman este deci însăși omenirea."

172. Costa, P.T., Terracciano, A. & McCrae, R.R. (2001). „Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings." *Journal of Personality and Social Psychology,* 81, 322-31; Weisberg, Y.J., DeYoung, C.G. & Hirsh, J.B. (2011). „Gender differences in personality across the ten aspects ofthe Big Five.“ *FrontiersinPsychology,* 2,178; Schmitt, D.P., Realo, A., Voracek, M. & Allik, J. (2008). „Why can’t a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures." *Journal of Personality and Social Psychology, 94,*168-182.

173. De Bolle, M., De Fruyt, F., McCrae, R. R. etal. (2015). „The emergence of sex differences in personality traits in early adolescence: A cross-sectional, cross-cultu-ral study." *Journal of Personality and Social Psychology, 108,*171-85.

174. Su, R., Rounds, J. & Armstrong, P.I. (2009). „Men and things, women and people: A meta-analysis of sex differences in interests." *Psychological Bulletin,* 135, 859-884. Pentru o perspectivă neuro-dezvoltațională asupra acestor diferențe, vezi Beltz, A.M., Swanson, J.L. & Berenbaum, SA (2011). „Gendered occupational interests: prenatal androgen effects on psychological orientation to things versus people." *Hormones and Behavior, 60,* 313-7.

175. Bihagen, E. & Katz-Gerro, T. (2000). „Culture consumption in Sweden: the stability of gender differences." *Poetics,* 27, 327-3409; Costa, P., Terracciano, A & McCrae, R.R. (2001). „Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings." *Journal of Personality and Social Psychology,* 8, 322-331; Schmitt, D., Realo, A., Voracek, M. & Alli, J. (2008). „Why can’t a manbe more like a woman? Sex differences in Big Five

personality traits across 55 cultures." *Journal of Personality and Social Psychology,* 94,168-182; Lippa, R.A. (2010). „Sex differences in personality traits and gender-related occupational preferences across 53 nations: Testing evolutionary and social-environmental theories." *Archives of Sexual Behavior,* 39, 619-636.

176. Gatto, J N. (2000). *The underground history of American education: A school teacher's intimate investigation qfthe problem of modem schooling.* New York: Odysseus Group.

177. Vezi *Why are the majority of university students women?* — articol de pe site-ul Institutului de Statistică din Canada: http://www.statcan.gc.ca/ pub/81-004-x/2008001/article/10561-eng.htm

178. Vezi, de exemplu, Hango. D. (2015). „Gender differences in Science, technology, engineering, mathematics and computer Science (STEM) programs at university." *Statistics Canada,* 75-006-X: Preluat de la adresa: http://www. statcan.gc.ca/ access_acces/alternative_alternatif.action?l=eng&loc=/pub/75-006-x/2013001/ article/11874-eng.pdf

179. Nu sunt singurul care crede aceasta. Vezi, de exemplu, Hymowitz, K.S. (2012). *Manning up:How the rise of women has tumed men into boys.* New York: Basic Books.

18 0. Vez i http://www.pe wresearch.org/fact-tank/2012/04/26/young-men-and-women-differ-on-the-importance-of-a-successful-marriage/.

181. Vezi http://www.pewresearch.org/data-trend/society-and-demographics/ marriage/.

182. Acest aspect a fost discutat pe larg în presa generalistă. Vezi https:// www.thestar.com/lif e/2011/02/25/women_la wyers_leaving_in_droves.html; http://www.cbc.ca/news/canada/women-criminal-law-l.3476637; http://www. huffingtonpost.ca/andrea-lekushoff/female-la wyers-canada_b_5000415.html

183. Jaffe, A., Chediak, G., Douglas, E., Tudor, M., Gordon, R.W., Ricca, L. & Robinson, S. (2016) „Retaining and advancing women in național law firms.” *Stanford Law and Policy Lab, White Paper.* Preluat din https:// www-cdn.law. stanford.edu/wp-content/uploads/2016/05/Women-in-Law-White-Paper-FINAL-May-31-2016 .pdf

184. Conroy-Beam, D., Buss, D.M., Pham, M.N. & Shackelford, T.K. (2015). „How sexually dimorphic are human mate preferences?” *Personality and Social Psychology Bulletin,* 41, 1082-1093. Pentru o discuție legată de felul în care preferințele femeilor pentru un partener sau altul sunt determinate de factori pur biologici, care țin de ovulație, vezi Gildersleeve, K., Haselton, M.G. & Fales, M.R. (2014). „Do women's mate preferences change across the ovulatory cycle? A meta-analytic review.” *Pșychological Bulletin,* 140,1205-1259.

185. Vezi Greenwood, J., Nezih, G., Kocharov, G. & Santos, C. (2014). „Marry your like: Assortative mating and income inequality.” *IZA discussion paperNo. 7895.* Preluat din http://hdl.handle.net/10419/93282

186. O bună analiză a acestor chestiuni triste se poate găsi în Suh, G.W., Fabricious, W.V., Parke, R.D., Cookston, J.T., Braver, S.L. & Saenz, D.S. „Effects of theinterparentalrelationship on adolescents' emoțional security and adjustment: The important role of fathers.” *Developmental Psychology,* 52,1666-1678.

187. Hicks, S.R.C. (2011). *Explaining postmodemism: Skepticism and socialism from Rousseau to Foucault.* Santa Barbara, CA: Ockham' Răzor Multimedia Publishing. Fișierul pdf este disponibil la http://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2009/10/hicks-ep-full.pdf

188. Higgins, D.M., Peterson, J.B. & Pihl, R.O. (2007). „Prefrontal cognitive ability, intelligence, Big Five personality, and the prediction of advanced academic and workplace perfonnance.” *Journal of Personality and Social Psychology,* 93,298-319.

189. Carson, S.H., Peterson, J.B. & Higgins, D.M. (2005). „Reliability, validity and factor structure of the Creative Achievement Questionnaire.” *Creativity Research Journal,* 17, 37-50.

190. Bouchard, T.J. & McGue, M. (1981). „Familial studies of intelligence: a review.” *Science, 212,* 1055-1059; Brody, N. (1992). *Intelligence.* New York: Gulf Professional Publishing; Plomin R. & Petrill S.A. (1997). „G enetics and intelligence. What's new?“ *Intelligence, 24,* 41-65.

191. Schiff, M., Duyme, M., Dumaret, A., Stewart, J., Tomkiewicz, S. & Feingold, J. (1978). Jntellectual status of working-class children adopted early into upper-middle-class families.” *Science, 200,*1503-1504; Capron, C. & Duyme, M. (1989). „Assessment of effects of socio-economic status on IQ in a full cross-foste-ring study.” *Nature, 340,* 552-554.

192. Kendler, K.S., Turkheimer, E., Ohlsson, H., Sundquist, J. & Sundquist, K. (2015). „Family environment and the malleability of cognitive ability: a Swedish național home-reared and adopted-away cosibling control study.” *Proceedings of the National Academy of Science USA, 112,* 4612-4617.

193. Pentru poziția OECD în această privință, vezi *Closing the gender gap: Sweden,* care începe prin a analiza statisticile care arată că fetele au un avantaj față de băieți în privința educației și că femeile sunt puternic suprareprezentate în ocrotirea sănătății, pentru ca apoi să deplângă avantajul încă prezent al bărbaților în știința computerelor. Preluat din https://www.oecd.org/sweden/aosing%20 the%20Gender%20 Gap%20-%20Sweden%20FINAL.pdf

194. Eron, L.D. (1980). „Prescription for reduction of aggression.” *The American Psychologist,* 35, 244-252 (p. 251).

195. Aspect analizat în Peterson, J.B. & Shane, M. (2004). „The funcțional neuroanatomy and psychophannacology of predatory and defensive aggression.” în J. McCord (coord.). *Beyond empiricism: Institutions and intentions in the study of crime.* (Advances in Criminological Theory, Voi. 13) (pp. 107-146). Piscataway, NJ: Transaction Books; vezi și Peterson, J.B. & Flanders, J. (2005). „Play and the regulation of aggression.” în Tremblay, R.E., Hartup, W.H. & Archer, J. (coord.). *Developmental origins of aggression.* (capitolul 12; pp. 133-157). New York: Guilford Press.

196. Cf. Tremblay, R.E., Nagin, D.S., Seguin, J.R., etal. (2004). „Physical aggression during early childhood: trajectories and predictors." *Pediatrics, 114,*43-50.

197. Heimberg, R.G., Montgomery, D., Madsen, C.H. & Heimberg, J.S. (1977). „Assertion training: A review of the literature.” *Behavior Therapy, 8,* 953- 971; Boisvert, J.-M., Beaudry, M., & Bittar, J. (1985). „Assertiveness training and human communication processes.” *Journal of Contemporary Psychotherapy,* 15, 58-73.

198. Trull, T.J. & Widiger, T. A. (2013). „Dimensional models of personality: The five-factor model and the DSM-5.“ *Dialogues in Clinical Neuroscience, 15,*135-46; Vickers, K.E., Peterson, J.B., Homig, C.D., Pihl, R.O., Săguin, J. & Tremblay, R.E. (1996). „Fighting as a function of personality and neuropsychological measures.” *Annals of the New YorkAcademy ofSâences.* 794, 411-412.

199. Bachofen, J.J. (1861). *Das Mutterrecht: Eine Untersuchung liber die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiosen und rechtlichen Natur.* Stuttgart: Krais & Hoffmann.

200. Gimbutas, M. (1991). *The civilization of thegoddess.* San Francisco: Harper.

201. Stone, M. (1978). *When God was a woman.* New York: Harcourt Brace Jovanovich.

202. Eller, C. (2000). *The myth of matriarchal prehistory: Why an invented past won’tgive women a juture.* Beacon Press.

203. Neumann, E. (1954). *The origins and history of consciousness.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

204. Neumann, E. (1955). *The Great Mother: An analysis of the archeţype.* New York: Routledge & KeganPaul.

205. Vezi, de exemplu, Adler, A. (2017), *Caracterul nevrotic.* Bucureşti: Trei, pp. 75 şi urm.

206. Moffitt, T.E., Caspi, A., Rutter, M. & Silva, P.A. (2001). ***Sex differences in antisocial behavior: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin Longitudinal Study.*** **Londra: Cambridge University Press.**

207. Buunk, B.P., Dijkstra, P., Fetchenhauer, D. & Kenrick, D.T. (2002). „Age and gender differences in mate selection criteria for various involvement levels." ***Personal Relationships, 9,*****271-278.**

208. Lorenz, K. (1943). „Die angeborenen Fonnen moeglicher Erfahrung." ***Ethology,*** **5, 235-409.**

209. Tajfel, H. (1970). „Experiments in intergroup discrimination." ***Nature, 223,*** **96-102.**

210. Dostoievski, F.M. (1997). ***Frații Karamazov,*** **București: RAO, pp. 365, pp. 375-376, pp. 381-382.**

211. Oricum, vorbind despre limitările divinității, nu e nicidecum vorba despre faptul că am putea încălzi unburrito în cuptorul cu microunde atât de tare, încât nici

El însuși să nu-1 poată mânca (după cum sugerează Homer în ***Weekend atBumsie's*** **[episodul 16, sezonul 13,** ***Familia Simpson]).***

212. Lao zi, ***Cartea despre Tao și virtuțile sale,*** **trad. din limba chineză veche de Șerban Toader, preluat de la adresa: https://www.daoism.ro/wp-content/uploads/2012/Ol/LAO-ZI-DAO-DAO-DE-JING-DAOISM-RO.pdf**

213. Dostoievki, F. (1966), ***Romane, nuvele și povestiri (1862-1869)*** **(Opere în 11 volume, voi. IV). București: Editura pentru Literatură Universală, p. 150.**

214. Goethe, J.W. (1955). ***Faust.*** **București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, p. 525.**

215. Dikotter, F. (2010). ***Mao'sgreatfamine.*** **Londra: Bloomsbury.**

216. Vezi Peterson, J.B. (2006). „Peacemaking among higher-order pri-mates". în Fitzduff, M. și Stout, C.E. (coord.). ***The psychology of resolving global conflicts: Front war to peace. In Volume III, Interventions (pp. 33-40).*** **New York:**

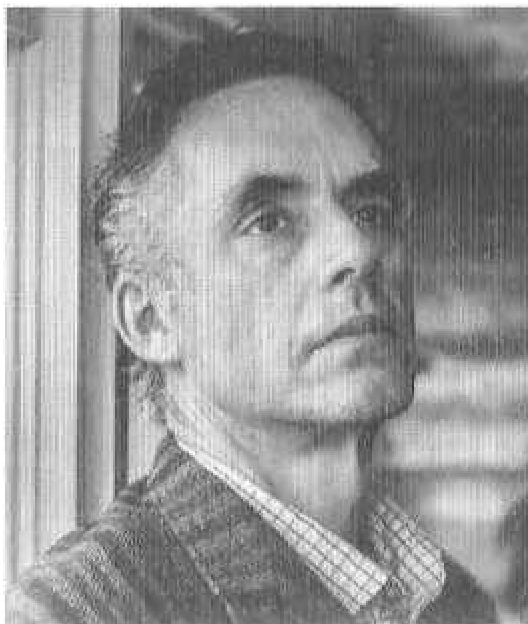
Praeger. Articol ce poate fi accesat la adresa https://www.researchgate.net/ publication/235336060_Peacemaking_among_higher-order_primates.

217. Vezi Allen, L. (2011). .Trust versus mistrust (Erikson's infant stages)". în S. Goldstein & J.A. Naglieri (coord.). *Encyclopedia of child behavior and development* (pp. 1509-1510). Boston, MA: Springer US.

218. Lao zi (1995), *Cartea despre Dao și Putere.* București: Humanitas, versetul 33, p. 156.

219. Să ne gândim, de exemplu, la marele și curajosul BoyanSlaat. Acest tânăr olandez a dezvoltat, la douăzeci de ani, o tehnologie capabilă să facă asta, profitabil și cu aplicabilitate în toate oceanele lumii. Vezi https://www.theoceancleanup.com/.

220. Yeats, W.B. (1933) „Sailing to Byzantium[1]*. în R.J. Finneran (ed.). *The poems of W.B. Yeats: A newedition.* New York: MacMillan, p. 158 (trad. în 1b. rom. de Ruxandra Vișan).

M

o £ a w tf M M

K

rt o o t-o

JORDAN B. PETERSON, profesor canadian de psihologie, predă la Universitatea din Toronto, susținând totodată conferințe publice cu o audiență remarcabilă. Este apreciat nu doar pentru criticile sale cultural-politice - cum ar fi obiecțiile la adresa „corectitudinii politice" -, dar și pentru deschiderea sa către religie, filosofic, literatură și studii politice. în calitate de psiholog clinician, Peterson lucrează cu clienți afectați de depresie, anxietate sau schizofrenie, fiind și consilier al unor manageri de top din firme din domeniul juridic. A fost consultant la Secretariatul General al ONTT și a mai predat la Harvard. A scris mai bine de o sută de articole științifice pe teme diverse (de la terapia dependențelor la psihologia personalității) și este autorul unui revoluționar tom dedicat psihologiei religiei, *Maps of Meaning: The Architecture of Belief* (1999), în curs de traducere la Editura Trei. Mai multe detalii pot fi găsite pe conturile autorului de pe Facebook și YouTube, dar și pe site-ul său personal, www.jordanbpeterson.com.